

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

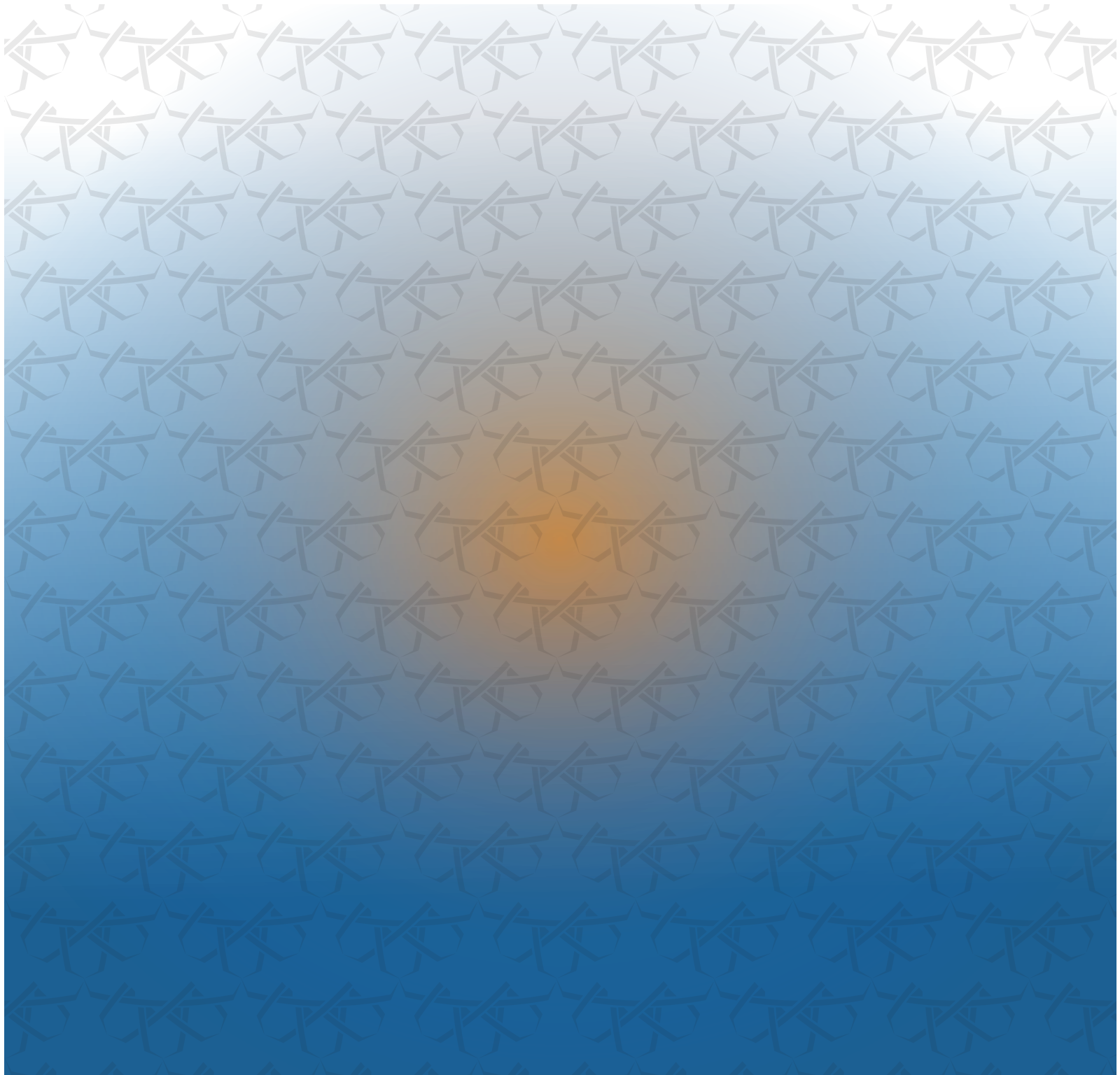
Sosyal Bilimler Dergisi

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

Yıl / Year: 26

Cilt / Volume: 25

Sayı / Issue: 46

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

DERGİ HAKKINDA

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlamaktadır. Yerelden evrensele doğru yayılan bir doğrultuda insan faktörünü temel unsur olarak kabul eden dergimiz, konusu çerçevesinde en geniş sınırlarda bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaç edinmiştir.

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olup yayın hayatına 1999 yılında başlamıştır. Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan dergi; *ULAKBİM TR DİZİN*, *CiteFactor*, *DRJI*, *Scilit*, *Index Copernicus*, *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Research Bible*, *Google Akademik* ve *Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD)* tarafından taranmaktadır.

Dergi'nin Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi adına sahibi, Fakülte dekanıdır. Dergi'nin yayın kurulu; editörler, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinin ilgili sosyal bölümlerinin (Arkeoloji, Coğrafya, Felsefe, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı) başkanlarından ve alanlarında uzman akademisyenlerden oluşmaktadır.

Ocak 2017'den itibaren derginin tüm makale gönderme ve değerlendirme işlemleri çevrimiçi olarak DergiPark üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca, 2014 yılından sonra yayımlanan her bir makaleye DergiPark üzerinden DOI numarası verilmektedir.

Yazışma Adresi

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi PK: 16059
Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.org.tr/sosbilder>

e-ISSN: 2564-6834

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 46 / 2024-1

ABOUT THE JOURNAL

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences. Our journal accepts the human factor in a direction from the local to the universal and aims to publish scientific researches in the broadest boundary within its subjects.

This journal is an international, peer-reviewed journal that began its publication in 1999. Two issues, one in January and one in July is published each year. The journal is currently indexed by *ULAKBİM TR DİZİN*, *CiteFactor*, *DRJI*, *Scilit*, *Index Copernicus*, *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Research Bible*, *Google Scholar* and *SOBİAD*.

The owner of the journal in the name of the Bursa Uludağ University, the Faculty of Arts and Sciences is the dean of the faculty. The editorial board consists of the editors, heads of the departments of Archeology, Geography, Philosophy, Psychology, Art History, Sociology, History, Turkish Language and Literature, and academicians who are experts in their fields.

From 2017 on, all the submission and review works of the papers that are sending to our journal are processed online via DergiPark. Also, every paper published by the journal has received a DOI number by DergiPark since 2014.

Correspondence Address

Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Sciences 16059
Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.org.tr/sosbilder>

e-ISSN: 2564-6834

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Bilgen OSMAN

(Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı)

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Özlem ERCAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Öğr. Gör. Dr. İbrahim KARAHANCI (Bursa Uludağ Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Yayın Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hülya TAŞ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Hakan BOZ (Uşak Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan Hakan OKAY (Balıkesir Üniversitesi)

Doç. Dr. Nigar İPEK EĞİLMEZ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

ALAN EDITÖRLERİ

Prof. Dr. Ayhan HELVACI (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Güzel Sanatlar Alanı)

Prof. Dr. Çağatan TAŞKIN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanı)

Prof. Dr. Gülay DURMAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Filoloji Alanı)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Beşeri ve İdari Bilimler Alanı)

Prof. Dr. Kelime ERDAL (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Eğitim Bilimleri Alanı)

Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(İlahiyat Alanı)

YAZIM VE DİL EDITÖRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Burcu KAYA ÇAKI (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ebru KUYBU DURMAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

YABANCI DİL VE DİZİN EDITÖRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÖZTÜRK (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Arş. Gör. Fırat Ender KOÇYİĞİT (Bursa Uludağ Üniversitesi)

KAPAK TASARIMI

Prof. Sezin TÜRK KAYA (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 46 / 2024-1

Owner on behalf of Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Science

Prof. Dr. Bilgen OSMAN

(Bursa Uludağ University Faculty of Science and Letters Dean)

EDITORS

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Özlem ERCAN (Bursa Uludağ University)

Lect. Dr. İbrahim KARAHANCI (Bursa Uludağ University)

PUBLICATION BOARD

Head of Publication Board

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ University)

Members of Publication Board

Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Hülya TAŞ (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli University)

Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN (Anadolu University)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara University)

Assoc. Prof. Dr. Hakan BOZ (Uşak University)

Assoc. Prof. Dr. Hasan Hakan OKAY (Balıkesir University)

Assoc. Prof. Dr. Nigar İPEK EĞİLMEZ (Muğla Sıtkı Koçman University)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
Volume: 25 / Issue: 46 / 2024-1

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Ayhan HELVACI (Bursa Uludağ University)
(Fine Arts Field)

Prof. Dr. Çağatan TAŞKIN (Bursa Uludağ University)
(Social, Human and Administrative Sciences Field)

Prof. Dr. Gülay DURMAZ (Bursa Uludağ University)
(Philology Field)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ University)
(Social, Human and Administrative Sciences Field)

Prof. Dr. Kelime ERDAL (Bursa Uludağ University)
(Educational Sciences Field)

Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ (Bursa Uludağ University)
(Theology Field)

SPELLING AND LANGUAGE EDITORS

Assist. Prof. Dr. Burcu KAYA ÇAKI (Bursa Uludağ University)

Assist. Prof. Dr. Ebru KUYBU DURMAZ (Bursa Uludağ University)

Assist. Prof. Dr. Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ (Bursa Uludağ University)

FOREIGN LANGUAGE AND INDEX EDITORS

Assist. Prof. Dr. Zehra ÖZTÜRK (Bursa Uludağ University)

Res. Assist. Fırat Ender KOÇYİĞİT (Bursa Uludağ University)

COVER DESING

Prof. Sezin TÜRK KAYA (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Derya ŞAHİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Ercan ALKAYA
(Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet KANKAL
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdoğan BOZ
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKAR
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Ersin KUŞDİL
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Evangelia BALTA
(Ulusal Yunan Araştırmaları Vakfı)

Prof. Dr. Ali TİLBE
(İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa)

Prof. Dr. Funda GÜNŞOY TUROWSKI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali YİĞİT
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hacer HARLAK
(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakkı YAZICI
(Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR
(Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Aytekin ALBUZ
(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Hıdır İlyas GÖZ
(Üsküdar Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim GÜNER
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Birol CAN
(Uşak Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim KESKİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY
(Ege Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet ESKİN
(Koç Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin BECERMEN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhsin YILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Nahla MATTAR
(Helwan Üniversitesi)

Prof. Dr. Nesrin KARACA
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ogün ÜREK
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman DOĞANAY
(Aksaray Üniversitesi)

Prof. Dr. Sadettin EĞRİ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Saime YÜCEER
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Sedat YAZICI
(Bartın Üniversitesi)

Prof. Dr. Semra ALYILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Tevfik ALICI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY
(Maltepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet BİLİR
(Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Matthew RASHOTTE
(Güney Carolina Üniversitesi)

Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ
(Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Nilay ÇAĞLAYAN DİLBER
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

Dr. Lale JAVANSHIR
(Toronto Üniversitesi)

Dr. Shuntu KUANG
(Toronto Üniversitesi)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 46 / 2024-1

SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Derya ŞAHİN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
(Karadeniz Technical University)

Prof. Dr. Ercan ALKAYA
(Firat University)

Prof. Dr. Ahmet KANKAL
(Ankara Yıldırım Beyazıt University)

Prof. Dr. Erdoğan BOZ
(Eskişehir Osmangazi University)

Prof. Dr. Ali AKAR
(Muğla Sıtkı Koçman University)

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir University)

Prof. Dr. Ersin KUŞDİL
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
(Muğla Sıtkı Koçman University)

Prof. Dr. Evangelia BALTA
(National Hellenic Research Foundation)

Prof. Dr. Ali TİLBE
(İstanbul University-Cerrahpaşa)

Prof. Dr. Funda GÜNŞOY TUROWSKI
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Ali YİĞİT
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Hacer HARLAK
(Aydın Adnan Menderes University)

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
(Erciyes University)

Prof. Dr. Hakkı YAZICI
(Afyon Kocatepe University)

Prof. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR
(Bandırma Onyedli Eylül University)

Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Aytekin ALBUZ
(Gazi University)

Prof. Dr. Hıdır İlyas GÖZ
(Üsküdar University)

Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İbrahim GÜNER
(Muğla Sıtkı Koçman University)

Prof. Dr. Birol CAN
(Uşak University)

Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İbrahim KESKİN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY
(Ege University)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 46 / 2024-1

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
(Balıkesir University)

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
(Balıkesir University)

Prof. Dr. Sedat YAZICI
(Bartın University)

Prof. Dr. Mehmet ESKİN
(Koç University)

Prof. Dr. Semra ALYILMAZ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Tevfik ALICI
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Metin BECERMEN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY
(Maltepe University)

Prof. Dr. Muhsin YILMAZ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Nahla MATTAR
(Helwan University)

Assoc. Prof. Dr. Ahmet BİLİR
(Düzce University)

Prof. Dr. Nesrin KARACA
(Bursa Uludağ University)

Assoc. Prof. Dr. Matthew RASHOTTE
(Güney Carolina University)

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Ankara Hacı Bayram Veli University)

Assoc. Prof. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ
(Atatürk University)

Prof. Dr. Ogün ÜREK
(Bursa Uludağ University)

Assist. Prof. Dr. Nilay ÇAĞLAYAN DİLBER
(Kırşehir Ahi Evran University)

Prof. Dr. Osman DOĞANAY
(Aksaray University)

Dr. Lale JAVANSHIR
(Toronto University)

Prof. Dr. Sadettin EĞRİ
(Bursa Uludağ University)

Dr. Shuntu KUANG
(Toronto University)

Prof. Dr. Saime YÜCEER
(Bursa Uludağ University)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

AMAÇ VE KAPSAM

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar, hukuk ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlamaktadır. Yerelden evrensele doğru yayılan bir doğrultuda insan faktörünü temel unsur olarak kabul eden dergimiz, konusu çerçevesinde en geniş sınırlarda bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaç edinmiştir.

YAYIN ETİĞİ İLKELERİ

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okuyucular ve araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* yayın etiği kapsamında tüm paydaşların aşağıdaki etik sorumlulukları taşımasını beklenmektedir.

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar, açık erişim olarak [Committee on Publication Ethics \(COPE\)](#) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır ([COPE Yönerge Türkçe](#)).

Hakemli dergide bir makalenin yayımlanması, uyumlu ve saygı duyulan bilgi ağının gelişmesinde gerekli bir temel yapı taşıdır. Bu, yazarların ve onları destekleyen kurumlarının çalışmalarının kalitesinin doğrudan yansımasıdır. Hakemli makaleler bilimsel metotları destekler ve şekillendirir. Bu yüzden beklenen etik davranışların standartlarında anlaşmaya varmak yayımlama ile ilgili tüm taraflar, yazar, dergi editörü, hakem ve yayımcı kuruluşlar için önemlidir:

1. Yazarlık

- Kaynakça listesi eksiksiz olmalıdır.
- İntihal ve sahte veriye yer verilmemelidir.
- Aynı araştırmanın birden fazla dergide yayımlanmasına teşebbüs edilmemeli, bilim araştırma ve yayın etiğine uymalıdır.

Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

ç) Tekrar yayım: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri akademik yükselmelerde ayrı eserler olarak sunmak,

d) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak akademik yükselmelerde ayrı eserler olarak sunmak,

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

e) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

f) Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (*YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8*).

2. Yazarın Sorumlulukları

- Tüm yazarlar önemli oranda araştırmaya katkıda bulunmalıdır.
- Makaledeki tüm verilerin gerçek ve özgün olduğu beyanı gerekir.
- Tüm yazarlar geri çekmeyi ve hataların düzeltilmesini sağlamak zorundadır.

3. Hakemliklerin Sorumlulukları

- Değerlendirmeler tarafsız olmalıdır.
- Hakemler araştırmayla, yazarlarla ve/veya araştırma fon sağlayıcılar ile çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Hakemler ilgili yayımlanmış ancak atıfta bulunulmamış eserleri belirtmelidirler.
- Kontrol edilmiş makaleler gizli tutulmalıdır.

4. Editöryal Sorumluluklar

- Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.
- Editörler kabul ettiği ya da reddettiği makaleler ile ilgili çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Sadece alana katkı sağlayacak makaleler kabul edilmelidir.
- Hatalar bulunduğu zaman düzeltmenin yayımlanmasını ya da geri çekilmesini desteklemelidir.
- Hakemlerin ismini saklı tutmalıdır ve intihal/sahte veriye engel olmalıdır.

Hakemlik süreci bilimsel yayımlamanın başarısının merkezinde bulunmaktadır. Hakemlik sürecinin korunması ve iyileştirilmesi taahhüdümüzün bir parçasıdır ve *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin bilim camiasına yayıncılık etiği ile ilgili her durumda özellikle şüpheli, yinelenen yayınlar olması durumunda ya da intihal durumlarında yardım etme zorunluluğu vardır.

Okuyucu *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde* yayınlanan bir makalede önemli bir hata ya da yanlışlık fark ettiğinde ya da editöryal içerik ile ilgili herhangi bir şikâyeti (intihal, yinelenen makaleler vb.) olduğu zaman sbd@uludag.edu.tr adresine e-posta göndererek şikâyetle bulunabilir. Şikâyetler gelişmemiz için fırsat sağlayacağından şikâyetleri memnuniyetle karşılıyoruz, hızlı ve yapıcı bir şekilde geri dönüş yapmayı amaçlarız.

İntihali Ortaya Çıkarma

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Ayrıca intihal tespitinde kullanılan özel bir program (iThenticate) aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

Etik Kurul ve Diğer İzinler

Yazarların, aşağıdaki araştırmalar için etik kurul izni alması ve bunu makalede belirtmesi gerekir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar,

Ayrıca;

- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi.

YAYIN POLİTİKASI

1. Yayın kuruluna ulaşan yazılar, önce *iThenticate* intihal yazılım programı aracılığıyla orijinallik testine tabi tutulur. Kaynakça, alıntılar ve 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutularak filtreler uygulanır ve sonucun % 20'nin üzerinde olmaması gerekir. Ardından yayın etiği ve makale yazım kurallarına uygunluk açısından incelenir. Bu ön değerlendirme sonucunda uygun görülmeyen yazılar, düzeltilmesi için yazara iade edilir ya da gerekçelendirilerek doğrudan reddedilir. **Dergimiz kör hakem uygulaması yapmaktadır. Değerlendirme için uygun bulunanlar, isimsiz olarak alanla ilgili iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur.** Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olursa, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar; hakemler ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Düzeltme istenen yazılar, yazar tarafından en geç bir hafta içinde Yayın Kuruluna ulaştırılmalıdır.

2. Yılın her dönemi makale kabul edilebilmekle birlikte talep yoğunluğundan ötürü zaman zaman sistem makale gönderimine kapatılabilmektedir. Bu durumda bir sonraki sayı için değerlendirilmek üzere yazılarını göndermek isteyenler, kurumsal e-posta adresimiz sbd@uludag.edu.tr adresine isteklerini bildirebilirler.

3. Yazar, araştırma ve yayın etiğine uymak zorundadır. Dergi'ye gönderilecek yazıların daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya değerlendirilmek üzere başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekir. Dergi'ye iletilen yazıların bir başka bilimsel ortamda yayımlanmasının veya değerlendirilmek üzere gönderilmesinin etik ve hukuki sorumluluğu kesinlikle yazara aittir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek ve tam metni basılı ya da elektronik ortamda yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir.

4. Makale yazım kurallarında belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanan yazılar, <http://dergipark.org.tr/> adresinden DergiPark sistemine üye olunduktan sonra gerekli yönlendirmeler doğrultusunda çevrim içi (online) olarak gönderilir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Makaleler, Türkçe veya İngilizce yazılabilir. İçerikle uyumlu olması gereken makalenin başlığı; 12 punto, büyük ve koyu harflerle yazılıp ortalanmalıdır. Başlığın altında 100-150 kelimedenden oluşan, 10 punto, italik, tek satır aralığıyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özet (abstract) ve bunların hemen altında beş anahtar kelime (key words) yer almalıdır. Anahtar kelimeler makale içeriğiyle uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. İngilizce özetin üzerinde mutlaka İngilizce başlığa yer verilmelidir. Ayrıca makalenin sonunda kısaca çalışmanın amacını, sorununu, yöntemini, bulgularını ve sonuçlarını içeren genişletilmiş İngilizce özet (extended abstract) bulunmalıdır. Bu bölüm, *Kaynakça* sayfasından sonra yeni bir sayfadan başlayarak paragraflar halinde yapılandırılarak yazılmalı ve 500-750 kelimedenden oluşmalıdır.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

2. Makalenin başlığının hemen altına sağa yaslı olarak yazarın adı ve soyadı yazılmalı; görev unvanı, kurumu (Üniversite-Fakülte-Bölüm), şehir, ülke, e-posta bilgileri ve ORCID numarası bir yıldızla soyadına ilintilendirilerek ilk sayfanın altında verilmelidir.

3. Makalenin adı hariç makaledeki tüm başlıklardaki kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

4. Makale sonunda; araştırmacıların katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmelidir.

5. Makaleler, Microsoft Word programında yazılmalı, farklı bir yazı fontu kullanıldıysa font mutlaka ekte gönderilmelidir. Sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu: A4 Dikey

Tüm Kenarlardan Boşluk: 2,5 cm

Yazı Tipi: Times News Roman

Yazı Tipi Stili: Normal

Yazı Boyutu (normal metin): 12 punto

Yazı Boyutu (dipnot metni): 10 punto

Tablo-Grafikte Yazı Boyutu: 10 punto

Paragraf Hizalama: İki Yana Yasla

Paragraf Girintisi: İlk Satır (1,25)

Paragraf Aralığı: önce 6 nk, sonra 0 nk

Satır Aralığı: Tek (1)

6. Kaynaklara göndermeler metin içinde verilir, gerektiğinde kullanılacak dipnotlar sayfa altında 10 punto ile yazılır. Metin içinde sözü edilen kaynaklara başvurulurken yazar / yazarların soyadları, yayın tarihi ve sayfa numarası ilgili yerde belirtilir. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez. Metin içinde belirtilen yayınların tümü makalenin sonunda ayrı bir sayfadan başlayarak, "Kaynakça" başlığı altında alfabetik sırayla ve eksiksiz olarak listelenir. Bu liste, yazarın yararlandığı kaynakların listesi olarak hazırlanır, metinde yazarın doğrudan kullanmadığı kaynakları içermez.

Kaynakça, uluslararası kaynak yazım biçimlerinden APA'nın 7. baskısına uygun olarak hazırlanmalıdır.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde şu şekilde yazılmalıdır: (Şahin, 2012: 6).

İki yazarlı yayınlarda her iki yazarın da soyadları yazılıp aralarına "&" konmalıdır: (Yılmaz & Öztürk, 2010: 86)

İkiden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gülsevin vd., 2006: 23).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi ve sayfa numarası yazılmalıdır: Korkmaz (2009: 419), bu konuda ...

Bir yazarın birden fazla aynı tarihli yayını olması halinde yayın yılının yanına a, b, c vb. şeklinde harfler konmalıdır: (Çiftçi, 2006a; Çiftçi, 2006b).

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir: Köprülü (1926, Çelik, 1998'den).

7. Makale Sonundaki Kaynak Listesi (Kaynakça)

Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı, soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Kitap

Tek Yazarlı Kitap:

Tanpınar, A. H. (1997). *19'uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.

İki Yazarlı Kitap:

Altun, Ş. & Sarioğlu, C. (2006). *Türk popüler tarihinde ilkler*. Alfa Yayınları.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

Üç ve Daha Çok Yazarlı Kitap:

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Makale

Tek Yazarlı Makale:

Şahin, H. (2016). Bursa'da yazılmış tıp metinlerinde ağız özelliklerine dair. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(31), 291-298.

İki Yazarlı Makale:

Şahin, D. & Ünsal N. D. (2018). Ontario Kraliyet Müzesi'nde sergilenen Edessa kökenli bir grup mozaik pano. *Journal of Mosaic Research*, (11), 239-256.

Üç ve Daha Çok Yazarlı Makale:

Alıcı, T., Kayır, H., Aygören, M. O., Sağlam, E., Uzbay, İ. T. (2005). Discriminative stimulus properties of tianeptine. *Psychopharmacology*, (185), 446-451.

Bildiri

Üstünova, K. (2014). Birleşik ekler üzerine. H. Şahin, İ. Karahancı (Ed.), *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II* içinde (889-906. ss.), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Kitap Çevirisi

Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel serüven*. (Çev: M. Rifat, S. Rifat), Yapı Kredi Yayınları.

Kitap Bölümü

Sınar Uğurlu, A. (2020). Mahcupluk İmtihani adlı oyunda geleneksel Türk tiyatrosunun etkileri. N. Karaca, M. Başpınar (Ed.), *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin Kitabı* içinde (49-70. ss.), Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Ansiklopedi Maddesi

Uzunçarşılı, İ. H. (1997). Mehmed I. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (496-506. ss.), 7, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tez

Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde dilbilgisel zaman - Oktay Akbal öyküleri örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazma

Âsım. *Zeyl-i zübdetü'l-eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

Web Kaynağı

Kılavuz, A. S. (2020, Aralık 20). Rektör'ün mesajı.

<http://www.uludag.edu.tr/konu/view/6/RektorMesaji>

Geçinme endeksi (ücretli) elektronik veri dağıtım sistemi. (2009, Şubat 2).

<http://evds.tcmb.gov.tr/>

Yayımlanacak Makale

Ercan, Ö. (2014). Divan şiirini hukukî bakış açısı ile değerlendirmek: suç ve ceza. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Makale yayımlanacaktır.

8. Yazım (imlâ) ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun gerektirdiği özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun Yazım (İmlâ) Kılavuzu esas alınmalıdır.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

TELİF HAKLARI POLİTİKASI

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımladığı makaleler için herhangi bir yayın telif hakkı sözleşmesi istemez, yazarlardan herhangi bir telif ücreti almaz yahut yazarlara herhangi bir telif ücreti ödemez. Dergide yayımlanmış yazılar, makalenin künyesi verildiği takdirde başka kaynaklarda da yayımlanabilir. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, **Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı** ile lisanslanmıştır.

AÇIK ERİŞİM POLİTİKASI

Dergi; bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracığı ilkesini benimseyerek, içeriğine **anında açık erişim** sağlamaktadır. Açık Erişim konusunda [Budapest Open - Access Girişimi \(BOAI\)](#) tarafından belirtilen ilkelere uyulmaktadır.

YAYIN ÜCRETİ

Hakem incelemeleri sonucunda kabul edilen ve yayımlanan makaleler için yazarlarından ya da okuyucularından hiçbir şekilde **ücret talep edilmez**.

YAYIN SIKLIĞI

Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır.

ARŞİVLEME

Dergimizin basılı hâli çeşitli kütüphanelerde, elektronik hâli ise indekslerde arşivlenmektedir. Derginin herhangi bir nedenle yayın hayatına veda etmesi durumunda geçmişte yayımlanan yazılara buralardan ulaşılabilir.

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 46 / 2024-1

THE PURPOSE AND THE SCOPE

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, law and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences. Our journal accepts the human factor in a direction from the local to the universal and aims to publish scientific researches in the broadest boundary within its subjects.

PUBLICATION ETHICS

The publication process at *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* is the basis of the improvement and dissemination of information objectively and respectfully. Therefore, the procedures in this process improve the quality of the studies. Peer-reviewed studies are the ones that support and materialize the scientific method. At this point, it is of utmost importance that all parties included in the publication process (authors, readers and researchers, publisher, reviewers and editors) comply with the standards of ethical considerations. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* expects all parties to hold the following ethical responsibilities.

The following ethical duties and responsibilities are written in the light of the guide and policies made by [Committee on Publication Ethics](#) (COPE).

The publication of an article in a peer-reviewed journal is an essential building block in the development of a coherent and respected network of knowledge. It is a direct reflection of the quality of the work of the authors and the institutions that support them. Peer-reviewed articles support and embody the scientific method. It is therefore important to agree upon standards of expected ethical behavior for all parties involved in the act of publishing: the author, the journal editor, the peer reviewer, and the publisher.

1. Publication and authorship:

- List of references, financial support;
- No plagiarism, no fraudulent data;
- Forbidden to publish same research in more than one journal.

2. Author's responsibilities:

- Authors obliged to participate in peer review process;
- All authors have significantly contributed to the research;
- Statement that all data in article are real and authentic;
- All authors are obliged to provide retractions or corrections of mistakes.

3. Peer review / responsibility for the reviewers:

- Judgments should be objective;
- Reviewers should have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders;
- Reviewers should point out relevant published work which is not yet cited;
- Reviewed articles should be treated confidentially.

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 46 / 2024-1

4. Editorial responsibilities:

- Editors have complete responsibility and authority to reject/accept an article;
- Editors should have no conflict of interest with respect to articles they reject/accept;
- Only accept a paper when reasonably certain;
- When errors are found, promote publication of correction or retraction;
- Preserve anonymity of reviewers.
- No plagiarism, no fraudulent data.

5. Publishing ethics issues

- Monitoring/safeguarding publishing ethics by editorial board;
- Guidelines for retracting articles;
- Maintain the integrity of the academic record;
- Preclude business needs from compromising intellectual and ethical standards;
- Always be willing to publish corrections, clarifications, retractions and apologies when needed.

Duties of the Publisher

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences is committed to ensuring that commercial revenue has no impact or influence on editorial decisions. In addition, UUFASJSS will assist in communications with other journals and/or publishers where this is useful to editors. Finally, we are working closely with other publishers and industry associations to set standards for best practices on ethical matters, errors and retractions—and are prepared to provide specialized legal review and counsel if necessary.

Plagiarism Detection

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. In addition, all articles are checked by means of a program (iThenticate) in order to confirm they are not published before and avoid plagiarism.

The peer review process is at the heart of the success of scientific publishing. As part of our commitment to the protection and enhancement of the peer review process, UUFASJSS has an obligation to assist the scientific community in all aspects of publishing ethics, especially in cases of (suspected) duplicate submission or plagiarism.

When a reader discovers a significant error or inaccuracy in a paper published in *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* or have any other complaint about editorial content (plagiarism, duplicate papers, etc.), he/she should make a complaint by e-mail to: sbd@uludag.edu.tr We welcome complaints as they provide an opportunity for improvement, and we aim to respond quickly and constructively.

Ethical Committee and Other Permissions

Authors must have permission from the ethical committee and indicate it in their papers in these cases:

- All kinds of research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using questionnaires, interviews, focus group work, observation, experimentation, interview techniques,
- The use of humans or other animals (including material and data) for experiments or any other scientific ends,
- Clinical researches on human bodies,
- Researches on animals,
- Retrospective studies that deals about personal data.

In addition:

- The author must have permission from the owner if he uses photographs, polls or scales from another person and indicate it in his paper,
- The author must state that he conforms to the copyright regulations in his use of artistic material.

PUBLICATION POLICY

1. First, the papers submitted to the editorial board are subjected to the authenticity test via *iThenticate*. The text should have less than %20 similarities to the other texts excluding the references and sources, quotes and the sentences that have less than five words. Then, they are reviewed for their suitability to the article writing rules and publication ethics. Those considered unsuitable are returned to the author(s) for revision or rejected outright with a written justification. **Our journal uses double blind peer review process. The papers that are found suitable for further review are sent to peer reviewers of the respectable fields without the name(s) of the author(s). The names of the reviewers are also kept hidden.** If one of the reviews is positive whereas the other is negative, the paper may be sent to a third reviewer or the editorial board with considering the reviews can make the final decision. Authors should take the criticisms or the advices of the reviewers and the editorial board. Authors must edit and resend their articles in a week.

2. The journal accepts papers during the whole year; however the submission system could be locked due to the excessive numbers of submissions. In that case, authors can write an e-mail to sbd@uludag.edu.tr and state their request for participation in the next issue.

3. The author has to comply with his research and publication. Articles to be sent to the Journal must not have been previously published elsewhere or sent to another journal for evaluation. The ethical and legal responsibility of publishing the articles submitted to the journal in another scientific environment or sending them for evaluation rests strictly with the author. Proceedings that were presented at scientific meetings but not yet published can be accepted as long as the author states this situation. The legal and ethical responsibilities solely belong to the author. Oral presentations could be published as long as it is stated, they are in full text and they were not published in any other medium.

4. The articles that are written according to the rules must be submitted online via <http://dergipark.org.tr/> .

ARTICLE WRITING RULES

1. Articles can be written in Turkish or English. The topic must be suited to the content, written with bold and capital letters in 12 font size and be centered. Under the topic, there must be an abstract written in both Turkish and English with 10 font size, italic and single row pitch, consisting of 100-150 words. Five key words must be placed right below the abstract. These key words must be inclusive and coherent with the content. An English title must be with the English abstract. In addition, an extended abstract of the work that is 500-750 words long, written in English and covering the purpose, problem, method, findings and conclusion of the work must be written. This extended abstract must be structured with paragraphs and placed to the page after the source section.
2. The name and the surname of the author should be written as right aligned under the topic of the article. Title, affiliation (University, Faculty, and Department, city and country), e-mail address and ORCID number of the author should be written below the first page with a correlated asterisk near the surname.
3. Except the title of the article, only the first letters of the words should be written with capital letters in in-text topics.
4. At the end of the paper a statement of contribution rate, conflicts of interests, a statement of contribution (if there is one) must be included.
5. Articles must be written by using Microsoft Office Word. Any extra font type must be sent with appendix. The specifications of the page setup must be the following:

Paper Size: A4, Vertical
Margins: 2,5 cm
Font Type: Times New Roman
Font Size (text): 12
Font Size (foot note): 10
Font Size (in tables and graphics): 10
Paragraph Alignment: justified alignment
Indent: first row
Paragraph Margins: first 6 nk, then 0 nk
Row Pitch: Single (1)

6. References to the sources must be given within the text, and footnotes, if necessary, must be put below the page with font size 10. References in the text must include the surname(s) of the author(s), publication date and page number. Page numbers are not necessary for paraphrasing. All the references given in the text must be listed in a separate page at the end of the article under the "Source" topic. They should be listed precisely in alphabetical order. This list cannot include any work that the author does not used in the text.

Source must be prepared according to APA 7 standard.

In-text references should be written between parentheses: (Şahin, 2012: 6).

In papers with two authors, surnames of the two authors must be written with a "&" between: (Yılmaz & Öztürk, 2010: 86)

While referencing works with multiple authors, only the name of the first author should be written: (Gülsevin et al., 2006: 23).

If the author's name is used within the text, only the publication date and page number should be provided in parenthesis: (2009: 419)

If an author has multiple publications on the same year; a, b, c etc should be used after the publication date: (Çiftçi, 2006a; Çiftçi, 2006b).

References from secondary sources should be cited as well. Köprülü (1926, from Çelik 1998)

7. References

References must be listed at the end of the work, according to alphabetical order of the surnames of their writers. Surnames must be written before the names.

Book

Single Author:

Tanpınar, A. H. (1997). *19'uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.

Double Author:

Altun, Ş. & Sarioğlu, C. (2006). *Türk popüler tarihinde ilkler*. Alfa Yayınları.

Multiple Author:

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Article

Single Author:

Şahin, H. (2016). Bursa'da yazılmış tıp metinlerinde ağız özelliklerine dair. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(31), 291-298.

Double Author:

Şahin, D. & Ünsal N. D. (2018). Ontario Kraliyet Müzesi'nde sergilenen Edessa kökenli bir grup mozaik pano. *Journal of Mosaic Research*, (11), 239-256.

Multiple Author:

Alıcı, T., Kayır, H., Aygören, M. O., Sağlam, E., Uzbay, İ. T. (2005). Discriminative stimulus properties of tianeptine. *Psychopharmacology*, (185), 446-451.

Presentation

Üstünova, K. (2014). Birleşik ekler üzerine. In H. Şahin, İ. Karahancı (Eds.), *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II* (pp. 889-906), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Translated Book

Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel serüven*. (Trans: M. Rifat, S. Rifat), Yapı Kredi Yayınları.

Book Chapter

Sınar Uğurlu, A. (2020). Mahcupluk İmtihanı adlı oyunda geleneksel Türk tiyatrosunun etkileri. In N. Karaca, M. Başpınar (Eds.), *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin Kitabı* (pp. 49-70), Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Encyclopedic Entry

Uzunçarşılı, İ. H. (1997). Mehmed I. in *İslâm Ansiklopedisi* (pp. 496-506), 7, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Thesis

Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde dilbilgisel zaman - Oktay Akbal öyküleri örneği*. (Unpublished Doctoral thesis). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Manuscript

Âsım. *Zey-i zübdetü'l-eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 46 / 2024-1

Online Source

Kılavuz, A. S. (2020, Aralık 20). Rektör'ün mesajı.

<http://www.uludag.edu.tr/konu/view/6/RektorMesaji>

Geçinme endeksi (ücretli) elektronik veri dağıtım sistemi. (2009, May 2).

<http://evds.tcmb.gov.tr/>

Paper Due To Publication

Ercan, Ö. (2014). Divan şiirini hukukî bakış açısı ile değerlendirmek: suç ve ceza. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. The paper is due to publication.

COPYRIGHT POLICY

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences does not demand any kind of copyright contract from its authors. The journal neither demands nor pays any kind of copyright fees. The articles published in the journal can be published in any other medium, as long as the main source is fully stated. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* is licensed under **Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)**.

OPEN ACCESS POLICY

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences publishes original research articles, review papers, and technical notes without any fee or charge.

All articles accepted and published by UUFESBD are freely available, openly accessible. We follow the guidelines presented by [Budapest Open - Access Initiative \(BOAI\)](#) regarding the Open-Access.

PUBLICATION FEES

No fees are charged from the authors or readers for the articles accepted and published as a result of referee reviews.

PUBLISHING SCHEDULE

Two issues, one in January and one in July is published each year.

ARCHIVING

The printed version of our journal is archived in various libraries and the electronic version in indexes. In case the journal says goodbye to publishing life for any reason, articles published in the past can be accessed here.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Berfin KART TEPE (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Prof. Dr. Dolunay AĞGÜL BARIŞ (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Medine SİVRİ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet AKPINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI (Beykent Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat AKTAŞ (Muş Alparslan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÇAPAR (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa KARABULUT (Adıyaman Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurcan PERDAHCI (Altınbaş Üniversitesi)
Prof. Dr. Sima NART (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar KAYA (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Yücel ÖKSÜZ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulmuttalip İPEK (Aksaray Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet SAPMAZ (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Doç. Dr. Ajda Aylin CAN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Birol BULUT (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Can ŞEN (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Cem Koray OLGUN (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Cüneyt KORKUT (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Çiğdem YILDIZDÖKEN (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Engin ASLAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Fırat YAŞA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökhan DUMAN (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan BOZ (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Hande KAYNAK ÇELİK (Çankaya Üniversitesi)
Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN (Bayburt Üniversitesi)
Doç. Dr. İlkül KAYA (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet AYSOY (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet İLGÜREL (İstanbul Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

- Doç. Dr. Mehmet Recep TAŞ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Mutlu KAYA (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Muzaffer ŞAHİN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman GÜLDEMİR (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer İNCE (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem AKIN ŞİŞMAN (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Saliha Defne ERDEM METE (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Serap BAYRAM (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar SAYGILI (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülin KARTAL GÜNGÖR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin TAŞ (Harran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali KAYAALP (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aylin ÖZDEŞ (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aysun Rabia HAMZAOĞLU BİRER (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe POLAT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Demet KOÇYİĞİT (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Merve AYDIN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhsin ÖNAL (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Müge EKERİM AKBULUT (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nazıla HEIDARZADEGAN (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zeki EDİS (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Alaeddin TEKİN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 46 / 2024-1

REFEREES of THIS ISSUE

- Prof. Dr. Berfin KART TEPE (Aydın Adnan Menderes University)
Prof. Dr. Dolunay AKGÜL BARIŞ (Bolu Abant İzzet Baysal University)
Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY (Süleyman Demirel University)
Prof. Dr. Medine SİVRİ (Eskişehir Osmangazi University)
Prof. Dr. Mehmet AKPINAR (Gazi University)
Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI (Beykent University)
Prof. Dr. Murat AKTAŞ (Muş Alparslan University)
Prof. Dr. Mustafa ÇAPAR (Çukurova University)
Prof. Dr. Mustafa KARABULUT (Adıyaman University)
Prof. Dr. Nurcan PERDAHCI (Altınbaş University)
Prof. Dr. Sima NART (Sakarya University)
Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ (Akdeniz University)
Prof. Dr. Yaşar KAYA (İnönü University)
Prof. Dr. Yücel ÖKSÜZ (Ondokuz Mayıs University)
Prof. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ (Sakarya University)
Assoc. Prof. Dr. Abdulmuttalip İPEK (Aksaray University)
Assoc. Prof. Dr. Ahmet SAPMAZ (İstanbul Gelişim University)
Assoc. Prof. Dr. Ajda Aylin CAN (Marmara University)
Assoc. Prof. Dr. Birol BULUT (Kırklareli University)
Assoc. Prof. Dr. Can ŞEN (Bartın University)
Assoc. Prof. Dr. Cem Koray OLGUN (Adıyaman University)
Assoc. Prof. Dr. Cüneyt KORKUT (Atatürk University)
Assoc. Prof. Dr. Çiğdem YILDIZDÖKEN (İnönü University)
Assoc. Prof. Dr. Engin ASLAN (Dokuz Eylül University)
Assoc. Prof. Dr. Fırat YAŞA (Çanakkale Onsekiz Mart University)
Assoc. Prof. Dr. Gökhan DUMAN (İzmir Democracy University)
Assoc. Prof. Dr. Hakan BOZ (Uşak University)
Assoc. Prof. Dr. Hande KAYNAK ÇELİK (Çankaya University)
Assoc. Prof. Dr. Hayriye ŞENGÜN (Bayburt University)
Assoc. Prof. Dr. İlkül KAYA (Yozgat Bozok University)
Assoc. Prof. Dr. Mehmet AYSOY (Ankara Yıldırım Beyazıt University)
Assoc. Prof. Dr. Mehmet İLGÜREL (İstanbul University)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 46 / 2024-1

- Assoc. Prof. Dr. Mehmet Recep TAŞ (Van Yüzüncü Yıl University)
Assoc. Prof. Dr. Mutlu KAYA (Ondokuz Mayıs University)
Assoc. Prof. Dr. Muzaffer ŞAHİN (Ankara Hacı Bayram Veli University)
Assoc. Prof. Dr. Osman GÜLDEMİR (Anadolu University)
Assoc. Prof. Dr. Ömer İNCE (Uşak University)
Assoc. Prof. Dr. Özlem AKIN ŞİŞMAN (Pamukkale University)
Assoc. Prof. Dr. Saliha Defne ERDEM METE (Selçuk University)
Assoc. Prof. Dr. Serap BAYRAM (Düzce University)
Assoc. Prof. Dr. Serdar SAYGILI (Erciyes University)
Assoc. Prof. Dr. Sezai KÜÇÜK (Sakarya University)
Assoc. Prof. Dr. Tülin KARTAL GÜNGÖR (Ankara Hacı Bayram Veli University)
Assoc. Prof. Dr. Yasin TAŞ (Harran University)
Assist. Prof. Dr. Ali KAYAALP (Mimar Sinan Fine Arts University)
Assist. Prof. Dr. Aylin ÖZDEŞ (Tekirdağ Namık Kemal University)
Assist. Prof. Dr. Aysun Rabia HAMZAOĞLU BİRER (Niğde Ömer Halisdemir University)
Assist. Prof. Dr. Ayşe POLAT (İstanbul Medeniyet University)
Assist. Prof. Dr. Demet KOÇYİĞİT (Fatih Sultan Mehmet Vakıf University)
Assist. Prof. Dr. Merve AYDIN (Karadeniz Technical University)
Assist. Prof. Dr. Muhsin ÖNAL (Yalova University)
Assist. Prof. Dr. Müge EKERİM AKBULUT (İstanbul 29 Mayıs University)
Assist. Prof. Dr. Nazıla HEIDARZADEGAN (Karabük University)
Assist. Prof. Dr. Zeki EDİS (Van Yüzüncü Yıl University)
Lect. Dr. Alaeddin TEKİN (Social Science University of Ankara)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

A New Perspective to Loneliness and Well Being Levels of the Older Adults: Art Therapy / Yaşlıların
Yalnızlık ve Psikolojik İyi Oluşlarına İlişkin Yeni Bir Bakış Açısı: Sanatla Terapi

Ebru KÖSE - Fusun GÖKKAYA - Nergis CANBULAT

ss. 1-18

Ali Canip Yöntem’de Self Oryantalizmin İzleri / Traces of Self Orientalism in Ali Canip Yöntem

Asiye SEZGİN TÜYLÜ - İlknur TATAR KIRILMIŞ

ss. 19-31

Bursa Yenişehir Mevlevîhânesi / Mevlevîhâne of Bursa Yenişehir

Hasan Basri ÖCALAN

ss. 33-50

Charles Taylor’da İçedönüklüğün Kökenleri ve Modern Benlik Kavrayışındaki Yeri / The Origins of
Inwardness in Charles Taylor and Its Place in Modern Conception of the Self

Zeynep BERKE

ss. 51-67

Claude Lévi-Strauss’un Yapısalcı Mit Çözümleme Kuramına Göre Oedipus Mitinin Karşılaştırmalı
İncelemesi / Comparative Analysis of the Oedipus Myth According to Claude Lévi-Strauss’s
Structural Myth Analysis Theory

Gülden PAMUKCU

ss. 69-79

Culture Shock and Cross-Cultural Adaptation in Maggie Gee’s *Virginia Woolf in Manhattan* /
Maggie Gee’nin *Virginia Woolf in Manhattan* Adlı Eserinde Kültür Şoku ve Kültürler Arası

Adaptasyon

Şebnem DÜZGÜN

ss. 81-95

Çocukluk Yaşantıları ve Saldırganlık: Yetersizlik Hissinin Aracı Rolü / Childhood Experiences and
Aggression: The Mediating Role of Sense of Inadequacy

Nisanur YILDIZELİ - Nisa Nur ÜNAL - Meryem Berrin BULUT

ss. 97-115

Dardagny’de Bir Köy Sokağı Camille Corot / A Village Street in Dardagny by Camille Corot

Ufuk ÇETİN

ss. 117-132

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

“Eksilen Feslerin Peçeler İle İtmâmı”: Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri (1914-1918) / “Replenishing of Missing Fezes with Veils”: The Place of Women in Working Life in The Late Ottoman Empire (1914-1918)

Seda EKREM
ss. 133-145

Genç Hans Holbein’ın Bazı Eserlerinde “Memento Mori” Kavramı / “Memento Mori” Concept in Some of Hans Holbein the Younger’s Artwork

Deniz KARAKURUM
ss. 147-170

Henry Schradieck’in “School of Violin Technique 1” Kitabı 20 Numaralı Etüdün Teknik Analizi / Technical Analysis of Etude Number 20 From Henry Schradieck’s “School of Violin Technique 1” Book

Furkan KARAYEL - Gülnihal GÜL - Özgür EĞİLMEZ
ss. 171-186

Increasing Drones’ Combat Effectiveness: An Alternative Analysis for Integration into Comprehensive Military and Technological Systems / SİHA’ların Muharebe Etkinliğini Artırmak: Kapsamlı Askeri ve Teknolojik Sistemlere Entegrasyon İçin Alternatif Bir Analiz

Fatih TUNA
ss. 187-204

Mesleki Müzik Eğitimi Alan Öğrencilerin “Müzik Dinleme Alışkanlıkları” Üzerine Görüşlerinin Değerlendirilmesi / Evaluation of Opinions on “Music Listening Habits” of Students Receiving Vocational Music Education

Yeşim Naz AKSOY - Sezin ALICI
ss. 205-220

Oklavadan Sofraya Türklerin Kültürel Mirası “Yufka” Ekmeğinin Sosyotarihsel ve Kültürel Anlamı / The Cultural Heritage of the Turks from Rolling Pin to Table the Sociohistorical and Cultural Meaning of “Yufka” Bread

Jale KARHAN
ss. 221-233

“Olan” ve “Olması Gereken” Arasında Demokrasi: Ali Yaşar Sarıbay’ın Düşüncesinde Demokrasinin Sosyolojik ve Felsefi Arka Planları / Democracy Between “Current” and “Ideal”: Sociological and Philosophical Backgrounds of Democracy in Ali Yaşar Sarıbay’s Thought

Günhan GAYIRHAN - İbrahim Oğulcan ERAYMAN
ss. 235-254

Osmanlı Mutfak Kültüründe Şerbet / Sherbet in Ottoman Culinary Culture

Münife OBUZ
ss. 255-266

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 46 / 2024-1

Sivil Toplum Kuruluşlarının Afet Yönetimindeki İkametlerini Sorgulamak: Balıkesir İli Örneği /
Questioning Non-Governmental Organizations' Residences in Disaster Management: The Case of
Balıkesir Province

Oğuzhan ÖZKAN - Alper UZUN
ss. 267-312

Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Teknikleri Üzerine Betimsel Bir Çalışma / A Descriptive Study on
Qualitative Research Techniques in Social Sciences

Erdi DEMİR
ss. 313-328

The Politics of Otherness in The Time of Crises: Revisiting Tony Kushner's *Angels in America* / Kriz
Dönemlerinde Ötekileştirme Politikaları: Tony Kushner'in "Angels in America" Oyununun Yeniden
Değerlendirilmesi

Mehmet Zeki GİRİTLİ
ss. 329-340

Tüketici Sinirbilimi Kavramının Bibliyometrik Analiz Yöntemi İle İncelenmesi / Examining of the
Consumer Neuroscience Concept with Bibliometric Analysis Method

İlker TURAN - Murat Hakan ALTINTAŞ
ss. 341-365

XVI. Yüzyıl Şair Tezkirelerinde Arapça Mesellerin Kullanımı / The Usage of Arabic Proverbs in The
Biographies of the Sixteenth Century's Poets

Hassan Abdallah ALZYOUT
ss. 367-392

Yaşlanmada Bellek Yanılması ve Bilişsel Temelleri Üzerine Bir Derleme / A Review on False
Memory in Aging and Its Cognitive Foundations

Emre EROL - Handan CAN
ss. 393-410

Yeni Medya Olanaklarıyla Değişen Yayıncılık Biçimleri ve YouTube'da Spor Yayıncılığı / Changing
Forms of Broadcasting with New Media Opportunities and Sports Broadcasting on YouTube

Ömer KISAĞLU
ss. 411-427

A NEW PERSPECTIVE TO LONELINESS AND WELL BEING LEVELS OF THE OLDER ADULTS: ART THERAPY*

 Ebru KÖSE** Füsün GÖKKAYA*** Nergis CANBULAT****

ABSTRACT

In this study, the effects of art therapy group practices on the loneliness and psychological well-being levels of older adults living in retirement homes were examined using qualitative and quantitative data analyses across intervention and non-intervention groups. For this reason, this study was designed as a quasi-experimental study with a pretest posttest pattern including an intervention (n=18) and non-intervention (n=13) group. 12 sessions of Art Therapy Practice Sessions were administered to the intervention group. A significant difference between the post-test loneliness and psychological well-being levels of the intervention and non-intervention groups was found. As a result, it can be said that art therapy is a significantly effective method in reducing the loneliness level of the elderly living in nursing homes and increasing their psychological well-being. In the qualitative aspect of the research, the views of the elderly on the effectiveness of art therapy practices were gathered in two categories: "Contribution" and "Art Therapy Practices".

Key Words: *older adult, art therapy, psychological well-being, loneliness*

Yaşlıların Yalnızlık ve Psikolojik İyi Oluşlarına İlişkin Yeni Bir Bakış Açısı: Sanatla Terapi

ÖZET

Bu araştırmayla sanatla terapi grup uygulamalarının huzurevinde kalan yaşlıların yalnızlık ve psikolojik iyi oluş düzeylerine etkisi, deney ve kontrol gruplarında, nitel ve nicel veri analizleri ile incelenmiştir. Bu amaçla gerçekleştirilen araştırma, deney (n=18) ve kontrol (n=13) grubunu içeren iki grupta ön ve son test desenli yarı deneysel araştırma türünde yapılmıştır. Araştırmada 12 oturumluk Sanatla Terapi Oturumları deney grubuna uygulanmıştır. Araştırma sonucunda deney ve kontrol gruplarının yalnızlık ve psikolojik iyi oluş son test puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Sonuç olarak sanatla terapinin, huzur evinde kalan yaşlıların yalnızlık düzeyini azaltmada, psikolojik iyi oluş düzeyini arttırmada önemli ölçüde etkili bir yöntem olduğu söylenebilir. Araştırmanın nitel boyutunda yaşlıların sanatla terapi uygulamalarının etkililiğine ilişkin görüşleri "Katkı", "Sanatla Terapi Uygulamaları" olmak üzere iki kategoride toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *yaşlılık, sanatla terapi, psikolojik iyi oluş, yalnızlık*

* This article was produced from the first author's master thesis titled *The Effects of Art Therapy Applications on the Loneliness and Psychological Well Being Levels of Older Adults Living in Retirement Homes*, which she completed at Yakin Doğu University Social Sciences Institute in 2019.

** Counselor, The Ministry of National Education, İstanbul / TÜRKİYE, ebru2635@hotmail.com

*** Assoc. Prof. Dr., İzmir Tınaztepe University Graduate School, İzmir / TÜRKİYE, fusun.gokkaya@tinaztepe.edu.tr

**** Counselor, PHD, The Ministry of National Education, İzmir / TÜRKİYE, nergistulek@gmail.com

Research Article / Araştırma Makalesi

Cite as / Atıf: Köse, E., Gökaya, F., Canbulat, N. (2024). A new perspective to loneliness and well being levels of the older adults: Art therapy. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 25(46), 1-18. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1340465>

Sending Date / Gönderim Tarihi: 10 August / Ağustos 2023

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 9 October / Ekim 2023

Introduction

The older adult population is rapidly increasing, bringing about many care service problems and the necessity to perform studies on how to increase the quality of life of an older adult (Ardahan, 2010; Milligan & Liu, 2015; Rashidi & Mihailidis, 2012). Besides care service related problems, old age is a life stage that brings many difficulties including losses in the social environment, decreasing social support, bodily and cognitive decline, increasing health problems, and negative effects on mental health (Lazarus, 1988; McFadden & Basting, 2010; Nicholson, 2009). According to statistical data from studies, the older adult population and the need for older adult care services can be seen to increase worldwide and also in Turkey (Görgülü et al., 2010; IOAGING, 2012).

The bio-psychosocial support provided to the older adult in nursing homes includes the provision of not only their clinical and physiological needs but also their psychological needs (Ardahan, 2010; Ercan Şahin 2015; Glass, 1991). However, studies conducted with older adults staying at nursing homes have shown that older adults staying at nursing homes have lower quality of life and higher loneliness levels compared to older adults staying at home (Karakaya et al., 2009; Tel et al., 2006). In a study, older adults living in nursing homes were found to have low life satisfaction and high hopelessness level (Ercan Şahin & Üzar Özçetin, 2020; Ertem, 2020). According to Çağlar (2014), older adults staying at nursing homes lose the ability to supervise their environment, causing them to experience loneliness and feelings of worthlessness. In another study, 21 elderly individuals residing in a nursing home were interviewed, focusing on the subjects of relationships with family and relatives, nursing home friendships, and conflicts in nursing home friendships. The research also provided recommendations for reducing the social isolation tendencies of nursing home residents (Taş & Şaldırdak, 2021). In this context, loneliness can be seen to be one of the most important issues to study among the older adults staying at nursing homes.

People who feel old usually focus on negative thoughts. As the loneliness levels of older adult increase, their subjective well-being levels decrease (Eryılmaz & Atak, 2011). Many psychotherapy practices help older adult to express themselves and perform physical activities which affect positively older adults both cognitively and bodily and increase their quality of life (Soyuer & Soyuer, 2008). Among the available practices and studies, visual art therapy could be effective in improving cognitive functions and psychological symptoms in older adults (Masika et al., 2020). Another therapy method utilized among the older adult is music therapy. Music therapy has been found to be affective in decreasing the depression and helplessness levels of the older adult. Older adults who received music therapy were found to exhibit more adaptive behaviors and become more independent in realizing daily life activities (Öcebe et al., 2019). In another study, music therapy decreased the anxiety levels of older adults diagnosed with dementia (Chang et al., 2015).

Another interesting approach applied among the older adult is art therapy (Bulduk et al., 2017). Art therapy can be applied to patients of groups, and thus includes the unique benefits of group based psychological counseling. Art therapy provides an opportunity for the expression and sharing of thoughts and emotions, helping the individual feel stronger and more confident, forming sustainable self-perceptions, and attaining psychological well-being (Ellison, 1983; Eracar, 2013; Pelletier, 2004).

Studies have shown that art therapy increases the levels of social connectedness and psychological well-being in older adults (Bennington et al, 2016; Thomson et al., 2017) and has an effect on depression and self-esteem (Ching-Teng et al., 2019; Dunphy et al., 2019; Kim et al., 2016), strengthens the expression of emotions and coping strategies (Dunphy et al., 2019), reduces depression symptoms and improves the function of cognitive skills (Jenabi et al., 2022;

Marco & Redolat, 2022; Masika et al., 2020) and communication skills (Iiuzuka et al., 2019). In Turkey, art therapy with mild dementia was seen as a preventive factor in the progression of dementia. It was emphasized in the study that art therapy is an important benefit for the socialization of older adults with dementia when carried out regularly in small groups (Bulduk et al., 2017). In a compilation study conducted in Turkey, it is noted that the use of art as a therapeutic and treatment tool is steadily increasing (Salman & Akkurnaz, 2022).

Keeping social relations active among the older adult is important to prevent emotions of loneliness, which constitute an indication of lacking social relations, and provide an increase in psychological well-being levels. Social relations can be kept active through the establishment of close relations to the environment or through hobbies and pastimes (Batıgün, 2008; Bükür et al., 2010). The aim of this study is thus to examine the effects of art therapy group practices on the loneliness and psychological well-being levels of older adults staying at nursing homes.

This is an original study with regard to being an intervention program towards the loneliness and psychological well-being levels of older adults in Turkey and including art therapy practices as part of this program. When studies performed in Turkey on the subject were examined, studies including the qualitative evaluation of the effect of art therapy on the older adult (Artan et al. 2017) and examining the effect of art therapy on the cognitive condition of older adults with dementia (Bulduk et al. 2015) were found. This study will examine the effect of art therapy on the loneliness and psychological well-being levels of older adults utilizing both qualitative and quantitative data analyses. Additionally, a non-intervention group was used to evaluate the effectiveness of the study. In order to ensure that the older adults did not affect each other, the study was conducted in two different nursing homes. The study was thus predicted to provide important contributions to the literature.

The hypotheses of this study, which aims to examine the effectiveness of group art therapy to reduce the loneliness levels of the elderly and increase their psychological well-being, are as follows:

I) It is expected that the loneliness scale pre-test scores of the elderly who participate in art therapy (intervention group) and those who do not (the group that does not participate) do not differ from each other.

II) It is expected that the psychological well-being scale pre-test scores of the elderly who participate in art therapy and those who do not, do not differ from each other.

Study Method

Research Design

In this study qualitative and quantitative methods were used together to examine the effectiveness of art therapy sessions towards the elders. Thus, the simultaneous nesting strategy, which is one of the strategies of performing mixed method studies, was selected for this study. In this strategy, qualitative and quantitative data can be included in the other group according to priority and all of the data can be integrated during analysis (Creswell, 2003). The quantitative dimension of this study used a pretest-posttest quasi experimental design with a non-intervention group (Fraenkel & Wallen, 2006). The qualitative dimension of the study used the explanatory study design to obtain richer and deeper data based on the views of the older adult regarding the effectiveness of art therapy sessions (Creswell, 2003).

Setting and Time

The study was conducted between September and December 2018 through 3-month practice.

Participants

The accessible population of the study consisted of two different nursing homes in the İzmir province, both affiliated with the Ministry of Family and Social Policies, which granted permission for the study and had willing participants. The sample of the study was formed using a paired design. It was determined from the nursing home health unit that the elderly individuals who participated in the study did not have dementia based on the Mini-Mental State Examination. In determining the sample size for the research, inclusion criteria, the number of participants in national and international art therapy applications involving older adults (Bennington et al., 2016; Bulduk et al., 2017; Ching-Teng et al, 2019; Iiuzuka et al, 2019), the existing literature on art therapy (Chang et al., 2015; Öcebe et al., 2019), and group studies in the literature on aging (Ellison, 1983; Pelletier, 2004; Eracar, 2013) were taken into consideration.

Inclusion criteria were being able to verbally communicate, volunteering for constant participation in the practices, and not having any mental disorders such as dementia, mental retardation, or Alzheimer's. 40 older adults meeting inclusion criteria were assigned to the intervention and non-intervention groups. At the beginning of the study, 20 of those older adults stayed at a nursing home, and constituted the intervention group.

Table 1: Demographic Information of Participants

			Group		Total
			Intervention	Non-intervention	
Sex	Female	N	9	13	22
		%	69.2	72.2	71.0
	Male	N	4	5	9
		%	30.8	27.8	29.0
Marital Status	Married	N	4	5	9
		%	30.8	27.8	29.0
	Divorced	N	5	3	8
		%	38.5	16.7	25.8
Widowed	N	4	10	14	
	%	30.8	55.6	45.2	
Education level	Elementary	N	-	1	1
		%	-	5.6%	3.2
	Middle	N	-	1	1
		%	-	5.6	3.2
	High	N	10	11	21
		%	76.9	61.1	67.7
Occupation	University	N	3	5	8
		%	23.1	27.8	25.8
	Teacher	N	7	1	8
		%	53.8	5.6	25.8
Occupation	Engineer	N	1	1	2
		%	7.7	5.6	6.5
	Soldier	N	1	1	2
		%	7.7	5.6	6.5
Housewife	N	-	4	4	
	%	-	22.2	12.9	
Other	N	4	11	15	
	%	30.8	61.1	48.4	
Total	N	13	18	31	
	%	100	100	100	

*p<.05

The other 20 older adult stayed at another nursing home and constituted the non-intervention group. However, 7 participants left the group in different stages of the group practices, and the study was completed with 13 older adults. Another 2 older adults could not be reached for the final measurements in the non-intervention group. Thus, the study was completed with 18 older adults in the non-intervention group. The reason behind selecting the intervention and non-intervention groups from different nursing homes was to prevent the changes in the intervention group from affecting the non-intervention group. Both nursing homes were public institutions similar with regard to the number of older adults served, physical conditions, and health services provided. According to Table 1, 23 of the older adults participating in the study were female and 10 were male.

First of all, it was examined by chi-square analysis whether a total of 31 older adults in the groups (13) who participated in art therapy practices and the control (18) groups without any intervention differed in terms of some socio-demographic variables. According to the analysis; gender ($\chi^2=0.033$, $Sd=1$, $p>.05$), marital status ($\chi^2=0.033$, $Sd=1$, $p>.05$), education level ($\chi^2=0.088$, $Sd=1$, $p>.05$) and no statistically significant difference was found between the experimental and control groups in terms of age ($t=-1.809$, $p>.05$). Therefore, it can be said that the groups show similar distribution in terms of some socio-demographic variables.

It was evaluated whether the older adults in the experimental group who participated in art therapy practices and the control group who did not receive any intervention differed from each other in terms of the measurements evaluated in the study before the art therapy group practices started. According to the analysis, there is no significant difference between the experimental and control groups in terms of the UCLA Loneliness Scale pre-test mean scores ($t=.550$, $p>.05$). According to this result, it can be said that the loneliness levels of the experimental and control groups before the Art therapy group activity are similar. There is no significant difference between the experimental and control groups in terms of Psychological Well-Being Scale pre-test score averages ($t=-1.295$, $p>.05$). According to this result, it can be said that the psychological well-being levels of the experimental and control groups before the art therapy group activity are similar.

Data collection tools

In this study, Psychological Well Being Scale (PWBS), and the UCLA (University of California, Los Angeles) Loneliness Scale (ULS) for quantitative data; and an Art Therapy Practices Participant Feedback Form for qualitative data were used.

The Personal Information Form

This form was consisted of 10 questions regarding the family structures of the older adult participating in the study, age, sex, and the presence of health problems that could prevent the participants from effectively participating in the study.

The Psychological Well Being Scale (PWBS)

The PWBS was developed between 2009 and 2010 by Diener et al. The scale was adapted to Turkish by Telef (2013). The factor loads of the items in the scale vary between .61 and .77. The Cronbach Alpha internal consistency coefficient of the scale was found to be .87. Cronbach Alpha value for this study was found to be .83.

The UCLA (University of California, Los Angeles) Loneliness Scale (ULS)

The ULS was developed by Russell et al. in 1978 and revised by Russell et al. in 1980. The scale consists of 20 items, 10 of which are reverse coded. A correlation coefficient of .91 was found between the original form of the scale and the form revised through a reliability

study. The reliability coefficients regarding the internal consistency and score invariance were found to be sufficient (Demir, 1989). Cronbach Alpha value for this study was found to be .93.

The Art Therapy Practices Participant Feedback Form

A form consisting of 6 open ended questions was prepared to better understand the internal dynamics of group members. The form was prepared by the researcher by first forming 15 questions through a review of the literature (Sukamolson, 2007; Thong, 2007; Van Lith et al., 2023). After the literature review, the views of 2 experts in art therapy and 3 psychologists working with the older adult at nursing homes were taken. After the questions were examined regarding clarity, their relation to the sessions, whether the questions could be easily answered, their relation to the variables of the study and whether they served the purpose of the study, 6 items remained in the form. After the form was presented to 2 older adults to improve clarity, its final form was given. At the end of the study, the participants in the intervention group were given the form to fill out.

Procedure

Ethical Considerations

First, permissions regarding the use of the scales in the study were taken for the practice efforts of the study. Then, permissions from the Yakın Doğu University Board of Ethics and practice permissions from the Ministry of Family and Social Policies were taken. The accessible universe of the study consisted of two Nursing and Older Adult Care and Rehabilitation Centers tied to the Ministry of Family and Social Policies in the city of Izmir that gave permission for the study. In this study a Notice Form to inform the participants, an Informed Consent Form; a Personal Information Form were used.

Experimental Procedure

The art therapy group activities were planned according to the data obtained. The activities planned and organized according to the needs of the group were realized in a total of 12 weekly 180-minute sessions between 02/09/2018-18/11/2018. In the art therapy sessions, group adherence, relationship establishment, and trust building efforts were made first. Then, the loneliness and psychological well-being levels of the older adults were attempted to be improved through methods such as poetry, music, painting, mirroring, sculpture, stories, dancing, and staging plays.

During the art therapy practices provided to the intervention group, no intervention was performed in the non-intervention group. After the 3-month study, the posttest (PWBS) and UCLA Loneliness Scale practices were performed with both the intervention and non-intervention groups. Data was evaluated using the SPSS package program. Additionally, the participants in the intervention group filled out the Art Therapy Practices Participant Feedback Form at the end of the art therapy practice.

Group Leader and Co-Leader

The art therapy group sessions were managed by the group leader, who was the first author of this study, and a co-leader. The group leader had received theoretical and applied lessons regarding group sessions and art therapy during bachelor's and master's education. Both the group leader and co-leader had additionally completed 400 hours of Art Therapy and Creativity training. Educational materials regarding art therapy such as books, video recordings, and articles were also used.

The researcher especially avoided conditions that could harm the older adult during the experimental process and took written consent after providing necessary information for such

consent. The researcher explained the older adults what the aim of the study was and where and how the results of the study would be used in the processes of both qualitative and quantitative data collection, ensuring a healthy data collection process.

Art Therapy Practice Sessions

The art therapy practices applied to the intervention group in this study were prepared by the researcher according to the principles and stages of art therapy. Since the study involved a group therapy intervention, all members of the experimental group were enrolled in the program simultaneously. In this process, both individual and group practices based on art therapy were examined. Additionally, older adult psychology, loneliness, and psychological well-being studies were also reviewed.

The aims of the art therapy practices were determined, and evaluations regarding the general structure of the group (number of sessions, session length, frequency, and time, practice location, and number of members) were performed (Chancellor et al., 2014; Kim et al., 2016; Thomson et al., 2017). As a result, the art therapy practices were decided to consist of 12 weeks 180-minute sessions. In order to follow the sessions, observe the activities performed as part of the practices, and increase the effectiveness of the practices, the presence of a co-leader was deemed necessary.

Table 2: The Content of the Art Therapy Practices

Activity	Aim	Art Therapy Module
Well of trust	Provide information on group activities, therapists, and art therapy practices. Introduce group members to each other and form a safe group environment	Introduction
Writing poetry together	Increasing group interaction and attachment. Contributing to aspects of psychological well-being such as expressing emotions, taking responsibility, decision making, and interaction.	Literature/poetry
Walk of trust	Helping the expression of thoughts and emotions, increasing awareness.	Music
Painting pictures together	Increasing awareness on binary relation patterns, decreasing loneliness, encouraging action and creativity.	Painting
Intergroup prejudices	Breaking prejudices regarding group attachment and strengthening communication between groups	Dance/Movement
Group mirroring	Strengthening communication through sharing positive and negative experiences.	Music
Symbols	Increasing ego integrity and self-esteem through expressing emotions through art and sharing them with the group.	
Sculpture	Increasing group attachment and raising awareness on attitudes regarding relationships.	Sculpture
Story	Increasing awareness through the expression of past experiences. Decreasing loneliness through sharing with the group and creating group attachment.	Ceramic/ Sculpture
Staging a play	Creating together to get rid of emotions of loneliness. Emotion transformation and trust building.	Theater
Dance	Mirroring each other in relationships to increase relaxation, socialization, and emotional awareness. Decreasing loneliness.	Dance/Movement
Group healing	Supporting psychological well-being and decreasing loneliness	

Information on the contents of the art therapy practices and the activities applied in the sessions were given in Table 2.

Data Analysis

The analyses of the quantitative data of the study were performed using the SPSS 25.0 statistics package program. The level of significance was taken as .05 in all analyses. Before data analysis, the normality of the data was tested using the Kolmogorov Smirnov test to decide the statistical technique to be used. In separate analyses performed for the intervention and non-intervention groups, data was found to exhibit normal distribution with a p value above .05. Since data was distributed normally, parametric tests were used in data analysis. In the comparison of the pretest and posttest mean scores of the intervention and non-intervention groups, the independent groups t-test was used. In the separate comparison of the pretest and posttest mean scores of the intervention and non-intervention groups, the dependent groups t-test was used. Alongside those methods, mean values, standard deviation, frequencies, and percentages were also used in defining data.

Results

Preliminary Analyses

Whether the older adults in the intervention group receiving art therapy practices and the non-intervention group receiving no intervention showed differences from one another with regard to the measurements performed within the context of the study was evaluated before starting the art therapy group practices.

Table 3: The Comparison of the Mean Scores Taken by the Intervention and Non-intervention Groups from the ULS and PWBS Pretests

Pretest	Group	N	Mean	Sd.	t	p
UCLA Loneliness Scale	Intervention	13	41.07	8.30	.550	.587
	Non-intervention	18	38,88	12.47		
Psychological well being scale	Intervention	13	45.84	2.73	-1.295	.207
	Non-intervention	18	47.88	5.87		

*p<.05

According to the findings in Table 3, no statistically significant difference between the intervention and non-intervention groups could be found with regard to ULS ($t=.550$, $p>.05$) and Psychological Well Being Scale ($t=-1.295$, $p>.05$) pretest mean scores. Accordingly, the loneliness and psychological well-being levels of the intervention and non-intervention groups before the art therapy group activity can be said to be similar.

Quantitative results on the loneliness and psychological well-being levels of the participants

The comparison of the ULS and PWBS pretest posttest scores of the intervention and non-intervention groups

Accordingly Table 4, there was a statistically significant difference between the ULS pretest ($\bar{X}=38.88$) and posttest ($\bar{X}=46.16$) scores of the intervention group ($t=-3,197$, $p<.05$).

There was a statistically significant difference between the PWBS pretest ($\bar{X}=45.84$) and posttest ($\bar{X}=51.07$) mean scores of the intervention group ($t=-7.195$, $p<.05$). The effect size was calculated as $d=1.99$ ($d>1$) through Cohen d, showing a large effect size.

Table 4: The Comparison of the ULS and PWBS Pretest Posttest Scores of the Intervention and Non-intervention Groups

Loneliness								
Group	Practice	n	Mean	sd	Difference	sd	t	p
Intervention	Pretest	13	41.07	8.30	7.31	7.55	3.488	.004*
	Posttest	13	33.76	6.66				
Non-intervention	Pretest	18	38.88	12.47	-12.08	2.47	-3.197	.005*
	Posttest	18	46.16	14.68				
Psychological well being								
Group	Practice	n	Mean	sd	Difference	sd	t	p
Intervention	Pretest	13	45.84	2.73	-5.76	2.89	-7.195	.000*
	Posttest	13	51.61	3.37				
Non-intervention	Pretest	18	47.88	5.87	1.98	8.79	3.341	.004*
	Posttest	18	42.50	8.87				

*p<.05

There was also a statistically significant difference between the PWBS pretest (\bar{X} =47.94) and posttest (\bar{X} =42.50) mean scores of the non-intervention group ($t=3.341$, $p<.05$). The psychological well-being levels in the non-intervention group can be seen to decrease in the three-month period.

The comparison of the ULS and PWBS posttest scores of the intervention and non-intervention groups

A statistically significant difference between the intervention and non-intervention groups with regard to their mean ULS posttest scores was found ($t=-3.159$, $p<.05$) (Table 5).

Table 5: The Comparison of the ULS and PWBS Posttest Scores of the Intervention and Non-intervention Groups

Posttest	Group	n	Mean	Sd.	T	p
UCLA Loneliness Scale	Intervention	13	33.76	6.66		
	Non-intervention	18	46.16	14.68	-3.159	.004*

*p<.05

The effect size was calculated as $d=1.85$ ($d>1$) through Cohen d, showing a large effect size. Accordingly, the art therapy group practices can be said to have an important effect in decreasing loneliness levels.

The comparison of the PWBS posttest mean scores of the intervention and non-intervention groups can be seen in Table 5. Accordingly, there was a statistically significant difference between the PWBS posttest mean scores of the intervention and non-intervention groups ($t=3.509$, $p<.05$) (Table 6). The effect size was calculated as $d=2.28$ ($d>1$) through Cohen d, showing a very large effect size. The mean score of the intervention group was \bar{X} =51.6, while the mean score of the non-intervention group was \bar{X} =42.50.

Table 6: The Comparison of the PWBS Posttest Mean Scores of the Intervention and Non-intervention Groups

Posttest	Group	n	Mean	Sd	t	p
Psychological well-being scale	Intervention	13	51.61	3.37	3.509	.001*
	Non-intervention	18	42.50	8.87		

*p<.05

The views of the participants regarding the effectiveness of the art therapy practices

The relationships between the categories, themes, and codes obtained were given in Table 7.

Table 7: The Views of the Participants Regarding the Effectiveness of the Art Therapy Practices

Categories	Themes	Codes	N
	Loneliness	Emotional experiences	4
		Social relationship experiences	5
		Self-acceptance	4
		Positive relations to others	11
		Environmental control	3
Contribution	Psychological well being	Autonomy	1
		Life goals	2
		Personal development	6
		Art therapy practices	Activities
	Group effect	3	

Contribution

In this study, two themes regarding the contributions of art therapy practices to the older adults were obtained, namely loneliness and psychological well-being. Older adults participating in the group sessions mentioned that art therapy practices caused a decrease in their emotions of loneliness. They also stated that the practices relaxed them and made them happier.

Talking about loneliness helped me relax. I saw that everybody had huge loneliness problems. It felt good to communicate and share. [P2, Male]

I felt very good producing something together. I understood the importance of being together. [P1, Female]

I feel that I got rid of loneliness and started to see life more positively. [P4, Female]

It helped me to see my problems in a calmer way and to become more solution oriented. It also helped me to be more objective, more successful in empathy, and less lonely and helpless. [P8, Male]

I fought loneliness a lot. I was always stuck between staying and leaving. I now nurture the fighter in me and fight life. I hold on to the streets, the sea, and my love for children. [P10, Male]

Lately, everyone noticed I always smile, and they told me so. I really feel like smiling and talking all the time. [P13, Female]

The older adults participating in the group sessions stated that art therapy practices contributed to their psychological well-being in the fields of self-acceptance (n=4), positive relations to others (n=11), environmental control (n=3), individuality (n=1), life goals (n=2), and personal development (n=6).

I love my life and now I accept the natural flow of my life process and choose to share my pain. I did not worry about what others would say. I stand tall by keeping my childish side alive. [P1, Female]

During therapy, I realized that there was a reason behind the aggressive and negative behaviors of people. [P3, Female]

I know my own value and treat myself better. [P4, Female]

I saw that bonds of friendship could form in the group with close and sincere feelings. [P5, Female]

I started to believe I could form sincere relationships. [P7, Female]

I was an introvert but now I have very loving relationships. [P8, Male]

Lately everyone noticed I always smile, and they told me so. I really feel like smiling and talking all the time. [P11, Female]

It helped me to see my problems in a calmer way and to become more solution oriented. It also helped me to be more objective, more successful in empathy, and less lonely and helpless. [P9, Female]

I started to share more in my social life. I can easily share my thoughts and feelings with the people in the group and listen to theirs too. [P12, Female]

Group practices increased my trust in myself and others. [P1, Female]

I became more social and outgoing. I found a new friend that could understand me or at least listen to me. [P13, Female]

Art Therapy Practices

Two themes were found under this category, namely techniques and group effect. The older adults participating in the art therapy practices mentioned the effects and benefits of the activities applied by the group leader throughout the sessions. These activities were stories (stone session) (n=7), writing poetry together (n=5), painting pictures together (n=4), and staging a play (n=3).

I was impressed during the stone session. The paths I took in life and my life experiences were like those stones and this helped me realize the changes in me. [P2, Male]

Since they helped me get closer with my friends, the stone session and walking together with music drew my attention. [P3, Female]

The stone choosing session affected me. Being able to have a heart to heart with my stone was both interesting and relaxing. [P4, Female]

There was a stone choosing session. I saw a stone and took it. It had eyes and a mouth. It became my lucky stone. [P7, Female]

After the dual painting study, one participant stated that they were lonely, and sharing felt good. [P8, Male]

I was keeping myself lonely for a long time. I even had my meals in my room and not in the common area, and I talked to nobody. Today, we staged a play together, talked, and put on a show. Today, for the first time I told myself I was not alone even if I wasn't close to anyone. I decided that I wanted to go out and talk to them. I even invite my friends to my room for tea after therapy. [P9, Female]

I thought that I wasn't alone when writing poems together. Producing something together and helping each other out made me feel trust for myself and others. [P10, Male]

I was very touched by the session when we choose a picture, wrote a poem about it, and showed it together. I was very sad before writing a poem together but producing something together made me feel very good. I understood the importance of being together even more. [P12, Female]

The participants stated that the most effective sessions were the story and poetry sessions, and mentioned their emotions and thoughts regarding those sessions. Additionally, the older adults mentioned that these activities contributed to them in the fields of sincerity and closeness, overcoming adversity, sharing and fun, developing tolerance, overcoming prejudices, accepting people, trust and unification, and being natural and open.

The group effect theme was mentioned in the fields of relaxing and socializing (n=12), decreased loneliness (n=7), and happiness (n=7).

I became more social and outgoing. I found a new friend that could understand me or at least listen to me. [P1, Female]

Sharing felt good. It relaxed me. Maybe my problems are still the same, but I just felt lighter when I shared them. [P2, Male]

I feel that I got rid of loneliness and started to see life more positively. [P4, Female]

First, we got to know each other, and then we shared our thoughts and feelings, our good and bad memories. I used to be more distant but then I started to get closer to people. [P5, Female]

At first, I was curious, excited and a bit nervous. Then I felt very positive emotions like warmth, goodwill, and compassion. [P7, Female]

Discussion

Finally, a significant difference between the post-test loneliness and psychological well-being levels of the intervention and non-intervention groups was found. The strengths of this study include qualitative and quantitative methods being used together to evaluate art therapy group practices among the older adults and having both an intervention and a non-intervention group. The structure of the sessions, their frequency and duration, and characteristics regarding the materials used in the sessions were similar to other such studies in the field (Ching-Teng et al., 2019; Iiuzuka et al., 2019; Jenabi et al., 2022; Kim et al., 2016; Marco & Redolat, 2022; Masika et al., 2020; Perry et al., 2008; Thomson et al., 2017). Studies in the literature have suggested keeping the frequency of group sessions high, with an ideal duration of two weeks between each session (Thomson et al., 2017). Another study has suggested weekly sessions for group efforts with the older adults while stressing that making sessions more frequent if needed is important (Arkin, 2003; Sterritt & Pokorny, 1994). A study suggests that art therapy is effectively used in the treatment of mental disorders, particularly in schizophrenia, trauma-related disorders, major depression, and bipolar disorder, with the utilization of various techniques. An important emphasis in this research is the absence of standardized methods for each mental disorder, which complicates the assessment of interventions. Therefore, this study recommends standardizing and measuring art therapy interventions (Chiang et al., 2019).

Another important issue is the materials used in art therapy practices. In the research, the importance of the materials chosen by the therapist in the work with the elderly is noteworthy (Johnson & Sullivan-Marx, 2006; Thomson et al., 2017). The importance of which materials the therapist chooses and how those materials are used in art therapy practices for the older adult has been stressed. In this study, the older adults participating in art therapy sessions mentioned the effect and benefit of the activities applied by the group leader throughout the sessions such as the story (stone) session, writing poetry together, painting pictures together, and staging plays. The older adults, stated that these activities contributed to them in the fields of sincerity, overcoming adversity, being fun and open, developing tolerance, overcoming prejudice, accepting people, trust, and solidarity, and being themselves. When those contributions are considered, the group leader can be said to have positively contributed to the loneliness and psychological well-being levels of the intervention group through the activities chosen.

Art therapy can be said to help older adult of every age give meaning to their thoughts and emotions, reach insight, find release from difficult emotions and traumas that could not be previously managed, solve conflicts and problems, make daily life richer, and increase their psychological well-being levels. Our study has similar results with other studies in the literature (Bennington et al., 2016; Buchalter, 2011; Bulduk et al., 2017; Ching-Teng et al., 2019; Malchiodi, 2006; Masika et al., 2020; Thomson et al., 2017; Yavuz & Yavuz, 2018). Art therapy practices can be said that these have an important effect in decreasing loneliness levels in the intervention group, and this provides a similar result to other studies showing art therapy practices with the older adult increasing communication with others (Artan et al., 2017; Buchalter, 2011; Bulduk et al., 2017; Kim et al., 2016; Kurt, 2014; Oyan & Sağlamtimur, 2016; Sutipan et al., 2017). Similarly, there are studies conducted in recent years stating that art

therapy techniques are effective in reducing the depression of older adults and increasing their cognitive skills (Jenabi et al., 2022; Marco & Redolat, 2022).

According to another finding of our study, the psychological well-being levels in the non-intervention group was observed to decrease significantly over time, with a significant increase in loneliness levels in the same time interval. Psychological well-being is a structure that is affected by a multitude of factors such as social environment, cultural structure, physical characteristics, and psychological characteristics. Thus, the psychological well-being of an individual is a mutable dynamic characteristic that can be affected by such factors over time (Lavalekar & Karmalkar, 2017). There are many factors that affect loneliness, especially during old age, such as loss of a spouse, chronic diseases, physical insufficiencies, a lack of sincerity in relations with the social environment, and personality characteristics (Bilgili et al., 2012; Bükler et al., 2010; Eryılmaz & Atak, 2011; Kurt, 2014; Öz, 2010; Yaşar, 2007). In this context, the decrease in the psychological well-being and increase in loneliness levels in the non-intervention group can be explained to the dynamic structure of those variables. Additionally, this finding has shown us that even in a short time interval like three months, negative changes can occur in the loneliness and psychological well-being levels of the older adult without the practice of certain intervention methods. All those factors negatively affect the well-being of older adult (Kılavuz, 2005). The rise in the loneliness levels of the non-intervention group within three months may be related to conditional loneliness factors tied to life events such as loss of loved ones or divorces, or transient loneliness experienced by everyone from time to time. However, although two of the members of the intervention group got divorced from their spouses during art therapy practices and one experienced a spousal loss, a decrease in the loneliness levels of the intervention group was seen. In the light of this information, art therapy can be said to have a protective role among the older adult even if they face stressors that may affect emotions of loneliness. When the negative change in the non-intervention group and positive change in the intervention group are considered together, it can be seen that psychotherapy is a supportive method that must definitely be present alongside medication when the mental and physical health of older adults is in question.

Limitations

This study also has several limitations. One of those is the limited sample of the study. Future studies are recommended to be performed with wider samples consisting of a larger number of groups. Additionally, the study was conducted only with older adults staying at nursing homes.

Another limitation of this study is a lack of a placebo group. In order to evaluate the effectiveness of future studies, the inclusion of a placebo control group is recommended. The art therapy group sessions were performed in 12 sessions. Although statistically significant differences were obtained, in order to examine and discuss the problems of older adults more deeply, longer group practices can be developed. Additionally, no repeated measurements were taken to examine the continuity and persistence of the effects of art therapy. Thus, additional measurements are recommended to follow the conditions of the older adults after therapy practices and to determine whether their effects are spread over time. The study was conducted with older adults staying at nursing homes. No additional studies were performed to determine the importance of institutional climate and relations to institution employees. Future studies can perform two separate art therapy group practices for older adults and institutional employees and end the study with a single large group effort including both the older adult and employees.

The personal and occupational experiences of the therapist constitute another issue that may create difficulties in art therapy efforts. The development of standardized measurement tools to measure art therapy efforts is highly recommended (Betts, 2005; Ulman, 2001).

Conclusions and Recommendations

Nursing home residents who received art therapy group activities (intervention group) were seen to have higher psychological well-being levels at the end of the practice period. Thus, the art therapy group activity can be said to be effective in increasing psychological well-being levels. When all of the findings were evaluated together, nursing home residents who received art therapy group activities (intervention group) were found to have lower loneliness levels at the end of the practice period. Thus, the art therapy group activity can be said to be effective in decreasing loneliness levels. This mixed method study was applied in the form of art therapy group sessions with the elderly. This study has many strengths such as having an intervention and a non-intervention group, using qualitative and quantitative measurement tools together, examining comprehensive variables within the life cycle of older adults such as loneliness and psychological well-being, and the frequency, number, and materials of the group sessions being in compliance with the literature.

This study is thought to possibly guide many studies on art therapy group efforts and older adults. By prioritizing group efforts in applied mental health studies performed with the elderly, new and systematic group therapy models can be formed. Factors such as material use and group structure can be enriched in art therapy practices, and new group structures can be tried. Through studies using those practices, important contributions can be made to the fields of old age psychology, art therapy, and group therapy.

A study suggests that art therapy is effectively used in the treatment of mental disorders, particularly in schizophrenia, trauma-related disorders, major depression, and bipolar disorder, with the utilization of various techniques. An important emphasis in this research is the absence of standardized methods for each mental disorder, which complicates the assessment of interventions. Therefore, this study recommends standardizing and measuring art therapy interventions (Chiang et al., 2019). In this study, the effects of the personal and occupational characteristics of the therapist were not included in evaluation. Future studies should develop standardized measurement tools to measure the contribution and effect of the personal and occupational characteristics of the group leader.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. The research data were collected with the permission of the Scientific Research Ethics Board of Neat East University with dated 26.06.2018. The authors contributed jointly to the study and there is no conflict of interest between the authors.

References

- Ardahan, M. (2010). Aging and nursing home [in Turkish]. *Journal of Social Policy Studies*, 11(5), 25-32.
- Arkin, S. M. (2003). Student-led exercise sessions yield significant fitness gains for Alzheimer's patients. *American Journal of Alzheimer's Disease & Other Dementias*, 18(3), 159-170.
- Artan, T., Arıcı, A., Çiçek, M., Özbek, Y. (2017). Evaluation of the effect of art therapy on elders [in Turkish]. *Journal of Strategic Research in Social Science*, 3(4), 131-146.

- Batıgün, D. A. (2008). Suicide probability and gender: An evaluation of suicide in respect to interpersonal relationship style, reasons for living, loneliness, and hopelessness [in Turkish]. *Turkish Journal of Psychology*, 23(62), 65-75.
- Bennington, R., Backos, A., Harrison, J., Reader, A. E., Carolan, R. (2016). Art therapy in art museums: Promoting social connectedness and psychological well-being of older adults. *The Arts in Psychotherapy*, 49, 34-43.
- Betts, D. J. (2005). *A systematic analysis of art therapy assessment and rating instrument literature*. (Unpublished doctoral dissertation). Florida: The Florida State University The Graduate School.
- Bilgili, N., Kitiş, Y., Ayaz, S. (2012). Assessment of loneliness, quality of sleep and affecting factors in elders [in Turkish]. *Turkish Journal of Geriatrics*, 15(1), 81-88.
- Buchalter, S. I. (2011). *Art Therapy and creative coping techniques for older adults*. Jessica Kingsley Publishers.
- Bulduk, S., Dinçer, Y., Usta, E., Bayram, S. (2017). Investigation of the impact of art therapy methodology applied to the elderly individuals with dementia on cognitive state [in Turkish]. *Journal of Contemporary Medicine*, 7(1), 36-41.
- Büker, N., Altuğ, F., Kavlak, E., Kitiş, A. (2010). Investigation of the effects of morale status and depression level on functional status in aged people living at home and community [in Turkish]. *Elderly Issues Research Journal*, 1, 44-53.
- Chancellor, B., Duncan, A., Chatterjee, A. (2014). Art therapy for Alzheimer's disease and other dementias. *Journal of Alzheimer's Disease*, 39(1), 1-11.
- Chang, S., Chu, H., Yang, Y., Tsai, J. C., Chung, M. H., Liao, Y. M., Chi, M. J., Liu, M. F., Chou, K. R. (2015). The efficacy of music therapy for people with dementia: A meta analysis of randomised controlled trials. *Journal of Clinical Nursing*, 24(23-24), 3425-3440.
- Chiang, M., Reid-Varley, W. B., Fan, X. (2019). Creative art therapy for mental illness. *Psychiatry Research*, 275, 129-136.
- Ching-Teng, Y., Ya-Ping, Y., Yu-Chia, C. (2019). Positive effects of art therapy on depression and self-esteem of older adults in nursing homes. *Social Work in Health Care*, 58(3), 324-338.
- Creswell, J. W. (2003). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage Publications.
- Çağlar, T. (2014). Elderliness and social work: The example of life support centre [in Turkish]. *Community and Social Work*, 25(2), 145-162.
- Demir, A. (1989). U.C.L.A. The validity and reliability of the Loneliness Scale [in Turkish] *Journal of Psychology*, 7(23), 14-18.
- Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., Oishi, S. (2009). New measures of well-being. In E. Diener (Ed.), *Assessing well-being: The collected works of Ed Diener*, 247-266.

- Dunphy, K., Baker, F.A., Dumaresq, E., Carroll-Haskins, K., Eickholt, J., Ercole, M., Kaimal, G., Meyer, K., Sajnani, N., Shamir, O.P., Wosch, T. (2019). Creative arts interventions to address depression in older adults: a systematic review of outcomes, processes, and mechanisms. *Psychology for Clinical Settings*, 9(18), 1-24.
- Ellison, C. W. (1983). Spiritual well-being: Conceptualization and measurement. *Journal of Psychology and Theology*, 11(4), 330-340.
- Eracar, N. (2013). *Beyond the word* [in Turkish]. 3P Publishing.
- Ercan Şahin, N. (2015). *The effect of reminiscence therapy applied to the older adult living in a nursing home on the quality of life of the elderly* [in Turkish]. (Unpublished master's thesis). Ankara: Hacettepe University Social Sciences Institute.
- Ercan Şahin, N. & Üzar Özçetin, Y. S. (2020). Level of life satisfaction and hopelessness among nursing home residents [in Turkish]. *Journal of Mersin University Health Science*, 13(2), 167-176.
- Ertem, M. (2020). Evaluation of the psychosocial and physical functions of individuals living in nursing home [in Turkish]. *Journal of İzmir Kâtip Çelebi University Health Sciences*, 6(1), 113-120.
- Eryılmaz, A. & Atak, H. (2011). Happiness model of happiness for older adults living with their families [in Turkish]. *Archives of Neuropsychiatry*, 48(4), 227-233.
- Fraenkel, J. & Wallen, N. (2006). *How to design and evaluate research in education*. McGraw-Hill Companies.
- Glass, A. (1991). Nursing home quality: A framework for analysis. *Journal of Applied Gerontology*, 10(1), 5-18.
- Görgülü, Ü., Akyar, İ., Akdemir, N., Sun Kapucu, S. (2010). Social policies regarding elderly people in Turkey and in the world [in Turkish]. *Turkish Journal of Physical Medicine Rehabilitation*, 56(1), 30-56.
- IOAGING [Institute On Aging]. (2012). *Read How IOA Views Aging in America, 2010*.
- Iiuzuka, A., Suzuki, H., Ogawa, S., Kobayashi-Cuya, K. E., Kobayashi, M., Takebayashi, T., Fujiwara, Y. (2019). Can cognitive leisure activity prevent cognitive decline in older adults? A systematic review of intervention studies. *International Geriatric Gerontology*, 19(6), 469-482.
- Jenabi, E., Bashirian, S., Ayubi, E., Rafiee, M., Bashirian, M. (2022). The effect of the art therapy interventions on depression symptoms among older adults: A meta-analysis of controlled clinical trials. *Journal of Geriatric Psychiatry and Neurology*, 36(3), 185-192.
- Johnson, C. M. & Sullivan-Marx, E. M. (2006). Art therapy: Using the creative process for healing and hope among African American older adults. *Geriatric Nursing*, 27(5), 309-316.
- Karakaya, M. E., Çuvalcı Bilgin, S., Ekici, G., Köse, N., Otman, A. S. (2009). Functional mobility, depressive symptoms, level of independence, and quality of life of the older adult living at home and in the nursing home [in Turkish]. *Journal of The American Medical Director Association*, 10(9), 662-666.
- Kılavuz, M. A. (2005). The importance of the religious activities in aging from the point of diminution the solitude and friendship relation in western culture [in Turkish]. *Journal of Uludağ University Faculty of Theology*, 2(14), 25-39.
- Kim, H. K., Kim, K. M., Nomura, S. (2016). The effect of group art therapy on older Korean adults with neurocognitive disorders. *The Arts in Psychotherapy*, 47, 48-54.

- Kurt, D. (2014). *The effect of music therapy on the feeling of loneliness of the older adult living in nursing homes* [in Turkish]. (Unpublished master's thesis). Istanbul: Marmara University Social Sciences Institute.
- Lavalekar, A. & Karmalkar, S. (2017). From youth to elderly: A study of quality of life and psychological well-being. *Indian Journal of Health and Well-being*, 8(9), 1083-1086.
- Lazarus, L. W. (1988). *Essentials of geriatric psychiatry: A guide for healthy professionals*. Springer Publishing.
- Malchiodi, C. A. (2006). *The art therapy sourcebook*. McGraw-Hill.
- Masika, G., Yu, D., Li, P. (2020). Visual art therapy as a treatment option for cognitive decline among older adults. A systematic review and meta-analysis. *Nursing and Health Sciences*, 76(8), 1892-1910.
- Marco, P. & Redolat, R. (2022). Art therapy approaches in alzheimer's disease: A systematic review. *Activities, Adaptation & Aging*, 47(1), 75-106.
- McFadden, S. H. & Basting, A. D. (2010). Healthy aging persons and their brains: Promoting resilience through creative engagement. *Clinics in Geriatric Medicine*, 26(1), 149-161.
- Milligan, C. & Liu, Y. (2015). Place and informal care in an ageing society: Reviewing the state of the art in geographical gerontology. *Progress in Geography*, 34(12), 1558-1576.
- Nicholson, J. (2009). Social isolation in older adults: An evolutionary concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 65(6), 1342-1352.
- Oyan, S. & Sağlamtimur, B. (2016). Evaluation of the effects of music on humans and various living creatures [in Turkish]. *İnönü University Journal of Culture and Art*, 2(1), 77-82.
- Öcebe, D. K., Kolcu, M., Uzun, K. (2019). Music therapy and elderly health [in Turkish]. *University of Health Sciences Journal of Nursing*, 1(2), 44-48.
- Öz, F. (2010). *Basic concepts in health* [in Turkish]. Mattek Printing House.
- Pelletier, C. L. (2004). The effect of music on decreasing arousal due to stress: A meta analysis. *Journal of Music Therapy*, 41(3), 192-214.
- Perry, C., Thurston, M., Osborn, T. (2008). Time for me: The arts as therapy in postnatal depression. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 14(1), 38-45.
- Rashidi, P. & Mihailidis, A. (2012). A survey on ambient-assisted living tools for older adults. *IEEE Journal of Biomedical and Health Informatics*, 17(3), 579-590.
- Russell, D., Peplau, L. A., Cutrona, C. E. (1980). The Revised UCLA Loneliness scale: Concurrent and discriminant validity evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(3), 472-480.
- Salman, F. & Akkurnaz, G. (2022). The use of photography as a therapy method in geriatrics [in Turkish]. *Journal of İzmir Kâtip Çelebi University Health Sciences*, 7(2), 427-433.
- Soyuer, F. & Soyuer, A. (2008). Aging and physical activity [in Turkish]. *Journal of İnönü University Faculty of Medicine*, 15(3), 219-224.
- Sukamolson, S. (2007). Fundamentals of quantitative research. *Language Institute Chulalongkorn University*, 1(3), 1-20.
- Sterritt, P. F. & Pokorny, M. E. (1994). Art activities for patients with Alzheimer's and related disorders. *Geriatric Nursing*, 15(3), 155-159.

- Sutipan, P., Intarakamhang, U., Macaskill, A. (2017). The impact of positive psychological interventions on well-being in healthy elderly people. *Journal of Happiness Studies*, (18), 269-291.
- Taş, L. & Şaldırdak, G. A. (2021). The social isolation experiences of elderly residents in nursing homes. *Journal of Istanbul University Sociology*, (41), 351-379.
- Tel, H., Tel, H., Sabancıoğulları, S. (2006). Status of maintenance of activities of daily living and experience of loneliness in elder than 60 years old living at home and in institutions [in Turkish]. *Turkish Journal of Geriatrics*, 9(1), 34-40.
- Telef, B.B. (2013). Psychological well-being scale: Turkish adaptation, validity and reliability study [in Turkish]. *Hacettepe University Journal of Faculty Education*, 28(3), 374-384.
- Thomson, L. J., Lockyer, B., Camic, P. M., Chatterjee, H. J. (2017). Effects of a museum-based social prescription intervention on quantitative measures of psychological wellbeing in older adults. *Perspectives in Public Health*, 10(20), 1-11.
- Thong, S. A. (2007). Redefining the tools of art therapy. *Art Therapy*, 24(2), 52-58.
- Ulman, E. (2001). A new use of art in psychiatric diagnosis. *Art therapy: American Journal of Art Therapy*, 30, 16-26.
- Van Lith, T., Gerber, N., Centracchio, M. (2023). Preliminary modelling for strategic planning in art therapy research: A multi-phase sequential mixed methods study. *The Arts in Psychotherapy*, 85, 102055.
- Yaşar, M. R. (2007). Loneliness [in Turkish]. *Firat University Journal of Social Sciences*, 17(1), 237-260.
- Yavuz, O. & Yavuz, Y. (2018). The effect of the intelligence game played on elderly people in the elderly on cognitive skills, loneliness, and psychological well-being of elderly in the nursing home [in Turkish]. *Life Skills Journal of Psychology*, 2(3), 127-14.

ALİ CANİP YÖNTEM'DE SELF ORYANTALİZMİN İZLERİ*

Asiye SEZGİN TÜYLÜ** İlknur TATAR KIRILMIŞ***

ÖZET

Batılı düşünürlerin ve araştırmacıların Doğu'yu bilmesi, elde ettikleri bilgiyi Doğu'nun belli kalıplar içinde tanıtılması oryantalizm olarak tanımlanmaktadır. Doğulu bir araştırmacının Doğu'ya Batılı bir perspektif ile bakması, Doğu'yu Batılı tanımlamalara göre kabul etmesi ve bu kabullere araştırma ve eserlerinde yer vermesi self oryantalizm olarak adlandırılmaktadır. Tanzimat ile başlayan Doğu-Batı ilişkileri üzerine fikir üretme çeşitli şair ve yazarların başat mevzularıdır. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, çöküşü ve yeni devletin kurulma süreçleri söz konusu şair ve yazarları medeniyetin konumlanması ve ileri medeniyetler seviyesine ulaşma ideali noktasında düşünmeye sevk etmiştir. Bu şair ve yazarlardan biri de 1900'lü yılların başında fikirleriyle edebiyat ve düşünce dünyasında yer alan Ali Canip Yöntem'dir. Batılılaşma taraftarı makale ve şiirlerinde Batı'yı gelişmişliğin ideali olarak tanımlarken self oryantalist söylem ile Doğu'yu geri kalan, sömürülmeye muhtaç ve aciz olarak resmetmiştir. Bu çalışmada Ali Canip Yöntem'in görüşleri self oryantalizm bağlamında ele alınarak metodoloji olarak oryantalizm kavramı etrafında geliştirilmiş kuramsal birikime müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu, Batı, oryantalizm, self oryantalizm, Ali Canip Yöntem

Traces of Self Orientalism in Ali Canip Yöntem

ABSTRACT

The fact that Western thinkers and researchers know the Orient and present the information they have obtained within certain moulds of the Orient is defined as orientalism. The fact that an Eastern researcher looks at the East from a Western perspective, accepts the East according to Western definitions and includes these acceptances in his research and works is called self-orientalism. Producing ideas on East-West relations, which started with the Tanzimat, is the main subject of various poets and writers. The weakening and collapse of the Ottoman State and the establishment of a new state led these poets and writers to think about the positioning of civilisation and the ideal of reaching the level of advanced civilisations. One of these poets and writers is Ali Canip Yöntem, who took part in our world of literature and thought with his ideas in the early 1900s. While defining the West as the ideal of development in his pro-Westernisation articles and poems, he portrayed the East as backward, needing to be exploited and helpless with self-orientalist discourse. In this study, Ali Canip Yöntem's views are analysed in the context of self-orientalism and the theoretical background developed around the concepts of orientalism and occidentalism is applied as methodology.

Key Words: East, West, orientalism, self-orientalism, Ali Canip Yöntem

* Bu makale, birinci yazar tarafından hazırlanmakta olan *Modern Türk Şiirinde Oksidentalizm Söyleminin Kuruluşu (1860-1960)* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör., Sinop Üniversitesi Boyabat Meslek Yüksekokulu, Sinop / TÜRKİYE, asezgin@sinop.edu.tr

*** Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun / TÜRKİYE, ilknur.tatar@omu.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Sezgin Tüylü, A. & Tatar Kırılmış, İ. (2024). Ali Canip Yöntem'de self oryantalizmin izleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 19-31.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1352938>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 31 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 9 Ekim / October 2023

Giriş

Takip edilebilir yazılı kaynaklardan itibaren dünya iki blok hâlinindedir: Doğu ve Batı bloğu. Bu iki blok farklı sebepler neticesinde birbirinin sosyal, kültürel, iktisadi ve sanat (içinde güzel sanatların tamamı dâhildir) alanlarında ötekisini oluşturur. Çoğu zaman ekonomik sebeplerle Doğu ve Batı birbirine karşılıklı olarak ayna tutmaya çalışmış ve onu keşfetmeye değer bir alan olarak görmüştür. Doğu ve Batı bu bağlamda öz dönüşüm sürecinde kendini tanımlamak için birbirine ihtiyaç duymuştur. Keyman, Batı’yı “*ötekini bilme ihtiyacı her zaman vurgulanmış ve hâlâ vurgulanmaktadır*” (Keyman, 1999: 72) şeklinde niteleyerek özellikle Batı’nın Doğu’ya yüzünü döndüğünü işaret etmiştir. Oryantalizm ve oksidentalizm bu ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkan iki kavramdır. Din, dil, bilim, düşünce, sanat ve tarih gibi alanlarda Doğu dünyasını inceleyen ve Doğu hakkında değer yargıları üreten Batı kaynaklı kurumsal faaliyetler olarak tanımlanan oryantalizm güzel sanatlar (özellikle resim ve edebiyat) için yüzyıllar boyunca farklı perspektifler kurgulama yolunu açmıştır. Batı, Ortaçağ’dan itibaren Doğu kültürleri, medeniyetleri ve inançları etrafında başlattığı oryantalist çalışmalarla bir Doğu imajı yaratmış, çoğunlukla olumsuzlukları içeren bu imajı sosyal ve kültürel, siyasi, güzel sanatlar gibi disiplinler arası alanları kapsayan bir çalışma sahası olarak görmüştür (Çoruk, 2007: 93-94). Doğu ve Doğulu kavramlarını ele alan Bernard Lewis, “Oryantalizm Sorunu” adlı makalesinde Avrupa için bir tehdit ve istila kaynağı olan her coğrafyanın Doğu adını almasını bir kimikleştirme olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Avrupalıların kendilerine tehdit olacak alana “Doğu” adını verdiğini çünkü bildikleri başka bir Doğu’nun olmadığını söylemektedir (Lewis, 2007: 221). Batı eksikliklerle dolu Doğu imajının karşısında ise kendi kimliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Doğu’nun şehvet düşkünü, geri kalmış, kölelik sitemine bağlı gibi olumsuz iddialarına karşı kendisini şehvet düşkünü olmayan, gelişmiş ve özgür olarak tanımlama yoluna gitmiştir. Batı’nın çizdiği Doğu imajı aynı zamanda Batılı sömürgeci devletler için birer fırsat niteliğindedir. Batı, Doğu’yu sömürgeci bir anlayışa hizmet verebilmesi için ötekileştirerek onu sömürülmeye hazır konuma getirmeye çalışır. Filistinli araştırmacı Edward Said *Şarkiyatçılık Batı’nın Şark Anlayışları* adlı eserinde; “*Şark, Avrupa’nın sadece komşusu değildir; Avrupa’nın en büyük, en zengin, en eski sömürgelerinin mekânı, uygarlıkları ile dillerinin kaynağı, kültürel rakibi, en derin, en sık yinelenen Öteki imgelerinden biridir.*” (Said, 2017: 11) diyerek Batı’nın Doğu hakkındaki tahakküme varan algılama dizgesini ortaya koymuştur.

Oryantalizmi bu bağlamda açıklamaya başlarken ben/öteki, biz/onlar ve özne/nesne gibi ikiliklerin üzerinde durmak gerekmektedir. Kontny, oryantalizmi “*Kendini Batı denilen bir siyasi-kültürel oluşuma ait hisseden birinin Doğu olarak betimlediği bir oluşumun öğeleri hakkında konuşması*” (Kontny, 2002: 121) şeklinde tanımlarken aynı zamanda “öteki” vurgusunu öne çıkarmaktadır. Batı hem sömürülmeye müsait bir bölge olarak Doğu’yu tasvir ederken hem de ötekileştirmeyi pekiştirerek kendi konumunu idealize etmektedir. Bu bağlamda, “*Sömürgeciliğin ideallerini besleyen oryantalist çalışmalar başta olmak üzere pek çok faktör medeniyetlerin kutuplaşmasına hizmet ederek ötekileştirme kavramına zemin hazırlar*” (Tatar Kırılmış, 2019: 14). Dominique Schnapper’a göre öteki ve beriki yahut ben arasında iki temel bağ vardır. İlki farklılaştırıcı niteliklidir. Ötekinin farklılığı “ben” tarafından oluşturulmuş bir dışlamadır. “Ben”in ötekiyi değerlendirmesi kendi belirlediği değerlendirme ölçütlerine göredir. Nitekim “ben”in değerine dâhil olmayan her şey ötekinin kapsamına girer. İkinci temel nitelik ise evrenselcidir. Ben ve öteki eşit haklara sahiptir. Ancak farklı alanlar içindedirler. Birbirlerine benzedikleri ölçüde alan daralır. Öteki ne kadar asimile olursa “ben” tarafından kabul edilebilir olur (Schnapper, 2005: 25-26). Ötekileştirme, bilgi-iktidar kavramını doğurarak, oryantalist çalışmaların oluşturmak istediği iktidarın öznesi olarak Batı’yı tayin etmektedir. Oryantalizme karşı bir söylem geliştiren Mısırlı düşünür Hasan Hanefi, “ben” ve öteki kavramlarının birer imge olduğunu, bu imgelerin her zaman hedefi vurmaya yarayan bir

karikatür işlevi gördüğünü ifade eder. Ona göre oryantalizm Doğu için siyahlar, Doğu despotizmi, ilkel akıl yürütme, vahşi düşünce, Sami aklı, Arap aklı, şiddet, fanatizm, az gelişmişlik, ayrılıkçılık, gelenekselcilik ve muhafazakârlık gibi pek çok imge yaratmıştır (Hanefi, 2007: 81). Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan *İslam Ansiklopedisi*’nin “Mukaddime” bölümü yayın müdürü olan Abdülhak Adnan Adıvar tarafından yazılmıştır. Bu mukaddime oldukça önemlidir. Zira oryantalist çalışmaların anlamı ve kökenine ilişkin ayrıntılı bilgiler içermektedir. Adıvar, Mukaddime’de oryantalizmi şu şekilde tanımlar: “*Orientalizm, iki kelime ile tarif etmek istersek, garbın şark âlemine alakadar olarak, onu tanımak için açtığı ilim yoludur*” (Adıvar, 1940: 1). Edward Said’den önce Mehmet Fuad Köprülü de oryantalist çalışmalarla ilgili özellikle dil üzerine yapılmış oryantalist çalışmaların önemli olduğuna ilişkin konuşmasını Müsteşrikler Kongresi’nde yapmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı sıfatıyla Mehmet Fuad Köprülü’nün XXII. Müsteşrikler Kongresi’nin açılışında yaptığı konuşmada “*Garbın ilmi zihniyetinin ve metodlarının kabulü ile Şark ilim adamlarının Garbın ilmi faaliyetlerine iştirakleri neticesinde daha süratli terakkiler kaydetmiştir.*” (Köprülü, 1954: 40) sözleri oryantalist çalışmaların ilmi çalışmalara katkısını dile getirir. Ayrıca sözlerinde oryantalizmin “*medeniyetin uzun bir tekâmül mahsulü olduğunu, bütün kavimlerin bunda hissesi bulunduğunu isbat etmek suretiyle bu mefhumu muayyen bazı kuvvetlerin mahdut sahasına inhisar ettiren dar ve kapalı zihniyeti değiştirmiş*” (Köprülü, 1954: 39-42) olduğunu vurgular. Ancak oryantalist çalışmaların eksikliğine de işaret eden Köprülü özellikle II. Dünya Savaşı’ndan itibaren bu çalışmaların farklı bir seyir gösterdiğini vurgulamıştır.

Oryantalizm, söylemden öte bilimsel çalışmaları da içeren kurumsallaşmış bir sistemdir. Cemil Meriç, bu kurumsallaşmış sistemi şu şekilde tarif etmektedir: “*Oryantalizm, Doğu kavimlerine ait bilgilerin bütünü, felsefi görüşleri veya yaşayış tarzları, Doğu dillerinin, ilimlerinin, törenlerinin, tarihinin incelenmesi... Oryantalizm yeni bir ilimdir.*” (Meriç, 2015: 85). Self oryantalizm ise oryantalizmin içinden doğmuş bir kavramdır. Doğu toplumlarının oryantalist bakış açısı ile kendi toplumlarını değerlendirmelerine self oryantalizm adı verilmektedir. Doğu-Batı meselesinin özellikle 1900’lü yılların başlarında tarih, felsefe, sosyoloji ve edebiyat gibi pek çok alanda tartışıldığı düşünülürken Ali Canip Yöntem’in bu mesele hakkındaki fikirleri dönemi anlamak açısından önemlidir. Bu çalışmada self oryantalizm kavramı ayrıntılı bir şekilde açıklanarak Ali Canip Yöntem’in makale ve şiirlerinde self oryantalizmin izleri tespit edilecektir. Ali Canip Yöntem’in self oryantalist bakışı “Garba İlk Nazarlar”, “İzâhtan Âzâde Bir Mesele”, “Türkiye’de Garplılaşma Tarihinin Başlangıcı”, “Garp Mektebinin Âmilleri”, “Rönesans ve Türkiye”, “Büyük Reşit Paşa ve Ehemmiyeti”, “Sâdık Rıfâat Paşa”, “Memleketi Avrupalılaştırmaya Çalışanlardan Unutulmuş Bir Simâ”, “Türkler Şarklı Değildir” adlı makaleleri ile Şarkın Ufukları ve Şarkın Mezarlığı adlı şiirleri üzerinden tartışılacaktır.

Self Oryantalizm

Self oryantalizm oryantalizmden türetilmiş yeni bir kavramdır. Bu kavramı açıklamak için oryantalizm ile ilgili bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Oryantalizm, Fransızca “Doğu”, “Doğu ülkeleri” anlamına gelen “orient” kelimesinden türemiştir. Bu kelimeye etimolojik açıdan bakacak olursak Asya, Asur dilinde “Doğu ülkesi” anlamına gelir. Asya ve Avrupa kelimeleri Babil şehrinin her iki kısmını ifade eden “asu” (Doğu), “ereb” (Batı) sözcüklerinden türemiştir (Parlatır, 2012: 602). Oryantalist, “müsteşrik” ise “Doğu dilleri ve bilimleri uzmanı” anlamına gelip, Doğu topluluklarının tarihini, dinini, dilini, edebiyatını, folklorunu ve diğer bazı hususlarını araştıran bilim adamı, doğuyla ilgili yazan ya da ders veren demektir (Sinbai, 1993: 93). Oryantalist kelimesi başlangıçta bugünkü anlamından çok farklı bir anlama sahiptir. 1683’te oryantalist terimiyle kastedilen Doğu veya Yunan Kilisesi’nin üyesidir. İngilizce sözlüklerde oryantalist terimi genellikle Doğu dilleri ve edebiyatları ile meşgul olan kimse

şeklinde tanımlanmaktadır (Bulut, 2009: 3). Oryantalist kelimesinin ilk kullanımını Henry Rowlands, *Mona Antiqua Restaurata, an Archæological Discourse on the Antiquities Natural and Historical of the Island* (1723) adlı eserinde görmekteyiz. Burada oryantalist kelimesi Doğu dillerini çalışan âlim olarak tanımlanıyor. Oryantalizm, başlangıçta Doğu insanların, dinlerinin, dillerinin ve tarihlerinin incelenmesi anlamında kullanılmıştır. O zamandan beri oryantizm, Batılıların İslam dünyası karşısındaki tavırlarını belirten genel bir terim olarak benimsenmiştir (Germaner & İnankur, 1989: 9). Kaynak noktası itibariyle Doğu’ya ait üretilmiş bilgiyi siyasi, iktisadi ve sanat gibi çeşitli alanlarda organize eden ve nihayetinde Doğu’yu imgeler dünyası içinde tasvir eden kavram olarak oryantizmi açıklamak mümkündür. Bu bağlamda var olan Doğu bilgisi üzerine farklı bir perspektif ile bilginin yeniden üretilmesi zemininde oryantizmi düşünebiliriz.

Oryantalizm, Edward Said’den evvel teorik olarak bazı araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur. Bunlardan ilki Mısırlı sosyolog Enver Abdülmelik’tir. Onun “Orientalism in Crisis” makalesi bir oryantizm eleştirisidir. Makale, “Doğu’nun anlaşılması için faydalanılan araçların, yöntemlerin ve genel kabul görmüş kimi kavramların eleştirel bir tarzda ele alınıp değerlendirilmesine ivedilikle ihtiyaç vardır.” (Abdülmelik, 2007: 39) sözleri ile başlar. Özellikle dekolonizasyon süreci ile eskiden bir çalışma nesnesi olarak görülen Doğu’nun artık bir özneye dönüştüğünü söyler. Batılı kavramların Doğulu zihinlere sızdığını ve buradan oryantizm doğduğunu ileri sürer. İkinci olarak karşımıza Filistinli Arap tarihçi Abdüllatif Tibavi çıkmaktadır. Onun *Critique of English-Speaking Orientalists and their Approach to Islam and the Arabs* (Tibawi, 1998: 49-109) adlı çalışması özellikle İngilizlerin tercüme faaliyetleri sırasında yaptıkları yanlış tercümelere değinmekte ve bu çalışmaların bozulmuş bir literatür olduğunu ileri sürmektedir. Aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin Batıdaki algısını açıklamaktadır ve ilkel olarak görüldüğünü vurgulamaktadır. Üçüncü olarak karşımıza Bryan Turner, *Marx and of Orientalism* (Turner, 1984) adlı eseri ile çıkmaktadır. Bu eserinde Marksizm üzerinden oryantizm eleştirisi yapmaktadır.

Edward Said’in oryantizm eleştirisinin ise Doğu’nun şeffaf bir şekilde değerlendirilmemesi, oryantalistlerin bu bağlamda Doğu ve Batı karşısında tarafsız olmamaları ve oryantalist çalışmaların özellikle emperyalizmin Doğu’yu işgal etmesinden sonra bu işgalleri haklı çıkarmaları açılarından oluştuğunu belirtmek mümkündür (Said, 2017: 38-39). Said, oryantist düşüncüyü Doğu toplumlarının geleneksel olanın dışına çıkarılarak Batılılaştırma sürecine sokulması olarak değerlendirir. Bu doğrultuda geleneğin dışına çıkan Doğu toplumlarının denetlenmesi, sömürülmesi ve yönlendirilmesi daha kolay gerçekleşecektir. Avrupa-merkezci bir perspektif ile kol kola yürüyen oryantizm Avrupa’nın sahip oldukları dışında Doğu’nun kültürel değerlerini “öteki” olarak görür ve geri kalmış olarak değerlendirir. Doğu’nun bu şekilde görülmesi Doğu’yu Avrupa’nın müdahalesine muhtaç konuma getirmiştir (Dirlik, 2008: 209). İktidarın kendi elinde olduğunu düşünen Batı, böylece kontrol edebileceği bir Doğu oluşturmak istemektedir. Oryantalizm, Batı’nın özne Doğu’nun nesne olması ile ilgili itici bir gücü meydana getirmektedir.

Oryantalizmden doğan self oryantizm; gizli, öz, oto, neo, modern, iç, içselleştirilmiş oryantizm gibi farklı isimlerle anılmaktadır (Bezmi & Çiftçi, 2012). Kelimenin etimolojisine bakıldığı zaman İngilizce “self” yani “kendi” kelimesi ile oryantizm kelimesi birleştirilerek kavramsallaştırılmıştır. Said’in oryantizm tanımlarından hareketle türetilen bu kavramlar Doğulu toplumlar için “kendi kendini Doğululaştırma” (Tezcan, 2004: 263) anlamında kullanılmaktadır. Self oryantizm kavramını ilk defa 1927 yılında *Apunte historico de las chinas en Cuba* adlı kitabında Antonio Chuffat Latour kullanmıştır (Bezmi & Çiftçi, 2012: 143). Self oryantizm, Doğu’ya Doğu içinden bakmak suretiyle Batı’nın Doğu hakkındaki tahakkümlerini kabul etmek anlamına gelmektedir. Doğulu toplumlar bir bakıma kendi

kendilerini oryantalist anlayışa uygun bir şekilde tanımlamaktadırlar. Batı’nın ötekileştirdiği Doğu’nun öteki olarak görülmesinin doğruluğuna inanır. Doğuların Batılılaşmak suretiyle Doğu’ya ait bilgi üretmesi ile modernleşme/Batılılaşma ve self oryantalizm arasındaki bağ ortaya çıkmaktadır. Bu durum ülkeler arasındaki “*daha az modernlik algısına sahip olduğu için self-oryantalist tezin nesnesi olması muhtemeldir*” (Bezmi & Çiftçi, 2012: 144) anlayışı ile modern olana tabii olmayı haklı kılmaktadır. Modern olanın kabulü ile modern olmadığı düşünülen toplumlardaki modernleşme taraftarı düşünürler ait oldukları toplumdaki eksikleri sorgulamaya başlarlar. Dolayısıyla Batı’yı modernleşmenin taşıyıcısı olarak görerek Batılı bir bakış açısı kazanırlar. “*Bu fikir ise en nihayetinde self oryantalist paradigmanın sayacaklarından bir tanesini oluşturacak ve Batı tipi kültürel öz ve homojenite varsayımlarının ortaya çıkmasında etkili olacaktır*” (Bezmi & Çiftçi, 2012: 148-151). Batılı hâkim kültür bu bağlamda kendi dini, etnik ve filolojik kimliklerinden kopmak istemeyen Doğu toplumlarını kimliksizleştirme yolunda baskılayacaktır (Bezmi & Çiftçi, 2012: 151-152). Bu bakış açısı ile Doğu toplumları modernleşme kanalını kullanarak aidiyetlerini Batı’ya yönelteceklerdir. Batılı gibi düşünme ve yaşama sahip oldukları öz değerlere yabancılaşmayı beraberinde getirecektir.

Maksidi, Batı’nın egemenliği altında şekillenen modernlik çağında her ulusun kendi Doğu alımlamasını yarattığını söyler ve bu kapsama 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’ni de alır. Avrupalıların “ilerlemeden aciz, derin uykuya dalmış bir Batı-dışı despotizm olarak gördükleri Osmanlıları nasıl tasvir ettiklerini ve Osmanlıların bu tasvirlerle ne şekilde tepki gösterip direndikleri” hususundaki çalışmalara binaen Maksidi, Osmanlıların bu temsillere açıktan direndiğini fakat kısmen de kabul ettiğini öne sürmektedir (Maksidi, 2014: 171-174). Deringil, benzer bir noktada Osmanlı Devleti’nin yaptığı reformları Batı’nın askerî ve teknolojik bakımından üstün olarak görülmesine tepki gösterdiği kadar Batılı temsillerle buluşma ve büyük oranda bu temsillerle bilinçsiz olarak içselleştirildiğini ifade etmektedir (Deringil, 1998: 165). Osmanlı Devleti’nin son dönemlerindeki yenileşme hareketlerini bir bakıma Batı’nın hâkimiyetini kabul etmesi olarak okumak mümkündür.

Self oryantalizm, Avrupa daha geniş anlamda Batı tarihini yücelterek bu bilincin içselleştirilmesi ve nihayetinde Batı’nın tahakkümlerine ihtiyaç duymaksızın kendi kendini Doğululaştırma olarak toparlanabilir. Özellikle Osmanlı Devleti’nin reform yılları olan 1800’lü yıllardan başlayarak yeni Türk devletinin kuruluş sürecine kadar olan tarihler Batılılaşma temelinde self oryantalizme zemin hazırlamıştır.

Ali Canip Yöntem’in Garp ve Garplılaşma Kavramlarına Bakışı¹

1887 yılında İstanbul’da dünyaya gelen Ali Canip Yöntem, çocukluk ve ilk gençlik yıllarında Selanik’te bulunmuştur. Selanik, Avrupa ile teması neticesinde büyük gelişmeler kaydetmiş bir şehirdir. Ali Canip’in bu şehirde bulunması fikri açılardan onu etkilemiştir. (Filizok, 2001: 19). Ali Canip, Selanik’te hem eğitimini sürdürmüş hem de edebiyat çevreleri ile yakın ilişkiler kurmuştur. İttihat ve Terakki tarafından Avrupa’da okuyan öğrencilerin encümen başkanlığına getirilmiştir. Bu öğrenciler Avrupa’daki kültür hareketlerini günü gününe takip etmeleri ve Selanik’teki gençlere bu gelişmeleri aktarmaları bakımından önemlidir (Filizok, 2001: 63). Zira Avrupa ile yakın temas Ali Canip Yöntem için Şark ve Garp arasındaki farkları düşünmeye kapı açacaktır.

¹ Makalemizin başından itibaren Doğu ve Batı kelimelerini Şark ve Garp kelimeleri ile eş anlamlı olarak kullandık. Makalemizin devamında ise Ali Canip Yöntem’in şiir ve makalelerinde Doğu ve Batı’yı anlatmak için Şark ve Garp kelimelerini kullanmasından ötürü bu kelimeleri kullanmayı anlatımın açıklığı ve anlaşılabilirliği açısından uygun gördük.

Ali Canip Yöntem, Batı ile ilgili münasebetler konusunda düşünmüş ve Batılılaşma ile ilgili görüşlerini makalelerinde kaleme almıştır. Ahmet Sevgi ve Mustafa Özcan’ın birlikte hazırladıkları *Prof. Dr. Ali Canip Yöntem’in Yeni Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri* adlı çalışmalarında Ali Canip Yöntem’in Batı ve batılılaşma hakkındaki fikirlerini söz konusu makalelerinde tespit etmek mümkündür. Ali Canip Yöntem, batılılaşma konusunda tarihi süreçlerden başlayarak nihai hedef konusunda ülkenin yürütmesi gereken politikalar hakkında önerilerde bulunmuştur. “Garba İlk Nazarlar” adlı makalesinde Batılılaşmanın tarihini Sultan III. Ahmet ile başlatır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve matbaanın gelişi ile ilgili şu anekdotları aktarmıştır: “Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi sefaretle Paris’e i’zâm edilmişti; oğlu Mehmet Efendi’yi de beraber götürdü; bu genç o şehri dolaştı, medeniyetin bütün şa’şa’a ve hünerine, bilhassa matbaalarına meftun kaldı, İstanbul’a döndüğü zaman bu hususa dair vukufu olan İbrahim Müteferrika ile görüştü... İbrahim Müteferrika zaten matbaacılığı memleketimize tesis etme arzusunda idi” (Yöntem, 2005: 121-122). Ali Canip Yöntem, Batılılaşmanın tarihine esas itibarıyla “Türkiye’de Garplılaşma Tarihinin Başlangıcı” adlı makalesinde yer vermektedir. Devlet için gerek III. Selim’in Nizam-ı Cedit ordusu gibi askeri alanda gerekse matbaanın gelişi ile kültürel alanda sadece bir yeniliği ifade ettiğini söylemektedir. Ali Canip, “Türkiye’nin garplılaşma tarihinin başlangıcı Tanzimat-ı Hayriye’nin ilanı” şeklinde değerlendirir ki bu tespit edebiyattaki yenileşme hareketleri için de kabul görmüştür. Ona göre “ilk kahraman, Büyük Reşit Paşa”dır. Reşit Paşa ve arkadaşları sayesinde Avrupa’ya doğru fikir hareketinin başladığını öne sürerek halkı yeni fikirlerle yetiştirmek, Avrupa kültürünü memlekete sokmak, çeşitli kurumları Batılılaştırmak gayesinin Tanzimat’ın mahsulü olduğunun altını çizmektedir (Yöntem, 2005: 127). Ayrıca “Rönesans ve Türkiye” adlı makalesinde Reşit Paşa’yı Osmanlı’nın yenileşmesinde kırılma noktası olarak gösterir. Devrin şartları Osmanlı Devleti’ni yenileşmeye mecbur bırakmıştır. “Reşit Paşa’yı memleketinde asrî bir veçhe te’sisi için çalışmaya mecbur eden âmil Osmanlı hükümetinin içeriden göçmesi ve dışarıdan parça parça didiklenmesidir. Memleketi içeriden göçürten kurûn-ı vüstâî şark hayatı idi. Bu hayat, asırlarca tekâmülden mahrum kalmış, çürümüş bir taazziden ibaretti; dışarıdan didikleyen ise asırlardan beri teceddütten teceddüde koşan Avrupa idi” (Yöntem, 2005: 131). Batılılaşmanın yenileşmek için şart olduğunu düşünen Ali Canip özellikle Batı kültürünü tanıyan ve o kültürü ülkeye tanıtabilecek kişilerinin olmasını elzem görmektedir. Fakat bunun o devir için gerçekleşmediğini “Hâlbuki bütün bu işaret ettiğimiz devirlerde biz tamamen Şarklı ve reayamız Ortaçağ zihniyeti içindeydi. Yegâne ilim müessesemiz medreseydi. Kendisi de oradan yetişen Cevdet Paşa, bu müessesenin o hengâmede ne feci bir durumda bulunduğunu herkesten salahiyetli kalemiyle tarihinde acı acı anlatır.” (Yöntem, 2005: 126) sözleriyle açıklarken eğitim konusunda medresenin yetersizliğini vurgulamaktadır. 1839’da siyasette daha sonra bilim ve kültürde Batı’ya yüzümüzü döndüğümüz vakit Avrupa’nın Osmanlı Devleti’nden çok ileri seviyede olduğunu düşünmektedir. Avrupa değişen dünya düzeni ile birlikte yeni felsefeyle, yeni ilimle ve edebiyatla çoktan tanışmıştı. Ali Canip, bu yeni hareketleri etrafıyla idrak etmiş kimsenin olmadığını, başta Raşit Paşa olmak üzere hepsinin işe yarım yamalak başladığını düşünmektedir. Bu şartlar içinde; “Tanzimat Türkiye’sinin talihsizliği memlekette asriliğin asıl manasını anlatacak bir adamın olmamasında idi” (Yöntem, 2005: 132-133). Dolayısıyla Tanzimat döneminde yenileşme Ali Canip Yöntem’e göre tam manasıyla gerçekleşmemiştir.

Ali Canip Yöntem, Avrupa ile ilişkilerin başlamasında özellikle iki isim üzerinde durur: Reşit Paşa ve Rif’at Paşa. Bu iki ismi Batı ile ilgili makalelerinde sıklıkla ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca Reşit Paşa ve Rif’at Paşa ile ilgili müstakil makaleler de kaleme almıştır. Bu makalelerden “Büyük Reşit Paşa ve Ehemmiyeti” ve “Teceddüt Tarihimizde Dikkate Şayan bir Sima: Sadık Rif’at Paşa” adlı makaleleri Tanzimat Dönemi’nin önemli iki isminin Batılılaşma yolunda üstlendikleri rolü ortaya koyarken dönemin panoramasını çizmektedir.

“Reşit Paşa iktidarı eline almadan önce Rusya’ya sefaretle giden Halil Rif’at Paşa dönüşünde ‘Ya Avrupa’yı taklit ve takip edeceğiz, yahut bizim için Asya’ya dönmekten başka çare kalmayacak’ demişti. Demek oluyor ki biz 1839’da Reşit Paşa’nın şahsi himmetiyle Tanzimat denilen ıslahat hareketini yaparken işte böyle emperyalist Garbın sıkıştırması neticesinde zoraki bir Avrupalılığa mecbur kalmıştık. Memleketin Müslüman halkı tamamıyla Şark mantalitesi içinde yaşadığı için Reşit Paşa ve arkadaşlarının niçin böyle bir hareket ettiklerinin farkında değillerdi” (Yöntem, 2005: 137). Ali Canip’in burada batılılaşmanın kaçınılmaz olduğu vurgusunu yaparken “emperyalist Garb” ifadesini kullanması dikkate değerdir. Zira Avrupa’nın daha geniş anlamda Batı’nın birçok yönüyle örnek alınarak yeniden yükselişe geçme arzusu içinde idealize edilen Batı hakkında emperyalist sıfatı kullanılması dönem içerisinde kullanılmayan bir ifadedir. Fakat “emperyalist garb”ın karşısına “şark mantalitesi”ni koyar ve bu “mantaliteyi” halkın modernleşme taraftarlarını anlamasına engel olarak görmektedir. Tanzimat yılları sadece ordu ve sanat gibi çeşitli alanlarda değişimi içermez aynı zamanda bir zihniyet değişimini de içermektedir. Rif’at Paşa’nın batılılaşma ile ilgili fikirlerine önem veren Ali Canip, onun Avrupa’nın ilerlemesini her şeyden evvel huzur ve sükûnunda bulduğunu söylemektedir. “Âdet-i kadime-i zamaniye üzere kâffe-i akvam beyninde câri olduğu misüllü Avrupa hükümdârânı meyânında dahi mükaddimedede nice nice ceng ü peykâr vukûa gelmiş ise de bir müddetten beri inkılâbât-ı sâbika-i harbiyye ve ictimâ-ı hükümdârân ile bilittifak karar-gîr olan musalaha-i umumiye üzerine asayiş-i mülk ü millet kazıyye-i nâfi’ası her devlette mültezim tutulmakta yani cem’i zamanda sulh, harp üzerine müreccah olup hususıyla imârât-ı mülkiyye ise musalah-i müdemâdiye ve istirahat-ı kâmile-i tebe’a ile hâsıl olduğun’ndan bahsediyor. Ve “harp ile bir devlet zâhiren şan ü i’tilâ” etse bile istilâ politikasının “temeddün”e düşmen ve hâil olduğunu ileri sürüyor” (Yöntem, 2005: 141). Ali Canip’in Rif’at Paşa’yı “sulhçü” şeklinde tanımlaması Rif’at Paşa’nın Mütalaanâmeler’inde bu fikri savunmasından kaynaklanmaktadır. Viyana’da ilk sefirliğinde Avrupa’nın ahvaline dair yazdığı risalenin mukaddimesindeki ifadeler Rif’at Paşa’nın sulhçü anlayışını ortaya koymaktadır.

Ali Canip Yöntem ve Şark’a Reddiye

Ali Canip Yöntem, sadece Batılılaşma perspektifi ile Avrupa’yı değerlendirmez, aynı zamanda geri kalmışlığı Doğu ile bağlantı kurarak anlatmaktadır. Özellikle Fars edebiyatının Divan şairleri tarafından taklit edilmesini sadece şairlerin Doğu edebiyatını değil, aynı zamanda Doğu felsefesini de benimsediklerini öne sürmektedir. Divan şairleri ile Acem şairlerini kıyaslayarak edebi bağlamda aynı seviyede oldukları ancak “Frenkleri” taklit ettikten sonra Avrupa şairlerinin, romancılarının, “Avrupa ediplerinin huzuruna çıkacak adamlar” yetişmediğinden yakınmaktadır. Bu durumu özellikle Arap-Acem kültürü kuvvetinde memlekete yerleşmemesine bağlamaktadır. Batı kültürü ile tanışıp o kültürün memlekete yerleşmesini edebî eserlerin Türkçe tercümesi ile gerçekleşeceğini savunmaktadır (Yöntem, 2005: 134-135). Zira tercüme faaliyetleri ile edebî metinler vasıtasıyla Batı daha iyi anlaşılacaktır: “Eski kütüphanelerimiz Şark eserleriyle doludur. Öyle yeni kütüphanelere muhtacız ki raflarında Descartes’tan, Kant’tan, Spencer’dan Bergson’a Einstein’a, William James’e, Shakespeara’dan, Racine’dan Goethe’dan Byron’a, Heine’ye, Hugo’ya ve daha yenilere kadar bütün Garp üstadlarının eserleri Türkçe olarak, uzatılacak ellere amade olsunlar” (Yöntem, 2005: 314-135). Bu sayede “şark mantalitesi”nden kurtularak Batılı bir bakış kazanılacaktır.

Şark’a reddiye bağlamında Ali Canip’in en dikkat çekici makalesi “Bizi Yanlış Tanıyanlara: Türkler Şarklı Değildir” adlı makalesidir. Ali Canip Yöntem, makalenin başlığından itibaren Doğu ile anılmayı reddeden bir tavrıdadır. Paris’te haftalık çıkan Gringoire gazetesinin 15 Şubat 1940 tarihli sayısında Clément Vautel’in “Aphrodite Cansuree” başlığı

altında Türkiye’nin Pierre Louys’in *Aphrodite* adlı eserine sansür uyguladığına dair yazısı yayımlanmıştır. Alaycı bir dil kullanması üzerine Ali Canip Yöntem, “Bizi Yanlış Tanıyanlara: Türkler Şarklı Değildir” adıyla 29 Şubat 1940 tarihinde bir makale yayımlamıştır. Ali Canip, ülke aleyhine yapılan eleştirilere “Ankara’da bir sansür heyeti yoktur. Ve Türkiye hür, mes’ûd ve bilhassa akli başında bir diyardır.” şeklinde cevap verir. Ayrıca aynı makalede Clément Vautel’in Türkiye’yi Şark dairesinde değerlendirmesi ve “Şarklılar bizden daha mutaassıbdır...” sözlerine cevap olarak “Hayır, Türkler şarklı değildir.” sözlerine yer verir. *Aphrodite*’in zamanında Fransa’da gördüğü baskıyı Türkiye’de göremeyeceğini, Türk aydınlarının esere hak ettiği değeri vereceğini vurgulamıştır. Makalenin devamında Türklerin dünyaya ispat etmek zorunda kaldıkları “Şarklı” olmadıkları iddiasına yer vermektedir. Ayrıca Türk aydınlarının, Batı fikir ve sanat terbiyesi görmüş olduğunu ve Doğu’da olduğu gibi kimsenin sokak ortasında kadınları çevirip çarşafının eteğinin boyunu ölçen, eşiyile bindiği arabayı durdurup erkeği çalyaka karakola götürün polisler olmadığını ayrıca Batı şaheserlerini ahlak dışı görüp sınır dışına atacak adamlar olmadığını altını çizmiştir. Ali Canip, Türklerle “Şarklı” damgası vurmak isteyen Batılı yazarlara şiddetle karşı çıkmayı bir görev olarak görmektedir. Zira Batılı bir yazarın “Türkler, İstanbul’daki Güzel San’atlar Akademisi’nde çıplak adamların modellik etmelerini yasak etmişlerdir.” şeklinde bir suçlamasıyla karşılaşmak istemez. Bu şekilde gelebilecek eleştirilere karşı “Hayır, Clément Vautel ve emsali meslektaşlar, biz milliyeti garplılaşmakta bulan yekpâre bir mevcudiyetiz. Biz Hotantolu değiliz, çıplak heykellerin beline bizim diyarda peştamal sarılmaz. Nüktelerinizin ince iğneleriyle bizi incitmeye hakkınız yoktur.” (Yöntem, 2005: 150) diyerek cevap vermektedir.

Ali Canip Yöntem, makalelerinin yanı sıra şiirler de kaleme almıştır. Şair, genç yaşlarda şiire başlamıştır. Dil ve edebiyat ile ilgili zevk ve fikirlerinin gelişmesinde Muallim Naci’nin tesiri söz konusudur. Sadeddin Nüzhet, Ali Canip’in kendisine verdiği varakada Muallim Naci’nin tesiri ile ilgili şu değerlendirmeleri yaptığından söz eder: “Bana sade Türkçe ve millî edebiyat zevkini ilk aşılaman Muallim Naci’dir. Nesir ve nazmındaki vuzuh, fikirlerindeki mahallilik, zayıf Fransızcasıyla çok fazla tercümeler yapmasına rağmen alafirangılıktan içtinabı, aynı zamanda teceddüd perverliği, konuşma dilinin icabatına göre nazım lisanının tashihine tarafdarlığı, Muallim Naci’yi bana ilk edebiyat muallimi yapmıştır. Ve bütün bu fikirlerim oradan yürümüştür” (Nüzhet, 1937: 7). Başlangıçta gazeller yazan Ali Canip, hece ölçüsü ile şiirler yazma yolunu tercih etmiştir. 1918 yılında *Geçtiğim Yol* adıyla bir şiir kitabı bulunan Ali Canip’in şiirleri toplu hâlde basılmamıştır. Rıza Filizok, Ali Canip’in şiirlerinin kronolojik listesini *Ali Canip’in Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma* adlı eserinde sıralamıştır (Filizok, 2001). Hakan Sazyek, “Ali Canip (Yöntem)’in Şiirleri-I” ve “Ali Canip (Yöntem)’in Şiirleri-II” başlığıyla iki makale yayımlamış ve bu çalışmalarda Ali Canip’in şiirlerine yer vermiştir. Sazyek, Ali Canip’in şiirlerini beş döneme ayırmıştır: “*Etkilenme ve Arayışlar, Geçiş Süreci, Fecr i Atî Edebî Topluluğu içinde, Genç Kalemler’de ve Şiirde Son yıllar*” (Sazyek, 1991: 264). Ali Canip, makalelerinde olduğu gibi şiirlerinde de Şark’a karşı olumsuz bir panorama çizmiştir. Şairin, Ziya Gökalp’e ithafen yazdığı *Şarkın Ufukları* adlı şiirinde Doğu’nun geri kalmışlığını bedbin bir ruh ile dile getirir.

*Daldım gözünde vehm uyuyan, susmuş ufkuna;
Ey şark, kanmadın mı asırlarca uykuna?
Hâlâ huşûa, kubbeler en hisli bir penâh,
Hâlâ minarelerde tevekkül denen bir âh.
Hâlâ saçaklarında güler baykuş evlerin,
Hâlâ köpek eninleri serper sokakta kin.
Hâlâ hurafeler yaşatır her çürük kafes;
Hâlâ beşik gıcirtısı, hâlâ o tozlu ses...
Yükselmeyen tazarru’un ey Şark bitmiyor;*

“Hayye âlel felâh”ını gökler işitmiyor.
Sönsün fezalarında sükûn işleyen seher
Dönsün zeminlerinde de isyana secdeler...
Diz çökmesin sağır göğe öksüz duaların!
Yaksın bütün ufukları artık belâların.
Her zulmü, kahrı boğmaya bir parça kan yeter;
Ey Şark uyan, yeter yeter artık, uyan, yeter! ... (Yöntem, 1918: 5-6)

Ali Canip’in *Şarkın Ufukları* şiirinde baştan sona Doğu’yu olumsuz intibalarla tasvir ettiği görülmektedir. Doğu ona göre uzun yıllardır uykudadır, bu uyku hâli dahi Şark’ın üstünü bedbin bir hava ile örtmektedir. Doğu acı içindedir evlerinden sokaklarına kadar, bilimden uzak hurafelerle dolu olarak anlatılır. Ali Canip’in seçtiği kelimelere bakıldığı zaman “*vehm, uyku, ah, kin, kafes, tozlu ses, bitmiyor, işitmiyor, isyan, öksüz, bela, kahr, zulüm*” bir Şark resmi ile ilgili genel çerçeveyi çizdiği anahtar kelimelerdir. Oryantalizmin Doğu’ya yüklediği anlamla Yöntem’in kelimeleri aynı doğrultudadır. Ali Canip’in Doğu’ya içeriden bir bakışın aksine bir “öteki” kurgulayarak ona uzaktan bakan ve Doğu’nun aciziyetini dile getiren “ben” ile anlatması oryantalist söyleme katkı sağlamıştır. Şiirin sonunda ise Doğu’ya içeriden bakan şairin isyan duygusunu görmek mümkündür.

Ali Canip benzer bir bakış açısı ile *Şarkın Mezarlığı* adlı şiirini *Yeni Mecmua*’da 1917 yılında yayımlamıştır. Şiirde *Şarkın Ufukları*’nda geçen “*kin, matem, ah, zavallı, öksüz, kırık dökük, tabut, hicran, ölü*” gibi olumsuz anlamlar içeren kelimelere rastlamak mümkündür. Şair bu şiirinde sadece uykuda olan bir Doğu temsili oluşturmaz, Doğu’yu bir mezarlık olarak görür.

Servilerde bir inzivâ uyukluyordu...
Bu, serseri kargaları galiba yordu:
En uhrevî koytular da döküldü çirkin
Bir karanlık çöker gibi pek acı bir kin.
Haykırmayın bu kargalar, mâtem darılır;
Âh ey Şarkın mezarlığı, sonra nen kalır?
Başucunda bekleyen bu loş mâtem nedir?
Ey zavallı Şarkımız, o senin annendir.
Tanrı seni birkaç damla yaştan yaratmış,
Kalbine de bir edebî öksüzlük katmış...
Asırlarca kırık dökük taş kavuklarla
Ne bekleyip bakıyorsun bu ıssız yola?
Ordan sana tabut tabut bin hicran gelir,
Her hicranın ardından bir huçkıran gelir
Alarak bu tabutları sen âğuşuna
Mersiyeler okutursun bin bir kurşuna...
Bu sükûndan bezmiş gibi girip içeri
Duruyordu dinç taşıyla bir yeniçeri:
Kavuşunda yosunlanan dünkü vekardı,
Bana ‘Oğlum bu miskin mi?’ diye bakardı.
Ey kahraman atam, evet oğlun bu ölü:
Yoksul, ağzı kilidlenmiş, boynu bükülü...
Bağrında, her alan ölümü kalsın,
Söyle ey Şark, ebedî bir mezarlık mısın? (Nüzhet, 1937: 38-39)

Özellikle 19. yüzyıl Osmanlı Devleti’nin “reform döneminde açık ve örtük bir biçimde Batı’yı ilerlemenin yurdu, Doğu’yu ise geri kalmışlığın halihazırdaki sahnesi” (Maksidi, 2014: 173) olarak görmek, Ali Canip’in yukarıdaki şiirinde sahnenin mezarlık ile imgeleştirilmesi ile gerçekleştirilmektedir. Doğu’yu oryantalist bir kabul ile özümsemek ve nihayetinde self oryantalizme ulaşmak bir Doğulunun Doğu’yu Batılı parametrelerle görmesi ile gerçekleşmektedir. Doğu’ya Batılı bir göz ile bakmak ardından Batı’yı en üst medeniyet seviyesinde kabul etmeyi de beraberinde getirmektedir. Genç Kalemler’in ilk sayısında “Edebî İnkilâblar” adlı bir yazı yazan Ali Canip, gelenek ve ilerlemeyi birbirine zıt iki kavram olarak görür: “Her zaman hayatta iki zıd ruh vardır, eskilik, yenilik; bunu şöyle de anlatabiliriz: An’ane, terakkî... Bu iki ruhun mutlaka evvelki harab olmağa, ölmeğe mahkûm hatta müstahaktır; çünkü o nazarlarını maziye dikmiştir, terakki istemez. Küçük bir tereddüt eseri zavallıyı çıldırır. Halbuki mazi nihayet bir seraptır; yalnız onun ihtişamıyla sermest olanlar, şüphesiz ki ‘o’ndan, o seraptan ibaret kalırlar; o serap ise bir hiçtir.” (Nüzhet, 1937: 10-11). Ali Canip’in Doğu’ya karşı oryantalist bir söylem geliştirmesi ilerlemeyi Batı’da görmesi ile ilişkilidir. “Bilginin sahibi kimdir?” sorusu Doğu-Batı ilişkisi içinde süregelen temel sorulardan biridir. Ali Canip bu noktada Batı’yı idealize ederek Doğu’yu ötekileştirmektedir. Kayalı, “Türkiye’nin dünkü ve bugünkü durumunu Doğu-Batı ilişkisi dışında anlamlandırmak mümkün müdür?” (Kayalı, 2005: 164) sorusu ile disiplinler arası pek çok alanı Doğu-Batı ilişkisi üzerinde düşünmeye davet etmektedir. Türk tarihinin dönüm noktalarında yine böyle bir ilişkiyi felsefi ve edebi planda düşünmek kaçınılmazdır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde dönem aydınlarının Doğu ve Batı hakkında düşünceleri tarihî bağlamda bakıldığında meşru bir hâlin sonucudur.

Sonuç

Oryantalizm her ne kadar kuramsal bir faaliyet olarak son iki yüzyılda dillendirilse de yüzyıllar boyunca, Doğu ve Batı bloğunun etkileşimde bulunduğu andan itibaren varlığı düşünölmeye muhtaç bir kavramdır. Edward Said’den evvel Adnan Adıvar gibi Türk düşünce tarihinde oryantalizm üzerine düşünölmüş ve tarihi seyri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ancak dünya literatürüne bakıldığı zaman oryantalizm üzerine eleştiriler konusunda Said’in hâkimiyeti kabul görmüştür. Oryantalizm kavramı çok kapsayıcı bir kavramdır. Sosyolojiden felsefeye, tarihten edebiyata, güzel sanatlardan mimariye kadar pek çok alanı kapsar ve her bir alan için yeni kavramlar üretmeye açıktır. Self oryantalizm bu kavramlardan biridir. Özellikle modernleşme sürecinde Doğulu toplumların özerkleşerek ulus kimliği hüviyetinde diğer Doğu toplumları hakkında Batılı temsilleri kabul olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde self oryantalizmin izlerini takip etmek mümkündür. 19. yüzyılın başlarında siyasi ve sosyal gelişmeler düşünöldüğünde Doğu ve Batı arasında bir yol haritası çizilmeye çalışıldığı görölmektedir. Özellikle devletin çöküşünün engellenmesi ve yeniden ayağa kalması için çareler aranırken toplumları değerlendirme ve gelişmelerini takip etme önemli bir mesele hâline gelmiştir. Dönemin aydınları gerek Doğu toplumları gerekse Batı toplumları hakkında fikirlerini beyan etmişlerdir.

Ali Canip Yöntem, Osmanlı Devleti’nin çöküş sürecinde ülkenin yol haritasını Doğu’ya doğru değil Batı’ya doğru çizmektedir. Doğu’ya ait olmayı reddetmektedir, ona göre çağdaş medeniyet Batı’dadır. Dolayısıyla Batı’yı sosyal, kültürel ve fen alanlarında takip etmek gerekmektedir. Batı, Ali Canip’e göre bilginin öznesi konumundadır. Doğu ise geri gelmiş ve tembel hâli ile nesne konumundadır. “Ben” merkezinde Batı yer alırken “öteki” olarak Doğu tayin edilmiştir. Şiirlerinde Doğu hakkında imgeleri kullanarak Batılı bir duyuş ve düşünüş tarzına sahipken, makalelerinde açık bir dille ifade etmektedir. “Türkler şarklı değildir.” onun en net ifadesidir. Ali Canip Yöntem, Doğu’ya Doğu içinden bakmış ve Doğu’ya dair hükümlere

varmıştır. Bu hükümlerini makale ve şiirlerinde görmek mümkündür. Dolayısıyla self oryantalizmin izleri de yine şiir ve makalelerinde tespit edilmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abdülmelik, E. (2007). Krizdeki oryantalizm. Y. Aytaç (Ed.), *Oryantalizm: Tartışma Metinleri* içinde (39-77. ss.), Doğu Batı Yayınları.
- Adivar, A. A. (1940). Mukaddime. *İslam Ansiklopedisi 1* içinde (1-21. ss.), Maarif Vekâleti.
- Bezci, B. & Çiftçi, Y. (2012). Self-oryantalizm: İçimizdeki modernite ve/veya içselleştirdiğimiz modernleşme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 139-166.
- Bulut, Y. (2009). *Oryantalizmin kısa tarihi*. Küre Yayınları.
- Çoruk, A. Ş. (2007). Oryantalizm üzerine notlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 193-204.
- Deringil, S. (1998). *Well-proted domains: Ideology and the legitimation of power in the ottoman empire 1876-1909*. London Press.
- Dirlik, A. (2008). *Postkolonyal aura*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Durna, T. (2004). Köşe yazılarında Avrupa Birliği tartışmaları: Helsinki Zirvesi 1999. Ç. Dursun (Der.), *Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi* içinde (259-288. ss.), Elips Yayınları.
- Said, E. W. (2017). *Şarkiyatçılık Batı'nın şark anlayışları*. Metis Yayınları.
- Filizok, R. (2001). *Ali Canip'in hayatı ve eserleri üzerine bir araştırma*. Ege Üniversitesi Basımevi.
- Germaner, S. & İnankur, Z. (1989). *Oryantalizm ve Türkiye*. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları.
- Hanefi, H. (2007). Oryantalizmden oksidentalizme. L. Sunar (Ed.), *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu Kitabı* içinde (79-90. ss.), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Kayalı, K. (2005). *Düşüncenin coğrafyası*. Deniz Kitabevi.
- Keyman, E. F. (1999). Farklılığa direnmek: Uluslararası ilişkiler kuramında öteki sorunu. F. Keyman, M. Mutman, M. Yeğenoğlu (Der.), *Oryantalizm Hegemonya ve Kültürel Fark* içinde (71-106. ss.), İletişim Yayınları.
- Kontny, O. (2002). Üçgenin temelini yok sayan pythagoras: Oryantalizm ve ataerkillik üzerine. *Doğu-Batı*, (20), 117-134.
- Köprülü, M. F. (1954). XXII. Müsteşrikler Kongresinin açış nutku. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, I(1-4), 39-42.
- Lewis, B. (2014). Oryantalizm sorunu. A. Yıldız (Ed.), *Oryantalizm: Tartışma Metinleri* içinde (217-245. ss.), Doğu Batı Yayınları.
- Maksidi, U. (2014). Osmanlı oryantalizmi. A. Yıldız (Ed.), *Oryantalizm: Tartışma Metinleri* içinde (271-315. ss.), Doğu Batı Yayınları.

Nüzhet, S. (1937). *Ali Canip hayatı ve eserleri*. Cumhuriyet Kitaphanesi.

Sazyek, H. (1991). Ali Canip (Yöntem)’in şiirleri-I. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 35(1), 263-288.

Sevgi, A. & Özcan, M. (2005). *Prof. Dr. Ali Canip Yöntem’in Yeni Türk edebiyatı üzerine makaleleri*. Tablet Kitabevi.

Tatar Kırılmış, İ. (2019). Postkolonyalizmi masal üzerinden söyleme dönüştürmek: “Masal” ve Madam Butterfly ölmeyi reddederse. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (19), 139-158.

Tibawi, A. (1998). İngilizce konuşan oryantalistler: İslâm’a ve Arap milliyetçiliğine yaklaşımlarına dair bir eleştiri. *Krizdeki Oryantalizm: Eleştiriler içinde* (49-109. ss.), Yöneliş Yayınları.

Turner, B. (1984). *Marks ve oryantalizmin sonu*. Kaynak Yayınları.

Parlatır, İ. (2012). *Fransızca Türkçe sözlük*. Yargı Yayınevi.

Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji düşüncesinin özünde öteki ile ilişki*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sibai, M. (1993). *Oryantalizm ve oryantalistler*. Beyan Yayınları.

Sunar, L. (2007). Şarkiyatçılığı niçin yeniden tartışmalıyız. L. Sunar (Ed.), *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu Kitabı* içinde (27-54 ss.), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The ongoing relationship between Eastern and Western civilizations has turned into a struggle to reach conclusions about each other and to have these rules accepted. The activities of Western thinkers and researchers to know the East, to use the knowledge they have obtained to colonize the East, and to introduce the East in certain patterns are defined as orientalism. It is called self-orientalism when an Eastern researcher or thinker even looks at the East from a Western perspective, accepts the East according to Western definitions and includes these acceptances in his research and works. Studies on these concepts in the literature cover an interdisciplinary field. In the field of literature, producing ideas on East-West relations, especially with a process that started with the Tanzimat, is among the main subjects of various poets and writers. The weakening and collapse of the Ottoman State and the establishment of a new state led the poets and writers in question to think about the ideal of positioning civilization and reaching the level of advanced civilizations. One of these poets and writers is Ali Canip Method, who took place in our world of literature and thought with his ideas in the early 1900s. Self-orientalism can be summarised as the internalisation of this consciousness by glorifying the history of Europe and, more broadly, the history of the West and, ultimately, as self-orientalisation without the need for the domination of the West. Especially starting from the reform years of the Ottoman Empire until the establishment of the new Turkish state, the history of the Ottoman state paved the way for self-orientalism on the basis of Westernisation. Ali Canip Method expressed his ideas about Westernization with his articles and poems. While he defined the West as the ideal of development in his pro-Westernist articles and poems, he portrayed the East as the rest, in need of exploitation and helpless with his self-orientalist discourse.

It is possible to see traces of self-orientalism in Ali Canip Yöntem’s articles titled “Garba İlk Nazarlar” (The First Eyes on the Orient), “Türkiye’de Garplılılaşma Tarihinin Başlangıcı” (The Beginning of the History of the Orient in Turkey), “Rönesans ve Türkiye” (Renaissance and Turkey), “Büyük Reşit Paşa ve Ehemmiyeti” (The Great Reşit Pasha and his importance), “Teceddüt Tarihimizde Dikkate Şayan Bir Sima: Sadık Rif’at Paşa, Bizi Yanlış Tanyanlaralara: Türkler Şarklı Değildir (To Those Who Know Us Wrong: Turks are not from the Orient) and in his poems titled Şarkın Ufukları (Horizons of the Orient) and Şarkın Mezarlığı (Graveyard of the Orient), it is possible to see traces of self-orientalism.

Ali Canip Yöntem draws the road map of the country in the process of the collapse of the Ottoman State, not towards the East but towards the West. He refuses to belong to the East; according to him, modern civilisation is in the West. Therefore, it is necessary to follow the West in social, cultural and scientific fields. According to Ali Canip, the West is the subject of knowledge. The East, on the other hand, is the object in its backward and lazy state. While the West is at the centre of the “I”, the East is assigned as the “other”. While he has a Western way of feeling and thinking by using images about the East in his poems, he expresses it clearly in his articles. “Turks are not Orientals” is his clearest statement. Ali Canip Yöntem looked at the East from within the East and made judgements about the East. It is possible to see these judgements in his articles and poems. Therefore, traces of self-orientalism can be detected in his poems and articles.

BURSA YENİŞEHİR MEVLEVÎHÂNESİ

Hasan Basri ÖCALAN*

ÖZET

Osmanlı tasavvuf tarihi konusunda en önemli kaynaklardan biri de arşiv belgeleridir. Merkezden taşraya veya taşradan merkeze yazılan resmî yazışmaların kayıtları, tahrir defterleri, vakfiyeler, şer'îye sicilleri gibi belgeler bu konuda önemli bilgiler sunmaktadır. Nitekim Yenişehir Mevlevîhânesinin tarihçesi Osmanlı arşiv belgelerine dayanmaktadır. Osmanlı Dönemi tasavvuf araştırmalarının özellikle şehri balı çalışmaların mutlaka arşiv belgeleri ile desteklenmesi büyük ehemmiyet arz etmektedir. Bursa'ya bağlı Yenişehir'deki Mevlevîhânesi hakkında şimdiye kadar akademik bir çalışma yapılmamıştır. Mevlevîlik tarihi konusunda yapılan çalışmalarda mevlevîhânenin varlığından sadece ismen bahsedilmektedir. Makalede Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığındaki bazı belgelerden hareketle konunun izi sürülmüş Yenişehir-i Fener Mevlevîhânesinin harap olmasından dolayı enkazının ve arsasının satılarak bedelen Osmanlı topraklarında yeni bir mevlevîhânenin inşa edilmesi kararı üzerine Yenişehir'de Şemaki ailesi tarafından bir Mevlevî dergâhı inşa edildiği, ancak zamanla harap olduğu tespit edilmiştir. Yazışmalara göre mevlevîhânenin yeniden yapılması kararlaştırılmış, fakat masrafların fazla olmasından dolayı vazgeçilerek Bilecik'te Hamidiye Melevîhanesi yapılmasına karar verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mevlevîlik, mevlevîhâne, dergâh, Yenişehir, Yenişehir-i Fener

Mevlevîhâne of Bursa Yenişehir

ABSTRACT

Archival documents are one of the most important sources about history of the Ottoman era Sufism, and dervish lodges and hermitages in particular. Documents like records of correspondences between center and periphery, cadastral record books, religious foundation documents, and court records all offer important information about the topic. Likewise, history presented in this study about Mevlevîhâne of Yenişehir, which is merely called by its name in the sources of history of Sufism, is based on Ottoman archival documents. In this respect, supporting studies on history of the Ottoman era Sufism with archival documents is a matter of great importance. There is no academic study focused on Mevlevîhâne of Yenişehir up to present day. And studies on history of the Mevlevîyeh mention the mevlevîhâne only by its name. In this article, the case is investigated by the help of some documents preserved by Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives and it is found out that when Yenişehir-i Fener Mevlevîhâne had turned into ruins, its land and its remains were sold to build another mevlevîhâne in the Ottoman land. Upon this decision, Şemaki family has built a new Mevlevîyeh lodge in Yenişehir but it also fell into ruins with the passing of time. According to documents, it was planned that the mevlevîhâne to be rebuilt, but the plan was aborted due to high cost and instead of it Melevîhane of Hamidiye was built in Bilecik. This article examines state of the lodges built in all these three cities (Yenişehir-i Fener, Bursa Yenişehir, and Bilecik) and focuses on Melevîhane of Bursa Yenişehir in particular.

Key Words: Mevlevîyeh, mevlevîhâne, dervish lodge, Yenişehir, Yenişehir-i Fener

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, habasri@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Öcalan, H. B. (2024). Bursa Yenişehir Mevlevîhânesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 33-50. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1333237>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 26 Temmuz / July 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 1 Kasım / November 2023

Makalenin başlığında Yenişehir'in başına Bursa yazılmasının sebebi, Osmanlı Dönemi'nde iki ayrı yerde Yenişehir olduğundandır. Bunlardan birisi Osmanlının kurulduğu ve yerleştiği ilk şehir olup, hâlen Bursa'ya bağlı bir ilçe olan Yenişehir; diğeri ise günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Tesalya ovasında bulunan ve şimdiki adı Larissa olan Yenişehir-i Fener'dir. Osmanlılar Balkanları fethedip söz konusu yerde yeni bir şehir kurduklarında Bursa Yenişehir'i ile karışmaması için buraya Yenişehir-i Fener adını vermişlerdir (Kiel, 2013: 473-476)¹.

Osmanlı iskân siyasetinde bazen askerden hemen sonra bazen de fetihlerden önce fethedilen yerlere dervişler gitmiş ve buraların şenlenmesine, Müslümanlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. Özellikle küçük yerleşim birimlerindeki insanlarla ilgilenmek amacıyla "kolonizatör dervişlerin" iskân politikası son derece önemlidir (Barkan, 1942: 279-366). Diğer taraftan şehir merkezlerinde ve köylerde çeşitli tarikatlara bağlı dergâhların kurulduğu ve buralarda halka birçok hizmetin sunulduğu bilinmektedir. Söz konusu tarikatların bir kısmının devlet eliyle desteklendiği, onlara vakıflar bağlandığı, kiminin ise devlet adamları ve zenginler tarafından kurulan vakıflarla desteklenerek hizmet etmeye devam ettiği araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır.

Anadolu'da özellikle şehir merkezlerinde kurulan mevlevîhâneler yoluyla faaliyetlerde bulunan Mevlevîlik Ulu Arif Çelebi'nin büyük gayretleri sonucu Batı Anadolu'da kısa sürede tanınmış ve yayılmıştır. Mevlevîlik Sultan II. Bayezid Dönemi'nde Galata Mevlevîhânesinin kuruluşu ile 1491 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Tarikat bundan daha erken bir dönemde 866/1462 tarihinde Saraybosna'da bir Mevlevî dergâhının kurulmasıyla Balkanlarda yer edinmiştir. Daha sonraki dönemlerde Belgrad, Niş, Prizren, Yakova, İpek, Üsküp, İlbasan, Filibe, Atina; Selanik, Serez gibi şehirlerde mevlevîhâneler kurulmuştur (Eravcı, 2015: 1817-1823). Balkan topraklarındaki Mevlevî dergâhlarından biri de 17. yüzyılda Yenişehir-i Fener'de kurulmuştur. 19. yüzyılın sonlarına kadar faaliyetini sürdüren mevlevîhânenin kuruluş tarihi ve kurucusu ile ilgili farklı görüşler vardır. Gölpınarlı'ya göre 1676 tarihinde Hacı Ahmet adlı bir şahıs tarafından kurulmuştur (Gölpınarlı, 1983: 247). Başka kaynaklarda ise Ekmekçizade Ahmet Paşa tarafından yaptırıldığı rivayet edilmektedir (Karpuz, 2010: 435; Demirci & Orsen, 2012: 1-6). Yenişehir-i Fener Mevlevîhânesi hakkında Georgios Salakidis tarafından dergâh için vakıf kuran Akçelizade el-Hac Ahmed Ağa ve buna bağlantılı olarak mevlevîhâne hakkında bilgiler verdiği makalesinde yazar Kadızâdelilerin "sesli zikri yasaklatma fermanı" bağlamında Yenişehir-i Fener Mevlevîhânesine ve kuruluş tarihine değinmektedir. Yazara göre dergâhın kuruluşu 1650 tarihinden önceye gitmektedir (Salakidis, 2011: 78). Yenişehir-i Fener Mevlevîhânesi; başta Konya olmak üzere Bursa, Eskişehir, Gelibolu, Halep, Kastamonu, Karahisar-i Sâhib, Kütahya, Manisa, Mısır mevlevîhâneleri ve İstanbul'daki dört mevlevîhâne ile beraber "âsitâne" statüsünde telakki edilmiş bir dergâh olup Mevlevîliğin Balkanlardaki en önemli merkezlerden biridir (Gölpınarlı, 1983: 334; Tanrıkorur, 2004: 469-470).

Kaleme alınan makale temel olarak Bursa Yenişehir Mevlevîhânesini ilk kuruluş hâlini ve daha sonra inşasına başlanılıp sonradan vazgeçilme sebeplerini incelemektedir. Ancak makalenin ana kaynaklarını oluşturan ve Devlet Arşivlerinde yer alan belgeler birbiri ile irtibatlı olduğundan kısaca üç mevlevîhânenin (Yenişehir-i Fener, Bursa Yenişehir ve Bilecik Hamidiye) izi üç farklı şekilde sürülmüştür. Buna göre; Balkan topraklarının elden çıkması sonucunda Yenişehir-i Fener Mevlevîhânesinin enkazının ve arsasının satılması gündeme gelmiş ve söz konusu dergâha kısaca değinilmiştir. Zira bu dergâhın satılacak arsa ve enkaz

¹ Osmanlıların Balkanlarda kurduğu ve hâlen adı Tesalya olan şehir için makale boyunca Yenişehir-i Fener, Bursa'ya bağlı ilçe için de sadece Yenişehir ismi kullanılmıştır.

bedeliyle Yenişehir Mevlevîhânesinin eskiden beri var olan ancak harap hâldeki Mevlevî dergâhının tamir ve ihyası buna bağlı olarak gündeme gelmiştir. Diğer taraftan Yenişehir Mevlevîhânesinin yeniden inşasına başlanıldığı hâlde, maliyetinin yüksek olmasından dolayı ihyasından vazgeçilip ikmâl edilmesi mümkün olmayınca onun yerine Ertuğrul Sancağı'nın merkezi olan Bilecik'te Hamidiye Mevlevîhânesinin inşasına karar verilmiştir.

Osmanlı Devleti Balkanlardan çekilmeye başlayınca Yenişehir-i Fener (Tesalya) 1881 yılında Yunanistan hâkimiyetine geçmiş, burada bulunan Müslüman ahali de tekrar Anadolu topraklarına hicret etmek zorunda kalmıştır (Şimşir, 1989: 396, 456-457). Bu durum Yenişehir-i Fener'deki mevlevîhânenin sevk ve idaresini zor duruma sokmuştur. Dergâhın o dönemdeki şeyhi olan Mehmed Keleş Efendi dergâhın yıkılmak üzere olduğunu, inşa ve tamirinin de bu saatten sonra mümkün olmadığını görünce diğer Müslüman ahali gibi hicret ederek Bursa'ya yerleşmiştir (Demirci & Orsen, 2012: 3)². Bu tarihten iki yıl sonraya ait belgelerde dergâh şeyhinin Bahaeddin Efendi olduğu görülmektedir. Bahaeddin Efendi, 19 Teşrinievvel 1309 (31 Ekim 1893) tarihinde Dersaadet'e bir telgraf çekerek Yenişehir-i Fener'deki Müslüman ahalinin Osmanlı topraklarına hicret ettiklerinden dolayı buradaki Mevlevî dergâhının harap hâle geldiğini, enkaz ve arsasının satılarak elde edilecek geliriyle başka yerde harap bir mevlevîhânenin tamirinde kullanılmasının ve mevlevîhâneye "taamiye" (yemek bedeli) olarak verilen 300 kuruşun da kendisine tahsis edilmesini istemiş böylece oradaki dergâhın kapatılması ve Osmanlı coğrafyasında harap olan bir dergâhın ihyası sürecini başlatmıştır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA olarak kullanılacaktır; BOA, İ. EV. Dosya no: 14, Gömlek no: 53, Belge: 1; Adalıoğlu & Arslan, 2013: 308), (Bk. EKLER: BELGE 1). Böylece Bursa Yenişehir Mevlevîhânesinin ihyası gündeme gelmiştir.

Yenişehir'de bir mevlevîhânenin varlığına araştırmacılar tarafından şimdiye kadar sadece ismen işaret edilmiştir. Mevlânâ ve Mevlevîlik araştırmaları konusunda en önemli isim olan Gölpınarlı mevlevîhâneleri "âsîtâne ve ve zâviye" diye ayırmış, Yenişehir-i Fener Mevlevîhânesini âsîtâneler arasında göstermiş, daha sonra da zâviye olarak nitelendirilen 76 mevlevî dergâhının listesini verirken de 76. sırada Yenişehir'i saymış, bunun dışında bir bilgi vermemiştir (Gölpınarlı, 1983: 335). 19. yüzyıl mevlevîhâneleri hakkında doktora tezi yapan Sezai Küçük, kitap hâlinde de yayımlanan çalışmasında söz konusu dergâhın 19. yüzyılda var olduğu bilgisini Gölpınarlı'ya dayanarak vermiş ancak kuruluşu ve faaliyetleri hakkında bilgi bulunmadığını ifade etmiştir (Küçük, 2003: 304). Doğan Yavaş ise, bu makalede etraflıca değerlendirilen Devlet Arşivleri Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki bir belgeden hareketle, Yenişehir'de bir mevlevîhânenin olduğunu ve tamire muhtaç olduğunu ifade etmiştir (Yavaş, 2013: 45). Yenişehir'in bağlı olduğu 1310/1892 tarihli Hudâvendigâr vilâyetinin salnâmesinde Yenişehir'de üç tekke bulunduğu, ancak bunların hangileri olduğu veya birinin Mevlevî dergâhı olduğu hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır (Hudâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi, 1310/1892: 393).

Yukarıda ifade edildiği gibi Yenişehir-i Fener'in Yunanlılara geçmesinden sonra, oradaki mevlevîhânenin enkazının satılarak, "*memâlik-i Osmaniyyede mahlûl bir dergâhın tamir edilip oraya nakli*" konusunda dergâhın şeyhi Bahaeddin Efendi'nin telgrafı üzerine yapılan tahkikat ve keşifler sonucu önce söz konusu Mevlevî dergâhının aynı isimli bir kasaba olan Yenişehir'de yapılması kararlaştırılmıştır (BOA, Y. PRK. Dosya no: 5, Gömlek no: 23, Belge: 1). Belgelerin takibi esnasında Yenişehir'de kurulacak olan mevlevîhânenin yeni baştan başlanarak inşa edilmesi değil de daha önceden var olan Mevlevî dergâhının "*yeniden inşa ve*

² Şeyh Ahmed Dede'den sonra 12 Receb 1307 / 22 Ocak 1890 tarihinde Mehmet Keleş Dede Efendi söz konusu dergâhta postnişindir ve 1891 yılından önce Yunanistan'dan Bursa'ya göçmüştür.

ihya edilmesi” ve inşa edilecek Mevlevî dergâhına Sultan Abdülhamid (Hamidiye) adının verilmesi teklif edilmiştir (BOA, BEO. Dosya no: 1028, Gömlek no: 77042, Belge: 1/1). Bu konuda birkaç belge olmakla beraber en eski tarihli olan belge Yenişehir kaymakamı ve kaza heyetinin imza / mühürleri ile Hudâvendigâr vilayetine, oradan da Sadâret Makamına iletilecek olan yazıdır (BOA, ŞD. Dosya no: 138, Gömlek no: 63, Belge: 1). 21 Şevval 1312 (17 Nisan 1895) tarihli belgede şu hususlara değinilmiştir:

- Yenişehir-i Fener’deki dergâhın enkaz ve arsasının satılarak bedeli ile Osmanlı sınırları içerisinde mahlûl bir dergâhın tamir edilmesi,

- Konu dergâhın şeyhi Bahaeddin Efendi tarafından Konya Mevlânâ Dergâhı postnişini Çelebi Efendi’ye arz edilerek onun tensibi ile Bursa Yenişehir’deki mahlûl ve harabe olan dergâhın ihya edilmesi,

- Yenişehir Kaymakamlığı tarafından yapılan tahkikat sonucu kasabada daha önce bir Mevlevî dergâhının olduğu,

- Debbağlar mahallesindeki³ dergâhın yaklaşık 150 yıldan beri harabe hâlinde terk edildiği (Barkan & Meriçli, 1988: 199-200),

- Daha önce var olan dergâhın üç dönüm arazi üzerine kurulduğu, semâhane, mescid ve derviş hücrelerinden eser kalmadığı, ancak sonradan yapılan bazı odaların mevcut olduğu,

- Yenişehir’deki mevlevîhânenin Mevleviyye tarikatı muhiblerinden Şemakî Mustafa Efendi tarafından inşa edildiği,⁴

- Dergâhın hâlihazırda vakıf ve gelirlerinin olup / olmadığına kayıtlarda rastlanmadığı,

- Harabe dergâhın yerinde bir Mevlevî dergâhının inşa edilmesinden sonra Yenişehir-i Fenerdeki dergâhın buraya nakledilmesiyle dergâh müntesiplerinin büyük bir sıkıntıdan kurtulacağı,

- Yenişehir’de böyle bir dergâhın inşa edilmesi Mevleviyye tarikatı meşâyihî ve müntesipleri tarafından büyük bir kadirşinaslık olarak değerlendirileceği hususları belgede ifade edilmiştir (Bk. EKLER: BELGE 2).

Hudâvendigâr vilâyeti Yenişehir Kaymakamlığından gelen bu yazıyı 25 Şevval 1312 (21 Nisan 1895) gün / 15 numaralı bir yazı ile Hudavândigâr Meclis-i İdaresi kararı olarak Sadâret Makamına iletmiştir (BOA, ŞD. Dosya no: 138, Gömlek no: 63, Belge: 2). Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti 25 Şevval 1312 (21 Nisan 1895) tarihli vilâyet yazısını daha sonra 2 Safer 1314 (13 Temmuz 1896) tarihinde Sadâret Makamına iletmiştir. Belgede Yenişehir-i Fenerdeki dergâhın enkaz ve arsasının bedeli ile Yenişehir’deki harabe dergâhın inşa edilmesi, artan para olursa onunla da dergâh şeyhi ve dervişlerin taamiyye bedeli ödenebileceği, aksi takdirde hazineden herhangi bir Mevlevî dergâhına taamiyye bedeli ödemenin mümkün olmadığı ifade edilmiş; ayrıca durumun Hudâvendigâr vilâyeti ve Hâriciye Nezâreti vasıtasıyla da Atina Şehbenderliğine iletilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, ŞD. Dosya no: 138, Gömlek no: 63, Belge: 1).

³ Bu mahalle Yenişehir’de hâlen Tabakhane adıyla bilinmektedir.

⁴ Şemaki ailesi Batı Türkistan’ın Şemah şehrinden göç ederek, Yenişehir’e yerleşmiş bir ailedir. Aileden yadigâr kalan XVIII. asra ait konak “Yenişehir Şemaki Evi Müzesi” olarak kullanılmaktadır. Müze Ulucami mahallesindedir. Çayır mahallesinde bulunan Şemaki Camii ve Şemaki Medresesi de varmış. 1906 Salnamesi, medrese 1884 tarihinde harap haldedir (Hızlı, 2013: 117). Şemaki Camii, hâlen Eski Garaj Caddesinde bulunmakta ve 1830 tarihinde Şemakizade tarafından yapılmıştır. Mülkiyeti vakıflara ait olan cami, halk arasında Tavuklar Pazarı Camii olarak da bilinmektedir.

5 Şevval 1312 (1 Nisan 1895) tarihinde Sadâret Makamına yazılan bir yazıda “.... *Yenişehir kasabasındaki harabenin ez-ser-nû ihyâ buyurulmuş olacağına bu misüllü tarikat-ı aliyye-i Mevleviyye meşâyih ve mensûbânın tatyib-i hatır-şikesteleriyle cânib-i meâlî-menâkıb cenâb-ı hilâfet-penâhiye daavât-ı hayriyye isticlâbı emsâl-i adîdesinden bulunduğuna ifâ-yı muktezası husûsuna delâlet ve inâyet-i celîle-i cenâb-ı fehâmet-penâhîlerinin erzân buyurulması bâbında ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.*” (BOA, ŞD. Dosya no: 138, Gömlek no: 63, Belge: 2) denilerek Yenişehir’deki harabe Mevlevî dergâhının yeni baştan ihya edilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Diğer taraftan 4 Rebiülevvel 1314 (13 Ağustos 1896) tarihli bir belgede de Yenişehir-i Fener ahalisinin büyük bir çoğunluğunun “*memâlik-i mahrûse-i şahâneye*” hicret ettiğinden şehirde mevcut mevlevîhânenin enkazının satılarak buradan elde edilecek gelir ile Bursa Yenişehir’deki “*kadîm ve harâb Mevlevîhânenin tamir ve ihya*” edilmesi ve sultanın namı verilerek “Hamidiye Mevlevîhânesi” adıyla açılması istenmiştir (BOA; BEO. Yer bilgisi: 845-63336. 21.04.1314). Bu belgeden de anlaşıldığı üzere Yenişehir’de daha önceden bir mevlevîhâne vardır ve harap durumdadır.

Şeyh Bahaeddin Efendi, 29 Rebiülâhir 1314 (7 Ekim 1896) tarihinde yazdığı bir dilekçede Yenişehir’de inşa edilecek dergâhın postnişinliğinin kendisine verilmesini, ayda 1000 kuruş taamiyenin ödenmesi için yaptığı başvurunun Maliye Nezareti tarafından dergâh bitmediği için reddedildiğini, ancak bu tür ödemelerin dergâhın inşası esnasında da yapıldığını, dergâhın bitimine kadar Yenişehir’de kirada ikamet edeceğini, dergâhın ve kendi ailesinin masrafları için bu paraya muhtaç olduğunu, bu taamiye bedeli ödenmediği takdirde günlük yiyecek bulamayacağını ifade ederek fakr u zaruret hâlinde olduğunu beyan etmiştir (BOA, BEO. Dosya no: 852, Gömlek no: 63835, Belge: 2). Ancak Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretinden verilen cevapta bu tür ödemelerin dergâh inşa edildikten sonra dergâhta görev yapan şeyh efendinin ve orada barınan dervişlerin masrafları için yapıldığını, dergâhta ikamet eden olmayınca ödemenin yapılamayacağı belirtilerek, Şeyh Efendi’nin bu isteğine olumlu cevap verilmemiştir (BOA, ŞD. Dosya no: 142, Gömlek no: 19, Belge: 1).

26 Cemaziyelevvel 1315 (25 Ağustos 1897) tarihli bir belgede ise Bahaeddin Efendi Yenişehir Mevlevîhânesi şeyhi olarak belirtilmiş ve onun Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretine başvurarak Bursa Yenişehir’deki Hamidiye Mevlevîhânesi hakkında verdiği bilgiler aynı belgede yer almıştır: “...*Yenişehir-i Fenerdeki dergâhın hissesi ve enkazı ile Bursa Yenişehirinde cânib-i ahâlden derk olunan dekâkin enkazı bedelinden otuz bin kuruş hâsıl eylediği dergâhın nâm-ı meâlî-efham hazret-i hilâfet-penâhi olarak inşa kılınacağı cihetle mezkûr resm ve haritada gösterilen mikdâr ve heybetden daha muhtasar mevlevîhâne inşası gayr-i kâbil olmadığından vesâir irâdâta bahisle mezkûr resm ve harita mücebince yaptırılması hakkında bazı ifade ve istid’âsını havi Bursa Yenişehirinde Hamidiye Mevlevîhânesi postnişini Bahaeddin Efendi tarafından verilen arzuhal leffen taraf-ı âlilerine gönderilmiş olmağla meâline ve manzûr-ı irade-i seniyye-i mülûkâne nazaran iktizâ-yı hâlin ifasına himmet*” (BOA, BEO. 1028.77042.001.01). Bu belgeden anlaşıldığına göre Yenişehir’de dergâhın inşasına başlanmış, ancak gerekli masraflar karşılanamadığı için inşaat yarım kalmış ve bunun üzerine Bilecik’teki dergâhın inşa edilmesine karar verilmiştir.

Yenişehir-i Fener’deki dergâhın enkaz ve arsasından elde edilecek paranın Yenişehir’de inşa edilecek mevlevîhânenin masrafını karşılayamayacağı gibi, artan para da kalmayacak ve dergâh şeyhi Bahaeddin Efendi ve dervişlerin masraflarının karşılanamayacağı, kalan masrafların da hazineден ödenmesinin mümkün olmadığı belirtilmiş ve Yenişehir’deki dergâhın ihyasından vazgeçilmiştir (BOA, İ. EV. Dosya no: 14 Gömlek no: 53, Belge: 1). Yapılan tahkikatlarda Ertuğrul Sancağı merkezi olan Bilecik’te bir Mevlevî dergâhının olmadığı anlaşılmış ve buraya Sultan Abdülhamid adına bir Mevlevî dergâhının inşa edilmesinin uygun olacağına karar verilmiştir.

Bilecik'te inşa edilen Hamidiye Mevlevîhânesine postnişin olarak tayin edilen Şeyh Bahaeddin Efendi, Sadâret makamına 1326/1908 tarihinde bir yazı daha yazarak, Yenişehir-i Fener Mevlevîhânesinin arsa ve enkazının satılmasından sonra Bursa Yenişehir'deki kadim Mevlevî dergâhının ihyası için çalıştıklarını ancak bundan vazgeçilerek bunun yerine Bilecik'te Hamidiye Mevlevîhânesi inşa edildiğini ifade etmiştir. Bunlara ilave olarak mevlevîhâne yapılmasından vazgeçilen Bursa Yenişehir'de ahali kendi imkânları ile mevlevîhâneyi kısmen inşa etmişlerdir. Fakat aradan on sene geçtiği hâlde bir ilerleme kaydedilmemiş, söz konusu Mevlevî dergâhı ikmal edilemediğinden (BOA, BEO. 3369-252670 (11.07.1326)), yarım kalan inşaatın satılarak Ertuğrul Sancağı İdare Merkezi Bilecik'teki Hamidiye Mevlevîhânesinin inşa edilmesi istenmiştir (Adalıoğlu & Arslan, 2013: 313). Ne yazık ki verilen dilekçenin cevabına şimdilik arşivde rastlanılmamıştır. Dolayısıyla belgeden anlaşıldığına göre Yenişehir Mevlevîhânesinin yeniden ihya edilmesine başlandığı anlaşılmış fakat hangi durumda bırakıldığı ve daha sonra ne olduğu hususunda şimdilik bir bilgiye ulaşamamıştır.

Bilecik'te bir Mevlevî dergâhının varlığını Gölpınarlı sadece isim olarak anmış ve hakkında bilgi vermemiştir (Gölpınarlı, 1983: 335). Son yıllarda konu ile ilgili iki makale yazan Nizamettin Arslan (ikinci makale Hüseyin Adalıoğlu ile birlikte) daha çok arşiv belgelerinden hareketle Bilecik Mevlevîhânesi hakkında bazı bilgiler aktarmışlar, dergâh hakkında kaynaklarda yeterince bilgi olmadığını da ifade etmişlerdir (Demirci & Orsen, 2012: 1-6; Adalıoğlu & Arslan, 2013: 308-319; Arslan, 2017: 193-210).

Yukarıda ifade edildiği gibi Yenişehir-i Fener'in Yunanistan tarafından ilhak edilmesinden sonra buradaki mevlevîhânenin enkazının satılarak Yenişehir'de bir mevlevîhâne inşa edilmesi hakkında yazışmalar yapılmış ancak daha sonra buradaki inşaat bedelinin pahalı olmasından dolayı, bunun yerine Bilecik'te bir mevlevîhâne inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti 7 Receb 1318/31 Ekim 1900 tarihli bir yazı ile Sadâret Makamına başvurarak Yenişehir-i Fener'deki dergâhın Bursa Yenişehir'de inşa edilmesi yerine Ertuğrul Sancağı merkezi Bilecik'te kurulmasının daha uygun olacağını bildirmiştir. Buna göre;

- Yapılan keşif sonucu söz konusu dergâhın 58.200 kuruşla yapılabileceği ve bu masrafın 1315/1897 senesi tahsisatından mahalli bütçeden karşılanması (ancak bu masrafın daha sonra 1316 senesi Hazine-i Evkaf bütçesinden karşılanması kararlaştırılacaktır),

- Yenişehir Mevlevîhânesi şeyhinin verdiği dilekçede dergâhın Ertuğrul Sancağı Merkezi Bilecik'te yapılması ve bu konuda Ertuğrul Meclis İdaresinin mazbatası olduğu,

- Dergâhın Ertuğrul Sancağında yapılması masraf bakımından daha ucuza mal olacağı,

- Sancağın Ertuğrul ismiyle anılmasının göz önünde bulundurularak Ertuğrul'da hâlihazırda bir dergâhın olmamasından dolayı durumun ehemmiyet taşıdığı,

- İnşa edilecek dergâhın Sultan Abdülhamid Han adına inşa edileceği ve Hamidiye Mevlevîhânesi ismi verileceği,

- Dergâh için yapılacak 58.000 kuruş masrafın Hazine-i Evkâf'ın 1316/1898 senesi bütçesinden karşılanması karara bağlanmıştır. Sadâret Makamından çıkan yazıda bu husus şu şekilde ifade edilmiştir: "...mezkûr dergâhın ber-mûceb-ı keşf elli sekiz bin kuruşla Ertuğrul'da inşa olunmak üzere meblağ-ı mezkûrun hazine-i evkâfın üç yüz on altı senesi tahsisatına mahsuben mahalli-i emvâldan tesviyesinin Maliye Nezâret-i celilesine iş'ârı hakkında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i celilesinin tezkiresi arz u takdim kılınmış olmağla ol-babda her ne vechile..." (BOA, İ. EV. Dosya no: 26, Gömlek no: 33, Belge: 3), (Bk. EKLER: BELGE 3).

- Söz konusu mevlevîhânenin Yenişehir'de yarım kalan inşaatın satılarak Bilecik'te yapılması Şeyh Efendi tarafında talep edilmiştir (Adalıoğlu & Arslan, 2013: 313).

Sezai Küçük, Bilecik Mevlevîhânesini 19. yüzyılda mevcut olan fakat tarihçesi ve şeyhleri hakkında fazla bilgi sahibi olunmayan Mevlevî dergâhları arasında saymıştır (BOA, İ. EV. Dosya 22/2; Küçük, 2003: 302). Dergâhın inşası uzun sürmüş ve muhtemelen 1911 senesinde tamamlanmıştır. Bilecik’te inşa edilen Hamidiye Mevlevîhânesinin banisi ve ilk postnişini de Yenişehir-i Fener Mevlevîhânesinin son postnişini olarak görev yapan Şeyh Bahaeddin Efendi’dir (Gölpınarlı, 1983: 238; Adalıoğlu & Arslan, 2013: 313). Kendisi Bilecik Mevlevîhânesi şeyhliğinin yanı sıra İstanbul’da Bahariye Mevlevîhânesinin meşihatını da vekâleten yürütmüştür. Şeyh Efendi Bilecik’teki dergâh 1917 senesinde yanınca İstanbul Bahariye Mevlevîhânesinin selamlık dairesinde vefat edene kadar (ö. 1937) ikamet etmiştir (Gölpınarlı, 1983: 257; Adalıoğlu & Arslan, 2013: 311).

Sonuç olarak arşiv belgeleri, Osmanlı Dönemi tasavvuf tarihine ışık tutacak önemli belgeler ihtiva etmektedir. Bu yazıda eldeki kısıtlı belgelerden hareketle daha önce var olan ancak yıkılmış olan Yenişehir Mevlevîhânesinin 19. yüzyılda yeniden ihya edilmesi teşebbüsleri hakkında bilgiler verilmiştir. Balkanlarda Mevlevîliğin önemli merkezlerden olan Yenişehir-i Fener’in Yunanistan’a geçmesinden sonra buradaki ahali “*mahrûse-i şahâne*”ye hicret etmek zorunda kaldığından, oradaki Mevlevî dergâhının idame ettirilmesi de artık mümkün olamadığından aynı isimle anılan Yenişehir’de daha önce var olan Mevlevî dergâhının ihya edilmesi düşünülmüş, ancak masraf bakımından pahalı olacağı hakkında raporlar verilmiş ve bundan vazgeçilmiştir. Bunun üzerine Ertuğrul Sancağı Merkezi Bilecik’te Hamidiye Mevlevîhânesi inşa edilmiştir. Bütün bu bilgiler ve süreçler arşiv belgelerinden hareketle takip edilmiştir. Bu da arşiv belgelerinin her hususta olduğu gibi tasavvuf tarihi açısından da vazgeçilmez olduğunu hatta bu makalede olduğu gibi bazı konularda yegâne kaynaklar olduğunu göstermiştir. Bundan sonra hem Bilecik hem de Yenişehir’de yapılacak araştırma ve kazılarda her iki dergâhın yeri tespit edilerek ihyasına çalışılmalıdır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BEO. (Bâb-ı Âli Evrak Odası), Dosya no: 852, Gömlek no: 63835, Belge: 2.
 BEO. (Bâb-ı Âli Evrak Odası), Yer bilgisi: 845-63336, 21.04.1314.
 BEO. (Bâb-ı Âli Evrak Odası), Dosya no: 1028, Gömlek no: 77042, Belge: 1/1.
 BEO. (Bâb-ı Âli Evrak Odası), 3369-252670, 11.07.1326.
 BOA. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.
 İ. EV. (İradeler Evkaf), Dosya no: 14, Gömlek no: 53, Belge: 2.
 İ. EV. (İradeler Evkaf), Dosya no: 14, Gömlek no: 53, Belge: 1.
 İ. EV. (İradeler Evkaf), Dosya no: 26, Gömlek no: 33.
 İ. EV. (İradeler Evkaf), Dosya no: 26, Gömlek no: 33, Belge: 3.
 İ. EV. (İradeler Evkaf), Dosya no: 26, Gömlek no: 33, Belge: 3.
 İ. EV. (İradeler Evkaf), Dosya no: 14, Gömlek no: 53, Belge: 1.
 İ. EV. (İradeler Evkaf), Dosya no: 14, Gömlek no: 53, Belge: 2.

ŞD. (Şura-yı Devlet), Dosya no: 138, Gömlek no: 63, Belge: 1.

ŞD. (Şura-yı Devlet), Dosya no: 142, Gömlek no: 19, Belge: 1.

ŞD. (Şura-yı Devlet), Dosya no: 138, Gömlek no: 63, Belge: 2.

Y. PRK. (Yıldız Perakende Meşihat Dairesi Maruzatı), Dosya no: 5, Gömlek no: 23 Belge: 1.

Y. PRK. (Yıldız Perakende Meşihat Dairesi Maruzatı), Dosya no: 5, Gömlek no: 23, Belge: 1.

Y. PRK. (Yıldız Perakende Meşihat Dairesi Maruzatı), Dosya no: 5, Gömlek no: 23, Belge: 1.

Yayınlar

Adalıoğlu, H. H. & Arslan, N. (2013). Bilecik Mevlevîhânesi. *Akademik İncelemeleri Dergisi*, (8), 305-319.

Arslan, N. (2017). Bilecik ve Tozman Mevlevîhânesi'nin günümüzdeki durumu. *Günümüzde Yurt İçi Mevlevîhânelerinin Durum ve Konumları (9-10 Aralık 2013 Konya) Bildiriler-Sunumlar* içinde (193-210. ss.), Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Barkan, Ö. L. & Meriçli, Ö. L. (1988). *Hüdâvendigâr livası tahir defterleri I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler I: İstilâ devirlerinin Kolonizatör Türk dervişleri ve zâviyeler. *Vakıflar Dergisi*, (2), 279-366.

Demirci, S. & Orsen, S. (2012). Osmanlı Devleti'nin balkanlardan çekilmesi sürecinde mevlevîhânelerin durumu: Yenişehir (Larissa) Mevlevîhânesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 1-6.

Ervacı, H. M. (2015). Balkanlar'da Mevlevilik. *Yeni Türkiye Dergisi*, (67), 1815-1824.

Gölpınarlı, A. (1983). *Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik*. İnkilâp ve Aka.

Hızlı, M. (2013). Osmanlı Dönemi Yenişehir medreseleri. M. Hızlı, S. Sevim (Ed.), *Tarihten Günümüze Yenişehir Sempozyumu (Bildiri Kitabı)* içinde (109-118. ss.), Bursa Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi (1310/1892). Def'a 19. Matbaa-i Vilâyet.

Işın, E. (2003). Anadolu'da Mevlevîliğin üç dönemi (Genel bir değerlendirme). N. Kayabaşı (Haz.), *Bursa'da Tasavvuf Kültürü 2* içinde (151-155. ss.), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Karpuz, H. (2010). Balkanlar'daki Mevlevîhânelerden günümüze kalanlar. *Dünyada Mevlânâ İzleri, Bildiriler Serisi 2* içinde (427-445. ss.), SÜMAM Yayınları.

Kiel, M. (2013). Yenişehir. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 43 içinde (473-476. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Küçük, S. (2003). *Mevlevîliğin son yüzyılı*. Simurg Yayınları.

Özbek, N. (2002). *Osmanlı İmparatorluğunda sosyal devlet*. İletişim Yayınları.

Salakidis, G. (2011). 17. yüzyılda Yenişehir-i Fenârlı Akçelizade el-Hac Ahmed Ağa'nın nakit vakfı ve şehirdeki meşhur mevlevihane. *Vakıflar Dergisi*, (35), 61-79.

Şimşir, B. N. (1989). *Rumeli'den Türk göçleri, belgeler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tanrıkorur, Ş. B. (2004). Mevleviyye. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 29 içinde (468-475. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı tarih sözlüğü*. Paradigma Yayınları.

Yavaş, D. (2013). Yenişehir’de Osmanlı eserleri. M. Hızlı, S. Sevim (Ed.), *Tarihten Günümüze Yenişehir Sempozyumu (Bildiri Kitabı)* içinde (41-50. ss.), Bursa Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Bihî

ŞÛRÂ-YI DEVLET

Dahiliye Tezkiresi

Aded: 1703

Yenişehir-i Fener ahali-i İslâmiyesi'nden ekserinin memâlik-i mahruse-i şahâneye hicretlerini mebni oradaki Mevlevî dergâh-ı şerifinin idaresi kabil olamadığından fûrûhtıyla esmânından Bursa Yenişehir'deki kadim ve harab mevlevîhânenin tamir ve ihyasıyla idare-i âyende vü revende için dahi şehri bin kuruş maaş tahsisi Hudâvendigâr vilayetinden bâ-tahrirât izbâr edildiğinden icrâ-yı icabı hakkında sebak eden iş'âr-ı sâmiye cevaben Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretinden bi't-takdim Şûrâ-yı Devlete havale buyurulan 2 Safer sene [1]314 tarih ve ikiyüz altmışaltı numaralı tezkire evrakıyla Dâhiliye Dairesinde kıraat olunup meâlinde Yenişehir-i Fener Mevlevîhânesinin fûruht olunarak esmânıyla Bursa Yenişehir Mevlevîhânesinin tamirine mesâğ-ı şer'i olup olmadığı hakkında vuku bulan istifsara gelen cevab-ı meşihat-penâhilerinde mezkûr mevlevîhâne vakfının bi'l-meşruta mütevellisi var ise onun olmadığı hâlde kibel-i şer'den mensûb mütevellinin inzimam-ı marifetiyle enkazı ve mahalleri nukud ile ba'de'l-istibdal, onunla mecma'-ı ehl-i İslâm'da yine bir mevlevîhâne yapılmasına mesâğ-ı şer'i olduğu iş'âr buyurulmuş olduğundan ol vechile Yenişehir-i Fenerdeki mevlevîhânenin enkazı ve mahalleri nukud ile istibdal ve Bursa Yenişehir'indeki mevlevîhânenin imar ve ihyası zımında vilayet-i mezkûre ile Hariciye Nezâreti vasıtasıyla Atina Sefaret-i Seniyyesine ve Yenişehir-i Fener Şehbenderliğine tabliğat-ı resmiye icrası ve zikr olunan mevlevîhânelerden hiç birinin hazineden cibâyet olunur vâridâtı ve diğer güna karşılığı bulunmadığı cihetle Bursa Yenişehir'inde imar ve ihyâ olunacak mevlevîhâneye hazine-i evkafça ber-minvâl-ı muharrer bin kuruş maaş tahsisi kabil olmayıp şu kadar ki Yenişehir-i Fenerdeki enkazı ve arsası bedelinden Bursa Yenişehir'deki mevlevîhâne imar olunduktan sonra fazla kalır ise onunla taamiyye karşılığı olmak üzere akar olunması münasip olacağı gösterilmiştir.

Her ne kadar nüfus-ı İslamiyye azalmış olsa bile orada bu misillü âsâr-ı İslâmiyyenin bekası pek de lüzumsuz ve faidesiz add edilemeyeceğinden dergâh-ı mezkûrun terk edilmesiyle beraber Evkâf Nezâretince beyan olunan suret-i tesviyenin de mümkün olup olamayacağı Şeyh Efendi ile bir suret-i münasibede söyleşilerek ifade-i vakıasından Yunanlıların âyin-i şerif icrasını kendilerince bir eğlence ittihazıyla vakitli vakitsiz semâhânenin küşâdını emr ve teklif

eylemekte oldukları gibi tekkenin enkazı ve arsasının da nihayet yüz elli liradan ziyade tutmayacağı anlaşılmıştır.

Şu hâlde Bursa Yenişehir’inde yapılması arzu olunan mevlevîhânenin inşasına bile vefa etmeyeceği derkâr olan meblağ-ı mezburdan artırılıp da taamiyye karşılığı olarak îrad olunması kabil olamayacağından vilayetçe inhâ olunan taamiyye tahsis edilmedikçe Yenişehir-i Fener’deki dergâhın terki cây-ı iştibâh olup Yunanlıların haşa bir tiyatro makamında telakki ve istimal etmek istedikleri ma’bed-i İslâmiyyenin o hâl ile bekası ise diyaneten ve siyaseten caiz olamayacağından ne yapılır ise yapılıp bunun oradan yerinin değiştirilmesi devletçe derece-i vücuba gelmiş, ve Şeyh Efendi’nin gösterdiği bazı evraka nazaran dergâh-ı mezkûr ötedenberi Kapıaltı Hasılatından⁵ verilen ve bazı aceze maaşları münhalâtından hükümet-i meclisçe tahsis olunan sadakât ile idare olunmuş olduğundan yeni yapılacak dergâh-ı şerif fukarâsı için elde bir medâr-ı idare kalmamıştır.

Binaen aleyh oradaki tekke mahalli Yenişehir Şehbenderliği marifetiyle satılıp esmânı buraya celb edilerek şayet yetişmez ise noksanı bazı evkâf-ı muktedire fazla-i hasılâtından eklenmek üzere Bursa Yenişehirinde nam-ı nâmi-i hazret-i padişâhîye mensub bir mevlevîhâne inşasıyla beraber vilayetçe istenilen ayda bin kuruş taamiyyenin de Maliye ve Evkâf hazinelerince düşecek muhtâcîn maaşı⁶ münhalâtından beyne’l-hazineteyn münasefeten tesviye olunmak üzere tahsisi hâlinde sâye-i cüret-vâye-i hazret-i cihândârîde hem zikr olunan mahzur ber- taraf hem de Bursa Yenişehirli mazhar-ı feyz ve şeref olmuş olacağından ol-vechile îfâ-yı muktezası makruna müsaade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penâhî buyurulduğu hâlde keyfiyetin nezâreteyn-i müşarûn ileyhimâ ile Hariciye Nezâret-i celilesine tebliğ ve havalesi tezekkür kılındı. Ol-babda emr ü ferman hazret-i men lehü’l-emrindir. Fî 23 Rebiülevvel sene [1]314 ve fî sene 20 Ağustos sene [1]312.

Şûrâ-ı Devlet (mühür)

Dahiliye Dairesi Reisi Akif bin Abdurrahman (mühür)

Azadan Reşad Bey (bulunmadı) Azadan Sami Efendi (memuriyetde) Azadan
Mâcid Bey (bulunmadı) Azadan Hüseyin bin Ali (mühür) Azadan Rıza Bey

⁵ Eyalet valileri ve sancak beylerinin halktan topladıkları, önceden belli olmayan ve saptanmamış gelir.

⁶ Muhtacın Maaşı: Evkâf Nezareti bünyesindeki merkezileşmeyle birlikte vakıfları kontrolleri altında bulunduran sosyal kesimler, özerk konumlarını zamanla kaybederek devletin maaşlı memurları konumuna gelmişlerdir. Aynı süreçte, yavaşta olsa, yoksulların korunması alanı, merkezî devletin faaliyet ve yetki alanına girmeye başlamıştır. Bu uygulamalardan birisi de Muhtacın maaşıdır. Osmanlı Devleti’nde muhtacın maaşı ile ilgili bilgi için bk. Özbek, 2002: 53-54.

(bulunmadı) Azadan Lütî Efendi (bulunmadı) Azadan Şerif Abdullah Beşe (bulunmadı)
Azadan Mansur Beşe (bulunmadı) Azadan İbrahim Behçet bin Tahir (mühür)
Azadan Mesud (mühür) Azadan İlyas Efendi (bulunmadı)
Azadan Es-Seyyid Ali Rıza bin (mühür) Azadan Mehmed Aziz bin Vecihi
(mühür) Azadan Şehabeddin bin Bekir Sıddık (mühür) Azadan Rıza Bey
(bulunmadı) Azadan Es-Seyyid İsmet Süleyman (mühür) Azadan Reşid
(mühür) Azadan Arif Hikmet Bey (bulunmadı) Azadan(mühür)
Azadan Nureddin Bey (bulunmadı) (BOA, İ. EV. Dosya no: 14, Gömlek no: 53, Belge:

1).

Bihî

Huzûr-ı Sâmi-i Hazret-i Vilâyetpenâhîye

19

Yenişehir-i Fener Mevlevî dergâh-ı şerifinin fûruhtıyla memâlik-i Osmaniyyede mahlûl bir dergâhın tamir edilip oraya nakli hususunda reşadettü Çelebi Efendi Hazretleri tarafından tensib kılınıp Yenişehir’de öyle bir mahlûl mevlevîhâne yeri olduğu haber verildiği cihetle tahkikât-ı lâzimesi icracı için dergâh-ı şerifin postnişini reşadettü Şeyh Bahaeddin Efendi’nin iğrâm kıldığı beyân-ı sâmilereyle kazanın hangi tarafında ve hangi tarihte öyle bir mevlevîhâne mevcut olduğu hâlde ne vakit harap ve münderis olmuştur. Ve el-yevm ebniyesinden âsar mevcut ise ne makule şeydir. Ve bunun it’âm-ı taam ve sairesi için arazi-i mevkûfe ve muhassasât-ı saire olacağından onların nerelerde ve ne miktar olduğunun bi’l-etrâf tahkikiyle keyfiyetin lüzûm-ı arzı şeref-tevârüd eden 1 Ağustos [1]311 tarih ve elli beş adedli emirnâme-i sâmi-i hazret-i fehâmet-penâhîlerinde emr ü ferman buyurulmuş bu babda icrâ olunan tahkikâtda nefsi kasaba derununda ve Debbâğhâne Mahallesinde takriben bundan yüz elli seneden beri müşrif-i harab olup mescid ve semâhâne gibi mahallerinin eseri yok ise de atik odaları el-yevm mevcut ve mahall-i mezkûr üç dönüm mikdarı arazi-i hâliyeden ibaret ve mevlevî tarikatına mensup olan Şemakî Mustafa Efendinin ihyâ-kerdesi olarak esasen mevlevî dergâhı olduğu tahakkuk etmiş ise de mahall-i mezkûrun bir güna vakf ve muhassasât-ı sairesi olduğuna dair kayda zafer-yâb olunamamış ve şayet var ise de mürûr-ı zamanla zayi olduğu anlaşılmiş ve binaen aleyh mahall-i mezkûre-i mevkûfenin ihyasıyla öyle bir mefkûd olan mevlevî dergâhının küşadı cümlelerin bais-i memnuniyeti olacağına ol-vechile îfâ-yı muktezasına inâyet-i celile-i hazret-i hilafet-penâhîlerinin şâyân buyurulması niyazımız babında ve her hâlde emr ü ferman hazret-i men lehü’l-emrindir. Fî 21 Şevval [1]312/ ve fî 5 Nisan [1]311

Aza: Bu dahii Aza:Karyesinde olduğu Aza: Seyyid İsmail (mühür) Aza: Hasan Tahsin (mühür) Tahrirat Katib vekili:Mehmed Şamil (?) Mal Ed-Dâi..... (mühür) Ed-dai: Naib (mühür)..... Yenişehir Kaimmakamı: Mehmed Tahir (mühür) (BOA, ŞD. Dosya no: 138, Gömlek no: 63, Belge: 1)

BÂB-I ÂLÎ

DÂİRE-İ SADÂRET

Âmed-i Dîvân-ı Hümâyûn

Aded: 2156

Bihi

Atüfetlü Efendim Hazretleri

Yenişehir-i Fener’de kâin mevlevî dergâhını nâm-ı nâmi-i hazret-i hilâfet-penâhîye nisbetle Bursa Yenişehirinde ber-mûceb-i keşf elli sekiz bin iki yüz kuruşla müceddeden inşa olunmak üzere meblağ-ı mezburun üç yüz on beş senesi tahsisatına mahsuben mahalli emvalinden tesviyesine irade-i seniyye-i hazret-i padişâhî şeref-müteallık buyurularak hazinece muamele-i muktaziyye der-dest-i icra ise de orada diğer dergâh olmamasından nâşi mezkûr dergâh-ı şerifin nâm-ı nâmi-i Hümâyûna nisbetle Sancağı merkezinde inşası bâdi-i şeref olacağı mezkûr Meclis İdaresinden bu kere bâ-mazbata iş’âr kılınmış olduğundan mezkûr dergâhın ber-mûceb-ı keşf elli sekiz bin kûsur kuruşla Ertuğrul’da inşa olunmak üzere meblağ-ı mezkûrun hazine-i evkâfın üç yüz on altı senesi tahsisatına mahsuben mahallî emvâldan tesviyesinin Maliye Nezâret-i celilesine iş’ârı hakkında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i celilesinin tezkiresi arz u takdim kılınmış olmağla el-babda her ne vechile irade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sünûh ve sudur buyurulur ise mantûk-ı münifi infâz olacağı beyanıyla tezkire-i senâverî terkim kılındı efendim. Fî 19 Receb sene 1318 ve fî 30 Teşrinievvel sene 1316

Sadrazam

imza

Telhis

Ma’rûz-ı çâker-i keminelendir ki

Resîde-i dest-i ta’zim olup melfufuyla beraber manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i samiyye-i sadâret-penâhîleri üzerine irade-i seniyye-i cenâb-ı hilafet-penâhî şeref-müteallık buyurulmuş olmağla ol-babda emr ü ferman hazret-i men lehü’l-emrindir.

Fî 28 Receb sene [1]318 ve fî 8 Teşrinisâni sene [1]316

Ser-Kâtib-i Hazret-i Şehriyârî

imza (BOA, İ. EV. Dosya no: 26, Gömlek no: 33, Belge: 3)

EXTENDED ABSTRACT

One of the most important sources in history is archival documents. Especially in a research related to the Ottoman period, consulting archival documents is necessary for investigating any specific topic. The history of Sufism is a subject that researchers, especially those conducting research on lodges and dervish convents, refer to through numerous available sources. Scholars in the field of Sufism history generally utilize these sources outside of archival documents. However, deciding on the Sufi life in a city, especially concerning lodges and dervish convents, without examining archival documents can be quite challenging. The relevant archival documents are numerous in this context. Records of official correspondence written from the center to the periphery or from the periphery to the center, as well as documents such as tax registers, endowment deeds (vakfiyeler), and judicial records (şer'îye sicilleri), provide researchers with important information in the fields of urban, economic, cultural, religious, and other aspects. Indeed, the history of the mentioned Yenişehir Mevlevi Lodge included in our study is based solely on Ottoman archival documents which was solely called by its name in the sources related to history of Sufism. From this perspective, it is of great importance to support any research related to the Ottoman era history of Sufism by archival documents. In this study, in addition to archival documents, other sources related to history of Sufism have also been consulted. Recent studies in this regard have also been taken into consideration.

Yenişehir, an important city during the foundation period of the Ottomans, gradually transferred its significance to Bursa with the conquest of the latter. Nonetheless Yenişehir managed to sustain a regardable scholarly life. The cultural life of the city has been kept vivid via foundation of madrasas and lodges. Indeed, researches has revealed the existence of both still-standing and lost madrasas, as well as dervish lodges that have generally faded from records in the city. Mevlevihâne Yenişehir is one of them. No academic study has been conducted on the mentioned structure until now. And studies on history of the Mevleviyeh mention the mevlevihâne only by its name. In this article, the case is investigated by the help of some documents preserved by Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives and it is found out that when Yenişehir-i Fener Mevlevihâne had turned into ruins, its land and its remains were sold to build another mevlevihâne in the Ottoman land. Upon this decision, Şemaki family has built a new Mevleviyeh lodge in Yenişehir but it also fell into ruins with the passing of time. Indeed, after the separation of the Balkan territories from the Ottomans, the structures in that region were either destroyed or repurposed for different uses. The last sheikh of the Yenişehir-i Fener Mevlevi Lodge expressed such concerns and appealed to Ottoman capital when Muslims were leaving the city. He expressed fears that the mentioned lodge would be used for different purposes by the Greeks due to the departure of Muslims from the city. In response, a request was made for the establishment of a new Mevlevi lodge instead in a place within the Ottoman territories. In line with this request, a proposal was made to rebuild the Mevlevi lodge that had previously existed in a ruined state in Yenişehir, Bursa, which had been constructed by the Şemaki family. In response, the local council in Bursa stated in its written reply that the construction of this building would incur significant expenses. As a result, the decision was made to abandon the reconstruction of the ancient Mevlevi lodge in Yenişehir, Bursa. Instead, considering the absence of any Mevlevi lodge in Bilecik, a decision was made to construct the Hamidiye Mevlevi Lodge in that city. The article begins with a brief overview of the Yenişehir-i Fener Mevlevi Lodge, addressing the concerns of the sheikh in that location. Subsequently, it is ascertained that a Mevlevi lodge previously existed in Yenişehir, Bursa, and information related to it is provided. Finally, a brief examination of the situation of the lodge established in Bilecik is conducted. At the end of the article, translations of some documents related to the topic are provided. Thus, the trail of a cultural institution has been followed, and material has been provided for future studies on this subject. Moreover, for the revival of such historical monuments, there is a need for documentation. Another purpose of the article is to bring the mentioned Mevlevi lodge to the agenda, especially of local administrations.

CHARLES TAYLOR'DA İÇEDÖNÜKLÜĞÜN KÖKENLERİ VE MODERN BENLİK KAVRAYIŞINDAKİ YERİ

 Zeynep BERKE*

ÖZET

Çağımızın en etkili düşünürlerinden biri olan Charles Taylor'ın felsefesi, modernitenin girift yapısına ışık tutan, derin ve ufuk açıcı bir iç görüşü ile karakterize olur. İçinde yaşadığımız entelektüel paradigmanın, açık ve örtük sayısız öğeyi barındıran, muazzam ölçüde karmaşık bir yapı olduğuna dikkat çeken Taylor'a göre, moderniteye ilişkin sağlıklı bir kavrayışa sahip olmanın yolu, tüm bu öğeleri -tarihsel arka planlarını da hesaba katmak suretiyle- titizlikle analiz etmektir. Nitekim Taylor, başyapıtı olarak görülen 'Benliğin Kaynakları' adlı eserinde modern bireylerin benlik algılarının ve ahlaki çerçevelerinin şekillenmesinde rol oynayan öğelerin gelişim sürecinin izini sürmektedir. Bu çalışmanın amacı Taylor'ın "Benliğin Kaynakları"nda serimlediği ve felsefesinin bütünü içinde kritik öneme ve merkezi role sahip olan, içedönüklük analizini ortaya koymaktır. Ayrıca Taylor'ın modern bireyciliğin olumlu ve olumsuz yönlerine ilişkin tespitleri ve savunduğu sahicilik etiği anlayışı, modern içedönüklük analizi ile ilişkisi içinde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Charles Taylor, benlik, içedönüklük, modernite, ahlak ilkeleri

The Origins of Inwardness in Charles Taylor and Its Place in Modern Conception of the Self

ABSTRACT

*The philosophy of Charles Taylor, one of the most influential thinkers of our time, is characterized by a profound and seminal insight into the intricate structure of modernity. Pointing out that the intellectual paradigm we live in is an enormously complex structure with a myriad of overt and covert elements, Taylor argues that the only way to have a sound understanding of modernity is to meticulously analyze all these elements -by taking their historical background into account as well. Indeed, in his masterpiece *The Sources of the Self*, Taylor takes a journey through the history of thought and traces the developmental process of the elements that play a role in shaping the self-perceptions and moral frameworks of modern individuals. The aim of this study is to present Taylor's analysis of inwardness, which is laid out in *The Sources of the Self* and which plays a critical and central role in his philosophy as a whole. In addition, Taylor's observations on the positive and negative aspects of modern individualism and the ethics of authenticity he advocates will be discussed in relation to his analysis of modern inwardness.*

Key Words: Charles Taylor, self, inwardness, modernity, moral principles

* Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, zeynepberke@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Berke, Z. (2024). Charles Taylor'da içedönüklüğün kökenleri ve modern benlik kavrayışındaki yeri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 51-67. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1395272>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 23 Kasım / November 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 24 Aralık / December 2023

Giriş

Geçtiğimiz elli yıl içinde, özellikle politika ve ahlak felsefesi alanlarında yapılan çalışmalar, neredeyse istisnasız bir biçimde moderniteye ilişkin analiz ve eleştirileri merkeze almaktadır. Modernite, 17. yüzyıldan günümüze uzanan ve entelektüel kaynaklarını Avrupa'dan almakla birlikte, etkisi küresel ölçekte gözlemlenebilir olan bir dönüşüm sürecidir. Bu dönüşüm, metaforik biçimde ifade edecek olursak basitçe *oyunun kurallarının* değişmesinden ziyade *bizatihi oyun alanının* değişmesi olarak ifade edilebilir. 17. yüzyıla değin hüküm sürmüş olan organik, amaçlı, bütüncül ve kutsal evren tahayyülünü merkeze alarak kurgulanmış olan ontolojik, epistemolojik, etik ve politik kuramlar, modern bilimlerin sunduğu nedenselliğe tabi, mekanik ve amaçsız evren anlayışında aksiyomatik temellerinden mahrum kalmışlardır. Evrenin mahiyetine ilişkin kavrayıştaki bu radikal kayma, kaçınılmaz olarak bireysel ve toplumsal alanda derin bir krize sebebiyet vermiştir. Bu nedenle modern filozoflar, yeni ontolojik kavrayışla temellendirilebilecek, modern bilimin bulgularını hesaba katan yepyeni varlık, bilgi ve ahlak kuramları geliştirmek gibi zorlu bir görevle karşı karşıya kalmışlardır.

Ahlak felsefesi özelinde, modern filozofun cevaplamak durumunda kaldığı soru, ahlaki ilkelerimizin temelini nereden alacağı sorusudur. Yeni ontoloji, bireysel ve toplumsal alanda ihtiyaç duyulan ahlaki ilkelerin dayanacağı ölçütler için kozmosu ya da Tanrı'yı işaret etmeyi olanaksız kılmaktadır. Cansız atomların bilinçsizce birbirlerine çarpıp durduğu, nedenselliğe tabi bir mekanizma içinde yaşayan insanların, ahlaki ilkeleri ne şekilde temellendirecekleri, hatta özgür iradeye sahip olmadıkları dahi belirsiz hâle gelmiştir. Dahası toplum, modernite öncesinde anlaşıldığı biçimde doğal bir oluşum olarak değil, inşa edilmesi gereken yapay bir yapı şeklinde kavranmaya başlamıştır. Bu yapıyı inşa ederken bize akıl dışında rehberlik edecek bir öge mevcut görünmemektedir. Ancak akıl kavramının kendisi de açıklanmaya ve temellendirilmeye muhtaçtır zira modern bilimsel paradigmanın cevaplamakta en yetersiz olduğu sorular, insan aklının/zihninin doğasına, insanın zihinsel yetilerine ve özgür iradenin varlığına ilişkin sorulardır.

17. yüzyıldan 21. yüzyıla uzanan dört yüz yıllık süreçte, filozoflar bu zorlu soruları cevaplamak için çabalamış, birbirinden farklı sayısız felsefi kuram ortaya koymuştur. Ancak günümüze bu büyük krizin aşıldığını söylemek şöyle dursun, daha da derinleştiği hususunda pek çok çağdaş filozof fikir birliği içindedir.¹ Zira aklın ilkeleri ışığında rasyonel toplumsal yapılar kurabileceğimize yönelik iyimser inanca dayanan Aydınlanma projesinin tarihsel çıktılarında sayısız toplumsal kriz, -birinde atom bombaları kullanılmış olan- iki Dünya Savaşı, kanlı devrimler ve -münferit ve talihsiz birer istisna olarak görülmesi mümkün görülemeyecek sayı ve ölçekte- soykırımlar bulunmaktadır. Evet, bu süreçte pozitif bilimlerde, özellikle de teknolojide, yüksek ivmeli bir gelişme kaydettiğimiz; doğaya, evrene ve insan bedenine ilişkin bilgimizi büyük ölçüde arttırdığımız yadsınamaz. Aynı zamanda sistematik biçimde şiddete ve ayrımcılığa uğrayan azınlıkların, özellikle de siyahilerin ve kadınların hukuki ve toplumsal kazanımları da modernitenin olumlu sonuçları hanesine eklememiz gereken gelişmelerdir. Ancak şahit olunan olumsuzlukları terazinin diğer kefesine koyduğumuzda, olumlu kazanımların ağır bastığını söylemek kolay gözükmemektedir. Açıkça görülmektedir ki bugün içinde yaşadığımız dünya, Aydınlanmanın vadettiği dünyadan radikal biçimde farklı bir karanlığın, özellikle ahlak alanında gözlemlenebilen derin bir çöküşün içindedir. Doğal olarak, tüm bu olaylara şahitlik eden filozoflar için, bu yüzyıla damgasını

¹ Friedrich Nietzsche, Max Horkheimer, Theodor Adorno, Michel Foucault, Alastair McIntyre, Judith Butler, Friedrich Pollock, Hannah Arendt, Jacques Derrida, Jürgen Habermas gibi çağdaş isimler moderniteye yönelik eleştirel bir perspektifi benimseme hususunda ortaklaşmaktadır.

vuran toplumsal, politik ve ahlaki krizlerin nedenini tespit etmek, bunlara nasıl çözüm getirilebileceğini düşünmek ve yeni koşulları da hesaba katan sistemler önermek elzem hâle gelmiştir.

Çağdaş felsefenin yaşayan en etkili temsilcilerinden biri olan Charles Taylor (1931), pek çok çağdaş gibi moderniteyi mercek altına almıştır; onun amacı en basit ve açık ifadeyle “neyin ters gittiğine” ve “neden ters gittiğine” ilişkin felsefi bir soruşturma yapmaktır. Taylor'ın felsefi tavrı, modernitenin çok katmanlı ve girift yapısına yönelik derin bir iç görü ile karakterize olur. İçinde yaşadığımız entelektüel paradigmanın, açık ve örtük sayısız ögenin bir araya geldiği bir sentez olduğuna dikkat çeken Taylor'a göre, moderniteye ilişkin sağlıklı bir analizin tüm bu öğeleri hakkıyla ele alması gerekmektedir. Benimsediği çok yönlü ve derin perspektifin bir sonucu olarak Taylor, çokkültürlülük² (multi-culturalism) ve komüniteryanizm³ gibi politik yaklaşımların savunucularından olmuştur.

Charles Taylor, yaşadığımız çağa hükmeden sayısız sıkıntıya rağmen, modernite projesinin kimi asli unsurlarının değerli olduğuna dikkat çeker. Dolayısıyla pratik alanda görünür olan sıkıntılar yüzünden, moderniteyi meydana getiren unsurlara topyekûn karşı çıkmak doğru bir tavır değildir. Aynı şekilde modernitede hiçbir sorun olmadığını, çözülmesi/değişmesi gereken hiçbir bileşen bulunmadığını düşünmek de eşit derecede hatalı bir yaklaşımdır. Ona göre “modernliğin hem sefalet hem de ihtişam boyutu vardır. Ancak her iki boyutu da kucaklayan bir görüş çağımızı çarpıtılmamış biçimde kavramamızı sağlar” (Taylor, 2001: 100-101). “Taylor'ın amacı, modernitenin karşı karşıya olduğu ikilemlere bir teşhis koymaktır, moderniteyi üstünkörü bir şekilde onaylamak (ya da reddetmek) değil” (Rosen, 1991: 183). Tam da bu tespitten hareketle Taylor, moderniteyi teşkil eden bağımsız unsurlara ve bunların tarihsel kaynaklarına ilişkin titiz bir analiz yapmanın önemini vurgulamaktadır. Taylor'a göre bu analize, modernite projesinin temelinde yatan ahlaki idealleri ve ontolojik çerçeveleri tespit ederek ve bunların yaşadığımız olumsuzluklarla olan ilişkisinin doğasını belirleyerek başlamak gerekmektedir. Bu analiz neticesinde, hangi ahlaki ideallerin, çağa özgü sıkıntılardan sorumlu olduğunu belirlerken, hangilerinin aslen değerli olduğunu gösterebilmeyi ummaktadır. Böylelikle modernitenin barındırdığı olumlu öğeleri ve kazanımları alıkoymamız da mümkün olacaktır.

Bu durumda gereksindiğimiz şey, ne dallandırıp budaklandırılmış bir kınama, ne eleştirellikten uzak bir övgü ne de bunları dikkatle dengeleyen bir tutum. Gereksinimimiz bir düzeltme çabası (Taylor, 2011: 28).

² Çokkültürlülük, farklı kültürlerin bir arada, saygı, eşitlik ve adalet temelinde bir arada yaşama idealidir. Bu kavram, çeşitliliği zenginlik olarak gören ve farklı kültürlerin birbirinden öğrenebileceği bir ortamın oluşturulmasını savunur.

³ Komüniteryanizm adı verilen felsefi akımın başlıca dört temsilcisi Alasdair MacIntyre, Michael Sandel, Michael Walzer ve Charles Taylor'dır. Bu dört isim, açıkça bir politik sistem kurarak kendilerini bu akımın temsilcileri olarak görmüş değillerdir. Onların temsil ettikleri yaklaşımların bu kavram ile adlandırılabilmesi yorumcuların yaptığı bir çıkarımdır. Bu dört filozof, Rawls'un “Adalet Teorisi” eserine yönelik eleştirel tepkileri ve liberalizmin görüşleriyle açıkça karşıtlık içinde olan bazı temel argümanları noktasında birleşirler. Komüniteryanizm, bireyin anlam dünyasının ve kimliğinin oluşumu sürecinde sosyal kurum ve yapıların önemine vurgu yapar. Buna göre, Hobbes ve Rawls gibi kuramcılar bireylerin toplumsal bir bağlam içine doğduklarını gözden kaçırmışlardır. Oysa benliğe ilişkin gerçekçi bir kavrayış, yaşama önem ve anlam kazandıran sosyal arka planı da hesaba katmalıdır. Rawls'un insan durumuna sonsuzluk perspektifinden bakarak, evrensel bir kurammış gibi sunduğu adalet kuramına karşı komüniteryanistler, adaletin standartlarının, yaşam biçimlerinde ve toplumların geleneklerinde bulunduğu, bu yüzden de değişken olacağına dikkat çekerler. Buna göre adalet, dile ve yorumlayıcı çerçeveye bağlıdır. Bu yüzden de politik bir kuramın oluşturulmasına yönelik bir girişim, insanın inançlarından, toplumsal uygulamalardan soyutlanması suretiyle oluşturulamaz.

Taylor'a göre göz ardı edilmemesi gereken bir diğere husus, modern kavram ve kavrayışlara yalıtık ve yepyeni "ıcatlar" gözüyle bakmamak; bu öğeleri tarihsel kökenlerini ve dâhil oldukları ontolojik çerçeveleri hesaba katarak ele almaktır. Zira tüm kavramlarımız ve ahlaki ilkelerimiz, tarihsel sürecin organik yapısı içinde, aşamalı bir biçimde ortaya çıkmıştır. "Moderniteyi doğru anlamak, geçmişe dönük bir çabadır" (Taylor, 2012: 13). Dolayısıyla moderniteye ilişkin doğru bir kavrayışa sahip olmak için öncelikle ahlaki kabullerimizi şekillendiren ontolojik çerçeveleri ve bunların tarihsel kökenlerini analiz etmek gerekmektedir. Nitekim Taylor, 1989 yılında yazdığı *Benliğin Kaynakları: Modern Kimliğin İnşası* adlı eserinde tam da belirlediği bu yol haritasına uygun biçimde, modern ahlak düzeninin merkezi unsurları olarak belirlediği öğelere ilişkin titiz bir tarihsel ve kavramsal analiz yapmaktadır. Bu çalışmada Taylor'ın hedefi modern kimliğin tarihine ilişkin soybilimsel bir inceleme ortaya koymak oluştıur. Kendi ifadesiyle;

Bu kitap jenealojiktir. Mevcut durumdan, biçimlendirici fikirlerden, çatışan öz-anlayış biçimlerimizden yola çıkıyorum ve bunların kendilerinden kaynaklandığı daha önceki belirli biçimleri gün yüzüne çıkarmaya çalışıyorum. Bu eksiksiz bir tarihsel yeniden inşa değil, belirli kaynakları yeniden keşfetmek için geriye doğru çok seçici bir adım (Taylor'dan akt. Abbey, 2006: 268).

Gerek niteliksel gerek niceliksel açıdan hacimli bir eser olan *Benliğin Kaynakları*, aynı zamanda Taylor'ın etik ve politik görüşleri için temel referans noktası olma niteliğindedir. "Benliğin Kaynakları, Batı ahlaki bilincinin gelişiminin nüfuz edici, yaratıcı ve iddialı bir panoramasıdır" (Rosen, 1991: 183). Nitekim sonraki yıllarda yayımlanan *Modernliğin Sıkıntıları* (1991), *Sahicilik Etiği* (1992) ve *Modern Toplumsal Tahayyüller* (2003) gibi eserlerinde yaptığı tespitler ve ortaya koyduğu argümanların arka planında *Benliğin Kaynakları*'nda çizmiş olduğu tarihsel ve kavramsal çerçeve bulunur. Dolayısıyla bu eserin, Charles Taylor'ın felsefi görüşlerinin kavranması hususunda en önemli kaynaklardan biri olduğu açıktır.

Bizim bu çalışmadaki amacımız Taylor'ın *Benliğin Kaynakları* adlı eserinde, modern içedönüklüğün tarihsel ve felsefi kökenlerine ilişkin olarak ortaya koymuş olduğu analizi ayrıntılı biçimde ele almaktır. Taylor'ın modern içedönüklük ifadesi ile kastettiği "kendimizin gizli derinliklere sahip varlıklar olduğu algısı ve bu algıyla ilintili olarak bizlerin 'birey'ler olduğu düşüncesi"dir (Taylor, 2012: 12). Taylor'a göre içedönüklük, modern kimliğin çekirdek öğelerinden biri olarak benliğin ve ahlaki çerçevelerin⁴ inşasında kritik rol oynamaktadır. Bu nedenle Taylor, modern içedönüklüğün bugünkü formuna hangi aşamalardan geçerek evirildiğini, günümüzdeki anlamını nasıl bir düşünsel sürecin sonucunda kazandığını ve art alanındaki ontolojik/ahlaki çerçeveleri analiz etmenin, moderniteye ve modern kimliğe ilişkin kavrayışımızı derinleştireceğini ve zenginleştireceğini öne sürmektedir. Öte yandan, Türkçedeki akademik literatüre baktığımızda, Charles Taylor hakkında üretilmiş tez ve makalelerde, onun içedönüklük kavramına ilişkin analiz, tespit ve çıkarımlarına neredeyse hiç yer verilmediği görülmektedir.⁵ Oysa bu analiz, Taylor'ın felsefesinin bütünü içinde kritik öneme sahiptir, zira onun modern bireyciliğe yönelik eleştirilerinin ve sahicilik etiği fikrinin temelinde, içedönüklük kavramına ilişkin tespit ve çıkarımları yatmaktadır. Nitekim bu çalışmanın amacı Türkçe literatürdeki bu eksikliğin giderilmesine mütevazı bir katkıda bulunmaktır. Çalışmada ilk olarak Taylor'ın *Benliğin Kaynakları*'nda ortaya koyduğu içedönüklük kavramına yönelik analizi ele alınacaktır. Sonrasında ise Taylor'ın modern

⁴ Taylor'ın tanımladığı biçimiyle "ahlaki çerçeve" bireyin yaşamını anlamlı hale getiren ve ona yön veren bir inançlar ve yargılar kümesidir.

⁵ Erişim sağladığımız tez ve makalelerde, içedönüklük kavramının yalnızca birkaç kez ve çok sınırlı bağlamda kullanıldığı görülmüştür. Taylor'ın bu kavrama ilişkin analizine yer veren herhangi bir Türkçe kaynağa ulaşamadığımızdır. Şüphesiz çevrimiçi ortamda erişim sağlayamadığımız çalışmalar mevcut olabilir.

bireyciliğin olumlu ve olumsuz yönlerine ilişkin tespitleri, içedönüklük analizi ile ilişkisi içinde tartışılacaktır.

1. *Benliğin Kaynakları: Taylor'ın Amacı, Yöntemi ve Yol Haritası*

Charles Taylor, modern Batı kültürüne hâkim olan kültürel, ahlaki ve politik paradigmaya yönelik olarak eleştirel bir tutum benimseyen çağdaş düşünürlerden biridir. Taylor'ın yorumunu özgün kılan, içinde yaşadığımız kültürel iklimi kimi zaman açık kimi zamansa örtük bir biçimde belirleyen temel ilkelere ve ontolojik/ahlaki çerçevelere ilişkin analiz ve tespitleridir. Taylor, modern kimlik algımızı ve ahlaki düzeni teşkil eden fikir ve kavramların tarihsel gelişim ve dönüşüm sürecini hesaba katmanın önemine dikkat çekmektedir. Ona göre, içinde bulunduğumuz paradigmayı hakkıyla analiz edebilmek için, bu paradigmanın temelinde yatan ilkelerin insanlık tarihi içinde hangi aşamalardan geçerek bugünkü anlamlarını kazandıklarını belirlemek kritik bir öneme sahiptir. Taylor tüm eserlerinin ana teması olan modernliği şu şekilde tanımlar:

Modernlik; yani yeni uygulamaların ve kurumsal biçimlerin (bilim, teknoloji, sanai üretim, şehirleşme), yeni yaşam tarzlarının (bireycilik, sekülerleştirme, araçsal akılcılık) ve yeni sıkıntıların (yabancılaşma, anlamsızlık, toplumsal çözülmenin yaklaştığı hissi) tarihte eşi benzeri görülmedik bir karışımı (Taylor, 2006: 11).

Taylor'a göre modernlik adı verilen bu “eşi benzeri görülmedik karışım” en temelde ahlak düzenine ilişkin yeni bir kavrayış temelinde yükselmektedir. Geçtiğimiz dört yüzyıllık süreçte bu yeni ahlak düzeni öncelikle entelektüel azınlık tarafından kabul görmüş, daha sonra küresel ölçekte benimsenerek, zaman içinde ekonomik, politik ve kamusal alanda belirli toplumsal biçimlerin meydana gelmesine neden olmuştur. Taylor'a göre modern ahlak düzeni, toplumu meydana getiren bireyler tarafından öylesine benimsenmiştir ki, çoğunluğun zihninde farklı bir ahlak düzeninin olanaklı olabileceğine yönelik bir şüphe dahi bulunmamaktadır. Modern ahlak düzeninin mümkün tek seçenek olduğuna ilişkin bu anlayış, Taylor'ın moderniteye yönelik eleştirilerinin başında gelmektedir. Ona göre bu hatalı kavrayışa “karşı en iyi panzehir, bu kuramı tahayyülümüze bu denli egemen hâle getiren, uzun ve çoğu kez zorlu bir yürüyüşün kimi safhalarını yeniden hatırlamaktır” (Taylor, 2006: 27). Nitekim Taylor'ın temel amacı, bu panzehir önerisine uygun biçimde, çağımıza hükmeden kavrayışları besleyen kaynaklara ve bunların düşünce tarihi içindeki organik dönüşümüne ilişkin teorik bir kazı çalışması yapmaktır.

Taylor, *Benliğin Kaynakları* adlı eserinde modern kimlik algımızı meydana getiren öğeleri, onları besleyen kaynakları tespit etmek suretiyle keşfetmeyi hedefler. Modern kimlik ifadesi ile kastettiği “bir insan özne, bir kişi, bir ben olmaya dair mevcut anlayışımız”dır (Taylor 1994: 185). Taylor'a göre böyle bir araştırma zorunlu olarak iyilik kavramının değişim sürecini de içerecektir zira “benlik ve iyilik ya da bir başka ifadeyle, benlik ve ahlak temaları ayrılmaz biçimde birbirine geçmiş tema[lardır]” (Taylor, 2012: 19).

[Taylor] birer özne ya da benlik olarak birliğimizi ve kimliğimizi bile, bağlı olduğumuz karmaşık iyiler kümesiyle hesaplaşmaksızın kavrayamayacağımızı savunur. Bu yükümlülükler (siyasi adalet, acıların dindirilmesi, aile ve arkadaş sevgisi gibi) kim olduğumuza ve hayatlarımızı bir arada tutan şeylere dair anlayışımızın temelini oluşturur (Nussbaum, 2012: 80-81).

Taylor, benlik ile ahlak ve iyilik arasındaki bağlantının, günümüzde gözden kaçırıldığını; çağdaş ahlak felsefesinin, davranışların iyiliğine değil doğruluğuna odaklandığını düşünmektedir. Oysa benlik, bir ahlaki meseleler alanının içinde var olmak zorundadır. “Taylor ahlaki bir yönelime veya çerçeveye sahip olmanın tüm insanların asli bir özelliği olduğuna

inanır” (Abbey, 2006: 272). Bu nedenle modern benlik anlayışımızın kaynaklarına ilişkin tarihsel incelemesinde benlik ile ahlak arasındaki karşılıklı ilişkiyi sürekli vurgulamaktadır.

2. Modern İçedönüklüğün Tarihsel Kökenleri

Taylor'a göre modern benlik (*self*) kavramını oluşturan merkezi öğelerin başında *içedönüklük* gelmektedir. Taylor'a göre “kendi”mize, benliğimize yönelik anlayışımızda, “içinde-dışında” (*inside-outside*) kavram çifti önemli bir rol oynamaktadır. Düşünce, fikir ve duygularımızın, bilinçdışımızdaki korku ve eğilimlerin, “içeride” olduğunu, dünyadaki nesnelere ise “dışarıda” olduğunu düşünürüz. Aynı zamanda kapasitelerimizin içimizde olduğunu ve dış dünyada gerçekleşmek üzere gelişmeyi beklediğine inanırız. Kendimizi tümüyle keşfedilmemiş ve bazı karanlık yönlere de sahip olan, yani içsel derinliğe sahip olan bir varlık olarak görürüz. Bu nedenle o, eserin önemli bir kısmını benlik algımıza kök salmış olan “içedönüklük” kavramın doğuşunu ve gelişimini takip etmeye ayırmıştır. Taylor bu araştırmasına *ahlak topoğrafyası* adını verir. Yüzeyin betimlenmesi anlamında coğrafyada kullanılan topoğrafya kavramı, burada, tarihsel süreç içinde ahlak kavramının betimlenmesi anlamında kullanılmaktadır.

Taylor'a göre bu çift yönlü anlayış, bize güçlü, sağlam ve insan doğasında temellenen bir şey gibi gözüküyor olsa da, aslında temelini Batı felsefenden almıştır ve zaman içinde kademeli bir biçimde bugünkü anlamını kazanmıştır. Bu şekilde bir konumlandırma (iç-dış), örneğin ayakların bedenin alt kısmında bulunması gibi evrensel, genel-geçer bir olgu değildir. İç-dış ayrımı, diğer çağlarda ve/ya kültürlerde bugünkü biçimiyle karşımıza çıkmayan, modern Batı'da baskın hâle gelmiş, yani zamanda bir başlangıcı olan, dolayısıyla terk edilmesi de mümkün olan bir *yorumdur*. Ancak günlük, sıradan yaşantımızda, bunun farkında olarak yaşamak kolay değildir. Çünkü bu kabul, modern insanın benlik bilincine ve moralitenin kaynaklarına ilişkin algısına adeta nüfuz etmiştir. İç-dış ayrımı, başka türlü düşünmeyi imkânsız kılacak denli güçlü bir yorum hâline gelmiştir. Kendi ifadesiyle;

Belirli bir çağda ve medeniyette belirli bir kanaat kendisini dayatır gibidir; sağduyuya inandırıcı tek kanaat buymuş gibi gelir. Aramızda kim düşüncelerimizin içimizin, “zihnimiz”in dışında başka bir yerde olduğunu düşünebilir? Kendimizle ilgili tecrübemizin tabiatında mevcut bir şey, söz konusu yer belirlemeyi neredeyse itiraz edilemez, karşı konulamaz kılar (Taylor, 2012:19).

Kişinin kendisi ile kendisi olmayanı, kendi dışında olanı ayırt etmediği bir kültür şüphesiz yoktur. İnsanın kendisi ile başkalarını ayırt etmesine olanak sağlayan kelimelerin bulunmadığı, yani ben-sen kavramlarının olmadığı bir dil bulunmamaktadır. Bu anlamda atalarımız ile aramızda bir ortaklık vardır. Asıl zorluk, insan için evrensel olan ile tarihsel yapılanmaları birbirinden ayırt etmek ve tarihsel olanı evrensel gibi görerek kendi kavrayışımızın tek mümkün kavrayış olmadığını kabul etmektir.

Modern benliğin tarihini anlatmak veya yeniden inşa etmek, benliğin evrensel ve ontolojik olmaktan ziyade spesifik ve tarihsel olan yönlerine ışık tutmak suretiyle benliğe ilişkin farkındalığı artırır; çünkü bu, genellikle verili veya doğal olarak görülen bazı parçalarımızın zaman içinde ne şekilde ortaya çıktıklarını gösterir (Abbey, 2006: 270).

Nitekim temel benzerlikleri bir yana bırakıp insanın ahlaki ve ruhsal derinliklerine ilişkin modern kavrayışımızı derinlemesine anlamaya çalıştığımızda, atalarımız ile aramızda

çok büyük farklılıklar olduğunu görürüz.⁶ Taylor, bu farkındalık eşliğinde, iç-dış kavram çiftinin, zaman içinde, çeşitli aşamalardan geçerek ortaya çıktığına ilişkin bir analiz ortaya koymaktadır. Ona göre bu dönüşüm sürecini, dört büyük ve etkili filozofun; Platon, Augustinus, Descartes ve Locke'un benliğe ilişkin kavrayışlarından hareketle göstermek mümkündür. Taylor bu dört filozofu, felsefe tarihindeki birer uğrak olarak belirlemiş ve onların müstakil benlik kavrayışlarını belirli bir bağlama oturacak şekilde yorumlamıştır. Diğer bir ifadeyle aşağıdaki dört alt başlık Taylor'ın öznel yorumları ve anlatısı eşliğinde biçim verilmiş bir tarihsel izlek olarak ele alınmalıdır.

2.1. Platon ve Kendine Hâkim Olma Anlayışı

Platon'un ahlak anlayışının temelinde aklın arzularımıza hâkim olması düşüncesi yatar. İnsan için iyi olan, aklın egemenliğinde yaşamak iken, kötü olan arzuların eylemlerimizi yönettiği durumdur. Bu tanım, insan ruhundaki hiyerarşik yapıyla; ruhun eğilimleri arasındaki değer farklılığıyla anlam kazanmaktadır. Akıl yanımız, arzu yanımızdan niteliksel olarak üstündür, bu nedenle de daha aşağı olan yanımızı kontrol etmesi gerekmektedir. Aklın hâkim olduğu durumda insan; düzen, barış, ahenk ve sükûnet içinde yaşarken, doğası gereği doyumsuz olan arzuların hâkim olduğu durumda insan çatışma, acı ve tatminsizlik içinde yaşar. Bu ahlak öğretisi Batı medeniyetinin düşünce geleneği içinde önemli ve etkili bir yere sahip olmuş, kimi zaman alkışlanırken kimi zaman da yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.

Bu öğretisi, Platon'un üç veçheye sahip olmakla birlikte bir bütün olarak gönderimde bulunduğu *psukheyi* yani insan ruhunu merkeze almaktadır. İnsan ruhunun üniter; birlikli bir yapı olarak görülmesi bir yeniliktir. Platon öncesinde hâkim olan Homerik ruh anlayışında, bir bütünlük ile değil bir ruhlar çokluğu ile karşılaşırız. Homeros'ta bir bütün olarak "ruh" anlamına gelen tek bir kelime bulunmaz. Kişinin bugün "zihinsel" olarak adlandırdığımız süreçlerinden sorumlu olan *psyche*, *thumos*, *kardie*, *etor*, *ker*, *menos* ve *noos* gibi bölümleri vardır. Bu çokluk, ahlaki sorumluluğun tek elde toplanmasına da engel olmaktadır. Örneğin bir savaşçı, *thumosunun*, *noosun* sesini dinlemesine engel olduğunu söyleyebilmektedir. Taylor'a göre Platon'daki yenilik, ruhun birleştirici bir mekân olarak algılanması ve bunun kendi kendine hâkimiyet bilincini oluşturmasıdır.

Mahallerin birliği ve bundan dolayı da bütün duygu ve düşüncelerin tek yeri olarak, bu yeni ruh anlayışı ... rasyonel hegemonya ahlakının önemli bir unsurudur (Taylor, 2012: 190).

Taylor'ın içedönüklüğün kökenlerine ilişkin araştırması açısından dikkat çekmek istediği nokta Platon'un, insanı ahlaki bir fail hâline getiren ruh anlayışını anlatırken iç/dış dikotomisini kullanmamış olmasıdır.⁷ Platon'daki temel karşıtlıklar maddi-maddi olmayan, değişen-ebedi olan gibi karşıtlıklardır. Akıl gayri-maddi ve ebedidir ancak onun ikamet ettiği yer "içerisi" olarak tanımlanamaz. Akıl, kozmostaki "şeylerin düzeni" ile bağlantı içindedir.

Önemli bir anlamda, akıl vasıtasıyla boyun eğdiğimiz ahlak kaynakları içimizde değildirler. Bunların bizim dışımızda, İyi'de oldukları düşünülebilir ya da belki de üstün bir duruma erişmemiz,

⁶ Taylor evrensel insan doğasını tarif edebileceğini iddia etmez ama yine de kadimler ile modernlerin benlik anlayışları arasındaki farkın birkaç örnek ile gösterebileceğini düşünür. Örneğin şamanlarda insanın 3 ruhu olması ve bunlardan birinin bağımsız biçimde kendi kendine gezebilmesi modernler için anlaşılması güç düşüncelerdir. Grekçede "kendini bil" olarak çevirdiğimiz "*gnothi seauton*" kalıbı bulunur, ancak bu kalıptaki "kendi" kelimesi insani fail anlamında ayrı bir kelime olarak, yani "*ho autos*" şeklinde kullanılmamaktadır. Aynı şekilde arkaik Hint-Avrupa dillerinde de belirli veya belirsiz artikel ile kullanılan ve isim haline getirilmiş "birey" anlamına gelecek bir kelime yoktur.

⁷ Platon metinlerinde "iç" kelimesini nadiren ve büyük önem atfetmeksizin kullanmıştır. Kelimenin Platon'daki kullanımlarına örnekler için Taylor, 2011: 191.

bizimle bu iyi düzeni arasındaki bir “mekânda” gerçekleşen bir şey olarak düşünülmelidir (Taylor, 2012: 194).

Buna göre Platon'un ahlak öğretisinin temel meselesi ruhun nereye yönlendiğidir, nereye baktığıdır. Bu yöneliş insanın içindeki bir alana değil, görünüşler âleminin ötesindeki idealar âlemine doğru bir yöneliştir, çünkü ahlaki ilkelerimizin kaynağı orada bulunmaktadır. Ruh gayri maddi ve ebedi olduğu için, gayri maddi ve ebedi olana yönelir. “Önemli olan ruhta ne olduğu değil, ruhun metafiziksel alanda nereye baktığıdır” (Taylor, 2012: 195). Bu çıkarım, yani Platon'da tam anlamıyla bir iç-dış dikotomisinin bulunmuyor oluşu, onun neden modern içedönüklüğün bir kaynağı olarak ele alındığı sorusunu doğurabilir. Ancak Taylor'a göre Platon'un öğretisi, daha sonra ortaya konulacak olan iç-dış ayırımına temel teşkil etmiştir. Onun insan ruhunu bedenden ayrı bir bütün olarak ele alması ve onu bizi ahlaki bir fail hâline getiren niteliğimiz olarak görmesi ilk adımdır.

Şu hâlde Taylor, Platon'un felsefesine ilişkin iki temel tespiti öne çıkarmaktadır. Taylor öncelikle günümüzde adeta insan doğasında temellenmiş bir olgu olarak görülen iç-dış ayırımının Platon'da bulunmuyor olduğuna dikkat çekerek, içe dönüklüğün tarihsel süreçte ortaya çıkan bir yorum olduğuna ilişkin iddiasını desteklemektedir. İkinci olarak Taylor, Platon'un ruh ile beden arasında özsel bir karşıtlık bulunduğuna ilişkin düşüncesinin, modern içedönüklüğe değin uzanan süreçteki ilk adım olduğunu öne sürmektedir. İkinci adımı atarak iç-dış karşıtlığının modern biçimini almasında rol oynayan ikinci filozof Augustinus olacaktır.

2.2. Augustinus ve “In Interiore Homine”⁸

Augustinus, Platon'dan ruh-beden, gayri maddi-maddi, değişen-ebedi karşıtlıklarını miras almış ve bunları Hristiyanlığın doktrinleri ile sentezlemiştir. O Platon'un *idealarını* kabul etmekte ancak *ideaları* artık Tanrı'nın düşünceleri olarak yorumlamaktadır. Bu nedenle yaratılmış olan şeylerin şekillerini, Tanrı'nın *idealarından* pay alarak elde ettikleri şeklindeki bir yorum da mümkün hâle gelmektedir. Aynı şekilde Platonik İyi İdeası ile Tanrı'nın iyiliğine vurgu yapan dini öğreti uzlaştırılabilmektedir. “Bu sentez başarılı olsun ya da olmasın, Augustinus her halükarda bize rasyonel bir düzenin harici tezahürü şeklinde Platoncu bir evren anlayışı sunar” (Taylor, 2012: 200).

Augustinus, evrende bir düzen olduğu, bu düzenin akılla kavranabileceği, iyiye ulaşmak yolunda engelin görünüşler dünyasına dalmak olduğu, ruhun hakikate yönelmesi gerektiği gibi konularda Platon ile hemfikirdir. Taylor'a göre, aralarındaki en büyük ve temel fark “aynı ruh/madde, üstün/aşağı, ebedi/fani, değişmez/değişken karşıtlıklarını Augustinus'un iç/dış bağlamında, sadece ara sıra ve önemsiz olarak değil merkezi ve temel olarak tanımlamasıdır” (Taylor, 2012: 201). Augustinus'a göre insanın bedeni onu hayvanlar ile ortak bir kümeye dâhil eden dışsal bir öğedir. Buna karşın ruhumuz “içeride” bulunmaktadır. “*Noli foras ire, in te ipsum redi. In interiore homine habitat veritas*”/“Dışa doğru dönme, içeriye kendine dön. Hakikat insanın içinde yaşar”. Bu ifade Augustinus'un ruhu insanın “içinde” konumlandırın kavrayışının en açık ifadesidir.

Taylor'a göre Platon ile Augustinus'un benlik kavrayışları arasındaki temel fark şudur: Platon'da insan ancak aklını, görünenler âleminin ötesinde bulunan İyi İdeasına yönelterek hakikate ulaşabilir. Oysa Augustinus'a göre insanın Tanrı'ya ulaşabilmesi için öncelikle kendi içine dönmesi gerekmektedir. Taylor'a göre, bireyi içe dönmeye davet eden bu anlayış, modern içedönüklük kavrayışına doğru giden yolun ikinci aşamasıdır.

⁸ Bu ifade, Augustinus'un “*Noli foras ire, in te ipsum redi. In interiore homine habitat veritas*”/“Dışa doğru dönme, içeriye kendine dön. Hakikat insanın içinde yaşar” cümlesinden alınmıştır ve “insanın içi” anlamına gelmektedir.

Augustinus'un bu yolu seçmesinin nedenleri daha ziyade onun amacının Tanrı'nın sadece dünyada değil aynı zamanda ve daha önemlisi kişiyi oluşturan ... yapı taşlarında bulunduğunu göstermekti; Tanrı öz varlığın mahremiyetinde mevcuttur. Hakikat olarak Tanrı bize standartları, doğru yargı ilkelerini verir (Taylor, 2012: 209).

Taylor'a göre Augustinus'da, daha sonrasında doğuştan gelen fikirler doktrinine dönüşecek olan fikrin nüvelerini de buluruz. Onun hafıza anlayışına göre, insanın içinde yalnızca anılar değil, Tanrısal düzenin ilkeleri bulunmaktadır ve buradan hareket ederek Tanrı'ya yükselmek mümkündür. Tanrı'nın varlığını da, dış dünyaya bakarak değil, içimize dönerek görebiliriz. Takip edilmesi gereken yol, içimizde başlayarak öteye yükselen bir yoldur. "Böylelikle Augustinus'ta içedönüklük dilinin hayati önemini kavrayabiliriz. Bu dil yüceye giden yolun içten geçtiği, baştanbaşa yeni bir ahlak kaynakları doktrinini ifade eder" (Taylor, 2012: 217). Descartes, modern içedönüklük kavrayışına giden yolda üçüncü adımı, işte bu kavrayıştan yola çıkıp, onda büyük bir dönüşüm de gerçekleştirerek atacaktır.

2.3. Descartes'ın Bağımsız Aklı

Descartes ile Augustinus arasında, daha önce de bahsettiğimiz, pek çok benzerlik/ortaklık bulunmaktadır. Ruh/beden düalizmleri, "düşünen ben"e yaptıkları vurgu, Tanrı ispatını duyular alanından değil zihinden hareketle yapmaları onları aynı felsefi damara dâhil etmektedir. Ancak Descartes, Augustinus'ta karşımıza çıkan içe dönme temasında radikal bir değişiklik yaparak, felsefe tarihindeki büyük kırılmalardan birine imza atar. Bu kırılma ahlak kaynaklarının *içimizde* olduğu düşüncesidir.

Taylor'a göre bu dönüşümün başlıca sebebi, evrene yönelik bilimsel açıklamalardır. Evrenin nedenselliğe ve bozulmuş/oluş döngüsüne tabi mekanik bir düzen olarak anlaşılması, bilginin de zihnimizdeki temsiller olarak görülmeye başlanması büyük bir değişime neden olmuştur.

Bundan böyle fizik-içi muhtevalara uyarlanmak için "ide" düşüncesi ontik anlamından "zihindeki" şeylere taşındığında, düşünceler düzeni de *bulduğumuz* bir şey olmaktan çıkıp *inşa ettiğimiz* bir şeye dönüşür (Taylor, 2012: 223).

İçimizdeki düşünen zihin ile dışımızdaki maddi evren birbirine tümüyle yabancı iki ayrı tözdür. İnsanın amacı, sahip olduğu gayri-maddi zihin aracılığıyla, bedenine ve dünyaya hükmetmek olmalıdır. Kaynağını bedenden alan tutkular, aklın hükmünde oldukları müddetçe bu sürece katkıda bulunabilirler. Kartezyen kavrayışta maddi evren ancak aklın egemen olması hâlinde kontrol altına alınabilir. Bu süreçte birey, maddi dünya ile duyular aracılığıyla kurduğu ilişkiyi yeniden şekillendirmelidir. Akıl bize duyulardan gelen bilgilerin hangilerinin, hangi açılardan yanıltıcı olduğunu göstermiştir. Buna göre ikincil nitelikler adı verilen koku, ses, tat gibi özelliklerin kaynağı nesnelere değil zihindir. Bilgisiz insan, rengin veya tatlılığın cismin "içinde" olduğunu zannetmektedir. Descartes ise bunların ontolojik olarak zihinde konumlandığını ileri sürer. Elimiz acıdayken, acı elimizde değil zihnimizdedir. Bireyin, olağan duyu deneyiminin bu yanıltıcı doğasından bağımsızlaşması gerekmektedir.

Taylor'a göre bu görüş yalnızca bilgi alanında değil ahlak alanında da büyük bir değişime neden olacak olan yeni bir rasyonellik ve kendine hâkim olma anlayışı doğurmaktadır. Descartes'ta artık ruhumuzu kendisine yönlendireceğimiz aşkın bir âlem ya da Augustinus'taki gibi içimizden, öteye/yukarıya doğru giden bir yol yoktur.

Yeni akıl egemenliği tanımı ahlak kaynaklarının içselleştirilmesini de beraberinde getirir. ... [A]hlaki kuvvet kaynakları artık geleneksel şekilde bizim dışımızda görülmezler (Taylor, 2012: 234).

Ahlak ilkelerini tespit etme görevi artık aklın egemenliğinde yaşayan ve irade gücüne sahip olan insandadır. Descartes'ın bağımsız akla yaptığı vurgu, aynı zamanda onu modern

bireyciliğin de ilk kurucularından biri yapmaktadır “çünkü teorisi düşünen bireyi kendi sorumluluğuna geri döndürür, ondan kendisi adına birinci tekil şahısta bir düşünce düzeni inşa etmesini talep eder” (Taylor, 2012: 277). Descartes ile birlikte içedönüklük teması artık iyice belirgin ve merkezi bir hâle gelmiştir. Ancak o, doğuştan idelerin varlığını kabul ederek, insanın kontrolünde olmayan içsel bir ölçüt ve bilgi kaynağını yine de alıkoymuştur. Nitekim içedönüklüğün modern biçimini kazanması için atılması gereken son bir adım daha vardır ve o da Locke tarafından atılacaktır.

2.4. Locke ve “Noktasal/Uzamsız Birey”⁹

Descartes ile birlikte bağımsız ve kurucu özne fikri modern Batı felsefesinin merkezi öğelerinden biri hâline gelmiştir. Ancak düşüncenin, Taylor’un günümüzün benlik anlayışlarından biri olarak gördüğü içedönüklüğe tam olarak dönüşmesi, Locke ve ondan etkilenen Aydınlanmacı düşünürler tarafından gerçekleştirilmiştir. Taylor, Locke’un şekil verdiği birey anlayışına “*punctual self*”; “noktasal birey” adını verir. Bu bireyin en temel özelliği varlık alanına yönelik nötr bir duruş benimseyerek bağımsızlaşması ve her şeyi nesnelleştirmesidir.

Nesnelleştirme süreci, maddi-mekanik evren kavrayışı ile başlamış ve Locke tarafından devam ettirilmiştir. Bu yeni evren tasarımı, Taylor’ın “anamlı” ya da “*ontik logos*” içeren düzen olarak adlandırdığı modernite öncesi evren tasarımı ile açık bir karşıtlık içindedir. *Ontik logos* içeren düzen, onun bir parçası olan varlıkların tümü için bir görev, amaç ve rol belirler. Oysa modern evren, bizim için normlar koyması mümkün olmayan, “ruhsuz”, “akılsız”, “büyüsüz” bir makinedir. Bu nedenle insan, maddi dünyadan ayrı, ondan bağımsız, onu araçsallaştırmak suretiyle ona hükmeden akıl sahibi özne hâline gelir. Descartes’ta öznenin kendisinden bağımsızlaştırılması sürecinin, ikincil niteliklerin zihinde olduğunu fark edilmesi ve normal tecrübe etme şeklinin dönüşmesi ile başladığını belirtmiştik.

Descartes’ın bizden yapmamızı istediği şey, tecrübeye ya da tecrübe vasıtasıyla yaşamayı terk edip, tecrübenin kendisini başka birine ait de olabilecek bir şey gibi, bir nesne ya da nesneyle aynı şey ne ise onun gibi değerlendirmemizdir. ... Tecrübeyi nesnelleştirirken, artık onu bu niteliklerin bilgisine sahip olma normlarını benim için belirleyen ölçüt olarak kabul etmem (Taylor, 2012: 250).

Böyle bir duruş açıkça birinci tekil şahıs perspektifini merkeze almayı, kendi içimize dönerek hatalarımızın kaynağı olan tecrübelerimiz ile aramıza mesafe koymayı, onlardan bağımsızlaşmayı gerektirir. Locke’un noktasal bireyi ile birlikte bu bağımsızlaşma bir adım daha ileri götürülerek, öznenin *kendisinden de bağımsızlaştırılması* olarak karşımıza çıkmaktadır (Taylor, 2012: 249). Dahası Locke, *a priori* idelerin varlığını reddetmek suretiyle bireyin, zihinde doğuştan mevcut olduğu düşünülen fikirlerden de bağımsızlaşması gerektiğini öne sürmektedir. Buna göre insan ne klasiklerde olduğu gibi nesnelere düzenini kavramaya doğuştan yatkın bir varlık, ne de Descartes’ın söylediği gibi doğuştan gelen fikirler sayesinde hakikati kavrama eğilimine sahip bir varlıktır. Zihnimize yalnızca duyulardan elde ettiğimiz ve akıl yoluyla sentezlediğimiz ideler bulunur. Dolayısıyla insan, duyuların kaynağı olan maddi dünyaya yönelik araçsallaştırıcı tutumunu, kendi zihnindeki idelere karşı da benimsemek zorundadır. Elbette duyu deneyimine şüphe ile yaklaşmak, alışkanlıkları, gelenekleri sorgulamak yeni bir fikir değildir ve Platon’dan beri felsefe tarihine hâkim olmuş bir görüştür. “Radikal olan şey [Locke’un] ileri sürdüğü bağımsızlaştırmanın derecesidir” (Taylor, 2012:

⁹ Bu tanım orijinal metindeki “*punctual self*” ifadesini karşılamak için kullanılmıştır. Bu ifade, kitabın kaynakçada belirtilen Türkçe çevirisinde “Her Şeyi Yerli Yerinde Yapan Birey” olarak, yanlış bir şekilde çevrilmiş ve bu nedenle Taylor’ın ilgili bölümdeki analizi tümüyle bağlamından kopuk, anlaşılmasız bir hal almıştır. “*Punctual*” kelimesinin “zamanında yapan, dakik” gibi anlamları da bulunmakla birlikte, Taylor kitaptaki ilgili bölümde, kelimenin açıkça “uzamsız nokta” anlamında kullanıldığını ifade etmektedir. Taylor’ın eserleri üzerine yapılan çalışmalarda da “*punctual*” kelimesinin, “nokta gibi” anlamına geldiği tekrarlanmaktadır.

255). Locke ikincil niteliklerden ve duylardan bağımsızlaşmanın yanı sıra, zihnin de nesnelleştirildiğı bir duruş benimser. O, zihin söz konusu olduğunda atomculuğı benimseyerek, zihni olağanüstü bir seviyede somutlaştırır. Hem maddi dünya, hem de zihin içerikleri olarak ideler insana veriledirler. İnsan aklının tek yapabileceğı bu malzemeleri birleştirmek, ayırmak veya dizmek olabilir.

Böyle bir akıl doğallıkla tüm otoriteleri ve dayatmaları dışlayacaktır. Locke'a göre Descartes'ın doğuştan gelen fikirleri, zaman içinde tartışılmaz ilkeler olarak benimsenip otorite olmaya ve insanlara hükmetmeye başlayacaktır. Oysa o, insanın kendi zevk ve acı deneyimi dışında, bunu aşan ya da kendinden değere sahip hiçbir şey olmadığını düşünür. Bu yüzden Locke şeylerin zevk ya da acıya göre iyi ya da kötü olduklarını söylemektedir. Bağımsızlaşmayı daha önce görülmemiş bir seviyeye taşıyan bu teori "insanların değışmez bir biçimde en güçlü arzularınca harekete geçirildiklerini düşünen, tümüyle determinist motivasyon teorisinin temeli olabilir ve olagelmıştır" (Taylor, 2012: 260). Bu şekilde hem dış dünyadan hem de kendinden bağımsızlaşan özne, artık kendi kendini yeniden yaratma sürecine girecektir. Taylor'a göre noktasal birey;

[Y]eniden yapılandırma amacıyla kendisine karşı bu tür radikal bir bağımsızlaşma duruşunu takınabilen özne"dir. ... İşte bu, geometrik nokta imgesinin ifade etmeyi amaçladığı şeydir: gerçek birey "uzamsızdır"; o hiçbir mekânda mevcut olmayıp ancak bu eşyayı nesnelere olarak düzeltebilme gücünde mevcuttur. Bu güç bilince bel bağlar (Taylor, 2012: 262).

Modern birey, kendi içine; zihnine dönerek kendi kendisini nesnelleştirme yoluyla kendisinden bağımsızlaşmakla ve kendi dünya temsilini inşa etmekle yükümlü bir öznedir. Açıkça bu sadece birinci şahıs perspektifiyle gerçekleştirilebilecek bir görevdir ve bu da Taylor'ın radikal içedönüklük adını verdiği şeydir.

Radikal içedönüklük, bilen özneyi, araçsal aklın kontrol etmeyi pekâlâ öğrenebileceğı, ancak ahlaki düzenin, daha iyi veya daha kötü olası sonuçlara ilişkin kendi varsayımları dışında hiçbir dayanağı olmayan hareketsiz bir dünyayla karşı karşıya bırakmıştır (Shklar, 1991:106).

Taylor'a göre bu anlayış, modern bireyin kendi benliğine ve yetilerine ilişkin algısını şekillendirmenin yanı sıra onun toplumla ve politik mekanizmalar ile kurduğu ilişkiyi de belirlemektedir.

Bu büyük dönüşümün bütün cihetlerinde -yeni felsefe, idare yöntemleri, askeri örgütlenme, yönetim ruhu ve disiplin metotları- yineleyen şey yeni gelişen bir insan fail fikridir; bu fail kendisini metodolojik ve disipline edilmiş eylemle yeniden inşa edecek kapasitededir (Taylor, 2012: 246).

Daha önce de belirttiğimiz üzere Taylor'ın felsefi projesinin temel amaçlarından biri, moderniteye özgü unsurların olumsuz yönlerini tespit ederken, barındırdıkları olumlu değerleri de alıkoymaktır. Nitekim o, modern içedönüklüğün hem olumlu hem de olumsuz sonuçları olduğuna dikkat çekecektir.

3. Modern İçedönüklüğün İki Yüzü: "Yozlaşmış Bireycilik" ve "Sahicilik Etiğı"

Taylor'ın modern içedönüklüğün tarihsel kökenlerine ilişkin araştırması, yaşadığımız çağa özgü problem ve sıkıntılarının sebeplerini teşhis etmenin yanı sıra, bunlara tedavi önerisi sunma amacını da taşımaktadır. Nitekim hem *Benliğin Kaynakları*'nda hem de bu eserin yayımlanmasını takip eden seneler içinde yazdığı eserlerinde Taylor, içedönüklüğün modern ahlak düzeni ile ilişkisini ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır.

Taylor'a göre modern ahlak düzeni, toplumsal düzenin, evrendeki hiyerarşiye karşılık gelmesi gerektiğı şeklindeki antik ahlak anlayışı ile karşıtlık içindedir. Antik anlayış, canlı ve dahi cansız tüm varlıkların "şeylerin düzeni"ne uygun olarak konumlanmaları gerektiğı düşüncesine dayanır. Dolayısıyla, insan için doğru ve adil olan, bu hiyerarşide ait olduğuy

konumda bulunmak olacaktır. Bu kavrayıştan hareket ederek, insanların birbirine denk veya eşit oldukları sonucuna varılamaz zira insanlar hiyerarşide farklı konumlarda buldukları için diğerlerinden üstün, değerli ve itibarlı olabilirler. Nitekim antik düşüncede adalet, tam da bu anlayışa uygun biçimde tanımlanmaktadır. Adil olan, bireyin sahip olduğu niteliklere uygun bir konumda bulunmasıdır. Taylor bu düşüncüyü, organizma metaforu üzerinden açıklar: “Organizmanın sergilediği işlevlerin düzeni sadece olumsal değil, ‘normal’ ve doğrudur. Ayaklar kafanın altında bulunmalıdır, olması gereken budur (Taylor 2006: 21)”. Taylor’a göre her ahlak düzeni, bir normlar dizisi olmasının yanında, bu normları gerçekleştirilebilir kılan, ayırt edici özelliklere sahip bir bileşeni de içerir. Taylor’ın “ontik bileşen” adı verdiği bu öge, antik düzende kozmostur. Modern ahlak düzeni ise, böylesi aşkın bir hiyerarşiye dayanmadığı için, bireyin toplumdaki yeri araçsal hâle gelmektedir. Nihai amaç, toplumsal hizmetlerin yerine gelmesi ve ihtiyaçların karşılanmasıdır.

Modern düzeni, antik düzenden ayıran bir diğer unsur, toplumsal hizmetlerin amacı hususunda ortaya çıkmaktadır. Antik düşüncede toplumsal hizmetlerin amacı, toplumu meydana getiren tüm bireylerin en yüksek erdemliliğe erişmesi iken modern dönemde işlevlerin düzeni, daha yüce ve aşkın bir hiyerarşiye veya kişiler arası farklılığı öngören herhangi bir yapıya dayanmadığı için, işlev dağılımları tümüyle olumsal ve araçsal görülmüştür. Amaç, hayatın güvenli bir biçimde sürmesi, ihtiyaçların karşılanması, bireylerin birbirine saygılı olmaları ve topluma hizmet vermeleridir. Bu amaçlar gerçekleştiği sürece, bunları mümkün kılan öğelerin nerede durduklarının bir önemi kalmamaktadır. Bir diğer ifadeyle modern siyasi toplum, erdeme değil, temel hayati ihtiyaçlara hizmet eden bir araç olarak görülmekte, bu amaca hizmet eden her şey kabul edilebilir hâle gelmektedir. Taylor’a göre bu durum, modern düzenin ontik bileşenden yoksun olduğunu göstermez ancak “bu bileşen Tanrı veya kozmostan çok artık biz insanlara dair bir özellik” (Taylor, 2006: 20) olmuştur.

Bu analiz ve tespitlerden hareketle Taylor, modern ahlak kuramlarının üzerinde yükseldiği üç temel ilke ve bunlardan kaynaklanan üç temel sıkıntı belirler. İlki, ahlaki düzenini bireyi temele alması ve toplumun, bireylerin ortak çıkarlarının gerçekleşmesi amacıyla kurulmuş bir yapı olmasıdır. “Bu bireycilik önceden egemen olan hiyerarşi nosyonunu reddetmenin ifadesidir” (Taylor, 2006: 28). İkinci ilke araçsal aklın¹⁰ hâkimiyeti, yani modern toplumun yüce erdemlerin gerçekleşmesine değil, günlük hayattaki sıradan ihtiyaçların karşılanmasına hizmet eden bir araç olması ve bu aracın niteliklerinin önemsizleştirilmesidir. Bu iki ilkenin politik alandaki izdüşümü olan üçüncü ilke ise bireysel alanda özgürlüğün merkezi hâle gelmesine karşı bireyin siyasal alandaki özgürlüğünün kısıtlanmış olmasıdır. Şu hâlde Taylor’a göre modernitenin üç aslı problemi bireycilikten kaynaklanan ahlaki yozlaşma, araçsal aklın hâkimiyeti ve siyasi özgürlüğün yitirilmesidir.

Şimdi, Taylor’ın içedönüklüğe ilişkin analizi, özellikle bireyciliğe ilişkin eleştirileri ile sıkı sıkıya ilişkili görünmektedir. Diğer bir ifadeyle Taylor, *Benliğin Kaynakları*’nda modern kimliğin asli bir ögesi olarak belirlediği radikal içedönüklüğü, modern bireyciliğe yönelik eleştirisini temellendirmek için kullanmaktadır. Taylor’a göre radikal içedönüklük, insanların kendi bireysel dünyalarına aşırı derecede gömülmelerine neden olmuştur. Bunun sonucunda çok daha dar ve yüzeysel bir perspektife sıkışan bireylerin yaşamları giderek anlamdan, amaçtan ve değerden yoksun hâle gelmeye başlamıştır. Taylor’ın ifadesiyle modern bireycilik, “benlik üzerine odaklanmayla benlik-ötesi daha büyük meseleleri -dinsel, siyasal, tarihsel meseleleri- dışlamayı hatta bunlara kayıtsızlığı bir arada barındır[maktadır]” (Taylor, 2011:

¹⁰ Taylor’ın tanımladığı şekliyle araçsal akıl “[b]elirli bir amaca ulaşmak için araçların en ekonomik olarak nasıl kullanılacağını hesaplamak üzere başvurduğumuz akılcılık [türü]. ... Burada başarının ölçüsü, maksimum verimlilik, en iyi birim maliyettir” (Taylor, 2011: 12).

20). Bu tavrın, günlük yaşamda en açık şekilde gözlemlenebilen sonuçlarının başında rölativizmin yaygınlaşması gelmektedir. Batı toplumlarında giderek daha yaygın biçimde gözlemlendiği üzere insanlar kolaycı bir rölativizmi benimsemeye meyilli hâle gelmiştir. Bu, yalnızca neyin bilinebileceğine ilişkin epistemolojik bir rölativizm değil, ahlaki ilkelere ve değerlere ilişkin etik bir rölativizmdir. Bireylerin ahlaki tercihlerine saygı göstermek adına her bakış açısının onaylanması şeklinde uygulanan ahlaki öznelcilik nihayetinde ahlaki alanın temelini oyarak onun çökmesine neden olma tehlikesi taşımaktadır.

İçedönüklük ve bireyciliğın bir diğer sonucu, kendi özel yaşamına gömülen noktasal ve atomik bireylerin büyük çoğunluğunun, siyasal etkinliklere dâhil olmayı tercih etmemesidir. Bireyler, kişisel özgürlüklerine ve konforlarına müdahale edilmediği müddetçe, yönetim ve denetimden, kendi rızalarıyla vekâlet verdikleri mekanizmaların sorumlu olmasını tercih etmektedirler. Ancak bu tercih, bireyin kendisini yöneten mekanizmadan giderek uzaklaşmasına ve siyasal alana yabancılaşmasına neden olmuştur. Nitekim modern toplumlardaki vatandaşlar, politik sisteme müdahale etme yahut onu değıştirme konusunda giderek daha etkisiz ve güçsüz hissetmektedirler. Taylor bireyciliğın bu sonucunu, “geleceğımız üzerindeki siyasal denetimi kaybetme tehlikesi” (Taylor, 2011: 17) olarak tanımlamaktadır.

Taylor, bireyciliğın ahlak alanında tehlikeli bir kayıtsızlaşmaya ve yozlaşmaya, dahası politik alanda pasifleşmeye neden olduğuna ilişkin tüm olumsuz tespitlerine karşılık modern içedönüklük idealine içkin olan bazı değerli öğelerin gözden kaçırılmaması gerektiğine dikkatimizi çekmektedir. Ona göre modern içedönüklüğün çekirdeğinde bulunan fikirlerden birisi, kişinin *kendini gerçekleştirme* idealine sahip olmasıdır ve bu güçlü bir ahlaki idealdir. Taylor bu ideale, kendine karşı dürüst olma anlamında “sahicilik” (*authenticity*) ideali adını vermektedir. Bireyin kendisinden ve kendisine karşı sorumlu olması fikrinin bugün yozlaşmış bir formunu deneyimliyor olmamızın nedeni, bu idealin bireyin her istediğini yapması şeklinde yanlış biçimde uygulanıyor ve anlaşılıyor olmasıdır. Oysa Taylor’a göre sahicilik ideali, yalnızca bencil bir bireyciliğe dayanmaz. Bu idealin bir başka temeli daha bulunmaktadır ve bu 18. yüzyılda karşımıza çıkan şu düşüncedir: İnsanlar doğru ve yanlış, iyi ve kötüye ilişkin doğal bir sezgiye sahiptir. “Doğruyu yanlış bilmek kuru kuruya bir hesap işi değildir, ucu bizim duygularımızdadır. Ahlak bir bakıma içsel bir sese sahiptir” (Taylor 2011: 28-29). Modern dönemde bu sesin kaynağının aşkın bir düzen yahut Tanrı değil, bireyin kendisi olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımdan yola çıkılarak şekillenen bireysel özgürlük düşüncesi, kişinin dışsal dayatmaların etkisi olmaksızın kendi eylemlerini belirleme hakkına vurgu yapar. Taylor’a göre sahicilik idealinin özünde Herder’in ileri sürdüğü, her birimizin insanlığının kendine özgü olduğu düşüncesi yatar. Bu düşünce, insanlar ve seçtikleri yollar arasındaki farkların önemine ve değerine vurgu yapmaktadır.

İnsan olmanın belirli bir yolu vardır, o da *benimkidir*. Yaşamımı bu biçimde, başka bir kimseninkine öykünmeden sürdürmeliyim. Bu durumda kendime karşı dürüst olmam yeni bir önem kazanır. Olamazsam, yaşamımın püf noktasını kaçıırım, *bana* göre insan olmanın ne olduğunu bilemem. Bize kadar ulaşan, güçlü ahlaki ideal budur (Taylor, 2011: 31).

Bu ahlaki ideal, insanın yaşam modelini, kimliğini, ilkelerini, kendisine dürüst kalarak özgürce keşfetmesini, içindeki kendine has ve eşsiz potansiyeli ortaya çıkarmasını gerektirir. Taylor’a göre bu ideale ahlaki gücünü veren zemin budur. Ancak bu ideali gerçekleştirmenin yolu, bireyin kendi içine kapanarak toplumdan yalıtılmış bir biçimde yaşaması değildir. Çünkü “insan aklı oluşumundan başlayarak ‘monolojik’, yani herkesin kendi kendine edindiği bir şey değil, aksine diyalojiktir” (Taylor, 2011: 34). İnsan kendi kimliğini, ancak diğer kimliklerle diyalog kurmak suretiyle tanıyabilir. Diğer bir deyişle kişinin kendini, “ben”i tanımlayabilmesi,

anlayabilmesi ve anlamlandırabilmesi için kendisini diğerlerinden farklı kılan ve ayırt eden öğeleri belirlemesi gerekmektedir; bu da zorunlu olarak diğerlerinin varlığını gerektirmektedir.

Bir diğer önemli nokta özgür seçimlerimizde yöneldiğimiz değerler ve anlamlardır. Seçim yapma özgürlüğü, seçenekler arasından anlamlı ve değerli olanı seçmektir. Dolayısıyla insan, anlam ufkunu yani şunu veya bunu seçmek arasında bir değer farkı olduğunu belirleyen ölçütü ortadan kaldırdığı zaman, kendini anlamlandırma ideali bir bakıma kendi kendini yok etmektedir. Taylor'ın ifadesiyle;

Öyleyse kendini seçme ideali ondan öte anlam taşıyan başka konular olmasını gerektirir. İdeal kendi başına ayakta duramaz; çünkü benlik yapımın anlamlı olduğu durumları belirlemeye yarayan, önem taşıyan konular ufkuna gereksinimi var (Taylor, 2011: 39).

İşte tam da bu yüzden, sahicilik ideali, toplum içinde, başka bireyler ile diyalog içinde olmamızı, önemli sorulardan oluşan bir anlam ufuk içinde bulunmayı, benliğin ötesinden kaynaklanan talepleri dikkate almayı gerektirir ve bugün karşılaştığımız yozlaşmış bireycilik anlayışından çok farklı ve anlamlı bir çağrı yapar. Taylor'a göre insana düşen bu çağrıya kulak vermek ve sahicilik idealini tüm bu yönleri ile birlikte benimsemek olmalıdır.

Sonuç

Charles Taylor, modern bireyin ve toplumun çok katmanlı, çok yönlü ve karmaşık doğasına ilişkin derin kavrayışı ile çağımıza ilişkin aydınlatıcı ve açıklama gücü yüksek bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Kavram ve olguları yorumlarken, düşünce tarihindeki dönüşümlerin organik sürekliliğini titizlikle takip etmesi sonucunda çizdiği tablo okuyucuya hem öğretici hem de ufuk açıcı bir deneyim sunar. Siyaset felsefesi, ahlak teorisi ve kimliğin doğası gibi çeşitli alanlara kapsamlı katkılar yapmış olan Taylor'ın sunduğu özgün perspektif, insan varoluşuna içkin karmaşıklıkları ve bireylerin çağdaş toplumlar içinde kimliklerini nasıl yönlendirdiklerini anlamamız ve anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, Taylor'ın "ontolojik çerçeve" ve "ahlaki çerçeve" ile ne kastettiğini anlamak büyük önem taşımaktadır. Taylor'a göre geçmişe, bugünün gözlükleriyle bakmak, olgu ve düşüncelerin tarihsel boyutunu kaçırmamıza ve bunlara taraflı, sınırlı ve çarpıtılmış bir perspektiften bakmamıza neden olmaktadır. Şu hâlde felsefe tarihine ilişkin herhangi bir analizin ilk adımı, ele alınacak olan çağda yaşayan insanların Varlığa ilişkin kavrayışlarını mümkün olduğunca kapsamlı ve derinlikli bir biçimde idrak etmek ve yaşamlarına yön veren inançlar ve yargılar kümesini tespit etmek olmalıdır. Diğer bir deyişle, geçmişe bakmak için öncelikle zihnimize ve kavrayış biçimlerimize adeta nakşolmuş hâlde bulunan mevcut ontolojik/ahlaki çerçeveyi aşmamız gerekmektedir. Sonrasında ise analiz edeceğimiz çağa hükmeden ontolojik/ahlaki çerçeveye yerleşmemiz gerekecektir ki bu şüphesiz oldukça zorlu bir hedeftir. Taylor, kendisinin de dâhil olmak üzere hiçbir tarihsel analizin öznel yorumlayıcı çerçevelerimizin etkisinden tümüyle muaf olamayacağını kabul etmektedir. Ancak zamansallığın zorunlu bir sonucu olan bu durum, bizi elimizden gelenin en iyisini yapmaya çabalamaktan alıkoymamalıdır zira bu çabanın sonucunda tarihsel olgu ve düşünceleri yeni ve farklı perspektiflerden görmek ve yorumlamak, daha önce fark edilmemiş bağlantı ve etkileşimlerin ayırdına varmak mümkün olabilmektedir.

Nitekim Taylor'ın, modern benliğin tarihsel kökenlerine ilişkin analizi, içedönüklük ile modern benlik ve ahlak anlayışı arasında özgün ve dikkat çekici bir ilişki bulunduğunu gözler önüne sermektedir. Yaptığı analiz, çağdaş felsefenin farklı alanlarında yoğun biçimde tartışılmakta olan "benlik" kavramına ilişkin sayısız değerli tespit içermektedir. Nitekim Taylor'ın *magnum opusu* olarak görülen *Benliğin Kaynakları* başta olmak üzere tüm eserleri çağın önde gelen düşünürlerinin yoğun ilgi ve takdirine mazhar olmuştur. Berlin, Taylor'ın sosyal ve siyasi hayata bakışının yaratıcılığına, dahası onun kendisiyle aynı fikirde olmayanlar için bile daimi bir ilham kaynağı olduğuna dikkat çeker (Berlin, 1994: 1).

Şüphesiz hiçbir felsefi eserin eleştiriden muaf olması beklenemez. Taylor'ın içedönüklüğün kökenlerine ilişkin tarihsel analizini ortaya koymak için seçici, yönlendirici ve yorumlayıcı bir izlek belirlemiş olduğı açıktır. Aynı izleğı, farklı uğraklar üzerinden, örneğın Aristoteles, Aziz Anselmus, Locke ve Spinoza'dan hareketle takip etmenin ne derece olanaklı olduğı tartışmalıdır. Dahası Taylor, belirlemiş olduğı dört filozofun benlik görüşlerini de, belirli bir yorumlayıcı çerçeve eşliğinde ele almıştır. Aynı filozofları, farklı bir izleğe dâhil ederek çok farklı bir tarihsel analiz yapmanın mümkün olduğı da ortadadır. Nitekim Taylor'ın hem seçtiğı izlek ve uğraklar hem de analizini takip eden belirlenimler, çağdaşları tarafından kimi açılardan eleştirilmiş; akademik çevrelerde ve toplumsal söylemde hâlen devam eden tartışmalara yol açmıştır. Ancak bu eleştirilenler dahi Taylor'ın sunduğı perspektifin niteliğı, derinliğı ve kapsamı hususunda ortaklaşmakta ve onun titiz tarihsel analizinin moderniteye ilişkin tartışmalara ne denli değerli bir katkı sunduğunu teslim etmektedirler. Dahası Taylor, kendisinde yöneltelen yapıcı eleştirileri memnuniyetle karşılayarak ve bunları fikirlerini daha açık bir biçimde ifade etmesi gerektiğı yönünde bir uyarı olarak gördüğünü ifade ederek çok sesliliğe ve diyalogun değerine ilişkin vurgusunda ne denli samimi olduğunu yalnızca teorik değil pratik alanda da görünür kılmaktadır.

Taylor'ın perspektifinin, onu pek çok çağdaşından ayıran -ve onu böylesine etkili ve ilham verici kılan- yanı ise, onun moderniteye özgü sıkıntılar karşısında umutsuz ve karamsar bir tavır almayıdır. Taylor'ın amacı bir yandan modernitenin olumsuz semptomlarına işaret ederken, bir yandan da bu semptomların ardında yatan hastalığı teşhis ederek tedavi önerisinde bulunmaktır. Dolayısıyla o, çağımızda karşılaştığımız pek çok sıkıntının sebebinin modernite olduğunu düşünmekle birlikte moderniteyi top yekûn reddeden ve lanetleyen bir tutum takınmaz. O, pratikte ortaya çıkan tüm olumsuzluklarına rağmen modernite projesinin özünde bazı değerli ahlaki idealler bulunduğunu ve bu ideallerin, moderniteye yönelik düşmanlık yüzünden tümenden değersizleştirilmemesi gerektiğini savunur. Bu çalışmada ortaya koyduğumuz üzere, bugün yozlaşmış bir formuna şahitlik ettiğimiz bireyciliğe yönelik eleştirisine eklenen "sahicilik etiğı" savunusu, geleceğe ilişkin yapıcı ve iyimser bir yaklaşım benimsemenin hem mümkün hem de gerekli olduğunu çağın insanına bir kez daha hatırlatmaktadır. Tam da bu nedenle onun eserleri bize yalnızca modernitenin karanlık yüzünü değil, onun dokusuna nüfuz etmiş zenginliğı, derinliğı ve olanakları da idrak ve takdir etme fırsatı sunmaktadır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Abbey, R. (2006). Charles Taylor sources of the self: the making of the modern identity. J. Shand (Ed.), *The Twentieth Century: Quine and After* içinde (268-290. ss.), Acumen Publishing.
- Berlin, I. (1994). Introduction. J. Tulley (Ed.), *Philosophy in an Age of Pluralism: The Philosophy of Charles Taylor in Question* içinde (1-3. ss.), Cambridge University Press.
- Rosen, M. (1991). Must we return to moral realism?. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 34(2), 183-194.
- Shklar, J. (1991). Sources of the self by Charles Taylor. *Political Theory*, 19(1), 105-109.
- Taylor, C. (1994). Précis of sources of the self. *Philosophy and Phenomenological Research*, 54(1), 185-186.

Taylor, C. (2001). *Sources of the self: The making of modern identity*. Harvard University Press.

Taylor, C. (2006). *Modern toplumsal tahayyüller*. (Çev: H. Koyukan), Metis Yayınevi.

Taylor, C. (2011). *Modernliğin sıkıntıları*. (Çev: U. Canbilen), Ayrıntı Yayınları.

Taylor, C. (2012). *Benliğin kaynakları: Modern kimliğin inşası*. (Çev: A. Baş, B. Baş), Küre Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Charles Taylor (born 1931), who is one of the most influential living figures in contemporary philosophy, scrutinized modernity; his aim was, simply and explicitly, a philosophical inquiry into "what went wrong" and "why it went wrong". Taylor's philosophical stance is characterized by a deep insight into the multi-layered and intricate nature of modernity. Noting that the intellectual paradigm in which we live is a synthesis of a myriad of elements, both explicit and implicit, Taylor argues that a sound analysis of modernity must do justice to all these elements.

According to Taylor our modern notion of the self is related to a certain sense of inwardness. What Taylor means by modern inwardness is the perception of ourselves as beings with hidden depths and, that we are 'individuals'. According to Taylor, inwardness plays a critical role in the construction of the self and moral frameworks as one of the core elements of modern identity. Therefore, Taylor argues that analyzing the stages through which modern inwardness evolved into its current form, the intellectual process through which it acquired its current meaning, and the ontological/moral frameworks behind it will deepen and enrich our understanding of modernity and modern identity. In his work "Sources of the Self", he tries to trace the origins and development of the concept of inwardness which is embedded to our modern perception of the self and he calls this research "ethical topography". The concept of topography which means "describing the territory" in geography is used in the sense of "describing the notion of morality" within the historical process. Taylor asserts that concept pair of "inside-outside" plays an important role in our understanding of ourselves. We think that our thoughts, ideas and feelings, our subconscious fears and dispositions are "inside", whereas the objects in the world are "outside". At the same time, we believe that our capacities are inside and are waiting to be realized in the world outside. We see ourselves as creatures with inner depths; with partly unexplored and dark interiors. However, even if this partition looks like one which is absolute, durable and grounded in human nature, it is in fact majorly the product of modern western culture. Such a positioning is not a universal assent like for example the fact that our heads is above the torso. So these notions have a particular origin in the history and thus they can also be abandoned in the future.

With his deep insight into the multilayered, multifaceted and complex nature of the modern individual and society, Charles Taylor offers an illuminating and highly explanatory perspective on our age. In his interpretation of concepts and phenomena, his meticulous tracing of the organic continuity of transformations in the history of thought provides the reader with an experience that is both instructive and stimulating. Having contributed extensively to fields as diverse as political philosophy, moral theory and the nature of identity, Taylor's unique perspective helps us understand and make sense of the complexities inherent in human existence and how individuals navigate their identities in contemporary societies. Taylor's analysis of the historical origins of the modern self-reveals a unique and remarkable relationship between introversion and modern conceptions of self and morality. His analysis contains numerous valuable insights into the concept of "self", which has been intensely debated in different areas of contemporary philosophy.

What distinguishes Taylor's perspective from that of many of his contemporaries - and what makes it so influential and inspiring - is that he does not take a despairing and pessimistic stance in the face of the troubles inherent in modernity. His defense of the "ethics of authenticity", which is articulated in his critique of individualism, a corrupt form of which we witness today, reminds us once again that it is both possible and necessary to adopt a constructive and optimistic approach to the future. For this very reason, his works offer us the opportunity to comprehend and appreciate not only the dark side of modernity, but also the richness, depth and possibilities that permeate its fabric.

CLAUDE LÉVI-STRAUSS'UN YAPISALCI MİT ÇÖZÜMLEME KURAMINA GÖRE OEDİPUS MİTİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

 Gülден PAMUKCU*

ÖZET

Claude Lévi-Strauss, mitlerin toplumsal çatışmaları ve çelişkileri anlama çabasının bir ürünü olarak ortaya çıktığını savunur. Oedipus miti de bu bağlamda incelendiğinde, temelde insan doğasına dair evrensel bir hikâyeyi temsil eder. Sophokles'in Kral Oedipus tragedyası ise, Oedipus mitini esas alarak şekillenir. Claude Lévi-Strauss'un yapısalcı mit çözümleme kuramı, edebiyatın mitleri nasıl şekillendirdiğini ve değiştirdiğini ele alır. Ona göre Sophokles'in tragedyası Oedipus mitini bireysel ve toplumsal düzeyde değiştirmektedir. Öte yandan Kral Oedipus tragedyası, Oedipus mitini temel alarak bu değişimi gerçekleştirir ve mitin evrensel temalarını daha derinlemesine anlamamıza ve mitlerin altında yatan evrensel yapıları daha yakından tanımamıza olanak vermektedir. Tragedya, mitin temel unsurlarını korumakla beraber onu farklı bir açıdan ele alır. Bu çalışmada Lévi-Strauss'un yapısalcı yaklaşımı temel alınarak Oedipus mitinin Sophokles'in Kral Oedipus tragedyasıyla karşılaştırmalı bir incelemesi sunulmuş ve Sophokles'in Kral Oedipus tragedyasının Oedipus mitini nasıl yeniden şekillendirdiği ve yorumladığı mit-edebiyat ilişkisi bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: mit çözümleme, Oedipus miti, Oedipus tragedyası, Claude Lévi-Strauss'un yapısalcı mit çözümleme kuramı, edebi mitler

Comparative Analysis of the Oedipus Myth According to Claude Lévi-Strauss's Structural Myth Analysis Theory

ABSTRACT

Claude Lévi-Strauss argues that myths emerge as a product of the effort to understand social conflicts and contradictions. When the Oedipus myth is examined in this context, it reflects a symbolic representation of a universal story about human nature. Sophocles's tragedy "Oedipus the King" is based on the myth of Oedipus. Claude Lévi-Strauss's structuralist theory of myth-analysis deals with how literature shapes and changes myths. According to him, Sophocles's tragedy changes the Oedipus myth at the individual and social level. On the other hand, the tragedy of "Oedipus the King" realizes this change based on the myth of Oedipus and allows us to understand the universal themes of the myth more deeply and to get to know the universal structures underlying the myths more closely. Tragedy deals with the myth from a different angle, while preserving its basic elements. In this study, a comparative analysis of Oedipus myth with Sophocles's "Oedipus the King" tragedy was presented based on the structuralist approach of Lévi-Strauss and how Sophocles's Tragedy, "Oedipus the King", reshaped and interpreted the Oedipus myth was discussed in the context of the myth-literature relationship.

Key Words: myth analysis, Oedipus myth, Oedipus tragedy, Claude Lévi-Strauss's structuralist theory of myth analysis, literary myths

* Arş. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Burdur / TÜRKİYE, gpamukcu@mehmetakif.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Pamukcu, G. (2024). Claude Lévi-Strauss'un yapısalcı mit çözümleme kuramına göre Oedipus mitinin karşılaştırmalı incelemesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 69-79. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1346158>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 18 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 1 Ekim / October 2023

Giriş

İnsanoğlunun üstesinden gelemediği, cevap bulamadığı sorunlara özellikle de varoluşsal paradokslara çözüm getirme yollarından biri olan mitos, Lévi-Strauss'a göre insanoğlunun ortak özelliklerini taşıyan, hep var olan ve hep var olacak olan evrensel bir olgudur. Ancak bir miti tek bir düzeyde değil pek çok düzeyde ele almak gerekir. Çalışmanın bütüncesini oluşturan Oedipus miti antik Yunan mitolojisinde Oedipus adlı bir kralın trajik kaderini anlatır. İnsan psikolojisinin derinlerine inen bu mit, cinsel ve ailevi dinamikleri açıklamak için psikoanalitik bir çerçeve sunar. Kaderin elinde oyuncak olan Oedipus babasını öldürüp annesiyle evlenir. Freud'a göre (1953) Oedipus'un hikâyesi insan psikolojisinin derinliklerinde yatan cinsel ve rekabetçi düşünceleri yansıtır. Yunan mitolojisindeki Oedipus mitinden türeyen Oedipus kompleksi kuramı da Oedipus'un babasını öldürüp annesiyle evlenmesinden esinlenerek bir erkek çocuğun karşı cins ebeveyne karşı arzulu tutumunu, aynı cinsiyetten ebeveyne yönelik ise öfke ya da kin duyması durumunu ifade eder (Şenel, 2022: 250). Mitler sadece edebiyatın konusu değildir. "Çok geniş alanlara (sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, psikiyatri, tarih, halkbilim vb.) hitap etme kapasitesine sahiptir" (İşler, 2015: 189). Bu kadar geniş ve çeşitli alana hitap edebilen mitleri değerlendirmek ve anlayabilmek için kuşkusuz farklı alanların bakış açılarına ihtiyaç vardır (Dumézil, 1970).

Lévi-Strauss'a göre mitlerde anlamı oluşturan bazı unsurlar bulunmaktadır. Bunlar mitbirimlerdir. Fakat mitbirimler kendi başlarına anlam oluşturmaz. Bu unsurlar arasındaki ilişki mitosun anlamını belirler. Lévi-Strauss'un yapısalci mit çözümleme kuramı bu yaklaşıma dayanır. Bir miti anlayabilmek için onu soldan sağa satır satır okumak yeterli değildir. Onu bir roman okur gibi okuyamayız. Mitin özüne inebilmek için onu bir bütün olarak değerlendirip temel anlamı kavrandıktan sonra bu anlamı *ilişki paketleriyle* ifade etmek gerekir (Lévi-Strauss, 2013: 305). Mit öncelikle olabilecek en kısa cümlelerle özetlenir. Ardından bu cümleler metindeki olaylar sırasına göre numaralandırılır. Numaralandırılan cümleler aralarında kurulan benzerlik ya da karşıtlık ilişkilerine göre oluşturulan tablodaki sütunlara yerleştirilir. Bu işlemi yaparken soldan sağa yatay ve yukarıdan aşağıya dikey bir şekilde okunabilecek bir tablo oluşturmak esastır. Lévi-Strauss, müzik ile mit arasında kurduğu ilişkide miti bir orkestra parçasına benzetir. Bir müzik eserini oluşturan notalar bir araya geldiklerinde anlam kazanır ve tek bir nota bile çıkartılırsa eserdeki tüm bütünlük ve ahenk yok olur. Miti çözümlerken de miti oluşturan mitbirimlerin arasındaki benzerlik ve karşıtlıklar aynı bütünlük içinde kendi aralarında karşılaştırılıp incelenmelidir. Yatay dizilim olayların sırasını ifade ederken, dikey dizilim benzerlik ilişkisi barındıran olayların bir arada gösterilmesine olanak tanır (Lévi-Strauss, 2012: 305-306).

"Mitler, edebi eserlerde yazarın dili etkin biçimde kullanmasıyla farklı özellik ve görünüşler kazanabilir. Çünkü edebi metinler dille üretilir ve dilin işlenmesi sürecinde farklı aşamalardan geçmek durumunda kalır" (İşler, 2015: 187). Edebi eserlerde yeniden ele alınan mitlerin kazandığı bu farklı özellikler ve görünüşler Brunel (1988), Albouy (1998), Durand (1983) gibi bazı kuramcılara göre mitleri zenginleştirip onların daha tanınır ve anlaşılır olmasına olanak tanırken Lévi-Strauss'a göre edebiyat miti bozar. Edebiyat mite değil, mit edebiyata dönüşür ve bu dönüşme sırasında mit gizemini kaybeder. Bu çalışmada Lévi-Strauss'un yapısalci mit çözümleme kuramı kapsamında Oedipus mitini Sophokles'in *Kral Oedipus* tragedyasıyla karşılaştırarak edebiyatın miti bozup bozmadığı incelenecektir.

Oedipus Mitinin Çözümlemesi

Oedipus mitinin Lévi-Strauss (2012: 308) tarafından yapılan numaralandırılma işlemi aşağıdaki gibidir:

I. Cadmos, Zeus tarafından kaçırılan kız kardeşi Europa'yla evlenmek ister.

- II. Cadmos ejderhayı öldürür.
- III. Spartoiler birbirini öldürür.
- IV. Oedipus, babası Laios'u öldürür.
- V. Oedipus Sfenksi öldürür.
- VI. Oedipus, annesi Jocasta'yla evlenir.
- VII. Eteocles, kardeşi Polyneikes'i öldürür.
- VIII. Antigone, yasağı çiğneyerek kardeşi Polyneikes'i gömer.
- IX. Labdacos (Laios'un babası) = "topal"
- X. Laios (Oedipus'un babası)- = "aksak"
- XI. Oedipus = "ayağı şişkin"

Lévi-Strauss mitteki bazı adların anlamlarına da değinmiştir. Lévi-Strauss yaban mitosları üzerine yaptığı çalışmalarda mitlerde ekseriyetle fiziksel zorluk ya da eksiği olan karakterlerin aslında maneviyatlarının çok üstün olduğunu, bir başka deyişle bu kişilerin mitlerde hep mühim roller üstlendiklerini söyler (Lévi-Strauss, 1983: 53). Bu yüzden son üç maddede kullanılan adların anlamları da numaralandırma işlemine alınmıştır.

Aşağıdaki tabloda Oedipus miti mitbirimlerine ayrıldıktan sonra yatay ve dikey olarak benzerlik ve karşıtlık ilişkisi içinde olaylar paketiyle verilmiştir:

Tablo 1: Oedipus Mitosunun Tablodaki Dizilişi (Lévi-Strauss, 2012: 308)

Cadmos, Zeus tarafından kaçırılan kız kardeşi Europa'yla evlenmek ister.		Cadmos, Ejderhayı öldürür.	
	Spartoiler birbirini öldürür.		Labdacos (Laios'un babası) = "topal" (?)
	Oedipus, babası Laios'u öldürür.		Laios (Oedipus'un babası)= "aksak" (?)
Oedipus, annesi Jocasta'yla evlenir.		Oedipus, Sfenksi öldürür.	Oedipus = "ayağı şişkin" (?)
	Eteocles, kardeşi Polyneikes'i öldürür.		
Antigone, yasağı çiğneyerek kardeşi Polyneikes'i gömer.			

Yukarıda miti oluşturan mitbirimler Lévi-Strauss'un kuramına göre dizildiğinde dört benzerlik sütunu elde edilir. Sütunlar yukarıdan aşağıya incelendiğinde hikâyedeki yerleri farklı olsa da aşağıdaki benzerlikleri gösterir:

Birinci sütunun ortak özelliği akrabalık ilişkilerinin ön plana çıkmasıdır. Cadmos'un, kız kardeşi Europa'yla evlenmek üzere onu bulmak için aramaya çıkması, Oedipus'un annesi ile evlenmesi ve Antigone'un yasak olmasına rağmen erkek kardeşine cenaze töreni düzenleyip onu gömmesi akrabalık ilişkilerini vurgulamaktadır. Lévi-Strauss bu sütun içerisinde bulunan ilişkileri toplumsal kuralları aşan *çok abartılı akrabalık ilişkileri* olarak tanımlamıştır (Lévi-Strauss, 2012: 309).

İkinci sütunda dikkat çeken özellik ise ilkinin aksine akrabalık ilişkilerinin hiçe sayılmasıdır. Bu sütunda ejderhanın dişlerinin toprağa gömülmesiyle ortaya çıkan Spartoilerin birbirlerini, Oedipus'un babasını ve Eteocles'inse erkek kardeşini öldürdüğü görülmektedir. İlk sütunda abartılan akrabalık ilişkileri bu sütunda akrabaların birbirlerini öldürmesiyle yerle bir olur. İlk iki sütun birbirlerine zıt bir ilişki içerisindedir. Lévi-Strauss bu sütunun ortak özelliğinin *az abartılı akrabalık ilişkileri* olduğunu söyler (Lévi-Strauss, 2012: 309).

Üçüncü sütun ise insanın topraktan gelme yani otoktonluğuyla ilgilidir. Mite göre ejderha topraktan türeyen bir canlıdır. Doğayla iç içe, onunla bütünleşik ve onun dilini anlayan insanı temsil eder. Cadmos'un onu öldürmesi insanın topraktan geldiğini reddetmektir. Yine aynı sütunda görülen Sfenks'in ölümü benzer şekilde yorumlanır. "Hiç kuşkusuz arkaik efsanelerde Sfenksler bizzat topraktan doğmaktadır" (Delcourt, 1944: 108). Bu sütunda insanlar, Cadmos ve Oedipus, her iki yarattığı yenmektedir. Bu sütunun ortak özelliği insanın topraktan geldiğinin yadsınması, insanın bu inancı alt etme çabasıdır (Lévi-Strauss, 2012: 310).

Dördüncü sütundaki isimlerin anlamlarına bakıldığında aralarında bir benzerlik ilişkisi olduğu göze çarpmaktadır. Üçüncü sütunda görülen, insanın topraktan gelmesine karşı çıkan vurgunun tersine bu sütunda kullanılan tüm isimlerin anlam olarak yürüme güçlüğüne ve hareket kabiliyetinin kısıtlanmasına işaret ettiğini görüyoruz: Laios'un babası Labdacos = Topal, Oedipus'un babası Laios = aksak, Oedipus = ayağı şişkin (şiş ayak) anlamına gelmektedir. Bütün mitoloji çalışmalarında yürüme güçlüğü toprak kökenliliğe, otoktonluğa vurgu yapar. O hâlde dördüncü sütunun anlamı insanın topraktan geldiği olgusunun sürmesidir (Parladir, 2002: 95). Üçüncü ve dördüncü sütun bir zıtlık ilişkisi içindedir.

Lévi-Strauss'a göre sütunların tamamı ve aralarındaki ilişki incelendiğinde Oedipus mitinin anlamının insanın topraktan mı yoksa iki insanın birleşmesinden mi meydana geldiği sorusu karşısında doğan çelişkinin alt edilmeye çalışılmasıdır (Lévi-Strauss, 2012: 310).

Sophokles'in Kral Oedipus Tragedyasının İncelenmesi

Lévi-Strauss'un mit çözümleme anlayışına göre olabilecek en kısa cümlelerle özetlenen *Kral Oedipus* tragedyasının çözümlemesi aşağıdaki gibidir:

I. Oedipus'un Kreon'a Laios'un katilinin kim olduğunu öğrenmek amacıyla kâhin Teiresias'ı Thebai'ye getirmesini söylemesi,

II. Kâhin Teiresias'ın Oedipus'a Laios'un katilinin kendisi olduğunu söylemesi üzerine Oedipus'un ona hakaret etmesi,

III. Kör kâhin Teiresias'ın Oedipus'a o katilin kendisi olduğunu söylemesi üzerine çok kızan Oedipus'un onun körlüğüyle alay etmesi,

IV. Teiresias'ı getirdiği için Kreon'u kendisine ihanetle suçlayan Oedipus'un onu kovması,

V. Oedipus'un İokaste'ye Laios'un tam olarak ne zaman ve nerede öldürüldüğünü ve nasıl görüldüğünü sorması,

VI. Oedipus'un İokaste'ye evlatlık olduğundan şüphelenip tanrılara tapınağa gittiğini ve kâhin Phoibos'un ona babasını öldürüp annesiyle evleneceğini söylediğini anlatması,

VIII. Phoibos'un ona babasını öldürüp annesiyle evleneceğini söylemesi üzerine bu gerçek karşısında dehşete kapılan Oedipus'un İokaste'ye bu sinirle dönüş yolunda bir 3 yol ağzında kavgaya tutuşup karşıdan gelen arabadakileri öldürdüğünü anlatması,

IX. Öldürüldüğü sırada Laios'un yanında olan adamlardan birinin kaçabildiğini öğrenen Oedipus'un onun gerçeği ortaya çıkarması için bulunup getirilmesini istemesi,

X. Gelen habercinin Oedipus'a onun Polybos'un kanından olmadığını, bebekken onu bir çobanın ağaca asılı hâlde bulup kendisine verdiğini söylemesi üzerine Oedipus'un gerçeği öğrenmek için o köle çobanı bulmak istemesi,

XI. Laios'un kölesi olan çobanın gerçeği söylemesi üzerine sinirlenen Oedipus'un onunla tartışması,

XII. Oedipus'un artık gözlerinin felaketleri görmemesi için İokaste'nin elbisesinden çıkardığı altın bir iğne ile gözlerini kör etmesi.

Tablo 2: Kral Oedipus Tragedyasının Tablodaki Dizilişi

I. SÜTUN	II. SÜTUN	III. SÜTUN
Oedipus Kreon'a Laios'un katilinin kim olduğunu öğrenmek amacıyla kâhin Teiresias'ı Thebai'ye getirmesini söylemesi	Kâhin Teiresias Oedipus'a Laios'un katilinin kendisi olduğunu söylemesi üzerine Oedipus'un ona hakaret etmesi	Kör kâhin Teiresias Oedipus'a o katilin kendisi olduğunu söylemesi üzerine çok kızan Oedipus'un onun körlüğüyle alay etmesi
Oedipus İokaste'ye Laios'un tam olarak ne zaman ve nerede öldürüldüğünü ve nasıl görüldüğünü sorması	Teiresias'ı getirdiği için Kreon'u kendisine ihanetle suçlayan Oedipus'un onu kovması	
Oedipus İokaste'ye evlatlık olduğundan şüphelenip tanrılara tapınağa gittiğini ve kâhin Phoibos'un ona babasını öldürüp annesiyle evleneceğini söylediğini anlatması		

<p>Öldürüldüğü sırada Laios'un yanında olan adamlardan birinin kaçabildiğini öğrenen Oedipus'un onun gerçeği ortaya çıkarması için bulunup getirilmesini istemesi</p> <p>Gelen habercinin Oedipus'a onun Polybos'un kanından olmadığını, bebekken onu bir çobanın ağaca asılı hâlde bulup kendisine verdiğini söylemesi üzerine gerçeği öğrenmek için o köle çobanı bulmak istemesi</p>	<p>Phoibos'un ona babasını öldürüp annesiyle evleneceğini söylemesi üzerine bu gerçek karşısında dehşete kapılan Oedipus bu sinirle dönüş yolunda bir 3 yol ağzında kavgaya tutuşup karşıdan gelen arabadakileri öldürdüğünü anlatması</p> <p>Laios'un kölesi olan çobanın gerçeği söylemesi üzerine sinirlenen Oedipus'un onunla tartışması</p>	<p>Oedipus'un artık gözlerinin felaketleri görmemesi için İokaste'nin elbisesinden çıkardığı altın bir iğne ile gözlerini kör etmesi</p>
---	--	--

I. sütunun ortak özelliği Oedipus'un gerçeği bilmek istemesi ve bunun için elinden gelen her şeyi yapmasıdır. Önce Laios'un katilinin kim olduğunu öğrenmek için kâhin Teiresias'ı getirtir. İokaste'ye Laios hakkında sorular sorar. Yine evlatlık olduğundan şüphelenip gerçeği öğrenmek için tanrılara gitmesi ya da onu bebekken terkedildiği dağda bulan çobanı getirtmesi onun gerçeği öğrenmek için gösterdiği çabaların göstergesidir. Bu kendini gerçekleştirmek, tanıma ve kendini bulma yolculuğudur. Kendiyle yüzleşmek ister.

II. sütunda Oedipus'un gerçeği bir türlü kabullenmek istememesi dikkat çekmektedir. Bir önceki sütunda gerçeği öğrenmek için her yolu denemesine rağmen bu sütunda öğrendiği gerçekleri reddettiği görülmektedir. Ona katilin kendisi olduğunu söyleyen kâhin Teiresias ile tartışması ve ona hakaretler etmesi, sonra bundan Kreon'u sorumlu tutup onu ihanetle suçlayarak kovması, yine kâhin Phoibos'un ona babasını öldürüp annesiyle evleneceğini söylemesi üzerine öfkelenip dönüş yolunda rastladığı Laios'u öldürmesi, kendisine gerçeği anlatan çobanla tartışması gerçekleri kabul etmek istemediğinin göstergeleridir. I ve II numaralı sütunlar arasında bir çelişki mevcuttur ki bu da mitin anlamının ortaya çıkması için gereklidir.

III. sütunda körlük temasının öne çıktığı görülmektedir. Oedipus kâhinin körlüğüyle alay eder; bu aslında trajik bir ironiyle kendi körlüğüdür. Kör kâhin Teiresias'ın söylediği gerçeklere inanmak istemeyen Oedipus onu gerçekleri görememekle suçlayarak hakaret eder. Hâlbuki gözleri açık olduğu hâlde gerçeklerden habersiz olan kendisidir. Dahası oyunun sonunda Oedipus'un kendi gözlerini İokaste'nin altın iğnesiyle oyması ve kendini kör etmesi

bu ironinin bir devamı niteliğindedir. Farkındalığın ortaya çıkmasını sağlayan bir simya elementi olan altın, dış göz kapanırken iç göz ya da üçüncü göz denilen farkındalık gözünün açılmasını temsil eder. Dahası bu durum fiziksel olarak eksik olan insanların manevi olarak güçlü olmasına bir örnektir. Lévi-Strauss bedensel eksiklikleri bulunan kahramanların mitoslarda hep önemli işlevler ve roller aldıklarını söyler (Lévi-Strauss, 1983: 53).

Mitin ve Tragedyanın Karşılaştırması

Oedipus miti babasını öldüren bir oğulun hikâyesi olarak ün kazanmış olsa da ilk olarak babası onu ölüme terk etmiştir. Oedipus babası tarafından vahşi hayvanlarca katledilmesi için ayağından ağaca astırılarak ölüme terk edilir. Tıpkı Uranos'un oğlu Kronos tarafından tahttan indirilmesi ve sonunda kendisinin de babasıyla aynı akıbeti paylaşarak oğlu Zeus tarafından tahtından edilmesi örneklerinde olduğu gibi babanın oğlu, oğulun babayı alt etme çabası diğer dünya mitlerinde farklı isimlerle işlenmiştir. Baba, yasadır, otoritedir, devlettir. İnsanın kendini gerçekleştirebilmesi için babaya, erile, otoriteye, devlete karşı çıkıp birtakım deneyimleri yaşaması gerekir. Onu yetiştiren üvey annesi öz babasının onu ölüme terk etmiş olduğu gerçeğini Oedipus'tan saklamıştır. Oedipus'un kendisini yiyip bitiren şüpheye yenik düşüp gerçeği öğrenmek için Kâhin-tanrı Apollon'a gitmesi her şeyi alt üst eden bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuşkusuz olayların böyle seyretmesi tesadüf değildir zira estetik, biçimsel mükemmellik temsili olan Apollon'a gitmesinin ardından özüne dönmesi, gerçeğe ulaşması ve bunun ardından kendi gözlerini oyarak kör olup çirkin bir doğaya ama gerçek öze kavuşması mitin anlamını oluşturan zıtlıklardan biridir. Bu durum her iki versiyonda aynıdır.

Oedipus kâhin-tanrı Apollon'un tapınağından dönerken üç yol ağzında tutuştuğu yol kavgasında bilmeden babasını öldürür fakat bunu bilmeyerek yaptığı için kısmen masum ya da kaderinin kurbanı sayılmaktadır. Üç yol ağzı, üç boyut ve insandaki üç evreye tekabül etmektedir; yeraltı-yeryüzü-gökyüzü, çocukluk-erginlik-yaşlılık. Bu onun kendini bilme mücadelesinin başladığını gösteren temsili bir kavga. Oedipus'un o kavgada, babası olduğu gerçeğini bilmeden de olsa, kendisinden yaşça büyük olan bir insana el kaldırması kendi iradesiyle gerçekleştirdiği bir eylemdir. Dolayısıyla Oedipus'un kaderin elinde oyuncak olduğu fikri bu noktada bir nebze kırılmaktadır. Bu da her iki türde işlenen ortak noktalardan biridir.

Nesilleri devam ettirmek, sosyal düzenin ve kültürün devamını sağlamak önemli bir sorundur. Bu yüzden Oedipus miti bir kraliyet soyunda cereyan eder. Oedipus öz annesinden çocuklar dünyaya getirerek tüm soyunu altüst eder. Zira oğulları aynı zamanda erkek kardeşleri kızları ise aynı zamanda kız kardeşleridir. Bu da her iki versiyonda değişmeyen noktalardan biridir.

Her iki öyküde de Oedipus gerçeği öğrenebilmek için her yola başvurur. İnsan merak ve bilmek isteğiyle dolu bir varlıktır. "Ben kimim?", "Nereden geldim?", "Nereye gidiyorum?" gibi sorular insanoglunun yaratılışından itibaren sorduğu ve cevap bulmaya çalıştığı sorulardır. Yüzyıllar önce Aristoteles'in (1996: 41) "İnsan doğal olarak bilmek ister çünkü bilme arzusu doğuştandır." demesi bu merakı ve bilme isteğini vurgulamıştır. Bu açıdan baktığımızda Oedipus'un hayatı pahasına bilmek istemesi insanın varlığından itibaren süregelen bilme isteğine yapılan bir vurgudur. Her ne kadar Oedipus'un gerçeğin peşinden koşması her iki versiyonda da ortak olsa da tragedyada gözlemlenen Oedipus'un gerçekleri bir türlü kabullenmek istememesi mitin kendisinde göze çarpmaz. Tragedyada Oedipus oyunun daha ilk çeyreğinde gerçeği fark edebilir, katilin kendisi olduğunu anlayabilir; ancak onun gerçeği kabullenmesinin bu kadar zor olması aniden tüm çıplaklığıyla ortaya çıkan sert gerçekler karşısında psikolojik olarak direndiğini göstermektedir. Son bir umutla hep bir sonraki adımda masumiyetinin ortaya çıkması ihtimalinin peşinden giden Oedipus kaderinden kaçmaya çalışır fakat bunu başaramayacaktır. Onun kaderin elinde oyuncak olması her iki versiyonda da işlenen

ortak bir motiftir. Yalnızca kader vurgusunun tragedyada çok daha ön planda olduğu gözlemlenmiştir.

Lévi-Strauss (2012) mit incelemesinde bu mitosun amacının insanın topraktan ile çiftten doğması arasındaki çelişkiyi yok etmek, bu paradoksu çözmek olduğunu savunmuştur. Edebi versiyona bakıldığında böyle bir vurgunun var olmadığı görülür. *Kral Oedipus* tragedyasında daha çok Oedipus'un kaderin elinde oyuncak olmasına ve kötü talihine vurgu yapılmaktadır. Oyunun sonunda okur/seyircide Oedipus'un mağdur ve de masum olduğu hissi uyandırılmak istenir. Nihayet manevi olarak kirlenmiş bir insan olduğunu fark eden Oedipus, bunu anlamasıyla beraber temizlenir. Oedipus'la beraber seyircinin içi de temizlenir ve bir katharsis bir başka deyişle arınma yaşanır. Aristoteles (1987: 22), *Poetika*'sında "Tragedyanın ödevi, uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla ruhu tutkularından temizlemektir (katharsis)." der. Tragedyanın seyircisinde duygulanma ve endişe yaşattıktan sonra onu rahatlatarak huzur dolu bir duyguya salıvermesi gerektiğini belirtir. Oedipus miti edebi versiyonunda tragedyanın bu gereğini yerine getirme kaygısıyla mitte var olmayan bir amaca hizmet etmektedir.

Tragedyada Sfenks, onun sorusu ve Oedipus'un onu alt etmesi üzerinde hiç durulmamış otoktonluğa vurgu yapan tüm detaylar görmezden gelinmiştir. Şüphesiz Sfenksin sorduğu bilmece ile Oedipus'un trajik kaderi arasında da bir ilgi vardır. Zira Sfenksin sorduğu soruyu bilmesi onu annesiyle evlenmeye götürecektir. Sorduğu soru "Kimi zaman iki, kimi zaman üç, kimi zaman dört ayaküstünde yürüyen ve doğal yasalara karşıt olarak en çok ayağı olduğu zaman en güçsüz olan yaratık hangisidir?" aslında "İnsan nedir?" sorusudur. İnsanı ayırt eden, onun farkını ortaya koyan, diğer canlılar arasındaki yerini belirleyen sorudur. Bütün hayvanlar ya iki ya dört ayaklıdır. Her türün kendine ait bir doğası vardır ve doğumdan ölüme kadar bu aynı kalır. İnsan aksine her biri farklı bir doğaya sahip olan üç aşamadan geçer; bebeklik, yetişkinlik ve yaşlılık. Bebek iken emekleyerek yürüdüğü için dört ayaklı, büyüdüğünde iki ayaklı ve yaşlandığında bir baston yardımıyla yürüyeceği için kısmen üç ayaklıdır. En çok ayağı olduğunda en güçsüz olan bir başka deyişle yaşlanıp yürüyemez hâle gelip baston kullandığında en savunmasız hâle gelen insanı betimler. Bu, insanın topraktan geldiğine gönderme yapan bir sorudur. Çünkü mitolojide yürüme zorluğu insanın otoktonluğuna işaretler. Bu detay tragedyada görmezden gelinmiştir.

Biçimsel olarak dikkat çeken bir farklılık ise *Kral Oedipus* tragedyasında yazıldığı dönemin gereği olarak üç birlik kuralının uygulanmasıdır. Oyunda olay, yer ve zaman birliği sağlanmıştır. Olay Thebai'de Oedipus'un sarayının önünde cereyan eder. Oyun boyunca mekân değişikliği olmaz. Olay tragedya boyunca Oedipus etrafında geçer ve tragedyanın süresi içinde tamamlanır. Bu oyunun gerçekçilik kaygısı taşıdığı anlamına gelmektedir ki mitik öyküde böyle bir kaygı bulunmamaktadır. Mitosta Oedipus'un böylesine kötü bir kadere çarptırılmasının sebepleri belirtilir. Oedipus'un ataları tanrıları kızdıracak şeyler yaparlar ve lanete uğrarlar. Bunun sonucu olarak Oedipus daha doğmadan önce lanetlenmiştir. Ancak tragedyada bunların üzerinde durulmaz; Oedipus'un neden böyle bir lanete uğradığının, tanrılar tarafından neden böyle bir kadere çarptırıldığının sebeplerine değinilmez. Zira üç birlik kuralında esas olan olay birliği kuralı buna izin vermez. Oyun tek bir olay üzerine kurulmalıdır o da Oedipus'un kötü kaderinden başkası değildir. Üç birlik kuralı mitin edebi esere dönüşümü sırasında birtakım değişimler geçirmesine neden olmaktadır.

Tragedyada olayların yalnızca Oedipus'un gerçeği öğrenip gözlerini kör etmesine kadar olan kısmı görülmektedir. Oysa mitosta Oedipus'un ölümüne kadar gerçekleşen olaylar işlenmiştir. Dahası tragedyada Oedipus'un çocukları tamamen pasif konumdadır. Onlar hakkında hiçbir bilgiye rastlanmaz. Olay sadece Oedipus etrafında dönmektedir. Oysa mitte birçok kahraman bulunur ve olaylar çok yönlü işlenir.

Mitler ahlaksal ya da toplumsal ders verme kaygısı taşımaz. Oysa edebiyat, özellikle de tragedyalar topluma, insana ders vermeyi, iyinin, doğrunun, güzelin ne olduğunu anlatmayı amaçlarlar. Bunda kuşkusuz Aristoteles'in sanat anlayışının etkisi büyüktür. “*Sanat ideal olanı yansıtır.*” fikrinden yola çıkarak sanatın olanı değil olması gerekeni yansıtmayı gerektiği düşüncesi pek çok edebiyat eserinde hâkimdir. *Kral Oedipus*'ta da bu kaygılar söz konusudur. Oedipus babasını öldürüp annesiyle evlenmekle yanlış yapmıştır ve tragedyada bunun cezasını çeker. Oysa mitler bir ders verme aracı olmaktan çok insanın kendisini ve dünyayı anlama ve varoluşsal çelişkilerini yenme çabasıdır.

Sonuç

Mit ve edebiyat birlikteliği büyük önem taşımaktadır. Mitler edebiyatta hayat bularak nesilden nesile aktarılma imkânı bulurlar. Edebiyat mitlerin daha geniş kitlelere ulaşmasına ve daha tanınır hâle gelmesine büyük katkı sağlar (Brunel, 1988: 11). Mitlerin varlığını sürdürebilmesi edebiyat aracılığıyla gerçekleşir. Edebiyat mitleri herkesin anlayabileceği bir düzeye çekmektedir. “Mitler, edebiyat aracılığıyla, kendilerine özgü kapalı anlamlarından ve kutsallık işlevlerinden uzaklaşarak, daha anlaşılır hâle gelirler” (De Rougemont, 1939: 203). Öte yandan, çalışmanın başında sorulan “Edebiyat miti bozar mı?” sorusunun cevabı olarak Lévi-Strauss'un mitlerin insanın varoluşsal paradokslara çözüm getirmek istemesi sonucu ortaya çıktığını savunduğu temel alındığında Oedipus mitinin edebiyat uyarlaması olan *Kral Oedipus* tragedyasının bu miti kısmen bozduğu söylenebilir. Bozmak derken kastedilen şudur; Lévi-Strauss'un penceresinden baktığımızda mittin edebiyat eserine dönüştürülen *Kral Oedipus* tragedyasının Oedipus mitini farklı bir açıdan ele alarak yeniden yorumladığı, bunu yaparken de bazı mitik unsurları yok saydığı gözlemlenmiştir. Oyunda, ejderha, Spartoiler, Sfenks gibi mitik öğeler üzerinde durulmamış, mitos farklı bir amaç taşıyan bir edebiyat metni hâline dönüştürülmüştür. Bu durum, Lévi-Strauss'un mit edebiyata dönüşürken gizemini kaybeder düşüncesini destekler niteliktedir. Yazar edebi versiyonda edebiyatın biçem ve geleneklerini kullanarak vermek istediği mesajı, oyunun merkezine aldığı bir kahraman aracılığıyla okur/seyirciye ulaştırmıştır. Bu, Lévi-Strauss'a göre (2012) mitik öyküdeki genel örüntüyü koruyarak miti kendi gereksinimlerine göre edebiyata uyarlayıp yeniden yazmak demektir. Bu durumda, insanoğlunun varoluştan itibaren süregelen ortak sorunlarını, çelişkilerini ve bunları çözmek için aradığı çıkış yollarını işleyen mitler edebiyat ile kendine özgü bir yazınsal sürece girerek farklı bir amaca hizmet eder. Bununla birlikte Albouy (1998), Brunel (1988), Durand (1983) gibi kuramcılara göre ise edebiyat mitlerin özgün yapısını bozmadığı çünkü mitler zaten edebiyatın bir katmanıdır. Mitlerin bu şekilde sahneye konmasının mitleri zenginleştirdiğini ve mitlerin tanınırlığını arttırdığını savunurlar. Bu çalışmada yapılan inceleme sonrasında Lévi-Strauss ve diğer kuramcılarının düşüncelerini birleştirdiğimizde edebiyatın miti bozmakla beraber onu yeniden yorumlayarak zenginleştirdiği ve ölümsüzleştirdiği sonucuna varılmaktadır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Albouy, P. (1998). *Mythes et mythologies dans la littérature Française*. Armand Colin.
- Aristoteles (1987). *Poetika*. (Çev: İ. Tunalı), Remzi Kitabevi.
- Aristoteles (1996). *Metafizik*. (Çev: A. Arslan), Sosyal Yayınlar.
- Astier, C. (1974). *Le Mythe d'Oedipe*. Armand Colin.

- Brunel, P. (Ed.) (1988). *Dictionnaire des mythes littéraires, nouvelle édition augmentée*. Edition du Rocher.
- Can, Ş. (2021). *Klâsik Yunan mitolojisi*. Ötüken Neşriyat.
- De Rougemont, D. (1939). *L'amour et l'Occident*. Plon.
- Delcourt, M. (1944). *Ædipe ou la Légende du Conquérant*. Liège.
- Dumézil, G. (1970). *Du mythe au roman*. PUF.
- Durand, G. (1931). *Oedipe*. Gallimard.
- Durand, G. (1983). *Le Décor mythique de la Chartreuse de Parme*. José Corti.
- Erhat, A. (1993). *Mitoloji sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Freud, S. (1953). Three essays on the theory of sexuality. J. Strachey (Ed.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud (7)* içinde (130-243. ss.).
- Homeros (2019). *Odysseia*. (Çev: A. Erhat, A. Kadir), İş Bankası Kültür Yayınları.
- İşler, E. (2015). Edebi mitler üzerine - I. *Humanitas*, (6), 185-198.
- Leach, E. (1989). *Claude Lévi-Strauss*. University of Chicago Press.
- Lévi-Strauss, C. (2013). *Mit ve anlam*. (Çev: G. Y. Demir), İmge.
- Lévi-Strauss, C. (1983). *The raw and the cooked*. (Çev: John-Doreen Weightman), The University of Chicago Press.
- Lévi-Strauss, C. (2000). *Hüzünlü dönenceler*. (Çev: Ö. Bozkurt), Yapı Kredi Yayınları.
- Lévi-Strauss, C. (2000). *Yaban düşünce*. (Çev: T. Yücel), Yapı Kredi Yayınları.
- Lévi-Strauss, C. (2012). *Yapısal antropoloji*. (Çev: A. Kahiloğulları), İmge Kitapevi Yayınları.
- Parladır, H. S. (2002). *Eski Ahit'teki mitolojik öğelerin yapısal çözümlemesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sophokles (1992). *Kral Oedipus*. (Çev: B. Tuncel), MEB Yayınları.
- Şenel, N. (2022). Psychoanalyzing Sylvia Plath's "Little Fugue": The suffocating gyre of a mourning daughter trapped within her Electra complex and melancholia. *Journal of Modernism and Postmodernism Studies*, (3), 248-262.

EXTENDED ABSTRACT

According to Lévi-Strauss, myth is one of the ways of solving the problems that human beings cannot overcome and find answers to, especially existential paradoxes. The aim of this study is to observe the changes in myth by comparing the Oedipus myth with Sophocles's "Oedipus the King" tragedy within the scope of Claude Lévi-Strauss's structuralist myth analysis theory and to test the theory put forward by Lévi-Strauss that literature distorts myth in the context of literature-myth relationship.

In the context of the relationship between literature and myth, according to Lévi-Strauss, literature distorts myth. Literature does not become myth, myth becomes literature, and during this transformation, myth loses its mystery. In this study, the following questions will be answered: What kind of changes does a myth go through when it turns into a literary work? Does literature distort myth?

According to Lévi-Strauss, there are some elements that make up meaning in myths. The relationship between these elements determines the meaning of the myth. Lévi-Strauss takes a structuralist approach when analysing myths. This approach aims to examine the parts and relationships of myth units and then to understand them in a larger structure. In this study, myth and tragedy will be summarized with the shortest possible sentences according to the structuralist myth analysis method of Lévi-Strauss, and then these sentences will be numbered according to the order of events in the text. The numbered sentences will be placed in the columns in the table created according to the similarity or contrast relations established between them. While doing this, it is essential to create a table that can be read horizontally from left to right and vertically from top to bottom. He believes that a myth can be analysed by comparing and examining the similarities and contrasts between the myth units that make up the myth. While the horizontal sequence expresses the order of the events, the vertical sequence allows the events with similarity relationship to be shown together. In this study, Oedipus myth and Sophocles's "Oedipus the King" tragedy will be divided into myth units and analysed comparatively by using the myth analysis method of Lévi-Strauss.

According to the fundamental findings obtained within the scope of the question of what kind of changes the myth shows while transforming into a literary text, mythological elements such as dragon, spartoi and sphinx were not emphasized in tragedy and the myth turned into a literary text with a different purpose. The purpose of the Oedipus myth is to eliminate the contradiction between man's coming from the soil and his being born from the couple and to resolve this paradox. The main theme in the tragedy is the struggle of man with his own destiny, the inevitability of destiny and the limits of human will. Tragedy highlights the conflict between man's destiny and will. Myth and tragedy versions have different purposes. Myths are not concerned with moral or social instruction. They tell the storyline as prose. However, literature, especially tragedies, aim to teach people and society what is good and true. These concerns are also in question in "Oedipus the King". Oedipus made a mistake by killing his father and marrying his mother, and in tragedy he is punished for this. However, there is no such purpose and emphasis in myth.

Does literature distort myth? If we take as an answer to the question Lévi-Strauss's assertion that myths emerged because of people's desire to find solutions to existential paradoxes, we can say that the "Oedipus the King" tragedy, which is a literary adaptation of the Oedipus myth, partially distorts this myth. What is meant by distorting is: When we look from the perspective of Lévi-Strauss, the tragedy of "Oedipus the King", which was transformed from myth to tragedy ignored some mythological features and elements of the myth. The tragedy reinterpreted the myth and handled it from a different angle. However, it is an undeniable fact that myths have been carried to wider masses thanks to literature and have become understandable and recognizable by people. In the context of myth-literature relationship, it is concluded that literature feeds on myths, but myths find the opportunity to be passed down from generation to generation by finding life in literature. Literature has brought myths to a level that everyone can understand and made them permanent. In this respect, literature is the living space of myths. While literature distorts the myth, it enriches and immortalizes it by reinterpreting it.

CULTURE SHOCK AND CROSS-CULTURAL ADAPTATION IN MAGGIE GEE'S VIRGINIA WOOLF IN MANHATTAN*

Şebnem DÜZGÜN**

ABSTRACT

Maggie Gee's Virginia Woolf in Manhattan (2014) depicts the resurrection of Virginia Woolf in contemporary New York. Having been encultured into the norms of Victorian period and the early twentieth century, Virginia is overwhelmed by an initial sense of estrangement in the modern, multicultural world, whose façade has been shaped by advanced scientific and technological developments and the changes in traditional socio-economic and cultural relationships. When Virginia decides to be deculturated from Victorian culture, she starts to adjust herself to the new world, in which she has a chance to develop herself in a more liberated woman. This study refers to theories on culture shock and cross-cultural adaptation to show that Gee's Virginia, who moves from the early twentieth-century society dominated by conservative Victorian norms, achieves cross-cultural adaptation into a foreign community by adjusting herself to the rules and values of the global and multicultural twenty-first century world.

Key Words: Maggie Gee, Virginia Woolf in Manhattan, culture shock, alienation, cross-cultural adaptation

Maggie Gee'nin Virginia Woolf in Manhattan Adlı Eserinde Kültür Şoku ve Kültürler Arası Adaptasyon

ÖZET

Maggie Gee'nin Virginia Woolf in Manhattan (2014) adlı eseri, Virginia Woolf'un günümüz New York'unda hayata yeniden dönüşünü anlatır. Viktorya döneminin ve yirminci yüzyılın başlarının kurallarına göre kültürlenmiş olan Virginia, ileri bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ve geleneksel sosyo-ekonomik ve kültürel ilişkilerdeki değişimlerin çehresini şekillendirdiği modern, çok kültürlü dünyada başlangıçta yabancılaşma hissine kapılır. Virginia, Viktorya dönemi kültüründen uzaklaşmaya karar verdiğinde, kendini daha özgür bir kadın olarak geliştirme şansına sahip olduğu yeni dünyaya uyum sağlamaya başlar. Bu çalışma, muhafazakâr Viktorya dönemi normlarının hâkim olduğu yirminci yüzyıl başı toplumundan ayrılan Gee'nin Virginia'sının, küresel ve çok kültürlü yirmi birinci yüzyıl dünyasının kurallarına ve değerlerine uyum sağlayarak yabancı bir topluma kültürler arası adaptasyon sağladığını göstermek için kültür şoku ve kültürler arası adaptasyon teorilerine atıfta bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Maggie Gee, Virginia Woolf in Manhattan, kültür şoku, yabancılaşma, kültürler arası adaptasyon

* This article is an extended version of the paper presented at *LALTS: The First International Conference on English Literature, Applied Linguistics and Translation Studies*, 10-11 May 2022, Karabuk University, Türkiye.

** Assoc. Prof. Dr., Ankara Science University, Faculty of Humanities and Social Sciences Department of English Translation and Interpretation, Ankara / TÜRKİYE, duzgunsebnem@gmail.com

Research Article / Araştırma Makalesi

Cite as / Atf: Düzgün, Ş. (2024). Culture shock and cross-cultural adaptation in Maggie Gee's *Virginia Woolf in Manhattan*. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 25(46), 81-95. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1358790>

Sending Date / Gönderim Tarihi: 11 September / Eylül 2023

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 16 October / Ekim 2023

Introduction

Maggie Gee's *Virginia Woolf in Manhattan* (2014) is a novel in which socio-cultural differences between early twentieth century and twenty-first centuries are discussed through the fictional resurrection of Virginia Woolf in contemporary New York. Angela Lamb, who is an ambitious writer and an admirer of Virginia Woolf, goes to America to read Woolf's manuscripts found in the private Berg Collection in New York Public Library so as to be well-prepared for Virginia Woolf conference, which is going to be held at Istanbul University. She wishes so much to know Woolf in person that her wish comes true and in the library, she sees Virginia Woolf. While Lamb is quite excited to see her idol in her century, Woolf experiences culture shock and finds it difficult at first to achieve cross-cultural adaptation. Since this study examines culture shock and cross-cultural adaptation in *Virginia Woolf in Manhattan*, it is necessary to explain the two terms. Culture shock is basically a progression that occurs when "a person moves to live, either temporarily (as a visitor) or permanently (as an immigrant), in a society that has a radically different cultural background" (Tseng, 2003: 66). However, culture shock may also "relate to life crises in a variety of areas other than the experiences of travel to "another country" (Pedersen, 1995: 11). Moreover, people having culture shock are "not merely experiencing an unfamiliar culture but [are] perhaps more importantly confronting herself or himself," thus the term culture shock may be "described as resulting from the encounter between people or a state of mind external from the individual" (Pedersen, 1995: 12). Cora DuBois, an anthropologist, may have first used the term "culture shock" publicly to describe the experiences of anthropologists, who confronted some problems while encountering different cultures (LaBrack, 2015). Kalvaro Oberg expanded the concept to describe a feeling of "anxiety that results from losing all our familiar signs and symbols of social intercourse" (as cited in Jackson, 2014: 193). As such, culture shock is regarded as an emotional reaction to the loss of one's learned culture, which results often in "symptoms of disorientation, sadness or anger, grief, [and] nostalgia" (Baldwin et al., 2014: 251).

Cross-cultural adaptation, on the other hand, is a term which refers to "the process one goes through in adjusting to another culture" (Baldwin et al., 2014: 251). According to Young Yun Kim (2002), this concept includes such terms as acculturation, adjustment, integration, and adaptation. Acculturation is described as "the process by which individuals acquire some (but not all) aspects of the host culture" (Kim, 2002: 260). During this process, one tries to get "accustomed to the social values and mores of a new culture" (Yook, 2013: 22). Adjustment and coping are used to "refer to psychological responses to cross-cultural challenges," and integration is regarded as "social participation in the host environment" (Kim, 2002: 260). Adaptation, on the other hand, is a term which is employed to "refer to the dynamic process by which individuals, upon relocating to an unfamiliar cultural environment, establish (or reestablish) and maintain a relatively stable, reciprocal, and functional relationship with the environment" (Kim, 2002: 260). Cross-cultural adaptation is a concept which encompasses these terms, and it is "a phenomenon that occurs subsequent to the process of childhood enculturation (or socialization) of individuals into recognizable members of a given cultural community" (Kim, 2002: 261). When strangers come across a new culture, they face some surprises that "may awaken or shake strangers' previously taken-for-granted self-concepts" and "bring the anxiety of temporary rootlessness" because "they are forced to suspend or even abandon their identification with the cultural patterns that have symbolized who they are and what they are" (Kim, 2001: 50). According to Kim, strangers feel the need to "learn the new cultural system" (2001: 50) to overcome their inner conflicts, thus "all individuals entering a new and unfamiliar culture undergo some degree of new cultural learning," which is "the very essence of *acculturation*" to cope with their inner conflicts (Kim, 2002: 261, 50; emphasis in the original). However, adaptation is "not a process in which new cultural elements are simply

added to prior internal conditions,” for it includes “*deculturation* (or unlearning) of at least some of the old cultural elements” since acquisition of some new things inevitably leads to the loss of some old things (Kim, 2001: 51; emphasis in the original). During this process, the strangers are compelled to “conform to ways of thinking and acting that are consistent or compatible with the prevailing cultural practices of the environment” by learning to make changes in their old habits (Kim, 2001: 51). Strangers may be forced to adapt themselves to the new cultural environment, but they cannot be forced to change their internalized, customary habits and values to “accept and appreciate the underlying values” of the host culture (Kim, 2001: 51). Having made an introduction to culture shock and cross-cultural adaptation, this study provides an overview of previous works dealing with the two terms and Maggie Gee's *Virginia Woolf in Manhattan* in the next section and acknowledges and summarizes the published literature on culture shock and cross-cultural adaptation in literary works to show the need for the current study.

Literature Review

Literature review demonstrates that there are scholarly works and theories on culture shock and cross-cultural adaptation. Adler (1975) defines culture shock as “a set of emotional reactions to the loss of perceptual reinforcements from one's own culture, to new cultural stimuli which have little or no meaning, and to the misunderstanding of new and diverse experiences” (as cited in Jackson, 2014: 190). Meisel argues that individuals who are introduced to a new culture experience culture shock and they feel challenged, excited, and disoriented (2012: 112). In a similar vein, Furnham (2019) defines culture shock as “the unexpected and often negative reaction of people to new environments” (1832). Various scholars offer different explanations for the causes of culture shock. According to Oberg (1960), culture shock is caused by the anxiety and frustration felt due to encountering “a strange culture” (177). Torbiorn claims that culture shock is related to three factors, namely “a situation or a state, the individual's interpretation of this situation as threatening or dangerous, and an emotional response of fear or anxiety” (1982: 95). However, Goldstein and Keller (2015) maintain that “low travel experience and interest in foreign language learning” might be the causes of culture shock (187). Ward et al. (2001), on the other hand, assert that people, who have unrealistic expectations about the host nationals, might be disillusioned and “many react badly when confront[ing]” the host culture, which is different from their indigenous culture (20).

Literature review also shows that there are several discussions on cross-cultural adaptation. According to Kim (2017), cross-cultural adaptation is “[the] adaptation of individuals born and raised in one culture who move to a new and unfamiliar cultural environment” (1). According to Redfield et al. (1936), acculturation, which is a process related to cross-cultural adaptation, is a phenomenon that “result[s] when groups of individuals having different cultures come into continuous first-hand contact, with subsequent changes in the original culture patterns of either or both groups” (149). Jackson argues that acculturation is a component of cross-cultural adaptation and describes it by comparing it to enculturation. She maintains that while enculturation is “the process by which individuals acquire the knowledge, skills (e.g. language, communication), attitudes and values necessary to become functioning members of their culture acculturation,” acculturation can be defined as “the term used to refer to the changes that take place after contact between individuals or groups with different cultural backgrounds” (Jackson, 2014: 186-187). Berry et al. (2011), on the other hand, define acculturation as “changes in a cultural group or individuals as a result of contact with another cultural group” (464). Berry et al. (2011) describe adaptation in the context of acculturation, and they assert that adaptation is “the process of coping with the experiences and strains of acculturation,” or acculturative stress, which is “a negative psychological reaction to the

experiences of acculturation, often characterized by anxiety, depression, and a variety of psychosomatic problems” (465).

According to literature review, there are various theories used to explain cross-cultural adaptation. Oberg's theory is based on four stages: honeymoon stage, crisis, recovery, and adjustment. Oberg (1960) claims that strangers feel an initial fascination with the new environment, but after this stage, they feel the crisis of being exposed to a foreign culture and unfamiliar values and signs. However, once the sojourner learns the language and values of the host culture, they recover the initial crisis and adjust themselves to the host culture, although they might have episodic experience of frustration and strain. Jackson claims that the most popular models of cultural adjustments include the U- and W-curve adjustment models. The U curve model (Lysgaard, 1955) demonstrates the four phases of cultural adaptation, namely honeymoon, which is a phase of enchantment, culture shock, or disenchantment, recovery, and adaptation. Gullahorn and Gullahorn's (1963) W curve model, on the other hand, is an extended version of the U curve and it demonstrates that strangers, who return to their native lands, reexperience the four phases of cross-cultural adaptation indicated by the U curve. However, Furnham (1984) argues that there are “theoretical and empirical problems with this stage-wise U- or W - shaped formulation” related to stage order, individual differences, and “the universality of the stages for all cultural groups” (Furnham, 1984: 46, 47). Moreover, Furham (2019) asserts that these theories, including the one developed by Oberg, are “descriptive and tend to overlap” (1845). Therefore, this study benefits mainly from a recent cross-cultural adaptation model developed by Young Yun Kim, which acknowledges individual differences. Kim's model encompasses four phases, namely enculturation, acculturation, deculturation, and assimilation. Enculturation is the phase in which individuals acquire their “taken-for-granted habits of mind ... during their childhood” by interacting with their home culture (Kim, 2017: 3). Acculturation is the process which starts with the movement of strangers into the host society, where they experience an initial crisis as “[t]hey are challenged to suspend or even abandon their identification with the cultural patterns that have symbolized who they are and what they are” (Kim, 2017: 3). Acculturation involves “the acquisition of the host cultural practices in wide-ranging areas, particularly those areas of direct relevance to their everyday functioning,” and it is followed by the phase of deculturation, in which strangers are forced to abandon “some of the original cultural habits, at least temporarily” to acquire the values of the new culture (Kim, 2017: 3). Assimilation, on the other hand, is “a state of the highest degree of acculturation into the host milieu and deculturation of the original cultural habits that is theoretically possible,” although it might be beyond “the reality of many long-term settlers” (Kim, 2017: 3). Kim claims that cross-cultural adaptation is a process experienced by all people moving to “a new and unfamiliar environment,” but the adaptation process might be “varied in scope, intensity, and duration” according to “individual circumstances” (Kim, 2017: 1). She argues that strangers want to achieve cross-cultural adaptation to fit “between their internal conditions and the conditions of the new environment” (Kim, 2017: 2).

The literature review shows that there are some works that study culture shock and cultural adaptation in literary works. In “Cultural Immersion and Culture Shock in Conrad's Fiction,” J. W. Griffith (1995) examines the culture shock and cultural isolation experienced by Conrad's characters, arguing that his characters “are often unable fully to penetrate the other culture” and some characters, like Marlow, search for “familiar signs” in the unfamiliar environment (48, 53). In “‘A Body Without a Head’: Culture Shock in Dickens's *American Notes* (1842),” Juliet John (2010) investigates *American Notes* (1842), Dickens's travel writing which shows the culture shock experienced by the author on his first visit to America. In “Culture Shock: Trauma, Pleasure, and Visual Memory,” Ana Carden-Coyne (2009) studies the literary works, like “Battle Dreams” (1919) and *The New Book of Martyrs* (1918), which

demonstrate the culture shock experienced in the post-war society. María Alonso Alonso (2018), on the other hand, explores the themes of culture shock and alienation in Jamaica Kincaid's *See Now Then* (2013), which reveals "Kincaid's experience of alienation as a Caribbean migrant in the United States" through the case of the female protagonist (281). In "Defying Post Colonialism: the Quest for Cultural Adaptation and Transcultural Identity with References to Some Postcolonial Novels," Enas Subhi Amer focuses on "[the] exploration of transcultural identity and the quest for cultural adaptation" in postcolonial novels, including Michael Ondaatje's *The English Patient* and Ahdaf Suoeif's *The Map of Love* (2016: 2316). M. A. Thasleema and A. Ajmal Khaan explore the alienation and identity crisis endured by the characters in Zadie Smith's *White Teeth* and "the conflict between their home and host cultures, the want of adaptation and the fear of disintegration" (2021: 2055). However, there are no studies analysing the concepts of culture shock and cross-cultural adaptation in Maggie Gee's *Virginia Woolf in Manhattan*. The literature review shows that, while Smith (2017) reads the novel as a contemporary archive novel, Koç (2021) evaluates the novel as a contemporary author fiction. Layne (2021), on the other hand, regards *Virginia Woolf in Manhattan* as a metaphor for biofiction, and Varalda (2020) discusses the relationship between Woolf's *To the Lighthouse* and Gee's *Virginia Woolf in Manhattan*, which she, like Layne, reads as a biofiction. Differing from the previous works on Gee's *Virginia Woolf in Manhattan* and acknowledging various works and theories on culture shock and cross-cultural adaptation, the next section of this study focuses on the analysis of the symptoms and causes of the culture shock experienced by Maggie Gee's Virginia Woolf, who time travels from early twentieth-century England into the modern world, where the traditional norms about culture, gender, class, and race have been challenged. Referring to theories on culture shock and cross-cultural adaptation, the present study aims to show that Gee's Virginia Woolf, who manages to adapt herself to the new norms and values of twenty-first century world, achieves cross-cultural adaptation into an unfamiliar society, which offers new and better opportunities for dominated groups, including women.

Virginia Woolf's Cross-Cultural Movement into the New World

In *Virginia Woolf in Manhattan*, Woolf's fictional spatial and temporal movement from early twentieth-century English society, which was under the influence of Victorian mores, to twenty-first century New York, "a global financial and cultural center," which welcomes people from various socio-economic, cultural, and racial groups, makes the famous author experience culture shock (Day & Hall, 2016: 284; Varra, 2020: 106). Woolf gets shocked in the new world where nothing resembles the things in her own world. Moreover, Woolf's confrontations with the modern society are important indices of life crisis, which is related to culture shock, because her previous presumptions about culture and society are rebutted, and she cannot find anything familiar in the new world, which has been shaped by advanced technological innovations. Therefore, she initially finds it difficult to adapt herself to twenty-first century world, having such novelties as mobile phones and laptops. In the modern world, people communicate through mobiles, but the word is foreign to Virginia, who knows just telephones. When she sees a mobile, she calls it "a small box" and feels confused to see that these new types of telephones "did not need wires ... [and] slept like dogs on bedside tables" (Gee, 2014: 36). Computers are also alien to her, so she tries to open the laptop of Angela Lamb with a knife to understand what this machine is. As Virginia is enculturated into late nineteenth- and early twentieth-century societies, in which authors used typewriters, she confuses the laptop with a typewriter and becomes shocked to see that this machine works without paper. Her shock is doubled when Angela says that "[w]riters don't write on paper" (Gee, 2014: 81). Confronting an unfamiliar culture, Virginia finds herself estranged from the modern society, where people are less dependent on paper, and "physical books" have been replaced by e-books (Gee, 2014: 286).

Furthermore, she protests the fact that she cannot find pen and ink in New York to write: “And could we find pen and ink? We could not. It was as if our world no longer needed to be written” (Gee, 2014: 107). Woolf feels alienated “in a society that has a radically different cultural background” (Tseng, 2003: 66), and seems to be “out of date” and “vintage” in the twenty-first century (Gee, 2014: 107). Therefore, she displays emotional reactions to the loss of all the familiar things reminding her of her own society, into which she is encultured. She becomes “irritable” and “dazed” and feels like “a trapped animal” in the modern technological world, which have witnessed changes in communication, readership, and authorship (Gee, 2014: 29, 30). Since people show “emotional reactions to the loss of perceptual reinforcements from one’s own culture” (as cited in Jackson, 2014: 190), Virginia’s sense of estrangement, confusion, and irritation can be viewed as the natural responses developed while being introduced to a new community.

Virginia also feels disoriented by meeting modern people whose styles and clothing refute her understanding of fashion, which is shaped by Victorian and early twentieth-century norms. Her sense of alienation can be regarded as evidence of culture shock, which results often in “symptoms of disorientation, sadness or anger, grief, [and] nostalgia” (Baldwin et al., 2014: 251). Virginia is bewildered by people “smell[ing] of chemicals” and “painted women,” whom she does not consider “respectable” (Gee, 2014: 25). She also criticises women who wear skin-tight dresses and conceals her anger and grief she feels when she sees modern women having attractive, feminine styles under a sarcastic tone: “‘They go out without skirts,’ she [Virginia] hooted, happily. ‘What fun to see New York prostitutes!’” (Gee, 2014: 86). Having been encultured into conservative Victorian doctrines, condemning women who wore tight garments, which had “moral risks,” like exciting lascivious desires, and “made women vain and trivial” (Kortsch, 2016: 56), Virginia rejects wearing appealing, modern dresses and continues to preserve her modest and conservative style, which can be read as symptoms of anger and nostalgia triggered by losing her conventional social and cultural signs. Her early twentieth-century dressing style, finished with her “grey hair pulled back in a knot” and “a long woollen suit” (Gee, 2014: 32), covering her feminine body features, makes her at an odd with “half-dressed people” on New York streets, who are different from the modest and conservative people of her age (Gee, 2014: 32). Angela notices that Virginia, who carries an umbrella and wears gloves and “the metal-tipped shoes that must have been standard in her day” (Gee, 2014: 176), is “[a] water-streaked monument ... in the wrong century” (Gee, 2014: 46). Therefore, Woolf, like people who experience “life crises” and alienation when they encounter the host culture (Pedersen, 1995: 11), feels lost, rootless, disoriented, and alienated in the modern world having different things and faces: “Where was this place & who were these people?” (Gee, 2014: 30). Having lost all her “familiar signs and symbols” of her own cultural circle, Virginia cannot be integrated into the foreign culture that has “new cultural stimuli which have little or no meaning” for her (Oberg as cited in Jackson, 2014: 193; Adler as cited in Jackson, 2014: 190).

Lack of communication between modern people is another factor that prompts the culture shock experienced by Virginia Woolf. Woolf had an active social life for she was a member of Bloomsbury that was comprised of such intellectuals as Leonard Woolf, E. M. Forster, Roger Fry, and Vanessa and Clive Bell (Agsous, 2010; Rosenbaum, 1995). Woolf is confused and perplexed over the fact that modern people are lost in the unreal world created by technological machines: “Back in the 1920s, 1930s, people were rooted in reality. ... True, sometimes Leonard and I read through meals. Were we addicted in our own way? But- ordinary people weren’t, one thought. Meals got cooked, dishes got washed. In this new century, it wasn’t so. The whole populace was lost in fancy” (Gee, 2014: 229-30). She admits that reading was a kind of addiction for her and her husband, but still people of her time were not completely

detached from reality. Therefore, she is confused by the fact that all modern people live in a dream world created by technology, and they cannot form a face-to-face relationship. Angela, who belongs to the contemporary world, is also aware of the fact that modern people lead isolated lives. She explains that her husband is so absorbed with making ecological documentaries that he does not spend enough time with her and their daughter, and she adds that he leads such an isolated life that he does not even notice their neighbours. Although Angela complains about her husband, she herself does not like being active socially. She is always too “*busy*” with her books or studies to spend time for her daughter or husband (Gee, 2014: 37; emphasis in original). Instead of visiting her daughter in the boarding school, she either calls her or sends e-mails, which makes her daughter feel like “the baby, swinging, hopeless” (Gee, 2014: 37). After she meets Virginia, the communication between the mother and daughter gets even worse as Angela stops answering her daughter’s mails and says she has to “take care of Virginia Woolf” (Gee, 2014: 50). Therefore, Woolf thinks that modern people, who are obsessed with technological things, are lonelier and they are isolated from one another: “They were addicted to cinema, these modern people! At home, at table, or on tiny machines on the streets of New York ... They were so much lonelier than we had been” (Gee, 2014: 229). Having been encultured into a social circle where she had a chance to enjoy sociability, culture, and intellectual gatherings, Virginia regards busy modern life based on the advent of technology as shocking, and she feels anxious and depressed, which are regarded as the symptoms of acculturative stress (Berry et al., 2011).

In Maggie Gee’s *Virginia Woolf in Manhattan*, the conflict between the new and the old cultural systems can also be noticed in the use of language. Since acquiring the values and language of one’s own culture is a part of the process of enculturation into the home culture (Jackson, 2014), Virginia is offended and shocked by the fact that Angela, a stranger, violates the formality rules of her era on their first meeting and calls her by her first name, which is a sign of intimacy and informality, rather than using her formal family name, namely Mrs Woolf: “She said my name, that first time, as if I belonged to her. ... She said ‘Virginia?’” (Gee, 2014: 22). Moreover, Woolf is confused by the modern language, having different terms and elements. Twenty-first century language is heavily influenced by technological developments, so such words as “googl[ing]” and “iPad” (Gee, 2014: 27, 90) enter the modern language and people express their feelings through such emoticons as “>: -)” (Gee, 2014: 146). While Woolf finds it hard to adopt the new language, her early twentieth-century language, having “fluting vowels,” sounds funny and archaic to modern people (Gee, 2014: 25). Furthermore, Woolf uses French words like “adore,” or Latin words like “Caveat lector [Reader beware]” (Gee, 2014: 31, 159), which indicate culture and sophistication, and she is surprised to learn that Angela, a writer having received a college degree, does not know Latin: “But you went to the university? ... I never went to the university, but all of us knew Latin. ... I don’t understand why you don’t know Latin. And you write books- you’re an author? ... You must know some Latin” (Gee, 2014: 159). However, Angela defends herself by explaining that they live in “a different world” where reading literary works in Greek or Latin is not compulsory any longer (Gee, 2014: 159). Woolf has also difficulty in understanding why modern people use euphemistic words. She uses the words “Jews” or “Semites” (Gee, 2014: 224, 227) to address the Jewish on the plane to Istanbul, but as “Jews” is considered to be a racist expression in the modern time, Angela does not want her to use it: “We don’t use language like that anymore, it’s considered anti-Semitic” (Gee, 2014: 227). Trying to adapt Virginia to the new cultural milieu, she says that modern people “prefer ‘Jewish people’” instead of “Jews” and this is related to “respecting difference” (Gee, 2014: 228). Angela also corrects Virginia, who calls the cabin staff “servants” (Gee, 2014: 268) because in the modern age the words “servants” and “master” are considered to be insulting (Gee, 2014: 269). Virginia also learns that anti-sexists use the word “flight attendant,”

which is gender-neutral, instead of “air hostess” in the modern era (Gee, 2014: 270). Since Virginia is not familiar with modern euphemisms and their function to promote racial, gender, and social equality, Angela's obsession with words makes her bewildered, and she misunderstands “new and diverse experiences” on socio-cultural issues (Adler as cited in Jackson, 2014: 190), thus she thinks that modern people are “obsessed with the names of things” and cannot see Angela's initiations to adapt her to the new world by deculturing her of her learned cultural norms and habits (Gee, 2014: 270).

The change in gender relationships in the modern era is another cause of Virginia's culture shock, which is caused by the interaction with an unfamiliar society having different values (Meisel, 2012). Woolf was grown up in the Victorian age, where women were oppressed and restricted by patriarchal society. Nineteenth-century patriarchal ideology subordinated women to men to ensure the sustenance of male authority. While women were supposed to remain in the domestic sphere as agents of morality, men were viewed as beings that belonged to public life (Nassar, 2004; Carlisle, 2004). Moreover, women's duty was to take care of their husbands and children and manage household affairs (Blair, 2007). The traditional image of women, who were considered to be unable to participate in public life and earn their own money, was used to justify the superiority of “income-earning fathers and husbands” over women (Szreter & Fisher, 2010: 34). Furthermore, women were regarded biologically and mentally inferior to men (Becker, 2002). Therefore, jobs that required mental and physical vigour were presumed to be suitable for men (Boyle, 1873). Women were also oppressed by the marriage institution, which gave men the privilege to be the head of their families and control their wives and their properties (McDowall, 1989; Wroath, 1998). As Virginia is encultured into the members of Victorian society, where it was men who dealt with financial and economic issues, she does not understand anything about “[t]he profit motive” or “mak[ing] money” and it was her “practical” and “clever” husband Leonard that managed money for her (Gee, 2014: 182, 183). Angela, on the other hand, is a modern woman of the twenty-first century, who can “[flee] home and its social duties” (Gee, 2014: 33). She leaves her daughter at boarding school and goes to America to make research on Virginia Woolf. Unlike Woolf, she “did not inherit money,” or she does not spend her husband's money (Gee, 2014: 33). It is in fact she who supports her husband financially: she gives him money for his ecological research. Moreover, she can pay for her spending in New York and Istanbul because she is a writer who earns enough money to support herself. Encountering socio-economically emancipated women of the new era, like Angela, Woolf, who has moved from the restrictive, patriarchal world of Victorian society, experiences culture shock, which results in confronting herself. The socio-economic freedom enjoyed by Angela in her personal and public lives makes Virginia understand the disparity between her own private, domestic marriage life, controlled by her husband, and her public writings, which showed women are “cleverer than the men” and they have the intellectual power to compete with men (Gee, 2014: 51). In *A Room of One's Own*, Woolf argued that the patriarchal society could not tolerate intelligent women, thus an intelligent woman used to be marginalised as “a witch being ducked,” or “a woman possessed by devils,” and she was likely to become “a lost novelist,” or “a suppressed poet” because patriarchal discourse belittled women's intellectual capacity by arguing that “nothing could be expected of women intellectually” (2000: 63, 70). She asserted that women writers also had to cope with the angelic, domestic image of women produced by the patriarchal society to hinder their writing career, thus women writers, including herself, had to kill “The Angel in the House” who denied her physical and intellectual powers to exist in the male-dominated world, which expected women to be “sympathetic,” “unselfish,” “tender,” “pure,” and “excelled in the difficult arts of family life” (Woolf, 1966: 285). As such, although Virginia wrote to condemn women's oppression, she understands that she was not as free as Angela Lamb, who has both

creative freedom and equal socio-economic and political rights with men. While writing her radical treatises on women's condition, Virginia felt the oppression of the patriarchal society, which believed that women should not have "a mind of [their] own" (Woolf, 1966: 285), thus in the modern period, she recognises that she was one of the angelic figures she tried to slay because she wrote like "[a] pinioned angel" who was socio-economically and politically restricted by the patriarchal society and its conventional norms (Gee, 2014: 51).

Virginia Woolf is also shocked by the changes in class relationships in the twenty-first century. She is encultured into the socio-economic structure of Victorian society, which was "rigidly stratified by class" (Griffin, 2012: 74). Although the living conditions of the lower classes improved during the Victorian period, poor people suffered from "poverty, destitution, poor housing, overcrowding, and poor personal hygiene" (Rosen, 1973: 633). Moreover, children of working-classes could attend schools when they were three or four years old, but they had to leave school by the age of ten when their parents needed their income and labour (Frost, 2008). Poor children also could not receive "quality teaching" since they did not mostly have well-educated teachers, and many schools available for the destitute children were "little more than babysitting services" (Frost, 2008: 36). However, in the twenty-first century, social and educational opportunities for the lower classes have been improved. The progress of the Third Way vision for the British welfare state, which began in the early 1990s, has resulted in the advancement of some regulations to fight against social inequalities and problems in the UK, like "structural unemployment; poor education; poor housing" (Blair as cited in Waldfoegel, 2010: 37). Therefore, in the modern age Angela, who has a working-class background and whose parents were poor, can receive a university degree and thanks to "[her] profession and education," she can earn enough to have a house in Hampstead, a living space in London for intellectuals and rich people, and she can send her daughter to the Abbey, a distinguished school in the UK (Gee, 2014: 97). Virginia, on the other hand, does not have a working-class background, but she comes from the privileged upper class: "[S]he was the daughter of Leslie Stephen, the most famous Victorian man of letters, ... she was friends with E. M. Forster and Maynard Keynes and Lytton Strachey ... [and] she had a small private income" (Gee, 2014: 51). Therefore, although Angela does not lead a working-class life anymore, Virginia feels "contempt" for her (Gee, 2014: 48) since Angela cannot change her working-class accent, which is contrasted to Woolf's "elongated vowels of her 'really'" and "[her] accent of someone who had never had to work" (Gee, 2014: 70). Angela also uses swear words like "shit" (Gee, 2014: 30), and that's why Virginia, who is encultured into the value system of the "social elites" (Griffin, 2012: 74), says Angela is "[n]ot respectable," and she is "vulgar-looking" and "common" (Gee, 2014: 25, 57). Virginia also thinks that although Angela has moved from the lower to the upper classes, she has a "a bad grace," which she does not regard as appropriate for an elite woman, thus Angela has "many things to learn about being a lady" (Gee, 2014: 342). Her criticism about Angela's manners is a reaction to the loss of her "previously taken-for-granted self-concepts" about class relations, which makes her experience the feeling of rootlessness as she is forced to question and abandon her learned socio-cultural norms that "have symbolized who [she is] and what [she is]" (Kim, 2001: 50).

The modern, multicultural world is another source of Woolf's culture shock. In the late nineteenth and early twentieth centuries, the image of a homogenous society, comprised of white, Anglo-Saxons, was fostered and as slavery had been outlawed in the British Isles since the late eighteenth century, "slavery and the question of race [were] kept at a distance" (Favret, 2000: 179). The years between the 1970s and the mid-1990s, on the other hand, were characterised by "a rejection of earlier ideas of unitary and homogenous nationhood" and by "the increased recognition and accommodation of diversity through a range of multiculturalism

policies and minority rights” (Kymlicka, 2010: 32). Therefore, a multicultural society having racial and ethnic minority groups is foreign to Virginia Woolf, who lived in the late nineteenth and early twentieth centuries in English society, inculcating homogenous nationhood. When Woolf wanders on the streets of New York, she faces a multicultural society where she encounters “many Africans and Chinamen” (Gee, 2014: 25), “three Japanese girls,” “a Chinese teacher” and “Northern Europeans” (Gee, 2014: 206). She pities the fact that this multicultural crowd, who are not well-educated, has replaced intellectual and cultured people, like her husband Leonard, “with their subtle cargo of Latin and Greek, their skilful phrases, their philosophy, their discriminations, their subtleties in art and life” (Gee, 2014: 210). In this way, she associates the decay of high culture, which is “opposed to ... ignorance, crudity and bad taste” (Grant, 1996: 210), with the establishment of a multicultural society, having citizens who represent low culture composed of non-academic and non-intellectual people. Her feeling of sadness and nostalgia caused by the decay of the English elitist society, which is represented by her husband and friends, can be regarded as “an emotional response to the loss of one’s own culture” (Baldwin et al., 2014: 251).

Since Virginia Woolf belongs to the old English society, which was under the influence of Victorian values, when she moves to the new, multicultural society, she develops “psychological responses to cross-cultural challenges,” a process called adjustment or coping (Kim, 2002: 260). During this process, Woolf tries to cope with the cultural clash between the old and new worlds and to adjust herself to new socio-cultural norms of the twenty-first century. For instance, she feels perplexed when she sees on the boat to the Statue of Liberty that socio-economic hierarchies have been removed and traditional discourses on gender, race and class have been deconstructed to bring different people together. The boat carries passengers belonging to various socio-cultural and economic groups, like women wearing “trousers and shorts” and “shouting at their husbands,” the Africans who are “no longer in chains but out for the day,” the servants and the masters between whom “there was no distinction,” “women carolling about the opera and the big-thighed, ignorant working class,” and homosexuals “holding hands quite openly” (Gee, 2014: 209). The image of the multicultural society makes Woolf “tired” because she cannot bear to see this heterogeneous mass, including coarse, vulgar, and ignorant people (Gee, 2014: 209). However, once she gets familiar with the mores and values of the new culture, she is acculturated into the cultural system of twenty-first century society, and she starts to “acquire some (but not all) aspects of the host culture” (Kim, 2002: 260). The first step of her acculturation is taken when she accepts that she is no longer “the dead Virginia [people] knew from the writing,” but a new woman reborn in the twenty-first century society, where she is no longer Mrs Woolf, who let her husband deal with money affairs and publishers (Gee, 2014: 134). Although Virginia is initially shocked by the unconventional clothing and manners of the women of the new era, she appreciates the fact that twenty-first century women no longer depend on men to survive or gain public recognition. Modern women, who have achieved emancipation both in private and in public spheres, hearten Woolf to desire to “write all this newness” as a new, emancipated person, who has realised her ambition to become a strong, powerful figure that “somehow holds within it a female form” (Gee, 2014: 134, 122). She regards her rebirth in the twenty-first century as a chance to fulfil her ambition for gender equality because she was othered as an unconventional woman in the earlier periods. Virginia explains that her intelligence prevented her from being an ideal woman in her age: “Because I was clever, [men] had to gloat that I was not a proper woman” (Gee, 2014: 193). Nevertheless, she argues that she always expressed her admire for free, intelligent, and independent women: “The gesture of a powerful mother, not the angel in the house but someone stronger, tall and courageous, a light-bringer, a light-giver- Grace Darling, perhaps? Florence Nightingale? Yes, a brave, strong, luminous angel. All my life I had looked for such a figure”

(Gee, 2014: 122). As she likes strong women, she adds that all her life she avoided the fate of her mother, who was a typical Victorian woman engaged with domestic chores, like “reading the Bible, mending the sock ..., visiting the sick and caring for the little ones” (Gee, 2014: 205). Therefore, as an “unruly” woman (Gee, 2014: 435) Virginia does not like the rules set by her husband, restricting her freedom: “Leonard always watched my intake of wine. Like everything else, talking, walking, seeing our friends, going to parties ... It was because he loved me, and yet there were rules, and I was unruly” (Gee, 2014: 435). In the twenty-first century, which offers better socio-economic rights for women, Woolf confronts herself and realises that she does not need to be a domesticated ‘angel,’ monitored by her husband, to secure her public reputation and public career as a writer, and she can prefer to be an unconventional, non-domestic woman, or “a wicked woman of the world,” as there is no longer Leonard to “monitor” her (Gee, 2014: 201).

Deciding to adapt herself to the new era, where women are more liberated, Virginia wants to be “someone else ... with different rules” (Gee, 2014: 429) and to “maintain a relatively stable, reciprocal, and functional relationship” with twenty-first century society (Kim, 2002: 260). Accordingly, she is deculturated from the conventional Victorian norms on gender, which attribute domestic roles to women. Woolf feels glad that Angela can manage economic affairs, and she has two university degrees because women could not receive a university education in her time. Inspired by the liberated women, like Angela, she is deculturated from the separate spheres ideology of Victorian era, and moves to the public sphere of money and commerce. Virginia talks to book dealers on her own in order to sell her manuscripts, and gets 80.000 dollars, an amount which is enough for her to travel with Angela to Istanbul, where the latter presents a paper on Woolf, without depending on dominating, protective patriarchal figures. By doing so, Virginia rejects the conventional image of womanhood, associated with ignorance, helplessness, and vulnerability. She also gives up her attributed identity as a pure and obedient wife by having an extramarital affair in Istanbul. Virginia was a wife to Leonard, who called her Virginia or “Mandrill [sic],” which is “a large, fierce, strong baboon of western Africa” (Gee, 2014: 84; Panken, 1987: 279). Since she relates the names imposed by her husband to male oppression, Virginia wants her Turkish lover Ahmet to call her Ginia, which was her “childhood nickname,” to show that she is a new woman who can choose her own name and her own personal self-identity (Gee, 2014: 429). Furthermore, women were not supposed to express their wishes or have their own self-will in Woolf’s time, and she goes against this rule by wanting something from her Turkish lover: “‘There is something I want to do,’ I said. I was surprised to hear myself speak. It had always been hard for me to say what I wanted. Men’s wishes were so strong, so immediate-but I refused to slip back into the past” (Gee, 2014: 431). She also challenges the image of a conventional woman who is “too chaste” (Gee, 2014: 388) by expressing her physical attraction to Ahmet and making love to him without “feel[ing] shy or worried [about] [her] nakedness” (Gee, 2014: 439). In this way, although Woolf experiences culture shock when she encounters a new society, which is drastically different from the conservative Victorian society, she manages to adapt herself to the foreign cultural environment by having a new name and a new identity as “a free woman who ... was with a man [she] had chosen [herself]” (Gee, 2014: 432). Accordingly, Gee’s Virginia, who moves across the society where she was encultured, achieves cross-cultural adaptation to twenty-first century world and achieves self-fulfilment by killing “The Angel in the House,” who “used to come between [her] and [her] paper” and dictate her that she should not express her ideas on such taboo subjects as morality and sex, because they “cannot be dealt with freely and openly by women” (Woolf, 1966: 285, 286).

Conclusion

Differing from the previous studies on Maggie Gee's *Virginia Woolf in Manhattan* (Smith, 2017; Koç, 2021; Varalda, 2020), this study concludes that in *Virginia Woolf in Manhattan*, Virginia Woolf experiences culture shock as a result of her movement from early twentieth-century English society to modern, twenty-first century New York, known as a centre welcoming people from diverse cultures. This work, like the works discussing the issues of culture shock and cultural isolation in literary works (Griffith, 1995; John, 2010; Carden-Coyne, 2009; Alonso Alonso, 2018), has explored the culture shock and alienation experienced by the protagonist. Having been brought up in the conservative Victorian society, representing the old world, Virginia feels alienated in New York, a microcosm of the new multicultural, global world, where she meets people whose clothing, language, and manners are different. Furthermore, in the twenty-first century, the strict socio-economic hierarchies of Victorian era have been loosened and the boundaries between classes, races and genders have become more flexible. Therefore, the dominated socio-economic groups in Victorian and early twentieth-century English society, like lower classes and women, and African people, are more liberated in the twenty-first century, a scenery which makes Woolf, who is from the old world, feel estranged. The conflict between the new and the old can also be noticed in the use of language and the communication between people. As a person standing for the intellectual community of the early twentieth century, which was comprised of elite, sociable people using a sophisticated language, Woolf is astonished by modern people who have isolated lives, indulging in the virtual world operated by such machines as mobile phones and laptops. The socio-cultural and economic developments in the new world, in turn, make Woolf develop aggressive and nostalgic responses towards these cross-cultural challenges.

In parallel with the previous studies dealing with the struggles of characters to adapt themselves to the host culture in literary works (Amer 2016; Thasleema & Khaan 2021), this study has shown the attempts of Gee's *Virginia Woolf* to adapt herself to a new, unfamiliar society. However, differing from the earlier studies, which adopt a postcolonial perspective, this study has mainly benefitted from Kim's theory (2001, 2002, 2017) on cross-cultural adaptation to explain the cross-cultural adaptation achieved by the protagonist. Although Virginia is initially perplexed by the norms and values of the twenty-first century, when she is deculturated from the rules and norms of her time, she starts to adapt herself to the new world, having different values and socio-cultural and economic structure. Deciding to adjust herself to the new world, where oppressed socio-cultural groups, including women, are more liberated, Virginia rejects to be known as Mrs Woolf, who needs her husband to deal with 'manly' jobs, like economic affairs. She adapts herself to the socio-cultural codes of the new era by getting her economic freedom and challenging Victorian gender discourse which relates women to chastity, purity, and obedience. Accordingly, Gee's *Virginia*, who moves across her learned socio-cultural values and behaviours to which she was enculturated, achieves cross-cultural adaptation by adjusting herself into twenty-first century world, which has better socio-economic opportunities for women and other dominated and marginalised groups.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. This study does not require ethics committee approval.

References

Agsous, A. (2010). *The Novel as autobiography and therapy: Virginia Woolf's Mrs Dalloway and to the Lighthouse*. (Unpublished master's thesis). Constantine, Algeria: Mentouri University.

- Alonso Alonso, M. (2018). All the madwomen in the attic: Alienation and culture shock in Jamaica Kincaid's *See Now Then*. *Estudios Humanísticos. Filología*, (40), 277-290.
- Amer, E. S. (2016). Defying post colonialism: The quest for cultural adaptation and transcultural identity with references to some postcolonial novels. *International Journal of Humanities and Cultural Studies*, 3(1), 2310-2327.
- Baldwin, J. R., Coleman, R. R., González, A., Shenoy-Packer, S. (2014). *Intercultural communication for everyday life*. John Wiley & Sons.
- Becker, L. (2002). Is there any specific distinction between male and female intellect? In B. T. Gates (Ed.), *In nature's Name: An Anthology of Women's Writing and Illustration, 1780-1930* (pp. 14-20). University of Chicago Press.
- Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Breugelmans, S. M., Chasiotis, A., Sam, D. L. (2011). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. Cambridge University Press.
- Blair, E. (2007). *Virginia Woolf and the nineteenth-century domestic novel*. State University of New York Press.
- Boyle, C. (1873). English autumns. *Macmillan's Magazine*, 81-88.
- Carden-Coyne, A. (2009). Culture shock: Trauma, pleasure, and visual memory. In *Reconstructing the Body: Classicism, Modernism, and the First World War* (pp. 59-109). Oxford University Press.
- Carlisle, J. (2004). *Common scents: Comparative encounters in High-Victorian fiction*. Oxford University Press.
- Day, J. W. & Hall, C. (2016). *America's most sustainable cities and regions: Surviving the 21st century Megatrends*. Springer.
- Favret, M. A. (2000). Free and happy: Jane Austen in America. In D. Lynch (Ed.), *Janeites: Austen's Disciples and Devotees* (pp. 166-187), Princeton University Press.
- Frost, G. S. (2008). *Victorian childhoods*. Praeger Publishers.
- Furnham, A. (1984). Tourism and culture shock. *Annals of Tourism Research*, 11, 41-57.
- Furnham, A. (2019). Culture shock: A review of the literature for practitioners. *Psychology*, 10, 1832-1855.
- Gee, M. (2014). *Virginia Woolf in Manhattan*. Telegram.
- Goldstein, S. B. & Keller, S. R. (2015). U.S. college students' lay theories of culture shock. *International Journal of Intercultural Relations*, 47, 187-194.
- Grant, R. (1996). Culture. In P. A. Clarke, A. Linzey (Eds.), *Dictionary of Ethics, Theology and Society* (pp. 206-212), Routledge.
- Griffin, B. (2012). *The politics of gender in Victorian Britain: Masculinity, political culture and the struggle for women's rights*. Cambridge University Press.
- Griffith, J. W. (1995). Cultural immersion and culture shock in Conrad's fiction. In *Joseph Conrad and The Anthropological Dilemma: "Bewildered Traveller"* (pp. 46-71). Oxford University Press.
- Gullahorn, J. T. & Gullahorn, J. E. (1963). An extension of the U-curve hypothesis. *Journal of Social Issues*, 19(3), 33-47.

- Jackson, J. (2014). *Introducing language and intercultural communication*. Routledge.
- John, J. (2010). "A body without a head": Culture shock in Dickens's American notes (1842). In *Dickens and Mass Culture* (pp. 74-102), Oxford University Press.
- Kim, Y. Y. (2001). *Becoming intercultural: An integrative theory of communication and cross-cultural adaptation*. SAGE.
- Kim, Y. Y. (2002). Adapting to an unfamiliar culture. In W. B. Gudykunst, B. Mody (Eds.), *Handbook of International and Intercultural Communication* (pp. 259-274). SAGE.
- Kim, Y. Y. (2017). Integrative communication theory cross-cultural adaptation. In Y. Y. Kim (Ed.), *The International Encyclopedia of Intercultural Communication* (pp. 1-13), Wiley-Blackwell.
- Koç, N. (2021). *The reconstruction of authorial identity in contemporary author fictions: A.S Byatt's Possession, David Lodge's Author, Author and Maggie Gee's Virginia Woolf in Manhattan*. (Unpublished Ph.D. thesis). Ankara: Middle East Technical University.
- Kortsch, C. B. (2016). *Dress culture in late Victorian women's fiction: Literacy, textiles, and activism*. Routledge.
- Kymlicka, W. (2010). The rise and fall of multiculturalism? New debates on inclusion and accommodation in diverse societies. In S. Vertovec, S. Wessendorf (Eds.), *The Multiculturalism Backlash: European Discourses, Policies and Practices* (pp. 32-50), Routledge.
- LaBrack, B. (2015). Reentry. In J. M. Bennett (Ed.), *The SAGE Encyclopedia of Intercultural Competence* (pp. 723-727), SAGE Publications.
- Layne, B. (2021). Great poets do not die: Maggie Gee's Virginia Woolf in Manhattan (2014) as metaphor for contemporary biofiction. In J. Dubino, P. Pajak, C. Hollis, C. Lypka, V. Neverow (Eds.), *The Edinburgh Companion to Virginia Woolf and Contemporary Global Literature* (pp. 399-411), Edinburgh University Press.
- Lysgaard, S. (1955). Adjustment in a foreign society: Norwegian Fulbright grantees visiting the United States. *International Social Science Bulletin*, (7), 45-51.
- McDowall, D. (1989). *An illustrated history of Britain*. Longman.
- Meisel, S. (2012). The culture shock of thinking new thoughts. *Organization Management Journal*, 9, 112-113.
- Nassaar, C. S. (2004). "Introduction" to the Victorians: A Major Authors Anthology. In H. Bloom (Ed.), *The Victorian Novel* (pp. 91-103), Infobase Publishing.
- Oberg, K. (1960). Cultural shock: Adjustment to new cultural environments. *Practical Anthropology*, 7(4), 177-182.
- Panken, S. (1987). *Virginia Woolf and the lust of creation: A psychoanalytic exploration*. SUNY Press.
- Pedersen, P. (1995). *The five stages of culture shock: Critical incidents around the world*. Greenwood Press.
- Redfield, R., Linton, R., Herskovits, M. J. (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Anthropologist*, 38(1), 149-152.
- Rosen, G. (1973). Disease, debility, and death. In H. Dyos, M. Wolff (Eds.), *The Victorian City: Images and Realities. Vol. 2* (pp. 625-668), Routledge.

- Rosenbaum, S. P. (1995). Foreword. In S. P. Rosenbaum (Ed.), *The Bloomsbury Group: A Collection of Memoirs and Commentary* (pp. ix-3), University of Toronto Press.
- Smith, L. (2017). Flights of archival imagination: Woolf's transcendent materiality in contemporary "archive fiction". In J. DeGay, T. Breckin, A. Reus (Eds.), *Virginia Woolf and Heritage* (pp. 223-228), Liverpool University Press.
- Szreter, S. & Fisher, K. (2010). *Sex before the sexual revolution: Intimate life in England 1918-1963*. Cambridge University Press.
- Thasleema, M. A. & Khaan, A. A. (2021). Delineation of diaspora in Zadie Smith's novel *White Teeth*. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 17(3), 2054-2057.
- Torbiorn, I. (1982). *Living abroad: Personal adjustment and personnel policy in the overseas setting*. Wiley.
- Tseng, W. (2003). *Clinician's guide to cultural psychiatry*. Academic Press.
- Varalda, E. (2020). "Time passes" in Maggie Gee's Virginia Woolf in Manhattan (2014). In B. Layne (Ed.), *Biofiction and Writers' Afterlives* (pp. 98-111), Cambridge Scholars Publishing.
- Varra, R. (2020). Making global process local: Conversational recasting in New York City. In A. Lynch (Ed.), *The Routledge Handbook of Spanish in the Global City* (pp. 105-137), Routledge.
- Waldfoegel, J. (2010). *Britain's War on Poverty*. Russell Sage Foundation.
- Ward, C., Bochner, S., Furnham, A. (2001). *The psychology of culture shock*. Routledge.
- Woolf, V. (1966). Professions for women. In *Collected Essays (Vol. 2)* (pp. 284-289), The Hogarth Press.
- Woolf, V. (2000). *A room of one's own and three guineas*. M. Shiach (Ed.), Oxford University Press.
- Wroath, J. (1998). *Introduction to the family proceedings court*. Waterside Press.
- Yook, E. L. (2013). *Culture shock for asians in U.S. academia: Breaking the model minority myth*. Lexington Books.

ÇOCUKLUK YAŞANTILARI VE SALDIRGANLIK: YETERSİZLİK HİSSİNİN ARACI ROLÜ

 Nisanur YILDIZELİ* Nisa Nur ÜNAL** Meryem Berrin BULUT***

ÖZET

Saldırganlık, diğerlerine zarar verme amacıyla yapılan davranışlardır. 2-11 yaş aralığında bireyin deneyimleri çocukluk yaşantıları olarak ifade edilebilir. Yetersizlik duygusu ise bireyin kendini diğerlerinden eksik olarak gördüğü benlik algısıdır. Çalışmada, çocukluk yaşantılarının saldırganlık davranışı üzerindeki etkisinde yetersizlik duygusunun aracı rolü incelenmiş ve aynı zamanda çalışmanın değişkenlerinin katılımcıların bazı demografik özelliklerine göre farklılaşp farklılaşmadığı ele alınmıştır. Bu kapsamda araştırmaya yaş aralığı 18-68 olan, 190 kadın (% 65,3) ve 101 erkek (% 34,7) gönüllü katılmıştır. Veriler Çocukluk Yaşantıları Ölçeği, Yetersizlik Duygusu Ölçeği ve Buss-Perry Saldırganlık Ölçeğiyle toplanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde nicel analiz teknikleri kullanılmıştır. Korelasyon analizi sonucunda yetersizlik duygusu ile saldırganlık ve çocukluk yaşantıları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bağımsız gruplar t-testi sonucunda yetersizlik duygusu ve saldırganlığın katılımcıların eğitim durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaştığı saptanmıştır. Çocukluk yaşantısının alt boyutlarından olan okul yaşantısı ile saldırganlık arasındaki ilişkide yetersizlik duygusunun aracı rol oynadığı görülmektedir. Elde edilen bulgular ilgili literatür temelinde tartışılmıştır. Akademisyenlere ve alan çalışanlarına önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *yetersizlik duygusu, yetersizlik, saldırganlık, çocukluk yaşantıları, okul yaşantısı*

Childhood Experiences and Aggression: The Mediating Role of Sense of Inadequacy

ABSTRACT

Aggression includes behaviors that are done with the intention of harming others. The experiences of individuals between the ages of 2-11 can be expressed as childhood experiences. The sense of inadequacy is the sense of self that an individual sees as insufficient from others. This study aimed to investigate whether the feeling of inadequacy has a mediating role in the relationship between childhood experiences and aggressive behavior and also to examine whether the variables of the study differ according to some demographic characteristics. In this context, 291 volunteers, 190 women and 101 men. Data were collected with the Childhood Experiences Scale, Feeling of Inadequacy Scale, and Buss-Perry Aggression Scale. Quantitative analysis techniques were used. Significant relationships were found between feelings of inadequacy, aggression, and childhood experiences. Independent groups t-test findings showed that the sense of inadequacy and aggression differed significantly depending on the educational status. The mediation analysis showed that feelings of inadequacy played a mediating role in the relationship between school experiences and aggression. Findings were discussed on the basis of the relevant literature and suggestions were made to both academicians and field workers.

Key Words: *feeling of inadequacy, inadequacy, aggression, childhood experiences, school experiences*

* Psikolog, Sivas / TÜRKİYE, yildizelinisanur@gmail.com

** Psikolog, Amasya / TÜRKİYE, nisafhnm05@gmail.com

*** Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Adana / TÜRKİYE, tekemeryemberrin@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Yıldızeli, N., Ünal, N. N., Bulut, M. B. (2024). Çocukluk yaşantıları ve saldırganlık: Yetersizlik hissinin aracı rolü. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 97-115. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1321535>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 1 Temmuz / July 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 23 Eylül / September 2023

Giriş

Sosyal bir varlık olan insan, yaşamında çeşitli problemlerle karşılaşabilmektedir. Sağlıklı bir çocukluk yaşamında güdüleyici bir faktör olan yetersizlik duygusu (Adler, 2009), çocukluk yaşamında fiziksel yetersizlik, olumsuz ebeveyn davranışları gibi nedenlerden dolayı tehlikeli hâle gelebilmektedir (Adler, 1927'den akt. Çimşir & Akdoğan, 2019). Tehlikeli hâle gelen bu durum, yaşamın ilerleyen dönemlerinde saldırgan davranışlara dönüşebilmektedir. Bu bağlamda, çocukluk yaşantıları ile saldırganlık arasındaki ilişkide yetersizlik duygusunun rolünü incelemek; demografik özelliklere göre çalışmanın değişkenlerinin farklılaşım farklılaşmadığını ele almak bu çalışmanın amaçlarıdır.

Saldırganlık

Saldırganlık, insanlık tarihi kadar eski bir davranış biçimidir. Arkadaşlarla diğerlerinin arkasından yapılan dedikodulardan cinayet, savaş ve terör eylemlerine kadar insanoğlu diğerlerine bir şekilde zarar vermenin çeşitli yollarını bulmuştur. İnsan ve hayvana özgü olan saldırgan davranış, cansız varlıklardan milyonlara zarar verecek kadar çeşitli şekillerde meydana gelebilmektedir (Kiraz, 2015; Köksal, 1991). Alan yazın incelendiğinde saldırganlığın farklı tanımlarına ulaşmak mümkündür. Örneğin saldırganlık Berkowitz'e (1989) göre kişinin etrafındaki bireylere ve objelere fiziki veya psikolojik olarak zarar verme amacı ile yapılan davranışlar; Yıldız'a (2004) göre ise canlı veya cansız herhangi bir varlığın bütünlüğüne ve güven duygusuna zarar verme olarak tanımlanmaktadır.

Saldırganlığın oldukça kararlı bir davranış biçimi olduğu belirtilebilir (Eron & Huesmann, 1990'dan akt. Ballard vd., 2004). Örneğin 22 yılı kapsayan boylamsal bir çalışmada, ilk aşamada 8 yaşında olan katılımcılardan toplanan veriler ile 22 yılın ardından aynı katılımcılardan toplanan veriler karşılaştırılmıştır. 8 yaşında saldırgan özellik gösteren katılımcıların 30 yaşına geldiklerinde de bu özelliği gösterdikleri tespit edilmiştir (Huesmann vd., 1984). Pek çok araştırma sonucu, bu bulguyu destekler niteliktedir (ör. Koko & Pulkkinen, 2005; Koko vd., 2009). Erken dönemde gösterilen saldırgan davranışların sonraki dönemlerde gösterilecek daha ciddi saldırgan davranışların ve birçok antisosyal davranışın işaretçisi olduğu görülmektedir. Bireylerin saldırgan eylemleri biyolojik, içgüdüsel, bilişsel, kültürel ve çevresel gibi farklı yönlerden ele alınabilmektedir (Karslı, 2020). Bu kapsamda saldırganlığı aile, okul, madde bağımlılığı, kitle iletişim araçları ve sosyal medya, kalıtım ve kişilik, çevresel nedenler, sosyal ilişkiler ve cinsiyet gibi faktörlerin etkilediği belirtilebilir (Taner Derman, 2011). Verilen bilgiler göstermektedir ki saldırgan davranışlar oldukça kompleks bir yapıya sahiptir. Nedenleri pek çok açıdan ele alınabileceği gibi küçük yaşlarda başlayan saldırgan davranışlar istikrarlı bir şekilde yetişkinliğe de taşınabilmektedir.

Ebeveynlerin sorunlarla baş etme yöntemlerini çocuklar model almaktadırlar. Sorun çözerken kavga ve şiddete başvuran ebeveynlerin çocukları, sorunlar karşısında benzer şekilde davranabilmektedirler. Diğer yandan okul yaşamında yeterli ilgiyi görememek ve problemler karşısında çözüm üretememek, sosyal ilişkilerin ve akran ilişkilerinin zayıf olması, şiddete veya zorbalığa uğramak (Nesadale & Lambert, 2007; Ögel vd., 2005), kıskançlık, yetersiz sosyal ortam ve okul başarısındaki düşüklük saldırgan davranışlara neden olabilmektedir. Çocuk, okul yaşamına başladığında okul yaşamındaki deneyimlerini ailesinden öğrendikleri ile birleştirir ve bu şekilde saldırgan davranışı içselleştirilebilir.

Yukarıda da değinildiği üzere saldırganlık, yaşamın erken dönemlerinde olumsuz yaşam olayları ve ebeveyn tutumları çerçevesinde öğrenilmektedir. Bu nedenle, saldırganlık davranışını incelemede çocukluk yaşamındaki deneyimlerin büyük öneme sahip olduğu belirtilebilir.

Çocukluk Yaşantıları

İnsanın döllemeden ölüme kadar olan yaşamı gelişim psikologları tarafından birbirini izleyen sekiz döneme ayrılmıştır. 2-11 yaş aralığının genel adı “çocukluk” dönemidir (Santrock, 2020). Bu dönemde bireyler yeterliliklerini artırırlar, okula hazırlık yaparlar, okula başlarlar, toplumsallaşırlar ve birçok akademik bilgi ve beceri edinirler (Santrock, 2020).

Manap (2015) çalışmasında çocukluk yaşantılarını üç faktör altında toplamıştır. Bunlar: aile yaşantısı, okul yaşantısı ve kişisel sosyal yaşantıdır. *Aile*, bireyin doğumundan itibaren başta çocukluğu olmak üzere tüm yaşantısını etkileyen önemli bir bütündür (Çelikkaleli, 2009; Kaymak Özmen, 2004). Anne-babanın çocuklarına verdikleri duygusal tepkiler, onlara karşı davranışları; çocukların yaşamı boyunca hissedecekleri duyguları ve bu duyguları davranışa dökme şekillerini etkileyebilir (Goleman, 1996; Kaymak Özmen, 2004; Manap, 2015). Çocuğun fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması, şiddet ve istismardan (fiziksel, duygusal ve cinsel) uzak bir çocukluk geçirmesi, anne-babanın ilgi ve şefkat göstererek çocuğun duygusal ihtiyaçlarını karşılaması olumlu aile yaşantısı belirtilerindedir. Sayılan bu belirtiler bakımından eksiklik olması ise olumsuz çocukluk yaşantılarına işaret etmektedir. Bu durum ise duygu ve davranış sorunlarının yordayıcısı olabilmektedir (Gibb vd., 2012; Harland vd., 2002; Rutter & Quinton, 1984; Singer vd., 1984).

Çoğu bireyin yaşamının büyük bir kısmının *okulda* geçtiği düşünüldüğünde okulun kişilerin yaşamı üzerindeki etkisi oldukça önemli görünmektedir. Okula karşı hissedilen duygular; öğretmen ve okul idaresi ile olan iletişim, okulun fiziki ve sosyal özellikleri okul yaşamının önemli parçalarıdır (Yıldız vd., 2021). Destekleyici ve ilgili bir öğretmen, fiziki ve sosyal çevresi güvenli bir okul, çocuğun okul yaşamında oldukça olumlu bir etkiye sahip olabilmektedir. Bununla birlikte, okulda zorbalığa uğrayan, dışlayıcı okul cezalarına maruz kalan çocuklar yetişkinlikte duygusal ve davranışsal sorunlar yaşayabilmektedir (Lund vd., 2009; Wolf & Kupchik, 2017).

Çocukluk döneminde çocukların arkadaşları ile daha fazla vakit geçirdikleri bilindiğinden *kişisel sosyal* yaşantılarını da arkadaşları ve birlikte oynadıkları oyunları oluşturmaktadır (Santrock, 2020). Akran ilişkileri çocukların zihinsel, duygusal ve ahlaki gelişimini önemli derecede etkilemektedir. İyi arkadaşlıklar, problem çözme ve kaliteli ilişkiler edinme becerilerinin gelişmesine destek olmaktadır (Beyazkürk vd., 2007). Diğer yandan akranları tarafından reddedilen, arkadaşlık ilişkilerine sahip olmayan çocukların psikolojik zorluklar ve davranış problemleri yaşama olasılığı bulunmaktadır (Kupersmidt & Coie, 1990; Saki vd., 2015).

Örnekleme grubunu bilim insanlarının oluşturduğu bir çalışmada bilim insanları, çocukluklarını başarılı iletişim kurdukları ve hoşça vakit geçirdikleri kalabalık arkadaş grupları; öğretmenlerini, derslerini ve okullarını sevdikleri özgür bir dönem olarak tanımlamışlardır (Zengin, 2018). Bu da bize olumlu geçen çocukluk döneminin bireylerin yetişkinlikteki yaşamını önemli derecede etkileyebileceğini göstermektedir. Sıkıntılı ve kötü geçirilen bir çocukluk dönemi; ruhsal bozuklukların, antisosyal davranışların, madde kullanımının ve zayıf zihinsel becerilerin nedeni olabilmektedir (Anda vd., 2002; Chapman vd., 2004; Örsel vd., 2011; Schilling vd., 2007; Zulliger, 1996). Verilen bilgiler ışığında çocukluk döneminde pek çok alanda yaşanan olumsuzlukların ya da olumlu olayların yetişkinlikte sergilenen davranışlarda payı olabilmektedir. Kısacası, bireylerin psikolojik ve davranışsal bozukluklarının temelini çocukluk dönemi yaşantılarının oluşturduğu belirtilebilir.

Yetersizlik Duygusu

Her bireyde bulunabilen yetersizlik duygusu zayıflık, anormallik ya da patolojik bir durum değildir (Adler, 1985). Aksine, yaşam hedeflerinin belirlenmesi ve şekillenmesinde önemli bir role sahiptir (Adler, 1957; Bahtiyar, 2019). Ancak Adler'e (2009b) göre yetersizlik duygusu normalden fazla, yoğun ve uzun zamanlı yaşandığında; bireyi diğerlerine karşı üstün gelmeye yönelttiğinde anormal ve engelleyici olabilmektedir. Böyle bir durumda kişi yetersizlik duygusunu saklama uğraşı içerisine girmektedir (Adler, 2008). Bundan dolayı, kişi enerjisini bu çabaya yöneltir ve zihin bu duyguyu gizlemeyi sağlayacak ayrıntıları aramaya çalışır. Yetersizlik duygusunun şiddetli yaşandığı durumlarda ve üstünlük sağlama durumlarında farklı psikolojik belirtiler ile dışarı yansıtıldığı belirtilebilir (Akdoğan & Ceyhan, 2014a). Bu bağlamda öfke, suçluluk hissetme, yaşama karşı güçsüz hissetme, ikili ilişkilerde doyumsuzluk yaşama, öz güven ve öz saygıyı yadsıma gibi çeşitli şekillerde yetersizlik duygusu dışa vurulabilmektedir (Adler, 2008; Mosak, 1989; Sweeney, 1989).

Adler (2009a, 2009b), bireyin dünyaya yetersizlik duygusuyla geldiğini savunur ve yetersizlik duygusunun çocuklukta yaşanan üç olayla şekillendiğini belirtir: *Yetersiz organ* ile dünyaya gelmek, çocuklarda doğrudan yetersizlik duygusuna neden olmamaktadır. Aile ve çevrenin çocuktaki organ yetersizliğine verdikleri tepkiler ve davranış biçimleri çocukta yetersizlik duygusuna neden olabilmektedir. *Şımartılan* çocukların ebeveynleri, çocuklarının hiçbir şekilde sorumluluk almalarına izin vermemektedirler. Bu çocuklar, sürekli alıcı ve ilgi odağı olmaya alıştırlar; ilgi odağı olmadıklarında yalnız hissederler; çaba harcamadan her istediklerine ulaşırlar. Bu durum, çocuğun deneyim sahibi olmasını engellediği için bu çocuklar zamanla kendi başlarına herhangi bir şey yapamayan bireyler hâline gelirler. Sonuç olarak, kendisini yetersiz hisseden bireyler yetişmiş olmaktadır. *İhmal* edilen çocuklar bakım verenleri tarafından göz ardı edildikleri için kimse tarafından sevmeye layık olmadıkları, beceriksiz oldukları, itici, çirkin ve yetersiz olduklarına inanırlar. Kendilerini sürekli küçümseme hâlinde dirler.

Kısacası Adler (2004), yetersizlik duygusunun kaynağını çocukluk dönemindeki deneyimlere dayandırmış ve yetersizlik duygusunun üstesinden gelemeyen bireylerin yıkıcı davranışlar gösterebileceğini vurgulamıştır (akt. Mosak, 2011).

Mevcut Çalışma

Yetişkinlerin olduğu bir yerde dünyaya gelen her çocuk kendisini küçük, eksik ve yetersiz görmektedir (Adler, 2012). Deneyimlenen yetersizlik duygusu sağlıklı bir şekilde telafi edilemediğinde, taşkınlığa, üstünlük sağlamaya (Kızıлтаş, 2017) ve öfkeye (Adler, 2012) sebep olabilmektedir.

Yetersizlik duygusunun üstesinden gelinemediği durumlarda bireyler yıkıcı davranışlar sergileyebilirler. Ayrıca çocuklukta yaşanan çoğu olay ve travmanın birey farkında olmasa bile yetişkinlikteki çoğu davranışın sebebi olduğu bilinmektedir. Bireyler yetersizlik duygusundan kurtulmak için çabalarlar. Bu çabaların sonucu başarısız olduğunda birey kendisi ve diğer insanlarla bir çatışma içerisine girebilmektedir. Bu çalışmada yetersizlik duygusunun kaynağının çocukluk yaşantıları olduğu ve bu duygunun da saldırgan davranışa etki ettiği düşünülmektedir.

Kızıлтаş (2017) üniversite öğrencilerinin saldırganlık ve yetersizlik duyguları arasında pozitif bir ilişki raporlamıştır. Okulun fiziki ve sosyal yetersizlikleri, personel ve öğretmenlerin öğrencilere karşı olumsuz tutumu ile saldırganlık arasında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir (Miller, 1994). Bunlara ek olarak, arkadaşları ile ilişkilerinde başarısız olan çocuklar saldırgan davranışları başarılı arkadaşlık ilişkileri olan çocuklardan daha fazla göstermektedirler (Öztürk, 2008). Ayrıca çocukluk çağı olumsuz yaşantılarının saldırganlığa

neden olabildiğini gösteren çalışmalar (ör. Algül vd., 2009) da mevcuttur. Bu çalışmanın amacı ise 18 yaş ve üstü bireylerde çocukluk yaşantılarının saldırganlık davranışı üzerindeki etkisinde yetersizlik duygusunun bir rolünün olup olmadığının araştırılmasıdır. Bu kapsamda çalışmanın ilk hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H1: Çocukluk yaşantıları ve saldırganlık arasındaki ilişkide yetersizlik duygusunun aracı bir rolü bulunmaktadır.

Alan yazın taramasında saldırganlık ile ilgili yapılan çalışmalarda erkeklerin kızlara göre daha fazla saldırganlık gösterdikleri saptanmıştır (Buss & Perry, 1992; Çetinkaya Yıldız & Sümer, 2010; Karataş, 2008; Uzbaş & Topçu, 2010). Saldırganlığın eğitim değişkeni üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmalarda (bk. Uzbaş & Topçu, 2010; Vuoksimaa vd., 2021) saldırganlık ve akademik başarı arasında negatif yönlü istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Saldırganlık ve yetersizlik duygusunu birlikte inceleyen bir çalışmada, yetersizlik duygusu yaşayan erkeklerin daha saldırgan davranışlar sergiledikleri raporlanmıştır (Damon, 2003). Alan yazında çocukluk yaşantılarını doğrudan inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak Tektaş (2021) çalışmasında çocukluk çağı travma puanı arttıkça şiddete yönelik tutum, şiddet eğilimi ve saldırganlık davranışlarının da arttığını saptamıştır. Bu çalışmada demografik değişkenlere göre çalışmanın değişkenlerinin anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı da ele alınmıştır.

H2: Cinsiyete göre çalışmanın değişkenleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

H3: Eğitim durumuna göre çalışmanın değişkenleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Çocukluk yaşantılarının pek çok değişkenle olan ilişkisi, olumsuz çocukluk yaşantıları ekseninde ele alınmıştır (ör. Sofuoğlu vd., 2014; Gündüz & Gündoğmuş, 2019). Olumsuz çocukluk yaşantıları ile ilgili ölçek sorularının büyük bir bölümü ise aile yaşantısı ile ilgili problemleri içermekte; okul ve arkadaşlarla olan ilişkilere ise değinilmemektedir (ör. Gündüz vd., 2018). Çalışmamızda çocuklukta; aile, okul ve kişisel/sosyal yaşantı incelenmiş olup literatürdeki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca sadece olumsuz çocukluk yaşantılarını içeren ölçek soruları yerine daha genel ve nötr soruları içeren ölçek soruları tercih edilerek yanlı hatırlamanın önüne geçilmeye çalışılmış ve literatüre farklı bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır. Önceki çalışmalar, sadece çocukluk yaşantısı ve saldırganlık arasındaki ilişkiye odaklanmış (ör. Kulakçı Altınbaş vd., 2016); bu ikisi arasındaki aracı değişkenlerin ele alındığı herhangi bir çalışmaya ise rastlanmamıştır. Çocukluk yaşantıları ve saldırganlık değişkenlerinin ayrı ayrı yetersizlik duygusu ile ilişkisi birçok çalışmada belgelendiğinden bu çalışmada iki değişken arasında yetersizlik duygusunun aracı rolünü incelenmiştir. Önceki çalışmalar (ör. Kızıltaş, 2016), sadece saldırganlık ve yetersizlik duygusu arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Yapılan aracılık analizinde çocukluk yaşantıları üç boyut altında incelenmiş, böylece yetişkinlikteki saldırganlık ve yetersizlik arasındaki ilişkide çocukluk yaşantısındaki hangi alanın payı olduğu anlaşılmasına çalışılmıştır.

Bireylerin ve uzmanların yetersizlik duygusunun sebep olduğu saldırganlıkla mücadelede bu duygunun kaynağının çocukluk yaşantıları olduğunu bilmeleri ve buna göre müdahale programları planlamaları açısından bu çalışma önemli görülmektedir. Çocukluk döneminde gerekli önlemlerin alınması, çocukların yaşadıkları, ileride yetersizlik duygusu ve saldırganlığa neden olabilecek sorunlar için eğitimlerin ve görüşmelerin yapılması, ailelerin bilgilendirilmesinde bu çalışmanın gerekli olduğu düşünülmektedir. Alan yazın tarandığında yetersizlik duygusu ve saldırganlık arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalara rastlanırken çocukluk yaşantıları, yetersizlik duygusu ve saldırganlığın birlikte incelendiği herhangi bir

çalışmaya rastlanamamıştır. Bu nedenle, bu çalışmanın alandaki önemli bir boşluğu doldurması beklenmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Bu çalışmanın evreni 18 yaş ve üstü bireyler olarak belirlenmiştir. Örneklem ise kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleriyle oluşturulan 18 yaş ve üstü bireyleri kapsamaktadır. Çalışmanın örneklemini oluşturmak amacıyla Türkiye sınırları içinde ikamet eden bireylere ulaşılmıştır. Ölçekler 300 kişiye ulaştırılmıştır. 4 kişi 18 yaş altı olduğu için, 5 kişi ölçeği tam doldurmadığı için toplamda 9 kişi analize dâhil edilmemiştir. Analizler, 291 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan 291 kişinin 101'i erkek (% 34,7) ve 190'ı kadın (% 65,3) katılımcıdır. Katılımcıların yaş aralığı 18-68, yaş ortalaması 27,29 ve yaşa bağlı standart sapma değeri 10,97'dir. Erkek katılımcıların yaş ortalaması 32,25 (ss=14,16, yaş aralığı 18-68); kadın katılımcıların yaş ortalaması 24,65'tir (ss=7,65, yaş aralığı 18-53). Katılımcıların eğitim durumları 128 (% 44) lise ve altı eğitim düzeyi ve 163 (% 56) üniversite ve üstü eğitim düzeyidir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada kullanılan ölçekler Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Ölçekler

Ölçekler	Geliştiren-Uyarlayan	Alt Boyutlar ve Örnek Ölçek Maddeleri	* α	α
<i>Çocukluk Yaşantıları Ölçeği (ÇYÖ)</i>	Manap (2015)	Aile yaşantıları: “Çocukken ailem bana içten ve samimi davranırdı.”	,95	,82
		Okul yaşantıları: “Çocukken okula gitmeyi severdim.”	,82	,77
		Kişisel-sosyal yaşantıları: “Çocukken yeterince arkadaşım vardı.”	,88	,70
<i>Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (BPSÖ)</i>	Buss ve Perry (1992) Demirtaş Madran (2012)	“Birisi bana sataşırsa kolaylıkla onu itip tartaklayabilirim.”	,90	,85
<i>Yetersizlik Duygusu Ölçeği (YDÖ)</i>	Akdoğan & Ceyhan (2014b)	“İnsanlara sıkıcı geldiğimi düşünürüm”.	,86	,86
<i>Demografik Bilgi Formu</i>	Cinsiyet, yaş ve sınıf düzeyi			

Not: * α = Mevcut çalışmada elde edilen Cronbach Alfa değeri/ α =Ölçeği uyarlayan

Çocukluk Yaşantıları Ölçeği (ÇYÖ): Ergen ve yetişkinlerin çocukluk yaşantılarını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek 12 madde 3 alt boyuttan (aile yaşantısı, okul yaşantısı ve kişisel-sosyal yaşantı) oluşmaktadır. Her alt boyut 4 madde içermektedir. Ölçek maddelerinin değerlendirilmesinde 5'li Likert tipi bir derecelendirme kullanılmıştır. Buna göre “Her zaman (1)”, “Sık sık (2)”, “Bazen (3)”, “Nadiren (4)” ve “Hiçbir zaman (5)” olarak değerlendirilmiştir. Her alt boyut için toplam puan en düşük 4 en yüksek 20'dir. Ölçekten yüksek puan alınması olumsuz çocukluk yaşantısının yüksek olduğunu göstermektedir.

Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (BPSÖ): Saldırganlık düzeylerini ölçmek amacıyla geliştirilen ölçek 29 madde 4 alt boyuttan (fiziksel saldırganlık, düşmanlık, öfke ve sözel saldırganlık) oluşmaktadır. Ölçek maddeleri için 5'li Likert tipi derecelendirme kullanılmıştır. Buna göre “Kesinlikle Katılmıyorum (1)”, “Katılmıyorum (2)”, “Kararsızım (3)”, “Katılıyorum (4)”, “Kesinlikle Katılıyorum (5)” olarak değerlendirilmiştir. Ölçekten alınabilecek en düşük

puan 29, en yüksek puan ise 145'tir. Ölçekten alınan yüksek puan saldırganlık düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Not: Çalışmamızda ölçek uygulama aşamasında Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği'nin orijinalinden farklı olarak; "Kesinlikle Katılıyorum (1)", "Katılıyorum (2)", "Kararsızım (3)", "Katılmıyorum (4)" ve "Kesinlikle Katılmıyorum (5)" şeklinde değerlendirme yapılmıştır. Bu nedenle çalışmamızda ölçekten alınan yüksek puan saldırganlık düzeyinin düşük olduğu anlamına gelmektedir.

Yetersizlik Duygusu Ölçeği (YDÖ): Üniversite öğrencilerinin yetersizlik duygularını ölçmek amacıyla geliştirilen ölçek 20 madde 3 alt boyuttan (cesaretin kırılması, kendi değerini yadsıma ve yararsız üstünlük çabası) oluşmaktadır. Ölçek maddeleri için 5'li Likert tipi bir derecelendirme kullanılmıştır. Buna göre "Her zaman (1)", "Sık sık (2)", "Bazen (3)", "Nadiren (4)", "Hiçbir zaman (5)" şeklindedir. Ölçekten alınacak en düşük puan 20 ve en yüksek puan 100'dür. Ölçekten alınan yüksek puan düşük yetersizlik, düşük puan ise yüksek yetersizliği göstermektedir.

Demografik Bilgi Formu: Bu form katılımcıların demografik bilgilerini elde etmek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Formda cinsiyet, yaş ve eğitim durumu gibi değişkenler bulunmaktadır.

Verilerin Analizi

Çalışmada nicel analiz teknikleri kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel ve çıkarımsal istatistikler kullanılmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri ve ölçeklere ilişkin betimsel verilerin analizinde ortalama ve standart sapma hesaplanmıştır.

Çalışmanın değişkenleri arasındaki ilişkilere ve farklılıklara ilişkin çıkarımsal analizlerde korelasyon analizi ve bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Aracılık analizi için Hayes Process Macro (v 3.1) modelinden faydalanılmıştır. Hayes ve Preacher (2013) tarafından geliştirilen yazılım ile bootstrapping yöntemi kullanılmıştır. Çalışma verilerinin analizinde SPSS 25'ten yararlanılmıştır. Analiz öncesinde, verilerin parametrik test varsayımlarını karşılayıp karşılamadığı incelenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak normallik varsayımını incelemek amacıyla basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Bu değerlerin -3 ile +3 arasında olması veri setinin normal dağıldığını göstermektedir (Trochim & Donnelly, 2006). Çalışmanın veri setinde bu değerler -2 ile +2 arasında değişmektedir. Uç değer analizi yapılmış ve bu veri setinde uç değer tespit edilememiştir. Varyansların homojenliğini incelemek amacıyla Levene'nin testi uygulanmıştır. Bu test sonucunda $p > 0,05$ olduğu için varyansların homojen olduğu saptanmıştır.

Pearson korelasyon analizi aracılığıyla değişkenlerin birbiriyle olan ilişkisi incelenmiştir. Bağımsız gruplar t-testi ile değişkenlerin cinsiyete ve eğitim durumuna göre farklılıkları incelenmiştir. Son olarak, aracılık analizi ile çocukluk yaşantıları ve saldırganlık arasındaki ilişkide yetersizlik duygusunun rolü ele alınmıştır.

İşlem

Çalışma için gerekli etik kurul izinleri (sayı:E60263016-050.0604-91677) alınmıştır. Çalışmanın verileri "Google Forms" aracılığı ile toplanmıştır. Verilerin toplanmasında online platformlar (WhatsApp, Instagram gibi) kullanılmıştır. "Google Forms" ile iletilen ölçeklerin tahmini cevaplanma süresi 15 dakikadır. Ölçekleri her katılımcı bireysel olarak cevaplandırmıştır. Verilerin gizli olarak kalacağı ve tamamen bilimsel çalışma amaçlı kullanılacağı belirtilmiştir. Uygulama öncesinde katılımcılar bilgilendirilmiş ve çalışmanın herhangi bir anında çalışmadan çekilebilecekleri hatırlatılmıştır.

Bulgular

Araştırmada kullanılan tüm değişkenler için hesaplanan betimsel istatistikler ve Pearson korelasyon analizi sonuçları Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2: Pearson Korelasyon Analizi

Değişkenler	N	X	SS	1	2	3a	3b	3c
1. Yetersizlik Duygusu	291	2,71	,60	1	,42*	-,34*	-,31*	-,45*
2. Saldırganlık	291	2,83	,60		1	-,20*	-,28*	-,20*
3. Çocukluk Yaşantıları								
3a. Aile Yaşantısı	291	4,03	1,04			1	,14*	,47*
3b. Okul Yaşantısı	291	3,83	,94				1	,24*
3c. Kişisel / Sosyal Yaşantı	291	4,16	,84					1

Not. * $p < 0,05$

Tablo 2’de görüldüğü gibi yetersizlik duygusu ile saldırganlık arasında pozitif yönde ($r = ,42, p < 0,05$); aile yaşantısı ($r = -,34, p < 0,05$), okul yaşantısı ($r = -,31, p < 0,05$) ve kişisel/sosyal yaşantı ($r = -,45, p < 0,05$) arasında ise negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Saldırganlık ile aile yaşantısı ($r = -,20, p < 0,05$), okul yaşantısı ($r = -,28, p < 0,05$) ve kişisel/sosyal yaşantı ($r = -,20, p < 0,05$) arasında ise negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

Çalışmanın değişkenlerinin katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı olarak farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek için yapılan bağımsız gruplar t-testi sonucunda cinsiyete göre anlamlı bir fark bulunamamıştır. Elde edilen verilerde eğitim durumu “lise ve altı eğitim” ve “üniversite ve üstü” eğitim şeklinde gruplandırılmıştır. Lise ve altı eğitim düzeyine sahip olan bireyler ile üniversite ve üstü eğitim düzeyine sahip olan bireylerin çalışmanın değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaşp farklılaşmadığı bağımsız gruplar t-testi ile incelenmiştir (bkz. Tablo 3).

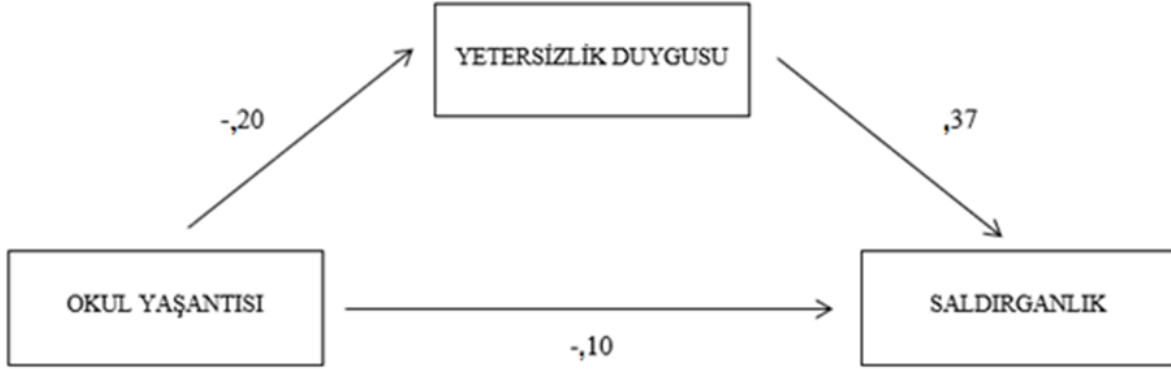
Tablo 3: Bağımsız Gruplar t-Testi

Değişkenler	Eğitim	N	X	SS	t	p
Yetersizlik Duygusu	Lise ve üstü eğitim	128	2,79	,57	2,02	,043
	Üniversite ve üstü eğitim	163	2,64	,61		
Saldırganlık	Lise ve üstü eğitim	128	2,99	,61	4,18	,000
	Üniversite ve üstü eğitim	163	2,70	,55		
Çocukluk Yaşantıları						
	Aile Yaşantısı					
Aile Yaşantısı	Lise ve üstü eğitim	128	4,04	1,08	,186	,852
	Üniversite ve üstü eğitim	163	4,02	1,02		
Okul Yaşantısı	Lise ve üstü eğitim	128	3,71	,96	-1,89	,059
	Üniversite ve üstü eğitim	163	3,92	,91		
Kişisel/Sosyal Yaşantı	Lise ve üstü eğitim	128	4,10	,87	-1,06	,286
	Üniversite ve üstü eğitim	163	4,21	,81		

Tablo 3 incelendiğinde yetersizlik duygusu için lise ve altı eğitim ortalamasının ($x = 2,79, ss = ,57$) üniversite ve üstü eğitim ortalamasından ($x = 2,64, ss = ,61$) anlamlı olarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t = 2,02, p < 0,05$). Saldırganlık için ise benzer şekilde lise ve altı eğitim ortalamasının ($x = 2,99, ss = ,61$) üniversite ve üstü eğitim ortalamasından ($x = 2,70, ss = ,55$) anlamlı olarak daha yüksek olduğu saptanmıştır ($t = 4,18, p < 0,05$).

Aile ve kişisel/sosyal yaşantı ile saldırganlık arasında yetersizlik duygusunun aracı rolü tespit edilememiştir. Çocukluk yaşantıları ve saldırganlık arasındaki ilişkide yetersizlik duygusunun aracı rolünü incelemek amacıyla yapılan analiz sonucunda Şekil 1’de verilen değerler elde edilmiştir.

Şekil 1: Aracılık Modeli Bulguları

Şekil 1’de görüldüğü gibi okul yaşantılarının hem yetersizlik duygusu ($\beta = -0,20, p < 0,05$) hem de saldırganlık ($\beta = -0,10, p < 0,05$) üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Yetersizlik duygusu da saldırganlığı ($\beta = 0,37, p < 0,05$) anlamlı olarak etkilemektedir. Sıfır değeri % 95 güven aralığının alt ve üst sınırları arasında yer almadığından (Preacher & Hayes, 2008) (bkz. Tablo 4), okul yaşantısı ile saldırganlık arasındaki ilişkide yetersizlik duygusunun aracı bir etkisinin olduğu ifade edilebilir. Bu model saldırganlıktaki varyansın % 8’ini açıklamaktadır.

Tablo 4: Aracılık Modeli Etkiler

Okul Yaşantısı ▼ Saldırganlık	β	SE	t	P	LLCI-ULCI
Doğrudan Etki	-0,10	,04	-2,93	,00	[-,1734]- [-,0340]
Dolaylı Etki	,07	-	-	-	[-,1188]- [-,0326]
Toplam Etki	-0,18	,04	-4,87	,00	[-,2466]- [-,1047]

Tartışma

Bu çalışmada çocukluk yaşantılarının saldırganlık üzerindeki etkisinde yetersizlik duygusunun aracı rolünü araştırılmıştır. Aynı zamanda demografik değişkenlere göre çalışmanın değişkenlerinin farklılaşıp farklılaşmadığı ele alınmıştır.

Araştırmada yetersizlik duygusu ile saldırganlık arasında pozitif yönde ilişki olduğu saptanmıştır. Bu bulgu yetersizlik duygusuna sahip kişilerin zorlukların üstesinden gelebilecek yeterlilik ve güce sahip olmadığı düşüncesi ile diğerlerinden aşağı olduklarını düşündükleri; öfke, umutsuzluk hissettikleri ve bu duyguları saldırgan davranışlarla dışa vurabilecekleri görüşünü desteklemektedir (Adler, 2012; Kern & Watts, 2018; Mosak, 2011; Murdock, 2022). Benzer şekilde, pek çok çalışmada saldırganlık ve yetersizlik duygusu arasında pozitif bir ilişki belirlenmiştir (Chen vd., 2020; Cowan & Mills, 2004; Kızıldaş, 2017). Yetersizlik duygusu ile cesareti kırılan birey, hedefinden vazgeçebilir ya da küçük hedeflerle yetinebilir bu da

bireylerde hayal kırıklığına neden olabilir. Hayal kırıklığı ise saldırganlığın güçlü yordayıcılarından biridir (Dollard vd., 1939'dan akt. Berkowitz, 1989).

Çalışmanın diğer bir bulgusu ise yetersizlik duygusunun çocukluk yaşantıları ile negatif yönde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğudur. Yetişkinlikte yetersizlik duygusunun temelinde çocukluktaki travmatik deneyimler, ebeveynlerin ihmal ve otoriter davranışlarının rol oynadığı belirtilmektedir (Adler, 2004; Bilger, 2018; Çobanoğlu, 2020; İnci, 2015; Shulmann,1962). Çevresi tarafından önemsenmeyen, sevilmeyen ve takdir edilmeyen çocuk kendini diğerleri ile karşılaştırır ve beceriksiz hisseder, başarı duygusu yaşayamaz ve değersiz olduğunu düşünür. Öz güveni azalan birey diğerlerinden aşağı seviyede hissedebilir ve yetersizlik duygusu deneyimleyebilir.

Bu çalışmada, saldırganlık ve çocukluk yaşantıları arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Fiziksel saldırganlık, cinsel taciz gibi eylemleri içeren riskli davranışların yüksek olduğu bireylerde çocukluk çağı travmalarının yüksek olduğu (Eker & Yılmaz, 2016) ve okulda zorbalığa uğrayanların çoğunluğunun yetişkinlikte intikam ve öfke duygularına sahip oldukları belirtilmektedir (Carlisle & Rofes, 2007). Benzer şekilde, çocuklukta yaşanan örseleyici davranışların öfkenin düzeyini ve dışa vurumunu arttırdığı raporlanmıştır (Kulakçı Altınbaş vd., 2016). Çevresini gözlemleyen çocuk/birey, davranışları taklit ettiği ve bilişsel olarak işlediği (Bandura, 1971) için olumsuz yaşantıların tanığı ve mağduru olan çocuk/birey saldırganlığı kendini ifade etme ve sorun çözme biçimi olarak benimseyebilir.

Çalışmada elde edilen diğer bulgu yetersizlik duygusunun cinsiyete göre farklılaşmadığıdır. Bu çalışmanın bulgularına paralel olarak, yapılan pek çok çalışmada yetersizlik duygusunun cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmadığı raporlanmıştır (Bilger, 2018; Bozkurt, 2019; Ekşi vd., 2016; Kılıç & Öksüz, 2020). Günümüzde kadınlar yaşamın her alanında eşitliği yakalamaya başlamıştır. LGS ve YKS değerlendirme raporları incelendiğinde kadın ve erkeklerin başarılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir (MEB, 2022; ÖSYM, 2020). Günümüzde, cinsiyet eşitliğine dair farkındalığın artmasının elde edilen bu bulguyu açıklayabileceği düşünülmektedir.

Çalışmamızda saldırganlık da cinsiyete göre farklılaşmamaktadır. Birçok çalışma bu bulguyu desteklemektedir (Nock vd., 2009; Şimşek, 2017; Yamak vd., 2019). Bunun aksine, bazı çalışmalarda erkeklerin saldırganlık düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Borroni vd., 2014; Camadan & Yazıcı, 2017; Scharf, 2000). Birçok görüş ise kadınların dolaylı saldırganlığı erkeklerin ise fiziksel saldırganlığı tercih ettiği yönündedir (Björkqvist, 2018; Karataş vd., 2019; Scharf, 2000; Yörük, 2020). Fakat bulunduğumuz çağda her iki cinsiyet için saldırgan davranışlar değil prososyal davranışlar pekiştirildiğinden cinsiyet farklılıkları ortadan kalkmış olabilir.

Çalışmamızda çocukluk yaşantılarının cinsiyete göre farklılaşmadığı saptanmıştır. Tektaş (2021) yetişkin kadınlarda cinsel ve duygusal istismar alt boyutlarının erkeklere göre daha yüksek olduğunu, Doğan ve Yavuz (2020) ise erkeklerin olumlu çocukluk yaşantılarının kadınlardan daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Mevcut çalışmanın bulguları ile tutarlı olarak, İnik (2020) çalışmasında çocukluk çağı travmatik yaşantılarının cinsiyete göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır. Çocukluktaki travmatik olayları inceleyen çalışmaların aksine kullandığımız ölçek çocukluk yaşantılarını, sosyal ilişkiler bağlamında, cinsiyet ayrımı olmadan tüm çocukların yaşayabileceği ortak sorunlar çerçevesinde ele almıştır. Bu nedenle çalışmamız sonucunda elde edilen bu bulgu literatürden farklılaşmış olabilir.

Lise ve altı eğitim durumuna sahip bireylerin yetersizlik duygusu puanlarının üniversite ve üstü eğitim durumuna sahip bireylerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Birçok çalışmada yetersizlik duygusunun azlığı yüksek eğitim ve olumlu bir kariyer ile ilişkili bulunmuştur

(Akman, 2022; Kolisnyk vd., 2020). Bu çalışmaların aksine, Tripathy (2017) yetersizlik duygusunun akademik başarıya göre farklılaşmadığını bulmuştur. Bu bağlamda bireyler eğitim seviyesi yüksek kişilerle karşılaştırma yaptıklarında daha iyi bir konuma ulaşmak için kendilerini bilgisiz ve değersiz olarak görebilirler ve bu nedenle kendilerini daha aşağıda ve yetersiz hissedebilirler.

Saldırganlığın eğitim durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığı incelendiğinde lise ve altı eğitim durumuna sahip bireylerin saldırganlık puanlarının üniversite ve üstü eğitim durumuna sahip bireylerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın bulgularına benzer şekilde, birçok çalışmada eğitim seviyesi arttıkça saldırgan davranışların azaldığı saptanmıştır (Kılıç vd., 2022; Kınıklı, 2021). Çeşitli farklılıklara sahip insanlara eğitim veren üniversitelerde birey, bu insanlarla yaşamayı öğrendikçe bireyin tolerans, farkındalık ve empati düzeyi artmaktadır. Üniversitelerdeki sunum ödevleri, dersler, kurulan arkadaşlıklar, medenice iletişimin takdir görmesi bireyin iletişim becerilerini geliştirmesine ve farklılıklara saygı duymasına neden olmuş olabilir.

Elde edilen aracılık modeli bulgularına göre yetersizlik duygusunun çocukluk yaşantıları alt boyutlarından okul yaşantısı ve saldırganlık arasındaki ilişkide aracı rolü tespit edilmiştir. Buna göre okuldaki olumsuz yaşantıların artması yetersizlik duygusunun yükselmesine ve bu durum da saldırgan davranışların artmasına etki etmektedir. Bu bulgu öğretmenlerinin takdir etmediği, eleştirdiği, akranları ile sağlıklı iletişim kuramayan çocukların yetersizlik duygusu yaşadıkları (Ericson, 1968) ve yetişkinlikte sergilenen saldırganlığın çocukluktaki reddedilme ve aşağılanmadan kaynaklanan yetersizlik duygusu tarafından güdülendiği görüşü ile örtüşmektedir (Ansbacher & Ansbacher, 1956). Bazı çocuklar aile ortamında aşamadığı yetersizlik duygusunu arkadaş ve okul desteği ile aşabilirken bazılarında ise bu duyguyu aşmak için verilen aile desteği okuldaki olumsuz tutumlar nedeniyle faydasız kalabilmektedir. Öğretmenleri ve akranları tarafından küçümşenen çocuk zamanla bunu içselleştirebilir ve kendisini küçümsemeye başlayabilir. Ayrıca takdir edilmeyen ve ödüllendirilmeyen birey değersiz olduğunu, başarılarının anlamlı olmadığını düşünüp çabalamaı bırakabilir. Böylece yetersizlik duygusu artabilir, bu durum önlem alınmazsa yetişkinlikte de devam edebilir ve birey diğerleri üzerinde saldırganlıkla hâkimiyet kurarak yaşadığı güçsüzlük duygusunun üstesinden gelmeye çalışabilir.

Sonuç olarak, bu çalışmada yetersizlik duygusu ve saldırganlığın eğitim durumuna göre farklılaştığı; çocukluk yaşantıları ve saldırganlık arasında yetersizlik duygusunun aracı bir role sahip olduğu saptanmıştır.

Çalışmamızın güçlü yönleri şu şekilde sıralanabilir: Çalışmamızda özgün bir konu ele alınmıştır. Örnekleme, 18-68 yaşları arasında farklı kesimlerden ve şehirlerden katılımcılardan oluştuğundan çeşitlilik sağlanmıştır. Adler'in (2009a) yetersizlik duygusunun sosyal ilişkiler temelinde ele alınması görüşü üzerine çocukluk yaşantılarını sosyal ilişkiler bağlamında ele alan bir ölçek kullanılmıştır. Literatürdeki çoğu çalışma çocukluk yaşantılarını travmalar ekseninde ele almıştır; bizim çalışmamızın ekseninde ise sosyal ilişkiler bulunmakta ve bu şekilde çalışmamız literatüre çeşitlilik kazandırmaktadır. Aynı zamanda, çalışmamızın literatürdeki önemli bir boşluğu doldurması beklenmektedir.

Çalışmanın yukarıda sıralanan güçlü yönlerinin yanı sıra bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Kullanılan ölçeklerdeki toplam maddeler fazla olduğundan çalışmaya katılan bireylerin ölçekleri rastgele ve dikkatsizce cevaplama riski yüksektir. "Google Forms" üzerinden paylaşılan ölçekler farklı ortamlarda cevaplanabildiğinden çevresel faktörler katılımcıların cevaplarını etkilemiş olabilir. Ölçekler internet aracılığı ile ulaştırıldığından internet kullanmayanlar çalışmaya dâhil olamamıştır. Ayrıca çalışmada kullanılan Çocukluk

Yaşantıları Ölçeği ile yetişkinlerden çocukluk dönemleri ile ilgili veriler toplanmıştır. Toplanan veriler katılımcıların geçmiş yaşantılarına dayandığı için bireylerin geçmişi yanlı veya yanlış hatırlama riski de bu çalışmanın diğer bir sınırlılığıdır. Bunlara ek olarak, katılımcıların yaş aralığının geniş olması ileride yapılacak olan çalışmalarda analizlerin farklı yaş gruplarında tekrarlanmasını gerektirmektedir çünkü 18 yaşında bir bireyin çocukluğunu hatırlaması ile 50-60 yaşındaki bir bireyin çocukluğunu hatırlaması aynı olamaz.

İleride bu konu ile ilgili çalışma yapacak araştırmacılara demografik bilgi formuna meslek, gelir düzeyi gibi demografik bilgileri eklemeleri ve görüşmeler yaparak çocukluk yaşantılarını derinlemesine ele alınmaları tavsiye edilmektedir.

Çalışma sonucunda, yetersizlik duygusunu çocukluk yaşantılarının da etkileyebileceği görülmüştür. Bu nedenle, çocukların eğitim ve gelişimine önem verilmesi elzemdir. Bu bağlamda okullarda bu konuda veliler ve öğretmenler için eğitimler artırılabilir. Öğretmenlerin çocuklara yeteneklerine göre sorumluluklar vermeleri öğrencilerin görevi yerine getirirken zevk almalarına ve sonucunda başarı hissi ve sorumluluk bilincinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Lise ve altı eğitime sahip bireylerin üniversite eğitime sahip bireylerden daha yüksek yetersizlik ve saldırganlık puanı elde ettikleri görülmüştür. Çocuklukta telafi edilemeyen yetersizlik duygusunun ileri eğitim düzeylerinde telafi edilebileceği olasılığı dikkate alınıp öğrencilerin yeteneklerini keşfedebilmeleri, iletişim becerilerini geliştirebilmeleri için eğitimler verilmesi ve kurslarla öğrencilerin desteklenmesi önerilebilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu araştırma için gerekli etik kurul izni, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulunun 28.10.2021'de gerçekleştirdiği toplantıda 23 numaralı karar ile alınmıştır. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adler, A. (1957). The progress of mankind. *The Journal of Individual Psychology*, 13(1), 9-13.
- Adler, A. (2004/1985). *Yaşamın anlam ve amacı*. (Çev: K. Şipal), Say Yayınları.
- Adler, A. (2008/1912). *Nevroz sorunları*. (Çev: A. Kılıçoğlu), Say Yayınları.
- Adler, A. (2009a/1918). *Bireysel psikoloji*. (Çev: A. Kılıçoğlu), Say Yayınları.
- Adler, A. (2009b/1927). *İnsanı tanıma sanatı*. (Çev: K. Şipal), Say Yayınları.
- Akdoğan, R. & Ceyhan, E. (2014a). Adleryen grupla psikolojik danışmanın yetersizlik duygusu ve psikolojik belirtiler üzerindeki etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(42), 280-293.
- Akdoğan, R. & Ceyhan, E. (2014b). Üniversite öğrencileri için yetersizlik duygusu ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik analizleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(41), 117-128.
- Akman, A. (2022). Yetersizlik duygusunun kariyer geleceğine etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 121-135.
- Algül, A., Ateş, M. A., Gülsün, M., Doruk, A., Semiz, Ü. B., Başoğlu, C., Ebrinç, S., Çetin, M. (2009). Antisosyal kişilik bozukluğu olgularında kendini yaralama davranışının saldırganlık, çocukluk çağı travmaları ve dissosiyasyon ile ilişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10(4), 278-285.

Anda, R. F., Whitfield, C. L., Felitti, V. J., Chapman, D., Edwards, V. J., Dube, S. R., Williamson, D. F. (2002). Adverse childhood experiences, alcoholic parents, and later risk of alcoholism and depression. *Psychiatric Services*, 53(8), 1001-1009.

Ansbacher, H. L. & Ansbacher, R. R. (1956). *The individual psychology of Alfred Adler*. Basic Books.

Bahtiyar, M. (2019). *Üniversite öğrencilerinde mükemmeliyetçilik özellikleri ve yetersizlik duygusu arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Ballard, M. E., Rattley, K. T., Fleming, W. C., Kidder-Ashley, P. (2004). School aggression and dispositional aggression among middle school boys. *Research in Middle Level Education Online*, 27(1), 1-11.

Bandura, A. (1971). *Social learning theory*. General Learning Press.

Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological Bulletin*, 106(1), 59-73.

Beyazkürk, D., Anlıak, Ş., Çağlayan Dinçer, F. (2007). Çocuklukta akran ilişkileri ve arkadaşlık. *Eurasian Journal of Educational Research*, (26), 13-26.

Bilger, H. (2018). *Üniversite öğrencilerindeki yetersizlik duygularıyla öğrencilerin anne babalarına bağlanmaları arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Björkqvist, K. (2018). Gender differences in aggression. *Current Opinion in Psychology*, (19), 39-42.

Borroni, S., Somma, A., Andershed, H., Maffei, C., Fossati, A. (2014). Psychopathy dimensions, big five traits, and dispositional aggression in adolescence: Issues of gender consistency. *Personality and Individual Differences*, 66, 199-203.

Bozkurt, R. M. (2019). *Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi ile yakın ilişkilerdeki eğilimleri ve yetersizlik duygusu arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Buss, A. H. & Perry, M. (1992). Saldırganlık anketi. *Kişilik ve Sosyal Psikoloji Dergisi*, 63(3), 452-459.

Camadan, F. & Yazıcı, H. (2017). Üniversite öğrencilerinde gözlenen saldırganlık eğilimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(2), 225-234.

Carlisle, N. & Rofes, E. (2007). School bullying: Do adult survivors perceive long-term effects? *Traumatology*, 13(1), 16-26.

Chapman, D. P., Whitfield, C. L., Felitti, V. J., Dube, S. R., Edwards, V. J., Anda, R. F. (2004). Adverse childhood experiences and the risk of depressive disorders in adulthood. *Journal of Affective Disorders*, 82(2), 217-225.

Chen, E., Langer, D. A., Raphaelson, Y. E., Matthews, K. A. (2004). Socioeconomic status and health in adolescents: The role of stress interpretations. *Child Development*, 75(4), 1039-1052.

Cowan, G. & Mills, R. D. (2004). Personal inadequacy and intimacy predictors of men's hostility toward women. *Sex Roles*, 51(1), 67-78.

Çelikkaleli, Ö., Balcı, F. A., Çapri, B., Büte, M. (2009). İlköğretim öğretmenlerinin istenmeyen öğrenci davranışlarının nedenleri üzerine görüşleri. *İlköğretim Online*, 8(3), 625-636.

- Çetinkaya Yıldız, E. & Sümer, Z. (2010). Saldırgan davranışlarını yordamada çevresel risk, çevresel güvenlik ve okul iklimi algısı. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(34), 161-173.
- Çimşir, E. & Akdoğan, R. (2019). Yalnızlık ve yetersizlik duygusu arasındaki ilişkide kendini saklamanın aracı rolü. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9(1), 111-128.
- Çobanoğlu, A. N. (2020). *Üniversite öğrencilerinde algılanan anne baba tutumları ile mükemmeliyetçilik ve yetersizlik duygusu arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Damon, W. (2003). Dominance, sexism, and inadequacy: Testing a compensatory conceptualization in a sample of heterosexual men involved in SM. *Journal of Psychology & Human Sexuality*, 14(4), 25-45.
- Demirtaş Madran, H. A. (2012). Buss-Perry saldırganlık ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(2), 1-6.
- Doğan, T. & Yavuz, K. (2020). Yetişkinlerde psikolojik sağlamlık, olumlu çocukluk deneyimleri ve algılanan mutluluk. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12(1), 312-330.
- Eker, İ. & Yılmaz, B. (2016). Risk alma davranışı: Çocukluk çağı travmaları ve benlik saygısı temelinde bir değerlendirme. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 19(1), 27-36.
- Ekşi, H., Sevim, E., Kurt, B. (2016). Psikolojik doğum sırası ile yetersizlik duygusunun yetişkin bağlanma stillerini yordama düzeyinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 15(3), 1054-1065.
- Ericson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton & Company.
- Gibb, S. J., Fergusson, D. M., Horwood, L. J. (2012). Childhood family income and life outcomes in adulthood: Findings from a 30-year longitudinal study in New Zealand. *Social Science & Medicine*, 74(12), 1979-1986.
- Goleman, D. (1996). Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ. *Learning*, 24(6), 49-50.
- Gündüz, A. & Gündoğmuş, İ. (2019). Üniversite öğrencilerinde çocukluk çağı olumsuz yaşantıları ile otomatik düşünceler, ara inançlar, uyumsuz şemalar, anksiyete ve depresif belirti şiddeti ve yaşam kalitesi arasındaki ilişki. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 22(4), 424-435.
- Gündüz, A., Yaşar, A. B., Gündoğmuş, İ., Savran, C., Konuk, E. (2018). Çocukluk çağı olumsuz yaşantılar ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(1), 68-75.
- Harland, P., Reijneveld, S. A., Brugman, E., Verloove-Vanhorick, S. P., Verhulst, F. C. (2002). Family factors and life events as risk factors for behavioral and emotional problems in children. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 11(4), 176-184.
- Hayes, A. F., Preacher, K. J. (2013). Conditional process modeling: Using structural equation modeling to examine contingent causal processes. G. R. Hancock, R. O. Mueller (Ed.), *Structural Equation Modeling: A Second Course* içinde (219-266. ss.), IAP Information Age Publishing.
- Huesmann, L. R., Eron, L. D., Lefkowitz, M. M., Walder, L. O. (1984). The stability of aggression over time and generations. *Developmental Psychology*, 20(6), 1120-1134.

- İnci, S. B. (2015). *Esrar bağımlılarında algılanan ebeveyn kabul reddinin, psikolojik uyumları ve yetişkinlikteki yakın ilişkiler üzerindeki etkilerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- İnik, A. (2020). *Çocukluk çağı travmatik yaşantıların, yetişkinlik dönemi özgüven ve yaşam doyumu ile ilişkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Karataş, Z. (2008). Lise öğrencilerinde öfke ve saldırganlık. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 277-294.
- Karataş, Z., Yavuzer, Y., Gündoğdu, R. (2019). Beliren yetişkinlikte saldırganlık: Kişisel ve ailesel risk faktörleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 61-85.
- Karslı, N. (2020). Üniversite öğrencilerinde saldırganlık ve dindarlık ilişkisi. *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 7(1), 305-338.
- Kaymak Özmen, S. (2004). Aile içinde öfke ve saldırganlığın yansımaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 27-39.
- Kern, C. W. & Watts, R. E. (2018). Adlerian counseling. *TCA Journal*, 21(1), 85-96.
- Kılıç, M., Yağcı, F., Polat, Z. (2022). İşitme kayıplı yetişkinlerde sosyal kaygı ve saldırganlık arasındaki ilişkinin araştırılması. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 9(2), 344-361.
- Kılıç, S. & Öksüz, Y. (2020). Üniversite öğrencilerinin yetersizlik duygusu ile genel aidiyet düzeyleri arasındaki ilişki. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(2), 216-225.
- Kınıklı, E. N. (2021). *Genç yetişkinlerde sosyal medya bağımlılığının aile bütünlük duygusu ve saldırganlık davranışı ile ilişkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kızıлтаş, A. (2017). Üniversite öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin yetersizlik duyguları açısından incelenmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (8), 25-35.
- Kiraz, S. (2015). “Hayvan”da ve “insan”da saldırganlık üzerine psikolojik ve felsefi bir inceleme. *Felsefi ve Sosyal Bilimler Dergisi (FLSF)*, (19), 119-136.
- Kokko, K. & Pulkkinen, L. (2005). Stability of aggressive behavior from childhood to middle age in women and men. *Aggressive Behavior*, 31(5), 485-497.
- Kokko, K., Pulkkinen, L., Huesmann, L. R., Dubow, E. F., Boxer, P. (2009). Intensity of aggression in childhood as a predictor of different forms of adult aggression: A two-country (Finland and United States) analysis. *Journal of Research on Adolescence*, 19(1), 9-34.
- Kolisnyk, L., Čekrlija, Đ., Kalagurka, B. (2020). Peculiarities of superiority and inferiority complexes of Ukrainians. *Mental Health: Global Challenges Journal*, 3(2), 38-38.
- Köksal, F. (1991). *Denetim odağı ile saldırgan davranışlar arasındaki ilişkiler*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kulakçı Altınbaş, H., Korkmaz Aslan, G., Kuzlu Ayyıldız, T., Ayoğlu, F. N., Veren, F. (2016). Üniversite öğrencilerinin çocukluk döneminde yaşadıkları örseleyici davranışların öfke durumları üzerine etkisi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(6), 518-524.

- Kupersmidt, J. B. & Coie, J. D. (1990). Preadolescent peer status, aggression, and school adjustment as predictors of externalizing problems in adolescence. *Child Development*, 61(5), 1350-1362.
- Lund, R., Nielsen, K. K., Hansen, D. H., Kriegbaum, M., Molbo, D., Due, P., Christensen, U. (2009). Exposure to bullying at school and depression in adulthood: A study of Danish men born in 1953. *The European Journal of Public Health*, 19(1), 111-116.
- Manap, A. (2015). Çocukluk yaşantıları ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 822-826.
- Miller, G. E. (1994). School violence miniseries impressions and implications. *School Psychology Review*, 23(2), 257-261.
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) (2022, Haziran 30). *Ortaöğretim kurumlarına ilişkin merkezi sınav*.
<https://www.meb.gov.tr/2022-ortaogretim-kurumlarina-iliskin-merkezi-sinav-raporu/haber/26870/tr>
- Mosak, H. H. & Maniacci, M. (2011). Adlerian psychotherapy. R. J. Corsini, D. Wedding (Ed.), *Current Psychotherapies* içinde (67-107. ss.), Brooks/Cole Publishing.
- Mosak, H. H. (1989). Current psychotherapies. R. J. Corsini, D. Wedding (Ed.), *Adlerian Psychotherapy* içinde (65-118. ss.), F. E. Peacock Publishers.
- Murdock, N. L. (2022/1927). *Psikolojik danışma ve psikoterapi kuramları*. (Çev: F. Akkoyun), Nobel Yayınevi.
- Nesdale, D. & Lambert, A. (2007). Effects of experimentally induced peer-group rejection on children's risk-taking behaviour. *European Journal of Developmental Psychology*, 5(1), 19-38.
- Nock, M. K., Prinstein, M. J., Sterba, S. K. (2009). Revealing the form and function of self-injurious thoughts and behaviors: A real-time ecological assessment study among adolescents and young adults. *Journal of Abnormal Psychology*, 118(4), 816-827.
- Ögel, K., Tarı, I., Yılmazçetin Eke, C. (2005). *Okullarda suç ve şiddeti önleme*. Yeniden Yayınları.
- Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) (2020, Aralık 5). *2020-YKS değerlendirme raporu*. <https://www.osym.gov.tr/TR,20698/2020-yks-degerlendirme-raporu.html>
- Örsel, S., Karadağ, H., Kahiloğulları, A. K., Aktaş, E. A. (2011). Psikiyatri hastalarında çocukluk çağı travmalarının sıklığı ve psikopatoloji ile ilişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(2), 130-136.
- Öztürk, N. (2008). *Orta öğretim 9. sınıf öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Preacher, K. J. & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.
- Rutter, M. & Quinton, D. (1984). Parental psychiatric disorder: Effects on children. *Psychological Medicine*, 14(4), 853-880.
- Sakyi, K. S., Surkan, P. J., Fombonne, E., Chollet, A., Melchior, M. (2015). Childhood friendships and psychological difficulties in young adulthood: An 18-year follow-up study. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 24(7), 815-826.

- Santrock, J. W. (2020). *Yaşam boyu gelişim*. (Çev: G. Yüksel), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Scharf, S. C. (2000). *Gender differences in adolescent aggression: An analysis of instrumentality vs. Expressiveness*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Michigan: Michigan University.
- Schilling, E. A., Aseltine, R. H., Gore, S. (2007). Adverse childhood experiences and mental health in young adults: A longitudinal survey. *BMC Public Health*, 7(30), 1-10.
- Shulmann, B. H. (1962). The family constellation in personality diagnosis. *Journal of Individual Psychology*, 18(1), 35-47.
- Singer, J. L., Singer, D. G., Rapaczynski, W. S. (1984). Family patterns and television viewing as predictors of children's beliefs and aggression. *Journal of Communication*, 34(2), 73-89.
- Sofuoğlu, Z., Oral, R., Aydın, F., Cankardeş, S., Kandemirci, B., Koç, F., Halıcıoğlu, O., Akşit, S. (2014). Türkiye'nin üç ilinde olumsuz çocukluk çağı deneyimleri epidemiyolojik çalışması. *Türk Pediatri Arşivi*, 49(1), 47-56.
- Sweeney, T. J. (1989). *Adlerian counseling: A practical approach for a new decade*. Accelerated Development Inc.
- Şimşek, D. E. (2017). *Yetişkin bireylerde çocukluk çağı travmaları ile saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taner Derman, M. (2011). *Farklı sosyoekonomik düzeylerdeki 10-11 yaş çocuklarına uygulanan empati eğitim programının saldırganlık düzeyleri üzerindeki etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tektaş, D. (2021). *Hatay örneğinde yetişkinlerde çocukluk çağı travmalarının şiddete yönelik tutum, şiddet eğilimi ve saldırganlık üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tripathy, M. (2017). A study on the effect of academic achievement on inferiority-insecurity feeling. *Mediterranean Journal of Basic and Applied Sciences (MJBAS)*, 1(1), 316-327.
- Trochim, W. M. & Donnelly, J. P. (2006). *The research methods knowledge base*. Atomic Day.
- Uzbaş, A. & Topçu, Z. (2010). The prevalence of aggressive and violent behaviors among elementary school students. *Elementary Education Online*, 9(1), 93-105.
- Vuoksima, E., Rose, R. J., Pulkkinen, L., Palviainen, T., Rimfeld, K., Lundström, S., Bartels, M., van Beijsterveldt, C., Hendriks, A., de Zeeuw, E. L., Plomin, R., Lichtenstein, P., Boomsma, D. İ., Kaprio, J. (2021). Higher aggression is related to poorer academic performance in compulsory education. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 62(3), 327-338.
- Wolf, K. C. & Kupchik, A. (2017). School suspensions and adverse experiences in adulthood. *Justice Quarterly*, 34(3), 407-430.
- Yamak, B., İmamoğlu, O., Eliöz, M., Çebi, M., İslamoğlu, İ. (2019). Spor lisesi ve spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin öfke ve saldırganlık düzeylerinin araştırılması. *OPUS International Journal of Society Researches*, 14(20), 314-332.
- Yıldız, İ., Temel Mert, Z. T., Akgül Gündoğdu, N. (2021). Ortaokul öğrencilerinde okul yaşam kalitesi ve saldırganlık arasındaki ilişki. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 15(2), 236-243.
- Yıldız, S. (2004). Ebeveyn tutumları ve saldırganlık. *Polis Bilimleri Dergisi*, 6(3-4), 131-150.

Yörük, S. (2020). Üniversite öğrencilerinde öfke ve saldırganlığı etkileyen duygu ve düşünceler ile ilişkili faktörler. *Journal of Academic Research in Nursing*, 6(3), 561-570.

Zengin, Ö. (2018). *Bilim insanlarının çocukluk yaşantıları ve bilimsel kariyer süreçleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Zulliger, H. (2005/1969). *Çocuklarımızın korkuları*. (Çev: K. Şipal), Cem Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

Aggression is learned early in life in the context of negative life events and parental attitudes. It can be stated that childhood experiences are of great importance in examining aggressive behavior. Emotional reactions of parents to their children can affect the emotions that children will feel throughout their lives and the way they express these emotions (Goleman, 1996). Considering that most individuals spend most of their lives at school, the impact of school on people's lives seems very important (Yıldız et al., 2021).

The feeling of inadequacy turns into a sense of self that individual sees as incomplete from others. This negative self-perception causes people to disregard their achievements and abilities, and to attach too much importance to others expectations, ideas and negative evaluations. On the other hand, people who have feelings of inadequacy always have a belief that they can do better, that they cannot succeed, and that they will not do anything well (Demir, 2017).

This study is necessary to take precautions during childhood, to conduct trainings and interviews about the problems that children experience and that may cause feelings of inadequacy and aggression in the future. There have been studies examining the relationship between feelings of inadequacy and aggression, but no studies examining childhood experiences, feelings of inadequacy and aggression were found together. Therefore, this study is expected to fill an important gap in the field.

Of the 291 people participating in the study, 101 were male and 190 were female participants. The age range of the participants was 18-68, the mean age was 27.29, and the age-related standard deviation was 10.97. Childhood Experiences Scale, Buss-Perry Aggression Scale, Sense of Inadequacy Scale and demographic information form were used to collect data. Quantitative analysis techniques were used in the study.

Gender, age and sense of inadequacy have effect on aggression levels. For the sense of inadequacy scores, it was determined that the mean of high school and lower education was significantly higher than the mean of university and higher education. Similarly, for aggression, the mean of high school and below education was found to be significantly higher than the mean of university and higher education. It can be stated that the feeling of inadequacy has a mediating effect on the relationship between school life and aggression. According to the mediation model findings obtained, the feeling of inadequacy has a mediating role in the relationship between school life and aggression. According to this, the increase in negative experiences at school has an effect on the increase in the feeling of inadequacy, which in turn affects the increase in aggressive behaviors. Some children can overcome the feeling of inadequacy that they cannot overcome in the family environment with the support of friends and school, while in others, the family support given to overcome this feeling may be useless due to negative attitudes at school. In addition, an individual who is not appreciated and rewarded may think that he/she is worthless and that his/her achievements are not meaningful. Thus, the feeling of inadequacy may increase, this situation may continue in adulthood if precautions are not taken, and the individual may try to overcome the feeling of powerlessness by dominating others with aggression.

In conclusion, the feeling of inadequacy has a mediating role between childhood experiences and aggression. A negative relationship was found between aggression, inadequacy and childhood experiences. While age, gender and sense of inadequacy significantly predicted aggression; feelings of inadequacy and aggression differ according to educational status.

Based on Adler's (2009) view the feeling of inadequacy is handled on the basis of social relations. Most studies in the literature has dealt with childhood experiences in the axis of traumas, social relations are on the axis of our study, and in this way, our study adds diversity to the literature and fills an important gap in the literature. The study also has some limitations. Since the scales were delivered via the internet, those who did not use the internet could not be included in the study. It is recommended to add demographic information such as occupation and income level to researchers who will work on this subject in the future.

DARDAGNY'DE BİR KÖY SOKAĞI CAMILLE COROT

 Ufuk ÇETİN*

ÖZET

Makale Fransız ressam Jean Baptiste Camille Corot'nun "Dardagny'de Bir Köy Sokağı" isimli çalışması üzerinedir. Resim her ne kadar İsviçre'de bir köy sokağını gösterse de bu köy sokağı aslında görünüm olarak tipik bir Türk köyü sokağı gibidir. İlginç bir durum olarak dikkat çeken bu konuda makale bu benzerliğin sebebini ikonolojik olarak araştırmaktadır. Corot oryantal bir ressam hiç olmamış, seyahatlerinde Roma'nın ötesine hiç geçmemiş ve Türkiye'de hiç bulunmamış ama bir Türk köyü sokağını âdeta İsviçre köy sokağı olarak resmetmiştir. Corot, gezilerinde ve stüdyodaki çalışmalarında "gerçek resim" arayışında, hayatı boyunca sonsuz bir araştırmacı olmuş, gezilerini ve doğayı işinin merkezine almıştır. Ayrıca 19. yüzyılın en büyük manzara resmi ustalarından biri olarak sürekli merak uyandırmıştır. Sanat hayatı "Dardagny'de Bir Köy Sokağı" isimli tablosu üzerinden sunulmaya çalışarak bazı farklı eserlerinden örnekler de paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl ressamları, Fransız ressamlar, manzara resmi, Corot, Dardagny

A Village Street in Dardagny by Camille Corot

ABSTRACT

This article is about French painter Jean Baptiste Camille Corot's work titled "A Village Street in Dardagny". Although his painting shows a village street in Switzerland, the village street actually looks like a typical Turkish village street in appearance. The article, as an interesting situation investigates the reason for this similarity iconologically. Corot was not an Oriental painter. He painted almost a Turkish village street as a Swiss village street. In his travels, he did not go to beyond and had never been to Turkey. Moreover, in his studio paintings and travels he looked for real painting, became limitless painter. Besides, he focused on nature in his paintings. He was wondered as one of the great painters at the 19th century painters. Some examples of different works presented through the painting named "A Village Street in Dardagny" were also shared in the article.

Key Words: 19th century painters, French painters, landscape painting, Corot, Dardagny

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Çorlu Mühendislik Fakültesi, Tekirdağ / TÜRKİYE, ucetin@nku.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Çetin, U. (2024). Dardagny'de bir köy sokağı Camille Corot. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 117-132. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1321834>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 2 Temmuz / July 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 4 Eylül / September 2023

Giriş

Literatürde Corot ile ilgili çalışmalarda onun diğer eserleri ve genel sanatsal yaşantısı üzerine yoğunlaşan çalışmalar görülmektedir. Bu eseri ile ilgili yapılmış herhangi bir araştırmaya ulaşılamamıştır. Yapılan bu çalışmayla bu konuda araştırma yapmak isteyen araştırmacılara bir kaynak sunularak alan yazınına katkı sunulacağı düşünülmektedir. Corot'nun bu eserinin tam olarak anlaşılabilmesi ve okunabilmesi için giriş, Romantizm'de eskiz estetiği, Corot ve sanatı ile değerlendirme ve sonuç bölümlerinin birlikte ele alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Corot her ne kadar bu eserinde İsviçre'de bir köy sokağını gösterse de bu köy sokağı aslında görünüm olarak tipik bir Türk köyü sokağı gibidir. Makalede bu benzerliğin nedeni araştırılmaktadır. Çünkü Corot hayatının hiçbir döneminde Roma'nın ötesine gitmemiş ve hiç Türkiye'de bulunmamıştır.

Makalede resim incelenerek ana bileşenlerin bir arada ele alınmasıyla bahsi geçen resme bütüncül bir bakış ve yorum getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca farklı kaynaklardan elde edilen çeşitli görüş ve bilgilerin daha kapsamlı bir çalışmayla sunulmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışma yöntemi olarak geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Konu ile ilgili hazırlanmış çok az Türkçe kaynak bulunabilmiş, bu sebepten çoğunlukla İngilizce kaynaklara başvurulmuştur. Çalışmanın giriş bölümünde 19. yüzyıl Fransa'sı kısaca tanıtılarak sanat akımlarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde Romantizm'de eskiz estetiği değerlendirilmiştir. Corot ve sanatı başlıklı üçüncü bölümde Corot'nun sanat yaşantısı ele alınmıştır. Değerlendirme ve sonuç bölümünde ise elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Eser çözümlenirken ikonolojik yöntem kullanılmıştır.

19. yüzyılın başında Fransa, Napolyon tarafından yönetiliyordu. İmparator Napolyon, Jacques-Louis David'in (1748-1825) sanatında somutlaşan Neoklasik tarzı benimsemiştir. Bu arada çağdaş yazarlar, şairler ve filozoflar tarafından Avrupa'nın başka yerlerinde ortaya çıkan Romantizm, Rasyonalizm ve Klasizm üzerinde duyguyu, doğayı ve yüce olanı yücelten bir estetiğe yol açmıştır. Yüzyıl ortalarında, sınıf mücadelelerinin içerisinde Romantizm'in yerini, görsel sanatlar ve edebiyatta modern konulara ve alt sınıfların yaşamlarına odaklanan Realizm almıştır.

Yüzyılın ikinci yarısına iki büyük sanat akımı vardır. İzlenimciler olarak bilinen bir grup ressam da modern yaşamdan konular almış, öncelikle manzara ve janr konularını, tasvir ettikleri görüntülerin anlık özelliklerini yansıtan kırık renkler ve hafif fırça dokunuşlarıyla yapmışlardır. Buna karşılık, post-empresyonistler olarak bilinen bir grup sanatçı, empresyonistlerin nesnel Natüralizm'ini reddeden bağımsız resim stilleri geliştirmiştir. Yüzyılın kapanışında birçok sanatçı, tasarımcı ve koleksiyoncu Art Nouveau olarak bilinen bir tarza yol açan sanatsal bir reformu teşvik etmiştir. Asimetrik, organik formlara dayanan ve Japon sanatından etkilenen Art Nouveau tarzı, resim ve grafik sanatlarının yanı sıra mimari ve gündelik nesnelere tasarımında da ortaya çıkmıştır (Boime, 1986: 56).

Salon des Refusés, Salon jürisi tarafından reddedilen (O yılki başvuruların yarısından fazlası kabul edilmemişti.) eserlerin sergilenmesi için kurulmuştur. Bunlar arasında Cézanne, Pissarro, Whistler ve Édouard Manet'nin (1832-1883) resimleri de yer almaktadır. Sergilenen eserlerin çoğu, özellikle Manet'nin Grass On the Grass (Le Déjeuner sur l'herbe; Musée d'Orsay, Paris) tuvali tartışma çıkartmıştır. Çıplak bir kadın figürü ile bir açıklıkta yatan erkek figürlerinden oluşan kompozisyonu Klasik ve Rönesans kaynaklarından türetilmiş olsa da Manet, 1863'te yaptığı ve 1865'te Salon'da sergilenen Olympia (Orsay Müzesi) ile ikinci bir skandal daha yaratmıştır.

1820'lerin sonunda eskizler, canlı ve gerçekçi doğa yorumlamaları nedeniyle hayranlık uyandırmış ve yıllık Salon'da bitmiş manzaraların yanında sık sık sergilenmişti. Ancak 1830'a

kadar birçoğu Barbizon Okulu'nu oluşturacak olan bağımsız manzara ressamlarından oluşan bir grup, çalışmalarında eskizin niteliklerini bitmiş peyzajınkiyle bilerek birleştirmemiştir. Alternatif olarak natüralistler ve realistler olarak anılan Camille Corot (1796-1875), Narcisse-Virgile Diaz de la Peña (1808-1876), Jules Dupré (1811-1889), Théodore Rousseau (1812-1867) ve Paul Huet (1803-1869), bitmiş resimlerinde eskizde somutlaşan dolaysızlığı, canlılığı ve gerçeği hedef almıştır (Champa, 1991: 71).

18. yüzyıla gelindiğinde genellikle eskizle ilişkilendirilen kullanım özgürlüğü, Jean Honoré Fragonard'ın (1732-1806) son derece popüler resim serisi gibi figürler “de fantaisie” olarak bilinen bitmiş eserlerde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde eskizin doğasında bulunan nitelikleri, yani enerjik fırça çalışması, canlı renkleri ve cesur kontrastlarının yarattığı canlı etki, takdir edilmeye başlanmıştır.

Denis Diderot (1713-1784) gibi sanat yazarları ve filozoflar, orijinalliği ve kendiliğini Akademi tarafından sergilenen rafine ve son derece tamamlanmış resimlerin antitezi olarak görülen eskizin estetiğini teorileştirdiler. Diderot 1767 Salon incelemesinde, “Neden güzel bir eskiz bizi güzel bir tablodan daha çok memnun eder?” diye sormuştur. Bu basit soruyla, 19. yüzyılın büyük bölümünde Fransa'da sanatsal üretime ve eleştiriye egemen olan hararetli bir tartışmanın merkezini ne olacağını ifade etmiştir (Shackelford & Wissman, 2002: 20).

1830'larda sanatçılar ve sanat eleştirmenleri tarafından formüle edildiği şekliyle “eskiz-bitiş” çatışması, Akademi'nin resmin hazırlık aşamalarını, çizilmiş ve boyalı eskizleri ve çalışmalarını, bitmiş eserden net bir şekilde ayırmasından kaynaklanmıştır. Akademisyenler ve sanat eleştirmenleri tarafından bir sanatçının bir konuya kişisel tepkisi olarak görülen eskiz, deha ve özgünlüğün bir işareti olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte bir sanatçının yalnızca ilk izlenimi bir sanat eserine yeniden işleyerek zekâsını ve resim tekniklerindeki ustalığını gösterebileceği düşünülüyordu.

18. yüzyılın sonlarında Neoklasik sanatçıların pratiğinde doruğa ulaşan sanatsal süreçlerin bu bölünmesi, daha sonra 1820'lerde romantik estetiğin ortaya çıkmasına neden oldu. Neoklasik resimlerin cilalı yüzeylerine karşı romantik sanatçılar, resimsel ifadeyi elde etmek için kasıtlı olarak daha gevşek bir uygulama ve daha canlı bir renk uygulamasını benimsediler. Eugène Delacroix (1798-1863) ve Théodore Gericault (1791-1824) gibi sanatçılar, bitmiş resimlerinde taslağın özgürce boyanmış, görünür fırça darbeleri gibi yönlerini korurken, duyguların samimiyetini ve kişisel vizyonlarını olgu aracılığıyla aktarmaya çalışmışlardır (Wisdom, 1978: 14).

Romantizm'de Eskiz Estetiği

Britanya'daki Estetik Hareket (1860-1900), daha derin bir anlam taşıyan “Sanat için Sanat” yerine güzel sanat üretmeye odaklanarak Sanayi Çağı'nın çirkinliğinden ve materyalizminden kaçmayı amaçlamıştı. Bu “güzellik kültürü”ndeki sanatçılar ve tasarımcılar, Batı geleneğinin en sofistike ve duyuşal açıdan en güzel sanat eserlerinden bazılarını ortaya çıkararak bu süreçte İngiliz orta sınıflarının bakış açısını, beğenilerini âdeta dünyasını yeniden yarattılar.

Bu yeni Estetik sanatçıları arasında Dante Gabriel Rossetti, William Morris ve Edward Burne-Jones gibi romantik bohemler; o zamanlar Paris'ten yeni gelmiş ve modern resim hakkında Fransız fikirleriyle dolu olan James McNeill Whistler gibi kişilerle; E. W. Godwin ve Christopher Dresser gibi avangart mimarlar ve tasarımcılar; Frederic Leighton ve G. F.'nin çevresine mensup, büyük klasik konuların ressamı bulunuyordu.

1860'tan 1900'e kadar Estetik Hareket, kapsamlı sanat ve tasarım değişikliklerini başlatmış orta sınıf yaşam tarzı ve ev ortamına ilişkin modern kavramları günümüze bile

yansıtmiştır. Bugün Estetik ilik, sanatçı ile toplum, sanat ile etik, güzel sanatlar ile dekoratif sanatlar arasındaki ilişkilerin yeniden değerlendirilmesiyle tanınmaktadır ve bunların tümü 20. yüzyılın sanat hareketlerinin yolunu hazırlamıştır.

Estetik ressamlar, edebî ya da tarihsel bir bağlantı kurmuş gibi görünen başlıklar kullanmalarına rağmen yalnızca bir ruh hâlini uyarmak ya da çeşitli çağrışımları teşvik etmekle ilgilenmişlerdi. Bu, bir tabloyu “okumanın” yeni yoluna alışkın olmayan halkın cesaretini kırmıştı. Estetik sanatçılar aynı zamanda resimlerinde sinestezi tekniğini (bir duyunun diğer aracılığıyla uyarılması, örneğin koku duyusunu harekete geçiren imgeler gibi) sanat eserine yönelik bir tepki katmanı oluşturmak ve izleyicinin deneyimini derinleştirmek için kullanmaya da ilgi duyuyorlardı.

Romantik akımın temsilcilerinin eskiz estetiğini benimsemesi, çoğu sanatçı ve eleştirmen tarafından gelenekselliğin, ayrıca akademik değerlerin  ok şu olarak algılandı. 1820’lerde, Jacques Louis David’in (1748-1825) eski bir  ğrencisi olan eleştirmen  tienne-Jean Del cluze, tarih resimlerinin eskiz benzeri yönleri nedeniyle defalarca Delacroix’yı eleştirmiştir. Bununla birlikte Delacroix’in Salon resimleri eskiz-bitiş çatışmasını ön plana çıkarmak için çok Şey yapmış olsa da tartışmanın en yoğun olduğu yer manzara resmiydi.

19. yüzyılda eskiz estetiğinin gelişimi, 1816’da prestijli Prix de Rome resim yarişmasında bir kategori olarak “paysage historique” veya tarihî manzaranın kurulmasıyla yükselen manzara resminin statüsünün yükselmesiyle aynı zamana denk gelmişti. Eskiz yapma pratiği yarişmanın her aşamasında zorunlu bir adım olmuş ve Akademi, tarih resminde ve tarihî manzaralarda kendi eskiz kurallarını uygulamıştır. Peyzaj yarişmalarının merkezinde “plein air  tudes” veya açık havada yapılmış küçük çalışmalar yapma pratiği yoluyla doğayı doğrudan incelemenin önemi bulunuyordu (Adams, 1994: 36).

Teorisyen Pierre Henri de Valenciennes (1750-1819) tarafından savunulan ilk amaç, Valenciennes’te olduğu gibi, belirli bir anda manzara aydınlatması yoluyla gökyüzünün, toprağın ve suyun ana tonlarını oluşturmaktı. Eskizler genellikle belirli resimler için kompozisyon modelleri olarak hizmet etmemiştir. Aksine, farklı arazi türleri ve ışığın etkileri üzerine yapılan bu çalışmalar, tamamen stüdyoda üretilen manzaralarda klasik olarak eğitilmiş ressamlar tarafından idealleştirilecek veya s slenecekti. Örneğin Corot, Fontainebleau Ormanı’ndaki büyük bir meşe ağacıyla ilgili çalışmasını Hagar in the Wilderness adlı hayal  tarihsel manzarasının arka planına dâhil etmiştir. (Pomar de, 2002: 43).

1816’da Fransız Akademisi, “paysage historique”, tarihî manzara resminde bir Prix de Rome’u tanıttı. Dört yılda bir verilen ödül, ödül sahibinin Roma’daki Villa Medici’de yaşamasını ve çalışmasını sağladı; bu ödül, akademik eğitim görmü gelecekle vaat eden Fransız resamlara verilen bir fırsattı. Tarih resmini 17. yüzyıldaki görkemine kavuşturmayı amaçlayan yeni Prix de Rome, aslında manzara resmine karşı bir heyecan çılgınlığına yol açmıştı. O zamanlar genç sanatçılar, Hollanda’da uzun süredir uygulanan bir doğa bilimci geleneği olan 17. yüzyıl Hollanda ve Flaman manzaralarını incelemek için Louvre’a akın ediyorlardı. John Constable’ın resimlerinin 1824 yılı Paris Salonunda sergilenmesi, Fransa’da bu yeni t r n yer almasını daha da hızlandırdı. Sıcak havalarda, sanatçılar artık doğada çalışmak için Paris’in dışına  ıktılar, Saint-Cloud ve Versailles kraliyet parklarına ve ülkenin daha uzak bölgelerine seyahat ettiler. Hiçbir yer Fontainebleau Ormanı’ndan daha popüler değildi. Bir zamanlar kralların ve onların kraliyet av partilerinin yapıldığu Fontainebleau Ormanı, Paris’ten bir tren yolculuğuyla kolayca ulaşılabilen bir sığınak hâline gelmişti.

Corot yaz aylarında Fransız kırsalında katılan sanatçılardan Charles-François Daubigny en başarılı olanlar arasındaydı. İster bir bataklığın üzerinde uçan leylekler, isterse r zgarıda sallanan bir elma bahçesi olsun, tuvallerini açık havada radikal bir Şekilde yapmıştır. Daubigny,

ilk yıllarında Fontainebleau Ormanı'nda çalıştı, ancak su tercihi onu kısa sürede Fransa'nın diğer bölgelerine de götürdü. Daubigny, Le Bottin (Küçük Kutu) adlı yenilenmiş bir feribot olan yüzen stüdyosundan Oise Nehri boyunca gezilere çıkmış, gökyüzü ve berrak su resimleri yapmıştır. Yansıyan ışıktan oluşan basit sahneleri, örneğin A River Landscape with Storks (Leyleklerle Nehir Manzarası) dış mekândaki bu doğrudan deneyimin bir parçasını göstermektedir. Daubigny, ilk yıllarında birçok izlenimciyi desteklemiş ve Salon sergilerine katılmalarını istemiştir (Ives, 1988: 87).

Barbizon, aslında bir yerden daha fazlasıydı; sanatçıların özellikle ressamların tüm hayatını kapsayan önemli bir unsurdu. Diğer büyük unsurlar gibi ünü bulunduğu coğrafyayı da aşmıştı. İlham verici ve besleyici, kışın şafağında donmuş parmakların veya yazın öğle saatlerinde güneşten yanmış ellerin günlük yansımalarına rağmen Barbizon, peyzajın metaforik gücü arayışına cevap vermişti. Barbizon Okulu sanatçıları, izlenimciler ile aynı ormanı ve tarlaları dolaşarak yeni renkleri, fabrika yapımı özel çantalarını ve modern görme biçimlerini aktarmalarından çok uzun zaman önce, ressamlarca "gerçeğe" giden ve hızla kaybolan kırsal yolu bize göstermişlerdi. Manzara resmi artık tarih resminin hizmetinde değildi. Bu tarz resim yapımı da tarih olup çok eskilerde kalmıştı.

1800-1900 yılları arasında Fransız manzara resmi, kökleri klasik geleneklere dayanan küçük bir türken sanatsal deneyler için önemli bir dönüşüm geçirdi. Çağdaş konuların yüceltilmesi, illüzyonun reddedilmesi ve resimciliğin vurgulanması gibi modernist sanatın gelişimindeki en önemli eğilimler ilk olarak bu dönemin manzaralarında ortaya çıktı (Bomford, 1990: 63).

Manzara resimciliği, 17. ve 18. yüzyıllarda Fransız Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi tarafından onaylanan türler arasında en alt sıralarında yer almıştı. Bu dönem boyunca statülerini yükseltmek isteyen peyzajcılar, genellikle 17. yüzyılın Fransa doğumlu ressamı ve Roma'ya yerleşen Claude Lorrain'i izlediler. Roma kırsalındaki resimler, İncil'deki veya klasik geçmişe anlatsal referanslarla yüceltilmiş dünyayı idealize edilmiş bir denge ve uyum vizyonu ile dayatmıştır. Tarihsel öğelerle zenginleştirilmiş zamansız manzaralara yapılan bu vurgu, Neoklasik manzara ressamı Pierre Henri de Valenciennes'in Akademi içinde ilk kez 1817'de ödüllendirilen "tarihî manzara" resmini onurlandıran bir Prix de Rome oluşturmak için çalıştığı 19. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam etti. Valenciennes'in konuyla ilgili teorik ve pratik söylemi, "Eléments de Perspective Pratique à l'usage des Artistes (Sanatçılar için Pratik Perspektifin Öğeleri, 1799-1800)", yıllardır manzara resmi üzerine en etkili tez olarak kaldı.

1830'larda, Fontainebleau Ormanı yakınlarındaki Barbizon'a yerleşen bir grup ressam, idealize edilmiş İtalyan sahnelerini kendi topraklarının natüralist gözlemlerle kabul edilmesini reddeden ilk Fransız sanatçı kuşağı olmuştur. Charles-François Daubigny ve Théodore Rousseau gibi ressamlar, doğrudan doğadan (açık havada) eskiz yapmak için stüdyolarını geride bırakmışlardır.

Corot, 1850'lerde Daubigny, kıyıların muhteşem manzaralarını yakalamak için Seine ve Oise nehirleri boyunca yelken açtığı küçük bir teknede yüzen bir stüdyo inşa etmiştir. "Plein-air" resminin bir başka merkezi, 1850'lerde İngiliz Kanalı boyunca Normandiya'da ortaya çıktı. Orada, Eugène Boudin Deauville ve Trouville'deki plajların tadını çıkaran tatilcilerin sahnelerini çizdi ve yerel bir mağazanın vitrininde karikatürlerini gördükten sonra genç Claude Monet'yi kanatları altına aldı (Herbert, 1988: 24).

Corot ve Sanatı

Camille Corot, tam ismiyle Jean Baptiste Camille Corot, 16 Temmuz 1796'da Paris'te doğmuş ve 22 Şubat 1875'te yine Paris'te ölmüş Fransız bir ressamdır. Öncelikle manzaraları

ile dikkat çekmiş, başka manzara ressamlarına ilham vermiştir. Empresyonistler için çalışmaları teknik özgürlükleri ve net renkleri ile dikkat çekmiş yağlı boya eskizleri ve bitmiş resimleri son derece beĐenilmiŐtir.

Corot, varlıklı bir ailede dođmuŐtu. İsviçre doğumlu annesi değirmencilik işi ile ilgileniyordu. Babası ise peruk yapımcısıydı. Corot, babasının peruk d kk nında ona yardım ediyordu. Ticaret konusunda oldukça tecr besizdi. Babasının işlerini takip etmeye çalıŐtıđında başarılı olamadı. Sonunda, 25 yaŐındayken babası ona harçlık verip her zaman hayalini kurduğu Şey olan ressamlık yapmasına izin vermişti.

Her geçen Fransız sanatçı gibi, Corot da Louvre'daki resimleri incelemek için çok zaman harcadı ve her ikisi de Neoklasik manzara ressamı Pierre-Henri de Valenciennes'in takipçisi olan Achille-Etna Michallon ve Jean-Victor Bertin'den özel eğitim aldı. Ancak en başından beri Corot, stüdyolar yerine dışarıda olmayı, gördüklerini çizmeyi ve ilk elden deneyimlerle öğrenmeyi tercih etti.

1825 sonbaharında Corot Roma'ya gitti ve orada geçirdiği üç yıl, hayatının en etkili yıllarıydı. Roma çevresindeki kırsal bölgenin resimlerini yaptı. Napoli ve Ischia'ya bir gezi düzenledi, sonrasında Venedik yoluyla Paris'e döndü. Çok mutluydu. Ağustos 1826'da bir arkadaŐına Şunları söyledi: "Hayatta gerçekten yapmak istediğim tek Şey... manzaralar çizmek. Bu kesin kararlılık, herhangi bir ciddi takıntı kurmamı engelleyecektir. Yani evlenmem gibi." Corot hiç evlenmedi. Romantik arkadaşlık, tamamen resime adanmıŐ hayatında hiç yer almadı (House, 1986: 91).

Fransa'ya döndüğünde Corot, hayatı boyunca sürdürdüğü bir rutin edindi. İlkbahar ve yaz aylarını hep dışarıda resim yaparak, küçük yağlı boya eskizler ve doğadan çizimler yaparak geçirirdi. Açık ve koyu tonların dengesi ve geçişi onun için her zaman renk seçiminden daha önemli olduğundan sanatının temelini oluşturan ton ilişkilerinde ustalık kazandı. Kışın Corot, Mayıs ayında açıldığında yıllık Salon'da sergilenmek üzere hazır bulundurmaktan hoŐlandıđı bazı daha büyük resimler üzerinde çalışmak için Paris'teki stüdyosuna çekilirdi (Moffett, 1986: 51).

Corot olgunluk dönemine ulaŐtıđında daha az seyahatlere ıktı. Ancak 1836'da Avignon'a ve Fransa'nın güneyine önemli geziler yaptı; 1842'de İsviçre'ye ve birkaç kez daha, 1854'te Hollanda'ya ve 1862'de Londra'ya gitti. Fransa'nın en sevdiği bölgeleri Fontainebleau ormanı, Brittany, Normandiya kıyısı, ailesinin Ville-d'Avray'deki eviydi. Paris yakınlarında ve daha sonra yakın arkadaŐların yaşadığı Fransa'nın kuzeyindeki Arras ve Douai'de de bulunmuştu.

Corot, yaşamı boyunca ara sıra, Chartres'teki (1830) katedral veya Douai'deki (1871) an kulesi gibi binaları tam olarak kendisine göründükleri gibi tasvir ederek doğrudan topografik manzaralar çizmeyi tercih etmiştir. Ancak çalışmasındaki temel ayırım, doğadan yaptığı küçük, doğrudan, spontane eskiz ile Salon için yaptığı büyük, bitmiş resim arasındaydı. 19. yüzyılın başlarında eskizin halka açık sergi için uygun olmadığı düşünülüyordu ve bu tür resimleri satın alacak sadece birkaç uzman koleksiyoncu vardı. Bitmiş manzaralar daha çok tercih edildi. Bunlar efsanelerde, edebiyat veya İncil'in kahraman karakterleri ile özdeŐleŐtirilebilecek birkaç küçük Őahsiyet içeriyorsa, daha da kıymetli kabul edildi. Böylece Corot, Hagar in the Wilderness (1835), Diana Surprised by Actaeon (1836), Homer ve Shepherds (1845) ve Christ in the Garden of Olives (1849 Salon) gibi baŐlıklarla resimlerini sergiledi.

İlk önemli eseri Narni'deki Köprü, henüz İtalya'dayken 1827'de Paris Salonunda gösterildi. 1833'te ikinci sınıf bir madalya ile  d llendirilen Fontainebleau ormanının geniş bir

manzarasını sergiledi: bu, Corot'ya resimlerini jüri onayına sunulmadan gösterme hakkı verdi (Nochlin, 1966: 30).

En büyük ilgi alanı manzara olduğu için Corot, 17. yüzyıl ressamı Claude Lorrain gibi, çalışmalarında figürleri tesadüfi bir şekilde kullandı. 1860'larda Corot, hafif bir melankoli havası uyandırmak için standartlaştırılmış unsurlardan (genellikle gümüşü bir tonda yapılmış saydam ağaçların olduğu bir göl) kompozisyonlar yaptığı Hatıra Eşyası adlı yeni bir manzara türü icat etti. Hayatının sonunda, özellikle stüdyosunda bir çiçek ya da bir müzik aleti tutan ya da şövale üzerinde bir manzaraya bakan genç kadınların portrelerini ve figür çalışmalarını da yaptı. Bu daha özel resimleri Corot hiç sergilemedi.

1850'lere gelindiğinde koleksiyonerler ve satıcılar onun resimlerini büyük bir istekle arıyorlardı ve Corot'nun bundan böyle hiçbir maddi kaygısı yoktu. Yüksek fiyatlar aldıkları Salonlara büyük resimler göndermeye devam etti. 1855 Paris Evrensel Sergisi'nde resim dalında birinci sınıf bir madalya kazandı ve İmparator III. Napolyon ondan bir resim satın aldı. 1867'de Legion of Honor'un bir subayı olarak terfi etti (Rewald, 1961: 88).

Üretken bir sanatçı olmasına ve 3.000'den fazla resim yapmasına rağmen talep arzı aştı ve Corot çok taklit edildi. Corot, yaşamı boyunca büyük ölçüde hassas ton efektleri ve hassas bir gümüşü renk yelpazesi ile karakterize edilen daha sonraki bilinçli ve şiirsel manzaraları aracılığıyla popülerlik kazandı. The Studio (birkaç versiyon, yaklaşık 1865) ve The Pearl (1868-1870) gibi Corot'nun yaşamının son 20 yılına ait portreler ve figür çalışmaları, onun doğuştan gelen Klasisizm'ine ve tonal resimdeki mutlak ustalığına tanıklık etmiştir. 20. yüzyılda Corot önceki resamlara göre daha fazla tercih edilmeye başlanmıştır.

Corot'nun 19. yüzyıl resim tarihindeki yeri önemlidir. Resimlerine başladığında, manzara taslağı öncelikle daha çok düşünülmüş işlerin ham maddesi olarak görülüyordu ve kendi başına büyük bir sanatsal sonucu yoktu. Corot, eskizin canlılık ve kendiliğindenlik niteliklerine sahip olduğunu gösteren ilk kişilerden biriydi; bu durum yeni tamamlanmış bir resimde eksik olan bitmiş bir doğa resmi için temel bir gerçektir. Ölümü sırasında eskiz baskın gelmişti ve manzara resmindeki herhangi bir yapaylık veya düzenek ise şüpheyle karşılanmıştı. Corot, kendisinden çok şey öğrenen ve ona saygı ile bakan empresyonist manzara ressamlarının yolunun hazırlanmasına yardım etmişti (Gauguin vd., 2002: 19).

Dardagny, İsviçre'nin Cenevre şehrine bağlı bir köydür. Bağcılık bölgesinin batı bölümünde yer alır ve üzüm yetiştiriciliği köyün ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır.

Bölgenin tarihi ve gelişimi, bugün köyün ağırlık merkezi olan kalesinin morfolojisi ile doğal olarak bağlantılıdır. Bu durum aslında eskiden iki korunaklı ev olan biri kuzeyde diğeri güneyde taban tabana zıt yönlerde gelişen iki köy evi kompleksinin oluşturulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Mevcut yapı, 17. yüzyılın ortalarında bu iki sağlam evin aynı bayrak altında birleştirilmesinin ardından oluşan dönüşümlerin sonucudur.

Bölgenin karakteristik özelliği olan birçok çiftlik, 18. ve 19. yüzyılların olağanüstü kırsal dokusunu oluşturmaktadır. Bir çiftliğin üç binası olduğu için "üçlü" oldukları söylenir. Geniş, alçak kemerli kapısı olan ahır ve son olarak bazen dışarıdan bir merdivenle ulaşılan bir ev bulunur. Kuzeyde ise doku nispeten yoğundur, bitişik evler dar sokaklar boyunca düzenlenmiştir. Bu, güneydeki daha gevşek bir yapı ile tezat oluşturmaktadır. Bu durum yerleşim alanı ve çevresindeki alanlar arasındaki yakın ilişkinin önemini göstermektedir.

Geleneksel Türk evlerinin ise sokakla ve aynı zamanda şehir yaşamıyla doğrudan bağlantı kurması çıkmalar sayesinde olmuştur. Bu çıkmalarda açılan pencerelerin yeri de önemlidir. Sokakların dar olması sebebiyle karşı eve doğrudan bakan çıkma cephesi yerine sokağı derinlemesine gören cepheye doğru pencereler açılmıştır. Pencereler dışarıdan

görünümüne göre değil ama içerinin kullanım ve ihtiyaçlarına göre düzenlenmiştir. Corot'nun bu çalışmasında evin duvarlarının kerpiçten, pencere kapı ve desteklerin ise ahşaptan yapıldığı görülmüştür. Üst kısımda iç içe geçmiş köy evlerinde birer çıkma bulunması dikkat çekmektedir. Basamaklardaki korkuluklar ve çatı desteklerinin ahşap destekleri geleneksel Türk mimarisinin 19. yüzyıl özelliklerindedir.

Geleneksel Türk evinde cepheyi oluşturan önemli öğeler; çıkma, kapı, pencere, saçaklar ve cephede bulunan süslemelerdir. İç mekânda kullanımı kolaylaştırması, doğal ışıktan daha çok faydalanılabilmesi, konutun havalandırılması, evin sokakla ve sosyal hayatla ilişki kurabilmesi gibi gerekçelerle farklı tipte çıkmalar yapıldığı görülmektedir. Çıkmalar, cumbalar, sofanın plandaki uzantıları olan köşkler plan şemasının dışa yansımaları olarak cephede hareketlilik sağlayan öğelerdir.

Geleneksel Türk evinde kapı doğrudan sokağa veya bahçeye açılabilir. Corot'nun bu çalışmasında kapı doğrudan sokağa açılmaktadır ve kapı ahşaptan tam bir Türk evi kapısı görünümündedir.

Giriş kat ve üst katlardaki pencere düzenlerinin de birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Ancak bu eserde pencereler tam olarak görülemez. Genellikle servis mekânlarının bulunduğu giriş katında, kullanım amacı ve Anadolu kültüründen süregelen mahremiyetle de bağlantılı olarak pencere boyutları daha küçüktür. Aynı zamanda da bu kattaki pencereler göz seviyesinin yukarısında olacak şekilde düzenlenmiştir. Üst kat pencereleri ise yol kotuyla göz seviyesinde olmamaları ve aynı zamanda yaşama mekânlarına açılmaları nedeniyle daha büyük boyutlara sahiptir.

Geleneksel Türk evlerinin bir diğer özgün ögesi de saçaklardır. Saçaklar bazı konutlarda çıkmaları takip ederken, bazı konutlarda ise düz ve bütüncül bir şekilde devam eder. Süslü kenarlıklı saçaklar cephe hareketliliğine katkı sağlayan öğelerdir. Çıkma, saçak ve cephede süsleme kullanımının en yaygın olarak karşılaşıldığı dönemler özellikle 18. yüzyılın son dönemleri ile 19. yüzyıldır (Kuban, 1995: 37-39). Corot'nun resminde çatı saçakları ahşap ile desteklenmektedir.

18. yüzyılın ortalarına kadar evin asıl yapısında çok fazla değişiklik olmasa da yeni üsluplar dekorasyon ve süslemede kendini göstermiştir. 18. yüzyıla kadar evler daha derli topluyken Barok üslubunun geleneksel Türk evine nüfuz etmesiyle bu durum değişmiş, cepheler hareketlenmiş, çıkma sayıları fazlalaşmış, çıkma altları ve saçaklar eğri yüzeyli bağlanmıştır.

19. yüzyılda plan, cephe ve süslemede Ampir üslubun etkileri görülmeye başlamıştır. Yalınlık ön planda olmuş, ince işlerin yoğunlukta olduğu evler daha sade ve aynı zamanda daha kaba bir görünüm almaya başlamıştır. Barok üslupta sık sık kullanılan eğrilikler azalmış yerini sade ve ciddi çizgilere bırakmıştır. Bu dönemde yaşanan bu değişikliklerin ekonomik nedenlerle bağlantısı da bulunur. Cephede yer verilen Toskana düzeninde yarım gömme sütunlar (pilaster), üçgen alınlıklar, kabartma kilit taşları, silmeler, şemseler, rozetler, çevresi ışınal madalyonlar, tuğralar, girland motifleri, akant ve defneyaprakları, bayraklar, meşalelerle yapılan armalar, müzik aletleri, vazolar ve çiçekler Ampir üslubunda kullanılan öğeler olmuştur (Bozkurt, 2013: 44).

19. yüzyılda reformist Osmanlı bürokratları, hayat biçimi, teknik ve eğitim konularında Batı'yı yakalama çabalarına girmişler; özellikle de Fransız dili ve edebiyatı ile birlikte Fransız kültürünü ve hayat tarzını örnek almışlardır. Tanzimatçılar tarafından "batılılaşma", toplum yapısıyla ilişkisi olmayan Avrupa'dan ithal edilen mallar ile özdeşleştirilmekteydi. Böylece geleneksel bilgi birikimiyle giderilemeyen günlük hayattaki sayısız ihtiyaç da Batıdan getirilerek karşılanmaya çalışılmıştır. Barınma kültüründe batılılaşma hareketinin başlaması,

1860'lardan sonra, ilk olarak yemek düzeninde atal ve bıçağın kullanılması, sedir ve minder yerine iskemle ve koltukta oturma alışkanlığının başlatılması ile olmuştur. Bu değişim, oturma ve yemek yeme düzeninde vücut duruşunun yeniden düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Batılılaşmanın diğer izleri ise kıyafetlerde ve konutta yaşama mekânlarının düzenlenişinde ortaya çıkmıştır (Demiraslan, 2007: 213).

Resim 1: Dardagny Meydanda Bulunan Geleneksel Bir İsviçre Köy Evi

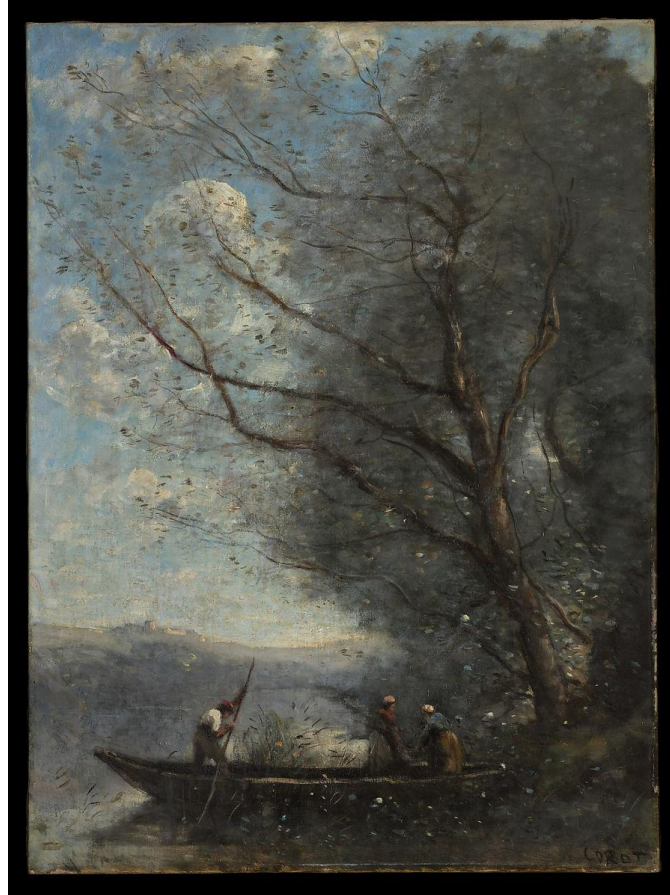

Resim 2: Dardagny Köyünün Genel Görünümü

Corot'nun çalışmalarından rnekler

Resim 3: Waterfall at Terni, 1826

Resim 4: The Ferryman, 1865

Resim 5: Fontainebleau: Oak Trees at Bas-Br au, 1832

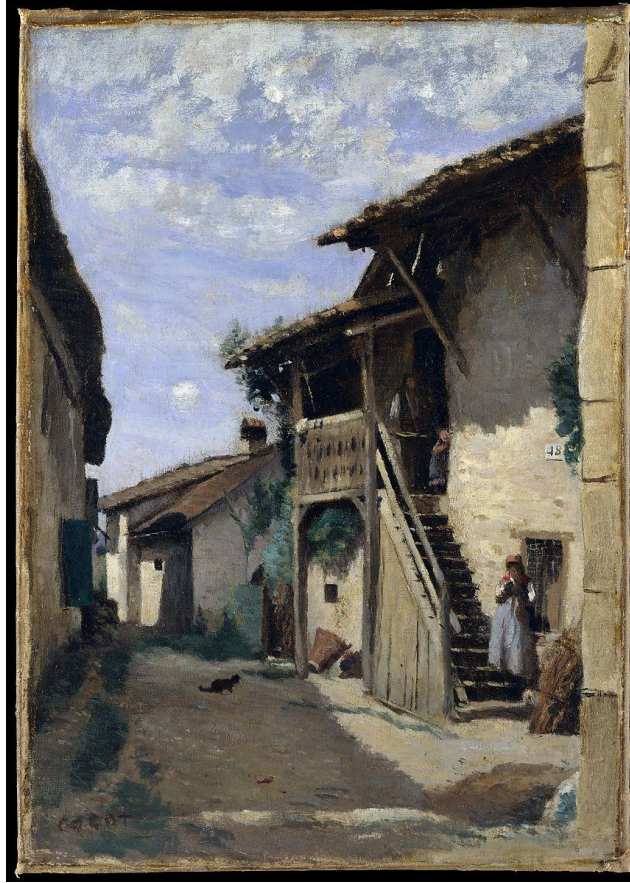
Resim 6: A Woman Gathering Faggots at Ville-d'Avray, 1871-74

Resim 7: The Banks of the Seine at Conflans, 1865

Resim 8: 1870 Yılında Etienne Carjat Tarafından Çekilen Bir Fotoğrafiyla Jean Baptiste Camille Corot

Resim 9: Jean Baptiste Camille Corot, A Village Street: Dardagny, 1852

Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye’de 19. yüzyıla gelindiğinde gündelik hayatın batılılaşmasındaki en önemli konu birleşmedir. Özellikle Galata, Pera ve Üsküdar bölgelerinin bu dönemde birbirine yakınlaşması ve şehir içi ulaşımın gelişmesiyle 19. yüzyılda İstanbul’un gündelik hayatı iç içe geçmiş durumdadır. 19. yüzyılda saraylarda başlayan batılılaşma etkisiyle evlerin değişimi, aslında kültür değişimi ile başlamıştır. Alt tabaka aile yaşantısı bu dönemde geleneğin izinde devam ederken, üst tabakada aileye zenci kalfa, Çerkez hizmetçi, Fransız mürebbiye gibi yeni fertlerin dâhil olmasıyla aile yaşantısı da batılılaşma konusunda dönüşüme uğramıştır. Batılı üslupta romanların yazılmaya başlandığı Tanzimat Dönemi’nde konaklar, içinde birçok kimseyi barındıracak büyüklükte, çok odalı yapılar olarak anlatılırlar. Toplumda kadına verilen değerin arttığı iddiası, kadınların eğitime önem verilmesi, tek eşlilik gibi unsurlar, zamanla köşk, konak hayatını da etkilemeye başlamıştır. Üst tabaka konutlarında yabancılara ziyafetler vermek, elçilik davetlerine katılmak, yazlık bir ev sahibi olmak; ev planlamasını ve barınma kültürünü değiştirmeye başlamıştır.

Corot’nun eserleri incelendiğinde hiçbirinde bu çalışmasındaki gibi Türk evi benzerliği gibi bir duruma rastlanmamıştır. Bu durum şu şekilde açıklanabilir: Kerpiç mimari tekniği ile yapılan yapı iki katlı ve yığma yapı sistemini ile yapılmıştır. Çatısı payandalarla desteklenerek yağmur sularından en az zarar görmesi sağlanmıştır. Üst kata dışarıdan merdivenle çıkılması her iki katın ayrı olduğunu gösterir. Ahşap merdiven ve sahanlıkta yer alan ahşap küpeştelere, kendine özgü desenleriyle ince işçilik içerir. Bu durum dikkat çekicidir ve Corot’nun diğer oryantalist ressamı gibi İstanbul’a gelmemiş olduğu, İstanbul ve civarlarının resimlerini yapmadığı bilinmektedir. Corot’nun gezileri araştırıldığında günlüklerinde Roma’dan öteye

geçmediği belirtilmiştir. Hiç görmediği bir ülkedeki bir köy sokağı ile İsviçre'deki bir köy olan Dardagny'deki köy sokağının bu çalışmasının özellikle ev ile ortak olan benzerlikler taşınmasının sebepleri merak edilerek konu araştırılmaya karar verilmiştir. Eser taraması ve konu ile ilgili literatür taraması yapılarak tablo çözümlenmeye çalışılmıştır. Eser ikonolojik yöntem kullanılarak araştırılmıştır. Araştırma sonucunda ressamın batılılaşma döneminde Türkiye'de Fransız kültürünün etkin olması nedeniyle ve Fransa'da da Türk kültürüne karşı bir ilgi olmasından böyle bir resmin yapılmış olabileceği sonucuna varılmıştır.

Corot'nun rengi ele alışı, uyguladığı ustaca, hassas dokunuşlar çeşitlilik göstermiştir. Bu resimler, eserlerinin nispeten küçük ve az bilinen bir bölümünü oluştursa da Paul Cézanne, Pablo Picasso ve Georges Braque gibi modernist resmin kurucuları için büyük önem taşımıştır. Bu ressamlar Corot'nun çalışmalarından çok etkilenmişlerdir.

Jean Baptiste Camille Corot, geleneksel bir romantik olarak adlandırılabilir ancak aynı zamanda İzlenimcilik'in gelişmesinde önemli bir güç olmuştur. Manzaraların ressamı, aynı zamanda Kübizm'in habercisi olmuştur. Daubigny, Daumier, Rousseau ve Millet arkadaşları arasındadır. Morisot, Sisley, Renoir, Cezanne, Seurat ve Picasso ise etkilediği sanatçılardan sadece birkaçıdır. Corot kendini tamamen sanata adanmıştır ve resimleri doğaya karşı derin bir saygı olarak isimlendirilmiştir. Bu durum o kadar çekici bir duyarlılıktaydı ki genç sanatçılar onu bir öğretmen olarak örnek almaya başlamışlardır. Çalışmalarında ışığa ve doğanın anlık etkilerine odaklanan "plein air" resmini tercih etmiştir. Barbizon ormanlarında, doğa ayrıntıları gizleyen ve çizgiyi, biçimi ve rengi basitleştiren o puslu yarı ışıkla yumuşadığında, şafakta veya alacakaranlıkta resim yaparak tuvalerini dışarıya çıkarmıştır. Corot'nun zarif kadın resimleri, keskin bir uyum içindedir ve manzaralarının çoğunda klasik bir sakinlik bulunur. Eskizler ve çizimler de onun ışık ve gölge sorunlarıyla olan ilişkisine tanıklık etmektedir. Bunlar genellikle dünyevi bir atmosferde mistik bir ruh hâli oluşturmaktadır.

Corot yorulmak bilmeyen bir gezgindir ve 1850'lerde Fransız demiryolları ağının genişlemesi, yazın yapılan yolculuklarının sınırlarını da genişletmiştir. 1852, 1857 ve 1863'te İsviçre'de Cenevre yakınlarındaki küçük bir köy olan Dardagny'yi ziyaret etmiştir. Günümüzde aslında değişmeyen bu görüş, muhtemelen Corot'nun ilk ziyaretinde yapılmıştı. Bu çalışması yalın bir köy evinden şiirsel bir sahne türetme konusundaki olağanüstü yeteneğinin mükemmel bir örneği olarak kabul edilebilir. Bu ahşap mimari unsurlarıyla köy evi âdeta dönemin Türkiye'sindeki herhangi bir yerde bulunan bir Türk köy evini ve sokağını gözler önüne getirmektedir. İzleyici adeta bir Türk köyü sokağında, Türk evinin önünde durmuş anlık görüntüye şahitlik eder gibidir. Figürlerin giysileri, gökyüzünün mavisi, çatının kiremit ve ahşap öğeleri, çeşitli bitkiler, sokakta duran kara bir kedi, duvara dayalı süpürge ve kapı üzerindeki numara da Türk kültürü ile ortak yansımalar olarak göze çarpmaktadır. Tüm bu detaylar ile değerlendirildiğinde ressam yalnızca İsviçre'de bir köy evi değil bir Türk evi de yansıtmıştır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Adams, S. (1994). *The Barbizon School & The origins of Impressionism*. Phaidon.
- Boime, A. (1986). *The Academy and French painting in the nineteenth century*. Yale University Press.
- Bomford, D. (1990). *Art in the making: Impressionism. Exhibition catalogue*. National Gallery.

- Bozkurt, S. G. (2013). 19. yüzyılda Osmanlı konut mimarisinde iç mekân kurgusunun Safranbolu evleri örneğinde irdelenmesi. *Journal of the Faculty of Forestry*, 62(2), 37-70.
- Champa, K. S. (1991). *The rise of Landscape painting in France: Corot to Monet. Exhibition catalogue*. Currier Gallery of Art.
- Demiraslan, D. (2007). Batılılaşma sürecinde Türk barınma kültüründeki değişim ve konuttaki yansımaları. 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 209-220.
- Gauguin, P., Haas, K., Reed, S. W., Wissman, F., Pissarro, C., Havinga, A., Cezanne, P., Corot, C., Daubigny, C. F., Huet, P., Millet J. F., Renoir, P. A., Degas, E., Monet, C., Redon, O., van Gogh, V., Shackelford, G. T. M., Wissman, F. E., Haas, K. E. (2002). *Impressions of light: The French Landscape from Corot to Monet*. Hardcover.
- Herbert, R. L. (1988). *Impressionism: Art, Leisure, and Parisian Society*. Yale University Press.
- House, J. (1986). *Monet: Nature into art*. Yale University Press.
- Ives, C. (1988). French prints in the Era of Impressionism and Symbolism. *Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 46(1).
- Kuban, D. (1995). *Türk Hayat'lı evi*. Ziraat Bankası Yayınları.
- Moffett, C. (1986). *The new painting: Impressionism 1874-1886*. Fine Arts Museums of San Francisco.
- Nochlin, L. (Ed.) (1966). *Impressionism and Post-Impressionism, 1874-1904: Sources and documents*. Prentice-Hall.
- Pomarède, V. (Ed.) (2002). *L'école de Barbizon: Peindre en plein air avant l'impressionisme. Exhibition catalogue*. Réunion des Musées Nationaux.
- Rewald, J. (1961). *The history of Impressionism. Rev. and enl. ed.* Museum of Modern Art.
- Shackelford, G. T. M. & Wissman, F. E. (2002). *Impressions of light: The French Landscape from Corot to Monet*. Exhibition catalogue. MFA Publications.
- Wisdom, J. M. (1978). *French nineteenth century oil sketches: David to Degas*. William Hayes Ackland Memorial Art Center.

EXTENDED ABSTRACT

Jean Baptiste Camille Corot was born in Paris in 1796, in a house at 125 Rue du Bac, now demolished. His family were bourgeois people his father was a wigmaker and his mother a milliner and unlike the experience of some of his cultural associates, throughout his life he no way felt the want of plutocrat, as his parents made good investments and ran their businesses well. After his parents married, they bought the millinery shop where she had worked, and he gave up his career as a wigmaker to run the business side of the shop. The store was a notorious destination for fashionable Parisians and earned the family an excellent income. Corot was the middle of three children born to the family, who lived above their shop during those times.

Corot entered an education to study in Rouen but left after having educational difficulties and entered a boarding academy. He was not a brilliant pupil, and throughout his entire academy career he didn't get a single nomination for a prize, not indeed for the delineation classes. Unlike numerous masters who demonstrated early gift and inclinations toward art, before 1815 Corot showed no similar interest. During those times he lived with the Sennegon family, whose primogenitor was a friend of Corot's father and who spent important time with youthful Corot on nature walks. It was in this region that Corot made his first oils after nature.

At nineteen, Corot was a big child, shy and awkward. He flushed when spoken to. Before the beautiful ladies who visited his mothers' salon, he was embarrassed and fled like a wild thing. Emotionally, he was a tender and well- conducted son, who adored his mother and quivered when his father spoke. When Corot's parents moved into a new hearthstone in 1817, the twenty- one-years old Corot moved into the dormer windowed room on the third bottom, which came his first plant as well. With his father's help he apprenticed to a draper, but he abominated marketable life and despised what he called "business tricks", yet he faithfully remained in the trade until he was 26, when his father acceded to his espousing the profession of art. latterly Corot stated, "I told my father that business and I were simply inharmonious, and that I was getting a divorce."

The business experience proved salutary, still, by helping him develop an aesthetic sense through his exposure to the colours and textures of the fabrics. maybe out of tedium, he turned to oil painting around 1821 and began incontinently with geographies. Starting in 1822 after the death of his family, Corot began entering a monthly allowance of 1500 francs which adequately financed his new career, plant, accoutrements, and trip for the rest of his life.

During the period when Corot acquired the means to devote himself to art, geography oil was on the upswing and generally divided into two camps one historical geography by Neoclassicists in Southern Europe representing idealized views of real and fancied spots populated with ancient, mythological, and biblical numbers; and two realistic geography, more common in Northern Europe, which was largely faithful to factual geomorphology, armature, and foliage, and which frequently showed numbers of peasants. In both approaches, geography artists would generally begin with out of door sketching and primary oil, with finishing work done outdoors. largely influential upon French geography artists in the early 19th century was the work of Englishmen John Constable and J. M. W. Turner, who corroborated the trend in favor of Literalism and down from Neoclassicism.

“EKSİLEN FESLERİN PEÇELER İLE İTMÂMI”: GEÇ DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA KADININ ÇALIŞMA HAYATINDAKİ YERİ (1914-1918)*

 Seda EKREM**

ÖZET

Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda kadının çalışma hayatındaki yerini savaşın, “kadınları özgürleştirici” tezi bağlamında tartışmayı amaçlayan makalede, erkeklerin kamuda yarattığı boşluğu ikame eden kadınların geçici süreliğine artan kamusal görünürlüklerinin etkileri değerlendirilmektedir. Birinci Dünya Savaşı’nın Osmanlı toplumundaki Müslüman kadınların kamusal ve ekonomik alandaki görünürlüğünü artırdığı savı tartışmaya açılmakta ve bu durumun ne ölçüde süreklilik gösterdiği irdelenmektedir. Modernleşmenin vitrini olarak kadınların gerçek bir özgürleşme deneyimini tecrübe edip etmedikleri ve bu gelişmenin savaş öncesi ortaya çıkan kadın hareketine etkileri işlenerek kadın tarihi yazımına katkı sağlanması hedeflenmektedir. Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile memur veya işçi olarak istihdam edilen kadınların hangi sâiklerle işlerinden uzaklaştırıldığı da üzerinde durulan meseleler arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı toplumu, kamusal görünürlük, kadın tarihi, savaş ekonomisi, yoksulluğun kadınlaşması

“Replenishing of Missing Fezes with Veils”: The Place of Women in Working Life in The Late Ottoman Empire (1914-1918)

ABSTRACT

Aiming to discuss the place of women in working life in the late Ottoman Empire in the context of the thesis that the war “liberated women”, the article evaluates the effects of the temporarily increased public visibility of women who replaces the gap created by men in the public sphere. The argument that the First World War increased the visibility of Muslim women in Ottoman society in the public and economic sphere is put up for discussion and the extent to which this situation has been sustained is examined. It is aimed to contribute to the writing of women’s history by elaborating on whether women, as the showcase of modernization, experiences a real emancipation experience and the effects of this development on the women’s movement that emerged before the war. The reasons why women who were employed as civil servants or laborers were dismissed from their jobs after the end of the First World War are also among the issues emphasized.

Key Words: Ottoman society, public visibility, history of woman, war economy, feminization of poverty

* Bu makale, yazarın Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında hazırlamakta olduğu *Geç Dönem Osmanlı Sosyal Politikalarının Toplumsal Cinsiyet Odaklı Okuması (1896-1918)* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, seda62ekrem@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Ekrem, S. (2024). “Eksilen feslerin peçeler ile itmâmı”: Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda kadının çalışma hayatındaki yeri (1914-1918). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 133-145. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1323083>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 5 Temmuz / July 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 10 Temmuz / July 2023

Giriş

Kapitalistleşme sürecini geç tamamlayan Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl boyunca Batı ile artan etkileşimi dolayısıyla köklü ve devamlılık gösteren modernleşme atılımlarına hız verdi. Bu atılımların en güçlü emareleri ve mezkûr olgunun zorunlu pratiği olarak okuyabileceğimiz Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı gibi belgeler devletin Müslim, gayrimüslim tebaası ile ilişkisini yeniden düzenledi. Yüzyılın sonuna doğru ilân edilen Meşrutiyet ve yeni anayasa ise daha kapsayıcı değişikliklere zemin hazırladı. Bu gelişmeler, kadınların yaşamlarına ilişkin pek çok yeniliği de beraberinde getirdi. Kuşkusuz bunlardan en önemlisi kadının kamusal görünürlüğüne artmasıydı. Toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadın işi olarak imlenen alanlar dışında başka sektörlerde kadın emeğine duyulan ihtiyaç, bu görünürlüğüne artmasına yol açtı. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde neredeyse aralıksız savaştan Osmanlı Devleti, erkek nüfusun bir kısmını cephede kaybettiğinden geride kalan eşleri yani kadınlar onların kamuda ve başka iş kollarında bıraktıkları boşluğu doldurdu. Ancak aşağı sınıftan hatırı sayılır sayıda kadın bu iş olanaklarına erişemedi, erişse dahi savaşın yıkıcı ekonomik etkilerinden üst sınıflara göre çok daha şiddetli etkilendi. Sefaletle mücadelede fuhuş ve dilencilik mezkûr kadınların başvurduğu alternatif yollar arasındaydı. Toplumsal huzuru ve ahlakı derinden etkileyen dilenme ve fuhuşa eğilim ise sosyal denetimi zorunlu kıldı. Devlet ricâli meşrutiyet sınırı dışında kalan bu kadınları kentsel mekânlardan uzaklaştırmayı ve düzenlenmiş alanlara -fahişe olarak yasal genelevlere, hizmetçi olarak hanelere ve ihtiyaç sahibi olarak hayır kurumlarına- yöneltmeyi öngören politikalar formüle etmeye başladı. İhtiyaç sahibi, muhtaç, yaşlı kadınlar Dârü’l-aceze, Dulhane vb. kurumlara yerleştirilirken, fuhuşla uğraşanlar yasal genelevlere, savaştan dolayı göçle gelen sağlıklı, genç kadınlar ise orta-üst sınıf devlet erkânının evlerine hizmetçi olarak yerleştirildi.¹

Savaşa giden erkeklerin kamuda ikamesi² olarak görünürlüğü artan Müslüman Osmanlı kadınlarının büyük bir kısmı ise kamuda memuriyetten, fabrika işçiliğine, askeri dikimevinde terzilikten, marangozluğa kadar çeşitli iş kollarında yer almaya başladı. Uzun süren savaşlar sonucunda eşini, oğlunu, babasını kaybeden ve onlardan boşalan işgücü açığını doldurmaya başlayan Müslüman Osmanlı kadınları hem bu zorunluluk hem de ucuz iş gücü³ olmaları nedeniyle başta gıda ve tekstil olmak üzere çoğu sektörde istihdam edilmeye başlandı (Karakışla, 2018:12). *Genç Kadın* dergisinin sekizinci sayısında Hamid Faik mevcut durumu şöyle ifade etmekteydi: “*Harb-i medeni hayatımıza yeni bir amel-i mevcudiyet getirdi; köylerimizin, hayat-ı bedeviyemizin refik-i mesaisi kadınlarımız, iştirak-ı efkâra bir mecburiyet-i ihtiyaç ile girdiler. Şimdiye kadar tarlalarımızı eken eller, çifti süren kollar, değirmenlere*

¹ Dul ve kimsesizlerden kızların, evlatlık ve kadınların hizmetçilik suretiyle İstanbul’daki münasip aileler yanına yerleştirilmesine dair Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesinden Trabzon, Kastamonu ve Hüdavendigâr Valilikleri ile Samsun, Karesi ve İzmid Mutasarrıflıklarına çekilen telgraflar için bk. BOA, DH. ŞFR., 103/77, 1921. Ayrıca 1915 tarihli başka bir belgeye göre de Dârü’l-aceze’de bir pavyon ayrılarak muhacirinden dul kadınlara hizmetçilik öğretilerek talep hâlinde hükümet eliyle evlere gönderilmesi kararlaştırılır (BOA, DH.İD., 161/6, 1915).

Makalede arşiv belgelerini tarihlemeye Rûmî Takvim esas alınmış ve Türk Tarih Kurumunun Tarih Çevirme Kılavuzu’ndan faydalanılmıştır.

² “Bazı memurluklara kadınlar atanmış erkek nüfusun azalması kadınlara çalışma ortamı hazırlamıştır. Hastane, posta idaresi, tekel idaresi, laboratuvar vb. işlerde kadın çalışan sayısı artmış; yol yapımı, maden işçiliği, atölyeler, sokak temizliği gibi işlerde de kadınların çalıştırıldığı görülmeye başlanmıştır. Ayrıca gıda sanayii, dokuma sanayii, kerestecilik imalatı, sigara, sabun, kimyasal ürünler sanayii, matbaacılık vesaire alanlarda da istihdam edilmişlerdir.” Bk. Özkiraz, 2011: 5.

³ Fabrika sahiplerinin ucuz işgücü tercih etmeleri, çoğunlukla kadın işçilerin istihdam edilmesine yol açmıştır. Ayrıca bu dönemde fabrikalarda çalışan kadın işçilerin çoğunluğunu ise tıpkı sermayede olduğu gibi gayrimüslim vatandaşlar oluşturmuştur. Bk. Şeker, 1999: 118.

bakliyyât yapan vücûdlar, ticarethanelerimize devairede aynı ihtiyâcla geldiler. Eksilen fesleri peçeler itmâm etti.” (Hamid Faik, 1919: 2)

Benzer saptamayı Birinci Dünya Savaşı yıllarının ünlü gazetecisi Ahmed Emin Yalman, *Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye* (Yalman, 2019: 276) adlı çalışmasının “Savaş Bir Yandan Özgürleştiriyor” başlıklı bölümünde, savaşa giden erkeklerin ikamesi olarak kamusal görünürlüğü artan kadınların özgürleşme serüvenini etraflıca anlatmaktadır. Yalman, devlet dairelerindeki boşlukların kadınlar tarafından doldurulmasının kadınların ne kadar çalışkan olduklarını göstermekle kalmadığı, yanı sıra erkek ve kadının bir arada bulunmasının ahlaki⁴ sorunlara yol açacağı yönündeki eski görüşün de temelsiz olduğunu ortaya çıkardığını savunmaktaydı. Savaş yıllarının zorunlu bir neticesi olarak yorumlayabileceğimiz artan kamusal görünürlüğün, kadınları toplumsal cinsiyet rolleri gereği salt çamaşırcılık, bohçacılık, hizmetçilik vb. işler ile hemhâl gören zihniyet dönüşümüne de kapı araladığını savunan Yalman’ın aksine, bu durumun geçici olduğunu, savaşın son bulmasıyla mevcut zorunluluğun ortadan kalktığını ve modernleşmenin vitrini olarak kadınların gerçek bir özgürleşme deneyimi yaşamadığını hatta bahse konu yanılmanın savaş öncesi ortaya çıkan kadın hareketine büyük zarar verdiğini savunan feminist tarihçiler de vardır.⁵ Savaşın sonlanması ile memur⁶ veya işçi olarak istihdam edilen kadınların görevlerinden uzaklaştırılması, kadın kamusal görünürlüğünün geçici süreliğine arttığını destekler niteliktedir.⁷

1. Osmanlı Emek Piyasasında Kadın İstihdamı

Savaşın, kadınların çalışma hayatına ve kadın özgürleşmesine yönelik doğrudan ya da dolaylı etkilerinin ne olduğuna yönelik muhtelif okumaların ortak paydası, kadın istihdamına duyulan zorunlu ihtiyaç ve kadın emeğinin ucuz iş gücü olarak görülmesiydi. Kadınlar daha öncesinde İmparatorluğun İstanbul, Selanik gibi önemli kentlerinde toplumsal cinsiyet rejimi gereği “kadın işi” olarak belirlenen aşçılık, bohçacılık, terzilik⁸, sütannelik, dadılık, hastabakıcılık, ebelik, çamaşırcılık, hizmetçilik vb. işlerde çalıştı (Karakışla, 2014: 11). Zamanla yaygınlaşan ve sayısı artan atölye ve fabrikalar ise kadınların istihdam edildiği diğer

⁴ “Çalışan kadın kendine saygısı olan bir birey gibi davrandı ve sokaktaki örtülü kadını peşine düşülecek bir av olarak gören erkekler de ailesine ekmek götürmek ve askerlik görevini ifa eden erkeğinin yokluğunda dürüstçe çalışan bu kadına saygı duyma ihtiyacını hissettiler.” (Yalman, 2019: 276).

⁵ Fransız kadın tarihçisi Françoise Thebaud, Amerikalı tarihçi Margaret Randolph Higonnet savaş ve kadın özgürleşmesi üzerine karşılaştırmalı çalışmalar yürüten iki önemli tarihçi bahse konu tezin önemli savunucularıdır. Nermin Abadan Unat ve Şirin Tekeli ise Birinci Dünya Savaşı’nın Osmanlı Müslüman kadınlarını kölelikten kurtardığı tezini benimsemekte ve Yalman’ın gazetecilik yaptığı yıllarda elde ettiği verilerin doğru yorumlandığını savunmaktadırlar. Unat ve Tekeli’ye göre savaş geçici bir istihdam ve özgürleşme yaratmamış bilakis kadın özgürlüğüne ivme kazandırmıştır.

⁶ Kadınların devlet dairelerine memur olarak girmeleri 1914 sonrası mümkün olabilmiştir. Bu, genel seferberlik nedeniyle erkek iş gücünün emek talebini karşılamada yetersiz kalmasından kaynaklanmaktaydı. Bu sebeple kadınlar postane, merkezî ve yerel kamu birimleri ve hastaneler gibi kamusal kuruluşlarda kadınlar çalışmaya başlamış ve savaş süresince çalışan kadın sayısı artmıştır. 1917 yılına gelindiğinde Maliye Nezaretinde 12, 1918’de İstanbul Postanesi’nde ise 85’i Müslüman olmak üzere 90 kadın çalışmaya başlamıştı. Bk. Yıldırım, 2017: 93.

⁷ Örneğin Sansür Heyeti’nde istihdam edilen kadınların savaşın sonlanmasıyla işlerinden çıkarılması: “*Sansür Heyeti’nde seferberlik münasebetiyle vaktiyle hizmete kabul edilen ve bu defa vazifeleri son bulan memureler...*” (BOA, DH. İ.U.M. 16/2, 1919).

⁸ Kadınların biçki-dikişe yatkınlıkları savaş sırasında askerin giyim ihtiyacı için -cüzi bir miktara- çalışmalarına vesile olmuştur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi’nin gazeteye verdiği bir ilanla hanımlardan yardım isteğini içeren Kızılay Arşiv belgesine göre: “(...) *Hilal-i Ahmer bütün İstanbul hanımlarını iş başına davet ediyor. Askere çamaşır yetiştirmek lazım, dikiş dikmek ve yahut diktirmek arzu edenler her gün sabahdan akşama kadar Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi’ne müracaat edebilirler. Çamaşır için lazım gelen Amerikan bezleri merkezde hazır. Bunları gayet cüzi bir ücret mukabilinde dikmeye müheyya olan binlerce fakara-yı nisvan da ashâb-i hamiyetin lütuf ve himmetine intizâr ediyor.*” (Türk Kızılay Arşivi, 193/60, 1915).

çalışma alanlarıydı. İşgücüne duyulan ihtiyaç, kadınları, belli başlı iş kollarının vazgeçilmez unsuru hâline getirdi. Dokuma ve gıda sektörleri bahse konu iş kollarının başında gelmekteydi. Yerli ve yabancı yatırımcıların açtığı fabrikalar tekstil başta olmak üzere kısa sürede kadınların istihdam edildiği iş sahalarına dönüşmüştü. Örneğin 1898'de İstanbul Küçükçekmece'de kurulan Osmanlı Kibritleri A.Ş.'de çalışan 201 işçinin 121'ini ve yine Bakırköy'de açılan Bez Fabrikası'nda çalışanların yarısını kadınlar oluşturmaktaydı. 1913-1915 sanayi istatistiklerine göre ise gıda endüstrisinde çalışan kadınların oranı % 58'di. Daha geç tarihli bir istatistiğe göre ise (1915) sanayi sektöründe çalışanların % 30'u kadınlardı (Ökçün, 1970: 45).

Emek piyasasındaki kadın işçi sayısının fazlalığı kadının kamusal görünürlüğüne artırmakta ancak onların taleplerini karşılamamaktaydı. Eşit işe eşit ücretin⁹ söz konusu olmadığı bu çalışma ortamında, maaşlara dair memnuniyetsizliği ve şikâyetleri ihtiva eden çok sayıda belgenin mevcudiyeti söz konusu memnuniyetsizliği sarıh bir şekilde göstermektedir. Söz gelimi 1911 tarihli belgede Bursa'da ipek fabrikalarında¹⁰ çalışan kadın işçilerin çalışma ortamları ve ücretlerinden şikâyetçi oldukları görülmekte. Mesai saatlerinin fazlalığı, ücretlerinin düşüklüğü ve çalışma koşullarının ağırlığından şikâyet eden Bursa'daki altmıştan fazla ipek fabrikasında çalışan 1200 kadın işçi, devlet ricâlinden, bir an evvel durumun tahkik edilerek elde edilecek neticeye göre gereğinin yapılmasını talep etmekteydi.¹¹ Benzer şekilde

⁹ Kadın işçiler erkek işçilere göre oldukça düşük ücrete çalışmaktaydılar. 1913-1915 sayımları pamuk ipliği ve pamuklu dokuma gibi kadın işçilerin yoğun olarak çalıştığı sektörlerde erkek işçilerin 10-13, kadın işçilerinse 4-6 kuruş arasında günlük ücret aldığını ortaya koymuştu. Sabun imalatında ise erkek işçilerin 12-15 kuruş arasında değişen günlük ücretleri kadın işçiler için 2-6 kuruş arasında değişmekteydi. Bk. Yazgan, 1985: 69.

¹⁰ Bursa'da ipekçilik ile ilgili daha detaylı bilgi için bk. Çiftçi, 2017.

¹¹ "Atebe-i Ulyâ-yı Cenâb-ı Tâcdâri'ye

Ma'rûz-ı cariyeleridir

Cenâb-ı Hak padişah-ı hürriyet-perver ve şehinşah-ı adalet göster efendimiz hazretlerini her türlü avarız-ı kevnîyeden masûn buyursun âmin.

Sevgili padişahımız! Ma'ruzatımız mühim ve halâsımız inâyet-i celil-i hazret-i hilâfet-penâhilerine menûdur. Zaman-ı istibdatda bütün zavallılar kafe-i mağdurlar zenginlerin, müteneffizân ve mütegalibelerin kahr u zulümleri altında ezildikleri hâlde zebun-ı esâret olduklarını söylemek için bir merci bulamadıklarından daha sarıhi her merciler esareti amir bulduklarından ya esaret zinciri altında mahv olurlar veyahut metin ve mukavim bir vücuda sahip iseler beşeriyetin tahammülü fevkinde her türlü ızdırıp ve işkencelere serfûrî ederek ömür-i tabiielerini bir sefalet-i müessire ile ikmâl edip ölümler idi. Şimdi hamd olsun Meşrutiyet idareye meşrutiyet—perver, milleti düşünür bir padişah-ı zîşâna mâlik olduğumuzdan arz u şikâyata cür'etyâb oluyoruz.

Şikâyat-ı cariyemiz saik-i zaruretle intisab ettiğimiz ipek fabrikaları direktörlerinin eczimizden bi'l-istifade tatbik ettikleri insaf ve merhametten âri adaletsizliklere mütedairdir. Şöyle ki, Bursa'mızın mahsulât-ı mühimmesinden en birincisi ipe ve ipek mahsulü olduğundan nefs-i Bursa kasbasında kış ve yaz sefalet-i dâime içinde altmış mütecâviz ipek fabrikaları mevcuttur. Fabrika ameleleri muhtaç-ı iâne İslam ve Hristiyan kızlarından intihâb edilir. Fabrikatörler esasen derya-yı sefalete gark olan biz biçarelere istihdam edilip kesb-i istihkâk edeceğimiz ücurâta mahsuben bir lira veya daha ziyade para i'tâsı suretiyle zincir-i esaretlerine arzuları veçhile bağladıkları sonra yevmiye üç kuruş mukabilinde kışın nisf'ül-leyl sayılan saat onda yazın saat sekizde iş başına davet ve on altı saat tahammül-fersâ amelîyatda istihdam ederek yine karanlık zamanlarda evdetimize müsaade etmektedirler. Havâic-i zaruriye-i beşeriyemizi bir başka başka vasıta ile te'min etmekteki acimizden nâşi bu tâkat-sûz emr-i gayr-ı meşruaya itaate mecbur oluyoruz. Hâlbuki en büyüğümüz yirmi beş yaşında bulunan biz biçareler ekseriyetle memleketlerimizin nihayetlerinde bulunan fabrikalara sabahleyin karanlığında azimetimiz hininde ve gerek akşamdan sonra hânelerimize avdet zamanında bazı eşirre ve serhoşların tecavüzat-ı namus-şikenânesine ve saadet ve istikbalimize ma'tuf tehlikelerle ma'ruz kaldığımız ve kadınlığımızla kış günlerinde karlar içinde ve uyuşturucu soğuklar karşısında cüz'î bir ücret mukabilinde maişet arkasında koştuğumuz bazı hâdim-i insaniyet olanların bâis-i teessürü olduğundan istirdâd-ı hürriyet-perver bu insaniyete, insafa mugayir ve tahammül edilmez işkencelerin izâlesi emrinde birçok konferanslar, nutuklar verildiği ve matbuatta makaleler yazıldığı hâlde menfaatinden başka bir şey düşünmeyen efendilerimiz harekât-ı bî-insâfanelerini tebdil etmemiş ve mağduriyet-i fevkalade-i câriyânemizden tahlisimize medâr olacak her türlü tedâbire müracaat ettiğimiz hâlde kâffesinde me'yus olduğumuz cihetle nâcâr veli-nimetimiz ve şehinşah-ı adalet-siret efendimiz hazretlerine ilticaya mecbur olduk. Şâyet cidden merhamete lâyük olan vaziyet-i sefilâne-i ma'ruzatımızın tahakkuku emrinde bütün fabrikatörlere kaide olmak üzere ifâ edilen hizmete göre munsifâne bir ücret i'tâsı veba'de ş-şafak fabrikaya

çok daha eski tarihli bir arşiv kaydında da, dokuma işçisi kadınların ağır iş koşulları ve ücretlerin düşüklüğü nedeniyle ayaklandıkları görülmektedir (Karakışla, 2002: 54). Osmanlı coğrafyasında belgelere yansımış ilk kadın işçi isyanına imza atanların ise Slevneli¹² kadınlar olduğunu hatırlatmak gerekir.

Kamusal alanda kitlesel kadın varlığının belgelere yansımış hâli olan Bursalı ve Slevneli kadınların isyanı, bize imparatorluğun büyük ve gelişmiş kentlerindeki kadınların çalışma ortamları, ücretleri ve mücadelelerine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bursa’nın ipek fabrikalarında istihdam edilen muhtelif yaş aralığı ve milletten kadınlar için çalıştıkları atölye ve fabrikalara yakın yatakhaneler yapılmış ve bu kadınların üretim mevsimi süresince orada kalmaları sağlanmıştır.¹³ Bursa’da ham ipek imal eden 41 ipek fabrikasında toplam 2316 işçi bulunmaktaydı. Çalışan işçilerin % 95’i kadındı (Kurnaz, 1996: 127). 1913 yılında çalışma günü toplamı 153,5, 1915’te 125,5’tu. Günlük çalışma iki saati paydos olmak üzere toplam 14 saattir. Bu yıllardaki gündelik ücret 4 kuruştur. Bursalı kadınlar zamanla daha da ağırlaşan bu çalışma koşulları ve düşük ücretlere iyileştirme talebiyle greve¹⁴ gitmişlerdir. Grevcilerin dört temel isteği vardı: ücretlerine % 20 - % 25 oranında bir zam, en az bir saatlik öğle yemeği molası, ücret artışının aylık olarak 10 kuruş olması ve işe alımlarda kolaylık.

İstanbul, Selanik¹⁵, Bursa gibi büyük ve gelişmiş kentlerdeki kadınların çoğu hizmet, sanayi ve kamu başta olmak üzere çeşitli iş kollarında istihdam edilmekteydi. Söz gelimi İstanbul’da şekercilik, tahin ve bisküvi imalatında çok sayıda kadın çalıştırılmakta ve özellikle ambalaj işlerinde istihdam edilmekteydiler. Çalışma saatleri günde 9-11 saat arasında değişirken, kış aylarında iki saat daha azdı. 1913’te çalışan 324 işçiden 77’si, 1915’teki 95 işçiden 15’i kadındı. Ücret açısından ise erkeklere haftada 60-90 günde (10-15), kadınlara haftada 18-36 günde (3-6) kuruş ödenmekteydi (Kurnaz, 1996: 127). Erkeklerin kazancının yalnızca üçte birine çalışan kadınlar neredeyse her iş kolunun ucuz emek gücü, yedek ordusuydu.¹⁶ Örneğin kadınlar The Oriental Carpet Manufacture Ltd. Şirketi’nde günlüğü sadece 1,6 kuruşa çalışmaktaydılar. İşçi gündeliği de düğüm sayısına bağlıydı. İyi bir işçi günde 5-6 bin düğüm atabiliyordu. İzmir’de 1700, Uşak’ta 2200, Kırkağaç’ta 2400, Isparta’da 2600, Sivas ve Burdur’da 3000 düğüme 40 para veriliyordu. Buna göre iyi bir işçinin gündeliği Uşak’ta 2,2-2,7, Isparta’da 1,9-2,3, Sivas’ta 1,6 idi. Günlüğü 1,6 kuruşa tekabül eden yoksul

azimetle karanlık basmazdan evvel hanemize avdete müsaade edilmesi hakkında irâde-i adalet-mu’tâde-i hazret-i hilâfet-penâhileri şeref-sudûr buyurulursa bütün âlem-i insaniyetin dağ-ı derûnu olan sefaletimizden tahlis buyurulacağımız muhakkak olduğundan kadınlığımıza, pek cüz’i bir menfaat mukabilinde ifasına mecbur tutulduğumuz tahammülsüz hizmetin te’siriyle düçar olduğumuz sefalet-i uzmaya merhameten ba’demâ bütün ipek fabrikalarının insaniyet ve adalet dairesinde amele istihdam etmelerine ve kadınların ahvâl-i hususiyelerinin dahi nazar-ı dikkate alınmasına irade-i şahanelerinin bi-diriğ buyurulmasını bin iki yüz fabrika amele kızları nâmına istirhama cür’et-yâb olduk. Ol bâbda emr u fermân ve luf u ihsân padişah-ı meşrutiyet-perver efendimiz hazretlerindir.” (BOA, DH. İD., 107/17, 1911).

¹² Orijinal kaynakta baskı hatası dolayısıyla Slevne yazmaktadır, Plevne olması muhtemeldir.

¹³ Nicole Von Os, Bursa 1910 Grevi ile ilgili makalesinde: 7 ile 70 yaş arasındaki kadın ve genç kızların günde 15-16 saat çalıştıklarını, sabah 9’da başlayıp gece 1’e kadar işbaşında kaldıklarını belirtmektedir. Bunun karşılığının ise 1910’da 1 ile 5 kuruş arasında olduğunu altını çizmektedir. Bk. Os, 1997: 7.

¹⁴ Grev 15 Ağustos 1910 tarihinde başlamıştır. Grevin başlaması ilk olarak bir telgrafla İstanbul’da Fransızca yayımlanan *Stamboul* gazetesine bildirilmiştir. Aynı gün *Sabah* gazetesi de bu grevi okuyucularına duyurmuştur. Bk. Os, 1997: 8.

¹⁵ Selanik’teki işçi kadınların büyük bir çoğunluğunu Yahudiler oluşturmaktaydı. Genç Yahudi kızların çalışan ve uysal itaatkâr işçiler olarak ünü, tütün şirketlerinin üretim maliyetlerini kısma, kârlarını artırma arzuları ile birleşince, kadınların emeğine dayanan bir üretim bandının kurulması da daha tercih edilen ve uygulanan bir yöntem olmuştu (Gila, 2009: 140-141; Balsoy, 2009: 55).

¹⁶ Her ücretle çalışmaya hazır çok sayıdaki kadın göçmenin varlığı fiyatları aşağı çeken bir başka nedendi.

kadınlar mezkûr fabrikanın çalışan çoğunluğunu oluşturmaktaydı.¹⁷ Bunun nedeni kadınların sadece ucuz emek gücü olarak görülmesi değil aynı zamanda işe uygunluklarıydı. Ellerinin küçüklüğü ve işe yatkınlıkları başlıca tercih sebepleri idi. 1908 tarihli *Kadın* dergisinde çok az paraya halıları üreten bu yoksul kadınların ahvâli şöyle ifade edilmekteydi: “(...) *Uşak şehrinde i’ mâl edilen ve Avrupa’ya, Amerika’ya mühim ihracatı olan, kibarlarımızın misafir salonlarını tezyin eyleyen o güzel halıları seccadeleri bilir misiniz kimlerin elleri nesc ediyor? Buradaki inâs mekteplerinde inceliklerle zaten melûf, iyi hâlli, görgülü, mükemmel ta’lim ve terbiye altında yetişen hanım kız değil, kimsesiz, fakirzâde, kaba saba elliler, ümmî, sırf cahil, zavallı kızcağızlardır! Evet yüzlerine baksanız hâllerine terahhum edeceğiniz bir takım aceze çocuklarıdır*” (Pakize Senî, 1908: 6).

Kadınların sayıca fazla olduğu bir diğer imalât sektörü ise tütündü. İstanbul ve İzmir’de birer tütün fabrikası bulunmakta, burada 1915’te neredeyse çalışan erkek sayısı kadar kadın istihdam edilmekteydi. Söz gelimi 1915’te 1141 erkeğe karşılık 1086 kadın çalışmaktaydı. İstanbul, Selanik, Bursa gibi sanayi kentlerinde çoğu kadın oldukça geniş iş kollarında çalışma imkânı yakalayabildiği gibi grev, boykot da yapabiliyordu. Ancak aynı şey imparatorluğun her bölgesi için geçerli değildi. Örneğin Kastamonulu kadınların dokuma tezgahlarındaki sayısının artmasına tepki gösteren silahlı grupların varlığına dair malumatın yer aldığı arşiv kaydı bize aynı yıllarda Anadolu’nun¹⁸ herhangi bir yerindeki çalışan kadının toplum gözündeki yeri ile İstanbul ya da Bursa’dakinin aynı olmadığını göstererek kıyaslama¹⁹ imkânı sunmaktadır (BOA, DH.MKT. 2783/5, 1909). Benzer sâik ve amaçlarla 1912’de Aydın’da da tütünde çalışan kadınlara İslâmî kurallara uymadıkları gerekçesiyle Dâhiliye Nezareti tarafından soruşturma açıldığı ve baskıya uğradıkları görülmektedir (BOA, DH. İD.107/29, 1912).

Nispeten eğitilmiş orta sınıf, orta-alt sınıf kadınların daha rahat iş bulabildiği ya da alt sınıf kadınlara göre geçim sıkıntısı yaşamadığı bu dönemde, düşük gelirli veya geliri olmayan kadınlar yalnızca yoksullukla mücadele etmenin yanı sıra bir de toplumsal baskıya maruz kalmışlardır. Öyle ki Anadolu’da²⁰ yaşayan kadınlar gibi Rumeli’de yaşayan alt sınıf kadınlar da “Bize benzemezsiniz.” diyerek kendilerini, imparatorluğun sosyo-ekonomik anlamda daha gelişmiş İstanbul ve Selanik gibi kentlerinde yaşayan hemşirelerinden şanssız da görmüşlerdir: “*Evet Hanım hemşirelerim, size hitâb ediyorum, çünkü siz bize nispetle bahtiyarsınız. Selanik’inizde, İstanbul’unuzda ara sıra kadınlara ait konferanslara, tiyatrolara nâil oluyorsunuz, hakkınızı talep için hiç olmazsa söz söylediğiniz zaman sizi susturmaya kalkışacak karşınızda hiçbir mani’aya tesadüf etmezsiniz. Ve işte onun için bize benzemezsiniz. Kadın kulüpleri, kadın cemiyetleri teşkil edebilirsiniz. Ah bir kere Rumeli’nin içlerine, Üsküp’e, Manastır ve sâir mahallere giriniz. Müdhiş bir cehâlet-i amîka karşısında bulunursunuz*” (Üsküplü Hamide, 1909: 625). İstanbul’da ise kadınlar sadece fabrikalarda işçi ya da kamu

¹⁷ Carpet Kumpanyası’na göre 1913’te şirket hesabına çalışan işçi sayısı on beş bindi ve bunların hatırı sayılır kısmını kadınlar oluşturmaktaydı.

¹⁸ Arşiv kayıtlarındaki istisnai örneklerin genel bir değerlendirme için yetersiz olduğunu hatırlatmakta fayda var zira Anadolu’da salt halı dokumacılığı ile uğraşan 60000 kadın işçi bulunmaktaydı. Bk. Kurnaz, 1996: 127.

¹⁹ Ahmet Emin Yalman “Savaş Bir Yandan Özgürleştiriyor” başlıklı makalesinde köylü kadınların kasaba ve şehirlerde yaşayan kadınlara göre çok daha aktif oldukları notunu düşer. Kırsal kesimde asıl üretici kesimin kadınlar olduğunu belirtir. Ürünlerin hasadını kendileri yaptığı gibi yine kendileri pazara götürüyorlar hatta araçlardan kurtulmak ve mallarını daha iyi bir fiyatla satabilmek için nüfusun yoğun olduğu büyük merkezlere kadar gidiyorlardı (Yalman, 2019: 276).

²⁰ Kırsal bölgelerde asıl üretici gücün kadınlar olduğunu belirten Yalman, kadınlar ürünlerinin hasadını yaptıktan sonra kendileri pazara götürüyorlar hatta araçlardan kurtulmak ve mallarını daha iyi fiyatla satabilmek için nüfusun yoğun olduğu büyük merkezlere kadar gidiyorlardı diye ekliyor ve Anadolu’da çalışan aktif kadın varlığından bahsediyor. İmparatorluğun sosyo-ekonomik ve kültürel anlamda gelişmiş diğer bölgelerdeki kadınlara göre kendini cahil görenlerin de aslında üretimin ve kültürün en etkin unsuru olduğunun altını çizmektedir (Yalman, 2019: 278).

dairelerinde²¹ memur olarak çalışmıyor aynı yıllarda belediyede de çok sayıda kadın istihdam ediliyordu. Temizlikçi olarak işe alınan kadınlar özel bir üniforma ve pantolon giyiyorlardı. Postane, merkezi ve yerel kamu birimleri ve hastaneler gibi kamusal kuruluşlar da kapılarını kadınlara açmıştı. 1917 yılında Maliye Nezaretinde 12, 1918’de İstanbul Postanesi’nde ise 85’i Müslüman olmak üzere 90 kadın çalışmaya başlamıştı (Günaydın, 1967: 66).

“Bu iki hayattan hangisi esarettir? Sermayedarların işçisi olmak mı, evinin sahibi olmak mı?” (Kurnaz, 1996: 127) diyen dönemin ünlü yazarlarından Galip Bahtiyar, kadınların çalışma hayatında aktif bir şekilde yer almalarını eleştirerek bu hataya düşen Avrupa’nın şimdilerde çocukların şefkatsiz ve ortalıkta perişan oldukları için pişman oldukları vurgusunu yapmaktaydı. Kadın için önemli olanın ailesi ve evi olması gerektiğini belirten Bahtiyar, toplumun refahı ve huzurunun buna bağlı olduğunu *Ümmet* dergisindeki “Aile” başlıklı yazısında işlemişti. Aynı yıllarda kadının çalışma hayatındaki yerinin önemini vurgulayan *Kadınlar Dünyası* dergisinde yayımlanan imzasız bir yazıda ise kadının ekonomik özgürlüğünün öneminden bahsedilmekte kadınları aciz duruma düşüren şeyin erkeğe ekonomik bağımlılık olduğuna dikkat çekilmektedir: “Evet şimdiye kadar hep ezildik, ezildik ve bu ezildiğimiz başlıca sebebi de hep ma’işetimizin yalnız erkekler tarafından te’min olunmasıdır. Eğer biz de çalışmış olsak eğer biz de kazansak, o zaman bu kadar aciz olmayız” (İmzasız, 1914: 4). İçinde buldukları sefaletin kaynağı olarak kadınların aktif çalışma hayatında yer edinmemelerini gösteren Osmanlı orta/üst sınıf entelektüel kadınları yazdıkları makalelerde önce ekonomik özgürlük mottosunu sıklıkla tekrarlamaktaydılar: “Biz Osmanlı kadınları, bugüne kadar atalet içinde yaşıyor, daima erkeklerimizin mesaisi ile geçiniyor, erkeksiz kaldığımız anda da sefalet ve zaruretten gariban oluyor idik. Çünkü cahil idik, çünkü âtil idik, çünkü iş bilmiyor, kendimizi kendi mesaimizle yaşatmıyor idik. Artık aklımızı başımıza alalım, birbirimize el vererek bir teavün-ü umumi ile işçilik hayatını ihya ederek, maarif hayatını ihya ederek hem tenevvür, hem de bizi daima tehdit etmekte olan sefalet ve zaruretten kurtulalım” (Meliha Cenân, 1329: 3).

Kadınların çalışma hayatına atılmaları gerekliliğini savunan çoğu kadın dergisinin yanı sıra kadının yaşam alanını ev, işini ise ev içi emekle sınırlayan kadın dergileri de mevcuttu. Bunlardan en göze çarpanı mütareke döneminde çıkarılmaya başlanan *Genç Kadın* dergisiydi. Feminizmi Avrupa kökenli olduğu için reddedip tehlikeli gören derginin kadın yazarlarından Fatma Fuad özellikle ilim ile meşgul olmak isteyen kadınlara bunun yaşamlarını idame ettirmelerini sağlayamayacağını savunarak bu işle uğraşan erkeklerin dahi aç kaldığını vurgulamaktaydı: “Geçendeki Fatih harik hâilinde eşyasıyla beraber hanesi anan, bir müddet sonra, nezaretinde bir daire müdürü olan zevci vefat eden bir hanımefendi, tahsis edilen 1000 kuruş aile maaşına, pek güzel bildiği terzilik sayesinde 2000 kuruş kadar bir şey ilave etmeye mehmâ-ı imkân çocuklarını aç bırakmamaya muvaffak olmuştur ve olmaktadır. Eğer bu hanım dikiş ve biçki bilmeseydi, buna mukabil edibe, şaire, muharrire olsaydı; benim eminim olduğum gibi siz de kat’iyyen emin olunuz ki çoktan evlâtlarıyla beraber aç ve çıplak kalır; derege-i tesile düşerdi. Çünkü memleketimizde ilim ve kalem; bilhassa edebiyat bir erkeği bile geceli gündüzlü göz nuru döktüğü hâlde, en mübrim ihtiyacını temin edebilecek bir surette geçindirmiyor. Şöhret kazanmış, âsârıyla gençliğe, memlekete hizmet etmiş birçok erbâb-ı ilim ve kalem hastahane köşelerinde, yâhûd kira bucaklarında, sefalet-i tâmmе içinde terk-i hayât eylediklerini her vakit görüyoruz. Bugün ben ev kadınlığı icâbatı olan şeylere tenezzül etmeyerek yalnız ve yalnız yazıp okumak, diploma almak, erbâb-ı kalemden muharrire nâmını

²¹ Osmanlı’da Müslüman kadınlar çalışma hayatına devlet memuru olarak ilk kez öğretmenlikle girmiştir. Dâr’ül-muallimat kurumunun ilk mezun verdiği 1873 yılından 1911’e kadar geçen 38 yıllık dönemde 731 kadın öğretmene diploma verdiği görülmektedir (İnan, 1982: 96).

kazanmak için çalışan genç kızlarımıza cidden acıyorum. Şüphesiz benim gibi düşünenlerin cümlesi de acırlar ve bunda da haklıdırlar” (Fatma Fuad, 1919: 8).

2. “Yoksulluğun Kadınlaşması”²²: Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hane Reisi Kadınlar

1907 yılında İstanbul’daki tüm hanelerin % 14’ünün reisi kadındı. Bunların % 32’si yalnız yaşamaktaydı.²³ % 14’lük bir dilim ise aile içermeyen hanelerde, evlerini başka biri veya birkaç kadınla paylaşarak hayatlarını sürdürmekteydi (Duben & Behar, 2014: 73). 1907’de kadınların en fazla % 16’sı yaşamlarının herhangi bir aşamasında kendi hanelerinin reisi durumundaydılar, bu daha çok 50-59 yaş arasında oldukları yıllara rastlıyordu, yani büyük bir ihtimalle dul kalmaları durumunda hane reisi konumuna geliyorlardı. Balkan Savaşları’ndan 1922’ye kadar neredeyse sürekli savaşan Osmanlı, erkek nüfusunun büyük bölümünü kaybetmiş ve dul kalan kadın sayısı da hızla artmıştı. Bunun neticesinde cephede eşini ve çocuklarını kaybeden²⁴ kadına hem kamusal alanda hem de hanede büyük görev düşmekteydi. Salt ölüm ile değil boşanma nedeniyle de çok sayıda kadın dul kalmakta ve erkeğin, hamiliğini yaptığı kadını boşamasıyla işsiz olan kadının sefaletle mücadelesi kaçınılmazdı. Ekonomik özgürlüğünü kazanamamış²⁵ kadın boşanma durumunda çaresiz kalmaktaydı. Basiretçi Ali Efendi’nin²⁶ İstanbul Mektuplarında “Boşanma, Dul Kadınlar ve Kimsesiz Çocuklar” başlıklı

²² Bu kavramı ilk kez kullanan Diana Pearce’dır. Pearce, başta hane gelirinin eşitsiz dağılımı olmak üzere eğitim ve istihdam olanaklarında da dezavantajlı konumda olan kadınların erkeklere bağımlı kalarak yoksulluk yaşadıklarının altını çizmektedir. Bu bağımlılığa maruz kalan kadınları Hintli ekonomist Amartya Sen ise “kayıp kadınlar” olarak tanımlamaktadır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında zorunlu olarak hane reisi durumuna gelen Müslüman Osmanlı kadınlarının da yoksulluğu çok daha sert deneyimlediklerini mevcut kayıtlardan öğrenmekteyiz. Savaşta eşini, çocuğunu, babasını kaybeden kadınlar sefaletle mücadelede çeşitli enstrümanlar geliştirmeye çabalamıştır. Ancak alt sınıf kadınların iş olanaklarına erişimde yaşadığı zorluk ve savaş dolayısıyla yapılan işe yardımlarından memur ve asker ailelerine geçilen iltimas nedeniyle yararlanamamaları onları dilencilik ya da fuhuş gibi alanlara sevk etmiştir. İlgili kaynaklar için bk. Pearce, 1978: 23-36; Sen, 1992: 304; Sen, 1995: 259-273.

²³ Yalnız yaşayan kadınların yarısından çoğu kırk beş yaş altı ve büyük bir olasılıkla hâlen doğurganlık dönemi içindeydiler. Bu rakamlar hane reislerinin % 20’sinin kadın olduğu ve bunların da % 36’sının yalnız yaşadığı 1885 yılında daha yüksekti. Bu şartıcı yükseklikteki rakamlar biraz yanıltıcı olabilir çünkü bunlar içinde yaşayan kadınlara değil, hanelere ait yüzdelik oranlardır. On beş yaş ve üzerinde yalnız yaşayan kadın oranı 1885’te daha yüksekti.

²⁴ “Harbin bütün mesaibinden kadınlar ve kadınlık âlemi pek elim bir surette müte’essir olmuştur. Memleketimize bakalım diğer memleketleri de tasavvur ve tahayyül edelim. Milyonlarca kadınlar, kızlar babalarını, kocalarını, oğullarını, kardeşlerini zayı’ ettiler. Hayatta istinadgahlarından mahrum kaldılar. Sefaletle düştüler bu sefalet ve perişanlık içinde niceleri mahvoldular. Kalanları dul, kimsesiz, yetim, biçare kaldılar.” (Yeni Gazete, 1918: 11-12).

²⁵ Herhangi bir işte çalışmayan kadınların bir kısmı dilencilik yaparak geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Kadınların içinde bulunduğu sefalet ve dilenmelerine ilişkin malumatı içeren 1908 tarihli *Kadın* dergisinin üçüncü sayısında da benzer konuya değinilerek kadınların sefalet yüzünden dilenmelerine bir çözüm bulunması gerekliliğinin altı çizilmiştir: “Sefâlet, zaruret bizde birçok kadınları dilenmeye (tese’üle) sevk etmiştir. Çok zaman evvel hatta bugün bile hangi memleketin belediyesi önünden geçilse vezni noksan ekmeklerin; sefaletin aç kalmak bedbahtlığına kadar indirdiği bir kâfile-i muhtâcine tevzi’ edildiği görülür ki bunların kâffesi kadındır. İffet ü ismeti; istiklâl-i şahsiyi bir kanun-ı mefsuh hükmüne geçiren şu merhamet-i ca’liyye; memleketimizde bu ve buna benzer teşebbüsât-ı hayriyenin fikdânından ileri geldiğine şüphe mi ister? İnsanı ataletle sevk eden merhamet, cemiyet-i beşeriye için sâri bir illettir. Yağmur altında saatlerce bekleyip bir lokma ekmeğe dest-i tehyî-i sefaletini uzatanlar meyanında henüz istiklâl-i şahsiyyesini mahvetmemiş ve böyle elim bir san’ata henüz alışmamış yüzlerce insan olduğundan rical-i etubbamızın uhdelere terettüb eden şu vazife-i mukaddeseyi ifâda isti’câl göstermelerini temenni ederiz” (Kadın, 1908: 13).

²⁶ Makalenin tarihsel aralığı açısından oldukça erken tarihli -1870’li yıllar- bir eser olan “Şehir Mektupları”ndaki kadın algısı örneği bize, Osmanlı Devleti’nin modernleşme atılımlarına hız verdiği süreçteki mevcut zihniyet ve kadının yaşam şartlarına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu maksatla makalede yer verilen bu eser, Basiretçi Ali Efendi’nin başta İstanbul’un gündelik hayatı olmak üzere, devletin ve milletin içinde bulunduğu şartları vb. konuları mesele edinmektedir. Söz konusu çalışma 1870-1878 yılları arasında *Basiret* gazetesinde yayımlanan yazıların toplamından oluşmaktadır.

yazısında değindiği mezkûr konu, kadının bir de çocuğu varsa daha da biçare kaldığını göstermektedir: “Şâyân-ı teessüf bir şey işittim. Geçenlerde Diraman taraflarında bir adam mukaddema taşrada tehhül ederek haremini İstanbul’a getirmiş, şimdi de tatlik etmiş ve o kadından biri yedi sekiz yaşında ve biri de sekiz dokuz aylık iki kız çocuğu olup müfarekattan sonra bunları validesine vermiş ve çocukların infaki için kadına şehri otuzar kuruş vermeyi vadetmiş ise de sonra parayı vermemiş. Kadın ise zaten fakire ve kimsesiz olduğundan, çocukları, hususiyle küçüğünü besleyemeyerek kendisi sütineliğe gidip ciğerpare si evladını mecburen babasının evine götürmüş ise de kabul etmediklerinden kapının dışarisına bırakıp savuşmuş (...) Sokak ortasında ve taşlar üzerinde uzunca müddet kalmasından vücudunda hâsıl olan eser-i inhiraftan naşi üç gün sonra vefat etmiştir (...) İşte bu sebeple birçok fukarâ-yı nisvân doğurmaktan tehâşi ediyorlar. Kimisi hiç doğurmamak çaresini ekserisi de hamlini hisseder hissetmez iskati yolunu arıyorlar. Bu sebeple nüfusumuz terakki edecek iken günden güne tedenni ediyor” (Basiretçi Ali Efendi, 2017: 92). Benzer soruna Reşad Ekrem Koçu’nun da İstanbul Ansiklopedisi’nde “Azgın Anaların Kurbanı Çocuklar” başlıklı bölümde yer verdiğini görmekteyiz: “Kocasını herhangi bir şekilde kaybettikten sonra bir oğlan çocuğu ile dul kalan kadın (adam ölmüş yahut çocuğu ile karısını yüz üstü bırakıp kaçmış veya kadını boşanmış ve evladını aramayıp izini kaybetmiş olabilir) hamisiz ve gelirsiz olursa hem kendini geçindirmek hem de çocuğunu yetiştirmek için çalışmak veya yeniden evlenmek zorundadır. Fakat bu durumdaki kadınlar bir erkekle gayrimeşru münasebetler kurar ise ve oğlan anasının bu hâlerinden hicap duyarsa kadının yanından kaçır ve büyük şehrin hane berduşları arasına düşer ve pek kısa zamanda iffetini de kaybederek mahvolup gider” (Koçu, 1966: 4059). Kadına dair bahsi geçen boşanmanın getirdiği dilenme, fuhuş vb. sorunların ilerleyen tarihlerde de devam ettiğini söylemek mümkün. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında eşlerini, çocuklarını cepheye gönderen dul kadınların sorunları ve taleplerinin izlerini arşiv kayıtlarından da sürmek mümkün.²⁷

Kocasının ortadan kaybolması ve çocuklarının çokluğu sebebiyle küçük oğlunu Darülaceze’ye yerleştirmek zorunda kalan Fatma’nın hikâyesi, eşlerinin herhangi bir sebeple artık olmaması üzerine kadınların düştüğü zor durumu örneklemektedir (BOA, DH. UMVM. 119/29, 1341). Birinci Dünya Savaşı sırasında memur ve subay ailelerinin yardımlarda öncelik verilen kesimi oluşturması, eşi veya çocuğu askerde olan “sıradan” yoksul kadınların en temel ihtiyacı olan gıdaya dahi erişimde zorluk yaşamasına neden olmuştur. Savaşın erken döneminde -1915- devletin bağladığı bir aylık şehit maaşıyla ancak bir veya iki somun ekmek alınabiliyordu. Savaş patlak verdiğinde gıda maddeleri kara borsaya düştü, bir somun ekmeğin fiyatı 5 kuruştan 55 kuruşa fırladı. Şekerin kilosu ise 3 kuruştan 1917 yılına gelindiğinde 150 kuruşa, makarna 90 kuruşa, patates ise 20 kuruşa çıkmıştı. Enflasyonun ve işsizliğin bu derece arttığı olağanüstü savaş koşullarında yoksul kadınların yaşamlarını idameleri daha da güçleşmekteydi. Genel harbin yarattığı olağanüstü koşullar, sefalet, açlık, kimsesizlik bazı kadınların fuhuşa meyyalinde artışa neden olmaktaydı. Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu fuhuş hadisesine dair izlenimlerini Fuhuş-i Atik romanında işleyen Ahmet Rasim yoksulluğun sebep olduğu artan fuhuş ortamını şöyle resmetmekteydi: “O zamanlar birkaç mahalleye sıkışıp kalmış olan bu sosyal rezillik yılan gibi kovuktan kovuğa sokularak evden eve tünel açıyordu. Yeni fuhuş bu tarihten itibaren ‘Açıl kilit, açıl!’ oynamaya başladı. Koltuklar açıldı, çoğaldı. Galata, Beyoğlu, Şişli, Feriköy, Tatavla, Kadıköy, Samatya, ile Adalar’ın, Boğaziçi’nin birçok yerlerine saldıranak dallı budaklı bir şekil aldı. Özellikle de İslam terbiyesini zedeledi. Ondan

²⁷ Aralık 1916 tarihli Kızılay Arşivi’nde günlük nafakasını çıkarmak için fuhuşa bulaşan Müslüman kadınların varlığından şöyle bahsedilir: “Cidden mücib-i rahm ve şefkat bir hâlde sokaklarda dolaşan ve ancak bir günlük nafakasını kazanmak için dilencilik eden ve yahud bu maksad için ismet ve iffeti hâk-i târik fuhuş ve safahate düşen İslâm kadınları.” (Türk Kızılay Arşivi, 74/80, 1916).

sonra arkası gelen iğrençlikleriyle ne mal olduğu anlaşıldı. Bence ‘yeni fuhuş’a şehrin her tarafında, birer, ikişer zemin hazırlandı, genel harp onu seferber hâline koydu. Bu büyük karışıklık sırasındaydı ki Avrupa’dan edindiğimiz her kuram, her prensip gibi serbestlik kuramı da İslam’ın sosyal terbiye kurallarını kapatarak aile bağları bağlılığı, hürmetleri gevşedi. Zaruret, sefalet, açlık, kimsesizlik dertleri şiddetle ortaya çıktıkça bu dert, dört tarafa saldırdı. Birkaç sene içinde bir ‘görenek’ olup kaldı” (Ahmet Rasim, 2007: 202).

Ahmet Rasim’in bahsettiği artan fuhuş karşısında devlet ricâlinin çeşitli önlem ve müdahaleleri bulunmaktaydı. Örneğin Harbiye Nezareti’nden Emniyet Genel Müdürlüğüne gönderilen yazıda “*Gerek mahalle aralarında ve gerekse sokaklarda fuhuş ve rezalet ile toplumun ahlaki yapısını bozanlara askeri dikimhanede iş imkânı sağlanmalıdır.*” ifadesi yer almaktadır. Geçim sıkıntısından dolayı fuhuş yapan kadınların askeri dikimhanelerde çalıştırılmasına dair kararı içeren belge devlet erkânının bu konudaki hassasiyetini göstermektedir (BOA, DH. EUM. THR. 48/36, 1328). Mevcut zorluklarla mücadelede devletin sosyal devlet gibi davrandığını gösteren örnekler de mevcuttur. Şüphesiz bunlardan en önemlisi, devletin yoksulluk ve kimsesizlikten fuhuş yapan kadınları Dârü’l-aceze’ye kabul etmesidir. Ancak gerçekten yoksul ve kimsesiz oldukları için fuhuş yaptıklarına kanaat getirilen mağdur kadınların bu imkândan faydalanması sağlanmaktaydı.²⁸

Sonuç

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “kadın işi” olarak imlenen hizmetçilik, bohçacılık vb. geleneksel işlere ek olarak kadınların kamu dairelerinde memur veya işçi statüsünde, belediyelerde, fabrikalarda, atölyelerde daha fazla görünür hâle gelmesi ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda “eksilen feslerin peçeler ile itmâmı” bir zorunluluğun sonucudur. Kadının çalışma hayatındaki yeri ile seferberlik ilişkisi bu alanda çalışma yapanların, savaşın doğrudan ya da dolaylı olarak kadın özgürleşmesine katkısı argümanlarının temel izleği yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında “savaşın özgürleştirici” etkileri herkes tarafından kabul görse de, kazanılan hakların çoğunun seferberliğin sonlanmasıyla kaybedilmesi bir sürekliliğinin olmadığına hatta uzun vadede yarattığı geçici olumlu hava ile kadın hareketine zarar verdiğinin göstergesidir. Geleneksel kültürel kodların uzun süre hüküm sürdüğü, muhafazakâr toplum yapısının egemen olduğu ve dinî hassasiyetlerin yaşamı büyük oranda şekillendirdiği imparatorluk topraklarında, savaşın kısa vadede kadının çalışma hayatına ikamesinin sürekliliğinden söz etmek çok da mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda mevcut yerleşik kodların uzun vadede bir zihniyet dönüşümüne evrilemediği savaş yıllarını, kadınlar lehine bir ara dönem olarak okumak mümkündür.

Savaş yıllarının zorunlu bir diğer etkisi ise geleneksel dayanışma ağlarının yerini seküler, bürokratik ve merkezi bir sosyal devlet anlayışına bırakmasıdır. Ahalinin yegâne koruyucusu, yani paternal bir figür olarak temsil edilen padişah ve onun atıyyelerinin ön planda olduğu, geleneksel yardımlaşma ağlarının etkin bir şekilde işlediği klasik dönemden seküler, merkezi sosyal devlet anlayışına geçişte kuşkusuz en önemli merhale II. Meşrutiyet’in ilanı ve sonrasında mevcut hükümetin yaptığı reformlardır. Ancak uzun süren savaşlar neticesinde zuhur eden sosyo-ekonomik sıkıntılar toplumun daha geniş kesimini meşrutiyet sınırı dışında kalanlar kümesine dâhil etmeye başlamıştır. Söz gelimi sefaletle mücadelede dilencilik ya da fuhuşu çözüm olarak gören kadın sayısının artışı hükümetin “sosyal denetim”i sağlamak

²⁸ Bulgaristan’ın Cumalı kazasından olup yaklaşık on yıl önce İstanbul’a gelerek geçimini fahişelik yaparak sağlamaya çalışan Hacer kimsesiz ve yoksul olduğu için Dârü’l-aceze’ye kabul edilmiştir. Bk. BOA, DH.İD., 47/11, 1911. Hacer ile benzer şekilde yoksulluktan dolayı fuhuşa bulaşan Melek de Dârü’l-aceze’ye kabul edilmiştir. Bk. BOA, DH. EUM. THR., 34/70, 1910.

noktasında daha ciddi adımlar atmasına neden olmuş ve “kapatılma” devlet ricâli nazarında en köklü ve etkili çözüm olarak görülmüştür.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA, DH. MKT., 2783/5, 19 Mart 1325 (1 Nisan 1909).
BOA, DH. EUM. THR., 34/70, 17 Mayıs 1326 (30 Mayıs 1910).
BOA, DH. EUM. THR., 48/36, 25 Teşrin-i sâni 1328 (8 Aralık 1912).
BOA, DH.İD., 47/11, 3 Kânûn-i sâni 1326 (16 Ocak 1911).
BOA, DH. İD., 107/17, 7 Şubat 1326 (20 Şubat 1911).
BOA, DH. İD., 107/29, 27 Haziran 1328 (10 Temmuz 1912).
BOA, DH. İD., 161/6, 1 Eylül 1331 (14 Eylül 1915).
BOA, DH. UMVM, 119/10, 9 Eylül 1334 (9 Eylül 1918).
BOA, DH. İUM, 16/2, 29 Eylül 1335 (29 Eylül 1919).
BOA, DH. ŞFR., 103/77, 12 Kânûn-i evvel 1337 (12 Aralık 1921).
BOA, DH. UMVM, 119/29, 26 Ağustos 1338 (26 Ağustos 1922).
Türk Kızılay Arşivi, 193/60, 26 Şubat 1330 (11 Mart 1915).
Türk Kızılay Arşivi, 74/80, 4 Kânûn-i evvel 1332 (17 Aralık 1916).

Sürelî Yayınlar

- Fatma Fuad (1919). Kadın ve kadınlık. *Genç Kadın*, (6), 8-9.
Günaydın, N. (1967). İlk kadın memurlar. *Hayat Tarih Mecmuası*, (4), 66-67.
Hamid Faik (1919). Kadınlığa dair. *Genç Kadın*, (8), 5-6.
İmzasız (1908). Şuûn-ı Nisvân. *Kadın*, (3), 13.
İmzasız (1914). Kadınlığın bir hatvesi daha. *Kadınlar Dünyası*, (152), 4-5.
Melihâ Cenân (1913). Kadının hayat ve mesai-i umumiyyeye iştirakı lazımdır. *Kadınlar Dünyası*, (85), 2-3.
Pakize Senî (1908). Musâhabe-i Nisâiyye: Bazı mütâla’âtım. *Kadın*, (5), 6-7.
Selma Rıza Hanımefendi’nin bir mektubu (1918). *Yeni Gazete*, 11-12.
Üsküplü Hamide (1909). Kadınlığa dair. *Mehâsin*, (9), 625-626.

Telif Eserler

- Ahmet Rasim (2007). *Eski fuhuş hayatı: Fuhuş-i atik*. Avrupa Yakası Yayınları.
Balsoy, G. (2009). Gendering Ottoman labor history: The Cibali regie factory in the early twentieth century. *International Review of Social History*, (54), 55-57.

- Basiretçi Ali Efendi (2017). Boşanma, dul kadınlar ve kimsesiz çocuklar. N. Sağlam (Haz.), *İstanbul Şehir Mektupları* içinde (92. s.), Erdem Yayınları.
- Çiftçi, C. (2017). *Bursa'da ipekçilik*. Renkvizyon Matbaacılık.
- Duben, A. & Behar, C. (2014). *İstanbul haneleri: Evlilik, aile ve doğurganlık 1880-1940*. (Çev: N. Mert), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Gila, H. (2009). Selanik'te Yahudi tütün işçileri: Toplumsal ve etnik mücadele bağlamında cinsiyet ve aile. (Çev: G. Erginsoy), E. C. Schick, A. Buturovic (Ed.), *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih* içinde (137-161. ss.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İnan, A. (1982). *Tarih boyunca Türk kadınının hak ve görevleri*. Milli Eğitim Basımevi.
- Karakışla, Y. S. (2002). Uşak'ta kadın halı işçilerinin isyanı. *Toplumsal Tarih*, (99), 54-58.
- Karakışla, Y. S. (2014). *Osmanlı kadın telefon memureleri (1913-1923)*. Akıl Fikir Yayınları.
- Karakışla, Y. S. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş yılları ve çalışan kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)*. İletişim Yayınları.
- Koçu, R. E. (1966). Çocuklar, azgın anaların kurbanı çocuklar. *İstanbul Ansiklopedisi*, (8), Koçu Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1996). *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk kadını*. Milli Eğitim Basımevi.
- Oktar, T. (1998). *Osmanlı toplumunda kadının çalışma yaşamı Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*. Bilim Teknik Yayınevi.
- Os, N. V. (1997). Bursa'da kadın işçilerin 1910 grevi. *Toplumsal Tarih*, 7(39), 7-10.
- Özkiraz, A. Ö. (2011). II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadın olmak. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, (1), 5-6.
- Pearce, D. (1978). The feminization of poverty: Women, work and welfare. *The Urban and Social Change Review*, 11(28), 23-36.
- Sen, A. (1992). Missing women. *British Medical Journal*, 304.
- Sen, A. (1995). Gender inequality and theories of justice. M. C. Nussbaum, J. Glover (Ed.), *Women, Culture, and Development: A Study of Human Capabilities* içinde (259-273. ss.), Clarendon Press.
- Şeker, N. (1999). Türk-Yunan nüfus mübadelesi ve bir kent: Bursa. *Bursa Defteri*, (1), 117-131.
- Yalman, A. E. (2019). *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*. (Çev: B. Keşoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldırım, K. (2017). *Osmanlı'da işçiler, çalışma hayatı, örgütler, grevler (1870-1922)*. İletişim Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Most Muslim Ottoman women began to labor in various professions, from factory workers to civil employees, from tailoring in military sewing houses to carpentry, as their visibility expanded as a replacement for the males who engaged in warfare. Due to this need and access to a cheap labor force, Muslim Ottoman women -who had lost their husbands, sons, and fathers because of protracted conflicts and had begun to fill the employment vacuum, they had created-became the preferred workforce for most industries, particularly the food and textile industries. In this period, when relatively educated middle-class, middle to lower class women could find a job more efficiently or had no financial difficulties compared to lower-class women, low-income or non-income women not only had to struggle with poverty but were also exposed to social pressure due to religious sensitivities. Like the women living in Anatolia, the lower-class women living in Rumelia also saw themselves as “ignorant” of the nurses living in the more developed cities of the empire, such as Istanbul and Thessaloniki, saying, “You do not look like us.” The Indian economist Amartya Sen theorizes that poverty is gendered and that worldwide, women experience poverty much more severely than men, with the concept of “feminization of poverty.” Sen underlines those women, who are disadvantaged in education and employment opportunities, especially in the unequal distribution of household income, experience poverty by being dependent on men. He defines women exposed to this addiction as “missing women.” We learn from existing records that Muslim Ottoman women, who became the head of households during the First World War, also experienced poverty much more severely. Women who lost their husbands, children, and fathers in the war tried to develop various instruments in the fight against misery. However, the difficulties experienced by the lower-class women in accessing job opportunities and the fact that they could not benefit from the subsistence aid due to the war due to the favor given to the families of civil servants and soldiers led them to areas such as begging or prostitution. In the article, an evaluation was made of the place of Ottoman women in working life during the first world war based on archive records and research studies.

Archival sources, women’s magazines, and newspapers of the period were examined in detail. The situation of women who were dismissed from their jobs due to women’s poverty, the sectors in which women worked, and men who returned to work after the war were evaluated. To make this assessment, comparative and cross-reading historical sources were attempted.

GENÇ HANS HOLBEIN'İN BAZI ESERLERİNDE “MEMENTO MORI” KAVRAMI*

 Deniz KARAKURUM**

ÖZET

Ölüm, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana insanlar tarafından değerlendirilen, diğer varoluşsal sorunlarla birlikte anlamlandırılmaya çalışılan bir olgu olmuştur. Hayata dair her şeyde olduğu gibi ölüm de insanın yaşamına yön vermiş, insanın ortaya çıkardığı sanat eserlerine yansımıştır. Memento Mori, “Ölümü hatırla” veya “Ölümlü olduğunuzu hatırla” anlamlarına gelen Latince bir deyiştir. Antik Çağ kadar erken bir dönemde dahi karşımıza çıkan Memento Mori ve ona dair semboller hâlâ günümüzde sanatçılar tarafından kullanılmaya devam edilmektedir. Kavram, eserlere genel olarak ölümü sembolize eden kafatası, iskelet, kanatlı iskelet, kum saati vb. şeklide yansımıştır. Memento Mori tarih boyunca çeşitli biçimlerde sanat eserlerine yansımış olsa da gerçek anlamda popülerite kazanması Rönesans Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Bu çalışmada Kuzey Rönesansı'nın önemli sanatçılardan olan Genç Hans Holbein'in eserlerinde yer verdiği Memento Mori kavramına yaklaşımı ve yorumlama biçimi ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Çalışma için sanatçının kavramı en iyi temsil ettiği düşünülen eserlerinden bazı örnekler seçilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Memento Mori, Hans Holbein, ölüm, Rönesans, kafatası

“Memento Mori” Concept in Some of Hans Holbein the Younger’s Artwork

ABSTRACT

Death has been a phenomenon that has been evaluated by people since the dawn of time and tried to be understood with other existential problems. As in everything related to life, death has given direction to people’s lives and is reflected in the works of art created by people. Memento Mori is a Latin phrase meaning “Remember death” or “Remember that you are mortal”. Memento Mori and its symbols, which appeared in art as early as antiquity, are still used by artists today. The concept is symbolized by a skull, skeleton, winged skeleton, hourglass, etc. Although Memento Mori has been reflected in works of art in various forms throughout history, it gained great popularity during the Renaissance. In this study, an important artist of the Northern Renaissance, Hans Holbein the Younger’s approach and interpretation of the matter, was discussed and evaluated. For the study, some examples of the artist’s works, which are thought to represent the concept best, were selected and examined.

Key Words: Memento Mori, Hans Holbein, death, Renaissance, skull

* Bu makale, yazarın Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalında hazırlamakta olduğu *Rönesans ve Barok Dönem Avrupa Sanatında Memento Mori Kavramı* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, İzmir / TÜRKİYE, denizkarakurum028@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Karakurum, D. (2024). Genç Hans Holbein'in bazı eserlerinde “Memento Mori” kavramı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 147-170.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1321491>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 1 Temmuz / July 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 20 Ağustos / August 2023

Giriş

Türkçeye “Ölümü hatırla” ya da “Ölümlü olduğunu hatırla” olarak tercüme edebileceğimiz *Memento Mori* kavramı, kökleri Antik Çağ’a kadar uzanan Latince bir deyiştir. Herodotos (MÖ 5. yy) Mısırlıları anlatırken bu kavram ile bağlantılı bir geleneğe şu sözlerle değinmektedir: “... Şölenlerde ya da hiç olmazsa zengin evlerinde verilen şölenlerde, yemekten kalkılacağı sırada birisi eline tabut içinde bir ölüyü gösteren tahta bir heykel alır, çepeçevre dolaştırır; o kadar iyi işlenmiş ve boyanmıştır ki, insan sahici bir ölü sanır; bir dirsek, bilemedin iki dirsek boyundadır, bunu her misafirin önünde durup gösterir ve şunları söyler: ‘Bu ağaca iyi bak ve iyice ye iç; çünkü öldüğün zaman sen de böyle olacaksın’ İşte böyle yaparlar şölenlerin sonunda...” (1973: 164). Aynı geleneğin, Petronius (MS 1. yy) tarafından kaleme alınan *Satyricon* adlı eserde Trimalchio adlı karakterin verdiği ziyafette de anlatıldığı görülür: “... İçki içtiğimiz ve her lüksü detaylı olarak hayranlıkla izlediğimiz sırada, bir köle, kol ve bacakları ile omurgası her yöne hareket ettirilebilip bükülebilecek biçimde yapılmış gümüşten bir iskelet getirdi. Bir iki kez iskeleti masanın üzerine koydu, böylece esnek eklemler çeşitli pozisyonlar sergiledi ve Trimalchio uygun bir biçimde şöyle dedi: Yazık biz zavallı ölümlüler, o zavallı adam bir hiçtir. Yani aşağıdaki dünya bizi alıp götürdükten sonra, hepimiz böyle olacağız. O hâlde her şey yolunda iken yaşayalım.” (1925: 52). Söz konusu geleneğin Romalılar tarafından da uygulandığı açıktır. Çeşitli Avrupa müzelerinde yer alan bronzdan minyatür iskelet figürleri buna kanıt teşkil etmektedir (Weber, 1910: 6). Romalı bir savaşçı, kazanılan bir savaştan gururla döndüğünde ona gerek bölgenin yetkili yöneticileri gerek halk büyük saygı gösterir, onu överlerdi. Ancak bu gurur ve övgünün savaşçının gözünü kör edip onu günaha sürüklememesi adına bir kölenin ona *Memento Mori* cümlesini hatırlatmakla görevlendirildiğini de bilmekteyiz (De Pascale, 2009: 86).

İnsana dair her kavram gibi *Memento Mori* de sanata farklı biçimlerde yansımış, sık sık ölümün karşısında cinsiyet, yaş ve sosyal sınıf farkı olmaksızın herkesin eşit olduğu mesajı ile ortaya çıkmıştır. Pompeii’de MS 40-60 yıllarına tarihlenen bir mozaiikte karşımıza çıkan *Memento Mori*, bir evin peristiline (avluyu biteviye çevreleyen sütun dizisi veya üç kenarı kolonadlı avlu) kadar açık duvarları olan *tricklinium* (yemek odası) kısmındadır (Van Heerkeren, 2016: 117). Mozağin tepesinde birbirine çivi ya da vidalarla bağlanmış gibi görünen tahta parçalarının oluşturduğu üçgen şeklinde bir çeşit alet görülür (Resim 1). Bu *libella* adında, ölçüm işine yarayan bir marangoz aletidir. Mozağin görselinde bu aleti destekleyen iki taraf vardır. İzleyiciye göre solda olanda sarmal çizgilerle süslenmiş bir direğin üstünde beyaz bir kurdele ve direğin daha altında altın renkli bir iple bağlanmış kırmızımsı mor renkte bir kumaş (muhtemelen *purpura*) görülmektedir. Sağ tarafta ise tahta bir çubuğa asılmış heybeyi andıran bir nesne ve çubuğun altında yıpranmış, yırtılmış sarı bir kumaş görülmektedir. *Purpura* kumaş [Bir çeşit mor olan *purpura* renginin pahalı ve elde edilmesi zahmetli oluşu bu renkteki kumaşın yüksek statü, soyluluk, zenginlik belirtisi olmasına yol açmıştır (Dinçer, 2020: 309-311).] bir elbise gibi şekillendirilmiştir. Beyaz kurdele araştırmacılar tarafından taç olarak yorumlanmıştır (Van Heerkeren, 2016: 120). Bu asaya benzeyen direğin üzerindeki *purpura* elbise ve taç soylu insanları, tahta sopa, heybe ve yıpranmış pelerin yoksul insanları, iki taraf da maddiyatı ve bu dünyaya bağlı eşyaları temsil etmektedir. Ortadaki kafatasıyla beraber düşünüldüğünde bu mozaik ölüm karşısında soylu ya da yoksul tüm insanların eşit olduğunu ve dünyevî yaşamın geçiciliği üzerine mesaj vermektedir. Kafatasının hemen altında mavi benekli bir kelebek bu dünyayı terk eden ruhu, onun altındaki tekerlek ise şans (rota fortunae) sembolize etmektedir. Pompeii’de bir başka ev olan Faun Evi’nde de siyah beyaz taşlarla işlenmiş elinde şarap sürahisi tutan iskeletin resmedildiği bir mozaik yer almaktadır (Resim 2). Romalılar için ölüm ritüelleri son derece önemliydi ancak bu mozaikler ritüel anlatımdan uzak naif, ironik bir tavır sergilerler. Yemek ve ölüm güçlü bir şekilde ilintili olsalar

da biri bir yemek masasını süsleyen biri içki sürahesi içeren bu mozaikler *Memento Mori*'nin sadece cenaze ve ölümlerle değil günlük yaşamda da anılan bir olgu olduğunu göstermektedir.

Antakya'da Hatay Arkeoloji Müzesi tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazısında ele geçirilen mozaik panel Antik Çağ'da *Memento Mori*'ye verilebilecek bir başka örnektir (Resim 3). En erken MS 276 en geç MS 337'ye tarihlendirilen, görülebildiği kadarıyla birbirine bitişik üç panelden oluşan mozaikte güneş saati ve bir adam, yere uzanmış elinde bir içki bardağı tutan bir iskelet ve koyu tenli bir insan figürü betimlenmiştir. Güneş saati ve bir adam figürünün olduğu panelde TREXEDIPNOC (akşam yemeğine koş) yazısından da anlaşıldığı üzere akşam yemeğine geç kalmış yetişmeye çalışan bir adam görülmektedir. Bu panelin yanında esmer tenli elinde bir yaba tutan bir figürün üst kısmı görünmektedir. Alt kısmı kurtarılamayan bu paneldeki figürün köle ya da işçi olduğu düşünülmektedir. Koşan adamın olduğu panelin kuzeyinde kalan panelde elinde kadehle dirseğini bir yastığa koyarak uzanmış bir iskelet, iki kulplu bir şarap amforası ve iki somun ekmeğe betimlenmiştir. Amfora ve ekmeklerin derinlik kattığı bu sahnenin üstünde tek bir kelime olduğu hâlde iskeletin başı tarafından ikiye ayrılıp EYΦPO ve CYNOC şeklinde EYΦPOCYNOC yazmaktadır (Resim 4). "Euphro"dan gelen bu kelime eğlenmek, neşelenmek anlamındadır (Pamir & Sezgin, 2016: 260-265). Bahsedilen her iki mozağin de evlerin yemek odasında bulunması dikkate değerdir. Görülüyor ki Antik Çağ insanı için yemek, ziyafet ve ölüm doğrudan bağlantılıdır. Boscoreale hazineleri arasında bulunan şair ve filozofları iskelet şeklinde gösteren içki kapları bu savı desteklemektedir. Antik Çağ insanları ölümü ve hayatın kısa olduğunu hatırlayıp yaşamı neşe dolu geçirmek gerektiği mesajını içselleştirmiş, ölümlü olmayı hatırlayıp deyim yerindeyse hayatın tadını dilediklerince çıkarmayı benimsemiş gibilerdir. O dönemin insanları bu kavrama ve fikre karşı daha pozitif, neredeyse nüktedan bir yaklaşım içindedirler. *Memento Mori*, Hristiyanlıkla birlikte dünyevi zevklerin küçümsendiği, daha katı, ahlak dersi verme amacı taşıyan bir hâl almaya başlamıştır.

1. *Memento Mori*'nin Sembolleri ve Örnekleri

Memento Mori, görsel sanatlarda çoğunlukla kafatası, iskelet, kum saati gibi nesnelere görselleştirilmiştir. Hristiyanlığın yükselişi ile birlikte iskelet betimi neredeyse yok olmuştur. Erken Hristiyan ve Bizans sanatında ölüm, İsa ve onun erdemleri tarafından mağlup edilmiş şeytan şeklini almıştır. Romalı iskelet kullanımı iki şekilde yaşamaya devam etmiştir: Çarmıha gerilmiş İsa sahnelerinde çarmıhın dibinde Âdem'in mezarı içinde ve Ezekeil'in görülerinin illüstrasyonlarında (Tanrı'nın buyruğuyla ölüleri mezarlarından dirilttiği kısmın betimlerinde). Romalı iskeletin ürkütücü gerçekçiliğinden uzak bu betimlerden Adem'in mezarı 12. yüzyılda Batı Avrupa'da kafatası ve birkaç kemik olarak şekil değiştirmiş ve popüler olmuştur. İnanışa göre Adem'in mezarı Golgota Tepesi'ndedir. Onun çocuklarından biri bu mezar üzerine bir ağaç dikmiştir ve dikilen ağaç İsa'nın çarmıhının yapımında kullanılmıştır. Bu inanış Doğu'da kabul görmüş ve Bizans sanatında çarmıh sahnelerinde Adem'in mezarı tasviri kendine yer bulmuştur. Bahsedilen doktrin Roma Kilisesi tarafından kınansa da 10. yüzyılda Adem'in mezarı batı sanatında da tasvir edilmiştir (Cohen, 1973: 104).

Geç Orta Çağ'ın dehşet verici canlı iskeletin kökenleri başkadır, izleyiciye korku salmayı ve etkilemeyi amaçlamıştır. Bu yön özellikle Ephraem Syrus ve Ioannes Hrisostomos gibi Erken Hristiyanlık döneminin önemli dini kişilikleri tarafından ölümün tasvirinde kullanılmış olsa da görsel sanatlarda karşılığını bulamamıştır. 11. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş tüm Avrupa'da önem kazanmış çileci yaşam tarzını benimseyenler bu yazarların yazılarına yönelmiş ve ilk kez onları grafik nitelikli olarak resmetmeye çalışmışlardır. Sina Dağı'ndaki manastırın baş rahibi Ioannes'in yazdığı 6. yüzyıla ait *Klimax* adlı eser ölüm üzerine kafa yorduğu için özellikle popüler olmuştur. Bu eser 11-12. yüzyıllarda Bizans resimli el yazmalarında gerçekçi bir üslupla resmedilmiş ceset tasvirlerine kaynaklık etmiştir (Janson,

1937: 427). Bu el yazmaları şüphesiz Batı Avrupa sanatını etkilemiştir ancak yaşayan iskelet motifinin en önemli kaynağı Fransız Romanesk sanatındaki alegorilerdir. Kirlilik, lüks ve benzeri ahlaksızlıklar, bağırsakları kurbağalar ve yılanlar tarafından yenen çıplak kadınlar olarak kişiselleştirilmiştir. Daha sonra insanın bedensel ölümü de aynı şekilde cesedin iskelet hâline gelene kadarki süreciyle beraber betimlenmeye başlanmıştır. Bu şema yerleştikten sonra mezar taşlarında, 'Son Yargı', 'Üç Ölü ve Üç Yaşayan' ve 'Kıyamet' gibi ölümle ilintili konuların betimi de kendisine yer bulmuştur. Kıyametin dört atlısından biri olan ölüm 14. yüzyılın başından itibaren yaşayan bir iskelet şeklinde betimlenmiştir. Bu temsillerde anatomik doğruluk gözetilmemiştir, zira amaç izleyiciye ölüm korkusu aşılama ve daha dindar olmaya yönlendirmektir (Janson, 1937: 428). Kuzey sanatı bu canlanmış iskelet motifini ve bu tipin elverdiği sınırsız hayal gücünü memnuniyetle karşılamış ve hatta sevilen bir konu hâline getirmiştir. Diğer taraftan İtalyan sanatı bu figürü çok fazla benimseyememiş, Kuzey sanatının etkisiyle İtalyan sanatında yer almıştır. Erken Rönesans'ta kafatası en çok tercih edilen, ölümü sembolize eden motif olmuştur (Janson, 1937: 428).

Genellikle kafatası, iskelet ve benzeri sembollerle betimlenen *Memento Mori*'nin özellikle Hollanda sanatında karşılaştığımız bir formu da bir aynanın içinde yer alan kafatası motifidir. Bu motifin bir örneğini Castileli Juana için yapılmış Saatler Kitabı'nın¹ (16. yy) içinde görüyoruz (Resim 5). Aynanın içindeki kafatası, kodekteki takvimden sonraki ilk metne eşlik etmektedir. "Adem'in Düşüşü" ve "Cennetten Kovuluş" sahnelerinin yer aldığı sayfaların ön yüzünde olan metin On Emir ve Yedi Ölümcül Günah'ın listelerini ve "Kutsal Ruh'un Yedi Armağanı", "Yedi Ayın" gibi Hristiyan öğretilerini içermektedir. Ayrıca bunlara günahkârların Hristiyan doktrinini ve ilkelerini nasıl kötüye kullandıklarını ve ihlal ettiklerine dair kısa düşünceler de eklenmiştir. Bu tarz metinler dua kitaplarında karşılaşılan metinlerdir. Bu metni diğerlerinden ayıran şey aynanın içinde kafatası motifi ve onun çevresindeki "Speculum Conscience" (Vicdanın Aynası) başlığını taşımasıdır. Bu motifin kökeni Orta Çağ'da "Speculum" ya da "Ayna" başlıklı edebiyat metinlerinden gelmektedir. Bu başlıktaki dini ve din dışı metinlerde, Vincent de Beauvais tarafından yazılmış *Speculum Maius*'ta olduğu gibi ortak özellik didaktik olmalarıdır. Bu eserlerin örnekleri Guy Marchant'ın *Miroer Saluatire Pour Toutes Gens*, anonim olarak *Speculum artis bene moriendi* adı altında yayımlanan metinler olmak üzere çoğaltılabilir (Marrow, 1983: 152).

Venedikli Giovanni Boldu'nun 1458'de kendisi için yaptığı bir madalyada çıplak bir genç adam başını elinin altına almış düşüncelere dalmış bir şekilde oturmaktadır. Onun önünde elinde bir kalisle (Ökaristi ritüelinde kullanılan bir çeşit kupa, kâse) bir melek (inanç) durmakta, arkasında yaşlı bir kadın kılığındaki pişmanlık genç adama elindeki kamçıyla saldırmak üzere harekete geçmektedir. Genç adamın ayaklarının dibinde bir kafatası görülürken, en tepede gökyüzünde bir güneş cenneti temsil eder (Resim 6). Bu tam anlamıyla Hristiyan bir *Memento Mori*'dir. Görselde genç adam kaçınılmaz sonu, ölümü üzerine düşünürken melek ona kurtuluşu sunmakta, pişmanlıklar ve günahlar ise vicdanını sızlatarak ona işkence etmektedir. Bu algı Orta Çağ'a ait olsa da Erken Rönesans'ın yeni bir formunda sunulmuştur. Burada amaç izleyiciyi korkutmak değil düşündürmektir. Boldu bu konuyu revize ederek aynı sene bir başka madalyon daha yapmıştır. Bu madalyon Hristiyanlaşmış bir içeriğe sahip değildir, bu değişiklik sanatçının Antik sanata ilgi duymaya başlamasıyla açıklanabilir. Boldu, çağdaşı diğer sanatçılarla beraber putto ve kafatasını bu madalyonuyla Rönesans ikonografisine eklemiştir.

¹ Saatler Kitabı (Book of Hours) 13. yüzyılda ortaya çıkan, Orta Çağ'da yaygınlaşan kişiye özel hazırlanan dua kitaplarıdır. Hristiyan öğretilerine göre günün belli bir zamanında okunması gereken duaları içerir. Çoğunlukla varlıklı kimseler tarafından talep görmüş bu dua kitapları, minyatürler, zengin ve çeşitli dekorasyonlarla süslenmiş olmalarıyla sanat eseri değeri taşırlar. Gösterilen bu rağbet Gotik el yazması bezeme sanatının gelişmesinde kritik rol oynamıştır. Bk. Encyclopedia Britannica, 2017.

Yeni madalyonda genç erkek figürünün duruşu aynıdır, sadece başını iki elinin arasına almış ıstırap içinde gösterilmiştir. İnanç ve pişmanlığın kişiselleştirilmiş figürlerinden eser yoktur, onun yerine büyükçe bir kafatasına yaslanmış kanatlı çıplak bir putto yer alır (Resim 7). Puttonun bir elinde tuttuğu alev insan ruhunu temsil eder. Putto, Yunan ve Roma sanatında aşkın kişiselleştirilmesinden veya Eros'tan türetilen, Rönesans ve Barok Dönem eserlerinde sıkça karşımıza çıkan tumbul, çıplak, genellikle kanatlı çocuk şeklinde betimlenen bir figürdür. Burada ise putto ruhu cennete taşıyan melek rolündedir ancak Hristiyan sanatında melekler yetişkindirler ve uzun cübbeler giyerler. Boldu, putto ve kafatasını beraber kullanmayı akıl eden ilk sanatçı olmasa da yaptığı bu madalyon oldukça çarpıcıdır. Puttonun gençliği ve diriliği ile kafatasının boşluğu ve soğukluğu dikkat çekici bir karşıtlık oluşturur. Putto ve kafatası, 15. yüzyıl İtalyan ve 16. yüzyıl Kuzey Avrupa sanatında yaygın olarak kullanılan *Memento Mori* tasarımlarından biri olmuştur (Janson, 1937: 429).

2. Genç Hans Holbein'in Yaşamı ve Eserleri

Hans Holbein 1497 yılında Augsburg'da dünyaya gelmiştir. Babası Yaşlı Hans Holbein olarak bilinen bir sanatçı olan Holbein'in Ambrosius adlı bir de abisi vardır. Babası Augsburg, Frankfurt, Kaisheim, Isenheim gibi çeşitli bölgelerde eserler üretmek üzere görevlendirilmesinin yanı sıra kardeşi Sigmund Holbein ile bir sanat atölyesi sahibi olan Hans Holbein ve kardeşi sanat ve zanaat erbabı olan bir aileye mensuplardır. Babalarının izinden giden Hans ve Ambrosius 1515'te Hans Herbst'in atölyesinde eğitim görmeye başlamışlardır. Ambrosius, 1515'te Stein am Rheim'deki Georgen Manastırı'nın büyük salonunun resimlenmesinde görev almıştır. Aynı sene iki kardeş Basel'da teolog Oswald Myconius ile tanışmıştır ve onun verdiği Latince derslerine katıldıkları düşünülmektedir. 1516'da Holbein, aslında ustası Hans Herbst'e sipariş edilmiş olan yeni seçilmiş belediye başkanı Jakob Meyer ve eşinin çifte portresini tamamlamıştır. 1517-1519 tarihleri arasında babasıyla beraber Jakob von Hertenstein için çalışan Genç Hans Holbein bir yandan Lucerne'deki bir Fransisken kilisesi için bir altar panosu hazırlamış, bir yandan da Benedikt von Hertestein tarafından bir portre yapmak üzere işe alınmıştır. 1519'da Basel'a geri dönerek 25 Eylül'de ustalık mertebesine erişmiş ve loncaya dâhil olmuştur. 1520-1524 yılları arasında Basel'da aktif olarak çalışan Holbein, şansölye Hans Oberried için çalışmış, kuyumcu Balthasar Angeloth'a ait Zum Tanz evinin cephelerini resimlemiş, Erasmus'un birkaç portresini ortaya koymuştur. 1526'da Erasmus'un referansıya Holbein, İngiltere'ye ilk kez gitmiş ve Thomas More, William Warham, Canterbury başpiskoposu, astronom Nikolaus Kratzer, Henry Guildford gibi önemli kişiliklerin portrelerini yapmıştır. 1528'de Basel'a geri dönen Holbein sanat eserlerinin kiliselerden kaldırıldığına ve imha edildiğine şahit olmuştur. 1530'da, 1521'de üstlendiği meclis salonunun dekore edilmesini tamamlamıştır ve 1532'de ikinci kez İngiltere'ye gitmiştir. Burada sanatçının ortaya koyduğu ilk eserlerden biri Fransa elçisi Jean de Dinteville ve Georges de Selve'yi betimlediği "Elçiler" adlı tablosudur. Belgeler kayıp olduğundan kesin olarak bilinemese de Holbein'in sarayda çalışmaya başlamasının 1533'e denk geldiği tahmin edilmektedir. 1536'da Nicolas Bourbon'un onu "Kralın ressamı" nitelendirmesi bu tarihlendirmenin muhtemel olduğunu göstermektedir. 1539'da Holbein VIII. Henry'nin uygun bir eş arayışındaki adaylardan biri olan Clevesli Anne'in portresini yapmak üzere görevlendirilmiş ve saraydan ayrılmıştır. Aynı sene VIII. Henry ve tahtın varisi Prens Edward'ın betimlendiği bir portre de ortaya koymuştur. 7 Ekim 1543'te borçlarının bir dökümü ve İngiltere'deki iki gayri meşru çocuğunun bakımını garanti altına aldığı bir vasiyet hazırlayan Holbein, Basel'a dönmek istemiştir. Ne var ki sanatçı 7 Ekim ve 29 Kasım arasında bir tarihte Londra'da hayatını kaybetmiştir. Veba yüzünden öldüğü düşünülen Holbein'in mezarının St. Andrew Undershaft veya St. Katharine Cree Kilisesi'nde olduğu öne sürülmektedir (Batschmann & Griener, 1997: 7-10).

Altar panosu, portre, vitray, mimari, dekorasyon alanlarında da yetkin olan Holbein bunun yanı sıra mücevher tasarımı ve terzilik de yapmıştır. VIII. Henry'yi resmettiği her tasvirde kralın giysileri sanatçı tarafından hazırlanmıştır. Holbein cübbelerdeki desenlerden, düğmelere, takılardan silahlara kadar özenle seçerek bir araya getirmiş ve betimlemiştir (Ganz, 1925: 232).

2.1. Genç Hans Holbein'in Gözünden *Memento Mori*

2.1.1. Elçiler

Resmin solunda duran figür olan Jean de Dinteville gül renginde saten bir gömlek üzerine siyah bir ceket ve omuzları gösterişli bir şekilde kabarik kürklü bir cübbe giymektedir. Boynundan Fransa St. Micheal Tarikatı'na işaret eden oval bir madalyon sarkmaktadır. Sağ elinde kınının üstünde "AET. SVAE 29." yazılı altın bir hançer tutmaktadır. Cübbesinin içinde bir kılıç kabzası göze çarpar, Dinteville Fransız geleneğine uyararak bir kılıç ve bir hançer kuşanmıştır (Hervey, 1900: 201). Özgüvenli bir tavırla sol kolunu rafın üzerine uzatmış olan bürokrat epey küçük gümüşten bir kalkan ve kafatasından oluşan bir broşla süslenmiş siyah bir şapka takmaktadır (Resim 8).

George de Selve, Dinteville'e kontrast oluşturacak şekilde daha ciddi ve ağırbaşlı bir ifadededir. Büyük desenli brokar kumaştan kahverengi ve kürklü bir cübbe giymiş olan Lavaur Piskoposu dirseğini rafta duran bir kitaba (büyük olasılıkla İncil) yaslamıştır. İki figürü ayıran rafta bir Türk halısı serilidir. Rafta yıldız haritalı bir küre, güneş saati ve geometri, matematikle ilgili araç gereçler sıralıdır. Rafın altındaki masada ise telleri kopmuş bir lavta, yerküre, Almanca bir ilahi kitabı ve aritmetik kitabı, flüt, pusulalar yer almaktadır. Damask desenli canlı yeşil tonunda perde arka fonu kaplar. Tablonun izleyiciye göre sol üstünde perdenin üstünde gümüşten bir çarımhta İsa'nın bir kısmı gözükmektedir. Zemin pembe beyaz ve altın renklerde taşlardan oluşan Londra Westminster Abbey Kilisesi'nin zemin mozağinden esinlenilerek oluşturulmuş bir mozaikle kaplıdır. Tablonun alametifarıkası bu zeminin üzerinde duran şekildedir. Şekil kavisli bir aynayla bakıldığında tam anlamıyla anlaşılabilen anamorfoza (normal bir perspektiften bakıldığında görseli bilinçli olarak deforme olmuş gösteren bir resim tekniği) uğratılmış bir kafatasıdır. Bu kafatasının VIII. Henry Dönemi'nde Canterbury başpiskoposluğu yapmış olan Thomas Cranmare'in (Crane-mére = empty skull-boş kafatası) veya Holbein'in (hohl bein = hollow bone-oyuk kemik) adıyla bir kelime oyunu yapmak adına eklendiğini düşününler vardır (Samuel, 1963: 436). En fazla kabul gören hipotez ise Mary Hervey'in öne sürdüğü Jean de Dinteville'in şapkasında da taşıdığı kafatasını kendisine nişan, kendisini yansıtan bir işaret olarak seçtiği yönünde olan düşüncedir (1900: 204). Ayrıca Hervey tablodaki anamorfozun kavisli bir ayna ile incelendiğinde anlaşılacağını öne sürmüştür. Edgar R. Samuel ise kafatasının camdan bir çeşit alet, bir tüp yardımıyla resmedildiğini ve bu alet ile bakılması gerektiğini düşünmektedir. Kafatasının üst kısmının olması gerektiğinden daha uzun olduğunu, camdan bir tüp ile bakıldığında bu kısmın ekstradan bir çıkıntı eklenip resmedilerek gölgelendirildiğinin görüldüğünü, kafatasının sanatçı tarafından sonradan eklendiğini ileri süren Samuel, kavisli ayna kullanıldığı takdirde kafatasının proporsiyonunun doğruluğunun bozulacağını, sanatçının bunu istemeyeceğini dile getirmiştir. Samuel'e göre sanatçı kafatasını şekillendirirken kalın duvarlı camdan bir tüp kullanmış olmalıdır (1963: 439).

Tablo Holbein'in Ölüm Dansı serisi içinde resmettiği "Ölümün Kolları" illüstrasyonu ile benzerlik göstermektedir (Hervey, 1900: 203). Bu illüstrasyonda iyi giyimli bir adam ve bir kadının arasında miğfere benzer bir kütle üzerinde bir kum saati görülmektedir (Resim 9). Bu kütleden iki iskeletleşmiş kol fırlamış, ellerinde taşıdığı taş parçasını göğe doğru tutmaktadır ve en önde yer yer kırılmış bir kalkanın üstünde ağzında bir yılanın görüldüğü bir kafatası yer almaktadır. Bu motif Elçiler'de Dinteville'in şapkasını süsleyen küçük kalkanın üzerindeki kafatasını akla getirir. Muhtemelen Dinteville, elçi olarak gönderildiği İngiltere'de Holbein ile

etkileşime girmiş Ölüm Dansı ile tanışmış ve bu motifi üstünde taşıyacak kadar benimsemiş olmalıdır (Hervey, 1900: 204). Dinteville'in sık sık sağlık problemleri yaşadığı göz önüne alındığında ölüm ve ölümlülük üzerine pek çok kez düşündüğünü, bu motifi seçmesinin altında yatan etkenin ölümle burun buruna gelmesiyle ilgili olduğu düşünülebilir.

Tablodaki yıldız haritalı kürenin belli bir astrolojik noktayı gösterip göstermediği tartışma konusu olmuştur. Bu gizemi çözmek üzere Astronomer Royal'a bir fotoğraf sunulmuş ancak sıradan bir göksel küre olduğu belirlenmiştir (Hervey, 1900: 209). Dünya küresi ise Nuremberg'de yapıldığı düşünülen gerçek bir küreden Holbein tarafından kopya edilmiştir. Fakat kopya edilen kürede görünen Magellan'ın dünyanın etrafında çizdiği rotaya olan referanslar tablodaki kürede gözükmemektedir. Ayrıca tablodaki kürede orijinal kürede yer almayan bölge isimleri görülür. Bunlar Polisy, Servia, Polonia gibi Dinteville'in kariyeri boyunca görev aldığı, hayatını geçirdiği yerlerdir. Bu isimler Dinteville'in isteği üzerine eklenmiş olmalıdır.

Tabloda yer alan nesnelere "Yedi Özgür Sanat" olarak adlandırılan gramer, mantık, retorik, aritmetik, geometri, astronomi ve müziği temsil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında masada duran iki kitabın arasındaki lavta müziği temsil eder. Yakından bakıldığında lavtanın tellerinin bir tanesinin kopuk olduğu gözlenir (Resim 10). Bunu ölümün sembolizmi olarak değerlendirebiliriz. Fakat Hervey'e göre bu telin altında daha derin bir anlam yatmaktadır. Alciato, *Emblemata* (1531, Augsburg) adlı eserinde bir lavta görselinin eşlik ettiği şiirde ittifakı akordu yapılmış bir lavtaya benzetmiştir ve tellerin kırılmasının ne kadar kolay olduğundan bahsetmektedir. Hervey tablodaki lavtanın buna bir gönderme yaparak League of Cognac adı altında Kutsal Roma İmparatoru'na karşı birleşen Fransa, İngiltere, İtalya prensleriyle ilgili olduğu düşüncesinden bahsetmiştir. Hervey, kopuk tel ile sanatçının Milano Dükü'nün ittifaktan ani çekilişini eleştirdiğine yorulduğunu söyler (1900: 228-230). Holbein burada *Emblemata*'ya atıfta bulunmak istemiş olmalıdır. Ancak *Emblemata*'daki "Foedera italorum" adlı ambleme lavtanın telleri sağlamdır. Holbein'in lavtasının her iki taraftan da sayıldığına altıncı teli kopuktur. Lavtanın burada harmoniyi sembolize ettiği düşünülür ise altı da harmoniyi simgelediği düşünülen bir rakam olduğundan bu kopuk tel anlam kazanmaktadır. "Yedi Özgür Sanat"ın oluşturulmasında önemli role sahip olan Martianus *Capella De nuptiis Philologiae* adlı eserinde altının müzikal bağlamda proporsiyon bakımından mükemmel olduğunu ifade etmiştir (Stahl vd.'den aktaran Rasmussen, 1995: 116). Tabloda zemin mozaiğinin ortasında altı köşesiyle harmoni sembolü olarak kabul edilen altıgen olması da tesadüf değildir. Yani burada harmoninin bozulduğu mesajı verilmek istenmiş olmalıdır.

Lavtanın hemen yanındaki Lutherci ilahi kitabı Selve'in Katolik ve Protestan kiliselerinin bir arada barış içinde var olabilme arzusuna bir göndermedir. Lavtanın diğer yanında görünen kitap ise "Yedi Özgür Sanat" adı altında toplanan bilim dallarından aritmetiği temsilen Almanca bir aritmetik kitabıdır. Tablonun en gizemli öğelerinden biri perdenin arkasında yarı görünen gümüş çarımhtır. Bu çarımh Lavaur piskoposunun kutsal çağrısını vurgulamak için eklenmiş ya da Selve'in kilisenin bir bütünlük içinde olması isteğine işaret ediyor olabilir. Fakat çarımh Selve'in değil Dinteville'in yakınında durmaktadır. Almanya'daki Protestanlara karşı anlayışlı bir politika izleyen Dinteville'in görüşü de Selve'e paralel olsa da çarımhın konumlandırılışı ilginçtir.

Holbein, *Elçiler'e Memento Mori* motifini ilk bakışta anlaşılmasınca incelikli bir şekilde ustaca yerleştirmiştir. Kavisli ayna ile bakıldığında kafatasının bir gölgesi olduğu görülür. Ancak bu gölge tabloda ayakta duran figürlerin gölgeleriyle aynı yöne düşmez. Ölümün gölgesi her zaman yaşayanların üzerindedir ve yaşayanların gölgesiyle aynı yöne yönelmez, maddeleri gözetken yasalar onun için geçerli değildir. Kafatası motifinin anamorfoz uygulanarak eklenmesi

düşündürücüdür. Anamorfoz görsel bir kriptogramdır (Kenaan, 2002: 68). Anamorfoz, görselin standart bir perspektiften bakıldığında okunabilirliğinin kasıtlı olarak yitirdiği, alışlagelmedik bir açıdan bakıldığında anlam ve tutarlılık kazandığı bir perspektif tekniğidir. Anamorfik bir görüntüyü deşifre etmenin yolu çerçevenin dışına çıkarak yeni bir bakış açısı edinmektir. Saklı olarak düşündüğümüz şey ulaşılamaz bir derinlikte değildir, aksine tam da gözümüzün önündedir. İzleyiciyi şaşırtan şey onu alışkanlıkların dışına çıkmaya zorlamasıdır. Hagi Kenaan'ın da dediği gibi bakış açımızı öyle değiştirmeliyiz ki tablonun en bariz özelliği artık o kadar bariz görünmeyip aslında tamamen sorgulanabilir ve bir şekilde erişilemez bir gerçek, bir sır olarak ortaya çıksın (2002: 69). Burada, zaten tedirgin edici bir imge olan kafatasının rahatsız edici, ürkütücü, uğursuz oluşu pekiştirilmek istenmiş olabilir. Holbein'in tabloyu ne düşünerek oluşturduğu üzerine tahminler üretilebilirse de kesin olarak söylenebilecek şey, sanatçının *Memento Mori* kavramına yeni bir soluk getirmiş olduğudur.

2.1.2. Sir Brian Tuke'un Portresi

Hans Holbein 1526'da Basel'ı arkasında bırakarak İngiltere'ye gelmiştir. Erasmus'un referans olduğu Holbein burada Ütopya'sıyla ün kazanmış Thomas More ile tanışmış, More aracılığıyla VIII. Henry için çalışmış devlet adamları ve akademisyenlerden, saray çevresinden iş teklifleri almıştır. Bu adamlardan biri de Brian Tuke'dur. Tuke'un hayatının erken yılları hakkında elimizde kesin bilgiler olmasa da annesinin ve babasının Agnes ve Richard Tuke olduğu düşünülmektedir. Norfolk Dükü'ne özel öğretmenlik yapmış olduğu söylenen Richard sayesinde Brian Tuke, 1508'de Sandwich bölgesinde kralın emrinde icra memurluğu yapmaya başlamıştır. Hızla terfi eden Tuke 1510'da Calais Konseyi'nde kâtiplik yapmış, 1516-1517'de önemli görevlerde bulunmuş, 1523'te parlamentoda kâtiplik görevine getirilmiş, yetenekleriyle kralın dikkatini çekerek 1528'de Fransa ile yapılan barış görüşmelerinde önemli rol oynamış ve kraliyet ailesinin hazinedarı pozisyonuna kadar yükselmiştir. 1530'larda hem İngiltere için hem de saray için büyük değişimler gerçekleşmiştir. Kardinal Wolsey'nin 1530'daki ve Başpiskopos Wareham'ın 1534'teki ölümünün ardından 1535'te Thomas More'un da idam edilmesiyle saray çevresi çalkantılı bir dönem geçirmiştir. 1520'lerde başlayan liberal hümanizm dini ayrılıklara yol açmış, buna kralın boşanması ve kilise üzerinde üstünlük kurmaya çalışması eşlik etmiştir. Bütün bu fırtınalı değişimlerden sağ çıkmayı başarmakla kalmayıp başarılarına başarı katmaya devam eden Brian Tuke 1532'de William Thynne tarafından yayımlanan *Geoffray Chausser'in Eserleri* adlı çalışmaya önsöz yazmış, 1533'te Essex ve Hertfordshire'da yöneticilik yapmıştır. 1545'te vefat eden Tuke, St. Margaret's Lothbury Kilisesi'ne eşinin yanına defnedilmiştir (Hand, 1980: 33-37).

Holbein'in Brian Tuke'un portresi çalışmasında tarih belirtmemesine karşın çeşitli araştırmacılar tarafından 1526-1528 veya 1540/41 tarihleri önerilmiştir (Hand, 1980: 36). Eserde Tuke'un mendil tuttuğu eliyle işaret ettiği bir parça kâğıtta *Eyüp'ün Kitabı*'nda bir alıntı yazmaktadır (Resim 11). John Oliver Hand, Türkçeye "*Birkaç günüm kısa sürede bitmeyecek mi?*" olarak çevrilebilen yazı ile hak etmediği sıkıntılar çeken Eyüp ile inancı ve anlayışı test edilen Tuke arasında bir bağdaşma olabileceğini öne sürmüştür (1980: 39). Yaşadığı dönem göz önüne alındığında bu yazı hakkında, Tuke'un hayatın belirsizliği, ölümün her an gerçekleşebileceği üzerine düşünceli oluşu ve psikolojisini resme yansıtmak istemiş olabileceği düşünülebilir.

Bugün Londra, National Gallery of Arts'ta (Eser National Gallery of Art'a ait internet sitesinde 1527/28 veya 1532/34 olarak tarihlendirilmiştir.) bulunan bu tablo birkaç kez kopyalanmıştır. Münih Alte Pinakothek'te bulunan 1537'den sonraya tarihlenen kopya (F. Parkes Weber bu tablonun Hans Holbein'a ait olduğunu ifade etmiştir. Weber, (1910: 21-22) ilgi çekicidir. Bu kopyada Holbein'in kahverengi arka fonunun yerine elinde tırpan tutan bir iskelet görülmektedir. Bir omzunu beyaz bir kumaş parçasıyla örtmüş olan iskelet, eliyle

Tuke'un önündeki üst kısmında altına göre daha az kum kalmış olan kum saatini işaret eder. Bu iskelet sanatçının Tuke'a bu dünyadaki zamanının dolduğunu haber vermeye ve onu yargılanmak üzere götürmeye gelmiş bir ölüm meleği yorumudur (Resim 12).

Hand, Tuke'un boynuna taktığı haça dikkat çekmiştir. Zira İsa'nın beş yarasına karşılık gelecek şekilde beş siyah inciyle süslenmiş haç üniktir. Hand yıllar süren araştırmaları sonucunda bu haç için kesin bir tarih ve yapım yeri belirleyemediğini ve eserle karşılaştıracak bir örneğe rastlamadığını kaydetmiştir (1980: 41). İsa'nın beş yarası ile çarpmıha gerilişi onun insanlık için yaptığı fedakârlığı ifade ettiği için aynı anlamdadırlar. İsa'nın beş yarası kültü 12. ve 13. yüzyıllarda öne çıkan duygusal dindarlığın bir ürünüdür. Bu, 14. ve 15. yüzyıllarda artarak devam eden bir olgu olmuştur (Hand, 1980: 44). Üstünde ayrıca İsa'nın kalbini temsil eden bir yakut ve onu çevreleyen dikenli taç ile İsa'nın çarpmıha gerildiği iki elini ve iki ayağının betimini bulunduran haç, British Museum'da bulunan çevrelerine İsa'nın beş yarasının şematik tasvirleri işlenmiş yüzüklerle aynı işlevi görmüş olmalıdır: şeytan, hastalık ve ölümden korunmak için tılsım. 1528'de İngiltere vebanın bir çeşit formu olan terleme hastalığı tehlikesi ile yüz yüze gelmiştir. 5 Haziran 1528'de Brian Tuke, Londra piskoposu Cuthbert'e yazdığı mektupta evindeki hizmetçilerden birinin hasta olduğu haberi üzerine evi terk ettiğini yazmıştır. Ne var ki hastalığa yakalanmış olan Tuke, 21 Haziran'da Kardinal Wolsey'in görevlileri tarafından bulunmuş ve saraya getirilmiştir. John Oliver Hand, temmuzun ortalarına kadar ağır bir şekilde hasta olan Tuke'un portresinin bu sırada ya da Tuke iyileştikten sonra yapıldığını, böylece tılsımlı haçın anlam bulduğunu düşündüğünü ifade etmiştir (1980: 48). Bu düşünce 1537'den sonra (belki de Tuke'un ölümüyle) yapılmış olan kopyayla beraber düşünüldüğünde daha da önem kazanmaktadır. Tuke'un bu portresi her ne kadar alışkın olduğumuz incelikli ve sembolik olmaktan çok uzak olsa da kuşkusuz dikkat çeken bir *Memento Mori* örneğidir.

2.1.3. Ölüm Dansı

Hem tiyatro oyunu olarak sergilenmiş hem de resmedilmiş olan Ölüm Dansı halktan veya soylu, her yaştan ve cinsiyetten, ruhban sınıfına mensup veya asker, çeşitli insan figürlerinin iskelet figürleriyle belli bir düzen içinde durması, çoğu zaman dans etmesi şeklindedir. Ölüm Dansı teması, Orta Çağ'da kilise ve mezar duvarlarına anıtsal resim niteliğinde fresko tekniği ile işlenmiştir. Rahip, kral, dilenci, çocuk her sınıftan insanın ölümün kişileştirilmiş hâli iskeletlerle el ele dans etmesi imgesi nedensel veya yerel bir bağlantı olmadığı hâlde Orta Çağ boyunca dalgalar hâlinde ortaya çıkan vebayla ilişkilendirilmiştir (Rittershaus & Eschenberg, 2021: 331). Ölüm ve vebanın kişileştirilmesi olarak iki rolü olan figür erken tarihli Ölüm Dans'larında yaygın değildir. Burada daha ziyade ölüm üzerine düşünmeye teşvik etme amaçlanmıştır.

Ivan Illich, Ölüm Dansı hakkında şöyle söylemiştir: "*İlk Ölüm Dansı 1424'te Paris'te bir mezarlığın duvarına resmedilmiştir. "Cimetiere des Innocents" (Masumlar Mezarlığı) adlı resmin aslı kayıptır, ama nitelikli kopyalar onu yeniden kurmamızı sağlar: Burada kral, köylü, Papa, kâtip ve hizmetçi, birer cesetle dans eder. Partner, özgün giysisi ve çehresiyle ötekinin ayna imgesidir. İnsan kendi bedeni biçimindeki ölümünü yanında taşır ve yaşamı boyunca onunla dans eder. Ortaçağ boyunca, insanın karşısına, insana içkin bir ölüm çıkar; her ölüm, kurbanına ait rütbenin simgesiyle gelir: Kral için taç, köylü için tırmık*" (2004: 108). Huizinga ise 1424 tarihli Paris Innocents Mezarlığı'nın duvarlarındaki Ölüm Dansı'nın en ünlülerinden olduğunu, Guyot Marchant'ın 1485'te yayımlanan *La Dance Macabré*'sinin gravürlerinin büyük olasılıkla buradan esinlendiğini belirtmekle birlikte ilk Ölüm Dansı betimi gibi bir ifade kullanmamıştır (2019: 168).

Elina Gertsman da Ivan Illich gibi Ölüm Dansı'nın en erken duvar resmi örneğinin 1425 tarihinde Paris Innocents Mezarlığı'nın duvarına betimlendiğini söylemektedir (Gertsman,

2006: 6). Bu tema kısa zamanda popüler olmuş, İngiltere, Almanya, İsviçre, Doğu Avrupa, İskandinavya'da görülmüş, geniş bir coğrafyada yayılım göstermiştir. Bir örneğini Slovenya'da bulunan yuvarlak kesitli sütunlarla ayrılan üç nefli Hrastovlje Kilisesi'nde görmekteyiz. 12-13. yüzyılda eklenen doğu kısmıyla kökleri erken Orta Çağ Bizans, Suriye ve Ermenistan'dan gelen erken Hristiyanlık dönemi İstra kültürüne ait olan kilise Marijan Zadkinar'ın "Gotik" olarak nitelendirdiği freskolarla tanınmaktadır (1969: 109). İsa'nın yaşamı ve çeşitli kutsal sahneleri konu edinen bu freskolarla bunun yanı sıra oldukça iyi korunmuş Ölüm Dansı betimi yer almaktadır. Ne yazık ki Ölüm Dansı imgelerinin çoğu orijinallerinin üzeri, dönem değişikçe moda olmuş farklı konularla kapatılmış, içinde buldukları yapılar yıkılmış zarar görmüştür. 15. yüzyılda ortaya konmuş bu temanın işlendiği çok sayıda eserlerden günümüze kalmayı başarabilmiş oldukça az örnek daha çok Almanya ve Fransa'da bulunmaktadır (Gertsman, 2006: 6). "Dance macabre"nin bir performans gösterisi olarak kökleri ise Swabian Gemünd, Haarlem, Aix-en-Provence gibi bölgelerde düzenlenen festivallere kadar izlenebilmektedir. 1462 tarihinde Kral René tarafından düzenlenen kısa tiyatral gösterilerde "Altın Buzağıya Tapınma", "Seba Kraliçesi", "Müneccimlerin Yıldızı Takibi", "Masumların Katli", "Havarilerin İsa'ya Katılışı" gibi kutsal sahnelerin canlandırılışının Mouert (Ölüm) karakterinin sahneye çıkmasıyla son bulduğu bilinmektedir (Gertsman, 2006: 7). Gösteride ölüm, üzerine iskelet kemikleri boyanmış siyah bir kostüm giymiş bir şekilde tırpanıyla her bir karaktere dokunur ve onları dansa dâhil eder.

Ölüm Dansı'nın Holbein'in zamanında Basel'da bu temanın işlendiği en az iki boyanmış versiyonu olduğu bilinmektedir. Bu resimler Holbein'a esin kaynağı olmuş olmalıdır. Holbein'in Ölüm Dansı serisini yayımlanmasından çok önce tasarladığı düşünülmektedir. Bu gecikmenin sebebi olarak dinî tartışmaların oluşturduğu huzursuz ortam ve 1524 tarihinde Orta Avrupa'da yaşanan köylü isyanları gösterilebilir. Kırk bir adet bloktan oluşan ahşap baskılar 1526'daki ölümünden önce Hans Lützelburger tarafından hazırlanmış ancak 1538'den önce yayımlanamamıştır. Lützelberger'in ölümüyle yarım kalan ahşap baskılar 1538'de kitap formunda Holbein'in bilgisi dışında yayımlanmıştır (H. S. F., 1929: 142-143). Onun ölümüyle Lyonlu Trechsel kardeşler borcun karşılığı olarak Lützelburger'in mülkünde bulunan ahşap blokları ele geçirmek istediği bilinmekle beraber belgede hangi blokların olduğu belirtilmemiştir. Bugün bu serinin orijinal veya kopya parçaları müzeler ve çeşitli koleksiyonerlerin elinde bulunmaktadır. Bu parçalardan hangisinin orijinal hangisinin daha sonra basıldığı konusu tartışmalıdır (Ivins, 1919: 232).

Genç Hans Holbein'in Yaratılış, Cennetten Kovulma sahnelerinin de işlendiği Ölüm Dansı serisinde iskelet formundaki ölümün çeşitli yaş, sınıf ve meslekten insanlarla etkileşime girdiği görülmektedir. Bu illüstrasyonlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

İmparator (The Emperor)

Gravür ayaklarının ucunda bir yastığın üstünde dünyayı temsil eden küre ve asa ile kraliyet alametlerini kuşanmış bir imparatoru göstermektedir. Elinde her an emrine amade bir kılıç tutarken sağında duran bir soylu adamın şikâyetlerini dinlemektedir. İmparatorun solunda yerde diz çökmüş yalvaran bir başka adam görülmektedir. Her ne kadar imparator görkemli her şeye kadir görünse de ayağının ucundaki yastığın yanında duran kum saati ve bir elini onu sahiplenircesine imparatorun tacına atmış olan ölüm bu görüntüde gerçek gücün kimde olduğunu gösterir gibidir (Resim 13).

Kardinal (The Cardinal)

Kardinaller Katolik Kilisesi'nin en yüksek rütbesindeki kişilerdir. Papayı, inançları uğruna kan akıtmayı göze aldıklarını belirten kırmızı cübbeler giyen kardinaller seçer. Bu görselde İsa'yı temsil eden öğelerden biri olan asma dalları altında ahşap oyma gibi görünen

süslü bir tahtta oturan kardinal mütevazı giyiminden dolayı halktan biri olduğunu söyleyebileceğimiz bir adama bir kâğıt uzatırken betimlenmiştir. Bu kâğıt muhtemelen endüljansı belgeleyen bir dokümandır. Ve bu ince uzun saçlı sakallı, kardinali şapkasından yakalamış ölümün dikkatinden kaçmamıştır (Resim 14).

Yargıç (The Judge)

Bu gravürde bir mahkeme sahnesi görmekteyiz. İyi giyiminden de anlaşıldığı üzere zengin adam yoksul görünen diğer adama karşı davayı kazanmak için yargıca rüşvet teklif etmektedir. Fakat ölüm yargıcın omzunu kavramış ona doğruyu hatırlatır gibi kısıpaca almıştır. Yerde yan yatmış kum saati yargıcın kararını beklercesine zamanı dondurmuş gibidir (Resim 15).

Rahibe (The Nun)

Burada diz çökmüş dua eden bir rahibe, yüzünü yatakta oturan ve ona lavtasıyla serenat yapan genç adama çevirmiş baştan çıkarılmış olarak resmedilmiştir. Arkada iskelet formundaki ölüm altardaki mumu eliyle söndürür: bu hem rahibenin nefesine yenik düşmüşlüğüne hem de hayat ışığının alınmak üzere olmasına bir göndermedir (Resim 16).

Yaşlı Adam (The Old Man)

"Yaşlı Kadın" başlıklı görselde olduğu gibi burada da yılların getirdiği yükler yüzünden başı öne eğilmiş, bastonundan destek alan yaşlı bir adam görmekteyiz. Adamın kolundan tutmuş boynuna asılı enstrümanı ile ölüm, onun için kazılmış mezar çukuruna eşlik eder (Resim 17).

Değerlendirme ve Sonuç

Sanat eserlerinde ölüm sıklıkla betimlenmiş, sanatçılar tarafından konu olarak ele alınmıştır. Özellikle Orta Çağ, Rönesans ve Barok Dönem Avrupa sanatında yoğun olan dinî konulu tasvirler düşünüldüğünde İsa'nın, azizlerin ve çeşitli kutsal kişilerin ölümlerinin sanat eserlerine yansıdığı görülür. Ancak sanatçılar ve onlara sipariş verenler ölümden ayrı olarak, ölümlü olduğunu hatırlamayı yani *Memento Mori*'yi konusunu tercih etmişlerdir. Bir Hristiyan, İsa'nın çarmıhta acı çekerken veya çarmıhtan indiriliş betimine bakarak ölümü, onun fedakârlığını, bunun yanı sıra kendi hayatını ve işlediği günahları düşünüp bunlar üzerine kafa yorabilir. Burada asıl soru neden *Memento Mori*'nin ölüm sahnelerinden ayrı olarak eserlerde sıklıkla ele alındığıdır. Bunun pek çok yanıtı, sosyolojik ve psikolojik bağlamda açıklaması olabilir. *Memento Mori* sanat tarihi bağlamında düşünüldüğünde ise bazı sonuçlar ortaya çıkar. Kuşkusuz ölüm, insan üzerinde doğal olarak etkileyici, sarsıcı, kimi zaman travmatik bir etkiye sahiptir. Bu etkiyi azaltmak amacıyla ölüm değil, ölümü hatırlatan, onu çağrıştıran, sembolik niteliklere sahip *Memento Mori* kullanılmış olabilir. Orta Çağ, Rönesans Dönemi özelinde düşünersek belli aralıklarla dünyayı kasıp kavuran veba salgınları, tıbbın çare olamadığı hastalıklar sonucu gerçekleşen erken ölümler ve bunlara karşı bir tepki verme isteği, Hristiyanlık öğretisinin getirdiği tövbe etme, günah çıkarma eylemleri, insanlardaki değişen ve gelişen estetik kaygı, *Memento Mori*'nin kullanılmasına neden olan etkenler arasında sayılabilir.

Memento Mori'nin kullanımı, bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Örneğin Almanya, Hollanda gibi Kuzey Avrupa toplumlarında gerek mezar anıtlarında gerekse küçük el sanatlarında yılan, solucan sürüngenler gibi motiflerin işlendiği gözlenir. *Memento Mori*, putto ve kafatası, canlanmış iskelet, kemikler, çürümüş ceset, kum saati, kırık duvar ve bunların farklı uyarlamaları olabildiği gibi aynanın içinde kafatası olarak özel bir formda da karşımıza çıkmaktadır. Vanitas adı verilen ve Hollanda çevresinde yaygınlaşan resim türünde kullanılan

çiçek, kelebek, sabun köpüğü, mum gibi unsurlar da *Memento Mori* ile ilintili diğer motiflerdendir. Rönesans Dönemi ilerledikçe daha gerçekçi, ürkünç bir hâl alan *Memento Mori*, Barok Dönem'de o dönem sanatının coşku, duygu ve dramatik olma eğilimine rağmen daha rafine bir tavidir. Çürümüş cesetler, yerini fildişi renginde temiz iskeletlere bırakır.

Bu makalede ele alınan Rönesans ressamı Genç Hans Holbein'in eserlerinde *Memento Mori*'yi, Ölüm Dansı'nda kendine özgü bir anlatım tarzı ile Elçiler'de ise zekice ve oldukça incelikli bir biçimde kullandığı görülmüştür. Sir Brian Tuke'un Portresi'nde sadece bir cümle ile vurgulanan *Memento Mori*, Holbein'a ait olup olmadığı tartışmalı olan ikinci bir portrede ise klasik hâliyle, alametleriyle, (kum saati, iskelet ve tırpan) mevcuttur.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Batschmann, O. & Griener, P. (1997). *Hans Holbein*. Reaktion.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2017, Kasım 30). Book of hours. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/book-of-hours-prayer-book> .
- Cohen, K. (1973). *Metamorphosis of a death symbol, the transi tomb in the late middle ages and the renaissance*. University of California Press.
- De Pascale, E. (2009). *Death and resurrection in art*. Getty Publications.
- Ganz, P. (1925). Holbein. *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, (47), 230-245.
- Gertsman, E. (2006). Pleyinge and peyntyng: performing dance of death. *Studies in Iconography*, (27), 1-43.
- H. S. F. (1929). Woodcuts: dance of death series by Hans Holbein the Younger. *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, 16(8), 141-144.
- Hand, J. O. (1980). The portrait of sir Brian Tuke by Hans Holbein the Younger. *Studies in the History of Art*, (9), 33-49.
- Herodotos. (1973). *Herodot tarihi*. (Çev: M. Ökmen), Remzi Kitabevi.
- Hervey, M. F. S. (1900). *Holbein's "Ambassadors"; the picture and the man*. George Bell and Sons.
- Huizinga, J. (2019). *Ortaçağın sonbaharı*. (Çev: O. Düz), Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Illich, I. (2004). Ölüme karşı ölüm. *Cogito*, (40), 107-121, Yapı Kredi Yayınları.
- Ivins, W. M. (1919). Hans Holbein's dance of death. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 14(11), 231-235.
- Janson, H. W. (1937). The putto with the death's head. *The Art Bulletin*, 19(3), 423-449.
- Kenaan, H. (2002). The "unusual character" of Holbein's "Ambassadors". *Artibus et Historiae*, 23(46), 61-75.
- Marrow, J. H. (1983). In desen speigell: a new form of memento mori in fifteenth century netherlandish art. *Essays in Northern European Art Presented to Egbert Haverkamp-Begemann*. 154-163.
- Pamir, H. & Sezgin, N. (2016). The sundial and convivium scene on the mosaic from the rescue excavation in a late antique house of antioch. *Adalya*, (19), 251-280.

Petronius (1925). *Satyricon*. (Çev: M. Heseltine), William Heinemann.

Rasmussen, M. (1995). The case of the flutes in Holbein's "The Ambassadors". *Early Music*, 23(1), 114-123.

Rittershaus, L. & Eschenberg, K. (2021). Black Death, Plagues, and the Danse Macabre. *Depictions of Epidemics in Art. Historical Social Research / Historische Sozialforschung. Supplement*, (33), 330-341.

Samuel, E. R. (1963). Death in the glass - a new view of Holbein's "Ambassadors", *The Burlington Magazine*, 105(727), 436-441.

Serdar Dinçer, P. (2020). Geç antik dönem kaynaklarında purpura kodeksler. H. Yalap, Y. Gökkaplan (Ed.), 4. *Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu Kitabı* içinde (308-319. ss.).

Van Heerkeren, V. S. (2016). A method and an object: An art historical approach applied to the "memento mori" mosaic from Pompeii. *Italy International Journal of Student Research in Archaeology*, 1(1), 115-123.

Weber, F. P. (1910). *Aspects of death and their effects on the living, as illustrated by minor art, especially medals, engraved gems, jewels, &c.* The Open Court Publishing Company.

Zadnikar, M. (1969). Romanesque architecture in Slovenia. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 28(2), 99-114.

Görsel Kaynakça

Resim 1: Pompeii'deki mozaik, <https://mann-napoli.it/mosaici/>, Erişim Tarihi: 30.06.2023

Resim 2: Pompeii Faun Evi'ndeki mozaik, Pamir, H. ve Sezgin, N. (2016). The Sundial and Convivium Scene on the Mosaic from the Rescue Excavation in a Late Antique House of Antioch. *Adalya*, 19, 280

Resim 3: Antakya'daki mozaik, Pompeii Faun Evi'ndeki mozaik, Pamir, H. ve Sezgin, N. (2016). The Sundial and Convivium Scene on the Mosaic from the Rescue Excavation in a Late Antique House of Antioch. *Adalya*, 19, 279

Resim 4: Antakya'daki mozaikten detay, Pompeii Faun Evi'ndeki mozaik, Pamir, H. ve Sezgin, N. (2016). The Sundial and Convivium Scene on the Mosaic from the Rescue Excavation in a Late Antique House of Antioch. *Adalya*, 19, 279

Resim 5: Castileli Juana'nın Saatler Kitabı, Twomey, L. K. (2020). Juana of Castile's Book of Hours: An Archduchess at Prayer, *Religions*, (11), 201

Resim 6: Giovanni Boldu tarafından yapılan madalyon, Janson, H. W. (1937). The Putto with the Death's Head. *The Art Bulletin*, 19(3), 425

Resim 7: Giovanni Boldu tarafından yapılan madalyon, Janson, H. W. (1937). The Putto with the Death's Head. *The Art Bulletin*, 19(3), 425

Resim 8: Elçiler, <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/hans-holbein-the-younger-the-ambassadors>, Erişim Tarihi: 30.06.2023

Resim 9: Ölümün Kolları, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/365213>, Erişim Tarihi: 30.06.2023

Resim 10: Elçiler'den detay, https://www.wga.hu/art/h/holbein/hans_y/1535a/5ambassa.jpg, Erişim Tarihi: 30.06.2023

Resim 11: Sir Brian Tuke'un Portresi, <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.72.html>

Erişim Tarihi: 30.06.2023

Resim 12: Sir Brian Tuke'un Portresi,

https://en.wikipedia.org/wiki/Brian_Tuke#/media/File:After_Holbein_II,_Sir_Brian_Tuke.jpg

Erişim Tarihi: 30.06.2023

Resim 13: Ölüm Dansı'ndan İmparator (The Emperor),

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/365186>, Erişim Tarihi: 30.06.2023

Resim 14: Ölüm Dansı'ndan, Kardinal (The Cardinal),

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/365188>, Erişim Tarihi: 30.06.2023

Resim 15: Ölüm Dansı'ndan, Yargıç (The Judge),

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/365196>, Erişim Tarihi: 30.06.2023

Resim 16: Ölüm Dansı'ndan, Rahibe (The Nun),

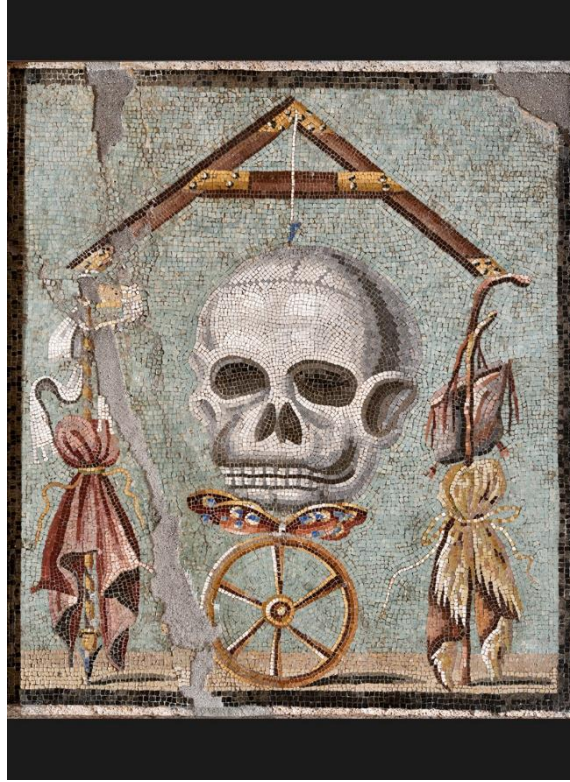
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/365202>, Erişim Tarihi: 30.06.2023

Resim 17: Ölüm Dansı'ndan, Yaşlı Adam (The Old Man),

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/365206>, Erişim Tarihi: 30.06.2023

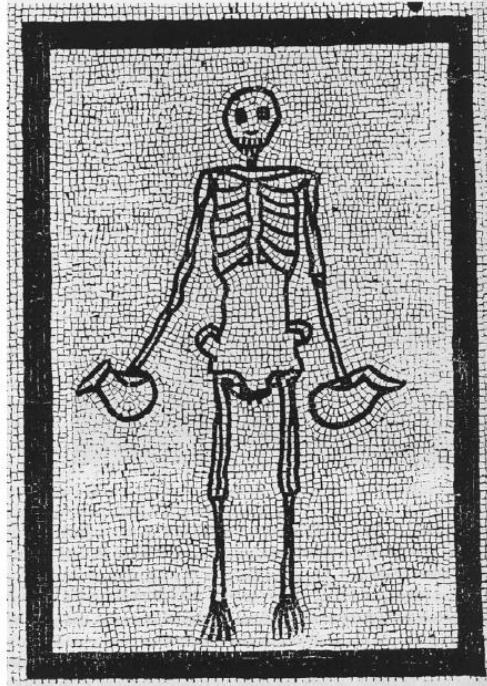
Ekler (Görseller)

Resim 1: Pompeii'deki Mozaik, MS 40-60, Museo Archeologico Nazionale di Napoli

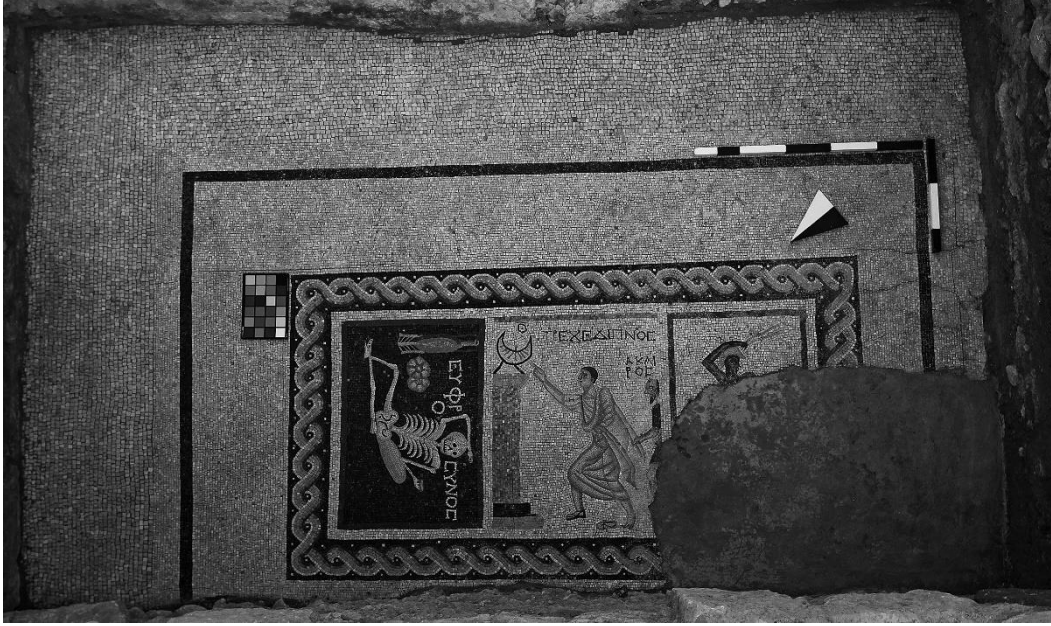
Kaynak: <https://mann-napoli.it/mosaici/>

Resim 2: Pompeii Faun Evi'ndeki Mozaik, MS 1. yüzyıl, Napels Museo

Kaynak: Pamir & Sezgin, 2016: 280

Resim 3: Antakya'daki Mozaik, MS 276-337, Hatay Arkeoloji Müzesi

Kaynak: Pamir & Sezgin, 2016: 279

Resim 4: Antakya'daki Mozaik, MS 276-337, Hatay Arkeoloji Müzesi

Kaynak: Pamir & Sezgin, 2016: 279

Resim 5: Castileli Juana'nın Saatler Kitabı, 16. yüzyıl, British Library

Kaynak: Twomey, 2020: 201

Resim 6: Giovanni Boldu Tarafından Yapılan Madalyon, 1485

Kaynak: Janson, 1937: 425

Resim 7: Giovanni Boldu Tarafından Yapılan Madalyon, 1485

Kaynak: Janson, 1937: 425

Resim 8: Elçiler, 1533, Londra, National Gallery

Kaynak: <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/hans-holbein-the-younger-the-ambassadors>

Resim 9: Ölümün Kolları (Arms of Death), 16. yüzyıl

Kaynak: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/365213>

Resim 10: Elçiler'den Detay

Kaynak: https://www.wga.hu/art/h/holbein/hans_y/1535a/5ambassa.jpg

Resim 11: Sir Brian Tuke'un Portresi, Hans Holbein, 1526-28 veya 1540-41, The National Gallery of Art, A.B.D.

Kaynak: <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.72.html>

Resim 12: Sir Brian Tuke'nin Portresi, Anonim, 1537'den sonra, Münih Alte Pinakothek

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Brian_Tuke#/media/File:After_Holbein_II,_Sir_Brian_Tuke.jpg

Resim 13: Ölüm Dansı'ndan, İmparator (The Emperor), 16. yüzyıl

Kaynak: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/365186>

Resim 14: Ölüm Dansı'ndan, Kardinal (The Cardinal), 16. yüzyıl

Kaynak: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/365188>

Resim 15: Ölüm Dansı'ndan, Yargıç (The Judge), 16. yüzyıl

Kaynak: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/365196>

Resim 16: Ölüm Dansı'ndan, Rahibe (The Nun), 16. yüzyıl

Kaynak: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/365202>

Resim 17: Ölüm Dansı'ndan, Yaşlı Adam (The Old Man), 16. yüzyıl

Kaynak: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/365206>

EXTENDED ABSTRACT

The limited number of resources available on the subject is an indication that this subject is covered superficially. The starting point of the thesis titled "Memento Mori in Renaissance and Baroque Period of European Art" is the inability to find a comprehensive publication on the subject. The same can be said for this article derived from the thesis. This study aims to examine Memento Mori, which has a notable place in works of art, and to evaluate the works in which this phenomenon is treated.

In line with the target, the study aims to answer:

- What the importance of the concept of Memento Mori in terms of art history is,*
- What the reasons that lead people to remember death and to transfer it to art apart from death are,*
- How Memento Mori has evolved in the changing culture and art environment,*
- In which forms and how it was used in works of art.*

Firstly, various resources such as books, articles, documents were scanned and reviewed to achieve this aim. Subsequently the baseline for the article about the origins, various forms and original features of Memento Mori was established. It was also considered suitable to treat Hans Holbein the Younger and his works in the article, which are also included in the thesis. Hans Holbein was chosen for this article because he dealt with Memento Mori many times and different ways.

As a result, the answers to the questions above and the conclusion reached as follows:

Death has been the subject of art and used by many artists quite often. Considering the depictions of religious themes, especially in the European art of the Middle Ages, Renaissance and Baroque periods, it is seen that the death of Jesus, saints and various holy figures are reflected in the works of art. However, artists and their commissioners preferred to see Memento Mori in art apart from death. They wanted to look and remember that death can always be there, ready to take a person's life.

Christians can ponder and reflect on death, their sins, life and Jesus Christ's sacrifice for them by looking at a depiction of his suffering and demise. The question here is why Memento Mori has been a subject of art when there are already various death scenes. There may be psychological and sociological explanations related to this subject. In this study, the answer was sought in the context of art history. If we think in terms of the Middle Ages and the Renaissance Period, the plague epidemics that periodically swept the world, premature deaths as a result of diseases for which medicine could not cure, the desire to react to the historical events, the acts of repentance and confession brought by the Christian teaching and the developing aesthetic values in people may have been factors of Memento Mori's use in art.

The use of Memento Mori varies from region to region. For example, in Northern European societies such as Germany and the Netherlands, motifs such as snakes, worms and reptiles can be observed both in funerary art and in small handcrafts. Memento Mori can be putto and skull, animated skeleton, bones, decomposed corpse, hourglass, broken wall and their different adaptations, as well as appearing in a special form as a skull in the mirror. Elements such as flowers, butterflies, soap bubbles and candles, which are used in the type of painting called "Vanitas" and become widespread around the Netherlands, are other motifs related to Memento Mori. Memento Mori, which became more realistic and eerie as the Renaissance Period progressed, had a more refined attitude in the Baroque Period, despite the enthusiasm, emotion and dramatic tendency of the art of that period.

HENRY SCHRADIECK'İN “SCHOOL OF VIOLIN TECHNIQUE 1” KİTABI 20 NUMARALI ETÜDÜN TEKNİK ANALİZİ

 Furkan KARAYEL* Gülnihal GÜL** Özgür EĞİLMEZ***

ÖZET

Çalgı eğitiminde önemli bir yere sahip olduğu düşünülen keman eğitimi ile bireye temel teknik ve becerilerin kazandırılması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda bir çalgıyı öğrenmenin önemli basamaklarından biri olarak düşünülen teknik alıştırmalarla müzikalite kaygısı olmadan teknik bir güçlüğün giderilmesi veya teknik bir yeterliğin kazanılması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda çalıcının sağlam bir temel oluşturmasına ve donanımlı bir hâle gelmesine katkı sağlayan teknik becerileri kazanması gerekli görülmektedir. Bu düşünce ile bu araştırmada H. Schradieck'in “School of Violin Technique 1” isimli kitabındaki 20 numaralı etüdün teknik analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda teknik analizi yapılan bu etüdün teknik gelişim açısından keman eğitiminde önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bu çalışmada teknik kümelere ayrılması yönü ile etüdün daha kalıcı ve sağlıklı bir keman eğitimini destekler nitelikte olduğu; bununla birlikte etüdün daha nitelikli bir şekilde icra edilebilmesine katkı sağlandığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: çalgı eğitimi, keman eğitimi, etüt, etüt analizi, Henry Schradieck

Technical Analysis of Etude Number 20 From Henry Schradieck's “School of Violin Technique 1” Book

ABSTRACT

The aim of violin education, which is deemed significant in musical education, is to equip individuals with fundamental techniques and skills. Technical exercises, regarded as a crucial step in learning an instrument in line with this goal, aim to overcome technical difficulties or acquire technical proficiency without musicality concerns. To achieve this objective, it is deemed necessary for the player to acquire technical skills that contribute to the formation of a strong foundation and to become equipped. In this study, the technical analysis of the etude number 20 from H. Schradieck's book “School of Violin Technique 1” was conducted. As a result of the research, it was determined that this etude, which was subject to technical analysis, has an important place in violin education in terms of technical development. In this study, the technical division of the etude is considered to support a more permanent and healthy violin education, and it is also believed to contribute to the execution of the etude in a more qualified manner.

Key Words: instrument training, violin education, etude, etude analysis, Henry Schradieck

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Müzik Eğitimi Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, furkankarayel89@gmail.com

** Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniveritesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, gulnihal@uludag.edu.tr

*** Öğr. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniveritesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, ogilmez@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Karayel, F., Gül, G., Eğilmez, Ö. (2024). Henry Schradieck'in “School of Violin Technique 1” kitabı 20 numaralı etüdün teknik analizi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 171-186. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1323000>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 5 Temmuz / July 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 4 Eylül / September 2023

Giriş

Bireyin çalgıya olan ilgi ve yeteneklerini bir araya getirdiği, çalgısını doğru şekilde tutmayı, doğru teknikler ile çalmayı öğrendiği, var olan müzikal becerilerini geliştirdiği ve yeni müzikal beceriler kazandığı bir eğitim süreci olan çalgı eğitimi; doğru entonasyon, ritim hassasiyeti ve artikülasyon gibi birçok becerinin edinilmesi gereken bir süreç olarak görülmektedir (Duke & Byo, 2012; Eremenko vd., 2020; Parasız, 2009). Genel mesleki ve özgen müzik eğitimi kapsamında gerçekleştirilen çalgı eğitimi ile bireyin çalgısını öğrenmesi, geliştirmesi ve etkin bir şekilde kullanabilmesi hedeflenmekte; söz konusu süreçte kazanılacak bu becerilerin düzenli ve istikrarlı bir çalışma sonucu elde edilebileceği düşünülmektedir (Algı, 2017; Birgül & Nacakçı, 2017; Özkasnaklı & Dalkıran, 2017).

Çalgı eğitimi kapsamında önemli bir yere sahip olduğu düşünülen, yaylı çalgılar eğitiminin temel boyutlarından biri olarak görülen, taşıma kolaylığı ve her tür müziğe elverişli olan keman eğitimi geniş ve zengin repertuarı, güçlü yorum olanakları, etkileyici ve geniş ses aralığı ile sıklıkla tercih edilmekte; keman eğitimi ile bireye temel teknik ve becerilerin belirli bir plan ve yöntem doğrultusunda kazandırılması hedeflenmektedir (Angı 2013; Tokatlı & Mustul, 2021; Uslu, 2012). McIntyre'a (2022) göre keman çalmak teller arasındaki mesafe, notaların tuşe üzerindeki yerleri gibi birçok teknik zorluğu öğrendiğimiz, beyin ve beden arasında bağlantı kurulan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda bireye keman eğitiminin ilk aşamalarında gereken motor becerileri kazanması için uygun bir pedagoji uygulanmasının önemli olduğu düşünülmektedir (Pastor, 2018).

Bir çalgıyı öğrenmenin önemli basamaklarından biri olarak görülen teknik alıştırmalarla müzikalite kaygısı olmadan teknik bir güçlüğü giderilmesi veya teknik bir yeterliğin kazandırılması hedeflenmektedir (Aliyeva, 2022; Santos, 2018; Yang, 2006). Bununla birlikte farklı yay teknikleri, pozisyon geçişi gibi sorunların giderilebilmesi ve eserlerin seslendirilmesine de katkı sağlanması amacıyla teknik alıştırmaların kullanılması gerekli ve önemli görülmektedir (Zhao, 2021). Teknik altyapıya sahip olmayan bireyler repertuardaki eserleri çalarken birçok engelle karşılaşabilir. Bu nedenle çalıcının sağlam bir temel oluşturmasına ve donanımlı bir hâle gelmesine katkı sağlayan teknik becerileri kazanması gerekli görülmektedir (Galaman, 1962; Nordstrom & Nordstrom, 2020; Santos, 2018; Lee, 2021; Urhal & Can, 2018). Bu kapsamda keman eğitiminde de söz konusu bu temel beceri ve tekniklerin kazandırılmasında teknik alıştırmaların önemli bir yerinin olduğu düşünülmektedir (Aydın, 2019; Tarkum, 2006).

Keman literatüründe birçok bestecinin keman tekniğini geliştirmeye yönelik kitaplarının yer aldığı görülmektedir. C. Flesch'in "Basic Studies for Violin"; C. Dancla'nın "Metodo Elementare e Progressivo per Violino Op.52"; O. Sevcik'in "School of Violin Technique 1-2-3-4 Op.1", "School of Bowing Technique Op.2"; R. Hofmann "Double-Stop Studies for Violine Op.96"; D. C. Dounis'in Fundamental Technical Studies on a Scientific Basis for the Young Violinist Op.23"; H. Schradieck'in "School of Violin Technique 1-2-3" isimli kitapları keman literatüründeki teknik alıştırmaları arasında yer almaktadır (Dancla, 1855; Dounis, 1935; Flesch, 1911; Hofmann, 1916; Schradieck, 1900a, 1900b, 1900c; Sevcik, 1905a, 1905b, 1905c, 1905d; 1901).

Söz konusu bu kitaplar arasında yer alan H. Schradieck'in School of Violin Technique kitaplarının keman eğitiminde kullanıldığı bilinmektedir. 1846 yılında Almanya'nın Hamburg kentinde doğan kemancı, öğretmen ve orkestra şefi Henry Schradieck, keman ile dört yaşında tanışmış, ilk keman derslerine babası Heinrich ile başlamış ve dokuz yaşında ilk konseri ile dinleyici karşısına çıkmıştır. Brüksel Konservatuvarında eğitim almış olan Schradieck, 1864 yılında Moskova Konservatuvarında keman öğretmenliği yapmaya başlamış, en parlak yıllarını Leipzig'de geçirmiştir. 1883 yılında Cincinnati Müzik Kolejinde altı yıl keman öğretmenliği

yapmış ve daha sonra New York Ulusal Müzik Konservatuvarında baş keman öğretmeni olarak görev almış 25 Mart 1918 tarihinde vefat etmiştir. Yazılarının neredeyse tamamı eğitimsel nitelikte olan ve öğretmen kimliğiyle kalıcı bir etki bırakan Schradieck keman eğitiminde sol el tekniğinin gelişimine yönelik çalışmalarının bulunduğu ilk kitabı olan School of Violin Technique'i 1899 yılında yayınlamıştır (Hannan, 2008). Serinin devamı niteliğinde olan ikinci kitap çift ses ve oktav, üçüncü kitapta ise farklı yay tekniklerine ilişkin çalışmalar yer almaktadır. Söz konusu bu kitapların keman eğitimi sürecindeki teknik pasajları içerisinde bulundurması nedeniyle genel, mesleki ve özengen eğitim kapsamındaki kazanımların gerçekleştirilmesine yönelik olarak kullanılabilir kaynaklar arasında oldukları düşünülmektedir. Bu kapsamda çeşitli pozisyonlarda sol el tekniğinin geliştirilmesine yönelik olarak hazırlanmış olan "School of Violin Technique 1" kitabındaki 20 numaralı etüt farklı birçok tekniği bir arada bulundurması nedeniyle incelenmeye değer görülmüştür.

Bu çalışma keman eğitimi dağarında H. Schradieck'e ait teknik etütleri inceleyen bir kaynak olması, keman eğitiminde kullanılan diğer teknik alıştırma ve etütlerin incelenmesi konusunda yeni araştırmalara yol gösteriyor olması açısından önemlidir. Araştırmada H. Schradieck'in "School of Violin Technique 1" isimli kitabındaki 20 numaralı etüt içerik açısından incelenmiş; genel, mesleki ve özengen keman eğitimi kapsamında keman eğitimcisi ve öğrencilere rehberlik etmesi ve bu yolla keman eğitimi sürecine katkı sağlanması amaçlanmıştır. Araştırmanın amacına bağlı olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Henry Schradieck'in "School of Violin Technique 1" kitabın içerisinde yer alan 20 numaralı etüdün teknik analizi nedir?

2. Schradieck'in "School of Violin Technique 1" kitabında yer alan 20 numaralı etütteki teknik kümeleri seslendirmeye yardımcı olan çalışmalar nelerdir?

1. Yöntem

Bu çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan içerik analizi herhangi bir yazılı metnin ya da belgenin incelenerek ortaya konan verilerin kategorize edilmesi, etiketlenmesi, sınıflandırılması ve sonuçlandırılması olarak tanımlanabilir (Cohen vd., 2007; Ekiz, 2020; Patton, 2002; Şahan vd., 2021).

Bu çalışmanın evrenini Henry Schradieck'in keman eğitimi için yazmış olduğu teknik alıştırma kitapları, örneklemini ise "School of Violin Technique 1" isimli kitabının 20 numaralı etüdü oluşturmaktadır.

2. Bulgular

Bu bölümde Henry Schradieck'in "School of Violin Technique 1" kitabında yer alan 20 numaralı etüdünün incelenmesinden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Etüt 24 bölümden oluşmaktadır ve toplamda 579 ölçü yer almaktadır. Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve 10. bölüm 4/4 ölçü sayısında ve "Allegro (neşeli, hızlı)" şeklinde; 11., 12., 13. bölüm 9/8 ölçü sayısında; 14. bölüm 9/16 ölçü sayısında ve "Allegro vivace (Allegrodan biraz hızlı)" şeklinde; 15. bölüm 9/8 ölçü sayısında ve "Energico (enerjik)" şeklinde; 16., 17., 18., 19., 20. ve 21. ölçü 3/4 ölçü sayısında; 22. ve 23. bölüm 2/4 ölçü sayısında ve 24. bölüm 4/4 ölçü sayısında yazılmıştır.

2.1. Etüdün Teknik Analizi

Bu çalışmada teknik kümeler içerisinde her biri belli bir teknik yoğunluk ya da güçlüğü barındırma esasına göre tespit edilmiş ve "TK" şeklinde kısaltılarak ifade edilmiştir. Belirlenen teknik kümeler keman eğitiminde önemli bir rolü olduğu düşünülen farklı pozisyon ve bağlarda çalışmalar, farklı yay tekniklerine ilişkin çalışmalar, iki, üç ve dört telde aralık ve akor

çalışmaları; pozisyon geçişleri, süsleme ve artikülasyon gibi keman teknikleri üzerine kuruludur. Etüt 14 teknik kümeden oluşmaktadır.

Tablo 1'de teknik kümelere ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1: Teknik Kümelerin Dağılımı

Teknik Küme	Teknik Kümede Kapsanan Güçlükler	Ölçüler	Teknik Küme Örnekleri
TK1	Farklı pozisyonlarda 2, 4, 5, 9, 12, 16, 18, 24 bağlı melodik yapılar	Tüm etüt	
TK2	Spiccato tekniği	22. bölümün 1-88 arasındaki ölçüleri	
TK3	Farklı pozisyonlarda bağlı ve bağımsız oktav çalışmaları	Dokuzuncu bölümün dördüncü ölçüsü, 10. bölümün altıncı ölçüsü, 11. bölümün yedinci ölçüsü, 12. bölümün 23. ölçüsü, 22. bölümün 66. ve 70. ölçüsü	
TK4	Çift ses çalışmaları (Çeşitli pozisyonlarda ve ritimlerde biri tutan diğeri değişen yapıda)	24. bölümün tümü	
TK5	Çift ses çalışmaları (Üç telde)	23. bölümün 9-17 arasındaki ölçüler, 25-33 arasındaki ölçüler	
TK6	Çift ses çalışmaları (Dört telde)	23. bölümün 41-48 arasındaki ölçüler	

<p>TK7</p>	<p>Üç sesli ve dört sesli akorlar</p>	<p>22. bölümün 89-92 arasındaki ölçüler; 23. bölümün 1-8, 18-24, 34-40, 49-52 arasındaki ölçüler ve 24. bölümün birinci ölçüsü</p>	
<p>TK8</p>	<p>Tekrar eden boş tel ile ileri pozisyon dizileri</p>	<p>19. bölümün tümü</p>	
<p>TK9</p>	<p>Onaltılık notalarda detache ve legato tekniklerinin bir arada kullanımı</p>	<p>17. bölümün tümü</p>	
<p>TK10</p>	<p>Legato tekniğinde bir oktavı aşan atlamalarla pozisyon geçişleri TK 10'lar bir sonraki ölçünün ilk notasını da kapsamaktadır.</p>	<p>10. bölümün 4-7-9, 12. bölümün 3-6-15-19, 13. bölümün 1-2-5-6-10, 15. bölümün 2-7-9, 16. bölümün 8, 17. bölümün 1-2-8, 19. bölümün 12-16, 21. bölümün 31. ölçüsü</p>	
<p>TK11</p>	<p>Yedinci pozisyonu aşan çalışmalar</p>	<p>Birinci bölümün 2, ikinci bölümün 8, üçüncü bölümün 3-4-5, altıncı bölümün 2-4, sekizinci bölümün 16, dokuzuncu bölümün 4-5-6-9, 10. bölümün 4-8-9, 11. bölümün 5-6-7, 12. bölümün 16, 13. bölümün 8-10-12-14-16, 15.</p>	

		bölümün 7-10, 16. bölümün 14, 17. bölümün 12-16, 18. bölümün 24-26, 19. bölümün 2-3-6-7-17-18-21-22, 20. bölümün 43, 21. bölümün 16-30-31-32-33-39, 22. bölümün 12-13-19-23-48-49-81. ölçüsü	
TK12	Pozisyonlar arası legato tekniğinde sekizlik üçlemeler içinde yer alan tril çalışması	20. bölümün tümü	
TK13	Pozisyonlar arası legato arpej çalışması	1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-20-21-22. bölümün tümü	
TK14	İçerisinde farklı değiştirici işaretler barındıran çalışmalar	Üçüncü bölümün 5, dördüncü bölümün 3, beşinci bölümün 1-3-5-7-9, 6. bölümün 3, sekizinci bölümün 2-3-4-5-6-7-8-16, dokuzuncu bölümün dördüncü ölçüsü	

Tablo 1’de de görüldüğü gibi etüt içerisinde birçok değiştirici işaret barındıran farklı pozisyonlarda 2, 4, 5, 9, 12, 16, 18 ve 24 bağlı melodik yapılara yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte her bölümün farklı tonda yazıldığı tespit edilmiştir. Birinci bölüm do majör, ikinci bölüm la minör, üçüncü bölüm fa majör, dördüncü bölüm re minör, beşinci bölüm si bemol majör, altıncı bölüm sol minör, yedinci bölüm mi bemol majör, sekizinci bölüm do minör, dokuzuncu bölüm la bemol majör, 10. bölüm fa minör, 11. bölüm re bemol majör, 12. bölüm si bemol minör, 13. bölüm sol bemol majör, 14. bölüm fa diyez majör, 15. bölüm si majör, 16. bölüm sol diyez minör, 17. bölüm mi majör, 18. bölüm do diyez minör, 19. bölüm la majör, 20. bölüm fa diyez minör, 21. bölüm re majör, 22. bölüm si minör, 23. bölüm sol majör ve 24. bölüm mi minör tonunda yazılmıştır. Ayrıca 2, 4, 5, 9, 12, 16, 18 ve 24 bağlı arpej çalışmalarına ve bağımsız çalışmalara; oktav ve oktavı aşan bağlı ve bağımsız çalışmalara da yer verildiği tespit

edilmiştir. Bununla birlikte keman eserleri içerisinde rastlanılan güçlüklerden olan farklı pozisyonlarda ve ritimlerde biri tutan diğeri değişen yapıda çift ses çalışmaları; üç telde ve dört telde çift ses çalışmaları ile üç sesli ve dört sesli akorların kullanıldığı teknik çalışmalara da yer verildiği görülmektedir.

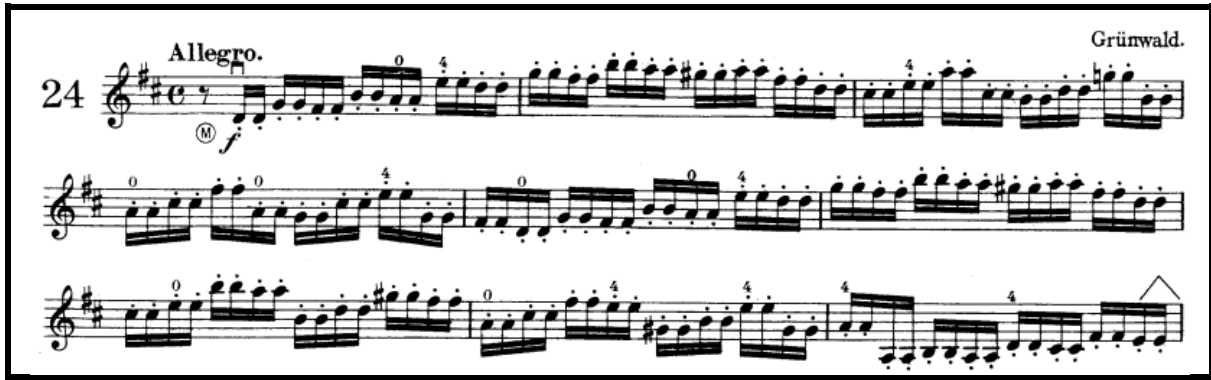
2.2. Teknik Kümelere Yönelik Destekleyici Çalışmalar

Bu bölümde etüt içerisinde yer alan teknik kümelere yönelik destekleyici çalışmalara ilişkin örneklere yer verilmiştir.

Schradieck'in "School of Violin Technique 1" kitabında farklı pozisyonlardaki bağlı melodik yapılarla ilişkin olarak pek çok örneğe yer verilmiştir. Serinin ikinci kitabı olan "School of Violin Technique 2" de farklı pozisyon ve ritimlerde çift ses çalışmalarına ilişkin alıştırmalara yer verilmektedir. TK 1'de yer alan "farklı pozisyonlarda 2, 4, 5, 9, 12, 16, 18 ve 24 bağlı melodik yapılar" çalışılmasına yönelik olarak birinci kitaptaki alıştırmalardan, TK 5'te yer alan "üç telde çift ses çalışmaları" tekniğine yönelik olarak da ikinci kitaptaki alıştırmalardan yararlanılabileceği düşünülmektedir. Aynı şekilde TK 14'teki "içerisinde farklı değiştirici işaretler barındıran çalışmalar" örneğine yönelik olarak serinin birinci kitabındaki alıştırmalar kullanılabilir.

Şekil 1'de Teknik Küme 2'yi destekleyici çalışmalara yer verilmiştir.

Şekil 1: TK 2'ye Yönelik Çalışma (Crickboom, 1924)

Mathieu Crickboom'un 12 kitaptan oluşan "Les Maîtres du Violon" serisinin birinci kitabında yer alan 24 numaralı etüdün TK 2'deki "spiccato" tekniğine yönelik olarak kullanılacak bir çalışmadır. Burada yer alan çalışmalar söz konusu teknik küme ile birebir benzerlik göstermemekle birlikte çalışıldığında TK 2'nin daha kolay seslendirilmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Şekil 2'de Teknik Küme 3'ü destekleyici çalışmalara yer verilmiştir.

Şekil 2: TK 3'e Yönelik Çalışma (Schradieck, 1900b)

Henry Schradieck'in "School of Violin Technique 2" kitabında yer alan 5, 6 ve 7 numaralı alıştırmaların TK 3'ü geliştirmeye yönelik olarak kullanılabileceği düşünülmektedir. Söz konusu alıştırmalardan 5 ve 7 numaralı alıştırmalardaki oktav yapılar teknik kümeye göre farklılıklar gösterirken; 6 numaralı çalışma teknik küme ile birebir benzerlik göstermektedir.

Şekil 3'te Teknik Küme 4'ü destekleyici çalışmalara yer verilmiştir.

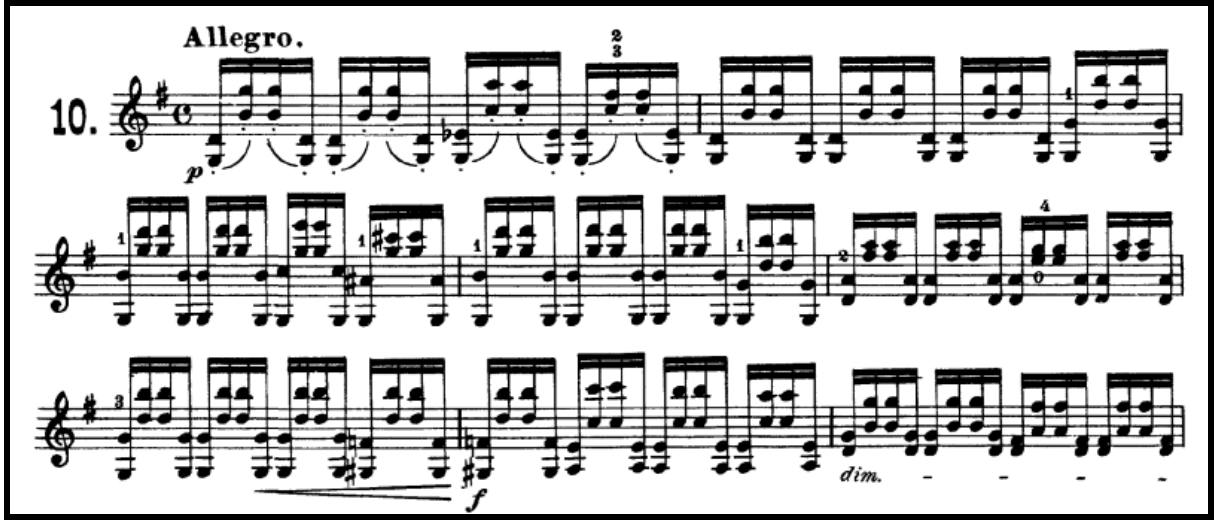
Şekil 3: TK 4'e Yönelik Çalışma (Schradieck, 1900b)

Henry Schradieck'in içerisinde farklı pozisyon, ritim ve tonlarda çift ses çalışmaları bulunan "School of Violin Technique 2" kitabında yer alan 1 ve 2 numaralı alıştırmaların çalışılmasının TK 4'te yer alan çift sesli melodilerin çalımını kolaylaştırabileceği düşünülmektedir.

Şekil 4'te Teknik Küme 6'yı destekleyici çalışmalara yer verilmiştir.

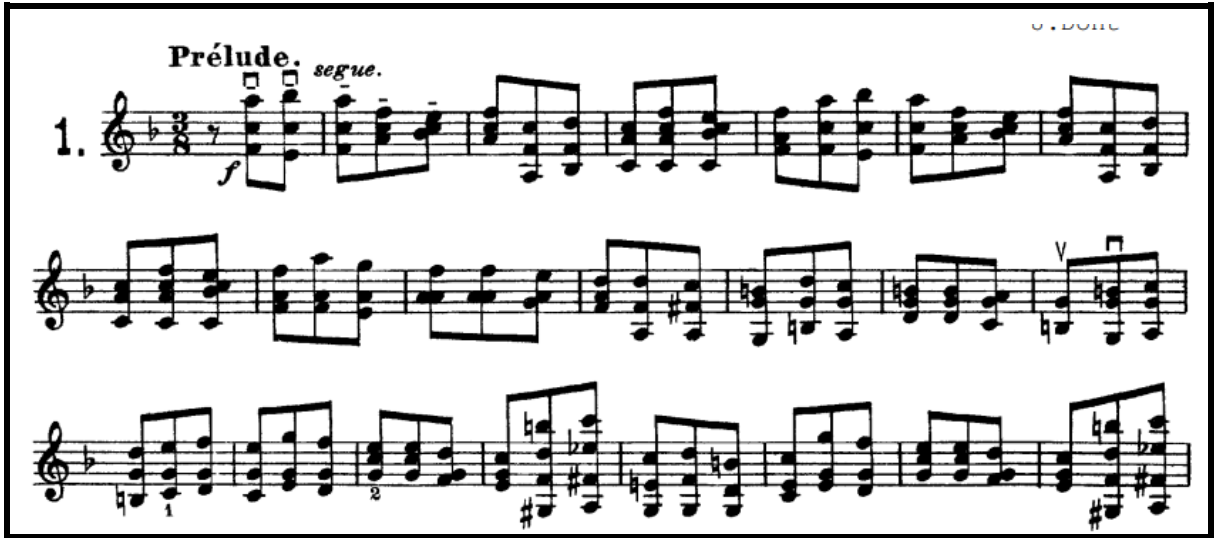
Şekil 4: TK 6'ya yönelik çalışma (Dont, 1903)

Jakob Dont'un "24 Studi e Capricci Op.35" kitabında yer alan 10 numaralı alıştırma teknik küme ile birebir benzerlik göstermekte ve "dört telde çift ses çalışmaları" tekniğinin daha kolay uygulanabilir olması açısından çalışılabilir olduğu düşünülmektedir.

Şekil 5'te Teknik Küme 7'yi destekleyici çalışmalara yer verilmiştir.

Şekil 5: TK 7'ye Yönelik Çalışma (Dont, 1903)

TK 7'de belirtilen "üç sesli ve dört sesli akorlar" tekniğinin doğru çalınabilmesi için Jakob Dont'un "24 Studi e Capricci Op.35" kitabında yer alan 1 numaralı etüdün kullanılabileceği düşünülmektedir.

Şekil 6'da Teknik Küme 8'i destekleyici çalışmalara yer verilmiştir.

Şekil 6: TK 8'e Yönelik Çalışma (Fiorillo, 1900)

TK 8'in çalımına kolaylık sağlayabileceği düşünülen Federigo Fiorillo'nun keman için yazdığı "36 Etudes or Caprices for Violin" kitabında yer alan 28 numaralı etüdü legato tekniğinde yazılmış olsa da detache çalındığında teknik kümede gösterilen "tekrar eden boş tel ile ileri pozisyon diziler" yapısının daha kolay çalınmasına katkı sağlayabilir.

Şekil 7'de Teknik Küme 9'u destekleyici çalışmalara yer verilmiştir.

Şekil 7: TK 9'a Yönelik Çalışma (Schradieck, 1900c)

Henry Schradieck'in farklı yay teknikleri ile ilgili çalışmalarını içeren "School of Violin Technique 3" kitabında yer alan 3, 4, 5 ve 6 numaralı alıştırma teknik küme ile birebir benzerlik göstermese de içerisinde 2, 3, 4 ve 5 bağlı gibi farklı bağ yapılarını barındırmasından dolayı TK 9'un daha kolay seslendirilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Şekil 8'de Teknik Küme 10'u destekleyici çalışmalara yer verilmiştir.

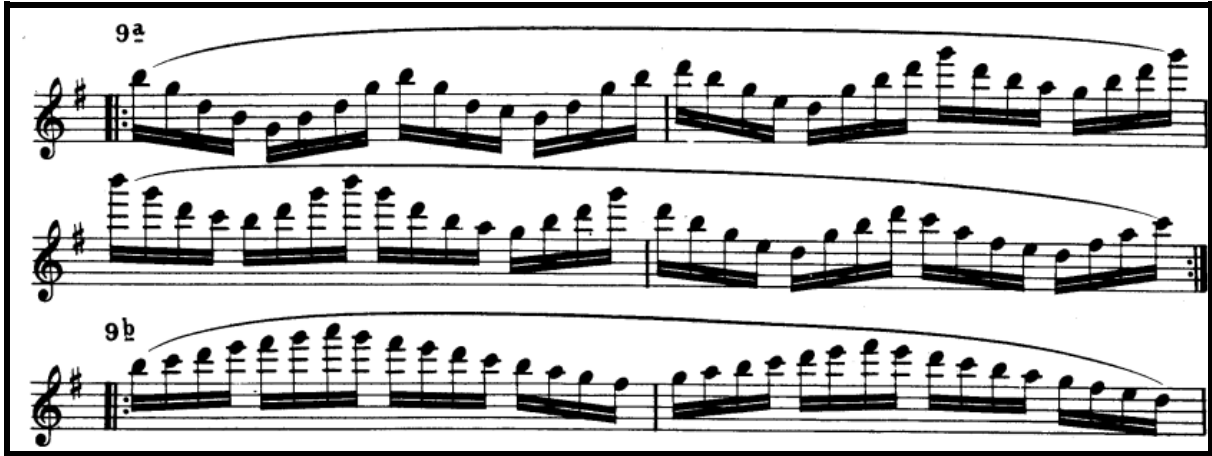
Şekil 8: TK 10'a Yönelik Çalışma (Kreutzer, 1894)

Rodolphe Kreutzer'in keman eğitiminde önemli bir yere sahip olduğu düşünülen "42 Studies or Caprices for the Violin" kitabında yer alan 12 numaralı etüt teknik kümedeki gibi legato tekniğinde olmasa da çıkıcı arpej yapısı ile 6. ve 7. pozisyondaki tiz notaların bir sonraki ölçüye bağlanması, teknik kümede belirtilen "legato tekniğinde bir oktavı aşan atlamalar ile pozisyon geçişleri" yapısına uygun bir çalışma olarak görülebilir. Ayrıca teknik kümenin daha iyi pekiştirilmesi için alıştırmada detache çalınması gereken kısımların da legato tekniğine uygun çalınması önerilebilir.

Şekil 9'da Teknik Küme 11'i destekleyici çalışmalara yer verilmiştir.

Şekil 9: TK 11'e yönelik çalışma (Schradieck, 1900a)

Henry Schradieck'in sol el becerisini geliştirmeye yönelik olan "School of Violin Technique 1" kitabındaki 18 numaralı alıştırmada tamamen yedinci pozisyonda yazılmış olup teknik kümede belirtilen "yedinci pozisyonu aşan çalışmalar" tekniğinin daha rahat uygulanabilmesi için kullanılabilir bir çalışma olarak düşünülmektedir.

Şekil 10'da Teknik Küme 12'yi destekleyici çalışmalara yer verilmiştir.

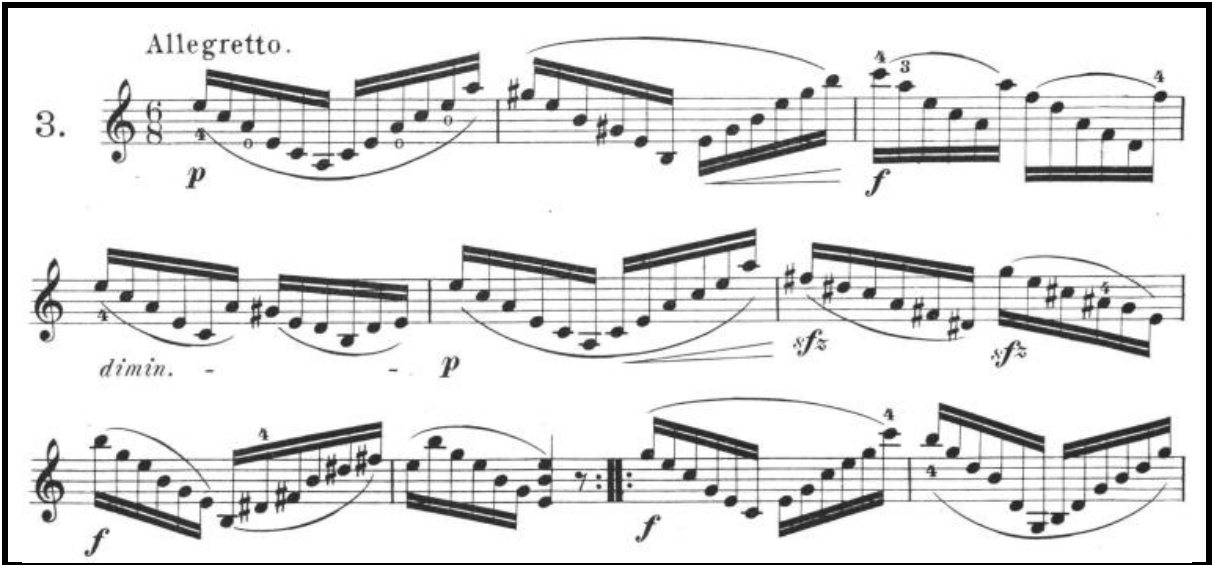
Şekil 10: TK 12'ye Yönelik Çalışma (Kreutzer, 1894)

TK 12'deki tril süslemesini doğru bir şekilde icra edebilmek için Rodolph Kreutzer'in "42 Studies or Caprices for the Violin" kitabında yer alan 19, 20, 21 ve 22 numaralı etütler tril çalışmasına yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu yönü ile çalışmanın TK 12'de yer alan tril çalışmalarının daha kolay seslendirilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bunların yanında etütte legato tekniğinin yerine detache tekniği kullanılarak tril çalışmalarına daha etkili odaklanılabilir.

Şekil 11'de Teknik Küme 13'ü destekleyici çalışmalara yer verilmiştir.

Şekil 11: TK 13'e Yönelik Çalışma (Dont, 1895)

TK 13'te yer alan pozisyonlar arası arpej çalışmasının daha kolay çalınabilmesi için Jakob Dont'un "24 Exercises for the Violin Op.37" kitabında yer alan 3 numaralı etüdün çalışılmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

Sonuç

Henry Schradieck'in "School of Violin Technique Book 1" kitabında yer alan 20 numaralı etüdün teknik açıdan incelenmesi sonucunda farklı pozisyonlarda 2, 4, 5, 9, 12, 16, 18 ve 24 bağlı arpej ve bağımsız çalışmalara yer verildiği belirlenmiştir. Ayrıca oktav ve oktavı aşan bağlı ve bağımsız çalışmalar da etüt içerisinde kullanılmıştır. Farklı ritimlerde biri tutan diğeri

değişen yapıda çift ses çalışmaları, üç telde ve dört telde çift ses çalışmaları, üç sesli ve dört sesli akorların geliştirilmesine yönelik çalışmaların da etüt içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. 14 farklı kümeden oluşan etütte teknik kümeler içerisinde kullanılan akorların farklı biçimlerde arpejenmiş olduğu; legato, detache ve spiccato gibi yay tekniklerinin sıklıkla kullanıldığı; ayrıca etüt içerisinde dengeli bir yay kullanımı ve entonasyon gelişimine de önem verildiği belirlenmiştir.

Sonuç olarak teknik analizi yapılan bu etüdün teknik gelişim açısından keman eğitiminde önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Etüt teknik kümelerine ayrılması ve teknik kümeler içerisinde yer alan güçlüklerin tespit edilmesi yönü ile daha kalıcı ve sağlıklı bir keman eğitimini destekler niteliktedir. Çalışılan bir eserin ya da etüdün analiz edilmesi o eserin çalıcı tarafından anlaşılabilir hâle gelmesi açısından gereklidir. Bununla birlikte çalışılan eser ya da etüdün teknik analizinin eserin ya da etüdün daha nitelikli bir şekilde icra edilebilmesine, daha iyi anlaşılabilmesi ve ifade edilebilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Keman eğitimi sürecinde Schradieck'in kitaplarının dışında Sevcik, Sitt ve Seybold gibi farklı bestecilerin etüt kitaplarının da sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Bu kapsamda söz konusu bu kitaplarda yer alan etütlerin de teknik ve biçimsel analizlerinin yapılması çalışılan eserlerin icrasına katkı sağlaması açısından önerilmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Algı, S. (2017). Özenen müzik eğitimi veren kurumlarda bağlama öğretim yöntemleri (Konya ili örneği). *NWSA Academic Journals*, 12(2), 64-82.
- Aliyeva, M. (2022). Frederic Chopin ve Franz Liszt'in piyano müziğinde etüt. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(89), 195-214.
- Angı, C. E. (2013). Keman öğretiminde karşılaşılan entonasyon problemleri ve çözüm önerileri. *SED Journal of Art Education*, 1(2), 48-69.
- Aydın, N. (2019). *Keman eğitiminde çift ses çalışmalarında karşılaşılan güçlüklerin belirlenmesi ve kullanılan metotların analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Burdur: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Birgül, Y. & Nacakçı, Z. (2017). Güzel sanatlar lisesi viyola eğitiminde kullanılan repertuvara yönelik öğrenci görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(22), 413-427.
- Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. <https://gtu.ge/Agro-Lib/RESEARCH%20METHOD%20COHEN%20ok.pdf>
- Crickboom, M. (1924). *Les maîtres du violon*. Schott Féres.
- Dancla, C. (1855). *Metodo elementare e progressivo per violino, Op. 52*. Ricordi.
- Dont, J. (1895). *24 Exercises for the violin Op.37*. G. Schirmer.
- Dont, J. (1903). *24 Studi e capricci Op.35*. Carl Fischer.
- Dounis, D. (1935). *Fundamental technical studies on a scientific basis, for the young violinist Op. 23*. Presser.

- Duke, R. A. & Byo, J. L. (2012). Building musicianship in the instrumental classroom. G. E. McPherson, G. F. Welch (Ed.), *The Oxford Handbook of Music Education*, 1 içinde (711-730. ss.), Oxford University Press.
- Ekiz, D. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Eremenko, V., Morsi, A., Narang, J., Serra, X. (2020). Performance assessment technologies for the support of musical instrument learning. *CSEDU 2020 The 12th International Conference on Computer Supported Education*.
- Fiorillo, F. (1900). *36 Etudes or caprices for violin Op.3*. E. Kross (Ed.), Carl Fischer.
- Flesch, C. (1911). *Basic studies for violin*. Ries & Erler.
- Galamian, I. (1962). *Principles of violin playing and teaching*. Prentice-hall, Inc.
- Hannan, C. (2008). *Ohio biographical dictionary*. State History Publication.
- Hofmann, R. (1916). *Double-stop studies for the violin*. The Boston Music Company.
- Kreutzer, R. (1894). *Forty-two studies or caprices for the violin*. E. Singer (Ed.), G. Schirmer.
- Lee, L. (2021). *Optimized learning through etudes according to four pedagogues' principles: Applied study on selected works from 24 studies for solo violin by Pierre Gavinies*. http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=ucin1623166581810103
- McIntyre, M. J. (2022). *Music theory pedagogy for the violin: Cognitive philosophy and three model curricula*. <https://digitalcommons.du.edu/etd/2063>
- Nordstrom, K. & Nordstrom, S. (2020). From the beginning: Building foundational technique in violin and viola students. *American String Teacher*, 70(1), 23-28.
- Özkasnaklı, U. & Dalkıran, E. (2017). Students opinions about playing a musical instrument in general music education. *SED Journal of Art Education*, 5(1), 1-17.
- Parasız, G. (2009). Eğitim müziği eksenli keman öğretiminde kullanılmakta olan çağdaş Türk müziği eserlerinin tespitine yönelik bir çalışma. *Sanat Dergisi*, (15), 19-24.
- Pastor, L. M. (2018). El aprendizaje del violín en el siglo XX: Un estudio comparativo de los métodos Suzuki, Rolland y Colourstrings. *Revista Electrónica de LEEME*, (41), 35-51.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & Evaluation methods*. Sage Publication.
- Santos, M. (2018). *Rodolphe kreutzer's 42 études "Bridging the gap" Between classical and romantic violin repertoire*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Alabama: University of Alabama.
- Schradieck, H. (1900a). *School of violin technique book 1*. G. Schirmer.
- Schradieck, H. (1900b). *School of violin technique book 2*. G. Schirmer.
- Schradieck, H. (1900c). *School of violin technique book 3*. G. Schirmer.
- Sevcik, O. (1901). *School of bowing technique Op.2 part 1*. H. Brett, M. Pelissier (Ed.), Bossworth & Co.
- Sevcik, O. (1905a). *School of violin technique Op.1 book 1*. P. Mittel (Ed.), G. Schirmer.
- Sevcik, O. (1905b). *School of violin technique Op.1 book 2*. P. Mittel (Ed.), G. Schirmer.
- Sevcik, O. (1905c). *School of violin technique Op.1 book 3*. P. Mittel (Ed.), G. Schirmer.
- Sevcik, O. (1905d). *School of violin technique Op.1 book 4*. P. Mittel (Ed.), G. Schirmer.

Şahan, H. H., Enginer, A., Uyangör, N., Aydın, S., Erginer, E., Çelebi, M., Uyumaz, G., Bayazıt, İ., Metin, A., Taşçı, G., Kaynak, N. E., Toprak, E., Abbak, Y., Tor, D. L., Yavuz, E., Keser, S., Orman, F., Bektaş, O., Kartal, Ş. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri*. M. Çelebi (Ed.), Pegem Akademi Yayıncılık.

Tarkum, E. (2006). Keman öğretiminde kullanılacak alıştırma ve etütlerin seçimi ve uygulanması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(4), 175-182.

Tokatlı, B. & Mustul, Ö. (2021). Özengen müzik eğitimi kurumlarında keman derslerini yürüten öğretmenlerin karşılaştığı problemler. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(43), 6595-6634.

Urhal, N. & Can, Ü. K. (2018). Analysis of cello, piano, violin, viola and flute sheet music books published in Turkey. *Online Journal of Music Sciences*, 3(1), 56-89.

Uslu, M. (2012). Nitelikli keman eğitimine yönelik yaklaşımlar. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 1-11.

Yang, S. (2006). *Violin etudes: A pedagogical guide*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Cincinnati: University of Cincinnati.

Zhao, Y. (2021). *The bridge from etude to repertoire: hermann six concert studies, Op. 18*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Nevada: University of Nevada.

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

This study is important in terms of being a source that examines the technical etudes of H. Schradieck in the violin education curriculum and guides new research on the examination of other technical exercises and etudes used in violin education. In the research, the 20th etude in H. Schradieck's "School of Violin Technique 1" book has been examined in terms of content; the aim was to guide violin teachers and students in general, vocational, and professional violin education and to contribute to the violin education process through this examination. Based on the objective of the research, the following questions were explored:

- 1. What is the technical analysis of the 20th etude contained in Henry Schradieck's "School of Violin Technique 1" book?*
- 2. Which exercises assist in voicing the technical sets in the 20th etude of Schradieck's "School of Violin Technique 1" book?*

2. Method

This study was conducted using the content analysis method. Content analysis, which is one of the qualitative research methods, can be defined as categorizing, labeling, classifying, or concluding the data obtained by examining any written text or document.

The universe of this study consists of Henry Schradieck's technical exercise books written for violin education, and the sample is the 20th etude of the book "School of Violin Technique 1".

3. Findings

In this study, technical sets were determined based on the principle of containing a certain level of technical density or difficulty, and they were abbreviated as "TK". The identified technical sets are based on violin techniques such as exercises in different positions and connections that are considered important in violin education, exercises related to different bowing techniques, interval and chord exercises on two, three, and four strings, position changes, ornamentation, and articulation. The etude consists of 14 technical sets. In addition, examples of supporting exercises related to the technical sets included in the etude were also provided in the research.

4. Conclusion and Recommendations

Upon examining the technical aspects of Study No. 20 in Henry Schradieck's "School of Violin Technique Book 1," it was determined that the piece includes arpeggio and non-arpeggio exercises in various positions, specifically in positions 2, 4, 5, 9, and 12, 16, 18, and 24. Furthermore, it has been determined that octave and octave-crossing connected and disconnected exercises were also used in the etude. Double-stop exercises in a structure where one voice holds and the other changes in different rhythms, double-stop exercises in three and four strings, and exercises aimed at developing triads and tetrad chords are also included in the etude. It has been observed that the chords used in the technical sets of the etude are arpeggiated in different forms, and techniques such as legato, detache, and spiccato are frequently used. In addition, it has been determined that balanced bow usage and intonation development are also emphasized in the etude. The etude consists of 14 different sets, each of which focuses on a different technical aspect of violin playing.

As a result of the technical analysis of this etude, it is believed to have an important place in violin education in terms of technical development. The etude's division into technical sets and the identification of the difficulties within these sets support a more permanent and healthy violin education. Analyzing a work or etude that is being studied is necessary for the performer to understand it. Moreover, it is believed that the technical analysis of the studied work or etude will contribute to its better execution, better understanding, and expression. It is known that, besides Schradieck's books, etude books by different composers such as Sevcik, Sitt, and Seybold are frequently used in the process of violin education. Therefore, it is recommended to analyze the technical and formal aspects of etudes included in these books to contribute to the performance of the studied works.

INCREASING DRONES' COMBAT EFFECTIVENESS: AN ALTERNATIVE ANALYSIS FOR INTEGRATION INTO COMPREHENSIVE MILITARY AND TECHNOLOGICAL SYSTEMS

 Fatih TUNA*

ABSTRACT

While the use of armed unmanned aerial vehicles in both international military operations and internal security operations has been increasing in recent years, debates on the role of armed unmanned aerial vehicles in the international relations literature remain limited. While some experts consider armed unmanned aerial vehicle technology as a groundbreaking or game-changing development, others argue that the impact of this technological development is limited. This study presents an alternative assessment and new suggestions for increasing the effectiveness of armed unmanned aerial vehicles in conflict zones without positioning this study on any side of the ongoing debate in the literature. This study argues that armed drones should be supported by skilled military experts and modern military and electronic systems in order to make them more effective in conflicts. In order to test the accuracy of this hypothesis, this study examines Türkiye's intervention in the Libyan Civil War, Türkiye's Operation Spring Shield in Syria's Idlib province, and Türkiye's cooperation with Azerbaijan in the 44-day Patriotic War as case studies. Ultimately, the case studies uphold the hypothesis that the deployment of skilled military experts and modern military and electronic systems to support drones in combat increases their effectiveness.

Key Words: Drone, Türkiye, Syria, Libya, Azerbaijan

SİHA'ların Muharebe Etkinliğini Artırmak: Kapsamlı Askeri ve Teknolojik Sistemlere Entegrasyon İçin Alternatif Bir Analiz

ÖZET

Son yıllarda hem uluslararası askeri operasyonlar hem de sınır içi güvenlik operasyonlarında silahlı insansız hava aracı kullanımı giderek artarken uluslararası ilişkiler literatüründe ise silahlı insansız hava araçlarının rolüne ilişkin tartışmalar devam etmektedir. Uzmanların bir kısmı silahlı insansız hava aracı teknolojisini çığır açan veya ezber bozan bir gelişme olarak değerlendirirken, karşıt görüşlü uzmanlar tarafından ise bu teknolojik gelişmenin etkisinin sınırlı olacağı şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu çalışma ise literatürde devam eden bu tartışmanın içerisinde kendini herhangi bir tarafta konumlandırmadan silahlı insansız hava araçlarının çatışma sahnesinde etkililiğini artırmaya ilişkin olarak alternatif bir değerlendirme ve öneri sunmaktadır. Bu çalışma, silahlı insansız hava araçlarının çatışmalarda daha etkili kılınması için modern askeri ve elektronik savaş sistemlerinin yanı sıra becerili ve eğitilmiş askeri uzmanlar tarafından desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu hipotezin doğruluğunu test edebilmek amacıyla vaka çalışması yöntemi kullanılmıştır. Türkiye'nin Libya İç Savaşı'na müdahalesi, Türkiye'nin Suriye'nin İdlib bölgesinde gerçekleştirdiği Bahar Kalkanı operasyonu ve Türkiye'nin 44 Günlük Vatan Savaşı'nda Azerbaycan'la iş birliği örnek vakalar olarak kullanılmıştır. Bahsedilen üç vakanın analizi sonucunda, çalışmanın savunduğu hipotezin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: SİHA, Türkiye, Suriye, Libya, Azerbaycan

* Res. Assist., Police Academy Institute of Security Sciences, Ankara / TÜRKİYE, fatihTuna123@gmail.com

Research Article / Araştırma Makalesi

Cite as / Atıf: Tuna, F. (2024). Increasing drones' combat effectiveness: An alternative analysis for integration into comprehensive military and technological systems. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 25(46), 187-204. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1336111>

Sending Date / Gönderim Tarihi: 1 August / Ağustos 2023

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 22 October / Ekim 2023

Introduction

Drones, which are unmanned aerial vehicles, have become a defining feature of technological developments in the defense industry in the 21st century. There are different types of drones, such as unmanned combat aerial vehicles or unmanned aerial vehicles, and these different types of models are often categorized as strategic, operational, or tactical. However, as this research intends to delve into how to increase the overall combat effectiveness of drones, such categorical differences will not be addressed in this article. To make things easier for the reader, the term “drone” will be used to represent different models of unmanned aerial vehicles that carry out different missions while in combat, such as targeted strikes, laser pointing, and surveillance. Considering the increasing number of countries that have been investing in the development or procurement of this technology, drones will continue to have an impact on the security sector in the future (Fuhrmann & Horowitz, 2017). Some even describe this development as a revolution in military affairs that will have implications for the international security structure (Heyns, 2013). Many believe that drones have significantly changed the dynamics of modern warfare because it is challenging for modern radar systems to detect them, it is easier to procure them thanks to their competitive price in comparison to other military aircraft, and they possess an effective long-range precision strike capability that minimizes costly close combat (Kreps & Zenko, 2014).

Due to concerns emanating from the proliferation of drones possessing advanced military and technological capabilities and their increasing usage in military conflicts, some scholars have called for an international accord regarding drone proliferation as drones may decide the fate of nations (Callamard & Rogers, 2020). According to Fukuyama, the inevitable spread of drone technology will erode existing power structures (2021).

The literature on drones' impact on international security has been dominated by two opposing camps claiming that either drones are a silver bullet, or they are just another type of technology developed in the security sector. Rather than taking a definitive position regarding the role of drones and their implications for international security dynamics, this alternative analysis intends to focus on how to increase the effectiveness of drones in military conflicts. By empirically evaluating three case studies in which drones have been extensively used during combat, this research suggests that drones should be incorporated into advanced military-technological systems and be supported by competent military officers in order to improve their effectiveness on the battlefield.

1. Literature Review

Looking at the existing literature regarding the role of drones in military confrontations, there are two opposing camps on the role of drones in combat.

According to Stulberg, drones will reshape the warfare and military technology of the 21st century (Stulberg, 2007). Singer notes that the rising role of drones will become a turning point in military combat (Singer, 2009). Rogers compares the drone revolution with the gunpowder revolution (Rogers, 2020). Furthermore, it is argued that the international competition for drone technology will reconstruct the dynamics of armed confrontations (Boyle, 2015). Because of their advanced technology and size, drones can evade radar and defense systems (Mayer, 2015). Thanks to their competitive price, drones can be more easily procured and employed during armed conflicts (Hayward, 2013). Additionally, states prefer to use drones rather than deploying boots on the ground and risking the lives of soldiers (Fuhrmann et al., 2016).

Some other pundits take the drone revolution argument with a grain of salt. It is argued that drones may not drastically reshape the dynamics on the ground or dramatically change the

balance of power as powerful and technologically advanced countries have already largely employed drones in their militaries for different purposes (Joshi & Stein, 2013). Militaries could also use other technological platforms or aircrafts other than drones to reach their goals (Colon et al., 2015). Those who question drones' uniqueness state that drones are vulnerable to radar and air defense systems due to their technological limitations and low speeds (Davis, et al., 2014). Thereby, these scholars contend that the impact of drone technology in military conflict is limited.

The existing literature also covers the vulnerabilities of drones as well as their importance for international security. Currently, drones fly markedly slower than warplanes, making them easy targets for adversaries' faster combat aircrafts as well as well-developed air defense systems (Majumdar, 2013). Additionally, the communications system of drones that enables connection between the remote controller and the vehicle could be hacked (Sternstein, 2015). By launching a cyber-attack and cutting the communication between a drone and its operation station, an enemy could easily eliminate drones in combat. Moreover, even though drones could serve as significant force multipliers against targets in the field, they have highly limited defensive capabilities to protect themselves from enemy aircraft as well as air defense systems (Aviation Week Network, 2014). One could claim that the majority of the tasks carried out by drones can also be carried out by other military-technological systems such as war planes, helicopters, and other relevant aircrafts, considering that they also have the capability to carry more sizeable cargo (Davenport, 2015). Additionally, drone operators work more than ten hours per day, and their yearly flight hours are around five times longer than other aircraft pilots. This situation puts extreme pressure on drone operators, making them vulnerable to stress-related psychological disorders. As a result, it has been reported that there is a high level of attrition among personnel who have been working as drone operators (McGarry, 2015).

Despite these setbacks, it is a mistake to simply dismiss drones as just another technological military system. One of the most outstanding benefits of using drones is that drones have operators who control them without risking their own lives. A state can target its adversaries by employing combat drones without risking its own soldiers. The reduction of the mortality rate in conflicts thanks to drones also makes them attractive and preferable for decision-makers to appease their populations. Rather than deploying boots on the ground and risking the lives of their sons and daughters, employing drones to target enemies is popular among democratic societies. For example, since 2011, more than 60 percent of the U.S. public has supported using drones in its military missions (Horowitz, 2016). Apart from minimizing the fatality rate, the chance of losing drones against targets that do not possess sophisticated air defense systems is low. While other military aircrafts can fly faster than drones and may carry more cargo, it should be pointed out that albeit slower, drones can fly far longer hours over potential targets during military operations while loaded with bombs (Kreps, 2013). Flying over potential targets for much longer than other military aircraft makes it easier to effectively detect targets without making mistakes. Additionally, missiles that have been launched from drones during an operation can be redirected until they reach their target, enabling drone operators to pinpoint their strike without harming civilians (Lewis, 2013). The element of deniability is also another advantage of using drones in combat. States can use drones to eliminate their targets while at the same time denying that they were behind the operation thanks to drones leaving limited tracks in comparison to other military aircraft or ground forces employed to carry out tactical and strategic operations.

Considering that drones have several distinct advantages for parties employing them in combat, it would be unjust to dismiss them as another military technology. However, it is also

equally important to note that drones also have some apparent deficiencies that must be perfected in the next generation of technological developments in that area.

2. Puzzle

According to existing literature, scholars, journalists, and experts who are exploring the field of drone technology are generally divided into two opposing sides: those who claim that drones have revolutionized the dynamics of warfare and those who question drones' impact as a game-changing technology. However, there is no need to take part in either one of these camps regarding the impact of drones on military conflicts. Both of these understandings have significant deficiencies as outlined in the literature review above. Hence, this research intends to find common ground between the competing camps in the existing literature by offering an alternative analysis to increasing drones' combat effectiveness by integrating them into comprehensive military and technological systems. By presenting an alternative analysis and making suggestions to boost their combat effectiveness, this study aims to surmount the polarized perceptions regarding drones in the existing literature and contribute to the international security literature.

3. Research Design

The main objective of this research is to develop an alternative analysis to strengthen drones' effectiveness in armed conflict based on recommendations gleaned from empirical observations. This study positions itself outside the competing arguments in the literature on drones' role in military technology, which is separated between those that portray drones as a revolutionary power and those that dismiss this development as just another technological platform used in military conflicts. This analysis supports neither of these understandings and promotes an alternative account regarding how to improve drones' role in armed combat as a determinant force multiplier.

The central argument defended in this research is that drones alone cannot change the balance of power in the battlefield. Therefore, to make drones more effective on the battlefield, they have to be supported by modern electronic warfare systems and competent military officers.

It is important to underscore that no military force, weaponry, or technological capability, including drones, alone can guarantee triumph on the battleground. All factors at a state's disposal should be integrated with other forces, arms, and electronic systems. It must also be remembered that enemies and adversaries are also constantly developing countermeasures for each weapon, electronic system, and combat capabilities that have been used during conflicts. Indeed, this has been the case in the military operations covered in this study: for example, Türkiye's signal warfare systems detected and located the Libyan National Army's (LNA) radar systems during the LNA's offensive against the internationally recognized Government of National Accord (GNA) in Libya. In response, the LNA shut off its own radar and activated optical sensors in order to protect itself from being targeted by Turkish electronic systems. Though this tactical move helped the LNA target some Turkish-made drones, it did not change the overall strategic battlefield dynamics (Pack & Pusztai, 2020). Similarly, during Türkiye's operation against regime forces in Syria's Idlib province, Turkish electronic signal systems—namely ASELSAN-made KORAL electronic warfare systems—hacked the regime soldiers' cell phones, blinded Russian-made electronic systems by sending false signals, and located the positions of regime forces. Additionally, TB2 Bayraktar and TUSAŞ-made Anka drones heavily targeted regime soldiers' geolocations. However, in response, Syrian regime soldiers stopped using cell phones during operations and changed their communication style to produce fewer electronic signals, and it became harder to detect their whereabouts (Urcosta,

2020). Likewise, in the 44-day Patriotic War, Armenian forces replaced their Soviet-era air defense systems with more effective Russian-made electronic warfare and air defense systems against Azerbaijan during the later phases of the war (Shaikh & Rumbaugh, 2020).

TB2 Bayraktar drones use lightweight smart micro munition (MAM), which was developed and produced by Turkish Roketsan company. MAM has a diameter of 160 mm. Its length is one meter, and its weight is 22 kg. The range of MAM is around 15 kilometers, and it has laser guidance, enabling its operator to direct the smart munition even after its launch. It can successfully target and eliminate battle tanks, armored vehicles, and military personnel. MAM has thermobaric and armor piercing warheads that cause blast fragmentation thanks to its high explosive design. MAM has impact and proximity fuse types (Roketsan, n.d.). BOZOK is another smart ammunition that has been used by Anka as well as Bayraktar drones. It was developed by TUBITAK's Defense Industries Research and Development Institute (SAGE). It has a diameter of 120 mm. Its length is 1.2 meters, and its weight is 16 kg. BOZOK has 15 kilometers of extended range, and it has laser guidance (Militaryny, 2022). It can hit targets of opportunity and planned targets, and it has anti-personnel operation capabilities. BOZOK has precision guidance and effective warheads; it is a new-generation armed drone munition (TUBITAK SAGE, n.d.). KORAL is a mobile radar electronic warfare system that has been developed and produced by Türkiye's ASELSAN company. KORAL has a modular system design and highly sensitive multi-receiver architecture. It has a wide frequency and spatial coverage to intercept enemy signals. It can automatically identify threats by using its threat library. It can operate with high pulse repetition frequency and in a continuous wave environment. Its antenna has high precision direction-finding capabilities. KORAL can handle both traditional and emerging threat signals by automatically jamming threat signals. It can simultaneously apply multiple jamming and deception techniques against its targets (ASELSAN, n.d.). HISAR air defense and missile launching system is another military technological platform that has been developed and produced by Türkiye's ASELSAN company and was successfully deployed to defend the GNA in Libya. It is a critical platform to ensure air defense against enemy aircrafts, helicopters, drones, and missiles. It has a multipurpose missile launcher unit that uses short- and medium-range air defense missiles that have been produced domestically. While HISAR is a state-of-the-art technology, it is open to upgrades, and it can be upgraded with future technologies to further its technical abilities. It has multi-purpose missile launchers and midcourse guidance capabilities. It can operate in day and night as well as in adverse weather conditions. It can be remotely guided, and since it is a mobile system, it can be repositioned in tactical areas. It has fast deployment capabilities and short start-up. Its interception range is between 15 to 25 kilometers. It has a max road speed of 65 km per hour (ASELSAN, n.d.).

In 2019, more than 1,000 drone strikes were reported in the Libyan civil war between the GNA and the LNA. Around 850 of these strikes were carried out by the LNA, while the remaining 250 strikes were conducted by the GNA (United Nations Security Council, 2020). Before Türkiye's intervention to support the internationally recognized GNA in Libya, the GNA almost lost the entirety of their 24-drone fleet during the conflict (Cole & Cole, 2020). The LNA primarily used Russian Pantsir S-1 air defense systems provided by the UAE to down the GNA's drone fleet. Pantsir S-1 is a short-range surface-to-air defense system that has a 20-kilometer range. Its warhead is 20 kilograms, and it has a high explosive fragmentation feature (Missile Threat, 2021). The LNA's deployment of its Russian-made Pantsir S-1 air defense systems pressured the GNA to end its drone strike operations. However, Türkiye's deployment of air defense and electronic warfare systems such as HAWK, which were replaced later on by HISAR, and KORAL to the Libyan theater changed the balance of power. The superiority of

Turkish-made electronic warfare systems allowed the GNA to shoot down the LNA's drones and incapacitate their radar systems. This development shows the technological superiority of Turkish-made electronic warfare platforms, which allowed the GNA to commence its drone campaign and gain momentum on the ground.

Before its more comprehensive military involvement, Türkiye had already provided some drones to the GNA; however, the GNA could not utilize them properly to carry out successful drone operations against the LNA during the early phases of the war. After Türkiye deployed its domestically produced air defense and electronic warfare systems as well as competent military officers to Libya, the balance of power on the ground was shifted in favor of the GNA (Bakir, 2021). As Türkiye's comprehensive military intervention has drastically changed the balance of power in Libya, it can be argued that Türkiye's electronic warfare and air defense systems are technologically superior. Additionally, as the GNA's military forces already possessed some Turkish-made drones before Türkiye's deployment of additional forces to prop up the GNA but failed to use them properly to achieve superiority during combat, it can be inferred that Türkiye's military personnel are more experienced, well-trained, and have more high-level competencies in terms of utilizing technologically sophisticated military-technological platforms against adversaries.

During Türkiye's Operation Spring Shield in Syria's Idlib province in 2020, the Syrian regime used the aforementioned Russian-made Pantsir S-1 air defense systems as well as the BUK-M2 medium-range air defense missile systems, which have up to a 20-kilometer range and can simultaneously track 24 targets and engage with four of them at once (Military Today, n.d.). Despite the fact that Syrian regime forces used Russian-made short- and medium-range air defense systems, Turkish forces successfully geolocated and blinded enemy military-technology systems as well as armored forces (Hız, 2020). This accomplishment was due to the technological superiority of Turkish electronic warfare systems and the competent military personnel who have been utilizing them. Apart from this, it should also be mentioned that Turkish drone operators successfully carried out extensive drone squadron attacks to target regime elements in Idlib (Nicholson, 2020). According to data publicized by the Turkish National Defense Ministry, 3,473 regime forces, 93 tanks, 36 armored vehicles, ten air defense systems, three aircrafts, and eight helicopters belonging to the Syrian regime were eliminated (Turkish National Defense Ministry, n.d.). As a result, Türkiye's overall military dominance can be attributed to the superiority of the Turkish-made electronic warfare systems, drones, and other relevant military platforms as well as the competent Turkish military officers who have successfully and effectively utilized them to ensure Türkiye's victory in combat.

In its 44-day Patriotic War against Armenia, Azerbaijani drones armed with MAM and produced by Türkiye's Roketsan company heavily targeted Armenian air defense systems. Those air defense systems were mainly Russian-made short-range 9K33 OSA missile systems with an improved range of 12 kilometers (Army Technology, 2022). The Armenian side also used Strela-10 short-range air defense missile systems that have a 5-kilometer range (Military Today, n.d.). These Armenian platforms, mainly produced in the Soviet Union, were mostly neutralized with drones used by the Azerbaijani side during the war (Oryx, 2020). Armenia did not have fully integrated air defense systems, which made its military forces more vulnerable to Azerbaijani drones during the conflict (Kofman & Nersisyan, 2020). The military-technological superiority of Turkish-made technological platforms and smart ammunitions, as well as the tactics developed by the Azerbaijani side with the help of Türkiye, ensured Armenia's defeat in this war. The success of this military operation, which will be elaborated in detail in the case study section of this analysis, further underscores the importance of military

officers' competency and the superiority of Turkish platforms as having a determinant role in combat.

In all three combat operations, Turkish-made drones and smart ammunitions enabling precision targeting of enemy units were heavily utilized. However, for national security reasons, it is currently almost impossible to find publicly available information related to the exact number of Turkish drones participating in these combat missions, their overall flight durations during operations, and the exact number of drone strikes carried out by these drones. According to Baykar's official website, the Bayraktar TB2 drone has successfully completed 600,000 flight hours (Baykartech.com, n.d.). According to the Turkish state-run news agency, Bayraktar TB2 drones' total flight duration during Türkiye's Operation Spring Shield was more than 2,000 hours (Yanık, 2022). According to Witt, Bayraktar TB2 drones conducted more than 800 strikes in these combat missions as of May 2022 (Witt, 2022).

Due to the successful operations carried out by the Turkish military officers who operate drones from their operation center, it is safe to assume that these officers have been receiving sufficient training. Again, we cannot access the entirety of the training program for national security reasons. According to publicly available sources, it is believed that the training of combat drone pilots lasts around six months (Erdem, 2022). We also know from open sources that Bayraktar TB2 drones' production company, Baykar, provides additional training to Turkish military officers who will become drone operators after they successfully complete their training. This was announced via the social media account of the chief engineer behind the Turkish drone revolution, Selçuk Bayraktar (Yeni Şafak, 2017). Bayraktar graduated from Istanbul Technical University, received a scholarship to resume his graduate studies at the University of Pennsylvania, and then at MIT (Pitel & Jalabi, 2022). We can assume from Bayraktar's strong educational background that the officers receiving training at his company are receiving a similarly strong educational background regarding drones, and this situation positively affects the outcomes of the military operations in which drones have been extensively used.

One can claim that Turkish drones are regarded as superior to many of their competitors. This superiority has been openly articulated by the President of Türkiye, Recep Tayyip Erdoğan. According to Erdoğan, "Türkiye has become one of the 3 most advanced countries in combat drone technology" (Bayar, 2021). Indeed, Türkiye is regarded as one of the strongest drone superpowers, together with the United States, China, Israel, and Iran. Türkiye's position as a drone superpower is not only rhetorical but also a reality. It exports its drones to a variety of countries including NATO member Poland (Pitel & Jalabi, 2022). Another NATO member, Romania, also signed an agreement with Turkey's Baykar company in April 2023 to procure 18 TB2 drones worth USD 321 million (Al-Monitor, 2023). This situation clearly emphasizes the fact that Türkiye's unmanned military platforms have technological superiority over its competitors. The superiority of Türkiye's armed drones and electronic warfare systems also have been praised by former British Defense Secretary Ben Wallace. Türkiye's skillful use of electronic warfare systems, armed drones, and smart munitions has been described by Secretary Wallace as "game changing" (Wallace, 2020).

Conceivably, Turkish military officers are well-trained, and they have sufficient combat experience due to ongoing regional instability and insecurity. They are more competent than others in terms of productively utilizing Turkish-made electronic warfare and air defense systems as well as domestically produced armed drones and smart munitions. Turkish technological platforms are also technologically superior to their competitors. Türkiye's elevated status as a drone superpower, its export of military-technological platforms to many

different countries including NATO members, and its successful utilization of these platforms thanks to its competent drone pilots who are able to reach combat objectives during operations clearly indicates Türkiye's superiority in this new field of modern warfare.

Even if adversaries develop the capabilities to readapt their military infrastructure to encounter this relatively new military technology, the force multiplier effect of drone systems during conflicts should be stressed. Force multipliers are assets that outstandingly improve combat potential and thereby enhance the likelihood of the force that employs that particular asset during conflict will accomplish its mission. Time and time again, Turkish-made drones have proved to be the true force multipliers in combat by inflicting heavy casualties on enemy forces in Libya, Syria, and Azerbaijan (Kasapoğlu, 2022).

In one sense, this study's objective is to analyze the relations between certain phenomena. In this regard, the independent variable in this study is additional support for drones, namely complementary military and technological systems and competent military officers who can use these systems effectively in combat. The dependent variable is the combat effectiveness of drones.

The main hypothesis that is tested in this research is that additional support coming from military and technological systems as well as competent military officers have a positive impact on increasing the combat effectiveness of drones. To verify this hypothesis, three military conflicts in which drones are used in combat will be analyzed as case studies. Türkiye's military intervention in the Libyan Civil War, Türkiye's Operation Spring Shield in the Northwestern Syrian province of Idlib, and Türkiye's material and practical support to Azerbaijan during the 44-day Patriotic War will be analyzed as case studies as all three conflicts saw the extensive use of drones together with other complementary military elements. The selection of these cases will provide an opportunity to test the hypothesis of this research.

The empirical evidence to analyze these cases was collected from primary sources, including from statements and official documents issued by government figures and institutions, and secondary sources from the literature prepared by academics and experts in the field. Other open-source data as well as public information from reliable media outlets will also be employed to support this analysis. It must also be noted that most of the available resources are mainly produced either by state or international organizations that have certain agendas. This is a significant limitation of this research. Thus, documents produced by these parties can be biased or partial. To overcome this reliability and objectivity problem, a comparative analysis of conflicting resources will be conducted.

It must also be mentioned that there is an additional limitation in this research in terms of increasing the effectiveness of drones in combat. Integration with other related battlefield function areas, including but not limited to fire support, maneuver, command-control information systems, and combat service support, could also increase the effectiveness of drones during combat. However, this research only examines air defense systems, electronic warfare systems, and the use of special forces in the three specified missions. Thereby, this could be considered as another limitation of this research article. Further research covering the aforementioned battlefield functions and their implications on the effectiveness of drones would be an essential contribution to the international security literature in future.

4. Case 1: Türkiye's Military Intervention in the Libyan Civil War

After NATO's 2011 military operation in Libya, the country's strongman, Muammar Qaddafi, was eliminated, and a civil war ensued. There are two main parties in the civil war, effectively separating Libya into two parts. On the one side, the Tripoli-based Government of National Accord (GNA), which is officially recognized by the United Nations (UN), is actively

controlling the western part of Libya. On the other side, the Tobruk-based Libyan National Army (LNA), supported by Egypt, Russia, and the United Arab Emirates (UAE), is controlling the eastern part of the country (Lacher, 2020). At the time Türkiye intervened in the Libyan civil war as a balancer to support the GNA, the GNA was led by Fayeze al-Sarraj. Currently, the GNA leader is Abdul Hamid Dbeibeh. The leader of the LNA is Khalifa Haftar.

Türkiye's intervention came during the LNA's Tripoli offensive, during which Haftar's forces came very close to controlling the GNA's capital. In a sense, Türkiye played a balancing role against the LNA's offensive targeting the GNA. According to the UN Secretary-General's special representative to Libya, by November 2019, the LNA had carried out more than 800 drone strikes, whereas the GNA had only carried out 240 drone strikes (United Nations, 2019). Hereby, this case seems to be suitable for testing this study's hypothesis on the ability of drones to increase effectiveness in combat.

Both the GNA and the LNA targeted and downed each other's drones thanks to their air radars and defense systems, which both included surface-to-air missile capabilities, during the LNA's offensive on Tripoli (Gady, 2019). This reality verifies at least the first part of the hypothesis of this research, which is that drones alone cannot change the balance of power in the battlefield. Until Türkiye's direct involvement in the civil war, the GNA almost lost the entirety of its 24-drone fleet (Pack & Pusztai, 2020). Reportedly, the LNA's drones were also heavily targeted as around half of its drone inventory was lost in the offensive (Drone Wars, n.d.). The UAE supplied Russian-made Pantsir S-1 air defense systems to the LNA, which were able to neutralize the GNA's drones (Pack & Pusztai, 2020). Likewise, the GNA also downed a considerable number of the LNA's drones, albeit it had relatively underdeveloped air defense capabilities in its military arsenal (Pack & Pusztai, 2020).

While developments in the field indicated that the LNA was about to defeat GNA forces, Türkiye's military intervention in the Libyan civil war dramatically changed the balance in this theater. In late 2019, Türkiye started to deploy its military officers, military advisors, and electronic warfare systems to locations that are strategically significant for the GNA's defense (Wintour, 2020). In addition to Bayraktar TB2 and TUSAS-made Anka drones, Türkiye also deployed HAWK air defense system and ASELSAN-made KORAL mobile electronic warfare systems to Libya (Pack & Pusztai, 2020). Later on, it has been reported that Turkey has replaced HAWK systems with its domestically produced ASELSAN-made HISAR air defense and missile systems (TRHABER, 2023). With the swift operationalization of Türkiye's modern air defense systems, the LNA began to lose its air superiority in the Libyan Civil War (Pack & Pusztai, 2020). Turkish air defense and missile systems shot down many LNA aircraft, including drones.

Turkish KORAL systems played a determinant role during combat by geolocating and blinding the LNA's drones, air defenses, and radar systems. KORAL systems first detected the signals generated by the LNA's electronic warfare capabilities. This electronic signal detection process enabled KORAL systems to geolocate the positions of the LNA's electronic warfare tools. After their geolocation, KORAL systems started to send artificial signals to the enemy's air defense and other relevant electronic warfare systems. By bombarding the LNA's radars and other electronic warfare systems with its signal technology, KORAL blinded them, making them effectively useless during combat. By detecting and blinding the LNA's air defenses and drones thanks to KORAL systems, the GNA started to gain air superiority (Pack & Pusztai, 2020).

Signals generated by KORAL systems also distorted Wing Loong drones, which were produced by China and supplied to the LNA by the UAE. KORAL systems also blinded

Russian-made air defense systems at the disposal of the LNA, such as Pantsirs, SA-6s, and S-125s. KORALs suppressed most of the Russian-made LNA air defense systems to the level that Turkish Bayraktar TB2 drones were able to obliterate more than 15 Russian Pantsirs even though their radars were active in the Libya theater (Bakir, 2021).

These Turkish Bayraktar and Anka drones, as well as ASELSAN-KORAL systems, were operated by competent Turkish military advisors deployed in the field (Pack & Pusztai, 2020). After heavily crushing the LNA's air superiority by annihilating most of its drones and air defense systems, the LNA was forced to end its failed siege of Tripoli. After the LNA's defeat and withdrawal, the GNA recaptured many strategic locations. In brief, a balance was re-established on the ground thanks to heavy Turkish support, including drones, electronic warfare systems, and military advisors.

The success of Turkish military officers in the field supports the second part of the hypothesis. Indeed, modern electronic warfare systems' and competent military officers' support made the GNA's drone warfare more effective on the battlefield. Before Turkish intervention the GNA was already operating drones, but it was sustaining heavy losses. The failure of the GNA's drone campaign before Turkish intervention can be attributed to the shortcomings of the GNA military officers who were operating the drones in the battlefield and their inability to challenge the LNA's air defense and radar systems. After Turkish involvement, Turkish military advisors presumably began operating the drones, as well as KORAL systems, that incapacitated the LNA's air defenses. Under these new circumstances on the ground, the GNA's drones heavily targeted the LNA's positions without any significant challenge. By integrating competent Turkish military officers who operated these comprehensive electronic warfare systems in combat, the drones' effectiveness was substantially maximized.

5. Case 2: Türkiye's Operation Spring Shield

Since the beginning of the civil war in 2011, different military actors have been using different types of drones in Syria. Many of these drones have been continuously shot down by different air defense systems during the war. For instance, Turkish air defenses managed to down Russian-made Orlan-10 drones (Reuters, 2015). Likewise, when Syrian opposition forces targeted the Russian Khmeimim air base with a swarm attack using scores of drones, Russian air defenses managed to fend off this drone attack (Urcosta, 2020).

Although many parties involved in this conflict have used drones at different stages of the civil war, drone warfare in the conflict reached an unprecedented level in 2020. Türkiye massively utilized drones during its Operation Spring Shield in the Northwestern Syrian province of Idlib, which began as a counter-offensive after the Russian or Syrian regime killed 34 Turkish soldiers around the village of Balyun in Idlib province (Kemal, 2021).

The extensive use of drones during Operation Spring Shield provides another opportunity to test the hypothesis regarding drones' effectiveness. While focusing on the details of this operation, one can easily observe that Türkiye's tactical victory came not only from drones but also from the deployment of competent military officers and additional military-technological systems. During the Turkish counter-offensive, in which domestically produced drones were heavily used, Syrian regime forces possessed Russian-made Pantsir and Buk surface-to-air missile systems. It would be incorrect to state that Russian air defense systems were overwhelmed simply because of their technological inferiority. Rather, the Syrian regime military officers who were operating these platforms were not properly trained and therefore did not know how to effectively operate such systems (Parachini & Wilson, 2020). Because of their deficiency in training, regime forces revealed their locations to Turkish forces. The

incompetency of Syrian regime troops increased their vulnerability and made them easy targets for Turkish drone campaigns in Idlib province.

Contrary to the situation of the Syrian regime, Türkiye managed to deploy recently developed and technologically advanced defense systems and competent military experts who could actively and productively use these newly produced military platforms during Operation Spring Shield.

During its Idlib counter-offensive, Türkiye geolocated Syrian regime elements by hacking their communication systems through skillfully using ASELSAN-KORAL electronic warfare systems. Signals generated by Syrian regime soldiers during their unit-to-unit communications were intercepted by Turkish-made KORAL electronic systems. By tracking these signals, competent Turkish military officers not only found regime soldiers but also radars, air defense systems, and other military targets including armored vehicles. After geolocating the enemy's electronic air defense capabilities, Turkish forces started to send artificial signals by utilizing KORAL and blinded Syrian air defenses. After blinding the Syrian Regime's Russian-made air defense systems, Turkish drones dominated Idlib province's airspace and obliterated the enemy targets found through geolocation (Bakeer, 2020).

Turkish drones destroyed more than 150 tanks, many aircraft, including, drones, helicopters, and Russian Su-24 aircraft, and as many as 100 armored vehicles (Bakir, 2021). Most importantly, Turkish drones purportedly crushed at least eight Russian Pantsir air defense systems while their radar was active (UAWIRE, 2020). According to video footage made public by the Turkish Ministry of National Defense, a USD 14 million Russian Panstir air defense system was destroyed by firing a single shot from the newly developed smart micro-munitions developed by Turkish Roketsan company, which was fired from a Turkish drone operated by Turkish military officers and supported by the KORAL electronic signal warfare system (Hız, 2020). The destruction of eight Russian Pantsir systems was a significant development in the conflict, because not only are each of these systems valued at around USD 14 million, but they were also essentially designed to prevent threats originating from aircraft, including drones.

The Turkish military's effective geolocating and blinding of the Syrian regime's air defenses using KORAL electronic systems, relaying the targets' locations to drone operators, and successful obliteration of enemy positions and capabilities clearly demonstrate the Turkish military's effective use of modern military systems. The case of the Syrian Civil War also shows that successful operations are not made by simply using drones but rather by integrating them into a wider network of military-technological systems and deploying skilled military officers to operate them.

6. Case 3: Türkiye's Support to Azerbaijan during the 44-Day Patriotic War

Türkiye's material and practical support to Azerbaijan during the 44-day Patriotic War against Armenia in September 2020 is the third and last case that will be analyzed to test the hypothesis. So far, the previous cases of Türkiye's intervention in the Libyan Civil War to support the GNA and Türkiye's Operation Spring Shield have verified the hypothesis. In both cases drones' effectiveness during combat was significantly increased through the expertise of competent military officers and additional electronic warfare systems, most notably the ASELSAN-made KORAL electronic signal warfare system.

Many pundits claim that Azerbaijan heavily relied on drones during its 44-day war against Armenia and that drones played a decisive role during the conflict (Suciu, 2020). Since the early days of the Patriotic War, the role of additional technological capabilities and competent military officers helped to improve the combat capabilities of drones used by

Azerbaijani forces over Armenian targets. Turkish Bayraktar and Israeli Harop and Harpy drones equipped with smart munitions produced by Turkish domestic military industries inflicted heavy casualties and destroyed dozens of short- and medium-range Russian-made air defense systems, such as OSA and Strela, as well as large-scale S-300 systems used by the Armenian side (Kasapoğlu, 2020).

Most of the Armenian air defense systems were at least half a century old, Soviet-made, medium-range platforms that could neither match Turkish and Israeli technology supplied to Azerbaijan nor effectively detect the location of drones because of their inferior signal systems (Kofman & Nersisyan, 2020). While Armenia lacked advanced and integrated radar and air defense systems as well as properly trained military officers operating them, Azerbaijani forces enjoyed their advanced military technological edge and shrewdly used state-of-the-art military tactics during the war (Kasapoğlu, 2020). It has been speculated that Turkish military general Bahtiyar Ersay directed Azerbaijani military operations against Armenia on the field as after the war Turkish General Ersay became an advisor to the Azerbaijani Minister of National Defense (SDE, 2022). Under the alleged command of General Ersay, Azerbaijani forces used old Russian agricultural planes as decoys to geolocate the positions of Armenian radar and air defenses (Fogel & Mathewson, 2021). After retrieving their location, Turkish KORAL systems sent intense signals to Russian-made Armenian air defenses and blinded them, as was the case in Libya and Syria. After KORAL located these targets, Turkish and Israeli drones used by Azerbaijani forces wiped out Armenian radar and air defense systems (Bakir, 2021).

Military operations on the ground also increased the effectiveness of Azerbaijan's drones. Turkish military generals allegedly directed the day-to-day military operations and drone warfare against Armenia during the 44-day Patriotic War (Hayrapetyan, 2021). In addition to its strategic military technology infrastructure, Türkiye also deployed its military advisors and specialists to Azerbaijan (Miron & Thornton, 2020).

Azerbaijani Special Forces, who were trained and supported by Turkish military advisors, infiltrated areas controlled by Armenia and marked the locations of strategic Armenian military positions with lasers, which enabled Turkish drones to easily target them (Miron & Thornton, 2020). When there was fog during some periods of the 44-day Patriotic War, drones became effectively useless. To fill that gap, competent Azerbaijani Special Forces were deployed to critical locations to compensate for the drones that were unable to operate in poor weather conditions (Spencer & Ghoorhoo, 2021). Utilizing capable servicemen in support of drones not only became a contributing factor to increasing their efficacy but also changed the balance of power during critical phases of the conflict.

The almost unchallenged domination of Armenian airspace by Turkish and Israeli drones at the disposal of Azerbaijani forces was reinforced by not only the drones themselves but also a number of additional factors. The Armenian military was using inferior air defense technology, and furthermore, its troops were not able to effectively operate these systems. In contrast, Azerbaijan was supplied with advanced technological capabilities by its regional allies, such as Türkiye and Israel, and was provided practical support on the battlefield from Türkiye. These significant factors enabled Azerbaijan to operate drones more effectively during the 44-day Patriotic War.

Developments during Azerbaijan's 44-day Patriotic War against Armenia also confirm the hypothesis put forth in this research study. In this war, just like in the conflicts in Libya and Syria, drones alone did not bring victory for the party that extensively used them. Drones are vulnerable to air defense systems employed by enemy forces, and therefore, these air defenses have to be overcome. To realize this objective, electronic warfare systems, such as renowned KORAL systems, and capable military forces had to be employed. To put it simply, these drones

had to be further integrated into comprehensive military and technological systems to increase their effectiveness during combat.

Conclusion

While most of the existing body of literature regarding drones and drone technology is polarized on whether drones are revolutionary or just another technological development, it often neglects debates about how to improve the effectiveness of drones in conflicts. One of the objectives of this analysis was to fill this gap in the existing international security literature on drones. By not placing itself in either of these polarized camps, this article offers an alternative analysis of how to increase drones' combat effectiveness by calling for further integration of drones into comprehensive military and technological systems. To test this hypothesis, three cases have been empirically analyzed. Because of the large-scale deployment of drones in each of the conflicts, Türkiye's military intervention in the Libyan Civil War, Türkiye's Operation Spring Shield in the Northwestern Syrian province of Idlib, and Türkiye's material and practical support to Azerbaijan during the 44-day Patriotic War were selected as case studies in this investigation.

The empirical analysis of these case studies has demonstrated that drones dominated the theater of war only after the enemy's air defense capabilities were made obsolete thanks to electronic warfare systems. KORAL electronic warfare systems, developed by the Turkish ASELSAN company, played a particularly outstanding role in terms of rendering the enemy's air defenses useless by geolocating and blinding enemy drones through its signal technology. In addition, competent military officers played a key role as they skillfully used these KORAL systems to locate and blind the enemy's air defenses and obliterate them by launching smart military munitions as drone operators. All in all, analyzing these three cases substantiates the hypothesis put forward in this research study, which claims that drones alone cannot change the balance of power on the battlefield. Therefore, to make drones more effective on the battlefield, they must be supported by modern electronic warfare systems and competent military officers.

This alternative analysis contributes to the literature on international security from a critical perspective. The analysis developed in this research could also influence national security policies and state strategies by taking this critical view into account. As the use of drones in conflict, whether by states or non-state actors, has exponentially increased, relevant parties working in the security sector could benefit from this analysis.

The critical analysis propounded in this research could also be used in developing strategies for the technological development of states' security sectors and procurement policies. As drones are a popular topic in the international media, press coverage of drones as well as open-source technical and academic reports should also highlight drones' integration within additional electronic warfare systems. This article also concludes that states should follow a more balanced approach in terms of acquiring drone technology. Considering the fact that drones are not silver bullets and they can also be exposed to the enemy's defense capabilities, additional systems should be supplied to support them. A more balanced and diversified approach should be implemented by also investing in electronic signal systems and training military personnel who would use them during operations.

It is almost impossible to cover all aspects concerning drone technology and its impact on international security in one research study. There are many different subjects about drones' role in combat and their implications for international security dynamics that should be covered in detail in further studies. This research primarily focused on the role of the drones developed and operated by Türkiye. It must also be noted that global powers such as the United States and

China have their own advanced drone programs with technologically superior capabilities. Perhaps this dimension should also be analyzed in future studies. Given the rapid technological advances in drone technology and their increasing usage in international security operations, our theoretical and critical understanding of this technology could dramatically change in the future. Further academic inquiries should be carried out to monitor the developments in this field and its implications for international security.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. This study does not require ethics committee approval.

References

Al-Monitor (2023, April 26). Turkey inks \$321 million deal with Romania for Bayraktar military drones. <https://www.al-monitor.com/originals/2023/04/turkey-inks-321-million-deal-romania-bayraktar-military-drones>

Army Technology (2022, August 25). 9K33 Osa Air Defence Missile System, Russia. <https://www.army-technology.com/projects/9k33-osa-air-defence-missile-system-russia/>

ASELSAN (n.d.) KORAL II Mobile Radar Electronic Warfare System. https://wwwcdn.aselsan.com/api/file/KORAL-II_ENG.pdf

ASELSAN (n.d.). HISAR Missile Launching System. https://wwwcdn.aselsan.com/api/file/HISAR_eng.pdf

Aviation Week Network (2014, March 10). U-2 has the edge over Global Hawk. <http://aviationweek.com/awin/u-2-has-edge-over-global-hawk>

Bakeer, A. (2020, March 26). The fight for Syria's skies: Turkey challenges Russia with new drone doctrine. <https://www.mei.edu/publications/fight-syrias-skies-turkey-challenges-russia-new-drone-doctrine>

Bakir, A. (2021, September 27). Turkey's electronic warfare capabilities: The invisible power behind Its UACVs. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/turkeys-electronic-warfare-capabilities-invisible-power-behind-its-uacvs>

Bayar, G. (2021, August 29). Turkey among top 3 countries in world in combat drone technology. <https://www.aa.com.tr/en/science-technology/turkey-among-top-3-countries-in-world-in-combat-drone-technology/2349922#>

Baykartech.com (n.d.). Bayraktar TB2. <https://baykartech.com/tr/uav/bayraktar-tb2/>

Boyle, M. J. (2015). The race for Drones. *Orbis*, 59(1), 76-94.

Callamard, A. & Rogers, J. (2020, December 1). We need a new international accord to control drone proliferation. *Bulletin of Atomic Scientists*.

Cole, C. & Cole, J. (2020, July 1). Libyan war sees record number of drones brought down to earth. <https://dronewars.net/2020/07/01/libyan-war-sees-record-number-of-drones-brought-down-to-earth/>

Colon, C. R., Fricker, M. S., Plaw, A. (2015). *The drone debate: A primer on the U.S. use of unmanned aircraft*. Rowman and Littlefield.

Davenport, C. (2015, August 27). The F-35 vs. the A-10 Warthog, Head-to-Head in Close-Air Support. <https://www.washingtonpost.com/news/checkpoint/wp/2015/08/27/as-it-fights-for-its-life-the-a-10-will-face-off-against-the-f-35-in-close-air-supporttest/>

- Davis, L. E., McNerney, M. J., Chow, J. S., Hamilton, T., Harting, S., Byman, D. (2014). *Armed and dangerous? UAVs and U.S. Security*. RAND Corporation.
- Drone Wars (n.d.). Drone crash database. <https://dronewars.net/drone-crash-database/>
- Erdem, A. K. (2022, October 31). Drone, askerin standart demirbaşı arasına girdi. <https://www.indyturk.com/node/570496/haber/drone-askerin-standart-demirbaşı-arasına-girdi-doğudaki-bütün-karakollarda-drone>
- Fogel, B. & Mathewson, A. (2021, February 10). The next frontier in drone warfare? A Soviet-Era crop duster. <https://thebulletin.org/2021/02/the-next-frontier-in-drone-warfare-a-soviet-era-crop-duster/>
- Fuhrmann, M. & Horowitz, M. C. (2017). Droning on: Explaining the proliferation of unmanned aerial vehicles. *International Organization*, 71(2), 397-418.
- Fuhrmann, M., Horowitz, M. C., Kreps, S. E. (2016). Separating fact from fiction in the debate over drone proliferation. *International Security*, 41(2) 7-42.
- Fukuyama, F. (2021, April 5). Droning on in the Middle East. <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/droning-on/>
- Gady, F. S. (2019, November 22). Useful, but not decisive: UAVs in Libya's civil war. <https://www.iiss.org/blogs/analysis/2019/11/mide-uavs-in-libyas-civil-war>
- Hayrapetyan, T. (2021, September 9). How Ilham Aliyev "Personalizes" the results of the 2020 Artsakh War. <https://evnreport.com/politics/how-ilham-aliyev-personalizes-the-results-of-the-2020-artsakh-war/>
- Hayward, K. (2013). *Unmanned Aerial Vehicles: A new industrial system*. Royal Aeronautical Society.
- Heyns, C. (2013). *Report of the special rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary*. United Nations.
- Hız, H. (2020, February 29). SİHA'lar İdlib hareketini tarihe geçirdi: "Bu inanılır gibi değil, tanksavar kullanmaya kalksanız aylar sürer". <https://www.yenisafak.com/dunya/sihalar-idlib-harekatini-tarihe-gecirdi-bu-inanilir-gibi-degil-tanksavar-kullanmaya-kalksaniz-aylar-surer-3527623>
- Horowitz, M. C. (2016). Public opinion and the politics of the killer robots debate. *Research & Politics*, 3(1), 1-8.
- Joshi, S. & Stein, A. (2013). Emerging drone nations. *Survival*, 55(5), 53-78.
- Kasapoğlu, C. (2022, October 12). Turkish drone strategy in the Black Sea region and beyond. <https://jamestown.org/program/turkish-drone-strategy-in-the-black-sea-region-and-beyond/>
- Kasapoğlu, C. (2020, October 15). Turkey transfers drone warfare capacity to its ally Azerbaijan. <https://jamestown.org/program/turkey-transfers-drone-warfare-capacity-to-its-ally-azerbaijan/>
- Kasapoğlu, C. (2020, October 30). Analysis - Five key military takeaways from Azerbaijani-Armenian War. <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-five-key-military-takeaways-from-azerbaijani-armenian-war/2024430>
- Kemal, L. (2021, November 5). Turkey blamed Syria for a deadly air strike. Its troops blame Russia. <https://www.middleeasteye.net/big-story/turkey-syria-russia-troops-blamed-air-strike>

- Kofman, M. & Nersisyan, L. (2020, October 14). The Second Nagorno-Karabakh War, two weeks in. <https://warontherocks.com/2020/10/the-second-nagorno-karabakh-war-two-weeks-in/>
- Kreps, S. (2013, December 4). Ground the Drones? The real problem with unmanned aircraft. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2013-12-04/ground-drones>
- Kreps, S. & Zenko, M. (2014). The next drone wars: Preparing for proliferation. *Foreign Affairs*, 93(2), 68-79.
- Lacher, W. (2020). *Libya's fragmentation: Structure and process in violent conflict*. Bloomsbury.
- Lewis, M. W. (2013, August 21). Drones: Actually the most humane form of warfare ever. <http://www.theatlantic.com/international/archive/2013/2008/drones-actuallythe-most-humane-form-of-warfare-ever/278746/>
- Mayer, M. (2015). The new killer drones: understanding the strategic implications of next-generation unmanned combat aerial vehicle. *International Affairs*, 91(4), 765-780.
- Majumdar, D. (2013, November 13). Air force future UAV roadmap could be released as early as next week. <http://news.usni.org/2013/2011/2013/air-force-future-uav-roadmap-released-early-next-week>
- McGarry, B. (2015, February 13). Fewer than 10 drone pilots to receive \$1,500 monthly bonus this year. <http://www.military.com/daily-news/2015/02/13/fewer-than-10-pilots-to-receive-monthly-bonus-incentive.html>
- Militarynyyi (2022, June 7). Turkey starts mass production of Bozok munition for Bayraktar TB2 UAV <https://mil.in.ua/en/news/turkey-starts-mass-production-of-bozok-munition-for-bayraktar-tb2-uav/>
- Military Today (n.d.). Buk Medium-range air defense missile system. <https://www.militarytoday.com/missiles/buk.htm>
- Military Today (n.d.). Strela-10 Short-range air defense missile system. https://www.militarytoday.com/missiles/strela_10.htm
- Miron, M. & Thornton, R. (2020, December 7). Russia's 'revenge' after Nagorno-Karabakh: Reprisals in Syria for Turkey's support of Azerbaijan. <https://defenceindepth.co/2020/12/07/russias-revenge-after-nagorno-karabakh-reprisals-in-syria-for-turkeys-support-of-azerbaijan/>
- Missile Threat (2021, July 6). Pantsir S-1,' *Missile Threat: CSIS Missile Defense Project*. <https://missilethreat.csis.org/defsys/pantsir-s-1/>
- Nicholson, D. (2020, March 2020). Revolutionary' warfare or good marketing: Turkey's Syria drone strikes. <https://www.defenceconnect.com.au/strike-air-combat/5709-revolutionary-warfare-or-good-marketing-turkey-s-syria-drone-strikes>
- Oryx (2020, September 27). The fight for Nagorno-Karabakh: Documenting losses on the sides of Armenia and Azerbaijan. <https://www.oryxspioenkop.com/2020/09/the-fight-for-nagorno-karabakh.html>
- Pack, J. & Pusztai, W. (2020). *Turning the tide: How Turkey won the war for Tripoli*. Middle East Institute.

- Parachini, J. V. & Wilson, P. A. (2020, July 2). Drone-era warfare shows the operational limits of air defense systems. <https://www.rand.org/blog/2020/07/drone-era-warfare-shows-the-operational-limits-of-air.html>
- Pitel, L. & Jalabi, R. (2022, August 25). Fast, cheap, deadly: The budget drone changing global warfare. <https://www.ft.com/content/948605a1-cf6c-40ea-b403-9a97d72be2cf>
- Reuters (2015, October 19). Turkish PM Davutoglu says downed drone was Russian-made: TV. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syriaturkeyidUSKCN0SD12620151019>
- Rogers, J. (2020). What has been the most significant development in the history of weaponry?. *BCC History Magazine*.
- ROKETSAN (n.d.). Precision guided missiles: MAM-L smart micro munition. https://www.roketsan.com.tr/uploads/docs/kataloglar/ENG/1628389063_mam-l-en.pdf
- SDE (2022, December 14). Korgeneral Bahtiyar Ersay, Azerbaycan ordu üniforması giyerek görevine başladı. <https://www.sde.org.tr/azerbaycan/korgeneral-bahtiyar-ersay-azerbaycan-ordu-uniformasi-giyerek-gorevine-basladi-haberi-29330>
- Shaikh, S. & Rumbaugh, W. (2020). *The air and missile war in Nagorno-Karabakh; Lessons for the future of strike and defense*. CSIS.
- Singer, P. W. (2009). *Wired for War: The robotics Revolution and Conflict in the 21st Century*. Penguin.
- Spencer, J. & Ghoorhoo, H. (2021, July 14). The battle of Shusha City and the missed lessons of the 2020 Nagorno-Karabakh War. <https://mwi.usma.edu/the-battle-of-shusha-city-and-the-missed-lessons-of-the-2020-nagorno-karabakh-war/>
- Sternstein, A. (2015, April 29). How to hack a military drone?. <http://www.defenseone.com/technology/2015/04/how-hack-military-drone/111391/>
- Stulberg, A. (2007). Managing the unmanned revolution in the U.S. Air Force. *Orbis*, 51(2), 251-265.
- Suciu, P. (2020, October 5). Does the Nagorno-Karabakh conflict prove the tank is toast? <https://nationalinterest.org/blog/buzz/does-nagorno-karabakh-conflict-prove-tank-toast-170155>
- TRHABER (2023, August 22). Libya'da HİSAR-O fotoğrafı: Humus Limanı iddiasından sonra şimdi Vatiyye! <https://www.trhaber.com/dunya/libya-da-hisar-o-fotografi-humus-limani-iddiasindan-sonra-h121318.html>
- TUBİTAK SAGE (n.d.). BOZOK laser guided miniature munition. <https://www.sage.tubitak.gov.tr/sites/images/sage/bozok.pdf>
- Turkish National Defense Ministry (n.d.). Bahar Kalkanı Harekatı. <https://www.msb.gov.tr/BaharKalkani>
- UAWIRE (2020, March 11). Erdogan: Turkish Army has destroyed 8 Russian Pantsir air defense systems in Idlib. <https://www.uawire.org/erdogan-turkish-army-has-destroyed-8-russian-pantsir-air-defense-systems-in-idlib#>
- United Nations (2019, November 18). Foreign involvement in Libya must be stopped, top official tells security council, describing 'race against time' to reach peaceful solution, spare lives. <https://press.un.org/en/2019/sc14023.doc.htm>

United Nations Security Council (2020, January 15). United Nations Support Mission in Libya. Report of the Secretary-General.

https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/sg_report_to_sc_15_january_2020_eng.pdf

Urcosta, R. B. (2020). The revolution in drone warfare: The Lessons from the Idlib DeEscalation Zone. *Journal of European, Middle Eastern, & African Affairs*, 2(3), 50-65.

Wallace, B. (2020, July 15). Defence Secretary Ben Wallace gives a speech at the Air and Space Power Conference. <https://www.gov.uk/government/speeches/defence-secretary-ben-wallace-gives-a-speech-at-the-air-and-space-power-conference>

Wintour, P. (2020, January 5). Turkish troops deploy to Libya to prop up embattled government. <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/05/turkish-troops-deploy-to-libya-to-prop-up-embattled-government>

Witt, S. (2022, May 9). The Turkish drone that changed the nature of warfare. <https://www.newyorker.com/magazine/2022/05/16/the-turkish-drone-that-changed-the-nature-of-warfare>

Yanık, T. (2022, August 25). Millî SİHA Bayraktar TB2, 500 bin uçuş saatini tamamladı. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/milli-siha-bayraktar-tb2-500-bin-ucus-saatini-tamamladi/2669040>

Yeni Şafak (2017, August 21). TSK'da yeni dönem silahlı İHA eğitimi başladı. <https://www.yenisafak.com/gundem/tskda-yeni-silahli-ih-egitimi-basladi-2783180>

MESLEKİ MÜZİK EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN “MÜZİK DİNLEME ALIŞKANLIKLARI” ÜZERİNE GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

 Yeşim Naz AKSOY* Sezin ALICI**

ÖZET

Bu araştırmada, Bursa Uludağ Üniversitesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalında öğrenim gören öğrencilerin müzik dinleme alışkanlıklarını tespit etmek, müzik dinlemenin teorik ve çalgı derslerine olan etkilerini değerlendirmek ve bu alışkanlıkları geliştirecek, daha bilinçli ve etkili hâle getirecek öneriler sunmak amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Verileri elde etmek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmış 20 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu; Bursa Uludağ Üniversitesi Müzik Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören 10 kadın, 10 erkek toplamda 20 öğrenciden oluşmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiş ve 5 tema, 15 alt tema, 67 koda ulaşılmıştır. Bu çalışma sonucunda müzik öğretmenliği adaylarının müzik dinleme alışkanlıklarının yeterli ve bilinçli olup olmadığı tespit edilecek ve adaylara müzik dinleme alışkanlığı kazandıracak etkinlikler ve yöntemler sunulurken daha kültürlü ve donanımlı müzik öğretmenlerinin yetiştirilmesi hedeflenecektir.

Anahtar Kelimeler: analitik dinleme, dinleme becerisi, dinleme eğitimi, müzikal algı, müzik eğitimi

Evaluation of Opinions on “Music Listening Habits” of Students Receiving Vocational Music Education

ABSTRACT

In this research, it is aimed to determine the music listening habits of the students studying at Bursa Uludag University Music Education Department, to evaluate the effects of listening to music on theoretical and instrument lessons, and to offer suggestions that will improve these habits and make them more conscious and effective. The case study method, which is one of the qualitative research methods, was used in the study. In order to obtain the data, a semi-structured interview form with 20 questions was developed by the researchers. The study group of the research consists of twenty students, ten women and ten men, studying at Bursa Uludağ University Music Teaching Department. The results obtained from the study were analyzed using the descriptive analysis method and 5 themes, 15 sub-themes and 67 codes were reached. As a result of the findings to be obtained from this study, it is aimed to determine whether the music listening habits of music teacher candidates are sufficient and conscious, to offer activities and methods that will gain these habits, and thus to shed light on the training of more cultured and well-equipped music teachers.

Key Words: analytical listening, listening education, listening skill, music education, musical perception

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, yesimnazaksoy25@gmail.com

** Doç., Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Sanat Dalı, Bursa / TÜRKİYE, sezinalici@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Aksoy, Y. N. & Alıcı, S. (2024). Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin “müzik dinleme alışkanlıkları” üzerine görüşlerinin değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 205-220. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1351223>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 28 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 11 Ekim / October 2023

Giriş

Müzik ruhun gıdasıdır ve her ruhun yani insanın müziğe ihtiyacı ve ilgisi vardır. Otto Karolyi, müziğin bir sanat hem de bir bilim dalı olduğunu, duygusal olarak algılanırken aynı zamanda akıl ile de kavranması gerektiğini belirtmiştir. Her sanat ve bilim dalında olduğu gibi başarıya ve ustalığa giden yolun meşakkatli ve kısa yoldan ulaşılamayacağını söylemiştir (Karolyi, 2007: 7). Hangi kültürde, alanda, dalda olduğu fark etmeksizin herkes kendi ihtiyacına, ilgi alanına ya da tarzına yönelik müzik dinler ve müzik tercihini o yönde yapar. Müzik ses, tempo, melodi, armoni gibi öğelerin müzikteki duygu ifadeleri ile buluşmasından oluşur (İmik & Haşhaş, 2020: 201). Herkes müzik dinler fakat diğer mesleklerden ayrı olarak müzik ile profesyonel olarak ilgilenen, çalgı çalan, müzik öğretmeni olan veya bu alanda ilerlemek isteyen insanlar için müzik dinlemek, eğitimlerini ve donanımlarını pekiştirmenin temel taşıdır. Burada bahsedilen müzik dinlemek günlük dinlemeden farklı olarak bilinçli ve analitik dinlemedir. Analitik dinlemeden kastedilen dinlenen müziğin dönemi, bestecisi, türü, formu, tonalitesi, icra eden çalgılar, topluluk vb. hakkında bilgi ve fikir yürütebilme durumudur. Şenoğlu Özdemir’e (2019: 7) göre analitik dinleme ‘dinleyicinin müzik dinleme etkinliği sırasında aktif katılım gösterdiği bilinçli, sistematik şekilde gerçekleştirdiği, dinlenen müziğin tür, biçim, form, müzikal öğeler, tarihsel bilgi ve dönemsel özellikleriyle analiz ederek yaptığı dinleme türü’ olarak tanımlanmışlardır.

Müzik dinlemek hayatın her anında, her yerinde yapılabilen bir eylemdir. Otobüste seyahat ederken, mağazada alışveriş yaparken, araba kullanırken trafikte geçirilen vakitlerde müzik dinlenir. Gerçekten müzik dinlenir mi yoksa kişinin ilgisi başka şeylere yönelmiş durumdayken müzik, kişiye sadece eşlik mi eder, sorusu ayırt edilmesi gereken bir noktadır.

Duyum ve Algı

Duyum, dışarıdan gelen uyarıların duyu organlarımız tarafından alınıp beyne iletilmesidir. Duyum, insanların çevreleriyle etkileşim kurmasını sağlayan bir süreçtir. Duyumlar, 5 duyu yoluyla elde edilen bilgilerdir. Örneğin görme duyusu sayesinde renkler, koklama duyusu sayesinde kokular, dokunma duyusu sayesinde sıcaklık ve dokunma hissi algılanabilir Algı ise, duyumların beyin tarafından yorumlanması ve anlamlı hâle getirilme sürecidir. Bozkır’a (2009: 1) göre “Algı, duyu organlarına gelen uyarıların anlamlandırılma sürecidir. Algı üzerine yapılan çalışmalarda algının bir gelişim süreci olduğu ve bu süreç içerisinde değişkenlik gösterebildiği ve bu değişkenlerin ölçülebileceği savunulmaktadır. Örneğin algı bireyin sahip olduğu yaşam deneyimi, bilgi birikimi gibi faktörlerden etkilenebilir.” Bazı kuramcılar algının öğrenme ile ortaya çıktığını savunurken diğerleri algının doğuştan fizyolojik bir olgu olduğunu savunur. Duyumlarımızı yorumlayarak çevremizde gördüğümüz hissettiğimiz her şeyi, dünyayı anlamlandırırız. Güleç (t.y.: 25), “Duyumun her bireyde aynı şekilde gerçekleşirken, algının ise bireyden bireye farklılık gösterdiğini” ifade etmiştir. Bu süreç hem duysal verilerin işlenmesini hem de önceden edinilmiş bilgi ve deneyimlerin kullanılması anlamına gelir. Bu nedenle, her insanın algılaması kendine özgüdür ve yaşanan deneyimler, kişisel farklılıklar ve öğrenme süreçleri algılamayı etkiler.

Müzikal Algı

Müzikal algı insanların müzik dinlerken duydukları, hissettikleri ve anladıkları şeyleri ifade eder. Müzik algısı, insanların beğenilerine, kültürel ve sosyal çevrelerine, deneyimlerine ve müzikal bilgi birikimlerine bağlı olarak değişebilir. İki kişi aynı şarkıyı dinlediklerinde bile, her ikisi de farklı hisler ve duygular yaşayabilirler. Bu nedenle, müzikal algı kişiseldir ve herkesin algılaması kendine özgüdür. Müzikal algı, aynı zamanda melodi, armoni, ritim, tonalite, form bilgisi, müzik tarihi gibi müzikal unsurların anlaşılması ve yorumlanmasıyla da ilgilidir. Koelsch ve Siebel, (2005: 578) yaptıkları çalışmada, insan beyninin müzik dinlerken

işittiği bilgiyi, bedensel tepkiler ortaya çıkana ve müzikal algısında anlamlı hâle getirene kadar birçok aşamadan geçtiği ve bu işleme sürecinin insan beyni için zorlu bir görev olduğundan bahsetmişlerdir.

Müzik algısı nedir sorusunun yanıtı basit bir tanımla müziğin algılanmasıdır şeklinde olacaktır. Bozkır’a (2009: 1) göre, müzik algısı “müzik nedir?” sorusuna verilecek yanıt ile ilişkilendirilmelidir. Müziği perde, tını ve armoni bileşenlerinden oluştuğunu belirtir ve kişinin bu bileşenleri algılaması ile müzik algısının oluşacağını ifade etmiştir.

Müzik Dinlemek

Müzik dinlemek, insanların duygusal ve zihinsel doygunluğunu artırmak için müzikal kayıtları veya canlı performansları dinlemesidir. Uçan’a (1994: 10), göre müzik “belli bir hedef ve metod ile belli bir güzellik anlayışına göre işlenerek birleştirilmiş, seslerden oluşan estetik bir bütün” olarak tanımlamıştır. Menon ve Levitin (2005: 175) müziğin duyguları dinamik biçimde temsil ettiğini ve duyguların iletilmesi için bir araç olduğunu, insanların müzik dinlemeye çok fazla zaman ayırdığını söylemiştir. Oye (2013: 25), işitsel eğitimin yani bilinçli müzik dinlemenin; müzikal hafızayı, hızlı ve rahat bir şekilde nota okuma yazmayı, ezber yönünü kuvvetlendirdiğini, algılamaya yardımcı olduğunu ve üretme, yaratma yönünü geliştirdiğini söylemektedir. Dinleyicilerin donanımına göre dinlenen müziğin anlaşılmasında değişkenlik gösterebilir. Örneğin kişinin müziği; türüne, formuna ve yapısına göre yorumlaması ve algılaması, müzik bilgisine göre değişkenlik gösterebilir.

Müzik dinlemek, insanların günlük hayatta rahatlamak, stres atmak, enerji kazanmak, zevk almak veya duygularını aktarmak için sıklıkla yaptığı bir aktivitedir. Tia De Nora (2003: 83) “Bütün sanatlar içinde duygulara en yakın olanın ve duyguya en çok hitap edenin müzik” olduğunu söylemiştir. Her insanın gereksinimi farklıdır ve kişinin tercih ettiği müzikler dinleyiciye ve ihtiyaca göre farklılık gösterir. Müzik sanat dallarının belki de en eskisi, insan ve toplumla en iç içe olanıdır. İlkçağ düşünürleri, müziğin temelini içinde yaşadığımız evrenin doğal ritmik düzenine ve uyumuna bağlamışlardır. Ay, güneş, gezegenler, gece-gündüz, mevsimler, her biri belli bir ritim içinde devinen, belli bir uyum sergileyen nesnelere ve olaylardır. Ayrıca insan bedeninin yapısı, işleyici de müzikteki gibi ritim ve uyum öğelerini taşır (İlyasoğlu, 2013: 13).

TRT Müzik (2017) kaynağına göre “Hoşlandığımız bir müziği dinlerken beynimiz endorfin adındaki mutluluk hormonunu salgılamaya başlıyor. Aynı zamanda depresyon sırasında azalan serotonin hormonunu da yükselmesini sağlayıp, doğal bir antidepresan görevi görüyor. Mutluluktan sorumlu bu iki hormonu dışarıdan almamız tıbben henüz mümkün değilken, müzik dinlerken iyileştirici gücünü kendi kendimize uygulayabiliyoruz.” Müzik dinlemek insanın kendi kendine yaptığı bir terapidir. Kişinin duygusal durumlarını ifade etmesine ve duygularını yönlendirmesine yardımcı olur. Örneğin; mutsuzken hüznü ve sakin şarkılar dinlemek, kişinin duygu durumunu çözmesine kendini ifade etmesine yardımcı olur. Neşeliyken ise eğlenceli ve pozitif şarkılar dinlemesi daha iyi hissetmesine yardımcı olabilir.

Dinleme Türleri

Ayırt edici dinleme: Sesleri ve görsel uyarıları birbirinden ayırt etmek için yapılan dinlemedir. Konuşma seslerini, müzik tonlarını, çevreden gelen olağan sesleri, birden çok anlamı olan kelimeleri, sözlü iletişime eşlik eden sözsüz iletişim unsurlarını vb. ayırt etmek için dinlemedir.

Estetik dinleme: Eğlence ve zevk almak için yapılan dinlemedir. Bu tür dinlemede mesajın duygu ve heyecan uyandırması istenir. Bir hikâyenin, şarkının dinlenmesi estetik dinlemeye örnek olarak verilebilir.

Etkili dinleme: Bir mesajı, eleştirel yargıda bulunmadan dinlemedir. Sebep-sonuç ilişkilerini anlamak, gerçek bilgi ile dinleyicinin çıkarım yoluyla edindiği bilgiyi ayırt etmek, önceden bilinen ve yeni edinilen bilgi arasındaki bağlantıları ortaya koymak, ana fikri ve yardımcı fikirleri tespit etmek için dinlemedir.

Eleştirel dinleme: Sadece anlamak için değil, puan vermek, değerlendirmek veya yargılamak için dinlemektir. Hatalı veya mantıksız tartışmaları tespit etmek, ifade edilen sözlerin altında yatan anlamları ortaya çıkarmak için yapılan dinlemelerdir.

Empati ile dinleme: Eleştirmeden, empati kurarak dinlemedir. Yargılardan kaçınarak, tavsiye vermeden, karşıdakinin duygularını anlamaya çalışarak dinlemedir (Kingen, 2000; akt. Doğan, 2007: 36).

Mesleki Müzik Eğitiminde Müzik Dinlemenin Önemi

Müzik eğitimi, öğrencilerin müzikal yeteneklerini geliştirmelerine ve müziği daha derinlemesine anlamalarına yol gösteren bir eğitimidir. Macar besteci, etnomüzikolog ve eğitimci Zoltan Kodaly müzik eğitimine, mümkün olan en erken yaşta başlanması gerektiğini söylemiştir (Özeke, 2007: 113). Kodaly bir röportajı sırasında müzik eğitiminin 'Anne karnında iken, doğumundan 9 ay önce başlamasının' önemini vurgulamıştır (LAKE, 2015; akt. Özeke & Çeliksa, 2021: 180). Daha sonrasında aynı düşüncede olmadığını çocukların müzik eğitiminin annenin doğumundan dokuz ay önce başlaması gerektiğini düşündüğünü ifade etmiştir (Kamacıoğlu, 1993; akt. Öz, 2001: 104). Demirci'ye (2019: 4) göre müzik eğitimi; kişinin doğumu ile hayatına dâhil olan, ilerleyen, zamanla geliştirilen ve müzikal olarak beceri edinilen sürecidir. Müzik dinlemek her insanın severek yaptığı bir aktivitedir. Fakat müzik eğitimi sonucunda meslek edinmeyi hedefleyen bireyler için, müzik dinleme aktivitesinin rolü büyük önem taşımaktadır. Bu aktivite, öğrencilerin müzikal gelişimlerini desteklemekle kalmayıp aynı zamanda farklı müzik türleri, sanatçılar ve teknikler hakkında derinlemesine bilgi edinmelerini sağlar. Müzik dinlemek öğrencilerin, repertuvar gelişimleri, müzikal becerileri, yaratıcılıkları gibi alanlarda gelişimlerine katkı sağlar. Bu nedenle, müzik dinleme aktivitesi, müziği meslek edinmeyi hedefleyen bireylerin müzikal yeteneklerini geliştirmek ve şekillendirmek için vazgeçilmez bir araç olarak kabul edilmektedir. Burada anlatılmak istenilen dinleme aktivitesi; kişinin analiz ederek, yorumlayarak, edindiği bilgiler doğrultusunda fikir yürüterek yapacağı dinlemedir. Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin aktif dinleyici olmaları oldukça önemlidir. Kendilerini müzik yoluyla ifade etme becerilerini geliştirmelerine ve eserlerdeki dönem, tür, form, nüans gibi etkileri daha iyi anlamalarına ve icra etmelerine yardımcı olur. İyi bir besteci ya da icracı olmanın yolu iyi bir dinleyici olmaktan geçer. Say (2006, akt. Birkan, 2006) müziğin varlığını sağlayan üç temel unsurun besteci, seslendirici ve dinleyici olduğunu belirtmiştir. Birinin eksikliğinden diğerinin de etkilendiğini ifade ederek besteci, seslendirici ve dinleyici arasındaki bağıllığı vurgulamıştır. Bir müzik eserinin kalitesini ve kalıcılığını dinleyici belirler. Mesleki müzik eğitimi alırken dinlenen eserleri doğru anlamak ve müziği estetik olarak duyabilmek için bilinçli ve dikkatli bir dinleyici olmak gerekir. Müziğin başarılı, etkili bir şekilde icra edilebilmesi ve aktarılması için analitik bir dinleme sürecinden geçmesi gerekmektedir.

Problem Durumu

Mesleki müzik eğitimi alan öğrenciler birer öğretmen adaylarıdır. Bu adayların müziği öğretme becerileri, müzik kültürleri ve müzik bilgileri ile doğru orantılıdır. Müzik kültürü ve bilgisi teorik olarak alınabilir fakat pratik olmadan pekiştirilemez ve uygulanamaz. Müzik dinlemek bu pratiklerden bir tanesidir. Müzik kültürünün ve öğelerinin öğrenilip aktarılabilmesi için öncelikle iyi bir dinleyici olunması gerekir. Daha sonrasında iyi bir besteci, anlatıcı ya da icracı olunabilir. Müzik eğitimi alan öğrencilerin iyi birer dinleyici olmaları için, müzik

eğitimi süresince ders içi ve ders dışı dinleme aktivitelerine ve teşviklerine yer verilmediği tespitine varılmıştır. Öğrencilerin eğitim gördükleri kurumlarda, müzik dinleme alışkanlığı kazandıracak ve müzik kültürlerini pekiştirecek ders içerikleri ve etkinliklerinde eksiklik olduğu görülmektedir. Ayrıca belirli derslerin müfredatları ve kazanımları incelendiği zaman dinleme aktivitesine yönelik kısıtlı etkinlik bulunduğu ve dinleme alışkanlığı kazandıracak kadar kapsamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmada mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin müzik dinleme alışkanlıklarının bilinçlendirilmesi ve geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Buradan yola çıkarak Bursa Uludağ Üniversitesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalında eğitim alan öğrencilerin, müzik dinleme alışkanlıklarını, amaçlarını, araçlarını ve nedenlerini tespit ederek, müzik dinleme konusundaki eksikliklerine ve sorunlara çözüm önerileri getirmek amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Bursa Uludağ Üniversitesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalında eğitim alan öğrencilere yönelik durum tespiti yapmak amacıyla araştırmacı tarafından önceden hazırlanan yarı yapılandırılmış 20 soru ile öğrenci görüşlerine başvurulmuş ve aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

Araştırma Soruları

Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin müzik dinleme alışkanlıklarına ilişkin görüşleri nelerdir?

Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin müzik dinlerken kullandıkları teknik araçlara ilişkin görüşleri nelerdir?

Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin tercih ettikleri müzik türleri ve tercih nedenlerine ilişkin görüşleri nelerdir?

Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin müzik dinlerken dönem, biçim ve enstrüman tercihlerine ilişkin görüşleri nelerdir?

Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin analitik müzik dinleme alışkanlıklarına ilişkin görüşleri nelerdir?

Araştırmanın Amacı

Araştırmada, Uludağ Üniversitesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalında eğitim alan öğrencilerin, müzik dinleme alışkanlıklarına ilişkin görüşlerinin tespiti amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin müzik dinleme alışkanlıklarını ve eksikliklerini tespit etmek ve mesleki müzik eğitimi veren kurumların, müzik dinleme alışkanlıklarına yönelik ders ya da aktiviteler önererek, öğrencilerin motivasyonunu arttırmak açısından önem taşımaktadır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışma Bursa Uludağ Üniversitesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalındaki öğrencilerin müzik dinleme alışkanlıklarını tespit etmek amacıyla görüşme tekniğinin kullanıldığı nitel bir çalışmadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması sınırları belirlenen bir konuda derinlemesine inceleme olanağı sağlayan bir yaklaşımdır (Chmiliar, 2010, akt. Subaşı & Okumuş, 2017: 420).

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırma için yapılan görüşmeler Bursa Uludağ Üniversitesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalında öğrenim gören öğrenciler ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu; Bursa Uludağ Üniversitesi Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalında öğrenim gören rastgele seçilmiş 20 öğrenci oluşturmaktadır.

Tablo 1: Mesleki Müzik Eğitimi Alan Öğrencilerin Demografik Bilgileri

Katılımcı	Yaş	Sınıf	Cinsiyet	Enstrüman	Sene	Okul
K1	22	4.Sınıf	Erkek	Çello	5-6 Sene	Lise
K2	27	2.Sınıf	Kadın	Piyano	15 Sene	Lise
K3	20	2.Sınıf	Kadın	Piyano	9 Sene	GSL
K4	22	4.Sınıf	Kadın	Flüt	8 Sene	GSL
K5	22	2.Sınıf	Erkek	Piyano	5 Sene	GSL
K6	22	4.Sınıf	Erkek	Flüt	16 Sene	GSL
K7	18	1.Sınıf	Erkek	Şan	8-9 Sene	GSL
K8	21	3.Sınıf	Erkek	Klarnet	8 Sene	Lise
K9	18	1.Sınıf	Kadın	Flüt	5 Sene	Lise
K10	22	1.Sınıf	Kadın	Flüt	3 Sene	Lise
K11	22	3.Sınıf	Erkek	Bağlama	6-7 Sene	Lise
K12	19	1.Sınıf	Erkek	Gitar	7 Sene	Lise
K13	20	3.Sınıf	Erkek	Piyano	6-7 Sene	Lise
K14	19	2.Sınıf	Kadın	Şan	6 Sene	GSL
K15	21	4.Sınıf	Kadın	Piyano	12 Sene	GSL
K16	18	1.Sınıf	Kadın	Flüt	1-2 Sene	Lise
K17	21	3.Sınıf	Kadın	Flüt	9 Sene	GSL
K18	21	3.Sınıf	Erkek	Piyano	9 Sene	Lise
K19	22	4.Sınıf	Erkek	Gitar	5-6 Sene	Lise
K20	19	2.Sınıf	Kadın	Şan	2-3 Sene	Lise

Katılımcılar 10 erkek 10 kadın lisans 1. ve 4. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Yaş aralıkları, 18-27’dir.

Veri Toplanma Araçları

Araştırmada bu doğrultuda nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan görüşme tekniği ise insanların belli zamanlarda belli konulara karşı tutum ve görüşleri hakkında bilgi toplamak amacıyla gerçekleştirilmektedir (Güler vd., 2015: 114). Araştırma verilerini elde etmek için araştırmacı tarafından önceden hazırlanan açık uçlu 20 sorudan oluşan görüşme formu hazırlanmış, hazırlanan sorulara iki alan uzmanının görüşleri doğrultusunda son şekli verilmiştir. Bu sorular yüz yüze görüşme yapılarak katılımcılara sorulmuştur. Elde edilen bulgular betimsel analiz tekniği ile çözümlenmiştir. Öğrencilerin yanıtlarından elde edilen bulgulardan 5 tema, 15 alt tema, 67 koda ulaşılmıştır. Katılımcılar 10 erkek 10 kadın lisans 1. ve 4. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Yaş aralığı, 18-27’dir.

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Görüşme sonucunda elde edilen bulguların çözümlenmesinde betimsel analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Betimsel analiz yöntemi, belirli bir konuda ya da alanda birbirinden bağımsız olarak yapılan nitel ve nicel çalışmaların derinlemesine incelenip düzenlenmesi anlamına gelir (Ültay vd., 2021: 189).

Bulgular ve Yorum

Bu bölümünde mesleki müzik eğitim alan öğrenciler ile yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 2: Mesleki Müzik Eğitimi Alan Öğrencilerin Müzik Dinleme Alışkanlıklarına İlişkin Katılımcı Görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Müzik Dinleme	Müzik Dinleme Amacı	Keyif	8	K1, K2, K3, K5, K8, K9, K11, K12
		Rahatlamak	8	K7, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20
		Ödev	7	K3, K4, K14, K15, K17, K18, K19
		Eğlence	7	K4, K6, K8, K10, K16, K17, K18
		Eğitim	6	K2, K3, K8, K12, K16, K17
		Keşif	4	K3, K13, K18, K19
		Meditasyon	3	K15, K16, K11
	Müzik Dinleme Nedenleri	Odaklanma	2	K1, K4
		Mutlu Ediyor	7	K1, K2, K3, K5, K8, K9, K11
		Motivasyon Amaçlı Kendimi Geliştirmek için Dinlenmek için	1	K4
	Müzik Dinleme Sıklığı	Her Gün	10	K1, K2, K3, K5, K7, K9, K11, K14, K15, K20
		Boş Olduğum Her An	9	K4, K7, K8, K10, K12, K13, K17, K19, K20
		Günde 1-5 Saat	3	K6, K16, K18
	Duygu Durumunun Müzik Tercihlerine Etkisi	Doğru Orantılı Etkiliyor	18	K1, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K15, K16, K17, K18, K19, K20
Ters Orantılı Etkiliyor		2	K2, K14	

Tablo 2’de görüldüğü gibi müzik dinleme alışkanlıklarına ilişkin görüş bildiren katılımcılar bulunmaktadır.

Katılımcıların müzik dinleme amaçlarına ilişkin (8) katılımcı rahatlatma, (8) katılımcı keyif, (7) katılımcı eğlence, (7) katılımcı ödev yapma, (6) katılımcı eğitim, (4) katılımcı keşif yapma, (3) katılımcı meditasyon, (2) katılımcı odaklanma, gibi yanıtlar ile görüşlerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların müzik dinleme nedenlerine ilişkin (7) katılımcı mutluluk verdiği için, (1) katılımcı motivasyon sağladığı için, (1) katılımcı kendini geliştirmek için, (1) katılımcı dinlenmek için gibi yanıtlar ile görüşlerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların müzik dinleme sıklıklarına ilişkin (10) katılımcı her gün, (7) katılımcı boş olduğum her an, (3) katılımcı günde 1-5 saat aralığında müzik dinlediklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların müzik dinlerken duygu durumunun müzik tercihlerine ilişkin (18) katılımcı duygu durumu ile doğru orantılı olduğunu, (2) katılımcı ise duygu durumunu değiştirmek için ters orantılı müzik tercihinde bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin müzik dinleme alışkanlıklarına ilişkin görüşlerinden bazılarını aşağıda yer verilmiştir.

(K15) “... Beni rahatlattığı için ve hislerimi ortaya çıkardığı için.”

(K3) “... Duygu durumuma göre dinliyorum. Mutsuzsam slow müzikler dinliyorum duygumu yaşayabilmek için. Gün içerisinde birçok duygu durumum değişiyor ve duygu durumuma göre dinliyorum. Arkadaşlarımlayken popüler ve daha çok beğenilen şarkıları açıyorum. Yalnızsam kendime özel şarkıları açıyorum.”

Tablo 3: Mesleki Müzik Eğitimi Alan Öğrencilerin Müzik Dinlerken Kullandıkları Teknik Araçlara İlişkin Görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar	
Müzik Dinlemede Teknik Donanım	Müzik Platformları	Youtube	17	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20	
		Spotify	15	K1, K4, K6, K7, K8, K9, K10, K12, K13, K14, K16, K17, K18, K19. K20	
		Diğer	3	K1, K2, K11	
	Ses Kaynakları	Kulaklık	Kulaklık	16	K1, K2, K3, K5, K6, K8, K9, K10, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20
			Telefon	6	K8, K11, K12, K15, K16, K19
			Hoparlör	6	K1, K2, K5, K6, K7, K20
		Gürlük Düzeyi	Bluetooth Kulaklık	3	K4, K11, K12
			Son Ses	17	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K14, K16, K17, K18, K19
	Müzik Dinleme Ortamları	Orta Seviye	Orta Seviye	6	K2, K5, K13, K15, K17 K20
			Odamda	6	K1, K3, K9, K18, K19, K20
			Yolculuk	3	K4, K11, K12
			Sessiz Bir Ortam	3	K13, K18, K20
Yürürken Fark Etmez			3 2	K3, K12, K14 K15, K17	

Tablo 3’te görüldüğü gibi müzik dinleme teknik donanımına ilişkin görüş bildiren katılımcılar bulunmaktadır.

Katılımcıların kullandıkları müzik platformlarına ilişkin (17) katılımcı Youtube, (15) katılımcı Spotify, (3) katılımcı Sound Cloud, radyo, telefonun uygulaması gibi diğer platformlardan dinledikleri şekilde görüşlerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların müzik dinlerken kullandıkları ses kaynaklarına ilişkin (16) katılımcı kulaklık, (6) katılımcı hoparlör, (6) katılımcı telefonda (3) katılımcı bluetoothlu kulaklık, gibi yanıtlar ile görüşlerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların müzik dinlerken dinledikleri gürlük düzeyine ilişkin (17) katılımcı son ses, (6) katılımcı orta seviye gibi yanıtlar ile görüşlerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların müzik dinleme ortamlarına ilişkin (6) katılımcı odada, (3) katılımcı yolculuk, (3) katılımcı sessiz bir ortamda, (3) katılımcı yürürken, (2) katılımcı ise ortam fark etmez gibi yanıtlar ile görüşlerini ifade etmişlerdir.

Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin müzik dinleme alışkanlıklarına ilişkin görüşlerinden bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

(K9) “... Çoğunlukla Spotify’den dinliyorum, bazen de Youtube kullanıyorum yeni şarkıların klibine bakmak için.”

(K1) “... Müzik dinlerken kulaklık kullanıyorum. Çünkü dışarıyı daha az duyuyorum. Güzel bir kulaklıkta piyanoya bastığı tuşu bile duyuyorsun, hoparlörden daha iyi hissettiriyor. Evde telefon ya da bluetooth hoparlörü kullanıyorum”.

(K8) “... Çok yüksek sesle dinlemeyi tercih ediyorum. Genellikle yüksek sesli eğlence üzerine kurulmuş mekânlarda dinlemekten keyif alıyorum.”

Tablo 4: Mesleki Müzik Eğitimi Alan Öğrencilerin Tercih Ettikleri Müzik Türleri ve Tercih Nedenlerine İlişkin Katılımcı Görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Müzik Türleri	Tercih Edilen Müzik Türleri	Türkçe / Yabancı Pop	13	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K10, K14, K16, K17, K20
		Klasik Batı Müziği	12	K2, K3, K5, K6, K8, K9, K10, K13, K15, K18, K19, K20
		Diğer	9	K3, K5, K6, K8, K10, K12, K15, K18, K20
		Türk Sanat / Halk Müziği	6	K2, K4, K6, K8, K9, K11
		Caz	3	K1, K3, K15
	Tercih Etme Nedenleri	Müzikalite / Hissiyatı	10	K2, K4, K5, K8, K10, K11, K14, K15, K17, K19
		Ritm	5	K1, K3, K16, K17, K20
		Sanatçı ve Seslendiren Topluluk	5	K1, K2, K3, K6, K15
		Armoni	5	K3, K6, K12, K14, K17
		Sözleri	3	K2, K6, K11
Makamı		2	K8, K11	
	Yatkinlik-Yakınlık	2	K9, K18	

Tablo 4’te görüldüğü gibi tercih ettikleri müzik türleri ve tercih nedenlerine ilişkin görüş bildiren katılımcılar bulunmaktadır.

Katılımcıların tercih ettikleri müzik türlerine ilişkin (13) katılımcı Türkçe / yabancı pop, (12) katılımcı klasik batı müziği, (9) katılımcı arabesk, bluese, metal, K-pop, tekno, indie pop, trap/rap gibi diğer müzik türlerini, (6) katılımcı Türk sanat / halk müziği, (3) katılımcı caz müzik, (3) katılımcı alternatif müzik, (3) katılımcı rock müzik gibi yanıtlar ile görüşlerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların tercih dinledikleri müzikleri tercih etme nedenlerine ilişkin (10) katılımcı müzikalite/hissi, (5) katılımcı ritmi, (5) katılımcı armonik yapısı, (5) katılımcı sanatçı/seslendiren topluluk, (4) katılımcı enstrüman, (3) katılımcı sözleri, (2) katılımcı yakınlık / yakınlık hissetmesi, (2) katılımcı makamı gibi yanıtlar ile görüşlerini ifade etmişlerdir.

Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin müzik dinleme alışkanlıklarına ilişkin görüşlerinden bazılarını aşağıda yer vermiştir.

(K2) “... Çoğunlukla Türk sanat müziği dinliyorum. Okula başlamadan Klasik Batı Müziğini bilinçli dinlemeye başlamıştım. Nadiren Pop müzik dinlerim.”

(K20) “...Şarkıların duygularına eşlik edebilmesi önemli. Sözlerine, ritme ve melodiye çok fazla dikkat ederim. Hangisi duygularına karşılık veriyorsa.”

Tablo 5: Mesleki Müzik Eğitimi Alan Öğrencilerin Müzik Dinlerken Dönem, Biçim ve Enstrüman Tercihlerine İlişkin Katılımcı Görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar	
Tarihsel ve Biçime Dayalı Dinleme Tercihi	Klasik Batı Müziği Dönemleri	Rönesans	1	K14	
		Barok	6	K6, K8, K14, K17, K19, K20	
		Klasik	4	K2, K4, K10, K13	
		Romantik	14	K1, K3, K4, K6, K7, K9, K10, K11, K12, K14, K15, K16, K17, K20	
		Çağdaş	3	K4, K15, K18	
		Fark Etmiyor	1	K5	
		Klasik Batı Müziği Biçimleri	Konçerto	6	K1, K3, K6, K8, K14, K17
			Senfoni	4	K4, K5, K9, K20
			Solo	10	K6, K9, K10, K11, K12, K16, K17, K18, K19, K20
			Sonat	1	K13
	Enstrüman Tercihleri	Piyano	8	K2, K3, K5, K7, K13, K14, K17, K18	
		Koro	2	K7, K19	
		Üflemeli Çalgılar	6	K2, K4, K8, K14, K17, K20	
		Yaylı Çalgılar	7	K1, K3, K4, K7, K8, K11, K16,	
Vokal		3	K7, K10, K14		
Gitar		2	K12, K19		
	Orkestra	2	K15, K19		

Tablo 5’te görüldüğü gibi müzik dinlerken dönem, biçim ve enstrüman tercihlerine ilişkin görüş bildiren katılımcılar bulunmaktadır.

Katılımcıların klasik batı müziği dönemlerine ilişkin (1) katılımcı Rönesans, (6) katılımcı Barok, (4) katılımcı Klasik, (14) katılımcı Romantik, (3) katılımcı Çağdaş dönem, (1) katılımcı ise fark etmiyor gibi yanıtlar ile görüşlerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların klasik batı müziği biçimlerine ilişkin (6) katılımcı konçerto, (4) katılımcı senfoni, (10) katılımcı solo, (1) katılımcı sonat gibi yanıtlar ile görüşlerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların enstrüman tercihlerine ilişkin (8) katılımcı piyano, (2) katılımcı koro, (6) katılımcı üflemeli çalgılar, (7) katılımcı yaylı çalgılar, (3) katılımcı vokaller, (2) katılımcı gitar, (2) katılımcı ise orkestra gibi yanıtlar ile görüşlerini ifade etmişlerdir.

Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin müzik dinleme alışkanlıklarına ilişkin görüşlerinden bazılarını aşağıda yer verilmiştir.

(K9) “...Romantik dönem eserlerini çok seviyorum. Solo ve senfonileri dinlerim.”

(K8) “...Barok dönem tercih ediyorum çünkü gösterişli olduğu için beni etkiliyor.”

Tablo 6: Mesleki Müzik Eğitimi Alan Öğrencilerin Analitik Müzik Dinleme Alışkanlıklarına İlişkin Katılımcı Görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Analitik Dinleme	Dinlenen Müziği Analitik Dinleme	Evet	12	K2, K3, K6, K8, K9, K11, K12, K13, K14, K17, K19, K20
		Hayır	8	K1, K4, K5, K7, K10, K15, K16, K18
	Dinlerken Notaları Takip Etme	Evet	13	K1, K2, K3, K4, K6, K8, K9, K13, K14, K17, K18, K19, K20
		Hayır	7	K5, K7, K10, K11, K12, K15, K16

Tablo 6’da görüldüğü gibi analitik müzik dinleme alışkanlıklarına ilişkin görüş bildiren katılımcılar bulunmaktadır.

Katılımcıların dinlenen müziği analitik dinlemeye ilişkin (12) katılımcı evet, (8) katılımcı hayır gibi yanıtlar ile görüşlerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların dinlerken notaları takip etmelerine ilişkin (13) katılımcı evet, (7) katılımcı hayır şeklinde yanıtlar ile görüşlerini ifade etmişlerdir.

Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin müzik dinleme alışkanlıklarına ilişkin görüşlerinden bazılarını aşağıda yer verilmiştir.

(K3) “...Müzikle uğraşmaya başladığımdan beri yaparım. Bu kaç kaçlıktı, dönemi neydi gibi kendime sorular sorarım.”

(K11) “...Çalışmalarım sızasında zaman zaman eseri açıp onunla çalmaya çalışıyorum hem notaları takip ederim hem de dinlerim.”

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin müzik dinleme nedenleri, amaçları, müzik dinlemeyi tercih ettikleri müzik platformu, ortam, ses kaynağı ve gürlük düzeyi üzerine verilen cevaplar incelendiğinde benzer şekilde cevaplar verildiği tespit edilmiştir. Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin müzik dinlemeye fazla zaman ayırdıkları fakat tercih ettikleri ortam ve tür konusunda çok seçici olmadıkları tespit edilmiştir.

Müzik dinleme basit bir aktivite değildir. Öncelikle dinleme yapılacak ortamın rahat olması ve dikkat dağıtıcı unsurların olmaması gerekmektedir. Bir sonraki aşama müziğin ve dinlenilecek kaynağın, dinleme aktivitesine uygun olarak seçilmesidir. Daha sonrasında kulak sağlığını olumsuz etkilemeyecek bir gürlükte müziği açıp mümkün olan bütün odak ile dinlemek gerekmektedir. Bu koşulları sağladıktan sonra seçilen müzik ile analitik dinleme etkinliği yapmak mümkündür.

Yapılan araştırmada öğrencilerin bir kısmının dinledikleri parçaları analitik dinleme yaparak dinledikleri ve dinlerken notaları takip ettikleri, daha az bir kısmının ise analitik dinleme yöntemine başvurmadan ve notaları takip etmeden dinledikleri sonucuna varılmıştır. Şenoğlu Özdemir ve Can (2019: 385) araştırmalarında öğrencilerin “% 50,9’unun müzik dinlemeye özel vakit ayırdıklarını, % 50’sinin müzik dinlerken bütün dikkatlerini müziğe verdiklerini ve % 33,2’sinin dinleyeceği müziği önceden programlayıp dinlediklerini tespit etmişlerdir.” Müzik dinleme etkinliği için özel bir zaman ayrılması, dinlenilecek müziğin planlanması ve bir ön hazırlık yapılması gerektiğini ve kişinin müzik dinlemeye hazır olması, dikkat dağıtıcı etkenlerden uzak olup müziği yoğun bir odak ile dinlemesinin aktif dinleme yapmanın temel adımı olduğundan bahsetmektedir.

Bu araştırmada mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin tercih ettikleri müzik türleri ile tercih nedenlerinin birbiriyle farklılık gösterdiği saptanmıştır. Dinledikleri müzik türü tercihleri açısından eğitsel amacın ve müzik kültürü katkısının göz önünde bulundurulmadığı tespit edilmiştir. Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin müzik dinlemeyi tercih etme amaçları arasında çoğunlukla eğlence, keyif alma, rahatlama ve ödev yapma yer aldığı sonucuna varılmıştır.

Yapılan görüşmeler sonucu öğrencilerin eğitimini aldıkları enstrümanı dinlemeyi tercih ettikleri, dönem içerisindeki çalacakları tür ve biçimde eser seçip dinledikleri, klasik batı müziği dönemleri arasında dinlemeyi en çok tercih ettikleri dönemin ise Romantik Dönem, ikinci sırada Barok Dönem ve üçüncü sırada Klasik Dönem olduğu tespit edilmiştir. Enstrüman eğitimleri sürecinde en çok barok ve romantik dönem eserlerini çaldıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin eğitimini aldıkları ve icra edecekleri döneme ve eserlere karşı dinleme yaptıkları sonucuna varılmıştır.

Ercan (2014: 56-64) tarafından yapılan çalışmada, devlet konservatuvarındaki öğrencilerin klasik batı müziği dönemleri arasında dinlemeyi ilk sırada tercih ettikleri dönem Romantik Dönem ve Klasik Dönem olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı çalışmada konservatuvar öğrencilerinin eğitimini aldıkları müziği dinlerken eserin müzikal öğelerini dikkate alarak dinledikleri tespit edilmiştir.

Kutluk (2022: 54), insanların sahip oldukları farklı seviyelerdeki kültürel deneyimlerinin günlük aktivitelerini, zevklerini ve seçimlerini etkilediğini söylemektedir.

Çalışmada öğrencilerin dinlemeyi tercih ettikleri müzik türlerinin kültürel etkenler göz önüne alındığı zaman çoğunluk olarak Türkçe/yabancı pop müzik ve Türk halk/sanat müziği dinledikleri, sosyal etkenler göz önünde bulundurulduğu zaman eğitimini aldıkları klasik batı müziği dinledikleri tespit edilmiştir.

Müzik dinleme gerçekleştirilirken, dinlenen müzik ruh hâlimize ve amacımıza uygun değilse analitik dinleme yapmak pek mümkün değildir. O’Brien, (1987, akt. Johnson, 2004: 1161) yaptığı araştırmada “İnsanların müzik dinlemeyi tercih ettikleri en yaygın nedenler arasında eğlence, ruh hâlini değiştirme ve törensel amaçlar yer almakta” olduğu sonucuna varmıştır.

Özmenteş (2005: 89-98) ise, enstrüman eğitiminde öğrencilere analitik müzik dinleme alışkanlıkları kazandırılması gerektiğini, çalgıyı icra ederken veya toplu müzik yaparken öğrenci kendi çaldığı müziği ve onun ile icra eden kişileri dikkatle dinlemeyi öğrenmesi gerektiğini söylemektedir.

Otto Karolyi, müziğin bir sanat hem de bir bilim dalı olduğunu, duygusal olarak algılanırken aynı zamanda akıl ile de kavranması gerektiğini belirtmiştir. Her sanat ve bilim dalında olduğu gibi başarıya ve ustalığa giden yolun meşakkatli ve kısa yoldan ulaşılamayacağını söylemiştir (Karolyi, 1999).

Yapılan çalışmalar sonucu öğrencilerin analitik müzik dinleme ve müzik dinleme tercihleri konusunda yeterince bilinçli olmadıkları tespit edilmiştir. Mesleki müzik eğitimi alan öğrenciler için analitik müzik dinlemenin önemi düşünüldüğünde, eğitim programında bu eksikliği gidermeye yönelik faaliyetlerin ve çalışmaların yararlı olacağı düşünülmektedir.

Çalgı eğitimcilerinin öğrencilere dinledikleri müzikler ve repertuvar oluşturmak konusunda önerilerde bulunmaları, öğrencileri çaldıkları eserleri çeşitli yorumcular tarafından dinlemeye teşvik etmeleri önerilebilir.

Müzik eğitimi sürecinde öğrencilere analitik müzik dinleme hakkında bilgi verip, alışkanlık kazandırmak, eleştirel bakış açısı geliştirmek amaçlı bir dersin önemli olduğu düşünülmektedir.

Mesleki müzik eğitimi verilen kurumlarda analitik müzik dinleme etkinliği yapmanın çalgı performansı ve öğrencilerin akademik başarısı üzerine etkisinin araştırılması önerilebilir.

Uzmanlar, müzik öğretmeni adaylarının lisans eğitimi sürecinde müzik dinleme davranışlarının geliştirilmesi ve müzik dinleme konusunda bir derse ihtiyacın önemini vurgulamaktadır. Bu konuda verilebilecek ders içeriği ve işlenişi üzerine bir çalışma önerilebilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma için gerekli etik kurul izni, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 23.12.2022 tarihinde gerçekleştirdiği 2022-11 sayılı oturumda 68 karar numarasıyla alınmıştır. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Birkan, Ü. (2006). *Dinleyicinin kitabı*. Yakın Kitapevi.

Bozkır, B. (2009). *Profesyonel müzisyenlerde müziksel algı farklılıkları: Bir fMRI çalışması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

- Demirci, B. (2019). *Müzik eğitimi anabilim dalında eğitim gören öğrencilerin müzik dinleme ve çalma alışkanlıklarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- DeNora, T. (2003). After Adorno: Rethinking music sociology. *Cambridge University Press*, (82), 111-114.
- Doğan, Y. (2007). *İlköğretim ikinci kademedeki dil becerisi olarak dinlemeyi geliştirme çalışması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ercan, H. (2014). *Klasik Batı müziği eğitimi veren Devlet Konservatuvarı müzik lisans öğrencilerinin müzikal beğenileri ve müzik dinleme alışkanlıklarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Güleç, S. (t.y.). Duyum ve algı, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi. <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/serap.sezgin/74335/DUYUM%20VE%20ALGI.pdf>
- İlyasoğlu, E. (2013). *Zaman içinde müzik*. Yapı Kredi Yayınları.
- İmik, Ü. & Haşhaş, S. (2020). Müzik nedir ve hayatımızın neresindedir. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 6(2), 196-202.
- Johnson, D. C. (2004). Music listening and critical thinking. *International Journal of the Humanities Monash*, 2(1), 1160-1169.
- Karolyi, O. (2007). *Müziğe giriş*. İstanbul Pan Yayıncılık.
- Koelsch, S. & Siebel, W. A. (2005). Towards a neural basis of music perception. *TRENDS in Cognitive Sciences*, 9(12), 578-584.
- Kutluk, F. (2022). *Neden müzik dinleriz?*. H2O Yayıncılık
- Menon, V. & Levitin, D. J. (2005). The rewards of music listening: Response and physiological connectivity of the mesolimbic system. *Neuroimage*. 28(1), 175-184.
- Oye, I. F. (2013). Music analysis: A bridge between performing and aural training?. *Aural Perspectives*, (10), 25-52.
- Öz, N. B. (2001). İnsanın kültürel gelişiminde müzik eğitiminin önemi. *Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 101-106.
- Özeke, S. (2007). Kodaly yöntemi ve ilköğretim müzik derslerinde Kodaly yöntemi uygulamaları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 111-119.
- Özeke, S. & Çeliktaş, H. (2021). Zoltan Kodaly: Felsefesi-yöntemi-uygulamaları. N. Kalyoncu (Ed.), *Müzik Eğitiminde Çok Bileşenli Pedagojik Yaklaşımlar ve Öğretme-Öğrenme Yaklaşımları* içinde (173-209. ss.), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özmenteş, S. (2005). Müzik eğitiminin boyutları ve çalgı eğitimi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(9), 89-98.
- Subaşı, M. & Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419-426.
- Şenoğlu Özdemir, C. & Can, A. A. (2019). Müzikte dinleme, dinleme türleri ve müzik öğretmenliği öğrencilerinin müzik dinleme yaklaşımları. *İlköğretim Online*, 18(1), 367-388.

Şenoğlu Özdemir, C. (2019). *Analitik müzik dinleme etkinliklerinin müzikal bilgi, algı ve performans başarısına etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

TRT Müzik (2017, Nisan 17). Müzik dinlerken vücudumuzda neler oluyor. https://www.trtmuzik.net.tr/haber/muzik-dinlerken-vucudumuzda-neler-oluyor_109

Uçan, A. (1994). *Müzik eğitimi temel kavramlar - İlkeler ve yaklaşımlar*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Ültay, E., Akyurt, H., Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188-201.

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

Music heals the soul and every soul, every human being, needs and is interested in music. Regardless of the culture, field or branch, everyone listens to music for their own needs, interests or style and chooses music accordingly. Everyone listens to music, but for people who are professionally interested in music apart from other professions, who play instruments, who are music teachers or who want to advance in this field, listening to music is the cornerstone of reinforcing their education and equipment. Because I think that depending on the music listened to, the perspective towards music, musical ear, success level and performance level change. The music listening mentioned here is, of course, conscious and analytical listening, different from daily listening. What is meant by analytical listening is the state of being able to make information and ideas about the period, composer, genre, form, tonality, performing instruments, ensemble, etc. of the music listened to. According to Şenoğlu Özdemir (2019), analytical listening is defined as “a type of listening in which the listener actively participates during music listening, consciously and systematically analyzing the type, form, form, musical elements, historical information and periodic characteristics of the music listened to.”

Listening to music is an action we do everywhere in our lives. While traveling on the bus, shopping in the store, driving in traffic, we listen to music anytime and anywhere. But do we really listen to music? Or does it accompany us while we are interested in something else, while we share our attention with other things?

2. Method

This study is a qualitative study in which the interview technique was used to determine the music listening habits of the students of Bursa Uludağ University Department of Music Education. The interviews were conducted with the students studying at Bursa Uludağ University, Department of Music Education. The study group of the research consists of 20 randomly selected students studying at Bursa Uludağ University, Department of Music Education. Semi-structured interview technique, one of the qualitative research methods, was used in the study. In order to obtain the research data, an interview form consisting of 20 open-ended questions was prepared and the questions were finalized in line with the opinions of two field experts. These questions were asked to the participants through face-to-face interviews. The findings obtained were analyzed with descriptive analysis technique.

3. Findings, Discussions and Results

When the answers given by vocational music education students on the reasons for listening to music, their purposes, the music platform, environment, sound source and volume level they prefer to listen to music were examined, it was determined that they gave similar answers. It was determined that vocational music education students spend a lot of time listening to music, but they are not very selective about the environment and genre they prefer. Listening to music is not a simple activity. First of all, the listening environment should be comfortable and there should be no distractions. The next step is to choose the music and the source to be listened to in accordance with the listening activity. Afterwards, it is necessary to turn on the music at a volume that does not adversely affect ear health and listen to it with all possible focus. After meeting these conditions, it is possible to perform analytical listening activities with the selected music. In this study, it was determined that the types of music preferred by students receiving vocational music education and the reasons for their preferences differed from each other. It has been determined that they do not take into consideration the educational purpose and contribution to music culture in terms of the type of music they listen to. It has been determined that among the reasons why vocational music education students prefer to listen to music are mostly for entertainment, enjoyment, relaxation and homework. While listening to music, it is not possible to listen analytically if the music we listen to is not suitable for our mood and purpose. O'Brien (1987, as cited in Johnson, 2004: 1161) concluded in his research that “the most common reasons why people prefer to listen to music include entertainment, mood modification and ceremonial purposes”.

As a result of the studies, it has been determined that students are not sufficiently conscious about analytical music listening and music listening preferences. Considering the importance of analytical music listening for students receiving vocational music education, it is thought that activities and studies aimed at eliminating this deficiency in the education program will be useful.

OKLAVADAN SOFRAYA TÜRKLERİN KÜLTÜREL MİRASI “YUFKA” EKMEĞİNİN SOSYOTARİHSEL VE KÜLTÜREL ANLAMI

 Jale KARHAN*

ÖZET

Her toplumun kendine özgü bir ekmek kültürü ve tarihi vardır. Türklerde oldukça zengin bir ekmek kültürüne ve çeşitliliğine sahiptir. Türklerin, Orta Asya'dan Anadolu'ya getirdikleri ekmek çeşitlerinden birisi de mayasız hamurdan oklava ile ince ve yuvarlak bir biçimde açılan ve sacda pişirilen yufka ekmeğidir. Yufka ekmeği yapmanın toplumsal dayanışmayı ve işbölümünü sağlayan bir işlevi vardır. Bu bağlamda yapılan çalışmanın amacı, yufka ekmeğinin toplumsal, tarihsel ve kültürel anlamı üzerine bir okuma yapmak ve bu konu hakkında gelecekte yapılacak olan çalışmalara bir katkı sağlamaktır. Çalışma sosyolojik bir bakış açısı ile yapılmış olmasına rağmen farklı disiplinlerin görüşlerinden de yararlanılmıştır, dolayısıyla çalışmada disiplinler arası eklektik bir yöntem kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, bir kültürel miras olan yufka ekmeğinin Türklerin ulusal kimliğinin ve aidiyetinin göstergelerinden birisi olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: ekmek, Türk, yufka ekmeği, toplumsal dayanışma, kültürel miras

The Cultural Heritage of the Turks from Rolling Pin to Table the Sociohistorical and Cultural Meaning of “Yufka” Bread

ABSTRACT

Every society has a unique bread culture and history. Turks have a very rich bread culture and variety. One of the types of bread that the Turks brought to Anatolia from Central Asia is yufka bread, which is rolled out with an unleavened dough in a thin and round shape and baked on a sheet metal. Making yufka bread has a function that provides social solidarity and division of labor. In this context, the aim of the study is to make a reading on the social, historical and cultural meaning of yufka bread and to contribute to future studies on this subject. Although the study was conducted from a sociological perspective, the views of different disciplines were also used, therefore an eclectic interdisciplinary method was used in the study. As a result of the study, it was seen that yufka bread, a cultural heritage, is one of the indicators of the national identity and belonging of the Turks.

Key Words: bread, Turkish, yufka bread, social solidarity, cultural heritage

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Artvin / TÜRKİYE, jalekarhan@artvin.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Karhan, J. (2024). Oklavadan sofraya Türklerin kültürel mirası “yufka” ekmeğinin sosyotarihsel ve kültürel anlamı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 221-233. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1340398>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 9 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 20 Eylül / September 2023

Giriş

Ekmeğin üretiminden, dağıtımına ve tüketimine kadar inançsal, siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel bir üründür. İnsanlar ekmeği gerek Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi tek tanrılı dinlerde gerekse onlardan önceki inanç ve mitlerde daima kutsal saymış hatta eski dönemlerdeki inançlarda tanrılara adak olarak sunmuştur, böylece mensubu oldukları gruplarının inançlarına işaret eden sembolik ve kültürel bir gösterge¹ olarak kullanmışlardır.² Ekmeğin, belli emek süreçlerinden geçerek kültürel bir ürüne dönüşür ve toplumsal mesaj taşıyan bir anlamlar silsilesi oluşturur. Yahudilerin “Pesah”, “Fısıh” veya “Hamursuz” diye adlandırılan bayramı ya da Hıristiyanların İsa’yı “yaşam ekmeği”³ görmesinde ekmeğin grup dayanışmasını, aidiyetini, birliğini, bütünlüğünü ve farklı grupların birbirinden ayırt edilmesini sağlayan bir dinsel kimlik unsuru olarak belirir. Aynı şekilde İslam dininde de ekmeğin kutsaldır. Murat Kuter’e göre (2013: 84) “Hz. Muhammed ‘Mukaddes insan olan, yerin ve göğün bereket işareti olan ekmeğe hürmet ediniz’” der.

Emek ve emek sömürsü de ekmeğin kültürünün doğurduğu sonuçlarından. (...) Ekmeğin mücadelesi, insanın toprakta yer tutmasının önünü açarken, artı ürün iktidar mefhumunu siyasallaştırmış, tarlaların etrafını işaretleyen çitler sınırların prototipini oluşturmuş, yerleşik köyler, kentlerin ve devletlerin ilk tohumlarını atmıştı. Cennetten kovulmanın bir sonucu olarak ilahi anlamlar yüklenen ekmeğe dair her şey kutsiyet arz etmeye başladı, ekmeğin karın doyurma aracı olmaktan çıkıp nimet vasfını aldı, üretim sürecinde sarf edilen emek de ibadete dönüştü (Gezgin, 2022a: 17, 18).

İçerisinde yaşadığımız uygarlık kültürü, hayat tarzı, ahlakı, hukuku, inancı ve şiddeti ile bir “*ekmeğin uygarlığı*”dır. Ekmeğin, bir dünya görüşü ve insanın kendini konumlandırma şeklidir. Hayatın anlamı, zaman ve mekân algısı ve daha mühimi bütün toplumsal, siyasal ve kültürel unsurları ile yaşamın ritmi ekmeğin etrafında şekillenmiştir (Gezgin, 2022b: 57). Her toplumun bir ekmeğin kültürü vardır fakat ekmeğin evrensel bir tarafı da vardır. Ekmeğin, sadece bir sosyal grubu değil insanlığı aynı mana etrafında toplama gücüne sahip olan ortak bir değerdir, ayrıca toplumsal ve kültürel yapıda önemli bir yer işgal ederek toplumsal düzeni ve dengeyi sağlayıcı bir toplumsal ve kültürel sistem aracıdır.

Ekmeğin, evrensel yönü kuvvetli olan bir gıdadır fakat aynı zamanda üretiminden paylaşımına kadar ekmeğin her toplumda dinî, siyasal, toplumsal, tarihsel ve kültürel anlamı ve çeşitleri farklıdır. Ekmeğin, Türk milleti için ise temel bir besindir, dolayısıyla diğer yiyecekler ekmeğin yanında her daim bir katıktır. Türklerin, çok zengin bir ekmeğin kültürü ve çeşitliliği vardır. Türklerin Orta Asya’dan getirdiği ve Anadolu’ya armağan ettiği ekmeğin çeşitlerinden birisi de yufka ekmeğidir. Bu kapsamda yapılan çalışmada, önce ekmeğin Türkiye’deki anlamına daha sonra yufka ekmeğinin sosyotarihsel ve kültürel anlamına değinilecektir. Çalışmanın amacı, yufka ekmeğinin toplumsal, tarihsel ve kültürel anlamının bir okumasını yaparak bu konu hakkında sonradan yapılacak olan çalışmalara bir katkı sunmaktır. Çalışma sosyolojik bir bakış açısı ile ele alınacak lakin yufka ekmeğinin toplumsal, tarihsel ve kültürel anlamının okumasını yapmak için iktisadi, siyasal, dinî, kültürel ve tarihî koşulları bilmek gerekeceğinden çalışmada farklı disiplinlerin görüşlerinden de faydalanarak disiplinler arası eklektik bir yöntem kullanılacaktır.

¹ Antropolog Clifford Geertz (1973: 5) kültürün özünde göstergebilimsel bir kavram olduğunu belirtir.

² Mitlerde, inançlarda ve tek tanrılı dinlerde ekmeğin konusu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Ünsal, 2003: 81-95; Karauğuz, 2006: 149-160; Kuter, 2013: 61-69, 71-77, 79-85, 87-91; Gezgin, 2022b: 57-89; D. Gezgin, t.y.: 43-58.

³ Artun Ünsal’a göre (2003: 82-86) yaşam ekmeğinin inancının kökleri Gılgamış Destanına ve tarım tanrıçası Demeter’e kadar uzanır.

Türkiye’de Ekmeğin Anlamı

Türkiye’de ekmeksiz bir sofraya bulmak neredeyse zordur. Ekmek, farklı toplumsal grup ve sınıftan olan her insan için önemli bir anlama sahiptir. Geçmişten günümüze ekmeğin anlamı toplumsal, kültürel, iktisadi, siyasi, inançsal ve tarihsel bir yaşantının sonucunda ortaya çıkmıştır. Türkiye’de ekmek, herhâlde değişime en kapalı ögedir. Ekmeğin bu muhafazakâr yönü onun geleneğinin sürekliliğini sağladığından geçmişten bugünlere gelmiş bir ekmek kültürü vardır. Kuşaktan kuşağa aktarılan ekmeğe dair bu kültür ve geleneği bireyler toplumsallaşma sürecinde öğrenirler. Pek tabii toplumsal olana karşı bireyin her zaman bir failliği vardır fakat söz konusu ekmek olunca Türkiye’de bu faillik sınırlanır. Çünkü ekmeğin ülkemizde gerçekten bireyden önce gelen güçlü bir toplumsallığı vardır. Ekmek, ülkemizde toplumsal bir unsur olarak çevresinde oluşmuş kaideleri, kuralları ve değerleri ile adeta bizim dışımızda olan ve bizi denetleyen önemli bir ögedir. “Habitus”umuz (Bourdieu, 1979/1996) ilerleyen zamanlarda değişse dönüşse dahi Türkiye’de ekmeğe yönelik değerlerimiz değişime karşı dirençli bir biçimde neredeyse aynı kalmıştır. Ülkemizde ekmeğe yönelik kaide, kural ve değerler insanların toplumsal ve kültürel bir etkileşimi ve aktarımı içerisinde inşa edilmiştir.

Elbette Türkiye’de farklı dinsel gruplar arasında Mary Douglas’ın “temizlik” ve “kirlilik”⁴ (1966/2001) sınıflandırmasında olduğu gibi bazı yiyecekler helal bazıları haram diye nitelendirilerek dinsel gruplar arasında bir ayrışmaya neden olur.⁵ Ancak konu ekmek olunca Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında dinsel açıdan ekmek hususunda ritüel ve pratik farklılıklar olsa da Anadolu’da tek tanrılı dinler öncesinden geçmişten gelen inançlarında etkisi ile ekmeğe yönelik ortak kaideler ve değerler oluşmuştur. Türkiye’de ekmek dinler arasındaki grup sınırlarını kaldırmış, toplumsal barışa katkı sunmuş, kolektif duygu ve kimlik oluşturmuş bir “nimet”tir.⁶ Ekmek, ülkemizde zaman içerisinde maddi olarak değişerek dönüşerek farklı biçim ve formlara girmiştir, fakat ekmeğin manevi formu değişmemiştir. Türkiye’de ekmek derin bir sembolik anlama sahip olduğundan kültürel olarak üzerinde en çok uzlaşılan unsurdur, dolayısıyla farklı gruplar arasında bir kültürel çatışma yaratmaz. Ekmek, Türkiye’de farklı gruplara mensup olan bireyler için simgesel olarak aynı anlamı ifade eder; zira söz konusu ekmek olunca Türkiye’de uzlaş(mayanlar), uzlaş(a)(mayanlar) ya da uzlaş(tırıl)(mayanlar) dahi aynı dili konuşurlar. Ekmek, ülkemizde değerler hiyerarşisinde en üsttedir.

Anadolu’da ekmek geçmişten günümüze var olan bütün inançlarda ve dinlerde kutsal sayılmıştır. Anadolu’da törenler, ayinler, bayramlarda kutsallığından ötürü ekmeğe yönelik yapılan inançsal, toplumsal ve kültürel pratikler gruplar arasında toplumsal bir ayırım yapılmasını sağlar. Ancak bazı inançsal ve simgesel farklılıklara rağmen Anadolu’da yıllarca yan yana yaşamış olan halklar arasında yaşanan kültür alışverişleri neticesinde ekmek

⁴ Mary Douglas Levililerdeki yeme ve içme pratiklerini “temizlik” ve “kirlilik” şeklinde incelemiştir. Bu konu ile ilgili bk. Douglas, 1966/2001: 42-58. Ayrıca diğer dinlerdeki yeme ve içme pratikleri hususunda şu çalışmaya bk. Beşirli, 2017: 73-140.

⁵ Ünsal (2020: 69) bazı Ortaçağ Ermeni yazarlarının gıda tüketimine yönelik öğütlerinin Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Ermenileri açısından pek bir anlam ifade etmediğini, gerek Hıristiyan Ermeni ve Rumların veya Yahudilerin gerekse Müslümanların birbirlerinin yiyecek ikramlarını reddetmediklerini ve aynı fırından, bakkaldan ve manavdan alışveriş yaptıklarını, sadece Yahudilerin ve Müslümanların domuz etinden uzak durmayı sürdürdüklerini belirtir.

⁶ Anadolu coğrafyasında doğmuş ve büyümüş biri olarak kendi deneyim ve gözlemlerime dayanarak ekmeğe yönelik şu tespitte bulunabilirim: Anadolu’da farklı din ve etnik kökenden olan insanlar gündelik hayatlarında “ekmeğini kazanmak” ve “ekmeğinden olmamak” için bir “ekmek kavgası”nın içerisindeydiler, ancak “ekmeğini taştan çıkararak” ve “komşu hakkı Tanrı hakkıdır” diyen Anadolu halkı kendi aralarında ise “Tanrı misafiri” anlayışına dayanarak birbirlerine “sofralarını açık” tuttuklarından ekmek kavga unsuru olmaz ve ekmeklerini birbirleriyle bölüşürler.

konusunda ortak ahlak kuralları oluşmuştur. Ekmek atasözlerine, deyimlere, bilmecelelere, türkülere girerek halk kültüründe önemli bir yer edinmiştir. “Atasözleri ve deyimler bir milletin en önemli söz varlığını oluşturur. Eskilerin darb-ı mesel dediği atasözü, kolektif toplumsal hafızanın yaşayan en canlı ifadelerini bugüne taşımasıyla da önemli bir işleve sahiptir” (Bozkurt, 2022: 369). Birçok atasözü ve deyim arkasında ekmeğin simgesel anlamı gizlidir; çünkü ekmeğin gündelik hayatta en yoksulundan zenginine kadar yaşamı anlatır. Atasözlerimiz aynı zamanda tarım toplumunun değerlerini modern teknoloji toplumuna aktarır. Toplumun yapısı değişse bile toplumsal değerler çok uzun müddet ayakta kalır ve üstelik kalmalarına da çalışılır (Ünsal, 2003: 96). Ekmekle ilgili atasözlerimizin bazıları şunlardır: “Buğdayı komşuna sat, varır da bazlamasını yersin”, “Taş atana sen ekmeğin at”, “Nankör ekmeği yer, kabına pisler”, “Ekmekle oynayanın, ekmeği ile oynanır”, “Ekmeksiz ev, köpeksiz köy olmaz”... Ekmekle ilgili deyimlerimizin bazıları: “Ekmek kapısı”, “ekmek kavgası”, “ekmek davası”, “ekmeğine koç”, “ekmeği ile oynamak”, “ekmek düşmanı”, “eli ekmeğin tutmak”, “ekmek aslanın ağzında” ... Ekmekle ilgili beddualarımızın bazıları ise şunlardır: “Ekmeği aşı olsun da, yiyecek hâli olmasın”, “Ekmeğini it, yakasını bit yesin”, “Yediği ekmeğin gözüne dursun”, “Ekmek atlı olsun, sen yaya” ... (Ünsal, 2003: 96-99; Kuter, 2013: 95, 139, 142-143; Bozkurt, 2022: 370, 371, 372).

Ülkemizde ekmeğin ile alakalı halk inanışları ise halkın toplumsal ve kültürel belleğinde önemli bir yer edinmiştir. Türkiye’de yetişen her bireyin küçüklüğünden itibaren sosyalleşme sürecinde habitusunda bu halk inançları yer edinir ve bilinir. Nesilden nesile aktarılan ve herkes tarafından bilinen bu halk inançlarının bazıları şunlardır: Ekmeğin kırıntıları dahi yere atılmaz şayet atılırsa bir evin bereketinin gideceğine inanılır; ekmeğin yerde görülünce alınır, “*Bismillâh (Allah’ın adıyla)*” denilerek üç defa öpülür alına götürülür ve daha sonra basılmayacak yüksek ve temiz bir yere koyulur; ekmeğin ve Kur’an-ı Kerim üzerine yemin edilir... Türkiye’de ekmeğin kültürünün oluşumunda ana unsur inançtır. Ekmeğin üretimi ve dağıtımını her ne kadar coğrafî, iklimsel, teknolojik, siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullara bağlı olsa da ekmeğe yönelik değerler, alışkanlıklar ve kurallar özü itibarı ile dinî kural ve kaidelerden kaynağını alır. Tıpkı atasözleri ve deyimler gibi Türkiye’deki toplumsal yaşamı anlamada önemli bir sosyolojik kaynak olan Müslümanların kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’e bakıldığında A’râf Suresi 31. Ayette “(...) yiyeceğin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez” (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2023) diye buyrulur. Modern tüketim toplumunda birçok şey belki israf edilir, fakat Anadolu’da ekmeğin inanç gereği kutsal bir nimet olduğundan kolay bir biçimde israf edilmez. Ekmeğin israf edenler olursa da çoğunlukla toplumsal denetime maruz kalır ve kınanırlar.

Ekmeğe dair birçok deyiş de ekmeğin kültürel gelişim içerisindeki önemi vurgulanır. Bu deyişlerin birçoğu ekmeğin insan hayatı için Maslow’un piramidini andırır şekilde temel gereksinimler hiyerarşisinin en alt basamağına koyar (Saygılı, 2022: 213). Ekmeğin, Anadolu’da geçmişten bugüne yalnızca bir organizma olarak varlığını devam ettirmemizi sağlayan bir besin olmakla kalmadı bununla birlikte bir toplum olarak refah seviyemizin ölçüsünü belirleyen bir değer hâline geldi. Ekmeğe ulaşamamak yoksulluğun, iyi ekmeğe ulaşamamak hastalığın ve herkese ekmeğin sağlayamamak adaletsizliğin bir göstergesiydi ve bugünde hâlâ bu sembolik anlamlar önemini korumaya devam ediyor (Ersöz, 2022: 167).

Tahıl temininin zorlaştığı ve şehirde belirli bir kıtlığa yol açtığı dönemlerde, örneğin Balkan savaşları sırasında, Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında, ortaya çıkan sorunların halledilmesi için başvurulan çareler, özellikle ekmeğin kısıntıya gidilmesi ve karne uygulamaları, kolektif bellekte ciddi bir yer edinmiş ve politik sonuçlara yol açmıştır. Bu kolektif belleğin ve politik sonuçlarının farkında olan devlet ve kamu müesseseleri, Cumhuriyet tarihi boyunca halkın ekmeğin yokluğu çekmesini ve ucuz ekmeğin temin edilmesini temel bir kamu sorunu hâline getirmek zorunda kalmıştı. (...) Bugün dahi, insanların yoksulluk ve yoksunluk karşısında odaklandığı konu ekmeğin temini ve ekmeğin fiyatı meselesi olmaktadır. Bu bakımdan ekmeğin hâlâ simgeseldir (Aydın, 2022: 98).

Elbette ekmeğin bütünleştirici bir yönü olduğu gibi toplumsal eşitsizliği yansıtan bir yönü de vardır. “Tüketilen ekmeğin hangi hububattan yapıldığı, pişirilme biçimi ve tazeliği tüketen toplumsal kesimi belirleme anlamında önem kazanmaktadır” (Beşirli, 2017: 159). Özellikle günümüzün modern tüketim toplumunda artan sağlık ve beden söylemleri ile oluşan korku ve kaygı nedeni ile ekmeğin tam buğday, çavdar, kepekli, glutensiz, ekşi maya vb. farklı türlerde üretilerek toplumsal tabakalaşma açısından toplumsal sınıfları ayırt edici ve belirleyici Pierre Bourdieu’nun tabiri ile bir “kültürel sermaye” (1979/1996) unsuru olmuştur. “Birçok faktörle oluşan toplumsal eşitsizliklerin tarihsel şekillenmesi kendilerini ayrıcalıklı olarak gören toplumsal kesimlerin diğer toplumsal kesimlerle olan ilişkilerinin besin ve beslenme ilişkilerine de yansımaktadır. Bu farklılaşmada bazı besinler ayrıcalıklı toplumsal kesimlerin tüketimine sunulurken, onların iktidarlarının yeniden üretimini de sağlamaktadır” (Freedman, 2008: 16’dan akt. Beşirli, 2017: 147, 148). Gerçi ekmeğin, ülkemizde sadece bugün değil geçmişte de sınıfsal bir yapıya işaret etmiştir. Osmanlı döneminde de sarayın tükettiği ekmeğin ile halkın tükettiği ekmeğin çeşitleri farklı olmuştur.⁷ Osmanlı döneminde Priscilla Mary Işın’a göre (2022) insanların yedikleri ekmeğin beyazlığı toplumdaki statülerinin göstergesiydi. Padişah, ailesi ve paşalara “has ekmeğin” denilen en kaliteli beyaz undan ekmeğin ve çörek tarzı ekmeğin verilirken; kazasker, defterdar ve nişancı gibi orta görevlilere ikinci kalite fodyula ve Enderun Mektebi’nde okuyan gençler ile düşük kademedeki görevlilere kepekli undan yapılan “harcî fodyula” verilir. Ayrıca çeşitli ekmeğin yemekte yine bir statü göstergesiydi. 17. yüzyılda padişah sofrası için her gün beyaz undan yapılmış olan on iki çeşit ekmeğin verilirken, valide sultana yalnızca sekiz çeşit verilir (109, 110).

Bununla birlikte Bourdieu gibi yazarların düşüncelerinden anladığımız üzere, toplumsal sınıflar arasındaki besinsel farklılıklar, sadece onların ekonomik ve kültürel dışavurumları ya da yansımaları değildir. Bu tür, incelenmiş damak tatları ve bir kültür haline getirilmiş tercihler şeklindeki farklılıklar toplumsal hiyerarşideki katmanlar arasındaki ayrışmaları idame ettiren araçlar haline gelmiştir. Dahası, besinsel sosyalizasyon süreçleri, bireyin daha geniş toplumsal düzeydeki konumlarının karakteristiği olan yemekler, besin maddeleri ve besinlerle ilgili düşünceleri deneyimlerini şekillendirdikçe, bu ayrışmalar nesilden nesile tekrar üretilir (Beardsworth & Keil, 2011: 165).

Ekmeğin, geçmişten bugünlere Türkiye topraklarında hiyerarşik ve toplumsal farklılığı gösteren bir tarafı olmuştur, ancak onun bu sınıfsal ve hiyerarşik boyutu sadece tüketiminde görülmez, üretiminde de görülür. Ekmeğin üretimi, bilhassa günümüzde ekmeğin endüstrileşmesi ile alt sınıfların emeklerinin ciddi bir sömürsünü dolayısıyla ekmeğin üreticilerinin emeklerine ve ekmeğin “yabancılaşma”larını da kapsar. Ayrıca toplumsal cinsiyet açısından ekmeğin üretimi konusuna bakılacak olursa Saygılı’ya göre (2022: 214) ekmeğin üretiminden mesul olanın cinsiyeti hakkında bir şeyler söyleyebilmek biraz daha karışıktır. Toprağı eken, ekmeğin pişiren el kimin olursa olsun açıkçası bugün en son raddede ekmeğin kendi tahakkümü altına almış olan tarafın eril bir otorite olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunun nedeninin biyoloji benzeri bir mecburiyet olduğunu iddia etmek ise gaffet olur. Şüphesiz başka bir hikâyeye olası ancak “ekmeğin paylaşıldığı” aşamada bugün “erkek” olan sıklıkla büyük payı alır.

“Ekmeğin içeriğine göre tüketildiği toplumsal kesimin sosyal hiyerarşideki yerini belirlemesinin yanı sıra iktidarı elinde bulunduranların ülkedeki istikrarı tesis etmelerinde de belirleyiciliği söz konusudur” (Beşirli, 2017: 161). Ekmeğin üretimi, dağıtımı ve denetlenmesi siyasal iktidarlar ile ilişkilidir.⁸ Atalarımızın söylediği “Biri yer biri bakar, kıyamet ondan

⁷ Osmanlı sarayının ve halkın tükettiği ekmeğin çeşitleri hakkında daha kapsamlı bilgi için bk. Bilgin, 2004: 185, 186, 187; Demirtaş, 2014: 45-70, 122-134; Tolak, 2015: 245, 246; Yerasimos, 2019: 71-77; Bal Onur & Aksoy Biber, 2022: 270-279; Işın, 2022: 109-126; Samancı, 2022: 138-142; Yaşın, 2022: 256-264.

⁸ Osmanlı döneminden bugünlere ekmeğin siyasal otoriteler tarafından üretimi, dağıtımı ve denetlenmesi konusunda daha ayrıntılı bilgi için bk. Türkoğlu, 2013: 81-88; Gedikli, 2015: 211-217; Tolak, 2015: 245-255;

kopar” sözünün farkında olan iktidarlar, işlevselci bir yaklaşımla bakıldığında toplumsal huzursuzlukları ve düzensizliği önlemek, toplumsal bütünleşmeyi ve dayanışmayı sağlamak adına halkın ekmeğinin teminine tarihin her döneminde önem vermişlerdir. Ancak siyasal iktidarların halkın ekmeğini temin etmesi meselesine Marksist bir bakış açısıyla bakıldığında ise halkın temel besini olan ekmeğin merkezinde “üretim araçları”na sahip olan ve “artı ürün”den kâr sağlayanlar ile Vilfredo Pareto’nun belirttiği “seçkinler” ve “seçkinlerin dolaşımı” (bk. Pareto, 1968/1991) vardır. Ekmek, geçmişten bugüne Türkiye’de her daim siyasal iktidarlar tarafından iktidara gelmek, iktidarlarını korumak ve yeniden üretmek için, ayrıca halkın nezdinde “toplumsal rıza”yı sağlamak adına farklı siyasi gruplar ve partiler tarafından adeta kurumsallaştırılmış olan “klientalist”⁹ ilişkiler çerçevesinde bir “simgesel sermaye” (Bourdieu, 1979/1996: 172-291) unsuru ve iktidar aracı olarak sembolik açıdan kullanılır. Geçmişten günümüzün yöneticilerine kadar Türkiye’de yönetenler maddi açıdan halka “ekmek vermek” ile yükümlü olarak görülürler. Ekmeğini veren yönetene, ekmeğini alan halkın ise manevi açıdan sadakat ve minnet duygusu ile bağlanması beklenir, hatta gündelik yaşamda halk tarafından çok sık kullanılan ve toplumsal ilişkileri anlamamızda önemli bir sosyolojik kaynak olan sözlü kültürel mirasımız atasözlerimizin bazılarına bakıldığında bu durum “Köpek ekmeğe veren kapıyı tanır”, “Tuz ekmeğe hakkını bilmeyen kör olur” şeklinde belirtilerek yansımaları bulur. Osmanlıdan günümüze kadar Özge Samancı’ya göre: “Tuz ekmeğe hakkı, nân û nemek’ tabiri, bize aş ve iş verenlere, ama aynı zamanda da yemeğini bizimle paylaşana göstermemiz gereken sadakati ifade eder” (2013: 77).

Günümüz cumhuriyetinin modern ordusunda askerlere verilen ekmeğin hâlâ “tayın” olarak adlandırılması da, bu kez devletle askerleri arasındaki sadakat bağına simgeleştiyor mu? Nitekim “Ekmeğe kapısı”, “Ekmeğini yediğin eve hıyanet etmemek” gibi halk deyişleri de; birinin rızasını sağlayan yeri veya işi tanımlarken, genel anlamda ona bu kapıyı açan ve “ekmeği veren” kişiye karşı sadakat ve bağlılığı önemini yansıtmaktadır. Bu himaye ağında, “alanların”da velinimetlerine karşı belli bir minnet ve borçluluk duygusu beslememeleri olanaksızdır (Ünsal, 2020: 681).

Ekmeğe verme ve alma ilişkisi ülkemizde aslında bir “karşılıklılık (mütekabiliyet) ilkesine dayalıdır” (Ünsal, 2020: 102). Yani siyasal iktidarlar halka ekmeğini verirken genelde “hak” temelli değil de mütekabiliyet ilişkisi şeklinde verirler. Oysa mütekabiliyet ilişkisinin olduğu bir yerde “[a]slında ülke zenginliklerinin paylaşımında aslan payını alan egemen, halkının ağzına bir parmak bal çalar ve kurulu düzen sürüp gider” (Ünsal, 2020: 364). Fakat Türkiye’de halk toplumsal ve sınıfsal eşitsizlikler karşısında hiçbir zaman öyle tam edilgen olmamış ve karşılıklılık ilkesine¹⁰ ise her zaman uymamıştır. Tarihin her döneminde ekmeğin mayasında kendi “alın teri” olan halk, “hakkı” olan ekmeğini vermeyen siyasal iktidarlara karşı kendi iradesini ortaya koyarak tepkisini göstermiştir.

Türklerin Kültürel Mirası Yufka Ekmeğinin Sosyotarihsel ve Kültürel Anlamı

Kültür, evrensel bir olgu olduğu gibi yerel ve tikeldir, dolayısıyla ekmeğin her kültürde farklı ve kendine özgü bir kültürel tarihi de vardır. Her toplumun olduğu gibi Türklerinde kültürel tarafları kendilerine mahsustur. Türkler denildiğinde kendine has kültürel bir dokudan bahsedilebilir. Ancak diğer taraftan Türkler geçmişten günümüze göç, ticaret, savaş, iletişim ve ulaşımdaki gelişmeler vb. nedenlerden dolayı farklı kültürler ile karşılaşarak bir etkileşime

Türkmen, 2015a: 185-199; Türkmen, 2015b: 201-210; Camgöz, 2017: 1-159; Ersöz, 2022: 168-199; Işın, 2022: 107, 108, 114-116; Özkarabekir, 2022: 281-307; Samancı, 2022: 131-138.

⁹ Osmanlı’dan günümüze Türk siyasetinde klientalizmin gelişim sürecini ele alan şu çalışmaya bk. Komsuoğlu, 2009: 21-54.

¹⁰ Karşılıklılık ilkesinin her zaman geçerli olduğu iddia edilemez. Türklerde “Besle kargayı oysun gözünü” diye bir deyim vardır. Osmanlı döneminde zaman zaman yaşanan “yağmaya seğırtmeme” gibi, kışlalarda “kazan devirme” olayları yeniçerilerin Osmanlı iktidarına yönelik huzursuzluk ve başkaldırı eğilimlerini gösterme aracıydı, dolayısıyla burada bir “yemek reddi” söz konusuydu (Ünsal, 2020: 365).

girmişlerdir. Bu kültürel karşılaşmalarda bazen Türkler diğer kültürleri etkilemiş bazen de diğer kültürler Türkleri etkilemiştir. Elbette hiçbir kültür toplumsal değişimin dışında kendini bırakamaz, fakat toplumsal değişmeye rağmen halkın öz kültüründeki bazı temel özellikler örf, adet, gelenek ve görenek olarak varlığını korur. Türklerde kültürün maddi ve manevi unsurlarına yönelik birçok mana zaman ile değişse bile ekmeğe yüklenen “kutsallık” manası daima statik kalmıştır.

Türkler, Anadolu’ya geldiklerinde beraberlerinde engin bir ekmeğin kültürünü de taşımışlardır. Ekmeklerini çeşitli mekânlarda ve farklı yöntemler ile pişirdiklerinden ekmeğin isimlerini bu pişirme yöntemlerine göre vermişlerdir. Sacda pişen ekmeğin arasında en bilineni ise yufka ekmeğidir. Yufka mayalı hamurdan açılır ise “bazlama” denilir, fakat mayasız hamurdan açılan yufka ekmeği bazlamadan daha dayanıklıdır (Ünsal, 2003: 56). Selçuklu döneminde *bazlamaç* ve yufka evlerde en çok pişirilen ekmeğin çeşitleri arasındaydı. Selçukluların beslenme düzeninde mühim bir yer kaplayan yufka yalnız yendiği gibi Kâşgarlı Mahmud’un Türk milletinin tanınmış yemeği diye belirttiği ve menşei Zülkarneyn’e isnat edilen “tutmaç” gibi yemeklerinde hammaddesini meydan getirirdi (Şahin, 2008: 46). Türklerin Selçuklular döneminde en çok pişirdiği ekmeğin günümüzde de önemini muhafaza eden yufka (yuga) idi. Yufka iki çeşitti: Bir türü pek ince ve dokunur dokunmaz kırıldığından buna “yalaçı yufka”, diğerine yani kalın olanına ise “yarma yufka” denilirdi (Köymen, 1982: 38). Yufka ekmeği bazı Osmanlı dönemi kaynaklarında Arapça “rikâk (sacda pişen yufka ekmeği)” ismi ile geçer (Işın, 2022: 119).

Türk kültür tarihinde ekmeğin ile yufka birbirinden ayrılmayan iki mühim unsurdur. Ekmeğin, somun veya yufka şeklinde olurdu. Türkçe sözlüklerde yufka ile ilgili birçok deyiş ve söz bulunur. Selçukluların başlangıç zamanında “ötmek türmeklendi” şöyle ki “ekmeğin dürüm yapıldı” diye bir deyiş vardır. Ekmeğinin dürüm yapılabilmesi için yufka biçiminde olması lazımdır (Ögel, 1978: 37). “Dürüm”¹¹, “tantuni”, “sokum”, “ter ekmeği”, “sıkma” şeklindeki yerel isimler ile içerisine peynir, kıyma, yumurta, salça, reçel, bal gibi yiyecekler konularak tüketilen yufka ekmeği “sandviç”in keşfinden yüzyıllarca önce bilinen lezzetli bir ekmeğin içi katık örneğidir (Ünsal, 2003: 141). Işın’a göre (2020: 232) yufkanın sayısız değişik şekillere girmesi onu yüzyıllarca aşçıların tasavvuruna ilham veren bir mutfak malzemesi yapmış dolayısıyla börek ve baklava türü tatlıların çeşitleri gittikçe artmıştır. Yufkanın içerisine sonu gelmeyecek türde tuzlu ya da tatlı iç konulur. Azıcık kalın açılmış yufka ile hazırlanan mantı, erişte, kulak çorbası gibi pek çok yemek vardır. Çoğu bölgemizde yufka sofraların vazgeçilmezidir. Sonuç olarak ülkemizde yufka olmayan bir sofrayı bulmak zordur. Ayrıca Ortadoğu ve Balkan mutfaklarında da yufkanın mühim bir yeri vardır.

Yufka ekmeğinin yapımı toplumsal dayanışmayı ve işbölümünü sağlayan bir işlemdir. Toplumsal dayanışmanın olduğu bir yerde ve zamanda kolektif bir kimlik duygusu da oluşur. Yufka ekmeğinin yaparken gerçekleşen toplumsal dayanışma ve paylaşım kültürü grup bilincini oluşturur ve toplumsal ilişkilerde düzenlilik sağlar. Yufka ekmeğinin işbirliği içerisinde yapıldığından sosyal bir iletişim aracıdır. Günay Kut’a göre (2005: 41) Ramazan ayını karşılamak için Anadolu’da kadınlar imece usulü ile her gün başka bir eve giderek yufka açarlardı. Burhan Oğuz da (2002) aylarca yetecek kadar kış ekmeğinin bir aile tarafından hazırlanması mümkün olmadığından ailelerin ya imece (keşşik) usulü ile komşuları ile yardımlaşarak ya da para ile tuttıkları kadınlara yufkalarını yaptırdığını belirtir (387). Türkiye’nin hemen hemen tüm köylerinde yufka açmak bilinen bir sanattır. Hatta Osmanlı’da kırsal kesimde yaşayan erkeklerin birçoğu bile yufka açmasını bilirlerdi. 19. yüzyılın sonunda

¹¹ Yufka ekmeğinin dürüm olarak tüketilmesi dışındaki kullanım biçimleri konusunda yapılmış olan şu çalışmaya bk. Üzülmüş & Ercan İştin, 2022: 47-70.

asker arkadaşlarına yemek kitabı yazmış olan piyade subayı Mahmut Nedim: “Yufka açan efrad çoktur” şeklinde ifade etmiştir (Işın, 1999: 31; Mahmut Nedim, 1998: 28’den akt. Işın, 2020: 231).

Fotoğraf 1: Oklava İle Açılmış Yufka Ekmeği

Türkiye’de yufka ekmeğinin sembolik değeri kadar üretim sürecinde kadınlar arasında meydana gelen toplumsal ilişkiler ve anlamlar da önemlidir. Yufka ekmeği yapmak ataerkil bir toplumda -özellikle kırsalda- kadınlar için bir nevi sağaltım ve toplumsallaşma aracıdır; çünkü erkeklerin dâhil olmadığı, kadınlar arasında diyalogun olduğu ve kadınların sadece hemcinsleri ile birlikte oldukları yufka ekmeği yapılan mekânda eril mekânlardan farklı olarak kadınlar özgürce seslerini yükseltir ve sorunlarını dile getirirler. Kadınlar yufka ekmeği yapmak için bir araya geldikleri zaman mekâna egemen olan kadın sohbetleri ile mekânı dönüştürerek cinsiyetlendirirler. Yufka ekmeği yapılacak olan mekânların düzenine kadınlar hâkimdir ve mekânda ekmeğe yönelik gelenek, görenek, ritüeller ve inançların yansıması görülür. Yufka ekmeği yapmak için bir araya gelen kadınlar dertlerini birbirlerine dökerler; ataerkil bir düzende nasıl ayakta duracaklarına yönelik birbirlerine taktikler verirler; bir nevi kadınlar arası bu dayanışmadan radikal feministlerin belirttiği “kız kardeşlik” duygusu ortaya çıkar. Ancak yufka ekmeği yapımında kadınlar arası dayanışma kadar kadınlar arası çatışmalarda sohbetlere yansır; çünkü kadınların dert yandıkları sadece erkekler değildir aynı zamanda kaynana, elti, gelin ve görümceleridir, yani kadınlar bir yandan ataerkil düzenden dert yanarken diğer yandan ataerkilliği de yeniden üretirler. Belirtilmesi gereken bir hususta kadınların yufka ekmeğini pişirdikleri “ocak” Türklerde özel ve kutsal bir anlama sahiptir. Ünsal’a göre (2020: 513) eski Türklerde ocağın hem kamusal hem de özel anlamı vardı. Ocağın, aynı çadırı paylaşanların oluşturduğu birliğin bir simgesi idi. Türkler, İslam dinine girdikten sonra ise bu defa ocağın ve kazanın, örneğin Bektaşiler ve Mevlevilerde olduğu gibi tekkelerde, “yeniçeri ocağı”nın ocağın ve kazanlarında aynı çatı altında yaşayan, yemek yiyen, benzer inancı ve görevi paylaşanlar arasında birliğin ve dayanışmanın kutsallığını simgelemiştir. “Baba ocağı”, “ana ocağı”, “ocağını söndürmek” gibi deyimlerde ocağın simgeselliği vardır. Yine, bugün “asker ocağı” tanımlamasının da ocağın sözcüğünün, ailenin menşei ve devamını (ocağın sönmesin), yemeklerin pişirildiği, doyulduğu mekâna içerdiği çeşitli anlamlar ile Orta Asya’dan Anadolu’ya bir dayanışma ve paylaşma simgesi olarak kutsallığını muhafaza ettiği görülür.

Fotoğraf 2: Kurutulmuş Yufka Ekmeği

Berrin Bal Onur ve Neşe Aksoy Biber (2022) Orta Asya’dan bu yana göçebe kültürün ve geçmişin bugünlere kültürel bir mirası olan ve taze tüketiminin yanında sacda pişirilip, kurutulup kış süresince saklanan, ihtiyaç olduğunda ıslatılarak yenilen yufkanın Türkiye’nin hemen her yerinde üretildiğini; geçmişten bugüne kendini muhafaza eden “gezgin ekmek yufka”nın günlük tüketime uygun taze şeklinin küresel bir kent olan İstanbul mutfağında önemli bir yer kapladığını; bilhassa Eyüp civarındaki yufkacıların İstanbul’un lezzet yolculuğunda yıllara meydan okuduklarını ve Anadolu’nun kırsalında kışlık hazırlıkların baş tacı olan kuru yufkanın paketli, kapalı ambalajları ile İstanbul mutfaklarına geçmişe nazaran daha fazla ulaşarak geniş kullanım alanı bulduğunu belirtirler (274, 275). Kentleşme, küreselleşme, endüstrileşme ve teknolojik yenilikler bugün geleneksel usullerle yapılan yufka ekmeğini bir fabrikasyon ürünü hâline getirmiştir. Modern şehirlerde kadınların iş hayatına girmesi, zaman kısıtlılığı, yufka açacak mekânın olmaması vb. nedenlerden ötürü hazır yufkalar kullanılır. Gerçi bugün hazır ürünler köylere de girdiğinden köylerde de bu hazır yufkalar kullanılır, fakat köylerde yine de hâlâ yufka ekmeğinin geleneksel usullerle evde yapılması tercih edilmektedir. Mahmut Tezcan (2000) günümüzde kentlerin pazarlarında çevre köylerden kentlere gelen köy kadınlarının yufka, bazlama, gözleme sattığını; bunları hem gecekonduların hem de yerli kent halkının tükettiğini; yerli kent halkı için bu çeşit yiyeceklerin aynı zamanda “nostaljik” bir özellik taşıdığını belirtir (54, 55). Kentlerde yaşayan insanlar için ev yapımı geleneksel usullerle hazırlanmış olan yufka ekmeğini yerken yaşanan pozitif, işlevsel ve kurgusal olmayan *nostalji* duygusu ile canlanan geçmişin hatıraları ve bu hatıraların canlandığı bireysel hafıza önemlidir; çünkü toplumsal, tarihsel ve kültürel kopuşu önleyerek dün ile bugünü birleştirir ve aradaki mesafeyi kapatır. Ayrıca yufka ekmeği yerken bu bireysel hafızanın dirilttiği anılar toplumsal olan ile bir ortaklık ve duygudaşlık kurarak kolektif ve kültürel hafızaya dönüşür, böylece aidiyet duygusunu güçlendirir.

Sonuç

Sağlıklı yaşam ve beden söylemlerinin arttığı günümüzün modern toplumlarında ekmeğe yönelik simgesel anlamlarda bir değişim olsa da yapısalcı bir yaklaşımla bakıldığında özde ve temelde bir takım simgeler, kurallar ve kaideler değişmeden kalmıştır. Türkiye’de ekmek sadece karbonhidrat yani biyolojik bir gereksinim değildir aynı zamanda dinî, siyasi, toplumsal ve kültürel örgütlenmeyi sağlayan temel bir besin olduğundan hâlâ dinî, siyasi, toplumsal ve kültürel anlamını muhafaza eder. Ekmeğin endüstrileşmesi ile maddi kültürel unsurlarında bir değişim olsa da ekmeğin manevi kültürel boyutu değişmemiştir. Ekmeğe

yönelik normlar ve değerler toplumsal düzlemde bireyler açısından bir aidiyet duygusunu tekrar tekrar inşa eder. İşte bu ekmeğin çeşitlerinden birisi olan yufka ekmeği Türklerin ulusal kimliğinin ve aidiyetinin göstergelerinden birisidir. Yufka ekmeği Türkler açısından geçmiş bugüne bağlayan, toplumsal ve kültürel belleği canlı tutan, sosyotarihsel ve kültürel sürekliliği muhafaza eden bir nimettir.

2016 yılında ise “*İnce Ekmek Yapma ve Paylaşma Kültürü: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka*” isimli dosya UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye namına çokuluslu bir şekilde kayıt edilmiştir (Türkiye Kültür Portalı, 2023).

Bilgi Notu ve Teşekkür

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Yaptığı güzel yufka ekmekleri ile bu konuyu çalışmam konusunda bana fikir ve ilham veren annem Saadet KARHAN’a teşekkür ediyorum ve bu çalışmayı ona ithaf ediyorum.

Kaynakça

- Aydın, S. (2022). Ekmeğin yolculuğu: Bir zaruret hikâyesi. B. Tapan (Ed.), *Her Yönüyle Ekmek* içinde (91-101. ss.), İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş.
- Bal Onur, B. & Aksoy Biber, N. (2022). Beyoğlu’nda bir fırın hikâyesinden Anadolu’dan İstanbul’a yolu düşen ekmeklere... B. Tapan (Ed.), *Her Yönüyle Ekmek* içinde (267-279. ss.), İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş.
- Beardsworth, A. & Keil, T. (2011). *Yemek sosyolojisi / Yemek ve toplum çalışmasına bir davet*. (Çev: A. Dede), Phoenix Yayınevi.
- Beşirli, H. (2017). *Yemek sosyolojisi yiyeceklere ve mutfağa sosyolojik bakış*. Phoenix Yayınevi.
- Bilgin, A. (2004). *Osmanlı saray mutfağı (1453-1650)*. Kitabevi Yayınları.
- Bourdieu, P. (1996). *Distinction a social critique of the judgement of taste*. (Çev: R. Nice), Harvard University Press. (Orijinal yayın tarihi 1979)
- Bozkurt, A. (2022). Atasözleri ve deyimlerde ekmeğin. B. Tapan (Ed.), *Her Yönüyle Ekmek* içinde (369-372. ss.), İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş.
- Camgöz, M. (2017). *Ekmeğin, buğday ve şehir 19. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda yaşa meselesi*. Kitabevi Yayınları.
- Demirtaş, M. (2014). *Osmanlıda fırıncılık (XVII. yüzyıl) İstanbul örneği*. Atıf Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2023, Nisan 11). *Kur’an-ı Kerim, A’raf suresi - 31. ayet tefsiri*. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/985/31-ayet-tefsiri>
- Douglas, M. (2001). *Purity and danger an analysis of concepts of pollution and taboo*. Routledge. (Orijinal yayın tarihi 1966)
- Ersöz, B. (2022). Bilimsel ekmeğin yaratmak: Erken Cumhuriyet döneminde ekmeğin araştırılmaları ve ekmeğin üretimine yansımaları. B. Tapan (Ed.), *Her Yönüyle Ekmek* içinde (167-201. ss.), İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş.
- Gedikli, F. (2015). XVII. yüzyıl başında Galata’da ekmeğin. E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Ekmeğin Kitabı* içinde (211-217. ss.), Kitabevi Yayınları.

- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays*. Basic Books.
- Gezgin, D. (t.y.). Adem'in ekmeği. A. Ceylan (Ed.), *Yediğimiz, Ekmek içinde* (43-58. ss.), Metro Kültür Yayınları.
- Gezgin, İ. (2022a). Ekmeğin arkeolojik yolculuğu. B. Tapan (Ed.), *Her Yönüyle Ekmek içinde* (17-55. ss.), İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş.
- Gezgin, İ. (2022b). Mitlerdeki ekmek uygarlığı. B. Tapan (Ed.), *Her Yönüyle Ekmek içinde* (57-89. ss.), İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş.
- Işın, P. M. (2020). *Osmanlı mutfak imparatorluğu*. Kitap Yayınevi.
- Işın, P. M. (2022). Klasik Osmanlı döneminde İstanbul'da ekmek. B. Tapan (Ed.), *Her Yönüyle Ekmek içinde* (105-128. ss.), İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş.
- Karauğuz, G. (2006). *Hititler Dönemi'nde Anadolu'da ekmek*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Komsuoğlu, A. (2009). Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için mi? Dağınık bir siyasetin topluma sunduğu elde kalan tutkal: Klientalist ağlar. *Toplum ve Bilim*, (116), 21-54.
- Köymen, M. A. (1982). Selçuklular zamanında beslenme sistemi. *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim - 1 Kasım 1981 içinde* (35-45. ss.), Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kut, G. (2005). Türklerde yeme-içme geleneği ve kaynakları. E. Pekin, A. Sümer (Ed.), *Eskimeyen Tatlar / Türk Mutfak Kültürü içinde* (38-71. ss.), Vehbi Koç Vakfı.
- Kuter, M. (2013). *İnsan ve ekmek*. Bursa Ekmek ve Besin Sanayi Tic. A. Ş.
- Oğuz, B. (2002). *Türkiye halkının kültür kökenleri / teknikleri, müesseseleri, inanç ve âdetleri I giriş - Beslenme teknikleri*. Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.
- Ögel, B. (1978). *Türk kültür tarihine giriş IV Türklerde yemek kültürü (Göktürklerden Osmanlılara)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkarabekir, N. (2022). Halkın ekmeği: İstanbul Halk Ekmek AŞ. B. Tapan (Ed.), *Her Yönüyle Ekmek içinde* (281-307. ss.), İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş.
- Pareto, V. (1991). *The rise and fall of elites: An application of theoretical sociology*. Transaction Publishers. (Orijinal yayın tarihi 1968)
- Samancı, Ö. (2013). Osmanlı kültüründe ekmeğin simgesel anlamları. (Çev: Ö. Açikkol), *Yemek ve Kültür*, (32), 72-77.
- Samancı, Ö. (2022). 18. ve 19. yüzyıllarda İstanbul'da ekmek. B. Tapan (Ed.), *Her Yönüyle Ekmek içinde* (131-147. ss.), İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş.
- Saygılı, İ. (2022). Ekmek ve toplum ruhsallığı üzerine bir deneme: Sütten ekmeğe. B. Tapan (Ed.), *Her Yönüyle Ekmek içinde* (206-223. ss.), İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş.
- Şahin, H. (2008). Türkiye Selçuklu ve Beylikler dönemi mutfağı. A. Bilgin, Ö. Samancı (Ed.), *Türk Mutfağı içinde* (39-55. ss.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tezcan, M. (2000). *Türk yemek antropolojisi yazıları*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tolak, K. (2015). Osmanlı'da ekmekçi esnafı: İhlaller ve cezalar. E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Ekmek Kitabı içinde* (245-255. ss.), Kitabevi Yayınları.
- Türkiye Kültür Portalı (2023, Nisan 24). *İnce ekmek yapma ve paylaşma kültürü: Lavaş, katurma, jupka, yufka (Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Kırgızistan ile çokuluslu dosya)*. <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/inceekmekyapmavepaylasmakulturu>

Türkmen, M. N. (2015a). Osmanlı seferlerinde askerin temel ihtiyaç maddesi olan ekmeğin teminine dair kısa bir araştırma: Kamanıçe seferi örneği. E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Ekmek Kitabı* içinde (185-200. ss.), Kitabevi Yayınları.

Türkmen, M. N. (2015b). XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’da halkın temel ihtiyaç maddelerinden olan ekmeğin temini. E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Ekmek Kitabı* içinde (201-210. ss.), Kitabevi Yayınları.

Türkoğlu, Ö. (2013). Nân-ı Azîz’in Anadolu’daki macerası: Ankara fırınları. *Yemek ve Kültür*, (32), 80-88.

Ünsal, A. (2003). *Nimet geldi ekine / Türkiye’nin ekmeklerinin öyküsü*. Yapı Kredi Yayınları.

Ünsal, A. (2020). *İktidarların sofrası / Yemek, siyaset ve simgesellik / Orta Asya’dan payitaht İstanbul’a toylar ve saray ziyafetleri*. Everest Yayınları.

Üzülmez, M. & Ercan İştin, A. (2022). Uses of phyllo (yufka) bread, one of intangible cultural heritage elements, in the local cuisine. *Journal of Tourism Economics and Business Studies*, 4(1), 47-70.

Yaşın, M. (2022). Kutsal ekmeğin. B. Tapan (Ed.), *Her Yönüyle Ekmek* içinde (253-265. ss.), İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret A.Ş.

Yerasimos, M. (2019). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde yemek kültürü / Yorumlar ve sistematik dizin*. Yapı Kredi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Bread has been a religious, political, economic, social and cultural food from the past to the present. It is considered sacred both in myths and beliefs of the past and in monotheistic religions such as Judaism, Christianity, and Islam. All societies have a unique bread culture and history.

Bread is important for people of all social classes in Türkiye; It is almost impossible to find a table without bread. In Türkiye, bread does not create a cultural conflict between culturally different groups. Bread symbolically represents the same meaning for individuals belonging to different ethnic, religious and political groups in our country. Therefore, when it comes to bread, even those who cannot compromise in Türkiye speak the same language; because the bread that has entered the proverbs, idioms, curses, riddles and folk songs in our country is at the top of the hierarchy of values.

Bread is the most basic food for Turks, so other foods are always an additive next to it. Even though many meanings of the material and spiritual elements of culture in the Turks changed over time, the meaning of “holiness” loaded on bread remained unchanged. Turks have a very rich bread culture and diversity. One of the bread types that the Turks brought with them when they came from Central Asia to Anatolia is yufka bread. The yufka bread is rolled out of unleavened dough with a rolling pin in a thin and round shape and baked on the sheet. As well as being eaten plain, yufka bread is also eaten in the form of “wrap” by adding cheese, fried meat, minced meat, eggs, honey, jam. In addition, yufka dough forms the raw material of a wide variety of foods such as “borek”, “baklava”, “manti”, “tutmaç”, “erişte” and “katmer” in Turkish cuisine.

While making yufka bread, there is a social division of labor. A sense of collective identity is formed in a space and time where social solidarity and division of labor take place. This social solidarity and division of labor and the culture of sharing that occur while making yufka bread creates group awareness and creates a regularity in social relations. Since yufka bread is made in cooperation, it is a social communication tool. In Anatolia, women make yufka bread by cooperating with the collective work method. The “hearth”, where women bake yufka bread, has a special and sacred meaning in Turks. The hearth where the yufka bread is baked preserves its sanctity as a symbol of solidarity and sharing from Central Asia to Anatolia, with many meanings.

In this context, in this study, first the meaning of bread in Türkiye, then the sociohistorical and cultural meaning of yufka bread is mentioned. The aim of the study is to make a reading of the social, historical and cultural meaning of yufka bread and to make a contribution to the studies that will be made later on this subject. The study has been handled with a sociological perspective. In addition, an eclectic method was used in the study by benefiting from the views of different disciplines. As a result of the study, it has been seen that yufka bread, which is a blessing that keeps the social and cultural memory alive by connecting the past to the present, is one of the indicators of the national identity and belonging of the Turks and a cultural heritage.

“OLAN” VE “OLMASI GEREKEN” ARASINDA DEMOKRASİ: ALİ YAŞAR SARIBAY’IN DÜŞÜNCESİNDE DEMOKRASİNİN SOSYOLOJİK VE FELSEFİ ARKA PLANLARI

 Günhan GAYIRHAN* İbrahim Oğulcan ERAYMAN**

ÖZET

Demokrasi ile ilgili en tartışmalı sahalardan birini, mevcut demokrasi ile ideal demokrasi arasındaki ilişkinin oluşturduğunu ifade edebiliriz. Bu makale, bahsi geçen bu ilişkiyi Ali Yaşar Sarıbay’ın demokrasi kavramsallaştırması bağlamında incelemeye gayret etmektedir. Ayrıca bu çalışma, Sarıbay’ın demokrasi için sunduğu çerçevenin felsefi ve sosyolojik arka planını da açıklamayı amaçlamaktadır. Bu arka plan, en temelde, birbirleriyle ilişkili iki temel prensibe, bireylerin kendi çıkarlarına sınır koyabilmelerine ve “ötekine” karşı sorumluluk hissi duymaya dayanmaktadır. Bu bağlamda, Sarıbay’ın demokrasi vizyonunun (olan -güncel- ve olması gereken -ideal- arasında) günümüz toplumları bakımından hayati önem kazanan “beraber” yaşama pratiklerine duyulan ihtiyacın giderilmesine önemli bir katkı sağlayabileceğini iddia ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: mevcut demokrasi, ideal demokrasi, Ali Yaşar Sarıbay, “öteki”, birliktelik

Democracy Between “Current” and “Ideal”: Sociological and Philosophical Backgrounds of Democracy in Ali Yaşar Sarıbay’s Thought

ABSTRACT

One of the most frequently discussed themes concerning democracy is the relationship between current democracy and an ideal democracy. This article explores this relationship within the context of Ali Yaşar Sarıbay’s conceptualization of democracy. Additionally, this study aims to elucidate the philosophical and sociological background that his framework offers for democracy. These backgrounds rely on individuals to be able to set limits to their own interests and to feel responsibility for the “other”. In this respect, we claim that Sarıbay’s democratic vision could make a substantial contribution towards addressing the need for togetherness practices that have become crucial in today’s societies.

Key Words: current democracy, ideal democracy, Ali Yaşar Sarıbay, “the other”, togetherness

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kırklareli / TÜRKİYE, gunhangayirhan@hotmail.com

** Dr., Bursa / TÜRKİYE, ibrahim.erayman@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Gayırhan, G. & Erayman, İ. O. (2024). “Olan” ve “olması gereken” arasında demokrasi: Ali Yaşar Sarıbay’ın düşüncesinde demokrasinin sosyolojik ve felsefi arka planları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 235-254. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1353194>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 31 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 30 Ekim / October 2023

Giriş

Ali Yaşar Sarıbay, sosyoloji (bilhassa siyaset sosyolojisi), siyaset psikolojisi, felsefe, hukuk, tarih, antropoloji, din, sinema gibi sosyal bilimlerin temel alanlarına değin akademik ilgisini genişletmiş olan Türkiye'nin önde gelen sosyal bilimcilerinden bir tanesidir. Eserlerinde, yönetmiş olduğu tezlerde, lisans ve lisansüstü derslerinde bu geniş akademik ilginin yansımaları ve çıktıkları kendisini göstermiştir. Bu yüzden Sarıbay'ın sosyal bilimlere yaklaşımının disiplinler arası bir mahiyet arz ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sarıbay'ın kendi fikriyatını bu yönde geliştirme çabasının arkasında, politika olgusuna yönelik bakış açısının yer aldığı kanaatindeyiz. Özellikle, Süleyman Seyfi Ögün ile kaleme almış oldukları "Politikbilim" adlı eserde, politika olgusunu sadece devlete indirgeyen geleneksel yaklaşım eleştirilir. Onlara göre temel mesele politikanın doğasına yani politik olanın ne olduğuna yönelmektir; aksi bir durum "devletin olmadığı yerlerde ve zamanlarda politikanın olmadığını söylemek anlamına gelir ki, bu doğruluğu şüphe götüren bir iddiadır."; çünkü "devlet insanların bir araya gelmesinin sebebi değil sonucudur." (Sarıbay & Ögün, 2013: 27-33). Politikanın doğasına dair burada esasen yönelmemiz gereken soru, insanları bir araya getirenin ne olduğu ya da insanların bir arada durmasını neyin sağladığıdır. Bu sorunun cevabını tek bir disiplinin sınırları içerisinde kalarak bulabilmemiz mümkün değildir. İnsanların bir araya gelmesiyle birlikte politikanın özünü oluşturan iktidar, otorite, kamusal alan, meşruiyet, itaat, liderlik gibi ilişki biçimleri doğar. Devlet olsun ya da olmasın, bu tarz ilişkilerin mevcudiyetinden bahsettiğimiz her ortak yaşam biçimi, politik bir toplumun dolayısıyla bir ilişki tarzı olarak politikanın varlığının göstergesidir (Sarıbay & Ögün, 2013: 33-39).

Politika olgusunu bu şekilde ilişkisel ve dinamik bir çerçeve içerisinde yorumlayan Sarıbay, bu arayışını temellendirmek için diğer disiplinlere bir anlamda başvurmak zorundaydı. Böylece politikaya yönelik daha bütüncül bir perspektif geliştirmeye çalıştığı gibi aynı zamanda kendi düşüncelerinin yorumlanabileceği alanların da çeşitlilik kazanmasına vesile oldu. Bu açıdan baktığımızda, Sarıbay'ın çalışmalarında yer alan fikri zenginliği tüm yönleriyle değerlendirmek mevcut çalışmamızın kapsamını fazlasıyla aşmaktadır. Biz bu geniş ilgi alanı içerisinden, onun demokrasi anlayışı ve (demokrasi anlayışıyla doğrudan bağlantılı olarak) beraber yaşamının imkânları meselesine odaklandık. Bir politik bilimci olarak Sarıbay'ın tüm çalışmalarına yön veren ana meselelerden birinin birlikte yaşamının mahiyetine ve imkânına ilişkin bir soruşturma olması bu seçimimizin temel nedenidir. Günümüzdeki can alıcı beşerî meseleleri (göç ve yabancı düşmanlığı gibi) dikkate aldığımızda ortak yaşamın bir kriz ortamında olduğu aşikârdır. Bu husus da bizi ayrıca Sarıbay'ın demokrasiye dair yaklaşımını merkeze almaya götüren bir diğer etken olmuştur çünkü onun demokrasiye dair yorumunun, sürdürülebilir bir arada yaşama pratikleri üzerine düşünme ve onları harekete geçirme bakımından ilham verici olduğunu iddia ediyoruz.

Bu çalışmada söz konusu iddiamızı temellendirebilmek için "olan demokrasi" ve "olması gereken" demokrasi ilişkisi bağlamında Sarıbay'ın genelde demokrasi kavrayışını; özelde ise demokrasinin felsefi sosyolojik arka planına yönelik sunduğu çerçevenin açıklanması amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için takip edilecek teorik rotanın ilk durağını, ideal ve mevcut demokrasi kavramları üzerine teorik bir çerçeveleme teşkil etmiştir. İkinci durağımız, gerçek (olan) ve ideal (olması gereken) kavramlarını felsefi ve sosyolojik (ve son kertede felsefi-sosyolojik) yaklaşımlara dayanarak, Sarıbay aracılığıyla demokrasi kavramıyla ilişkisi içinde değerlendirmek olmuştur. Üçüncü uğrak noktamızda, Sarıbay'ın yaklaşımında olan ve olması gerekenin demokrasi kavramı bağlamında nereye oturtulabileceğine yönelik bir soruşturma yapılmıştır. Çalışmanın teorik rotasının dördüncü ve son durağında, Sarıbay için ideal demokratik toplumsal düzenin ve bu düzen için gerekli normların neler olacağına yönelik bir çerçeve sunulmuştur.

1. Teorik Çerçeveleme: İdeal (Olması Gereken) ve Mevcut (Olan) Demokrasi Kavramları

Demokrasi ile ilgili tartışmalarda sıklıkla rastlanan temalardan birisi, demokrasinin mevcut hâli (olan) ile olması gereken (ideal) demokrasi arasındaki ilişkidir. Bu hususta Bulut, günümüzde demokrasi gerçeğine bakıldığında teoriyle pratik arasındaki mesafenin kendini çok açık bir biçimde ele verdiğini ifade etmektedir. Demokrasinin ideal anlamına odaklanıldığında, halkın kendi kendisini yönetmesi olarak genel bir tanımlama yapmak mümkünken "gerçekçi bir açıdan yaklaşıldığında, genellikle olan ve olması gereken birbirinden ayrılmakta ve demokrasiye politik bir metot olarak yaklaşılmaktadır" (Bulut, 2003: 43).

Chantal Mouffe ise ideal ve mevcut demokrasi ayrımı hususunda ideal bir yönetim biçimi olarak yani "halkın egemenliği" ilkesi olarak (olması gereken) demokrasi ve demokratik yönetimin uygulandığı simgesel çerçeve ayrımına gitmiştir (Mouffe, 2001: 14). Ona göre ideal demokrasi biçimi olarak "halkın yönetimi" günümüzde yerini, "olan" demokrasi olarak "modern demokrasi"lere ya da "liberal demokrasi"lere bırakmıştır. MacPherson'a atıfta bulunarak Mouffe böylelikle liberalizmin demokratikleştiğini, demokrasinin ise liberalleştiğini ifade etmektedir (Mouffe, 2001: 14-15). Ancak liberalizmin ve demokrasinin eklememesi hemen kabul görmemiş; taraflar, liberal demokrasinin kurallarını kendi amaçları doğrultusunda yorumlamışlardır. Örneğin liberalizm bakımından Hayek'e göre demokrasi barışçıl bir toplum ve birey özgürlüğünün korunması için kullanışlı bir "araç"tı. Ancak bunun, pratikte mutlak güce erişecek kişilerin seçimi biçimine dönmemesinin hiçbir garantisi yoktu (Hayek, 2001: 72). Demokrasi çerçevesinde bakıldığında ise bu eklememesinin ideal demokrasiden sapma olarak yorumlanması mümkündür. Öyle ki demokratlar, halkın iradesinin engelsiz bir biçimde ifade edildiği doğrudan demokrasi kurumları için, liberal kurumları bir kenara atmaya hep hazır dılar (Mouffe, 2001: 15).

Duverger'e göre ise demokrasinin ideal biçimi, yani halkın kendini yönetimi ve eşitlik ilkeleri hayal ürünüdür:

"Aslında bu, bir düş ve kelime oyunundan başka bir şey değildir. 'Halkın halk tarafından yönetildiğini' söylemek, hiçbir şey söylememektir. Bugün İsviçre kantonlarında olduğu gibi, Yunan ve Roma sitelerinde de kolektif işleri, sürekli olarak, gerçek yönetici olan birkaç kişi yapardı." (Duverger, 1994: 8)

Hatta kendisi demokrasinin (gerçekçi) tanımını şu şekilde yapmıştır: "Demokrasinin en basit ve en gerçekçi tanımı şudur: idare edenlerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, idare edilenler tarafından seçildiği bir rejim" (Duverger & Özbudun, 1962: 96).

Duverger demokrasinin ideal versiyonunun gerçekleştirilemez olduğu noktasında en büyük demokrasi teorisyeni olarak adlandırdığı Jean-Jacques Rousseau'ya başvurur: "Terimi, kelimenin gerçek anlamıyla ele alırsak gerçek demokrasi asla var olmamıştır, bundan sonra da olmayacaktır. Çoğunluğun yönetmesi ve yönetilmesi doğal düzene aykırıdır" (Akt. Duverger, 1994: 8) Ancak Rousseau'yu ideal demokrasi tartışmalarında farklı şekilde konumlandıran düşünürler de mevcuttur. Hemen ileride Rousseau'ya tekrar döneceğiz.

Duverger'in çizdiği bu çerçeve, bir anlamda demokrasinin ideal biçimi tartışmalarına sınırlayıcı bir pozisyon belirler çünkü ona göre demokrasinin imkânları ve sınırları belirlidir. Bununla birlikte literatürde demokrasinin ideal biçiminin -Duverger'in pozisyonuna yakın şekilde- tastamam gerçekleştirilmesinin olanaksız olduğunu belirtse de ideal demokrasiyi gerçekleştirmeye yönelik çabaların ya da arayışların ideal demokrasiyi bir kriter olarak almanın önemini vurgulayan çok önemli düşünürler vardır.

Lijphart, demokrasinin saf hâlini gerçekleştirmenin imkânsız olduğunu vurgular ancak olabilecek en yüksek siyasi katılımı en azından demokrasilerimizi idealine yaklaştırabileceğimizi düşünür. Bu bakımdan kendisi demokrasilerde geniş seçmen katılımının çok önemli olduğunu vurgular. Öyle ki, tam bir siyasi eşitlik idealine ulaşmak olanaksız olsa da yüksek seçmen katılımı siyasi eşitsizliği azaltır (Lijphart, 2008: 18). Ayrıca ideal bir demokratik yönetimde, halkın bütün arzularına uyan bir yönetim biçiminin söz konusu olduğunu fakat bunun hiçbir zaman mümkün olmadığını belirten Lijphart, bunun demokratik rejimlerin ulaşmayı düşledikleri bir ideal olarak kalabileceğini belirtmektedir (Akt. Bulut, 2003: 44).

Dahl ise demokrasiyi, ideal demokrasi ve mevcut demokrasi olarak ikiye ayırarak ele almaktadır (Dahl, 2015). Bu ayrım en temelde demokrasi fikrinin şehir devletinden ulusal devlete aktarılmasının bir sonucudur. Dahl bu durumu ölçek problemi olarak adlandırmaktadır. Günümüzde çoğu insan, demokrasinin ulus-devlet içinde uygulanması anlamında sınırı olan ölçek meselesini kesin olarak kabul etmektedir. Ancak Dahl’a göre demokratik düşüncenin doğası ve kökenleri, yeni demokratik biçimler ve kurumlar yaratarak (veya eskiyi yeniden yaratarak) sınırların aşılabileceği umudunu canlı tutmaktadır. Sonuç olarak, tamamen katılımcı bir demokrasi idealini destekleyen güçlü bir karşıt akım, bilhassa Rousseau’nun Toplum sözleşmesine ve Yunan demokrasisi imgelerine dayanarak varlığını sürdürmektedir (Dahl, 1989: 225).

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle Dahl’a göre ülke ölçeğinde hiçbir yönetim gerçekten demokratik olamaz. Çünkü ideal versiyonuyla demokrasi, her şeyden önce doğrudan yurttaş katılımı anlamına gelmektedir. Rousseau’nun eski geleneği takip ederek savunduğu gibi, eğer vatandaşlar gerçekten egemen olacaklarsa arada temsilci olmadan, egemen bir mecliste yönetmek için bir araya gelebilmeleri gerekmektedir (Dahl, 1989: 226):

“Hâkimiyet hangi sebeple elden çıkarılamaz ve devredilemez ise, yine o sebepten temsil de edilemez. (...) Dolayısıyla halk vekilleri onun temsilcisi olmadıkları gibi, olamazlar da; onlar ancak halkın memurları olabilirler; hiçbir kesin karar alamazlar. **Bizzat halkın kendisi tarafından alınmayan her karar hükümsüz sayılır** (vurgu bize ait), asla kanun olamaz. İngiliz halkı özgür olduğunu sanıyor, ama çok yanılıyor. O, ancak parlamento üyelerinin seçilmesi sırasında özgürdür; bunlar seçilir seçilmez, o artık köledir, hiçbir şey değildir.” (Rousseau, 2005, 109)

Dahl’a göre demokrasinin ideal versiyonunun savunucularına rağmen günümüzdeki demokrasiler ideal anlamından çok uzaktadırlar. Çünkü siyasal eşitsizliklerin etkileri o kadar baskındır ki, poliarsilerde¹ demokratik sürecin yalnızca önemsiz yönlerinin var olmasına izin verilir. Ancak eşitsizlikler ortadan kaldırılabilir ve tam bir devrimci dönüşüm süreciyle “olması gereken demokrasi” yaratılabilir. Bu devrimci dönüşüm nihayet sağlanana kadar tüm toplumlar egemen bir azınlık tarafından yönetilecektir (Dahl, 1989, s.266).

Sartori ise olan -gerçek- demokrasi ve ideal demokrasi arasındaki ilişkinin farklı bir yönüne dikkati çeker. Buna göre demokratik ideal, demokratik gerçekliği tanımlamaz ve tam tersi, gerçek demokrasi ideal olanla aynı değildir ve olamaz (Pasquino, 2019: 241). Demokrasi, “onun idealleri ile gerçeği arasındaki karşılıklı etkileşimden, “olanla” “olması gereken”in çekişmesinden doğar ve bunlar tarafından şekillendirilir (Sartori, 2014: 24).

Sartori, Dahl’ın, mevcut demokrasileri “poliarşiler” olarak ele almasının temel sebebinin, onun “demokrasi” terimini ideal bir sistem için saklı tutması olarak görmektedir. Ancak Sartori’ye göre mesele daha karmaşıktır. Öyle ki, “Demokrasi nedir?”i, “Demokrasi ne olmalıdır?”dan ayırmak oldukça zordur (olan, olması gerekenden kolaylıkla ayrılamaz). Demokrasi ancak idealleri ve değerleri ona varlık kazandırdığı sürece var olur (Sartori, 2014:

¹ Dahl’in mevcut demokrasileri yani, modern temsili demokrasileri nitelerek için kullandığı kavram.

23). Sartori’ye göre demokrasiler, bir anlamda “ulaşılacak” toplumlardır ancak öncüsü yoktur. Hedefleri demokratik usuller içinde, demokratik süreçle belirlenir ve demokratik yoldan ilerler. Bu sebeple demokrasi, “olgu değer gerilimine pek elverişli olan ve buna dayanan bir rejimdir. Öyleyse varlığını ideallerine borçlu olan tek rejim demokrasidir denilebilir.” Tam olarak bu sebeple Sartori için “Demokrasi nasıl olmalıdır?” ideali sürekli önümüzde durmalıdır (Sartori, 2014: 24). Bununla birlikte şunu da vurgulamak gerekir ki bu yaklaşım Sartori için ideal demokrasi arayışının kutsanması demek de değildir. Sartori’ye göre demokrasinin tüm sorunlarını kavrayabilmemiz için hem gerçeklere hem de ideallere ihtiyacımız vardır. Zaten sadece demokrasinin değil, hiçbir siyasal sistemin salt gerçekçi veya salt idealist olarak yorumlanması mümkün değildir (Sartori, 2014: 69).

Kloppenbergr ise olan ve olması gereken demokrasi ilişkisinde demokrasinin tarihsel olarak geçirdiği evrimlere ve algılanış farklarına dikkati çeker. Ona göre demokrasi, bir dönem genellikle “ayaktakımı” veya “sürü” gibi etiketlerle boyunduruk altına alınan bir istismar terimiydi. Ancak on dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde durum değişmiş, dört yüzyıl boyunca, Kuzey Atlantik dünyasının pek çok yerinde, yaklaşık iki bin yıl boyunca küçümsenen özyönetim fikri, hâlâ tartışmalı olsa da geniş çapta paylaşılan bir yönetim modeli olarak ortaya konmuştu. Ona göre demokrasi, yüzyıllar boyunca tek bir boyutlu kalmamış; i) hayal edildiği, ii) anlaşıldığı ve iii) uygulandığı biçiminde 3 boyutlu bir mahiyet arz etmiştir (Kloppenbergr, 2016: 1-5) Kloppenbergr buradan şu sonuca varmıştır: Demokrasinin, modern dünyada tartışıldığı ve denendiği dört yüzyıl boyunca şekillendirilebilir olduğu açıkça görülmüştür ve bu da anlamlarının her zaman tartışmalı olacağı anlamına gelmektedir. Bu bakımdan demokrasi, tam da etik bir ideal ve aynı zamanda bir dizi kurum ve uygulamadan oluştuğu için her zaman yarım kalacaktır (2016: 709).

Son olarak Michels ise, ideal demokrasi ve mevcut demokrasi ayrımında, demokrasinin kendi içsel sınırlarına ve tarihsel koşullara odaklanmaktadır. Buna göre ilk olarak, demokrasinin uygulamadaki ideal şekli kitlelerin kendi kendilerini (halk meclisleri aracılığıyla) yönetmelerine dayanmaktadır. Ancak bu sistem içinde, oligarşik bir iç grubun oluşmasını engelleyecek herhangi bir mekanizma yoktur. İlâveten insanlar manipülasyona her zaman açıktır ve büyük ve sevilen hatiplerin belâgatinden her zaman etkilenme potansiyeli ortada durmaktadır. Halkın doğrudan yönetimi, meselelerin enine boyuna tartışılmasına da sınır oluşturabilmektedir (Michels, 2021: 21). Bu içsel engellere ilâveten demokrasinin mevcut uygulaması, siyasal örgütlenme ve nüfus gibi faktörlerden dolayı delege sistemine muhtaçtır. Öyle ki delegesiz, doğrudan halkın kendini yönetmesi yalnızca çok küçük ölçeklerde uygulanabilir. Ayrıca günümüz demokrasileri, yine ölçek meselesinden dolayı örgütlenmeye de muhtaçtır ve örgütlenmenin ilerlemesi, demokrasinin gerilemesi anlamına gelmektedir. Michels’e göre temsil ve örgütlenmenin yanında, demokrasilerin partiler arası bir yarışa dönmesi ve siyasal partilerin liderleri aracılığıyla halk karşısına çıkması ideal anlamıyla kesintisiz halk yönetimine geri dönülemez şekilde zarar veren diğer mevcut demokrasi uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır (Michels, 2021: 24-40). Nihayetinde Michels için ideal demokrasi, kendi içsel sınırları tarafından ve kendi tarihsel koşullarına bağlı gelişiminden yani mevcut demokrasi uygulamaları tarafından tastamam uygulanması olanaksız bir yönetim biçimidir.

Kavramsal haritasını ve bu alandaki tartışmaları aktarmaya çalıştığımız olan ve olması gereken demokrasi kavramları hususunda Sarıbay’ın demokrasi mefhumuna yönelik görüşlerinin, ilgili tartışma sahasına katkı sağlayabileceğini düşünüyoruz. Bu katkı, salt olması gereken demokrasinin bir ölçüt olarak mevcut demokrasilerimize yol gösterici mahiyetle sınırlı olmadığını, ilâveten beraber yaşamının anahtar bir kavramı olarak “ideal” demokrasi mefhumuna gereksinim duyduğumuzu göstermesi bakımından bizce kritik önemi haizdir. Biz

bu hususu açabilmek için ilk olarak Sarıbay’ın vurguladığı olan ve olması gereken kavramlarının birbirlerinden kopuk değerlendirilmemeleri gerekliliği vurgusunu açmaya çalışacağız. Bu noktada Montesquie’nun görüşlerini merkeze alıyoruz çünkü Montesquieu’nun olan ile olması gereken arasındaki ilişkiyi kurma biçiminin, Sarıbay’ın genelde demokrasi, özeldense olan ve olması gereken demokrasi hakkındaki düşüncelerine açıklık getirebilecek önemli bir teorik zemin hazırlayacağını düşünüyoruz.

2. Sarıbay’ın Demokrasi Sosyolojisinde “Olan ve Olması Gereken” Arasındaki Etkileşime Dayalı Perspektif

Sartori olan ve olması gereken arasındaki ilişki noktasında şu önemli soruyu sormaktadır: “Acaba idealler ne ölçüde ve ne tarzda gerçekleşmektedir veya gerçekleşebilmektedir?” Bu soru, hâlâ üstesinden gelmenin çok uzağında olduğumuz ideallerin gerçeğe çevrilebilme ihtimali sorununun en müşahhas halini yansıtmaktadır. Sartori’ye göre bu soru(n) üzerine düşünmek, olan ve olması gereken, idealler ve gerçekler arasında girdi-çıkı biçiminde bir ilişki kurmayı gerektirmektedir (Sartori, 2014: 13).

Sartori’ye paralel biçimde Dahl de olan ve olması gereken arasında kurulması gerekli bir ilişkiye dikkati çeker. Dahl’a göre demokrasiyi tartışırken kafaları en karıştıran konu, demokrasinin hem bir ideali hem de bir gerçeği aynı anda yansıtmasıdır (Dahl, 2015: 35). Dahl bu durumu demokrasinin iki boyutu olarak adlandırır ve hem bir ideal hem de bir dizi gerçek uygulama ve kurum olarak demokrasinin belirli yönlerine dikkati çeker. Ona göre demokrasiyi bazen bir ideal, amaç ya da standart olarak tasavvur ederiz; bu belki ulaşılamaz ama yine de siyasi sistemleri sınıflandırmak ve değerlendirmek için son derece önemlidir. Bu şekilde pek çok vatandaşın demokrasiyi her iki biçimde de düşünmesi mümkün hâle gelir: Ulaşılabilecek bir ideal olarak ve aynı zamanda kendi siyasi sistemlerinde en azından önemli şekillerde örneklenen mevcut bir hükümet olarak (Dahl, 2000: 37). Demokrasinin ideal ve mevcut versiyonun aynı anda düşünülebilmesi, olan ve olması gereken kavramlarının doğrudan kendisiyle de ilgilidir. Dahl’ın vurguladığı gibi idealle gerçek arasındaki ayrımın farkında olmak önemlidir ancak idealler ve gerçekler arasındaki ilişkinin mahiyeti de en az bunun kadar önemlidir (Dahl, 2015: 37). Öyle ki Sarıbay da demokrasiyi, olan ile olması gereken arasındaki etkileşimin esas alındığı sosyolojik ve felsefi bir çerçeve içerisinde yorumlar. Dolayısıyla onun demokrasiye dair yaklaşımına açıklık getirebilmek için bu perspektifin temellendiği zemine ışık tutarak yola çıkılması gerektiğini düşünüyoruz. Buradaki öncelikli amacımız, söz konusu perspektifi, Sarıbay’ın düşünceleri ile doğrudan ilişki kurabileceğimiz bir mahiyete büründürmektir. Bu kaygımız doğrultusunda, Montesquieu’nun sunduğu fikri arka plana müracaat ederek yola çıkma niyetindeyiz. Özellikle, Montesquieu’de olan ile olması gereken arasındaki ilişkinin kuruluş biçimini, Sarıbay’ın demokrasiye dair düşüncelerine açıklık getirebilmek için kullanmaya gayret edeceğiz.

Montesquieu olan ile olması gereken arasındaki ilişkiyi, “doğa-ilke birliği” adını vermiş olduğu bir kavramlaştırma ekseninde kurar; daha doğrusu “doğa-ilke birliği” onun düşüncesinin sosyolojik boyutunu, yani “olan”ı esas alan kısmını oluşturur (Ağaoğulları, 2005: 379-382). Bu sosyolojik ilkenin açılımına geldiğimizdeyse Montesquieu *doğa* ile devletin yönetim biçimini kasteder. Onun açısından *devletin doğası* ya da devletin yönetim biçimi aynı anlama gelir. Devletin hukuki-politik yapısı, iktidarın kime ait olduğu, iktidar kullanılırken nelere dikkat edildiği gibi ölçütler devletin doğasını teşkil eder. Montesquieu bu ölçütlere bağlı kalarak cumhuriyet, monarşi ve despotluk olmak üzere üç yönetim biçiminden ya da devlet doğasından bahseder.

Montesquieu, yönetim biçimlerini ayakta tutan, ona can veren gücü ise *ilke* olarak tanımlar. Her yönetim biçiminin temelinde yer alan, ona özgü bir *ilke* mevcuttur; bu *devletin ilkesi* ya da tutkusudur. İlke, insanları mevcut yönetim biçimiyle uyumlu bir şekilde eylemeye

ve düşünmeye sevk eder. Bu ilkeleri tespitiye yönelen Montesquieu, monarşinin ilkesini onur, cumhuriyetin ilkesini erdem, despotizmin ilkesini ise korku olarak ifade eder. Bu durumda, “ilke, yönetimin varoluş koşuludur. Cumhuriyetin var olması, yurttaşların erdemli olmaları koşuluna bağlıdır. Aynı şekilde, korkunun hüküm sürmediği bir ülkede despotluğun, onurun hâkim olmadığı bir ülkede de monarşinin yaşaması mümkün değildir (Ağaoğulları, 2005: 382-383; Montesquieu, 2016: 65-73).

Montesquieu cumhuriyetin ilkesi olan erdemi, “kişinin benliğinden fedakârlık etmesi” olarak görür. Bunu kanun ve vatan sevgisi olarak tanımlar. Kişinin kendi yararına kıyasla sürekli olarak genel yararı tercih etmesidir. Ona göre demokrasinin “eşitlik sevgisi” de buradan kökenlenir (Montesquieu, 2016: 83-92). Onur ise eşitlik sevgisini değil, “yükseklere göz dikme”yi yani üstün olma tutkusunu içerir. İnsanlara işini daha iyi yapmaya sevk eden bu tutku sayesinde “herkes kendi çıkarlarına doğru yöneldiğini sanırken milletin iyiliğine doğru yönelir” (Montesquieu, 2016: 72). Despotizmde de eşitlik vardır ama bu eşitlik anlayışı demokraside olduğu gibi erdemden değil, korkudan temellenir. Despotik bir yönetimde bütün insanlar, “buyuran başka bir kişiye itaat eden varlık”lardır. İnsanların tümü kralın kölesi olarak birbirine eşittir. Bu insanüstü krala karşı itaatın tek kaynağı ona karşı duyulan korkudur (Montesquieu, 2016: 73-75).

Bir toplumu karakterize eden onur, erdem ve korku ilkelerinin ya da tutkularının vuku bulmasına hizmet eden iklim, coğrafya, nüfus, ticaret, din, eğitim, geçmişten çıkarılan dersler gibi hem fiziki hem de manevi olgular vardır. Bunların tümünün bir araya gelmesiyle *ulusun ruhu* açığa çıkar. *Ulusun ruhu*, Raymond Aron’un ifadesiyle ulusun genel kültürüdür. Montesquieu “ulusun ruhu”nun, ülkelerin yönetim biçimlerini belirlediğini ifade ederek, ilke ile ulusun ruhunu özdeşleştirir (Akt. Ağaoğulları, 2005: 390).

Sarıbay açısından da Montesquieu sosyal ve politik altyapının üzerinde durarak, politik kültür zeminini açığa çıkarmıştır (Sarıbay, 2012: 92). Politik kültür, “siyasal sistemi oluşturan öğelere yönelik değer, inanç, tutum, duygu ve becerilerin bütünü”dür. Bir politik sistem varlığını sürdürebilmek için her üyesine kendi politik kültürünü aktarmalıdır (Sarıbay, 2014: 98). Bu açıdan baktığımızda, Montesquieu doğa-ilke birliğiyle, üç tip politik kültürün mevcut olduğundan bahseder. Bunlar onur, erdem ve korku temelli politik kültürlerdir. Bu ilkeler söz konusu kültürlerle mensup insanların sadece kamusal hayatlarına değil aynı zamanda özel yaşamlarına da hâkimdir (Ağaoğulları, 2005: 383). Böylece politik kültür tipleri ile politik sistemler arasındaki ilişkiyi vurgulayan Montesquieu, “politik sosyoloji” (Ağaoğulları, 2005: 438) dairesi içerisine girer.

Sarıbay’ın demokrasi sosyolojisinde, Montesquieu’nun doğa-ilke birliği yaklaşımının tezahürlerini bulmak mümkündür. Sarıbay’ın “Demokrasi, demokratlar olmadan yaşama şansına sahip olmayan bir yönetim biçimidir.” (Sarıbay, 2012: 14)² ifadesi bunun en somut göstergesidir. Çalışmamız genel olarak, Sarıbay’ın Montesquieucu öncülü olarak tanımladığımız bu ifadenin içerimlerine odaklanmış olsa da şimdilik kısaca bahsetmemiz gereken nokta, Sarıbay’ın demokrasi ile demokratlık arasında kurmuş olduğu ilişkinin, Montesquieu’nun doğa-ilke birliği ilkesi çerçevesinde yorumlanabileceğidir. Sarıbay için demokrasi bir yönetim biçimi olarak devletin doğasına karşılık gelirken, bu yönetim biçimine can veren gücü, yani ilkeyi ise demokratlık erdemi oluşturmaktadır.

² Buna benzer bir ifadeye *Politikbilim* kitabında şu şekilde rastlarız: “Walter Lacqueur’a göre Rusya’nın demokratikleşmesi başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Çünkü Rusya’da yeteri kadar demokrat yoktur. Üstelik Ruslar otokrasiyi her zaman demokrasiden daha çok sevmişlerdir.” (Sarıbay & Ögün, 2013: 90.).

Demokratlık erdeminin tanımını ise Sarıbay, Levinas’ın düşüncelerinde³ yer alan “ötekine karşı sorumlu olma” ilkesinde bulur (Sarıbay, 1998: 59). Bu ilke bir toplumda hâkim olmaksızın, demokratik bir yönetim biçiminin olgunluk kazanmasından bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Sarıbay bu düşüncelerini “yurttaşlık kültürü tezi (civic culture thesis)” ile ilişkilendirir; buna göre “demokrasi belirli bir politik kültüre dayanır” ve “kendisiyle uyumlu o kültür sayesinde hayatini korur” (Sarıbay, 2004: 55). Dolayısıyla Sarıbay’ın olan ile olması gereken arasında kurmuş olduğu ilişkinin, “olan” a dair boyutu Montesquieu’nun doğa-ilke birliğine dair sosyolojik kavrayışıyla ilintilidir.

Sarıbay’ın bakış açısının “olması gereken” e dair boyutuna geldiğimizde, Montesquieu’ya tekrar başvurabiliriz; çünkü Montesquieu çizmiş olduğu politik sosyolojik çerçeveyi, felsefi bir bakışla tamamlamış; salt bir sosyoloji yaparak sadece “olan” ı açıklamakla yetinmemiş, “olan” ı, referans aldığı “olması gereken” üzerinden değerlendirerek klasik politik felsefe geleneğinin içerisinde yer almıştır (Ağaoğulları, 2005: 379-466). Sarıbay’ın da dikkat çekmek istediği temel konu bu olmuştur. Aynı Montesquieu’da olduğu gibi onun için de olması gerekene dair bir düşünce kesinlikle ihmal edilemez; aksi takdirde hangi yönetim biçiminin iyi hangisinin kötü olduğuna yönelik kriter eksikliği yaşanır. Bunun için devlet nasıl olmalıdır sorusunun peşinden koşulmalıdır (Strauss, 2000: 49-50) yoksa despotizmi bile meşrulaştırma tehlikesiyle karşı karşıya kalırız. Bu sıkıntının farkında olan Montesquieu “barış, özgürlük ve yaşam” ilkelerini insan doğasının vazgeçilmez boyutları olarak görmüş, devletin de ancak bu ilkeleri koruduğu takdirde meşru olabileceğine dikkat çekerek yönetim biçimlerini değerlendirebilecek evrensel bir ahlaki standart geliştirmiş (Ağaoğulları, 2005: 379-380) ve dolayısıyla korkudan temellenen despotizmi vatandaşların hürriyetlerinin güvenliğini sağlayamadığı için mahkûm etmiştir (Tütengil, 1977: 39-44).

Bu bakış açısını biraz daha derinleştirebilmek için klasik politik felsefi geleneğin bir temsilcisi olan ve Sarıbay’ın da görüşlerine önem verdiği çağdaş politika felsefecisi Leo Strauss’un⁴ “olması gereken” e yönelik hassasiyetini dikkate almalıyız; yoksa “politik eylem” in mantığını kavramakta da zorlanabiliriz. Politik eylemin özü bir şeylerin muhafazası ya da değiştirilmesi olduğuna göre bunları gerçekleştirirken bir “ölçüt” e ihtiyacımız vardır. Buradaki ölçüt ahlakidir. Muhafaza edici politik eylem, kötüye doğru bir değişimi engellemek isterken değişimi savunan bir politik eylem ise daha iyi olanın peşindedir: “her politik eylem iyi yaşamın veya iyi toplumun bilgisine yönelir.”; demek ki, “olması gereken” e yönelik tasavvurumuz, politik eylemin alacağı yönü de belirler. Böyle bir düşünceye sahip olmaksızın politik eylemin ve politik dönüşümün iyiye mi yoksa kötüye mi gideceğini kavrayamayız (Strauss, 2000: 32). Daha genel bir ifadeyle “değer yargılarında bulunmaksızın”, “ne düşünceyi ne eylemi ne de eseri anlamak mümkündür” (Strauss, 2000: 47-48).

Sarıbay’ın kavrayışını daha iyi idrak edebilmek ve ön plana çıkardığımız Montesquieu ve Strauss’un söz konusu fikirlerini birbirine daha sıkıca bağlamak için Ferdinand Tönnies’in sosyolojiyi her şeyden önce felsefi bir disiplin olarak tanımlamasını (Tönnies, 2021: 42) ve Frederic Vandenberghe’nin sosyolojinin politika ve ahlak felsefesiyle birlikte temellendirilmesi (Vandenberghe, 2018: 79) gerektiğine yönelik görüşünü hatırlamakta fayda var. Sosyoloji ile felsefe arasında ayrılmaz bir bağın mevcudiyetine yönelik bu görüşlerin somut bir kavramlaştırmasını, Daniel Chernilo’da “felsefi sosyoloji” (philosophical sociology) olarak buluruz. Bu yaklaşım ile felsefeden kopuk bir sosyolojinin söz konusu olamayacağı (Chernilo,

³ Beni değil, başkayı önceleyen bir hümanizmi savunan Levinas’a göre ben kendisiyle ve başka arasında kurulacak her ilişkinin sorumluluğunu almadan adım atamaz. Levinas felsefesinde başkaya karşı sorumlu olmanın özü, ben olmayana “alerji” duymayan yaklaşımlar bütününe ihtiva etmektedir (Akt. Erayman, 2022: 62-64).

⁴ “Strauss’un yaptığı, politikanın anlaşılmasında normatif kopuşu onarmaktır; fiilin yani politikanın, ilk ve her şeyden önce etik bir mesele olduğunu yeniden hatırlatmak.” (Sarıbay, 1998: 56-57).

2017: 2), olan ile olması gerekenin bir arada ele alınmasının gerekliliği, değer yargılarından kopuk bir sosyolojinin reddi gibi hususları kendi bünyesinde ihtiva eden bir kavramlaştırmayı edinmiş oluruz (Chernilo, 2014: 338). Toplumsal gerçekliği anlamlandırma çabasında olan Sarıbay’ın, bu yönde bir bakış açısına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Olan ile olması gereken arasındaki ilişkiyi döngüsel bir şekilde değerlendiren Sarıbay’a göre “olan (olgu) ile olması gereken (değer) birbirinden o kadar kopuk değildir: Olana bakmak, olması gereken hakkında bir merakı mutlaka uyandıracığı gibi; olması gereken üzerinde düşünmek de ancak olandan hareketle mümkündür” (Sarıbay & Ögün, 2013: 51).

Olması gerekene yaklaşmak için politik eylem yoluyla olanı oluşturan koşullara müdahale etmek gerekir. Fakat bu durumda, olması gerekenin yani ideal olanın mahiyetine dair bir tartışma belirir. Klasik perspektifi takip ettiğimizde ideal olanın, mevcut olanı değerlendirmek ve düzeltmek için başvurabileceğimiz salt bir ölçüt olma işlevine sahip olduğunu ama ideal toplumsal düzenin olduğu gibi yeryüzünde inşa edilemeyeceğini belirtmemiz gerekir (Küçükalp, 2018: 94).⁵

Sarıbay’ın “demokrasinin büyük teorisyeni” (Sarıbay, 2021a: 60) olarak gördüğü Giovanni Sartori’nin de ifade ettiği gibi ideal olanın kökeninde, gerçekliğe karşı duyulan hoşnutsuzluk vardır. Gerçeğe karşı duyulan bu tepki, ölçsüzlüğü ve aşırılığı idealin karakteri hâline getirmiştir. Bu özelliklerini dikkate aldığımızda idealler saf hâliyle gerçekleştirilemezler (Sartori, 2014: 95-96); ama yetkinci düşünme biçimi bunun aksini düşünerek, ideallerin olduğu gibi gerçekleştirilebileceği iddiasındadır (Sartori, 2014: 85-112).

Benjamin Constant, yetkinciliğin tamamıyla gerçeklikten kopuk olan bu düşüncesinin yıkıcı sonuçları olacağı konusunda endişelidir. Aynı kaygıyı sürdüren Sartori, ideallerin gerçekleştirilemeyeceğini ama onların gerçeği iyileştirebileceğini ve idealin asıl gücünün de burada saklı olduğunu iddia ederek klasik politik felsefenin mantığını bir anlamda sürdürür; ama Sartori şu ana kadar vurgulamadığımız bir noktanın altını çizer: O da ideallerin kısmen gerçekleştirilebilmesinin mümkün olduğudur (Sartori, 2014: 94-95).

Bu imkânın arayışında olan Constant; Friedrich Hölderlin’in ideallerimizi gerçek kılarak devleti cennete çevirmeye yönelik bir arzunun, yeryüzünü cehenneme çevirebileceğine dair ikazını dikkate almıştır (Akt. Sartori, 2014: 83). Demek ki bir ideali saf hâliyle gerçekleştirmeye çalışırken toplumsal yaşam içerisinde yıkıcı sonuçlara sebebiyet veren bir yetkinci olmamak için onu gerçek dünyaya uyarlayabileceğimiz “ara bulucu ilke”lere ihtiyacımız vardır. İdeal ile gerçeklik arasında köprü görevi görebilecek “aracı” fikirlere, oluşumlara ya da kurumlara gerek duyulmaktadır. İdealin kısmen gerçekleşmesi ancak bu şekilde mümkündür. İdealin tam manasıyla yerine getirilmesi gerçeği yıkarken onun en uygun, en elverişli bir mahiyete büründürülerek dönüştürülmesi “gerçeği iyileştirir” (Sartori, 2014: 94-112).

Sartori’nin “olan ile olması gereken” arasındaki “karşılıklı etkileşim”in (Sarıbay, 2021a: 54) esas alındığı bu çerçeveden, Sarıbay’ın toplumsal meselelere dair bakışı yükselir. Bu yöntemi takip ettiğimizde, ele aldığımız olguya sosyolojik bir şekilde yaklaşp, felsefi olarak değerlendirme imkânına kavuşmuş oluruz. Chernilo’da “felsefi olarak bilgilendirilmiş sosyoloji” (Chernilo, 2014: 342) ifadesiyle bu noktaya dikkat çeker. Bu ifadeyi biraz açtığımızda, Sarıbay’ın genel yönelimi şöyle bir görünüm kazanır: İçinde birlikte yaşadığımız ilişkiler dünyasında, anlamlandırmaya çalıştığımız olgunun somut konumunu belirlerken, sosyolojik bir göz çok fazla somut hususu görünür kılabilir; ama mevcut konumun yeterliliğini

⁵ Modern politika felsefesiyle birlikte ideal olanın yeryüzünde inşa edilebileceği düşüncesi kabul görmüş ve böylece iki politika felsefesi geleneği arasındaki en temel farklılık ortaya çıkmıştır (Küçükalp, 2018: 95-97).

değerlendirirken, değişimin gerekli olup olmadığına karar verirken, olanı olduğundan daha iyi hâle nasıl getirebiliriz sorusunun peşinden koştuğumuzda salt olgulara dayanan sosyolojik bir bakış tatmin edici olmaktan çıkar (Sarıbay, 1998: 55-56). Artık bu noktada, Strauss'un bahsettiği anlamda iyi toplumun, iyi yaşamın bilgisinin arayışında olan "politika felsefesi"ne (Strauss, 2000: 33) ihtiyaç duyarız.

Çalışmamızda takip edilen temel soru da böylece açığa çıkmış olur: Sarıbay bu yaklaşımı demokrasiye nasıl uyarlamıştır? Demokrasinin hem olan hem de olması gereken boyutunu bir arada nasıl değerlendirmiştir?

3. Sarıbay'da Demokrasinin Felsefi ve Sosyolojik Boyutları

"Felsefi ruhu korunan", dolayısıyla "normatif olan boyutu öne çıkan" bir sosyolojiyi (Sarıbay, 2020: 11) esas alan Sarıbay'ın "demokrasi, demokratlar olmadan yaşama şansına sahip olmayan bir yönetim biçimidir." (Sarıbay, 2012: 14) ifadesini olan ile olması gereken arasındaki etkileşimin kesişim noktasına yerleştirmemiz gerekir; çünkü bu ifade hem ilkenin doğayı belirlediğine yönelik Montesquieu'nun olanı merkeze alan öncülünü içerisinde barındırır hem de nasıl demokrat olunur sorusuna kapı açarak olması gerekene dair bir analize bizi götürür.

Montesquieu'nun ilke-doğa birliği, kültürel yapıyı esas alır. Bunu demokrasi açısından yorumladığımızda, demokratik bir devletin var olması için toplumsal yapıyı oluşturan ailede,⁶ eğitimde,⁷ hukuk sisteminde,⁸ siyasi partilerde,⁹ bireyler arasındaki ilişkilerde özgürlük ve eşitlik değerleri baskın bir rol oynamalıdır. Toplumsal yapı eğer bu özelliklere sahipse o toplumun kültürel yapısının ya da "ilke"sinin demokratik olduğunu, dolayısıyla da o toplumun yönetim biçiminin de demokrasi olacağını söyleyebiliriz. Bu tamamen Montesquieu'nun olanı esas alan sosyolojik yorumudur. Sarıbay'ın "demokrasi, demokratlar olmadan yaşama şansına sahip olmayan bir yönetim biçimidir" ifadesiyle kastetmiş olduğu ilk anlam, Montesquieu'nun çizmiş olduğu bu bağlam içerisinde düşünülmelidir.

Ama devlet, eğitim sistemi, hukuk, birey ve toplum, siyasi partiler gibi somut yapılar nasıl demokrat olur diye sorduğumuzda, Sarıbay'ın Montesquieu'ncü öncülünün ikinci anlamı devreye girer. İşte bu nokta bizi ideal bir demokratik topluma, demokratik ilişkilerin nasıl

⁶"Aile, en önemli politikleşme aracıdır. (...) ailemizin genel olarak verdiği/aşılacağı kişilik özelliklerimiz, tutumlarımız ve değerlerimiz, politik bir dünya inşa etmemiz söz konusu olduğunda harç rolünü oynayabilir." (Sarıbay & Öğün, 2013: 65.).

⁷"Demokrasilerde eğitimin amacı, politikaya olan ilgiyi özendirmezdır. Bunun yanında farklılıkları doğal karşılama, etkinlik duygusu, hükümete güven duygusu, yurtseverlik duygusu, hukuk ve düzen için destek verme eğitimin geliştirmeye yönelik olduğu hususlardandır. Çünkü, iyi yurttaş bu duygularla şekillenmiş, özendirilmiş yurttaşlardır." (Sarıbay & Öğün, 2013: 16). Sarıbay ve Öğün söz konusu çalışmanın "Bir Eğitim Aracı Olarak Politik bilim" bölümünde eğitim meselesini detaylandırır.

⁸"Hukuk Devleti" mefhumu, Kanun Devleti'nden farklıdır. Bu mefhum, kamu otoritesinin yaptırım gücünün, "keyfi" ve "despotik" mahiyet kazanmasını önleyen bir zihniyet kalıbı ekseninde oluşur ve erdemli bir tutuma dayanır. Hukuk Devleti, ancak "hak", "özgürlük" ve "sorumluluk" üzerinden inşa edilebilir (Sarıbay, 2012: 70). Dolayısıyla, demokrasinin ihtiyaç duyduğu zemin hukuk devletidir. Sarıbay, söz konusu çalışmasının "Politika Kanuna Değil, Hukuk Devletine Muhtaçtır" adlı kısmında bu husus üzerinde durur.

⁹"Modern demokrasileri siyasal partiler olmadan düşünmek imkânsızdır. (...) Partiler hem demokrasiyi ayakta tutan ve çalıştıran hem de kendi varlıklarını bu rejime borçlu olan kurumlardır. Bu sebeple, demokratik rejimler, partilerin toplumsal kesimleri hakkıyla temsil etmeleri için gerekli hukukî düzenlemeleri ve siyasal zemini sağlam şekilde hazırlamakla yükümlüdürler. Buna karşılık, partiler de vücut buldukları bu zemini tahrip etmemek; sadece kendi yandaşlarının taleplerini karşılamak için kullanacakları bir araç olarak görmemek durumundadırlar. O hâlde, "güçlü" bir demokrasinin var olabilmesi, rejimin başta hukukun üstünlüğü olmak üzere ne kadar demokrasinin gerekleriyle donatılmasını zorunlu kılmaktaysa; siyasal partilerin de o kadar demokratik zihniyet ve tutum takınmalarını kaçınılmaz yapmaktadır." (Sarıbay, 2021b: 13). Bu çalışmada, Sarıbay'ın siyasi parti ile demokrasi arasında kurmuş olduğu ilişkiyi takip etmemiz mümkündür.

olması gerektiğine dair etik bir çerçeve çizmeye götürür; çünkü demokrasinin hâlâ en güçlü olan yönü onun normatif içeriğinden yani inanç ve değerlerinden gelmektedir (Sarıbay, 2021a: 178). Sarıbay için tam da bu sebeple olan ile olması gereken iç içedir; her ikisi de birlikte değerlendirilmelidir. Bu onun için aynı zamanda salt metodolojik bir tercih değil, insanın ontolojik durumudur. İnsani varoluşumuz gereğince, olana baktığımızda olması gereken üzerine kaygı duyan varlıklarızdır (Sarıbay & Ögün, 2013: 51).

Sarıbay’ın bu yorumuna açıklık getirebilmek için, klasik politik felsefi yaklaşımın insanın toplumsal bir varlık olduğuna dair ontolojik kabulünü işin içerisine katmamız gerekir. Burada birey, modern politik felsefede yansıtıldığı üzere toplumdaki yalıtılmış, soyut bir varlık olarak düşünülmez. Montesquieu’da olduğu gibi Sarıbay için de toplumsal gerçekliği, “çevresel ve kültürel faktörlerden yalıtılmış bir bireyi odağa alıp” kavrayamayız. Bu tarz bir yaklaşım bizi psikolojik indirgemeciliğe götürür. Bu yüzden “sosyal bir çevre ve politik bir kültür içinde konumlanmış birey” anlayışı esas alınmalıdır (Sarıbay & Ögün, 2013: 191).

Bu ontolojik temel üzerinden hareket ettiğimizde, toplumsal bir varlık oluşumuz mevcut olana dair bir hakikat olduğuna göre içinde yaşadığımız toplumu daha iyi kılmaya yönelik varlıklar olmamız da tabiatımızın bir gereğidir. Aristoteles’in ifade ettiği gibi insan sadece yaşayan değil, yaşamını daha iyi kılmaya çalışan bir varlık olduğu için (Aristoteles, 2004: 83) olması gereken üzerine düşünmek varoluşumuzun kaçınılmaz bir sonucudur.

Sarıbay klasik politik felsefi yaklaşımın bu ontolojik temelini, demokrasi açısından önemli bulur. Burada toplum, bireylerin basit bir toplamından ibaret olarak görülmez. Bu geleneğin bir temsilcisi olarak Edmund Burke’ün de vurguladığı gibi toplum sadece bireylerin, kendi arzularının tatminin sağlayacak olan bir çıkar ortaklığı değildir (Burke, 2019: 129-130). Bu fikriyatı takip eden Sarıbay için toplum “araç olarak değil, amaç olarak” kabul edilmelidir. Toplumu amaç, kendi başına değer olarak kabul ettiğimizde, onu bireylerin toplamını aşan bir statüye taşımamız oluruz. Topluma yüklenen bu amaçlılık sayesinde onu “ahlaki birliktelik” olarak görüp burayı daha değerli hâle getirme yükümlülüğüne sahip oluruz. İçerisinde yaşadığımız toplumu, olduğundan daha iyi hâle getirmek için harcayacağımız her türlü emek varoluşumuz ile uyumlu bir yaşamın göstergesi hâline gelir (Sarıbay, 2004: 46-49).

Sarıbay’ın demokrasiye dair yaklaşımının temelinde, klasik politik felsefenin toplumu amaç olarak gören söz konusu bakışı yer alır; ama şunu belirtmemiz gerekir ki klasik politik felsefe özünde demokratik bir bakışa sahip değildir (Strauss, 2000: 68-69). Toplumu hiyerarşik bir sınıflandırmaya tâbi tutan bir bütünlük anlayışına sahiptir. Sarıbay’ı ise bu anlayıştan uzak tutmamız gerekir; çünkü Sarıbay eşitliğin “aktif” bir yorumunu benimseyerek katılımı ortadan kaldıran hiyerarşik bir toplum anlayışını kabul etmez.¹⁰ Dolayısıyla Sarıbay’ın klasik politik felsefede dikkatimizi çekmek istediği asıl nokta, bu düşüncenin anti-demokratik özünden ziyade demokrasiye dair içerimleridir. Toplumu bir amaç olarak gören, birlikteliği ve bütünlüğü önemseyen bu yaklaşım, Sarıbay’a göre demokrasinin ontolojik temelini oluşturur. Ancak bu ontolojik koşulu belirledikten sonra, ideal olanı tartışabiliriz. Olan ile olması gereken arasındaki ilişkiyi ontolojik bir temele dayandırmaksızın kuramayız. Bu yüzden demokrasinin etiği ya da demokrasinin olması gereken boyutuna geçiş yapabilmemiz için bu noktayı açığa çıkarmamız gerekiyordu. Bunu ortaya koyduktan sonra artık şu soruya geçebiliriz: Sarıbay bu birlikteliği

¹⁰ “Aktif eşitlikten anladığım, kendi olarak (yani tekilliklerinden vazgeçmeyerek) insanların taleplerini dile getirme ve gerçekleştirme olanaklarına sahip olmalarıdır. Bu bağlamda onlar adına konuşarak, onlar adına hareket ederek herhangi bir politikalar demeti önermek; talep sahibi gerçek ve asıl muhatap dışlayıcıdır ve son tahlilde eşitliği ‘pasif’ bir mertebede görmeye muadildir.” (Sarıbay, 2012: 13).

demokratik bir forma nasıl büründürür? Ya da nasıl bir ideal demokratik toplumsal düzen tasavvuruna sahiptir?

4. Sarıbay'da İdeal Demokratik Toplumsal Düzen

Demokrasinin ontolojik koşuluyla uyumlu ideal toplumsal düzene dair bir tasavvur geliştirirken Sarıbay, demokrasinin etik çerçevesini ortaya koyar. Bunu geliştirirken Adam Smith, Levinas ve Aristoteles'in fikirlerine dayanan bir kurgu geliştirir.

Sarıbay'ın çizmiş olduğu bu etik çerçeve, her şeyden önce demokrasinin ontolojik koşulunun uzantısı olarak değerlendirilmelidir. Toplumun amaç olarak görmeyen ilk boyutu bireylerin kendilerini birbirlerine karşı sorumlu hissettiği, duyarlı ve nazik ilişkilerin kurulduğu "ahlaki birliktelik" teşekkülüdür. Birlikteliğe ve beraberliğe dayanan bu ortak yaşam ilişkisinde yer alan bireyler, Adam Smith'in de ifade ettiği gibi "kendi çıkarlarına kendileri sınır koyabilme" becerisine sahiplerdir (Sarıbay, 2004: 48).

Sarıbay demokrasi etiğini geliştirirken Smith'in bu düşüncesine ek olarak Levinas'ın "ötekine karşı sorumluluk" anlayışını da dâhil eder. "Levinas'a göre sorumluluk özne olmanın en başta gelen özelliğidir. Ötekine karşı sorumlu olmak, kendi eylemim olmayan, hatta benim için önemli görünmeyen şeylere karşı da sorumluluk hissetmektir. Bu anlamda sorumluluk, zorlayıcı bir üstün güce göre (korku, ahlâk kuralı, yasa buyruğu) belirmez ve bir yük hâlini almaz. İnsanın kendisini bir özne olarak inşa etmesi, zaten sorumlu hâle gelmesi demektir; veya tersi: Sorumlu hâle gelmek, insanın kendisini özne olarak inşa etmesidir" (Sarıbay, 1998: 59).

"Kendi çıkarına kendi sınır koyabilen", "ötekine karşı sorumlu" bireylerin ahlaki birlikteliği, Sarıbay'a göre Aristotelesçi manada politik topluluğun tesisini ve devamını sağlayacak olan "kamusal dostluğu" (civic friendship) doğurur. Böyle bir toplum içerisinde insanlar diğerlerinin iyisini, kendi iyisi gibi gözetip, koruyup, kollayarak, "eudaimoni, yani nihai ortak iyi"yi gerçekleştirmiş olurlar (Sarıbay, 2004: 48-49).

Sarıbay demokrasinin etik çerçevesini Smith, Levinas ve Aristoteles'in düşünceleri üzerine oturtur ve bunun ardından ideal bir demokratik birlikte yaşamın nasıl olabileceğini betimler. Buna göre söz konusu ahlaki kaygılara sahip bireylerin birlikteliğinde, ortak hayatın sorunlarına dair farkındalık düzeyi yüksektir. Bu meselelerin bilincinde olan bireyler, sorunların çözümü konusunda sorumluluk almakta isteklidirler (Sarıbay, 2021a: 180). Ancak, demokratik bir birliktelikte sorunları çözüm şeklimiz "kamusal dostluğu" doğuracak şekilde olmalıdır. Bunun içinde "ötekine karşı sorumlu" ve gerekirse "kendi çıkarlarımıza sınır koyabilen" bireyler olarak hareket etmemiz gerekir.

Bu ahlaki ilkeler doğrultusunda hareket eden demokratik bireyler, sorunları tek başlarına aşamayacaklarının, bunun için diğer bireylerle iş birliğine gitmelerinin gerektiğinin farkındadırlar; çünkü demokratik birliktelikte ortak sorunlarımızı, ancak müşterek bir şekilde çözebiliriz. Bu birlikteliği tesis edebilmemiz için de bazı meziyetlerimizi geliştirmemiz gereklidir. Bunların başında karşımızdaki kişinin perspektifini anlama çabası gelir. Bunun için karşımızdakini can kulağıyla dinlemeliyiz. Bu iletişimin sıhhat kazanabilmesi için her fikrin yanılığa düşebileceğini kabul ederek yola çıkmalıyız; çünkü ortak sorunlarımızın tek bir çözümü yoktur. Ortak sorunlarımızı ancak herkesin görüşüne değer verdiğimiz, yeni bilgiler ışığında görüşlerimizi gözden geçirmeyi karşılıklı bir şekilde kabul ettiğimiz (Sarıbay, 2021a: 180), farklı ve/veya aykırı olanı dışlamadığımız "diyalojik"¹¹ bir anlayış içerisinde tartışabiliriz.

¹¹ "Diyalojik Demokrasi" kavramı, sosyolog Anthony Giddens'in kullandığı şekliyle, "demokrasinin demokratikleştirilmesidir". Diyalojik demokrasi, kamusal alanda "öteki" ile karşılıklı toleransa içinde beraber yaşamının tek aracının diyalog olduğunu, "öteki"nin kim ve ne olduğuna bakmamayı, fundamentalizmin her türüne muhalif olmayı öğrenmek ve hayata geçirmek demektir. Yalnız bu noktada belirtmek gerekir ki, diyalog sadece

Bunun bir uzantısı ise eleştirel olabilmektir. Eleştirel olabilen kişi yeni fikirlere açıktır; her an içinde bulunduğu sosyal, politik ve kültürel yapıyı sorgulamaya hazır olduğu için gerekli olan değişimlere uyum sağlama kapasitesi yüksektir (Sarıbay, 2021a: 180-181).

İdeal bir toplum, Sarıbay’a göre demokrasinin etik çerçevesiyle uyumlu bir iletişimle tesis edilir. Bunun için mutlak doğru olmadığını dikkate alan “diyalojik” bir dil geliştirilmeli ve bu sayede çoğulcu bir yaşam kurulmalıdır. Çoğulculuk, farklı tercihlerin varlığını esas aldığına göre uzlaşma ve hoşgörü erdemlerine dayanır. Ötekinin değer ve düşüncelerini, kendimizinkinden ne kadar farklı olsa da hoş görebiliyorsak, uzlaşma sağlayabileceğimiz bir sosyal çevre kurabiliriz ve böylece karşılıklı güven ve sorumluluğa dayalı demokratik bir ortak yaşam açığa çıkar (Sarıbay, 2021a: 181).

Burada, Sarıbay demokratlardan oluşan bir toplumsal birlikteliği idealize eder ve böylece bizi tekrar olması gerekeni merkeze alan bir düşüncenin mahiyeti üzerinde durmaya sevk eder. Meseleyi aydınlatılabilmek için, daha önce üzerinde durmuş olduğumuz soruları derinleştirmemiz gerekir: Sarıbay’ın olması gereken demokratik toplum anlayışını nasıl değerlendirmeliyiz? Bize demokrasiye dair salt bir ölçüt mü sunmuştur; yoksa kısmen gerçekleştirilebilir bir ideal mi aktarmıştır veya tüm bunların aksine Sarıbay’da modernist bir yetkinciliğin izlerini bulmak mümkün müdür?

5. Sarıbay’da “Beraber” Yaşamının Anahtar Bir Kavramı Olarak Demokrasi

Demokratik topluma dair Sarıbay’ın anlatısını değerlendirebilmemiz için olması gereken üzerine gerçekleşen düşüncenin üç boyutunu hatırlamamız gerekir. Bunlardan ilki ve en klasik örneği Platon’un ideal devletidir. Platon için ideal devlet yeryüzündeki tüm devletleri kendisine göre değerlendirebileceğimiz ama yeryüzünde hiçbir şekilde gerçekleşmeyecek olan bir ölçüt olma işlevine sahiptir (Küçükalp, 2018: 94-97). Sartori’nin olması gerekene dair yorumunda ise ideal olanın aşırılığı ve onu mutlak anlamıyla gerçekleştirmenin sakıncalarına yer vermiştik. Sartori bize böylece ılımlı bir yol çizerek ideal olanın ancak kısmen gerçekleştirilebileceğini anlatmıştı. Modern politik felsefe ise ideal olanın yeryüzünde olduğu gibi gerçekleştirilebileceğini iddia ederek devrimci bir değişim anlayışını benimsemişti (Küçükalp, 2018: 96-97). Olması gerekene yönelik gerçekleşen bu düşünceler bağlamında, Sarıbay’ın ideal toplumsal düzeninin oturduğu çerçeveyi birbirinde farklı şekillerde yorumlamak mümkündür. Sarıbay’ın ideal toplum anlayışına dair üzerinde durduğu erdemleri eğer katı bir yoruma tabi tutarsak, onun demokrasi ile demokratlar arasında kurmuş olduğu Montesquiecu bağlantıyı aşırılaştırır ve bir toplum içerisindeki her bireyde, demokratik erdemlerin cisimleşmesi gerektiğini iddia edebiliriz. Aksi takdirde, demokratik bir toplumun söz konusu olamayacağı savunusuna giderek demokratik ideali mutlaklaştırabiliriz. Bunun neticesinde Sarıbay’ın Montesquiecu öncülü, demokrasinin olabilmesi için herkes demokrat olmalıdır şekline bürünür. Eğer Sarıbay’ın demokratik toplum idealini bu şekilde uç bir boyuta taşıyacak olursak, onun olması gerekene yönelik anlayışını ya klasik ya da modern perspektife sokmamız gerekir; çünkü her ikisi için de ideal olan aşırıdır. Klasikler için bu aşırılık, mevcut olanı değerlendirmemizi mümkün kılacak olan salt bir ölçüt arayışıyla alakalıdır; modernist bakış açısı ise bu aşırılık sayesinde gerçekliği yok sayıp yenisini inşa edici devrimci bir değişim anlayışına kapı açar.

iki insan arasında sarf edilen sözlerden ibaret değildir. Rus düşünür Mikhail Bakhtin’in yaklaşımı ile diyalog, farklılıkların, “çift sesliliğin” mübadelesidir. Diyaloğa (veya Bakhtin’in tercih ettiği deyimle ‘diyaloji’de) “son söz” yoktur; “sonuçlanmış yargı”, “tek yorum”, “tek görüş” ve nihai hakikat de. Bakhtin’e göre, diyalogun sona ermesi her şeyin sona ermesidir. “Sağlıklı” diyalogun temeli sadece konuşma değil, aynı zamanda dinlemedir (Sarıbay, 2004: 82).

Sarıbay’ın demokratik toplum idealini her iki şekilde yorumlamak ne kadar mantıksal olarak mümkün olsa da Sarıbay’ı kendi metinlerinden hareketle değerlendirdiğimizde, onun modernist bir devrimci değişim anlayışına sahip olmadığını belirtmemiz gerekir. Üzerinde durduğu ideal toplumsal düzenin mutlak manada gerçekleştirilebilir olduğunu hiçbir şekilde ifade etmemiştir.

İdeal toplumsal düzene dair Sarıbay’ın kendi anlatısına sadık kaldığımızda onu klasik perspektifin içerisinde değerlendirmemizde bir sakınca yoktur. Dolayısıyla çizmiş olduğu ideal toplumsal düzenin, mevcut toplumları değerlendirebileceğimiz bir ölçüt sunduğu açıktır. Olması gereken bir yapının mutlak hâliyle gerçekleştirilemeyeceğini dair klasik kabul, bu düşünceyi önemsiz kılmaz; tam aksine hâli hazırdaki beşerî ilişkilere yol gösterici mahiyete sahiptir. Bu açıdan baktığımızda Sarıbay klasik perspektifin ölçüt koyucu tutumunu sürdürür.

Sarıbay’ı her ne kadar bu çerçeveye ilişkilendirmek, yetkincilik ile kıyasladığımızda daha makul görünse de tek başına yeterli değildir. Sarıbay’ın demokratik topluma dair ölçüt koyucu bir tavra sahip olduğu açıktır; ama onun tüm entelektüel çabasını klasik perspektifin tek bir yorumuna indirgemememiz gerekir; böyle yaptığımız takdirde Sarıbay’dan hareketle demokrasinin sosyolojisini değil, sadece demokrasinin felsefesini konuşabiliriz.

Sarıbay’ın demokrasi anlayışını, her iki alanı da kapsayan daha bütüncül bir şekilde kavramak istiyorsak eğer, Sartori’nin yorumunu da işin içerisine katmamız lazım. Sartori, “olan” ile “olması gereken” arasındaki orta yol üzerinde duran bir ideal anlayışından bahsetmişti. Aslında Sartori’nin bu arayışı, klasik perspektife hiç de yabancı değildir. Bunun düşünce tarihindeki karakteristik temsilcisi Aristoteles’tir. Platon’un Yasalar adlı eserinde de görebileceğimiz bu anlayışın ana gayesi, “ikinci en iyi devlet”i ya da “gerçekleştirilebilir ideal düzen”i bulmaktır (Ağaoğulları, 2009: 283; Küçükalp, 2018: 95).

Sarıbay’ın ideal demokratik toplum tasavvurunu, Aristotelesçi bir okumayla birleştirdiğimizde, bu bizi gerçekleştirilebilir en iyi toplumsal düzenin ne olabileceği sorusuna götürür. Bunun için tekrar kendi toplum anlatısı içerisinde yer alan bazı hususları vurgulamamız gerekir. Sarıbay burada, hoşgörü, uzlaşma, yanılabilirlik, irrasyonel tutuculuktan kaçınma ve değişime açık olma, iş birliği gibi nitelikleri “demokrat kişiliğin katı sınır taşları” olarak görmez; demokrat kişinin bir “evliya” gibi anlaşılması gerektiğini belirtir. Söz konusu özellikleri demokrat kişilerin “eğilimsel vasıfları” olarak tanımlar (Sarıbay, 2021a: 180-182).

Dolayısıyla Sarıbay bize demokrat bir toplumun hangi eğilimde olması gerektiğini aktararak, Sartori’nin bahsettiği manada mutlaklıktan kaçınmış, kısmen gerçekleştirilebilir bir ideal anlatmıştır. Bu açıdan ideal olanın gerçekleştirilmesi, herkesin demokratik olmasına değil, demokratik eğilimlerin toplumdaki geçerliliğinin artmasına bağlanmaktadır. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz demokratik erdemleri katı bir şekilde gerçekleştirebilen bir toplumu yaratmak mümkün olmadığına göre bu “eğilimlere” sahip bir birlikteliği kurmak daha mümkündür. Sarıbay’dan hareketle demokrasi ancak demokratik eğilimlere sahip bir toplumda gerçeklik kazanabilir dediğimizde, idealimizi daha uygulanabilir bir hâle dönüştürmüş oluyoruz.

Sarıbay’ın Montequiecu öncülünü, Sartori’nin bu yorumu çerçevesinde değerlendirdiğimizde, klasik politik felsefenin kurucularından Aristoteles’in ahlaki akıl yürütmesinin Sarıbay’ın politik düşüncelerine içkin olduğunu görürüz. Etiğin, politikayı öncelendiği klasik bakış açısına göre¹² ahlaki eylem iki aşırı uçtan, ifrat ile tefritten kaçınıp, orta

¹² “Klasik siyasal felsefenin ima ettiği, politikayı icra edenlerin değil politikanın kendisinin etik bir mesele olarak görülmesidir. Bu, politikanın bir araç değil amaç, hatta yüce bir amaç olduğuna dair bir uyarıdır da.” (Sarıbay, 1998: 56).

yolu, dengeyi tutturaktır. Aristotelesçi bu akıl yürütmeye göre cömert olmak, cimrilik ile savurganlığın, cesur olmak korkaklık ile ataklığın arasında yer alan denge hâlidir (Aristoteles, 2007: 38-43).

Aristoteles, politikayı da bu ahlaki akıl yürütmeyi merkeze alarak değerlendirmiş ve “politeia”yı kurulabilir en iyi düzen olarak görmüştür; çünkü bu düzeni zenginlerin yönetimi olarak gördüğü oligarşinin ve yoksulların yönetimi olarak gördüğü demokrasinin ortasında yer alan kurulabilecek bir denge hâli olarak orta sınıfların hâkimiyeti şeklinde resmetmiştir. Politeiayı iki aşırı uç yönetimin doğru ortası olarak konumlandırmıştır (Ağaoğulları, 2009: 371-372).

Sarıbay’ın etik öncelikli politik tasavvurunun¹³ arkasında da Aristotelesçi bu ahlaki akıl yürütmenin tezahürlerini görmek mümkündür. İdeal toplumsal düzene dair çizmiş olduğu tabloda, felsefe ile sosyoloji arasında orta yolu bulma kaygısında bunun izlerini bulmak mümkündür. Genel olarak düşüncelerine baktığımızda bile ne salt olanı ne de salt olması gerekeni merkeze almamış ikisi arasında bir yolda kendisini konumlandırmıştır. Bu “altın orta” arayışı (Cevizci, 2016: 425-427) çerçevesinde ne ideal olanı mutlaklaştırmış ne de sadece mevcut olanı kutsallaştırılmıştır. Olanı unutmadan olması gereken, olması gerekene takılıp kalmadan olanı da dikkate almamızın gerekliliği üzerinde “ölçülü” bir tutumu önemsemiştir.

Aristoteles’in de ifade ettiği gibi “en iyiye erişmek belki olanaksızdır; bundan ötürü, iyi yasa koyucu ve gerçek siyasetçi, hem ‘mutlak olarak en iyi’yi hem de ‘koşullara göre en iyi’yi bilecektir” (Aristoteles, 2004: 109). Sarıbay, demokratik toplum idealini belirlerken Aristotelesçi bu ölçülülük kıstasından hareket etmiştir. Herkesten demokratik kişilik değerlerinin tam bir somutlaşmasını beklemek ne kadar mutlakçı bir iddiaysa, “demokratik eğilimlere sahip bir toplumun” gerçeklik kazanması ise bir o kadar ölçülü bir tutum olarak görünmektedir. Peki, Sarıbay “demokratik eğilimli bir toplumu” nasıl karakterize etmiştir?

Sarıbay’a göre demokratik eğilimli birlikteliğin yaratılması için toplumun amaç olarak görülmesi ontolojik koşulunu merkeze almamız gerekmektedir. Bunun ardından Aristotelesçi ahlaki akıl yürütmeyi devreye sokup bir amaç olarak toplumun nasıl kurulabileceğini ve hangi aşırı uçlardan kaçınmamız gerektiği üzerine düşünmemiz gerekmektedir.

Aristoteles’ten miras aldığımız bu düşüncenin, Sarıbay’ın metinlerindeki ilk yansıması amaç olarak toplum anlayışının aşırılaşmasında karşımıza çıkar. Sarıbay’a göre toplumun yüce bir amaç olarak görülmesinin tüm farklılıkları yutan bir bütünlük anlayışına sebebiyet vermesi gibi bir tehlike vardır. Sarıbay farklılıklarımızın bastırıldığı bir bütünlük anlayışını, amaç olarak toplumun aşırılaşmış bir yorumu olarak görür.¹⁴ Bu aynı zamanda Sarıbay’ı klasik perspektiften ayırır; nihayetinde klasik perspektifte toplum bir amaç olarak tanımlanırken, bireye toplumdan bağımsız bir alan çizilmemiş, Sokrates’te olduğu gibi birey toplum karşısında “boyunu kıldan ince bir kul” hâline indirgenmiştir. Bütünü parçalardan üstün gören bu anlayışa göre birey toplum dışında bir hiçtir (Ağaoğulları, 2009: 157-158). Dolayısıyla Sarıbay’ın demokratik birlikteliğinde toplum bir amaçtır ama bu amaçlılık farklılıklarımızın yok sayan bir bütünlük hâli değildir (Sarıbay, 2004: 51).

¹³ “Politikanın kendisinin bir etik mesele olduğunun unutulması, esasen modernitenin normları ve değerleri araçsal kılması ile vuku bulmuştur. (...) Holocaust, Ruanda, Balkanlar, My Lai kıyımları, hep *failleri* dolayısıyla anlaşılacak istenmiş: Onların ardında yatan bir politika kavramlaştırması veya anlayışı üzerinde pek durulmamıştır: Failin ahlakiliği üzerinde durulmakta ama fiilin [yani politikanın] ahlakiliği meselesi göz ardı edilmektedir.” (Sarıbay, 1998: 56-57).

¹⁴ Sarıbay burada Michael Oakeshott’un Universitas kavramlaştırmasına başvurur: “Universitas ise; üyelerinin farklılıklarından belli ölçüde vazgeçtikleri, birçok bakımdan yekvücut (tek bir şahıs gibi) inşa olmuş bir birlikteliktir.” (Sarıbay, 2004: 51).

Sarıbay böylece Aristotelesçi ahlaki akıl yürütmeyi takip ederek demokratik eğilimli bir toplumsal birlikteliğin nasıl olmaması gerektiğine dair ilk aşırı ucu tanımlamış olur. Sarıbay ikinci aşırı ucu ise "toplumun araçsallaştırılması" olarak ifade eder. Toplum burada bir amaç olmaktan çıkarak, "bireylerin sadece kendi amaçları için araç" olarak gördükleri salt bir çıkar ortaklığı hâline gelir (Sarıbay, 2004: 53). Birlikteliğin kaybolduğu bu ortak yaşam içerisinde, bireysel farklılıklara yapılan vurguda büyük bir patlama yaşanır. Bunun neticesinde "atomlaşmış bireyciliğin", "şişirilmiş bir egonun" ve "narsisizmin sorumsuz tatmin arayışlarının hâkim olduğu" postmodern bir toplum doğar (Sarıbay, 2014: 44). Bu kültürel koşullar içerisinde gerçeklik kazanan ortak yaşantı ise birliktelik değil, bir aradalıktır. "Bir arada" yaşamak, "beraber" ya da "birlikte" yaşamak değildir. "Bir arada yaşama, birbirine duyarsız ilişkilere ve sorumsuz davranışlara, son tahlilde, egoizme" açıkken, bunun tersi olan "beraber" yaşama ise "medeni olmayı", duyarlılığı, nezaketi ve sorumluluğu içerisinde barındırır (Sarıbay, 2004: 92). Benzer bir vurguyu Zygmunt Bauman'da da farklı kavramsallaştırmalar ile bulmak mümkündür. Bauman'a göre günümüzde toplumlarımız, *yanında-olma* kipindeki bir birlikteliği yoğun olarak benimsemiş gözükmektedir. *Yanında-olma* tipi birliktelikte, "yanında" olunulana yönelik herhangi ahlaki bir sorumluluktan bahsetmek mümkün değildir. Birliktelik sürecinde dikkat hiçbir zaman kişide değil, birlikteliği sağlayan olay ya da birlikteliği yürüten eylemdir (Bauman, 2014: 74-75). Bu birliktelik tipinin tersi ise, *için-olma* kipindeki birlikteliktir. "İçin-olma tipi ilişki ahlaki sorumluluğun şeklini verdiği bir ilişkidir. Bauman'a göre ahlak alanı *için-olma alanı* ile özdeşleştirildikten sonra, yabancılarla, ötekiler dolu dünyada hâkim olan dışlama, ayrıştırma ve engelleme mantığı yerini karşılıklı anlayışın ve dayanışmanın hâkim olduğu bir atmosfere bırakır" (Akt. Erayman, 2022: 216).

Demokratik eğilimli bir toplumsal birlikteliğin nasıl olmaması gerektiğine dair ikinci aşırı ucu Sarıbay Aristotelesçi bir ahlaki akıl yürütme ışığında ortaya koymuş olur. Burada, Montesquieu'nun doğa-ilke birlikteliğini aklımıza getirmekte fayda var. Nihayetinde, her iki aşırı uç kendi içerisinde Montesquieu'nun "ilke" olarak tanımladığı kültürel tutumlarla alakalıdır. Sarıbay açısından baktığımızda söz konusu her iki kültürel iklim de demokrasiyi beslemez. Ne klasiklerin farklılıkları bastıran aşırı yüceltilmiş toplum anlayışı ne de postmodernlerin toplumu araçsallaştırıp farklılıkları emsalsiz kıldığı atomik toplum anlayışı demokrasinin yerleşiklik kazanabileceği kültürel iklimlerdir.

Sarıbay, demokratik eğilimli toplumsal birlikteliğini bu iki aşırı ucun arasında konumlandırır. Bunun yaparken de Michael Oakeshott'un "societas"¹⁵ kavramlaştırmasından faydalanır. Böylece, demokratik bir toplumsal birlikteliğin Montesquieu "ilke"sini ya da kültürel koşullarını açığa çıkarır. Buna göre demokratik bir toplumun gerçeklik kazanabilmesi için, bireyler içinde yaşadığı bütüne değer verirken farklılıklarını kaybetmemelidir. Toplumun amaç olarak görüldüğü bu demokratik beraber yaşama formu içinde, farklılıklar güvence altına alınmalı ama hiçbir farklılık ayrıcalık ya da üstünlük aracı olarak görülmemelidir (Sarıbay, 2004: 51-53).

Özgür demokratik bir toplumu ancak "birlikte" kurabiliriz; eğer birlikteliğimizi kaybedip "bir arada" yaşayan ve dolayısıyla salt kendi çıkarları peşinde koşan varlıklar hâline dönüşürsek, bireyler arasındaki ilişkiler "sesi en çok çıkanın tahakkümü"ne (Sarıbay, 2020: 227-228) ve bunun neticesinde bireylerin özgürlüklerini kendi elleriyle boğdukları kaotik bir "bireyler topluluğu"na dönüşür (Sarıbay, 2004: 54). İşte bu sebeple toplumun bir araç konumuna indirgenmesi, demokrasi açısından bir tehlikedir. Bu kesinlikle kaçınılması gereken

¹⁵ Societas, üyelerinin bütünleşmiş olmasına rağmen, farklılıkların korunmasına olanak sağlayan bir beraberlik tarzıdır (Sarıbay, 2004: 51).

bir durumdur; çünkü Sarıbay’a göre demokratik eğilimli bir toplumun amacı “kendilerine efendi aramayan ve efendi olmak istemeyen, yani sivil toplumu bir tahakküm ilişkisi alanı hâline getirmekten kaçınan” (Sarıbay, 2004: 52), “ötekine karşı sorumlu” bireyleri çoğaltmaktır (Sarıbay, 1998: 59). Neticede Sarıbay, demokratik toplumu doğuracak ilkenin ya da kültürel havanın arayışı içerisinde, toplumu farklılıklarımızı yutacak kadar aşırılaştırmadan, farklılıklarımızı da toplumu araç hâline getirecek şekilde kutsallaştırmadan, birbirimize duyarlı olduğumuz, özgürlüğü kendi elimizle inşa ettiğimiz demokratik politik kültüre yönelik bir yaklaşımı benimsemiştir.

Sonuç

Bu çalışmanın odak noktasını teşkil eden temel araştırma sorularını, “Mevcut demokrasi (gerçek ya da olan) ile ideal (olması gereken) demokrasi arasındaki ilişkinin mahiyeti nedir?”, “Sarıbay’ın sosyolojik perspektifinde bu ilişki (olan ve olması gereken demokrasi) nasıl ele alınmıştır?”, “Sarıbay’ın ideal demokrasi anlayışı hangi temel prensipleri içermektedir?”, “En nihayetinde böylesi bir demokrasi anlayışı günümüzde hangi kritik sorun/meseleler için anahtar niteliğinde olabilir?” şeklinde 4 temel başlık altında ele almaya gayret ettik. Çalışmamızın soruşturmayı amaç edindiği bahsi geçen bu temel araştırma soruları bağlamında ilk olarak, olan ve olması gereken demokrasinin birbirinden koparılamazlığını Sarıbay aracılığıyla göstermeye gayret ettik. Buna göre demokrasinin bütünüyle ideal formunu hayata geçirmek pek olanaklı değildir. Ancak demokrasinin mevcut hâline yönelik kritiklerin harekete geçireceği ideal demokrasi arayışından, onu hedeflemekten de vazgeçmemek oldukça kritiktir. İkinci olarak, Sarıbay’ın işaret ettiği ideal bir demokrasinin, bireylerin kendi çıkarlarına sınır koyabilmesini ve ötekine karşı sorumluluk duymayı gerektirdiğini vurgulamaya gayret ettik. Sarıbay’ın önemle üzerinde durduğu kendi çıkarlarına sınır koyabilen ve ötekine karşı sorumluluğu buyuran bir demokrasi kavrayışı, bize göre yalnızca mevcut demokrasi anlayışımızı ve mevcut demokratik kurumlarımızı geliştirmek ile kalmaz. İlâveten, günümüzün en mühim ve tartışmalı konularından olan beraber yaşama kültürünün ve pratiklerinin geliştirilmesine de önemli ölçüde katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Bu çalışmanın kapsamı gereği etraflıca üzerinde duramadığımız bu husus, bilhassa göç (ya da daha özel olarak mülteci) meselesi gibi birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesine muhtaç konularda özellikle bir ihtiyaç olarak belirlemektedir. Bu bakımdan günümüz toplumlarında kendisini iyiden iyiye hissettirdiğini düşündüğümüz beraber yaşama pratiklerine yönelik ihtiyaca, Sarıbaycı demokratik vizyonun önemli ölçüde katkı sağlama potansiyeli bulunduğunu iddia ediyoruz.

Küresel iklim değişikliği, savaşlar, terörizm ve ekonomik meseleler gibi birçok farklı zorlukla günümüzde milyonlarca kişi yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalıp, bazı durumlarda daha iyi yaşam ideali, bazı durumlarda ise salt hayatta kalma kaygısıyla farklı devletlere göç/iltica etmeye çalışmaktadır. Bu durum da günümüzde, Kant’ın yıllar öncesinden “Ebedi Barış” (Kant, 1991) metninde, kaynak ve kapasite bakımından sınırlarına ulaşılan bir gezegende barış ve huzur içinde birlikte nasıl yaşanabileceğine yönelik sorgulamasıyla yüzleşmek durumunda olduğumuzun en önemli kanıtlarındandır. Kant’ı kendi konukseverlik yasasını oluşturmaya iten bu ihtiyaç, bugün toplumlarımızı beraber yaşama kültürü ve pratiklerini geliştirmeye zorlamaktadır. Tam da bu sebeple biz, Sarıbay’ın ideal demokratik toplumsal düzenin temel taşı olarak gördüğü bireylerin kendi çıkarlarına sınır koyabilmesini ve ötekine, bizden olmayana yönelik sorumluluk vurgusunun, beraber yaşama kültür ve pratiklerini geliştirme bağlamında da yeniden okunabileceğini düşünüyoruz. Bu çalışmanın kapsamı, bu hususu derinleştirmeden sadece işaret etmeyi zaruri kıldı. Ancak gelecek çalışmaların, Sarıbay’ın demokrasi kavrayışı ve beraber yaşama pratikleri geliştirme ilişkisine odaklanmasının (bilhassa göç çalışmaları için) önemli imkânlar yaratma potansiyeline sahip olduğunu düşünüyoruz.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2005). Montesquieu: Özgürlük arayışı ve erkler ayrımı. M. A. Ağaoğulları, F. Çulha Zabcı, R. Ergün (Haz.), *Kral-Devletten Ulus-Devlete* içinde (355-473. ss.), İmge Kitabevi Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2009). *Kent devletinden imparatorluğa*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Aristoteles (2004). *Politika*. (Çev: M. Tunçay), Remzi Kitabevi.
- Aristoteles (2007). *Nikomakhos'a etik*. (Çev: S. Babür), BilgeSu Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2014). *Parçalanmış hayat: Postmodern ahlak denemeleri*. (Çev: İ. Türkmen), Ayrıntı Yayınları.
- Bulut, N. (2003). Demokrasiyi ideal anlamına yaklaştırma çabası olarak radikal demokrasi. *AÜEHFD*, 7(1-2), 41-68.
- Burke, E. (2019). *Fransa devrimi üzerine düşünceler*. (Çev: A. Özcan), Bilge Kültür-Sanat Yayın Dağıtım.
- Cevizci, A. (2006). *İlkçağ felsefesi tarihi*. Asa Kitabevi.
- Chernilo, D. (2014). The idea of philosophical sociology. *British Journal of Sociology*, 65(2), 338-357.
- Chernilo, D. (2017). *Debating humanity: Towards a philosophical sociology*. Cambridge University Press.
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and its critics*. Yale University Press.
- Dahl, R. A. (2000). A democratic paradox. *Political Science Quarterly*, 115(1), 35-40.
- Dahl, R. A. (2015). *Demokrasi üzerine*. (Çev: B. Kadioğlu), Phoenix Yayınevi.
- Duverger, M. & Özbudun, E. (1962). Partiler ve siyasi rejimler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(1), 95-171.
- Duverger, M. (1994). *Siyasal rejimler*. (Çev: T. Tunçdoğan), İletişim Yayınları.
- Erayman, İ. O. (2022). *Göç olgusunun felsefi sosyolojisi: Baumancı Bir Perspektif*. DBY.
- Hayek, F. A. (2001). *The road to serfdom*. Routledge.
- Kant, I. (1991). The perpetual peace: A philosophical sketch. H. S. Reiss (Ed.), *Kant: Political Writings* içinde (93-110. ss.), Cambridge University Press.
- Kloppenber, J. T. (2016). *Toward democracy: The struggle for self-rule in European and American thought*. Oxford University Press.
- Küçükalp, D. (2018). *Siyaset felsefesi*. Dora Basım-Yayın.
- Lijphart, A. (2008). *Thinking about democracy: Power sharing and majority rule in theory and practice*. Routledge.
- Michels, R. (2021). *Siyasi partiler: Modern demokrasideki oligarşik eğilimlerin sosyolojik incelemesi*. (Çev: İ. Sipahi), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Montesquieu (2016). *Kanunların ruhu üzerine*. (Çev: D. C. Koçak), Doruk Yayınları.
- Mouffe, C. (2001). *Demokratik paradoks*. (Çev: A. C. Aşkın), Epos Yayınları.
- Pasquino, G. (2019). The ideal of western liberal democracy and real democracies. *Chinese Political Science Review*, 4, 238-254.
- Rousseau, J. J. (2005). *Toplumsal mukavele (Toplum Sözleşmesi)*. (Çev: C. Karakaya), Sosyal Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. & Ögün, S. S. (2013). *Politikbilim*. Sentez Yayıncılık.
- Sarıbay, A. Y. (1998). Politik teori, modernite ve etik. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 4, 55-60.
- Sarıbay, A. Y. (2004). *Global toplumda din ve Türkiye*. Everest Yayınları.
- Sarıbay, A.Y. (2000). *Global bir bakışla politik sosyoloji*. Alfa Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (2012). *Demokrasinin sosyolojisi: çoğunlukçuluk ve çoğulculuk arasında Türkiye*. Timaş Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (2014). *Postmodernite, sivil toplum ve İslâm*. Sentez Yayıncılık.
- Sarıbay, A. Y. (2020). *Toplumun mantığı: Bir toplumlaşma anlatısı*. DBY.
- Sarıbay, A. Y. (2021a). *Demokrasi arzusu: Diyalojik demokrasi meseleleri*. DBY.
- Sarıbay, A.Y. (2021b). *Siyasal partiler sosyolojisi*. DBY.
- Sartori, G. (2014). *Demokrasi teorisine geri dönüş*. (Çev: T. Karamustafaoğlu, M. Turhan), Sentez Yayıncılık.
- Strauss, L. (2000). *Politika felsefesi nedir?*. (Çev: S. Zelyüt Hünler), Paradigma Yayınları.
- Tönnies, F. (2021). Açılış konuşması: Sosyolojinin yolları ve hedefleri. (Çev: Ö. Orhan), *Sosyolojinin Öncüleri: Alman Sosyoloji Cemiyeti'nin İlk Kongresi (1910)*, Dergâh Yayınları.
- Tütengil, C. O. (1977). *Montesquieu*. Cem Yayınevi.
- Vandenberghe, F. (2018). Sociology as practical philosophy and moral science. *Theory, Culture and Society*, 35(3), 77-97.

EXTENDED ABSTRACT

One of the most common themes related to democracy discussions is the relation between current democracy and ideal democracy. In this article, we examine the relation between current democracy and ideal democracy in the context of Ali Yaşar Sarıbay’s democracy conceptualization and also, we aim to explain the framework it offers for the philosophical sociological background of democracy. For this purpose, the first stop of the theoretical route of the study was to evaluate the concepts of reality and ideal about the concept of democracy through Sarıbay. Secondly, an investigation has been made into where Sarıbay’s approach can be placed in the context of the concept of current and ideal democracy. The last stop of the theoretical route of the study focused on Sarıbay’s ideas on what the necessary norms are for the ideal democratic social order.

While following this theoretical route, the study centred on 4 basic research problems: What is the nature of the relationship between current democracy and ideal democracy? How is this relationship handled in Sarıbay’s sociological perspective? Which main principles does Sarıbay’s ideal democracy include? And finally, What critical issues and problems can such an understanding of democracy address?

In the context of these basic research questions, firstly, we tried to show the inseparability of current and ideal democracy through Sarıbay. Accordingly, it is hardly possible to realize the ideal form of democracy, however, the search for an ideal democracy mobilised by critics of the current state of democracy, must not be abandoned. Secondly, we tried to emphasise that the ideal democracy pointed out by Sarıbay, requires individuals to be able to set limits to their own interests and to feel responsibility for the other. In our opinion, an understanding of democracy that puts limits on its own interests and commands responsibility towards the other, which Sarıbay emphasizes, not only improves our understanding of current democracy and our existing democratic institutions but also, has the potential to contribute significantly to the development of the culture and practices of living together, which is one of the most important and controversial issues of today. In this respect, we claim that Sarıbay’s democratic vision has the potential to contribute significantly to the need for togetherness practices that emerge as a necessity in today’s societies.

Today, millions of people are forced to leave their places of residence due to many different difficulties such as global climate change, wars, terrorism and economic issues. For this very reason, we suggested that the emphasis on the ability of individuals to set limits on their own interests and responsibility towards the other, which Sarıbay sees as the cornerstone of the ideal democratic social order, can also be re-read in the context of developing the culture and practices of togetherness. The scope of this study made it necessary to only point out this issue without deepening it. However, we believe that further research focussing on the relationship between Sarıbay’s conception of democracy (between ideal and current forms) and the development of practices of togetherness has the potential to create significant opportunities.

OSMANLI MUTFAK KÜLTÜRÜNDE ŞERBET

 Münife OBUZ*

ÖZET

Osmanlıların sofralarına lezzet ve renk veren içecekten birisi de şüphesiz şerbettir. Gerek saray mutfağında, gerekse halkın sofrasında yaygın olarak tüketilen şerbet, günümüzde de sofralarda yer alan meşrubatlardan birisidir. Vazgeçilmez olma sebeplerinden birisi şerbetin üzüm, ayva, armut, incir, limon, elma, şeftali, erik, kayısı ve daha pek çok kolay bulunan meyveden imal edilmesidir. Bir diğer sebep ise bu meşrubatın insan sağlığına iyi geldiği konusundaki yaygın inançtır. Şerbet çeşitli baharatlarla tatlandırılarak elde edilen çeşitleri ile geniş bir tüketici kitlesine hitap eden bir içecek olmuştur. Farklı şekillerde hazırlanan şerbetler sadece sofraların değil tören ve merasimlerin vazgeçilmezleri arasındaki yerini de her zaman korumuştur. Bu çalışmada genel olarak Osmanlı mutfak kültüründe şerbetin yeri ele alınmaya gayret edilecektir. Şerbetin, hem padişah ve devlet ileri gelenleri açısından hem de Osmanlı tebaası nezdindeki önemi, sunumu, çeşitleri ve tüketim alanları ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu sayede şerbetin, Osmanlı mutfak kültüründeki zenginliğine dair fikir sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı mutfağı, helvahane, şerbet, şerbetçi dükkânları, seyyar şerbetçiler

Sherbet in Ottoman Culinary Culture

ABSTRACT

Sherbet undoubtedly played a pivotal role in enhancing the flavors and colors of Ottoman dining tables. This cherished beverage, widely savored both in the palace kitchens and among the general populace, continues to be a staple on contemporary tables. One of the key factors contributing to its enduring popularity is the fact that sherbet is crafted from readily available fruits such as grapes, quinces, pears, figs, lemons, apples, peaches, plums, apricots, and a plethora of other easily accessible fruits. Another reason for its indispensability is the widespread belief in its health benefits. Sherbet, with its various iterations infused with diverse spices, has consistently catered to a diverse range of consumers. Sherbets prepared in distinctive manners have retained their place not only on dining tables but also as an integral part of ceremonies and events. This study provides a comprehensive examination of the role of sherbet in Ottoman culinary culture. It delves into the significance, presentation, varieties, and domains of consumption from the perspectives of both the sultans and prominent figures of the state, as well as the Ottoman populace. In doing so, it sheds light on the richness of sherbet within Ottoman culinary culture.

Key Words: Ottoman cuisine, helvahane, sherbet, sherbet shops, itinerant sherbet seller

* Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Van / TÜRKİYE, munife88@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Obuz, M. (2024). Osmanlı mutfak kültüründe şerbet. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 255-266. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1337526>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 3 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 30 Ekim / October 2023

Giriş

Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan yolculuklarında Türkler, pek çok kültürle etkileşim içerisinde olmuş, geçtikleri coğrafyaların siyasî, sosyal, idarî, askerî, ekonomik ve kültürel yapılarından etkilenmişlerdir. Şüphesiz bu etkileşim tek taraflı olmamış, bu uzun yürüyüşlerinde ilişki içine girdikleri toplumları da etkilemişlerdir. Etkileşimin ortaya çıktığı alanlardan birisi de yemek kültüründe kendini göstermiştir. Katettikleri coğrafyaların yeme içme alışkanlıklarından çok sayıda unsuru alarak dünyanın köklü mutfakları arasına girmişlerdir. Türklerin yemek kültürleri ağırlıklı olarak hayvansal gıdalara dayanmaktaydı. Orta Asya'da at, deve ve koyun eti başlıca besin maddelerini oluştururdu. İçeceklerini inek, koyun ve keçi sütüne dayalı ayran ve at sütünden elde ettikleri kımız oluştururdu. Yine mısırdan imal ettikleri boza da ağırlıklı olarak tükettikleri içecekleri arasında yer alırdı. Türklerde çalışmamıza konu olan şerbet kültürünün ortaya çıkması ve yaygınlık kazanması ise Arap kültürünün etkisi ile oldu (Gürsoy, 2019: 80).

Arapça şeribe kelimesinden türetilen şerbet genellikle meyve, su ve şekerden yapılan tatlı içeceklere denmektedir (Şemseddin Sami, 2004: 773). Nitekim Avusturya İmparatoru I. Ferdinand tarafından Osmanlı ülkesine elçi olarak gönderilen Ogier Ghislain de Busbecq de Türklerin bu içeceğe "Arap şerbeti" [şıra] dediklerini aktarmaktadır (Busbecq, 2011: 58).

Türk mutfak kültüründe oldukça önemli bir yer edinmiş olan şerbet, Selçuklu döneminin de sevilen içeceklerindendi. Konuklara çeşitli merasim ve eğlencelerde meyvelerden ve süttten yapılan güzel kokulu şerbetler ikram edilirdi (Oral, 1957: 33). Söz gelimi Sultan Keykubad'ın vermiş olduğu yemeklerde kokulu şerbetlerin tüketildiğinden söz edilmekteydi (Işın, 2020: 27). Selçuklular sadece özel günlerde değil, aynı zamanda ara öğün olarak da şerbet tüketmişlerdi (Gürsoy, 2020: 83).

Başta Ortadoğu olmak üzere Müslüman toplumların severek tükettiği bu içecek sadece Müslümanlara has bir içecek olmadı. Eski zamanlardan itibaren farklı toplumlarda da tüketildi. Örneğin Polonyalı Simeon, XVII. yüzyılda uğradığı Roma'daki bir kilisenin hastanesindeki fakir hastalara hekimlerin ecza maksatlı şerbet verdiklerini yazmaktaydı (Andreasyan, 1964: 53). Ancak şerbetin, Osmanlı mutfak kültüründe çok daha başka özel bir yeri olmuştu. Her şeyden önce Müslümanların önemli kısmı sarhoş edici içkileri içmediklerinden bazı içeceklere karşı mesafeli olmuşlardı. Ancak şerbet hem lezzeti hem de maliyeti dolayısıyla kolaylıkla Osmanlıların gözde içeceklerinden biri olabildi. Sıradan halktan kudretli padişahlara hemen herkesin aradığı bir içeykti. Elbette padişah ya da daha üst düzey isimlerin tüketebileceği özel şerbetler de vardı, ancak bu durum yine de bu içeceğin Osmanlı toplumsal düzeni içerisinde sınıfsal bir yeri olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim şerbet aynı zamanda toplumun tamamı tarafından hastalıklara iyi geldiği inancıyla da tüketildi. Osmanlıların şerbete düşkünlüğüne dair bilhassa İstanbul'a gelen dönemin yabancı seyyahları önemli bilgiler vermekteydi. Payitahta yolu düşenlerin neredeyse hepsi bir şekilde şerbetten bahsediyordu. Onların aktardıkları ve diğer bilgiler de gösteriyor ki saray mutfaklarından konaklara; oradan dükkân ve seyyar satıcıların güğümlerine herkesin kolaylıkla ulaşabildiği şerbetin envai çeşit sunumu ve çeşidi vardı. Ayrıca mevlit, sünnet, düğün ve devlet adamlarının kabulleri ile onlara verilen ziyafetlerde, gündelik hayat içerisinde mesela hamam ve pikniklerde baş içeceklerden biriydi. Şerbetin Osmanlı toplumunda sınıfsal bir yeri yoktu ve Osmanlıların bütününe hitap eden ayrıcalıklı bir içecek olarak günümüze dek ulaştı.

Osmanlı'da Şerbet Çeşitleri ve Tüketim Şekilleri

Türk mutfağında şerbetin en zengin şekline Osmanlı toplumunda ulaştığı söylenebilir. Bu durum şerbetin zengin sunumu, pek çok çeşidi, satıldığı ve tüketildiği mekânların fazlalığıyla da anlaşılır. Osmanlı toplumunda şerbet, sadece dükkânlarda, sokak, mesire

alanlarında, saray ve konaklarda tüketilmemiştir. Siyasî toplantılar, dinî ritüeller ve türlü organizasyonlarda da başat içecek olarak sofralardaki yerini almıştır. Belirtildiği gibi çeşitli sebeplerle ülkeye gelip burada bir süre kalan yabancılar şerbet içme kültüründen etkilenmişler ve anılarında bu gelenekten sıkça bahsetmişlerdir (Bilgin, 2020: 50, 51).

XVI. yüzyılda küçük yaşta esir alınarak İstanbul'a getirilen Barthelemus, burada geçirmiş olduğu zaman diliminde Türklerin mutfak kültürüne dair bazı gözlemlerini aktarmıştır. İstanbul'da şerbet, hoşaf ve pekmez olmak üzere üç çeşit içecek üretildiğini, su şeker ve balın karışımıyla yapılan şerbetin çok fazla tüketildiğini söylemiştir (Aksulu, 1998: 64). Gerçi Osmanlı mutfağında kahve, boza ve şıra da fazlaca tüketilen içecekler arasında yerlerini almışlardı, ancak şerbet saray çevresinde ve sosyal tabakaların tamamında hem ucuz hem de yapımı kolay olduğu için daha ağırlıklı tüketilmiştir. Nitekim Sultan III. Ahmed zamanında kahve fiyatları artınca devlet ricalinin misafirlerine kahve yerine şerbet ikram edilmesi buyurulmuştu¹.

Dileyenler şerbetlerini evinde hazırlayabildikleri gibi, bu içecekleri şerbet dükkânlarından, seyyar satıcılardan da temin edebilirlerdi. Şerbeti herkes tüketiyordu ama vurgulamak lazım ki herkesin tükettiği şerbet aynı değildi. Bu içecek, hazırlanırken kullanılan malzemesine ve bu malzemenin kalitesine göre değişiklik arz ediyordu. Şerbetin kalitesini maddî durumlar ve damak zevki de etkileyebiliyordu. Örneğin orta gelirli için bal ve şekerle hazırlanan şerbet, daha zengin kesimlere isteğe göre limon, portakal suyu, ağaç kavunu, menekşe², gül, safran ve ıhlamur suyu ile yapılarak satılırdı. Zengin konaklarda yıllık olarak şerbet hazırlayan bir görevli tutulurdu. Şerbetler evlerde kristal sürahilerde muhafaza edilirdi. Yine isteğe göre misk, amber, sarısabır gibi çeşitli kokulu maddelerle şerbetlerin yoğunlukları ve lezzetleri arttırılabilirdi (D'ohsson, t.y.: 38, 39).

Sarayda valide sultanlar ve özellikle padişahlar için özel şerbetler sipariş edilirdi. Genellikle her yıl Şam'dan ribas, Mısır/Kahire'den ise hummas adı verilen şerbetler getirtilirdi (BOA.C.SM..74-3737); (BOA.İE.SM..25-2689); (BOA.C.SM..39-1985); (BOA.C.SM..174-8734). Bazen ribas şerbetinin baharatı olan misk ve anber gibi malzemeler Şam'dan alınırdu (BOA.C.SM..174-8748).

İstanbul'da çok talep gördüğünden olsa gerek sayıları azımsanamaz şerbet dükkânı işletiliyordu. Bu dükkânlar genellikle sahibinin adıyla, örneğin Şerbetçi Cafer, Şerbetçi Hacı ve oğlu, Şerbetçi Hamza gibi isimleriyle alınılıyordu ki bazılarının elit misafirleri olurdu (Altıntaş, 2020: 122). Bu dükkânlar İstanbul'a gelenlerin de dikkatini çekiyordu. 1532 yılında İstanbul'da bulunan Luigi Bassano'nun aktardığına göre bu dükkânlarda arpa, darıyla birlikte armut, elma ve erikten üretilen şerbetler satılıyordu. Elmaların şeker ile kaynatılıp hoş bir aroma verilerek şerbet yapıldığı gibi isteğe göre sade şeker ve su kullanılarak hazırlanan şerbetler de vardı (Bassano, 2015: 96). Şerbetçi ve aşçı dükkânlarında vişne, incir, şeftali, ayva meyvelerinden elde edilen şerbetlerin ayrı bir yeri vardı (Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, 2016: 152). Dolayısıyla şerbetçiler önemli bir meslek grubunu oluşturuyordu. XVI. yüzyıl ihtisab kanunnamelerinde şerbetçilerden bahsedilirken Evliya Çelebi de XVII. yüzyılda, payitahtta, 300 şerbetçi dükkânı olduğundan söz etmekteydi (Yerasimos, 2014: 233).

¹ Kadı sicilleri, Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725) cilt: 63, sayfa: 390 Hüküm no: 437.

² "Menekşe Şerbeti: Tarik-i tertibi: İki kıyye kelle şekerini döğüp elekten eledikte bir tepsi veyahut bir büyük kâğıda döküp üzerine yüz dirhem menekşe varağı koyup el ile birbirleriyle oğuşturular. Şol dereceye vara ki menekşe varağının şekli mai renginde şeker ola. Ondan sonra işbu şekeri kapaklı kâselere bastırıp hıfz oluna. Hîn-i iktizada ezilip şerbet yapılp tertibi kolay ve ta'mı leziz şerbettir". Bk. Mehmed Kâmil, 2015: 137, 138.

1554 yılında Hans Derscham, İstanbul'un ara sokaklarında ufak, tahtadan yapılmış barakalarda çeşitli meşrubatların yoğun olarak satıldığını kaydetmektedir. Onun gözlemlerine göre bu meşrubatlar testi, toprak ya da kalaylı temiz kaplarda satılan çok çeşitli şerbetlerdi (Derscham, 1992: 147). Seyyar şerbetçilerden bazıları ise duvar diplerinde tezgâhlar açarak şerbetlerini satıyorlardı (Deleon, 1993: 80). İstanbul'da 1755 yılında seyyar şerbetçilikle uğraşanların sayısı 81'i Müslüman, 21'i Hristiyan, 19'u Yahudi olmak üzere 121 idi. Bunlar güğümdeki şerbetlerini tas ve kâse içerisinde sunuyorlardı (Altıntaş, 2020: 124). 1797 tarihli bir arşiv belgesine bakılırsa şehirde 43 şerbetçi dükkânı vardı ve bu belgede içlerinden biri öldüğünde yerini alacak yakınının yapması gereken prosedür anlatılmaktaydı (BOA. C..BLD.17-810).

Değindiği üzere Osmanlı'da kuruluşundan itibaren şerbet sevilen bir içecek oldu, zaten ona yönelik rağbet aynı zamanda pek çok şerbet çeşidinin de üretilmesini sağladı. Çok sayıdaki veri Osmanlı toplumunda tüketilen şerbetin zenginliğini ortaya koymaktadır. Sözelimi Mustafa Altıntaş narh defterlerinden bazı şerbet türlerini tespit etmiştir ki bunlar üzüm şerbeti, ekşi ve tatlı Arap şerbeti ve baharlı şerbet gibi çeşitlerdir (Altıntaş, 2020: 125). Şerbetçi esnafının üretip satmasına müsaade edilen şerbet çeşitlerinden bahsedilen bir belgede ise gül, limon, salep, çay, nilüfer, sandal, menekşe, hummas, koruk, ağaç kavunu, amberbaris, deva-ı misk gibi şerbet türleri yer alır (BOA. HAT. 1335-52080). 1695 tarihli bir belgede Valide sultan için Hacı Ali eliyle alınan malların kayıtlı olduğu bir defterde de gül, limon, vişne, nilüfer, koruk ve kızılık şerbetleri ile bir de kuzu kulağı şerbetinden söz edilmektedir (BOA.TS.MA.d 5125).

Osmanlıların tükettiği şerbet çeşitlerine dair yabancı gözlemciler de bazı bilgiler verir. 1551'de İstanbul'a gelen Fransız coğrafyacı Nicolas de Nicolay Osmanlı'da erik, üzüm, armut ve diğer meyvelerin kaynatılarak içildiğine tanık olmuştur (De Nicolay, 2014: 219). Bir başkası yaz aylarında portakal çiçeği, gül ve servi çiçeği şerbeti yapıldığından bahsederken (Du Fresne-Canaye, 2009: 77) Pierre Belon incir, armut, erik, kayısı, üzüm ve baldan yapılan şerbet çeşitlerinden söz etmektedir (Belon, 2020: 160). Yaz vakitleri bahçelerde menekşe, fulya, yasemin ve turuncgiller çiçekleri yetiştirilirdi ve bunlar şerbet yapımında kullanılırdı (Işın, 2010: 80).

XV. yüzyılda Sakız Adası'ndan damla sakızı getirilirdi. Mastika olarak bilinen damla sakızı şerbete aroma vermesi için konulurdu (Pedani, 2018: 48). Çoğu balla tatlandırılan şerbetlerin içerisine bir takım baharat tozları katılarak değişik çeşitlerinin üretildiği olurdu (Breüning, 2020: 166). Bu baharatlardan biri ak anberdi. Değerli bir baharat olan ak anberin katılmasıyla yapılan şerbetler padişaha sunulurdu (Kömürçüyan, 1988: 114). Sultan için yapılan şerbetlerden bir diğeri "narbenk şerbeti" idi. Anlatılana göre özel olarak Bursa'dan tedarik edilen bu şerbet saray mutfağında Fatih Sultan Mehmet için kaynatılırdı. Erik, nar gibi meyvelerden yapılan şerbetin ekşi bir tadı vardı (Ünver, 1952: 16). Yine Fatih Sultan Mehmet için pekmezin sulandırılmasıyla elde edilen üzüm şerbeti yapılırdı (Ünver, 1952: 18). Siyah üzüm şerbeti, kırmızı üzüm şerbeti ve pekmez şerbeti de sultanın sevdiği şerbetlerdendi (Ünver, 1952: 23). Saray mutfağında ilgi gören şerbetlerden bir başkası limonla yapılırdı. Öyle ki her yıl padişaha hazırlanacak olan şerbet için Mısır'dan özel olarak limon getirilmekteydi (Faroqhi, 2014: 84). Nilüfer, karabaş, demirhindi³, gibi çiçeklerden ve dut, ayva, dinari gibi meyvelerden hazırlanan şerbetler helvahanede hazırlanan diğer şerbetlerdi (Özkan & Bayram, 2021: 19).

³ "Demirhindiye akşamdan su ile birlikte tencereye koyun. Sabah bir taşım kaynatın. Soğuduktan sonra süzün ve temiz bir kaba boşaltın. Şekeri katıp iyice karıştırın. Şişelere aktarın, buzdolabında soğutup için. Şerbetin tatlılığını zevkinize göre ayarlayın." Bk. Yerasimos, 2019: 262.

Limon şerbeti Osmanlı toplumunun severek tükettiği bir şerbetti, hem hoş, hem de ferahlatıcı özelliğiyle tercih ediliyordu (Du Loir Seyahatnamesi, 2021: 132). İlgi gören şerbet türlerinden bir başkası gül şerbetiydi. Kaynar suyun içerisine gül yaprakları eklenir ve pişirilirdi, akabinde bal ayrı bir kapta ısıtılarak köpüğü alınır ve süzölmüş gül yapraklarının bulunduğu suyun içerisine eklenirdi. Gül suyuna eklenmiş bal ile birlikte gül şerbeti elde edilirdi (Dalby, 2004: 161). Vişne şerbeti ise vişneyi taze olarak yemeyi sevmeyenler için bir alternatifti (Kanunî Devrinde İstanbul, 1964: 180).

Anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti'nde damak tadına ve tüketicisinin mevkiine göre türlü türünün üretilip satıldığı zengin bir şerbet kültürü söz konusuydu ve bu durum şerbetin sunumunu da zenginleştirmişti. Her şeyden önce şerbet dükkânlarına uymaları gereken bir dizi kurallar getirilmişti. Bunlardan biri şerbetin içerisine tadını ve kalitesini bozmayacak uygun ve doğal malzemeler koymaktı. Bir diğer kural ise şerbete buz eklenerek soğuk bir şekilde müşteriye sunmaktı. Şerbetin ekşi bir tatta ve sulu kıvamda olması kalitesini arttırırdı (Emecen, 2016: 110). Bu yüzden şerbetçi dükkânlarında, gelenlere şerbeti soğuk olarak ikram edebilmek için kar ve buz bulundurulurdu (Belon, 2020: 160). Dükkân işletmecileri tezgâhlarındaki kaya gibi buz parçalarını bıçak yardımıyla parçalar ve keserek şerbetlere karıştırırlardı (Kanunî Devrinde İstanbul, 1964: 185; De Nicolay, 2014: 219).

Sarayda şerbetin soğutulmasında aynı yöntem uygulanmıştı. XVI. yüzyılda padişah sofralarına getirilen şerbetleri soğutmak için saraya özel olarak Uludağ'dan kar ve iri buz parçaları getirtilirdi (Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, 2016: 152,153; Belon, 2020: 161). Köleler yaz aylarında dağdan büyük miktarlarda kar toplarlar ve kar kuyularında depolarlardı. Bunlar daha sonra gemilerle Topkapı Sarayı'na taşınırdı (Belon, 2020: 161). Bu uygulamaların Osmanlı'da çok uzun yıllar sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim XIX. yüzyılda İzmir'de şerbetçi dükkânlarının çeşitli yerlerden buz tedariki yaptıklarını, içecekleri bu yöntemle soğutarak halka sundukları anlaşılmaktadır (Seetzen, 2017: 472).

XVI. yüzyılda bazı dükkânlarda müşterilere altınla bezenmiş meşin kâselerde tarçın ve gül suyu ile tatlandırılan şerbetler ikram edilirdi. Yıldızlı tulularını şerbetle doldurarak boyunlarına asan şerbetçiler ise isteyen müşterilerin kâsesine küçük pirinç musluklarından eğilerek şerbet doldururlardı (Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, 2016: 402). Sofralarda şerbet büyük, yuvarlak derince bir tabak içinde isteyen kaşıkla isteyen ise bardakla içtiği sevilen bir meşrubattı (Dernschwam, 1992: 286). Türk kültüründe eve gelen misafire özenle hazırlanmış şerbet ikram etmek adettendi. Du Loir'in anlattığına göre ev sahibi misafirini elinde hoş kokulu bir buhurdanlıkla karşılardı. Akabinde limonu şekerle ezip bir miktar su katarak hazırladığı limon şerbetini şık, porselen bir tasla konuğuna sunardı (Du Loir Seyahatnamesi, 2021: 132). Yine bir arşiv belgesinden anlaşıldığına göre Darüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın harameyni'ş-şerifeyn dolabına vakfettiği eşyalar arasında süslü yıldızlı şerbet tasları bulunuyordu (BOA.TS.MA.d.10633).

Şifa Kaynağı Olarak Şerbet

Sık sık belirtildiği gibi şerbetin Türk mutfagındaki zenginliği zaman içerisinde bu içeceğin köklü toplumsal bir konum elde etmesini sağladı. Şerbet, lezzetinin yanında kolay yapılmasıyla herkesin ulaşip tükettiği bir içecek oldu. Bu meşrubat, sadece lezzeti için değil çeşitli tatlıların yapımında ve bazı rahatsızlıklara deva olması umuduyla da kullanılageldi. Kiler-i hassa odasında padişah için şifalı şerbetler yapılırdı (Terzioğlu, 1992: XX). Çeşitli Osmanlı tıp yazmalarında meyve ve çiçeklerle yapılan, içecek olanlara deva olması beklentisiyle hazırlanmış olan şerbet isimleri geçmektedir. XV. yüzyılda Osmanlı hekimi Celaleddin Hızır tarafından kaleme alınan tıp risalesinde insan vücudu için şifalı olduğu düşünülen nar, şahtere, limon, koruk, kuzu kulağı, menekşe, nilüfer, gül, hünnap, demirhindi

ve reyhan şerbetlerinin tarifleri yer alır (Akt. Samancı, 2019: 21). Yine aynı yüzyıl cerrahlarından olan İbrahim bin Abdullah, *Cerrâh-nâme* adlı eserinde hastalıkların tedavisinde şerbet-i berşa'îşa, ayva, elma, bal, haşhaş, mersin, sandal, sikencübün ve züfa şerbetlerinin yapılışından ve hangi hastalığa iyi geldiğinden bahseder (İbrahim Bin Abdullah, 2016: 210, 434). Saray dışında ilaç üretiminin yapıldığı darüşşifalarda şerbet yapımından anlayan şerbetçi bulundurulurdu (Bilgin, 2012: 50). Şerbetin çeşitli hastalıklara iyi geldiği inancı, nitekim sonraki yıllarda da sürer. Bu içeceğin ne derece önemsendiği, sağlığa faydaları da hesaba katılarak şiirlere konu edilmesinden anlaşılır. Sözelimi XVIII. yüzyılda Emir Mustafa bir şiirinde şerbete şöyle atıfta bulunmuştu:

“Gelelim vasf-ı şerbete
Fıkr edip düşme hayrete
Limon şerbeti mayhoştur
Nuş eden erdi sıhhate” (Emir Mustafa, 2020: 403).

Şerbetçiler de hastalıkların tedavisi amacıyla çeşitli şuruplar hazırlarlardı (Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, 2016: 350). Şurupların işlevi ilaçların içimini kolaylaştırmaktı. Gerçekten de iştah açıcı özelliğiyle ünlenen şerbetlerin sinirlere iyi geldiği gibi sindirimi kolaylaştırdığına inanılırdı (Işın, 2020: 288). Kanunî Sultan Süleyman döneminde İstanbul'da bir yabancıya yaşadığı olayların yazıldığı kitapta Sinan Paşa'nın hasta olduğu dönemde kan aldırıp, şerbet içerek iyileştiği anlatılmaktaydı (Kanunî Devrinde İstanbul, 1964: 21). Yazarı belirsiz olan *Kitâb-ı Me'külât*'da yer alan tarifler arasında sağlığa faydalı olduğu düşünülen şerbet tarifleri yer almaktaydı:

“Öksürmeye ve dimağa ve tık nefese ve çibana faydası vardır. Benefşenin tazesı ki çiçeği ola. On dirhem benefşeyi azıca kaynatılar, yenice çölmeğe vurular. Yirmi dirhem nilüfer çiçeği ki sarı ola, düğmeleriyle ola. Anı dahi bu resme iyice kaynatılar. Biraz dura, andan süzeler. Yüz dirhem sükker katarlar, kaynatılar ve dahi sehilce nesne yiyeler. Perhiz edeler, sabah aç ile içeler ama ekşilerden sakınalar.” (Kitâb-ı Mekülât, 2021: 84)

Şerbetin tedavi edici özelliğine dair bu güçlü inanış, nadiren de olsa istenmeyen sonuçlar doğuruyordu. Bu sorunlardan biri herhangi bir tıp eğitimi olmayanların bazı hastalıklara şifa olsun diye çeşitli içecekler yahut şerbetler hazırlamasıydı. Bir belgede Ahmed isimli biri tizab (kezzap) içerek ölmüştü. Ancak belgeden öğrendiğimiz kadarıyla bu meselede bir diğer sorun kuyumcu Yanko isimli kişinin tıp eğitimi olmamasına rağmen müteveffa Ahmed'in hastalığı için şerbet tarifi vermiş olmasıydı (BOA.A.MKT.NZD.157-32).

Merasimlerde Şerbet

Şerbetlerin önemli bir işlevi de siyasî ziyafet sofralarında ve çeşitli törenlerde önemli bir yer edinmiş olmasıydı. Bilhassa hanedan ve mensuplarının özel gün ve merasimlerinde önde gelen ikram unsurlarından birisini şerbetler oluşturdu. Lezzeti, yapımı ve düşük maliyetinin yanında halkın da çok sevdiği bir içecek olmasından dolayı tercih ediliyordu ve Osmanlı tebaası düğün ve bir dizi başka törenlerde misafirlere çeşitli şerbetler ikram ediyorlardı.

Şerbetler, bizzat padişahın sofrasında yer alırken aynı zamanda elçi kabullerinde, devlet erkânının verdiği ziyafetlerde de son derece özenli sunumlarla ikram edilirdi. Mesela 1591 yılında Roma İmparatoru II. Rudolf tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen elçilik heyetindeki Friedrich Seidel, sarayda katıldığı bir ziyafette kendilerine gümüş süslemeli bir tulumda şerbet sunulduğunu anlatıyordu. Şerbet, hizmetkâr tarafından altın kâselere doldurularak kendilerine ikram edilmişti fakat Seidel alışık olmadığı bu içeceği yudumlamakta zorlanmıştı (Seidel, 2017: 23, 24).

XVI. yüzyılda Fransa elçilik heyetinin içerisinde olan Fresne Canaye benzer bir ziyafet sofrasına davet edilmişti. Osmanlı'nın önde gelen isimleriyle oturduğu bu sofradan çok

etkilenen Caneye, baştanbaşa yemeklerle dolu olan masada porselen kaplar içinde “çok tatlı ve güzel kokulu bir şerbet” içtiklerinden bahsetmişti (Du Fresne-Canaye, 2009: 53).

Osmanlı sarayında elçiler için verilen yemeklerde sunulan şerbetten bahseden bir diğer kişi 1639 yılında İstanbul’a gelen Du Loir’di. Sarayda kendilerine verilen bir ziyafette şarap olmadığını ama sofrada ikram edilen suyun içerisine tadını güzelleştirmek için şerbet konulduğunu söylemişti. Dediğine göre limon suyundan yapılan bu şerbet, şekerle karıştırılarak likör hâline getirilmiş ve serinletici bir garnitür olarak sunulmuştu (Du Loir Seyahatnamesi, 2021: 73).

Ziyafetlerde sunumuyla birlikte katılımcıların dikkatini çeken şerbet, hanedan mensuplarının doğum, düğün ve sünnet gibi merasimlerinde katılımcılara ikram ediliyordu. Bilindiği üzere padişahlar, çocuklarını sünnet ettirirken şatafatlı merasimler, büyük ziyafetler düzenlerlerdi. Bunlardan biri Fatih Sultan Mehmet’in oğulları Sultan Bayezid ve Sultan Mustafa için Edirne’de düzenlenen sünnet töreniydi. Geniş bir çayır üzerinde otağlar kurulmuş ve çevresi güzelce süslenerek burada büyük bir ziyafet verilmişti. Bu ziyafetlere içecek olarak misk ve amberle hazırlanmış şerbetler eşlik ederken misafirlere sunumu, kıymeti paha biçilmez bardaklarla yapılmıştı (Tursun Bey, 1973: 71, 72).

1582 yılında III. Murad’ın oğlu Şehzade Mehmed için düzenlenen sünnet merasimi de yine oldukça şaşaalıydı. Anlatılana göre binlerce sofraya kurulmuş, yemek ziyafetlerinden sonra misafirlere şerbetler ikram edilmişti (Arslan, 2009: 79). Bu törende kullanılmak üzere konuklar için 1500 kadar bakır tabak ve tepsi yaptırılmıştı. Hatta Anadolu Beylerbeyi şerbetten sorumlu kişi olarak tayin edilmişti (Mansel, 2008: 100). 1720 yılında Sultan III. Ahmed’in dört şehzadesi (Süleyman, Mustafa, Mehmed, Bayezid) için yapılan sünnet düğününde yine konuklara yemeklerden sonra kahve, şerbet ve buhur ikram edilmişti (Arslan, 2009: 40). Düğünün yedinci gününde yeniçeri ocağına ziyafet verilmişti ki düğün alayının çevresine yerleştirilen büyük fiçılardan yeniçeriler bardak bardak şerbet içmişlerdi (Arslan, 2011: 314).

Görünüşe göre şerbetler halk şenliklerinin de gözdesiydi. Savaşlarda başarı elde edildiğinde, bir kale veya kent alındığında görkemli törenler ve eğlenceler düzenlenirdi. İslâm inancının kurallarına ihtimam gösteren Osmanlılar, doğal olarak bu şenliklerde alkollü içki içilmesine müsaade etmez, bunun yerine misafirlere kahve ve çeşit çeşit şerbetler ikram ederlerdi (Topkapı Sarayı’nda Yaşam, 2009: 108). Şerbetin padişah ve yakınları nazarından elde ettiği bu ayrıcalıklı konum, veladet-i hümayun zamanlarında kendisini göstermeyi ihmal etmedi. Hanedan için önemli olan bu vakitlerde devlet ricaline şerbetler dağıtılıyordu. Üstelik şerbetlerin kimlere dağıtılacağı son derece özenle tespit ediliyor, kayıt altına alınıyordu. Sözelimi III. Ahmed’in onayından geçerek şerbet ikram edilecek kişilerin arasında sadrazam, şeyhülislam, kapudanpaşa, defterdar, nakibüleşraf, yeniçeri ağası gibi mühim devlet ricali tespit edilmişti (BOA.TS.MA.e.494-7). Bir başka defter de aynı şekilde veladet-i hümayun gerçekleştiğinde kimlere şerbet ikram edileceğini saptıyordu. İçerisinde pek çok kişinin kayıtlı olduğu ayrıntılı bir defterdi (BOA.D.TŞF.d. 26090). Dönemin yabancı tanıklarından Miss Pardoe ise II. Mahmud’un kızı Mihrimah Sultan ile Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı Ferik Mehmed Said Paşa’nın düğün merasiminde şerbetçilerin yüksek sesle bağırarak şerbet satmaya çalıştığını anlatıyordu (Pardoe, 2004: 154).

Osmanlı ülkesine gelen Wratıslaw Türk geleneklerine göre düğün öncesi baba evinden kız çıkarma geleneğini gerçekleştirmek üzere gelin evine gelen damat ve yakınlarına şeker ve şerbet ikram edildiğini söylemişti (Wratıslaw, 1996: 75). Roma Germen İmparatoru tarafından İstanbul’a daimî temsilci olarak gönderilen (1577-1581) Salamon da Wratıslaw’ın söylediklerine uyumlu olarak düğünlerde şerbetin ya da şekerli suyun ikram edildiğini yazmıştı (Schweigge, 2004: 206). Ayrıca şerbet, İslam Peygamberi Hz. Muhammed (sav) için okunan

Mevlud-i Şerif gününde de ikram edilen bir içecek olmuştur (BOA.C.SM.7-347). Her yıl okunan Mevlud-i Şerif'ten sonra şerbet dağıtmak adetti. İmareter çeşitli kutsal günlerde yemeklerin dışında tatlı dağıtırdı ki en beğenilenlerden biri de üzüm şerbetiydi (Faroqhi, 2018: 278). Aynı zamanda ramazan ayı için yine şerbetler hazırlanırdı (BOA.TS.MA.e.1169-72). Fakat bazen şerbetten kaynaklı tatsız olaylar da olabiliyordu. Bir belgede kaydedildiğine göre Mevlud-i Şerif gününde bazı suhteler şeker ve şerbet kavgası edince harekete geçilmiş, hatta bunlardan üçü yakalanıp hapse atılmıştı (BOA.HAT.1388-55234). Seyyid Hasan Muradi'nin 1754-1766 yıllarına dair İstanbul'un ahvaline dair çalışmasında bir caminin sebil ve çeşmesinden şerbet içildiğini ifade edilmekteydi (Seyyid Hasan Muradî, 2016: 10).

Özel gün ve merasimlerin misafirlerine sunulmaları bir tarafa insanların eğlenmek ve sosyalleşmek için gittikleri hamam, kaplıca, piknik gibi farklı yerlerde de tercih edilen içeceklerden biri oldu. Birçok hastalığa iyi geldiğine inanılan şifalı sular da vakit geçirenler diledikleri takdirde şerbet içebilmekteydi (De Tournefort, 2013: 237). Hamamlarda ise şerbet ve meyve suyu satışı yapılmaktaydı (Işın, 2020: 231). Mesire ve piknik gibi açık alanlarda, serinlemek veya kafa dağıtmak isteyen insanlar vakitlerini kahve veya şerbet içerek geçirirlerdi (Pardoe, 2004: 380). Elbette herkesin, her zaman şerbet tercih ettiğini iddia etmek doğru olmasa da bütün bu veriler Osmanlı'da şerbetin zengin bir kültürü ve dolayısıyla yaygın bir kullanım alanına sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Şerbet, Osmanlı sofralarında sevilen, hâliyle rağbet gören bir içecek olmuştur. Saray mutfağında, konak ve evlerde, dükkânlarda, caddelerde, hamam ve piknik alanlarında yaygın olarak tüketilmişti. Rutin zamanlardan özel günlere her daim tüketilen şerbetler aynı zamanda ecza maksatlı olarak da kullanıldı. Damak tadına ve imkânlar göre limon, portakal suyu, ağaç kavunu, menekşe, gül, safran, ıhlamur, misk ve çeşitli baharatlarla tatlandırılarak çok çeşitli şekillerde üretilen şerbetlere bazı Osmanlı sultanları da özel ilgi duydu, nitekim uzak diyarlardan her yıl şerbetler getirilmekteydi.

Şerbet, düğün ve sünnet törenlerinden elçi kabullerine; mevlit günlerinden ramazan aylarına kadar sofraların aranan içeceği olmuştur. Üretilen şerbet çeşitleri şerbetçi dükkanlarında satılırdı. Bu dükkânların yanısıra müşteriler sokak sokak dolaşan seyyar satıcılardan da şerbet alırlardı. Şerbet bilhassa İstanbul'un dört bir yanında ve yılın her vaktinde üretilen ve keyifle tüketilen bir içecek olarak Osmanlı mutfak kültürünün başat tüketim maddesi olarak yerini aldı.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. A. MKT.NZD. 157-32.

BOA. C.SM.. 74-3737.

BOA. C.SM 7-347.

BOA. C.SM.. 39-1985.

BOA. C.SM.. 174- 8734.

BOA. C.SM.. 174-8748.

BOA. C..BLD.17-810.

BOA. HAT. 1335-52080.

BOA. HAT. 1388-55234.

BOA. TS.MA.e 1169-72.

BOA. TS.MA.e 494-7.

BOA. TS.MA.d 5125.

BOA. TS.MA.d. 10633.

BOA. D.TŞF.d.. 26090.

BOA. İE.SM.. 25-2689.

Kadı sicilleri. Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725), Cilt: 63, Sayfa: 390, Hüküm no: 437.

Yayınlar

Aksulu, M. (1998). *Mohaç esiri Bartholomaeus Georgievic (1505-1566) ve Türklerle ilgili yazıları*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları Topkapı Sarayı'nda Yaşam (2009). (Çev: A. Berktaş), Kitap Yayınevi.

Altıntaş, M. (2020). *Osmanlı İstanbul'unda taam bişirüp satanlar*. Kitap Yayınevi.

Andreasyan, H. D. (1964). *Poponyalı Simeon'un seyahatnamesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Arslan, M. (2009). *Osmanlı saray düğünleri ve şenlikleri İntizâmi Sûrnâmesi*. 2, Sarayburnu Kitaplığı.

Arslan, M. (2009). *Osmanlı saray düğünleri ve şenlikleri Vehbi Sûrnâmesi*. 3, Sarayburnu Kitaplığı.

Arslan, M. (2011). *Osmanlı saray düğünleri ve şenlikleri*. 5, Sarayburnu Kitaplığı.

Bassano, L. (2015). *Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda gündelik hayat*. (Çev: S. Cangı), Yeditepe Yayınevi.

Belon, P. (2020). *Pierre Belon Seyahatnâmesi*. (Çev: H. Yalın), Kitap Yayınevi.

Bilgin, A. (2012). Osmanlılarda şerbet kültürü ve Tatlıhâne-i Âmire'de üretilen şerbetler. *Yemek ve Kültür*, (29), 49-57.

Bilgin, A. (2020). Osmanlı kültüründe şerbet. *Toplumsal Tarih*, (317), 50-57.

Breüning, H. J. (2020). *Breüning Seyahatnamesi Doğu ülkelerine yolculuk; İstanbul 1579*. (Çev: S. T. Noyan), Kitap Yayınevi.

Busbecq, O. G. (2011). *Kanuni Döneminde Avrupalı bir elçinin gözlemleri (1555-1560)*. (Çev: D. Türkömer), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

D'ohsson, M. M. (t.y.) *18. yüzyıl Türkiyesinde örf ve adetler*. (Çev: Z. Yüksel), Tercüman 1001 Temel Eser.

Dalby, A. (2004). *Bizans'ın damak tadı kokular, şaraplar, yemekler*. (Çev: A. Özdamar), Kitap Yayınevi.

- De Nicolay, N. (2014). *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğu'nda*. (Çev: Ş. Tekeli, M. Tokyay), Kitap Yayınevi.
- De Tournefort, J. (2013). *Tournefort seyahatnamesi*. (Çev: A. Berktaş), Kitap Yayınevi.
- Deleon, J. (1993). *Bir tutam İstanbul*. Altın Kitaplar.
- Dernschwam, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü*. (Çev: Y. Önen), Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Du Fresne-Canaye, P. (2009). *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*. (Çev: T. Tunçdoğan), Kitap Yayınevi.
- Du Loir Seyahatnamesi (2021). *IV. Murad Döneminde bir Fransız seyyahın maceraları*. (Çev: M. Daş), Yeditepe Yayınları.
- Emecen, F. M. (2016). Şehzadenin mutfağı. S. Faroqhi, C. K. Neumann (Ed.), *Soframız Nur Hanemiz Mamur* içinde (107-144. ss.), Alfa Yayınları.
- Emir Mustafa (2020). *18. yüzyıl İstanbul'u insan ve toplum hayatı, varlıklar ve nesnelere*. M. Tulum (Haz.), Ketebe Yayınları.
- Faroqhi, S. (2014). Lezzetli yiyecekler ve onları elde etme yolu: Osmanlı toplumunda özel ama saraya ait olmayan yiyecek ve içecekler. A. Avcı, S. Erkoç, E. Otman (Haz.), *Yemekte Tarih Var Yemek Kültürü ve Tarihçiliği* içinde (77-89. ss.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2018). *Osmanlılar - Kültürel tarih*. (Çev: Ç. Sümer), Akılçelen Kitaplar.
- Gürsoy, D. (2019). *Yiyelim içelim, tarihini bilelim / Dünden bugüne gastronomi*. Oğlak Yayıncılık.
- Gürsoy, D. (2020). *Tarihin süzgecinde mutfak kültürümüz*. Oğlak Yayınları.
- Gürsoy, D. (2021). *Deniz Gürsoy'un gastronomi tarihi*. Oğlak Yayıncılık.
- Işın, P. M. (2010). *Osmanlı mutfak sözlüğü*. Kitap Yayınevi.
- Işın, P. M. (2014). *Osmanlı mutfak imparatorluğu*. Kitap Yayınevi.
- Işın, P. M. (2020). *Bereketli imparatorluk: Osmanlı mutfağı tarihi*. (Çev: A. F. Yıldırım), Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- İbrahim Bin Abdullah (2016). *Alâim-i Cerrâhîn*. M. Gürlek (Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mehmed Kâmil (2015). *Melceü't- tabbâhîn / Aşçuların sığınağı*. G. Kut, T. Kut (Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kanunî devrinde İstanbul* (1964). (Çev: F. Carım), Yeni Savaş Matbaası.
- Kitâb-ı Mekûlât / Bilinmeyen bir Osmanlı yemek kitabı* (2021). (Çev: H. G. Koç), İletişim Yayınevi.
- Kömürciyan, E. Ç. (1988). *İstanbul tarihi / XVII. asırda İstanbul*. (Çev: H. D. Andriasyan), Eren Yayıncılık ve Kitapçılık.
- Mansel, P. (2008). *Konstantiniyye dünyanın arzuladığı şehir 1453-1924*. (Çev: Ş. Erol), Everest Yayınları.
- Oral, M. Z. (1957). Selçuk devri yemekleri II. *Türk Etnografya Dergisi*, (2), 29-34.
- Özkan, Y. & Bayram, Ü. (2021). *Osmanlı minyatürlerinde gastronomi öğeleri*. Gazi Kitabevi.

- Pardoe, M. (2004). *Şehirlerin ecesi İstanbul / Bir leydinin gözüyle 19. yüzyılda Osmanlı yaşamı*. (Çev: B. Büyükkal), Kitap Yayınevi.
- Pedani, M. P. (2018). *Osmanlı'nın büyük mutfağı*. (Çev: G. K. Şahin), Hece Yayınları.
- Reinhold Lubenau *Seyahatnamesi Osmanlı ülkesinde, 1587-1589* (2016). (Çev: T. Noyan), 1, Kitap Yayınevi.
- Samancı, Ö. (2019). Geçmişten günümüze Türk mutfak kültüründe limonata. *Yemek ve Kültür* (56), 18-32.
- Schweigger, S. (2004). *Sultanlar kentine yolculuk 1578-1581*. (Çev: S. T. Noyan), Kitap Yayınevi.
- Seetzen, U. J. (2017). *Anadolu'da yolculuk Bursa, Manisa, İzmir, Uşak, Afyon, Konya, Antakya 22 Haziran 1803-22 Kasım 1803*. (Çev: S. T. Noyan), 2, Kitap Yayınevi.
- Seidel, F. (2017). *Sultanın zindanında Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen bir elçilik heyetinin ibret verici öyküsü (1591-1596)*. (Çev: T. Noyan), Kitap Yayınevi.
- Seyyid Hasan Muradî (2016). *Bir kâtibin kaleminden İstanbul'un 12 yılı (1754-1766)*. R. Ahıshalı (Haz.), Yeditepe Yayınları.
- Şemseddin Sami (2004). *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı Yayınları.
- Terzioğlu, A. (1992). *Helvahane defteri ve Topkapı Sarayında eczacılık*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tursun Bey (1973). *Fatih'in tarihi / Tarih-i Ebu'l Feth*. A. Tezbaşar (Haz.), Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ünver, A. S. (1952). *Fatih Devri yemekleri*. İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü.
- Wratislaw, B. W. (1996). *Baron W. Wratislaw'ın anıları "16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan çizgiler"*. (Çev: M. S. Dilmen), Boyut Matbaacılık.
- Yerasimos, M. (2014). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yemek kültürü*. Kitap Yayınevi.
- Yerasimos, M. (2019). *500 yıllık Osmanlı mutfağı*. Boyut Matbaacılık.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose

In this study, the place of sherbet consumed by various societies in Ottoman cuisine will be examined. The production, types, presentation, consumption reasons, social function, briefly, the historical adventure of sherbet, which was loved and frequently consumed by the Ottomans, will be evaluated. In connection with this, it will be investigated how sherbet, which is produced and consumed in a wide range from Ottoman palace cuisine to mansions and houses, from shops to peddlers, has become such a rich beverage. Because sherbet has managed to become both a beverage consumed daily by ordinary people at home and a favorite drink of sultans and domestic and foreign important guests in the palace kitchen. Another purpose of this study is to evaluate the types and presentations of sherbet, which has become the indispensable drink of various ceremonies and days. The usage areas of sherbets produced in accordance with this purpose will be tried to be revealed.

Design and Methodology

In this study, sherbet culture, which has a rich accumulation in terms of Ottoman culinary history, is discussed with its different aspects. For the research, first of all, literature was searched and various sources giving different information about the Ottoman period were examined in detail. In this article, some documents related to sherbet from the Ottoman Archives of the Prime Ministry were reviewed and used. As a matter of fact, these documents contain information on the materials used in making sherbet, where and how these materials were obtained, and what kind of sherbets were made specifically for the sultans in the palace kitchen. Again, from these documents, the names of various spices used in the sweetening of sherbet were determined. Within the scope of the study, some cookbooks of the period and sherbet recipes in these books were also examined. In addition, the views of foreigners, especially ambassadors and travelers who came to Istanbul, about sherbet, an important drink of Ottoman cuisine culture, were evaluated. The data obtained were compared with each other, and the study was formed under three headings, considering previous studies on the subject.

Findings

According to the information in this study, sherbet was one of the most widely consumed beverages in the Ottoman Empire. Sherbet had a place in the kitchen of both the palace and the Ottoman subjects. Sherbet is an easy-to-make drink, so those who want it can easily produce it at home with their own means. There are many types of sherbet offered for sale not only in palaces, mansions or houses, but also in sherbet shops. Sherbet is made from pears, apples, peaches, lemons, figs, grapes and many other fruits both at home and in these shops. In addition to these, it is understood that sherbet is also produced from flowers and various plants such as violet, rose, lemon, tea, water lily, sandalwood, hummas, unripe grapes, citron.

Some sherbet varieties were produced exclusively for the sultans or ordered from distant lands. As a matter of fact, there are sherbets specially made for the sultans in the Ottoman palace. Narbenk, lemon and grape sherbets are some of them. Ribas and hummas sherbets were brought especially from Damascus and Egypt. Apart from the sultans, sherbets were also served to important statesmen, ambassadors and visitors coming to Istanbul. For this reason, great care was taken in the presentation of the sherbet. For example, it was placed in elegant porcelain cups and served to guests. In circumcision ceremonies, ambassador receptions, festivities and various ceremonies such as weddings, sherbet is one of the drinks that is heavily served to guests. One of the functions of sherbet, which was given to the guests during festivals and special days, and consumed to cool off in the hot summer months, was the belief that it was a cure for some diseases. Quince, honey, rose, myrtle, jujube, shahtere, sherbet-i berşa'ışa, tamarind, lamb's ear, apple, poppy, sandalwood, sirkencubin and züfa sherbets were recommended to patients by physicians. Physicians discovered sherbet's ability to calm the nerves and facilitate digestion. At the same time, these people softened the drugs with a sharp taste by mixing them with syrup and made it easier for the patients to drink drugs. As it is understood from this study, sherbet has always had an important place in the Ottoman Empire and was used for many purposes. Today, sherbets inherited from the Ottoman Empire are made with similar recipes and are consumed fondly.

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ AFET YÖNETİMİNDEKİ İKAMETLERİNİ SORGULAMAK: BALIKESİR İLİ ÖRNEĞİ*

Öğuzhan ÖZKAN** Alper UZUN***

ÖZET

Bu çalışmada, afet temalı sivil toplum kuruluşlarının (STK) afet yönetimindeki rollerini nasıl değerlendirdikleri, Balıkesir ili örneğinde ele alınmaktadır. Ayrıca bazı ülkelerde geçerli olan afet yönetimi anlayışı ile STK'ların afet yönetimindeki konumları Balıkesir ile ve Türkiye geneliyle kıyaslanarak değerlendirilmektedir. Böylece Balıkesir'de afet yönetiminin işleyiş açısından sağlıklı olup olmadığının saptanması amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında afet alanında faaliyet gösteren STK'ların bulunması ve dolayısıyla en verimli görüşmelerin bu grupla gerçekleştirileceği ön kabulüyle araştırmada amaçlı örneklem tercih edilmiş ve Balıkesir ilindeki 19 STK'ya bağlı temsilciler ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler MAXQDA programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Buna göre, Balıkesir'deki STK'ların afet yönetimindeki rolleri için katılımcılar tarafından en sık yapılan iki vurgu, halka afet farkındalığının artırılması ve afetlerden sonra oluşan toplumsal yaraların sarılmasıdır. Katılımcıların görüşleri değerlendirildiğinde ABD ve Japonya gibi afet yönetiminde öncü ülkelere kıyasla Türkiye'deki ve Balıkesir'deki STK'ların afet yönetimindeki rollerinin problemlili olduğu anlaşıp, bu problemlerin dış faktörler kadar kendi bünyelerindeki kusurlardan da kaynaklandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: afet, afet yönetimi, Balıkesir, devlet-STK ilişkileri, STK'lar

Questioning Non-Governmental Organizations' Residences in Disaster Management: The Case of Balıkesir Province

ABSTRACT

In this study, how disaster-themed non-governmental organizations (NGOs) evaluate their role in disaster management is discussed in the example of Balıkesir province. In addition, the disaster management approach valid in some countries and the positions of NGOs in disaster management are evaluated by comparing them with Balıkesir and Türkiye. Thus, the aim is to determine whether the disaster management system in Balıkesir is functioning effectively or not. Purposive sampling was preferred in the study with the assumption that finding NGOs operating in the disaster field would provide the most efficient interviews. Accordingly, semi-structured interviews were conducted with representatives of 19 NGOs in Balıkesir. Interviews were analyzed through the MAXQDA program. Accordingly, the two most common emphases for the disaster management roles of NGOs in Balıkesir, according to the participants, are raising awareness among the public about disasters and healing the social wounds that arise after disasters. When the opinions of the participants are evaluated, it can be understood that the roles of NGOs in disaster management in Türkiye and Balıkesir are problematic compared to leading countries in disaster management such as the United States and Japan, and these problems arise not only from external factors but also from defects within their own structures.

Key Words: Disaster, disaster management, Balıkesir, state-NGOs relationships, NGOs

* Bu makale, birinci yazarın 2023 yılında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalında tamamladığı *Afet Yöneti(şi)minde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Balıkesir İli Örneği* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Balıkesir / TÜRKİYE, oguzhanozkan23@gmail.com

*** Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Balıkesir / TÜRKİYE, auzun@balikesir.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Özkan, O. & Uzun, A. (2024). Sivil toplum kuruluşlarının afet yönetimindeki ikametlerini sorgulamak: Balıkesir ili örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 267-312. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1326498>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 12 Temmuz / July 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 21 Eylül / September 2023

Giriş

Afet, az sayıdaki insan topluluklarından toplumlara, ülkelere, kıtalara ve hatta bütün dünyaya varıncaya kadar geniş kapsamlı etkiler yaratabilen bir olgudur. Beşerî veya doğal süreçlere dayalı olarak ortaya çıkan afetlerin etkileri; ölümler, yaralanmalar ve mal kayıpları şeklinde meydana gelebildiği gibi insanların ruh sağlıkları, toplumsal ve ekonomik sistemler, mekânsal örgütlenmeler ve uluslararası ilişkilerde de değişimlere sebebiyet verecek şekilde doğrudan veya dolaylı olabilmektedir. Kısa, orta ve uzun vadede toplumları derinden sarsabilen afetlerin neticesinde toplum düzeninde çeşitli sorunlar ortaya çıkmakta olup günlük hayatta sapmalar ve anormal bir toplum yapısı belirginleşmektedir (Ergünay, 2009).

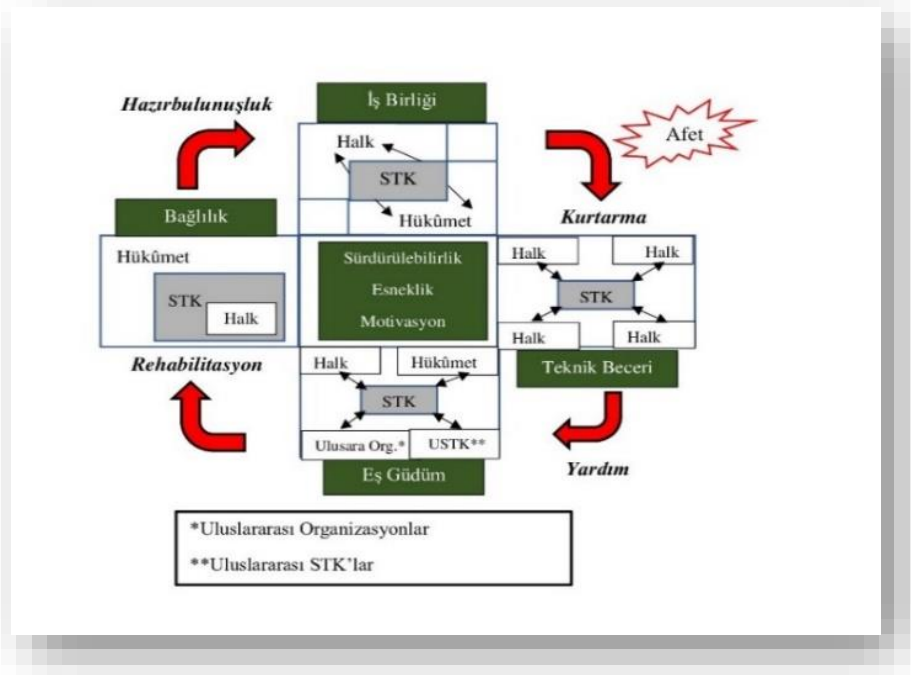
Etkileri açısından mekânsal ölçeği küresel düzeye kadar varabilme potansiyeli taşımaları nedeniyle afetler, dünya üzerindeki bütün canlılar için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Fakat bu durumun önüne geçilmesinin ya da etkisinin azaltılmasının imkân dâhilinde olduğu belirtilebilir. Örneğin; sel, deprem, heyelan, kasırga, volkanik patlama gibi doğal süreçlerin bütünüyle engellenmesi mümkün olmamakla birlikte, gerekli önlemler alındığı, uygun politikalar ve stratejiler benimsendiği ve kapsamlı iş birliğine elverişli bir anlayış mevcut olduğu takdirde, bahsedilen doğal süreçlerin afete dönüşmemesinin sağlanması ya da afet etkisinin en aza indirgenmesi mümkündür. Afet riskinin azaltılması için alternatif bir model arz eden afet yönetişiminin, tam olarak bu noktada önem kazandığından söz edilebilir (Ammann vd., 2006). Afet yönetişimi kapsamında, devletin yanı sıra afetlerden etkilenen bireyler, aileler, akademisyenler, emniyet mensupları, öğretmenler, doktorlar, özel sektör temsilciler ve sivil toplum kuruluşları (STK'lar) gibi diğer tüm toplumsal paydaşların da afet riskinin azaltılmasına yönelik benimsenen strateji, plan, proje, uygulama ve politikalarda etkin olup katkı sağlamaları temel koşuldur (Sandoval & Voss, 2016: 108; Tierney, 2012: 344). Ayrıca toplumsal paydaşların katkıları; afet müdahalesi, kurtarma, yeniden inşa, azaltım ve afet hazır bulunuşluğunda, bir başka deyişle afet döngüsünün tümünde gerçekleşmelidir (Gall vd., 2014). Bu nedendir ki toplumsal paydaşlar, afet olmadan önce, afet olduğu zaman ve afet olduktan sonra ortaya çıkabilecek problemlere karşı üretilecek çözümlerde büyük rol oynamaktadır (Tierney, 2012: 344).

Afet yönetişimi, Alexander'ın (2005) ortaya koyduğu afet yönetimi anlayışlarıyla da doğrudan ilgilidir. Araştırmacı, afet yönetimi yaklaşımlarını iki grupta ele almıştır. Bunlar; yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya afet yönetimidir. Yukarıdan aşağıya afet yönetiminde daha çok devlet ön plana çıkmakta, aşağıdan yukarıya afet yönetiminde ise toplumun tüm paydaşlarının en az devlet kademesi kadar afet yönetimi sürecinde söz hakkı bulunmaktadır. Böylece afet yönetimi, afet yönetişimine dönüşmektedir. Alexander, yukarıdan aşağıya afet yönetiminin temsili demokrasiyi, aşağıdan yukarıya afet yönetiminin ise katılımcı demokrasiyi yansıttığını ve afet yönetiminin verimli bir biçimde organize edilmesinin yalnızca aşağıdan yukarıya yaklaşım tercih edilerek sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Bunun nedeni ise söz konusu yaklaşımda yerel organizasyonlarla toplulukların afet yönetimi sürecine daha fazla katkı sunabilmeleri ve daha aktif olabilmeleridir. Araştırmacıya göre toplumsal paydaşları içermesinin yanı sıra yerel katılımcıların da söz sahibi olduğu bir afet yönetimi, afet riski ve acil durumlara karşı güçlü kalabilmeyi mümkün kılmaktadır (Alexander, 2005).

Afet yönetiminde vazgeçilmez unsurlardan biri olan STK'ların rollerinin, afet yönetimi aşamalarına bağlı olarak farklı farklı biçimlendiğini vurgulayan Shaw (2003: 12-13), iddiasını kuramsal bir modelle desteklemiştir (Şekil 1). Modelde, mahalle sakinlerinin ve daha büyük ölçekte ise toplumun, afetin hemen akabinde afetzedelere en erken yardım sağlayan aktörler olmaları hasebiyle insanların rollerinin çok büyük önem taşıdığı savunulmaktadır. Bu sebeple, kurtarma organizasyonlarında yerel halkla yapılan iş birliğinin, teknik beceri kadar önemli olduğu ifade edilebilir. Yardım aşamasında hükûmete ek olarak halk, çeşitli uluslararası

organizasyonlar ve uluslararası STK'lar gibi farklı odakların koordineli biçimde çalışmaları verimliliği arttırmaktadır. Yardım faaliyetlerinin koordinasyonu etkin olursa afetzedelere ulaşmak da kolaylaşmaktadır. Rehabilitasyon ve yeniden yapılanma aşamasında ise bağlılık ve adanmışlık mecburiyeti vardır. Bu aşamada STK'lar, toplumsal öncelikleri ve ihtiyaçları hükûmete iletmekte olup böylelikle halk ve hükûmet arasında bir köprü oluşturmaktadır (Shaw, 2003: 13). İlgili alan yazında Shaw'un bu görüşü desteklenmekte ve STK'ların dezavantajlı gruplarla (*engelliler, yaşlılar, yoksullar, etnik azınlıklar vb.*) olan bağlantılarının varlığı dolayısıyla, toplumun pek çok kademesi de afet yönetimine dair karar alma süreçlerine dâhil edilebilmektedir (Benson vd., 2001; Çakı, 2020; Lassa, 2018; Maskrey, 1989).

Şekil 1: STK'ların Afet Yönetimindeki Rollerine Yönelik Shaw'un (2003) Savunduğu Model

Afet yönetiminin kritik parçaları arasında olan STK'lar, afet riski karşısında üretilen çözümlerde de fazlasıyla katkı sağlamaktadır. Bu manada STK'ların afet yönetimi sisteminde kendilerini nasıl konumlandıkları belirlenmesi, bu katkıların anlaşılması bakımından yararlı olacaktır (Bankoff & Hillhorst, 2009). Nitekim bu çalışmada, afet temalı STK'ların afet yönetimindeki rollerini nasıl değerlendirdikleri, afetlere karşı hassas bir yer olan Balıkesir ili örneğinde ele alınmaktadır. Ayrıca bazı ülkelerde geçerli olan afet yönetimi anlayışı ile STK'ların afet yönetimindeki konumları Türkiye ve Balıkesir kıyaslaması yapılarak değerlendirilmektedir. Böylece Balıkesir'de afet yönetiminin işleyiş açısından sağlıklı olup olmadığı saptanması amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak araştırmada aşağıdaki sorular cevaplanmaya çalışılmaktadır:

- Balıkesir'deki afet yönetiminin parçaları olan STK'ların profilleri ve arka planları hakkında hangi değerlendirmeler yapılabilir?
- İlgili STK'ların afet yönetimindeki pozisyonlarına ve rollerine dair düşünceleri nasıldır?
- Başarılı sayılabilecek afet yönetimi organizasyonlarına sahip bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında Balıkesir afet yönetiminde STK'ların konum ve rollerine ilişkin hangi değerlendirmeler yapılabilir?

Sivil Toplum

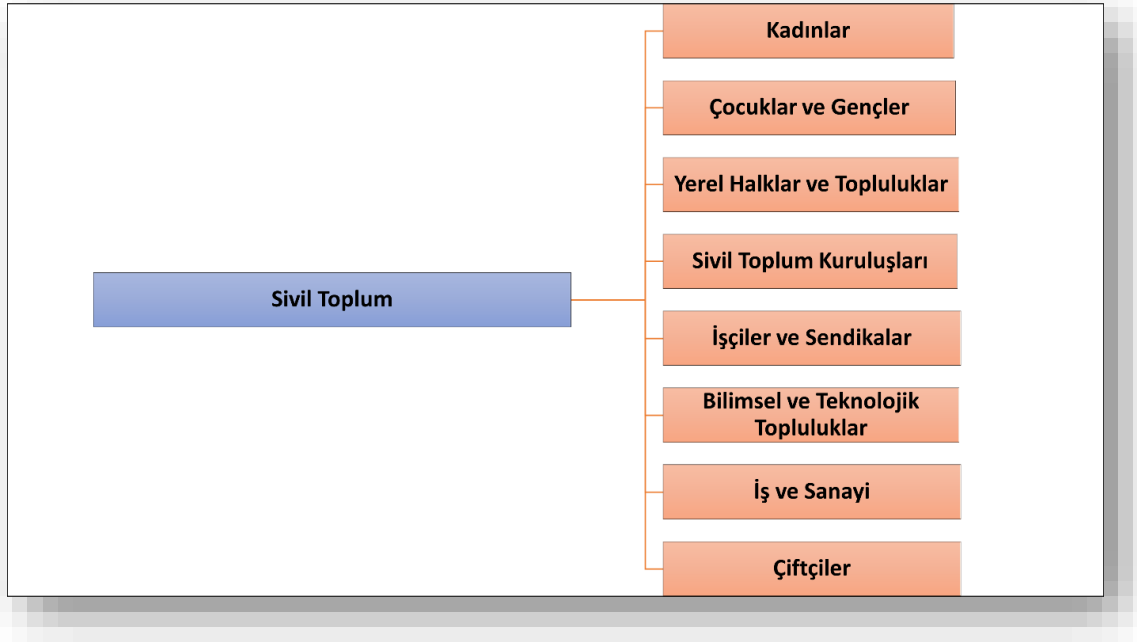
Literatürde sivil topluma dair pek çok tanımlama yapılmıştır. Bununla beraber, ön plana çıkan ve uluslararası anlamda kabul edilen bazı tanımların açıklanması, kavramın içeriğinin tam olarak yansıtılabilmesi açısından önem taşımaktadır. Chazan (1992: 281), sivil toplumu klasik toplum kavramıyla bir tutan anlayışın var olduğunu öne sürerek, sivil toplumun bu anlayışın dışındaki gerçek anlamının “toplumun devletten ayrı konumda yer alan, devletle etkileşimde bulunan ve aynı zamanda devleti etkileyen kesimi” olduğunu vurgulamıştır. Buna karşın Brand (2001: 963), sivil toplumun modern tanımının “kendini üreten ve aynı zamanda kendini destekleyen, özerk, yasalara bağlı, gönüllü ve örgütlü bir toplumsal yaşam sahası” olduğunu altını çizmiştir. Yazar ayrıca, kamusal alanda kolektif olarak hareket eden vatandaşların kendi ideallerini, menfaatlerini, isteklerini ifade edebilmek, fikir alışverişi yapmak, amaçlarına ulaşmak, devletten çeşitli isteklerde bulunmak ve hatta devleti sorumlu tutabilmek gibi konuları içermesi sebebiyle sivil toplumun salt “toplum” kavramından farklı olduğunu da savunmuştur. Kaldor (2003: 585) ise sivil toplumun, bireylerin hem kendi aralarında hem de siyasi ve ekonomik otoritelerle müzakere ve mücadele ettikleri, tartıştıkları ve anlaşma sağladıkları bir süreç olduğunu belirtmiştir. Araştırmacıya göre bireyler; gönüllülük esaslı dernekler, çeşitli toplumsal hareketler, yapılanmalar, partiler ve birlikler aracılığıyla kamusal açıdan eyleme geçmektedirler.

Sivil toplum kavramına ilişkin olarak yerli literatürde de birtakım önemli tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Arslan (2001: 9), çağdaş anlamda sivil toplumun gönüllülük esaslı örgütlenmeleri içeren, bireysel özgürlüklerin ve temel insan haklarının korunmasının asıl hedef olduğu, toplumun devlet politikalarını denetleyebildiği ve yönlendirebildiği, vatandaşlık bilincinin ön plana çıktığı bir uygarlık seviyesi anlamına geldiğini savunmaktadır. Yıldırım (2003: 228) ise sivil toplumun bir bakıma çağın gelişmiş ve demokrasiyi içselleştirmiş toplumlarının ortak çatısı olduğunu vurgulamıştır. Ona göre sivil toplum bu özelliği itibarıyla, herhangi bir üst kimliğe ve gerçekliğe ihtiyaç duymaksızın, kendi gelişimini belirleyebilip aynı zamanda anlamlandırabilme potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca sivil toplum, kesintisiz bir gelişime olanak sağlayan ve özerk bir yapı içeren örgütlenmelerin tümünü kapsamaktadır (Yıldırım, 2003: 228).

Sivil Toplumun Bir Parçası Olarak Sivil Toplum Kuruluşları

STK'lar sivil toplumun en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Nitekim ilgili literatürde buna yönelik bazı görüşlerden söz edilebilir. Bunların arasında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından yapılan gruplandırma ön plana çıkmaktadır. 1992 Rio Dünya Zirvesi'nde sürdürülebilir kalkınma planı olan “Agenda 21 (Gündem 21)” görüşülüp kabul edilmiştir. Bu doğrultuda, Agenda 21'in uygulamaya konması için *BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (The United Nations Commission on Sustainable Development-CSD)* kurulmuş ve söz konusu komisyon, sivil toplumu şekil 2'de gösterilen sekiz alt gruba ayırmıştır (Gemmill & Bamidele-Izu, 2002: 79).

Şekil 2: BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'na Göre Sivil Toplumun Alt Grupları (Gemmill & Bamidele-Izu, 2002)

Kaldor (2003: 11-12), dört ideal sivil toplum türünden biri olarak STK'ları ele almaktadır. Diğer ideal türler ise sosyal hareketler, sosyal organizasyonlar, ulusalcı ve dinî gruplardır. Araştırmacı, bu dört türün birbirleriyle örtüşüklerini vurgulamaktadır. Fakat hesap verebilirlik biçimleri hakkında akıl yürütmek için bu türlerin yararlı olduğunu savunmuştur (Kaldor, 2003: 11-12).

Kaldor'a (2003: 14-16) göre STK'lar, belirli amaçlara ve rollere sahip olan sosyal birimlerdir. Devlet gibi zorunlu anlamda varlığını sürdüren yapıların veya bazı geleneksel, kültürel ve dinî kuruluşların aksine gönüllü olup kâr amacı gütmeyizler. En önemli görevleri ise insani yardım ve kalkınmaya katkı sağlamaktır. STK'ların yaptığı faaliyetlerden biri olan hizmet sunumunda; temel sağlık hizmetleri, eğitimin yaygınlaştırılması, barınma, hukuk hizmetleri, acil durumlarda yardım sağlama ve diğer hizmet sağlayıcı odaklara eğitim ile mikro kredi temin etme gibi konular bulunmaktadır. Hak savunuculuğu ise lobicilik, kamu seferberliği, insan hakları için uluslararası anlaşmalarla uyumun takip edilmesi ve uyuşmazlıkların çözülmesi, kamu borçlarının (vergi, kredi vb.) yeniden yapılandırılması, canlıların korunması gibi faaliyetleri içermektedir (Kaldor, 2003: 14-16).

STK'ların Afet Yönetimindeki Konumları

STK'ların insani yardım faaliyetleri farklı alanlarda gerçekleştirilmektedir. Bu faaliyetlerin en yaygınları arasında insan hakları sorunları, sağlık, yoksulluğun azaltılması, çevre ve eğitim faaliyetleri bulunmaktadır (Shaw, 2003). Afet yönetiminde STK'ların önemini anlaması ise son 20-30 yıllık süreçte olmuştur. Bu anlamda *BM Uluslararası Doğal Afetleri Azaltma On Yılı (International Decade for Natural Disaster Reduction - IDNDR: 1990-1999)* toplantıları, STK'ların afetlerle ilgili faaliyetlerine verilen destek açısından önemlidir. 1994 yılında Japonya'nın Yokohama kentindeki IDNDR ara dönem toplantısında, farklı kıtalardan ve ülkelerden STK'lar bir araya gelerek bağlantılarını kuvvetlendirip, 21. yüzyıla giden süreçte afet yönetimi açısından daha etkin bir sistem oluşturmak amacıyla *Afet Azaltımı için STK'lar*

Küresel Forumu'nu (The Global Forum of NGOs for Disaster Reduction - GFNDR) oluşturmuşlardır (GFNDR, 1994).

İlgili literatür, STK'ların özellikle etnik azınlıklar, yoksullar, farklı cinsel yönelime sahip olanlar, engelliler, yaşlılar ve çocuklar gibi dezavantajlı gruplar ile bağlantılarının bulunması dolayısıyla, karar alma süreçlerine farklı bakış açılarının dâhil edilebilmesinin sağlanabildiğini savunmaktadır (Benson vd., 2001; Çakı, 2020; Lassa, 2018; Maskrey, 1989). Bu nedenle, afet yönetimi sürecinde toplumun tüm kademelerinin istek ve ihtiyaçlarının iletilebilmesi için STK'ların aracı bir rol üstlendiği savunulabilir.

STK'ların bir başka önemli yönü de çağdaş bilimi yerel bilgilerle kaynaştırabilme becerileridir (Çakı, 2020). STK'lar hem birçok ülkeden çeşitli dillerdeki bilimsel bilgileri yerel topluluklara taşır, hem de önceki deneyimlerle edinilen yerel bilgileri çağdaş bilimle kaynaştırırlar (Lassa, 2018: 13; Osa, 2013: 71). Böylece STK'lar, afet etkisini azaltmak için farklı birleşimler ve verimli çözümler üretebilmektedirler.

STK'lar ulusal hükümetlerin, afet tehlikesinin azaltılmasına ilişkin yükünü hafifletme anlamında da önemli bir rol üstlenmektedir. Afet yönetimiyle ilgili literatürde, hükümetlerin diğer paydaşları (özellikle STK'ları) afet tehlikesine karşı önlemler alınması sürecine dâhil etmedikleri takdirde ortaya konulan çözümlerin sürdürülebilir olamayacağı, dolayısıyla STK'ların toplum esaslı ve yerel bilgiyi esas alan stratejilerinin dikkate alınması gerektiğine dair örneklerle rastlanmaktadır (Benson vd., 2001; IDNDR, 1994; OECD-DAC, 1994).

Bazı Gelişmiş Ülkelerde STK'ların Afet Yönetimindeki Konumu

Japonya'daki STK'ların Afet Yönetimindeki Konumu

Tarihsel süreçte ülkelerin afet yönetimi sistemleri ve STK'ların konumları farklı olagelmıştır. Bununla birlikte, birtakım ortak özelliklerin varlığından da bahsedilebilir. Bu ortak özelliklerden belki de en önemlisi, bazı büyük çaplı afetlerin dönüm noktası niteliğinde olması ve afet yönetimi anlayışlarında köklü değişikliklere sebebiyet vermesidir. Afet yönetimi gelişiminde güncel anlamda öncü ülkelerde de bu durumun geçerli olduğu görülmektedir. Japonya, söz konusu ülkelerden biridir. 17 Ocak 1995'te Japonya'nın Kobe şehrinde yaşanan 7,2'lik deprem, ülkede hükümet ve sivil toplumun ilişkisi açısından bir dönüm noktasını oluşturmuştur (Özdem & Jacoby, 2006: 29). Bu depreme kadarki süreçte Japonya'da bulunan STK'ların devlet gölgesinde olduğuna dair yaygın kanıya rağmen küreselleşmenin artması ve ekonomik durgunluk baskısı neticesinde bu yapı zayıflamış olup devletin münhasırlığında azalmalar görülmüştür (Hirata, 2002: 4; Salamon vd., 1999: 249). STK'ların önemini farkına varan Japon hükümeti, afet yönetimi sisteminde yer alan STK'ların faaliyetlerini yürütebilmeleri için uygun bir zemin oluşturmaya çalışmış ve bu kapsamda 1997 yılında *Afet Önlemleri Temel Yasası*'nı uygulamaya koymuştur (Japan's National Land Agency, 1997). Ayrıca *Ulusal Sosyal Refah Yasası* kapsamında, bir afet ortaya çıktığı zaman tüm vilayetlerde faaliyet gösteren STK'lardan müteşekkil *Japonya Ulusal Sosyal Refah Konseyleri*'nin afet bölgesinde bulunması zorunlu hâle gelmiştir (Dollery vd., 2020: 966). Genellikle sosyal refah için çalışan bu STK'lar, afetlerin yaşandığı dönemlerde bir karargâha dönüşmekte ve yerel yönetimlerle sivil toplum arasında bir köprü olmaktadır.

Kobe Depremi sonrasında yaşanan personel sıkıntısının bir neticesi olarak belediye çalışanlarının önemli bir kısmı görevlerine devam edememiş ve bu durum yerel yetkilileri gönüllü iş gücü istihdam etmeye zorlamıştır. Kobe şehrinin hemen hemen her mahallesine kurulan Gönüllüler Merkezi, Takarazuka şehrindeki Gönüllüler Merkezi ve Ashiya'daki Gönüllüler Komitesi, bu zorunluluğa bağlı olarak ortaya çıkıp aynı zamanda gönüllüler tarafından koordine edilmiştir. Bu topluluk etkinliği ve performansı, 1998 yılında çıkarılan *Kobe Vatandaşlarının Güvenliğini Teşvik Eden Yönetmelik*'in düzenlenmesinde büyük pay

sahibi olmuştur. Yönetmelikte, daha güvenli bir çevrenin oluşturulması için sivil organizasyonlardan ve özel sektörden geniş katılımın sağlanması, belediyelerin ademi merkezileştirilmesi, bilgilendirme ile eğitim girişimleri sayesinde Kobe afetinden edinilen derslerin gelecek nesillere aktarılması gibi hususların hedeflendiği görülmektedir. Bu hedeflerin pek çoğu, depremden sonra kurulan STK'lar tarafından desteklenmiş hatta daha da geliştirilmiştir. Örneğin 1997 yılının ocak ayında kurulan *Hyogo Phoenix Acil Yardım Birlikleri*, bahsedilen yönetmeliğin iyileştirilmesi için devlete lobi yapılmasında fazlasıyla etkili olmuştur. Ayrıca sivil toplumun giderek güçlenen yapısıyla birlikte, özellikle bir dönem Japon toplumunda marjinalleştirilen bazı STK aktivistlerinin siyaset sahnesindeki etkinliklerinin de arttığı anlaşılmaktadır (Özerdem & Jacoby, 2006: 44-48).

Japonya'da bulunan STK'lar, afet yönetiminin özellikle müdahale ve iyileşme aşamalarında, dezavantajlı topluluklara yönelik faaliyetleriyle ön plana çıkmaktadır. İnsan haklarını savunan STK'lar büyük çaplı afetlerde hükümet yeterlilik sağlayamadığı zaman, sosyal refahı teşvik görevlerini müdahale ve iyileştirmeye yönlendirerek, dezavantajlı insanlara sosyal yardım ve rehabilitasyon sağlamaktadırlar (Park & Yoon, 2022: 11).

Japonya'da modern anlamdaki gönüllü kuruluşlar haricinde gayriresmî gönüllülerin varlığından söz etmek mümkündür. Gayriresmî gönüllüler yaklaşık 200 yıldır depremler, seller, tayfunlar, yangınlar ve diğer pek çok afetin yönetiminde kendi rollerini oynamışlardır (Grandi vd., 2018: 14-15). Gayriresmî gönüllüler, afetzedelere resmî kurumlar aracılığıyla değil doğrudan yardım etmektedirler. Gayriresmî gönüllülerin afet bölgelerindeki faaliyetleri son derece belirgin olup aynı zamanda bu gruplar, Japonya'nın gönüllülük altyapısında yerleşmenin bir örneğini oluşturmaktadırlar (Jung & Ha, 2021: 4).

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) STK'ların Afet Yönetimindeki Konumu

ABD'de yer alan STK'ların afet yönetimindeki konumlarını belirleyen en önemli unsurlardan biri terör saldırılarıdır. 1990'larda ve 2000'lerin başlarında ABD'ye yönelik bazı terör saldırıları, ülkede terör riskine karşı bir farkındalığın oluşmasını sağlamıştır. 26 Şubat 1993 tarihinde Dünya Ticaret Merkezi'ne düzenlenen ilk saldırı, 7 Ağustos 1998 tarihinde Tanzanya ve Kenya'daki ABD büyükelçiliklerinin bombalanması ile 12 Ekim 2000'de Yemen'de USS Cole isimli ABD savaş gemisine El Kaide'nin düzenlediği saldırı, hükümetin terör riskini yeniden gözden geçirmesi açısından uyarı niteliğindeki gelişmelerdir. Saldırıları öncelikle ülkenin denizaşırı varlıklarına yönelik olmakla birlikte, terör tehdidinin azaltılması ve ülke içinde yaşanabilecek herhangi bir saldırı hâlinde verilecek yanıtın koordine edilmesi için birtakım düzenlemeler yapılması, federal kurumlarca terör riskinin kabulü açısından önemlidir (Comfort, 2005: 339-340).

ABD'de olası terör saldırılarına karşı “sonuç yönetimi” şeklinde adlandırılan bir tepki biçimi uygulanmıştır. *Federal Acil Durum Ajansı (Federal Emergency Management Agency-FEMA)*, öncelikle hayat kurtarma operasyonlarına, ikinci olarak ise terör mağdurlarına yardım ve terörden zarar görenlerin kurtarılmasına yoğunlaşarak, sonuç yönetiminden sorumlu birimi teşkil etmektedir. Federal Müdahale Planı kapsamında, FEMA'nın yanı sıra sekiz federal kurum da (*Ulaştırma Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Sağlık ve İnsan Hizmetleri Departmanı, Çevre Koruma Ajansı, Konut ve Kentsel Gelişim Departmanı, Genel Muhasebe Ofisi ve Ulusal İletişim Servisi*) afet faaliyetlerinde liderlik yapmaları için tayin edilmiştir (Comfort, 2002; FEMA, 2000). FEMA, bilgi ve sonuç yönetimine ek olarak, kentsel arama-kurtarma faaliyetlerinden de sorumludur. Bununla birlikte, afetzedelerin her türlü ihtiyaçlarının giderilmesi ve bakımları için belirlenen lider kuruluş ise bir STK olan Amerikan Kızıl Haçı'dır (American Red Cross) (Comfort, 2005: 340).

11 Eylül 2001'de *İkiz Kuleler (New York'ta Yer Alan Dünya Ticaret Merkezi Binaları) ve Pentagon'a (Washington'da Bulunan ABD Savunma Bakanlığı Genel Merkezi)* yönelik düzenlenen terör saldırıları ve 2005'te yaşanan Katrina Kasırgası, Kobe Depremi'nin Japon afet yönetimi sisteminde bir dönüm noktası olmasıyla aynı etkiyi ortaya çıkarmıştır. ABD hükûmetinin terör tehdidinde dair politikalarının yetersiz ve etkisiz olduğu algısının yaygınlaştığı bu eleştirel ortam, yeni politikalara, düzenlemelere ve stratejilere geçişi kolaylaştırmıştır. Özellikle Katrina Kasırgası sonrasında sivil toplumun güçlenmesi, *Ulusal Afette Aktif Gönüllü Kuruluşlar'ın (National Voluntary Organizations Active in Disaster-NVOAD)* afet yönetimindeki katılımının artması ve daha etkin olması sonucunu doğurmuştur (Haddow vd., 2017: 318). Böylelikle sivil toplumun yerel kapsamda daha etkin ve verimli olması amacıyla STK'ların bir koalisyonu olan *Afette Aktif Gönüllü Kuruluşlar'a (Voluntary Organizations Active in Disaster-VOAD)* fazlasıyla yönelim gerçekleşmiştir. Bu dönemden itibaren ABD afet yönetimine sivil toplum katkısı giderek gelişmiş ve ABD güncel açıdan bu alanda lider ülke pozisyonuna gelmiştir (Jung & Ha, 2021: 1-7).

ABD'de doğrudan STK'lara bağlı olmasa da sivil toplum kaynaklı birtakım olumsuzluklardan bahsedilebilir. Herhangi bir STK'ya dâhil olmayan bağımsız gönüllüler, bazı durumlarda afetzede topluluklara mutlak ihtiyaçları olmayan mal veya hizmet sağlamaya çalışarak afet yönetimine olumsuz etki edebilmektedirler (Emergency Management Institute, 2013). Bununla birlikte, geniş perspektiften bakıldığı zaman gönüllüler barınak (evcil hayvanlara da dâhil), temizlik, ulaşım, rehabilitasyon veya gıda, kıyafet, toplu bakım sağlama gibi konularda afetzedelere önemli desteklerde bulunmaktadır (Jung & Ha, 2021: 6).

Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerde STK'ların Afet Yönetimindeki Konumu

Bangladeş'te STK'ların Afet Yönetimindeki Konumu

Bangladeş'in 1971 yılında bağımsız olmasıyla afetlerle mücadeleleri de dönüşüme uğramıştır. Ülkede modern afet yönetimi anlayışı, teorik ve uygulama anlamında bu dönemden sonra başlamıştır. Bu süreçte devlet, merkezi figür olarak ortaya çıkarken, Bangladeş'teki kalkınma ortakları ve STK'lar afet yönetiminde önemli bir role bürünmüşlerdir. Ayrıca önceki dönemlerde yardım ve rehabilitasyon faaliyetlerinin merkeze alındığı afet yönetimi, bağımsızlıktan sonra afetlerin tahmini ile hazırlıktan, uzun vadeli yardım, yeniden yapılanma, geleceğe dönük afet risk yönetimine kadar geniş bir yelpazeyi içeren kapsamlı ve karmaşık bir yapıya dönüşmüştür. 1988 yılındaki sel ve 1991'deki kasırgaya verilen yetersiz tepki sonucu yaşanan afetler, ülkedeki afet yönetiminin dönüşümünde etkili olan diğer faktörleri oluşturmaktadır (Abdus Sabur, 2012: 30).

Ülkede 1990'ların başındaki afet yönetiminin değişiminin etkili ve verimli olduğu ifade edilebilir. Bu dönemde uzman bir afet yönetimi organına gereksinim duyulmuş ve 1993'te *Afet Yönetim Bürosu (Disaster Management Bureau-DMB)* kurulmuştur. DMB çatısı altında ise Bangladeş afet yönetimi politikalarının oluşturulması ve koordinasyonu görevini yapan üç kurum bulunmaktadır. Bu kurumlar *Ulusal Afet Yönetim Konseyi (National Disaster Management Council-NDMC)*, *Bakanlıklar Arası Afet Yönetimi Koordinasyon Komitesi (Inter-Ministerial Disaster Management Coordination Committee-IMDMCC)* ve *Ulusal Afet Yönetimi Danışma Komitesi'dir (National Disaster Management Advisory Committee-NDMAC)* (Abdus Sabur, 2012: 41).

DMB çatısı altında faaliyetlerini sürdüren üç kurum içerisinde NDMAC, sivil toplumun çeşitli paydaşlarını barındırması nedeniyle önemlidir. Başbakan'ın aday gösterdiği ve afet yönetimi alanında önde gelen bir kişinin yönettiği organ olan NDMAC, farklı paydaşlardan temsilciler içermektedir. Afete eğilimli bölgeleri temsil eden parlamenterler, bürokratlar, STK'lar, üniversiteler, bağış kuruluşları, iş insanları, bankacılar ve askerî personellere ek olarak

İktidar içinden ve dışından birçok profesyonel, NDMAC için çalışmaktadır. Görüldüğü üzere NDMAC, hükûmete dâhil olmayan pek çok üyeyi bünyesinde barındırmakta; hatta NDMC ve IMDMCC'nin aksine hükûmet dışı bir temsilci tarafından yönetilmektedir. İlgili kurum, afet yönetiminin teknik ve sosyoekonomik yönlerine ilişkin olarak NDMC, *Gıda ve Afet Yönetimi Bakanlığı (The Ministry of Food and Disaster Management-MoFDM)* ve DMB'ye önerilerde bulunup afet yönetimine dair sorunlara çözüm üretmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda kurum; uzmanlarca eğitimler, çalıştaylar, araştırmalar ve tartışma forumları düzenlemek gibi sorumluluklar taşımaktadır. Ayrıca en önemlisi NDMAC, ulusal afet yönetimi açısından zirve danışma organıdır (Abdus Sabur, 2012: 41).

Bangladeş afet yönetiminin çeşitli alanlarında ulusal düzeyde faaliyet gösteren başka pek çok kurum bulunmaktadır. Bunlardan bazıları sivil toplumla doğrudan ilişkili olup özellikle *Afet Yönetimi Eğitimi ve Halkı Bilinçlendirme Görev Gücü (Disaster Management Training and Public Awareness Building Task Force-DMTPABTF)* ve *STK Afet Yönetimi Koordinasyon Komitesi (NGO Coordination Committee on Disaster Management-NGOCC)* bahsi geçen kurumlar arasından öne çıkmaktadır. DMTPABTF, DMB Genel Müdürü tarafından yönetilen bir kurumdur. İlgili kurum; hükûmet, STK'lar ve diğer bazı kuruluşların afetlere yönelik eğitim, afet farkındalığını artırma ile halkı bilinçlendirme faaliyetlerini koordine etme yetkisine sahiptir. Yine DMB Genel Müdürü'nün başkanlık yaptığı NGOCC, ülke çapındaki afet temalı STK'ların tüm etkinliklerini takip etmekte, incelemekte ve koordine etmektedir. Afet yönetiminin tüm aşamalarında vazife ve yetkileri bulunan bu kurumların ulusal afet yönetiminde öncü konuma sahip oldukları da ifade edilebilir (Abdus Sabur, 2012: 42).

Buckland (1998), Bangladeş'teki STK'ların geleneksel anlamda önemli bir role sahip olduklarını savunmaktadır. Öyle ki, Bangladeş afet yönetimine doğrudan ya da dolaylı biçimde dâhil olmayan neredeyse hiçbir STK bulunmamaktadır. Ayrıca ülkedeki kalkınma ortakları ve bünyelerindeki çeşitli kurumlar sadece kamu kurumları aracılığıyla değil, çok sayıda STK vasıtasıyla da afetzedelere yardımlar yapmaktadır (Buckland, 1998). Dolayısıyla ülkedeki STK'ların imkânlarının geniş ve potansiyellerinin fazla olduğu belirtilebilir.

Türkiye'de STK'ların Afet Yönetimindeki Konumu

1999 yılının 17 Ağustos gününde Gölcük merkezli ve 12 Kasım günü Düzce merkezli gerçekleşen iki büyük deprem, Türkiye'de birçok alanda olduğu gibi afet yönetimi açısından da dönüm noktalarıdır. Toplumsal temelli zihinsel değişim ve dönüşüm, bu dönüm noktalarının en önemli sonuçları olarak ön plana çıkmıştır. Söz konusu büyük depremlere kadar Türkiye'de mevcut olan afet yönetimi ve devlet ile sivil toplum ilişkilerine yönelik standart düşünce kalıpları değişerek; bilhassa siyasetçiler, bilim insanları ve gazeteciler bu ilişkilere dair bazı yeni söylemler oluşturmuştur (Çakı, 2020: 15-16). Akgüngör (2010), özellikle Türk aydınları bakımından bu zihinsel dönüşümü bir "*milat*" olarak nitelendirmiştir. Akgüngör'ün milat tanımlaması diğer pek çok yazar tarafından da kabul edilmiştir (Jalali, 2002; Odabaş, 2016; Özerdem & Jacoby, 2006; Yavaş, 2005). Bahsi geçen araştırmasında Akgüngör (2010: 9-14), depremlerde devletin fazlasıyla etkisiz ve başarısız olduğunu, böylelikle devlete yönelik "*her şeye muktedir*" ve "*baba*" imajlarının sarsıldığını ifade ederek, bu imaj sarsılmasının Arama Kurtarma Derneği'nin (AKUT) öne çıkmasını sağladığını belirtmiştir.

Afet yönetişimi bağlamında Türkiye'nin konumunun ve gelişmişlik seviyesinin yetersizliğine dair görüşler, literatürde bazı yazarlarca ifade edilmiştir. Türkiye'deki merkezî devlet yapısının varlığından söz eden Özerdem ve Jacoby (2006: 99-107), özellikle doğal afet yönetimi sisteminde siyasi elit kesimin sivil toplumu hoş görmediğinden ve sivil topluma ağır kısıtlamalar getirdiğinden söz etmektedir. Yazarlar açısından bu durum, STK'ların insani yardımları politik bir araç olarak kullanmaları olasılığının devlet kademesinde tereddüt

oluşturmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Hem Jalali (2002) hem de Özerdem ve Jacoby (2006: 99-107), Türkiye’de sivil topluma karşı devlet kaynaklı baskı ortamının sivil toplumun zayıflığında esas faktör olduğunu vurgulayarak afet yönetişiminin gelişmeme sebebini devletle ilişkilendirmektedirler. Bu görüşlerin yanı sıra Aydın ve Özgür (2014: 400), kudretli ve egemen devlet mekanizması ile zayıf sivil toplum ilişkisinin sonucunda afet yönetimi organizasyonundaki düşük performansın vuku bulunduğunu belirtmişlerdir. Yazarlara göre bu durum, afetlere karşı güvenlik zafiyetleri yaratmaktadır.

STK’ların afet yönetimine katkıları bakımından tartışmalı ve zorlu olarak nitelendirilebilecek ortama karşın, devlet politikaları gereğince STK’lara geniş sorumlulukların da verildiği görülmektedir. Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP), bu açıdan dikkat çekici bir örnektir. Afet ve Acil Durum Yüksek Kurulu’nca 20 Aralık 2013’te 2013/2 sayılı karar neticesinde kabul edilip 3 Ocak 2014 tarihli 28871 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmasıyla yürürlüğe giren TAMP, adından da anlaşılacağı üzere afet olmadan önce, afet esnasında ve afet sonrasındaki müdahale planlamasının esaslarını belirlemeye yöneliktir. Ayrıca afet ve acil durumlardaki müdahale faaliyetlerinde görevlendirilecek hizmet grupları ile eş güdüm birimlerinin rollerinin ve sorumluluklarının tanımlanması da planın bir başka önemli yönüdür. TAMP’ta kayda değer şekilde vurgulanan STK’ların, plan kapsamındaki paydaşlar arasında bulunduğu belirtilmektedir. Buna ek olarak, Türkiye’nin her ilinde bulunan ve valilerin başkanlık yaptığı İl Afet ve Acil Durum Koordinasyon Kurulu’nda STK temsilcilerinin de olması gerektiği vurgulanmıştır. Afet ve acil durumlarda kritik öneme sahip on beş çalışma grubuna bağlı destek çözüm ortaklarından biri de STK’lardır. Bu bağlamda STK’lar, çalışma gruplarında ana çözüm ortağı olan bakanlık, kurum ve kuruluşların koordinasyonu için görevlendirilen paydaşlar arasındadır (AFAD, 2023a). Bahsedilen on beş çalışma grubu aşağıda gösterilmiştir:

- Afet Haberleşme Grubu,
- Afet Arama ve Kurtarma Grubu,
- Afet Sağlık Grubu,
- Afet Tahliye Yerleştirme ve Planlama Grubu,
- Afet Nakliye Grubu,
- Afet Ulaşım Altyapı Grubu,
- Afet Barınma Grubu,
- Afet Beslenme Grubu,
- Afet Psikososyal Destek Grubu,
- Afet Enkaz Kaldırma Grubu,
- Afet Tarım Orman Gıda Su ve Hayvancılık Grubu
- Afet Kimliklendirme ve Defin Grubu,
- Afet Aynı Bağış Depo Yönetimi ve Dağıtım Hizmet Grubu,
- Afet Teknik Destek ve İkmal Grubu,
- Ulusal ve Uluslararası Nakdi Bağış Hizmet Grubu (AFAD, 2023a).

Dünya çapında yaşanan birçok afetten sonra, Türkiye’deki bazı STK’lardan kayda değer uluslararası yardımlar yapılmıştır. Özellikle insani alanda gerçekleşen bu yardımlarda, *Türkiye Kızılay Derneği* ile *İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH)* ön plana çıkan

iki STK'dır. Öyle ki 2004 yılındaki Güneydoğu Asya Depremi, 2005'teki Pakistan Depremi, 2006'da Lübnan'da yaşanan insani kriz, 2008'deki Gazze rizi, 2010 yılındaki Şili ve Haiti depremleri, yine aynı yıldaki Pakistan Seli, 2011'deki Japonya Depremi, 2014 yılında Balkanlar'da görülen sel, 2015 Nepal Depremi gibi pek çok afette, Kızılay ve İHH tarafından afet bölgelerine insani yardım sağlanmıştır (Acer & Okumuş, 2023).

6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan ve Kahramanmaraş'ın Pazarcık ile Elbistan ilçeleri olan iki büyük deprem, Türkiye'de afet yönetimi sistemindeki sıkıntıları ortaya çıkarmıştır. Yaklaşık 51 bin insanın hayatını kaybettiği, 120 bin insanın yaralandığı, 35 bin binanın yıkıldığı ve 14 milyon kişinin etkilendiği bu depremlerde, kamu kurumları ve ulusal STK'ların tam anlamıyla yeterli olmadıkları görülmüştür. Bu nedenle, uluslararası yardım talebinde bulunulmuştur. Talep, aralarında Türkiye'nin zaman zaman diplomatik sorunlar yaşadığı ABD, İsrail, Fransa, Ermenistan ve Yunanistan da bulunduğu 82 ülke tarafından kabul görmüştür. Böylelikle çalışmalara katılan ülkeler, arama-kurtarma, insani yardım ve sahra hastaneleri kurma gibi alanlarda uzman olan 9 binden fazla kamu ve STK personelini afet bölgesine yönlendirmiştir (Acer & Okumuş, 2023; BBC, 2023).

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinden sonra, Balıkesir ilinde bulunan bazı STK'lar da afet bölgesindeki çalışmalara destek olmuştur. Arama-kurtarma odaklı olan bu çalışmalarda STK'lar, uzman ekiplerini görevlendirmişlerdir. *911 Arama ve Kurtarma Derneği* 90, *Dursunbey Arama ve Kurtarma Derneği* 16, *Gönen Doğal Afetler Arama Kurtarma ve İlk Yardım Derneği (GÖNDAK)* ise 14 kişilik ekipleriyle arama-kurtarma faaliyetlerine katkı sağlamıştır (Anadolu Ajansı, 2023; Balıkesir Birlik Gazetesi, 2023).

Yöntem

Araştırmanın evreni, Balıkesir il sınırları içerisinde afet yönetimi sistemi dâhilinde yer alan ve faaliyet alanları insani yardım, ilk yardım, acil durum ve arama-kurtarma olan STK'lardır. Evrende yer alan STK'ların doğru bir şekilde belirlenebilmesi için 14 Şubat 2022 tarihinde Balıkesir İl Sivil Toplumla İlişkiler Müdürlüğüne başvurulmuş ve ilgili kurumdan STK'ların isimleri, faaliyet alanları ve iletişim bilgileri elde edilmiştir. Toplam 19 tane olan bu STK'ların bilgilerinin yanı sıra bu STK'lar arasında yer almayan fakat faaliyet alanı insani yardım olan İHH Balıkesir ile İHH Bandırma Şubesi de çalışmaya eklenmiş ve evrendeki STK sayısı 21'e ulaşmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Araştırma Evrenini Oluşturan STK'lar, Faaliyet Alanları ve Buldukları İlçeler

STK'nın İsmi	STK'nın Faaliyet Alanı	STK'nın Bulunduğu İlçe
911 ARAMA VE KURTARMA DERNEĞİ	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	BANDIRMA
AYVALIK DOĞAL AFETLER ARAMA KURTARMA VE İLK YARDIM DERNEĞİ (ADAK)	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	AYVALIK
BALIKESİR ARAMA KURTARMA DERNEĞİ	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	KARESİ
BALIKESİR DAĞCILIK VE ARAMA KURTARMA İHTİSAS KULÜBÜ DERNEĞİ (BALDAK)	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA-SPOR (SPOR KULÜPLERİ VE ÜST KURULUŞLARI)	KARESİ
BANDIRMA DAĞCILIK VE ARAMA KURTARMA DERNEĞİ (BANDAK)	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA-SPOR (SPOR KULÜPLERİ VE ÜST KURULUŞLARI)	BANDIRMA

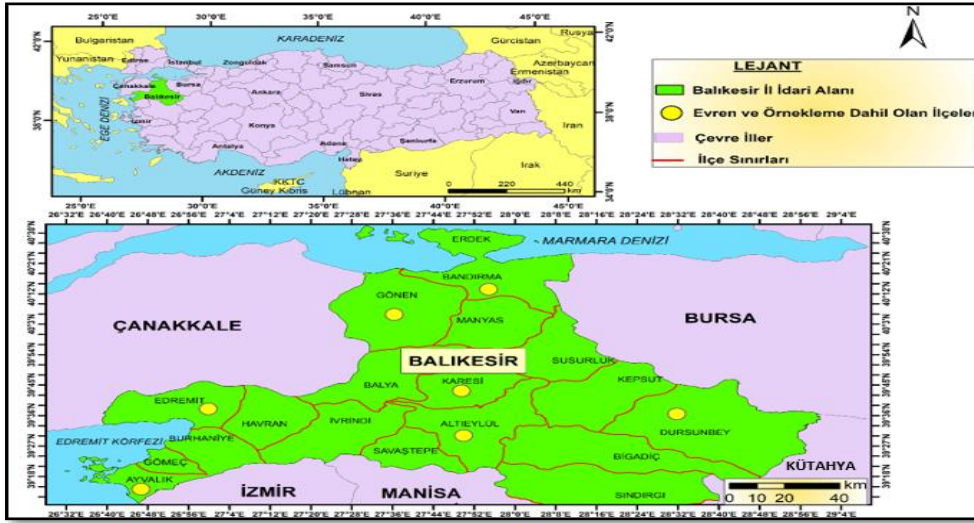
DURSUNBEY ARAMA VE KURTARMA DERNEĞİ	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	DURSUNBEY
DURSUNBEY TELSİZ VE RADYO AMATÖRLERİ DERNEĞİ	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	DURSUNBEY
GÖNEN ARTEMEA DOĞAL AFETLER ARAMA KURTARMA VE İLK YARDIM DERNEĞİ	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	GÖNEN
GÖNEN DAĞCILIK VE ARAMA KURTARMA SPOR KULÜBÜ DERNEĞİ	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA-SPOR (SPOR KULÜPLERİ VE ÜST KURULUŞLARI)	GÖNEN
GÖNDAK	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	GÖNEN
GÖNEN TELSİZ VE RADYO AMATÖRLERİ DERNEĞİ	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	GÖNEN
İDA DAĞCILIK VE ARAMA KURTARMA İHTİSAS KULÜBÜ DERNEĞİ (İDADAK)	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA-SPOR (SPOR KULÜPLERİ VE ÜST KURULUŞLARI)	KARESİ
İHH BALIKESİR DERNEĞİ ¹	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	KARESİ
İHH BANDIRMA ŞUBESİ ¹	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	BANDIRMA
TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ ALTIEYLÜL ŞUBESİ	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	ALTIEYLÜL
TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ BALIKESİR ŞUBESİ	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	ALTIEYLÜL
TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ BANDIRMA ŞUBESİ	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	BANDIRMA
TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ EDREMİT ŞUBESİ	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	EDREMİT
TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ KARESİ ŞUBESİ	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	KARESİ
TÜRKİYE RADYO AMATÖRLERİ CEMİYETİ (TRAC) BALIKESİR ŞUBESİ	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	ALTIEYLÜL
TÜRKİYE RADYO AMATÖRLERİ CEMİYETİ DERNEĞİ EDREMİT ŞUBESİ	İLK YARDIM, ACİL DURUM VE ARAMA-KURTARMA	EDREMİT

Araştırma kapsamında afet alanında faaliyet gösteren STK'ların bulunması ve dolayısıyla en verimli görüşmelerin bu grupla gerçekleştirileceği ön kabulüyle araştırmada amaçlı örneklem tercih edilmiştir. Ayrıca araştırma evrenindeki STK sayısının nispeten az olması sebebiyle evreni oluşturan 21 STK ile araştırma kapsamında görüşülmesi amacıyla iletişime geçilmiştir. Mevzubahis STK'lar arasındaki *Gönen Telsiz ve Radyo Amatörleri Derneği* ile *Türkiye Radyo Amatörleri Cemiyeti Derneği Edremit Şubesi* görüşme yapmayı kabul etmemiştir. Bu STK'lar dışında kalan 19 STK'nın tamamıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bir diğer deyişle, şekil 3'ten de anlaşılacağı üzere araştırma evreninde yer

¹ Bu STK'lar, Balıkesir İl Sivil Toplumla İlişkiler Müdürlüğünden alınan afet temalı STK listesinde yer almayıp araştırmacılar tarafından çalışmaya eklenmiştir.

alan tüm STK'larla olmasa da araştırma evrenini oluşturan tüm ilçelerde görüşmeler yapılmıştır. Böylece araştırma evreni ve örneklemindeki ilçe sayısı aynı kalarak yedi olmuştur.

Şekil 3: Araştırma Sahasının Konumu ile Evren ve Örneklemin Bulunduğu İlçeler

Verilerin yarı yapılandırılmış derinlemesine (açık sonlu) görüşme tekniği ile toplandığı bu çalışmada, araştırma konusuna ilişkin ayrıntılı ve çok yönlü değerlendirmelerin sağlanmasına imkân verdiği için bu teknik tercih edilmiştir. Zira açık sonlu, kısa görüşmeler ve grup görüşmeleri gibi görüşme çeşitleri incelendiğinde, görüşmelerin hedefine en çok açık sonlu tekniğin yarar sağladığı ifade edilebilir (Kaya, 2014). Görüşmeler 24 Şubat 2022 tarihinde başlayıp 2 Ağustos 2022'de son bulmuştur. Başkan, başkan yardımcısı, maaşlı çalışan ve üyeler düzeyinde yapılan bu görüşmeler 50 dakika ila 2 saat arasında gerçekleştirilmiştir. Her görüşmeden önce güven ortamının oluşturulması için katılımcılara, çalışmada isimlerinin ve hangi STK'ya bağlı olduklarının kesinlikle açıklanmayacağı ifade edilmiştir.

Katılımcıların ifadeleri bilimsel etik kurallar çerçevesinde, isimleri ve temsil ettikleri STK'lar belirtilmeden, sadece kodlar verilerek kullanılmıştır. Kızılay şubelerinin fazlalığından ve diğer STK'larla Kızılay temsilcileri arasındaki görüş farklılıklarının ortaya konmasının önemli olacağı ön kabulünden dolayı Kızılay temsilcilerinin görüşleri sadece STK ismi kullanılarak belirtilmiştir. Katılımcı kodları, katılımcıların yaşları, cinsiyetleri ve STK'lardaki statüleri tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Araştırma Kapsamındaki Kodları, Yaşları, Cinsiyetleri ve Bağlı Oldukları STK'lardaki Statüleri

Katılımcı Kodu	Yaşı	Cinsiyeti	Bağlı Olduğu STK'daki Statüsü
K1	52	Erkek	Başkan
K2	38	Erkek	Başkan
K3	43	Erkek	Başkan
K4	36	Erkek	Başkan Yardımcısı
K5	58	Kadın	Başkan Yardımcısı
K6	47	Erkek	Başkan
K7	54	Erkek	Başkan
K8	43	Erkek	Başkan
K9	47	Erkek	Başkan
K10	44	Erkek	Başkan
K11	60	Erkek	Başkan
K12	55	Erkek	Başkan
K13	33	Erkek	Maaşlı Personel
K14	54	Erkek	Başkan
K15	36	Kadın	Maaşlı Personel
K16	39	Erkek	Maaşlı Personel
K17	40	Erkek	Başkan
K18	45	Kadın	Maaşlı Personel
K19	25	Erkek	Maaşlı Personel

Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler, MAXQDA programı vasıtasıyla analiz edilmiştir. Bu kapsamda öncelikle görüşme metinleri araştırma konusu, soruları, amacı ve araştırmanın kuramsal çerçevesi göz önüne alınarak araştırmacılar tarafından kodlanmıştır. Birinci döngü kodlamada görülen eksiklikler sonucunda ikinci döngü kodlamada bazı kodlar ve alt kodlar çıkarılıp yenileri eklenmiştir. Tüm düzenlemelerden sonra alt kodların sayısı 181, kodların sayısı ise 12 olmuştur. Oluşturulan kodlar 4 alt temanın altında, alt temalar ise bir tema altında sınıflandırılmıştır. Tablo 3'te kodlar, alt temalar ve tema gösterilmektedir. Çok sayıda olduklarından dolayı alt kodlar tabloda yer almamaktadır. Alt kod ve kodlar, katılımcılar tarafından belirtilme sıklıklarına ve kod ilişkilerine göre analiz edilip yorumlanmıştır. Kod ilişkileri neredeyse tamamen araştırmacı veya araştırmacıların belirlediği bir yapı arz etmektedir. Çünkü görüşme metinlerinin kodlanması süreci yukarıda belirtilen unsurlara bağlı olarak yapılırsa dahi, araştırmacı ya da araştırmacıların bakış açıları kodlamaları

değiştirebilmektedir. Bir başka deyişle, aynı görüşme metnini farklı araştırmacılar farklı şekillerde kodlayabilmektedir.

Tablo 3: Analiz İçin Oluşturulan Kodlar, Alt Temalar ve Tema

Tema	Alt Tema	Kodlar
STK'ların Bakış Açısına Göre Afet Yöneti(şi)mindeki Roller	STK'ların Profilleri ve Sürdürülebilirlikleri	STK'ların Profilleri
		STK'ların Mali Varlıkları ve Hayatta Kalma Kapasiteleri
	STK'ların Toplumsal Yönlü Karakterleri ve Dâhili Bağlantıları	Bir Panzehir Olarak STK'lar
		Bir Zehir Olarak STK'lar
		Zamanda Yolculuk Yapan STK'lar
		Aynı Dili Konuşan STK'lar
		Farklı Dilleri Konuşan STK'lar
		STK'ların Sosyal Yönleri
	Afetlerin Afet Organizasyonuna ve Afet Algısına Etkisi	Şerrin Hayrının Dokunması
		STK'ların Yanında Durulma(ma)sı
	Afet Yönetimi Hiyerarşisinde Devlet ve STK'lar	Yerleşik ve Kronik Afet Bilinçsizliği
		Devlet ve STK'ların İlişkisel Koordinatlarının Belirlenmesi

Bulgular ve Tartışma

STK'ların Profilleri ve Sürdürülebilirlikleri

STK'ların Profilleri

Balıkesir ilindeki arama-kurtarma, ilk yardım ve acil durum temalı STK'ların profilleri göz önüne alındığında, toplam STK'ların yaklaşık yüzde 70'inin 21. yüzyılda kurulduğu görülmektedir. En eski STK 1935'te kurulan Kızılay Bandırma Şubesi, en yeni STK ise 2022 yılında kurulan Gönen Artemea Arama Kurtarma Derneği'dir (Tablo 4).

Tablo 4'te üye profilindeki cinsiyet dağılımı irdelendiğinde, Türkiye Kızılay Derneği Karesi Şubesi dışındaki bütün STK'larda erkek üyelerin kadınlardan fazla olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Türkiye Kızılay Derneği Karesi Şubesi'nin toplam üyelerinin yaklaşık yüzde 70'ini kadınlar oluşturmaktadır. Türkiye Kızılay Derneği Balıkesir Şubesi 800 üye ile en fazla üyeye sahip STK iken en az üyeye sahip STK'lar ise 22'şer üye ile Balıkesir Arama Kurtarma Derneği ile Dursunbey Telsiz ve Radyo Amatörleri Derneği'dir. 44 yaşındaki bir katılımcı, bağlı olduğu STK'nın üye sayısını belirtirken olması gereken arama-kurtarma ekip sayısı ile karşılaştırma yapmış ve şu sözleri söylemiştir:

“Yaklaşık 100 küsür üyemiz var. Bunlardan 30'a yakını aktif. Afetlerde görev alabilecek durumdadır. Zaten bu tip durumlarda ideal ekip sayısı 15'tir. Bizim ekip ideal sayının 2 katı.” (K10, Erkek)

STK üyelerinin eğitim durumları değerlendirildiğinde, neredeyse dengeli bir dağılım olduğu belirtilebilir. Bazı STK temsilcileri üyelerinin eğitim durumlarını ifade ederken lise ve üniversiteyi bir arada kullanmıştır. Buna ek olarak katılımcıların yarıya yakını (8 kişi) üyelerinin çoğunlukla üniversite mezunu olduğunu ifade etmiştir (Tablo 4).

Tablo 4: Balıkesir İlindeki İlk Yardım, Arama-Kurtarma ve Acil Durum Temalı STK'ların Profilleri

STK'NIN İSMİ	KURULUŞ YILI	KADIN ÜYE	ERKEK ÜYE	TOPLAM ÜYE	ÜYELERİN YAŞ ORTALAMASI	ÜYELERİN ORTALAMA EĞİTİM DURUMU	AFAD AKREDİTASYONU DURUMU
911 ARAMA VE KURTARMA DERNEĞİ	1999	80	295	375 (300'Ü AKTİF)	40	ÜNİVERSİTE	YOK (BAŞVURU SÜRECİNDE)
ADAK	2013	46	106	152 (120'Sİ AKTİF)	45	ÜNİVERSİTE	YOK
BALDAK	2005	51	76	127 (90'I AKTİF)	45	ÜNİVERSİTE	YOK (BAŞVURU SÜRECİNDE)
BALIKESİR ARAMA KURTARMA DERNEĞİ	2017	5	17	22 (TÜMÜ AKTİF)	35	ÜNİVERSİTE	YOK
BANDAK	2000	40	150	190 (90'I AKTİF)	45	ÜNİVERSİTE	VAR
DAK	2019	8	37	45 (TÜMÜ AKTİF)	35	LİSE VE ÜNİVERSİTE	VAR
DURUNBEY TELSİZ VE RADYO AMATÖRLERİ DERNEĞİ	2005	2	20	22 (TÜMÜ AKTİF)	45	LİSE	YOK
GÖNDAK	1999	40	60	100 (30'U AKTİF)	30	LİSE VE ÜNİVERSİTE	YOK (BAŞVURU SÜRECİNDE)
GÖNEN ARTEMEA DOĞAL AFETLER ARAMA KURTARMA VE İLK YARDIM DERNEĞİ	2022	1	24	25 (TÜMÜ AKTİF)	32	LİSE VE ÜNİVERSİTE	YOK
GÖNEN DAĞCILIK VE ARAMA KURTARMA SPOR KULÜBÜ DERNEĞİ	2019	27	52	79 (TÜMÜ AKTİF)	35	LİSE VE ÜNİVERSİTE	YOK
İDADAK	2009	20	30	50 (25'İ AKTİF)	50	LİSE VE ÜNİVERSİTE	YOK
İHH BALIKESİR DERNEĞİ	2013	16	19	35 (15'İ AKTİF)	40	ÜNİVERSİTE	YOK
İHH BANDIRMA ŞUBESİ	2011	12	14	26 (TÜMÜ AKTİF)	50	LİSE	YOK
TRAC BALIKESİR ŞUBESİ	1997	10	44	54 (TÜMÜ AKTİF)	45	ÜNİVERSİTE	VAR

TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ ALTIEYLÜL ŞUBESİ	2019	13	32	45 (38'İ AKTİF)	35	ÜNİVERSİTE	YOK
TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ BALIKESİR ŞUBESİ	1975	200	600	800 (120'Sİ AKTİF)	50	LİSE	YOK
TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ BANDIRMA ŞUBESİ	1935	20	143	163 (TÜMÜ AKTİF)	50	LİSE	YOK
TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ EDREMİT ŞUBESİ	1947	40	85	125 (TÜMÜ AKTİF)	45	LİSE	YOK
TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ KARESİ ŞUBESİ	2019	46	19	65 (54'Ü AKTİF)	50	LİSE	YOK

Örneklemedeki STK'ların farklı uzmanlık sahalarının bulunduğu dikkat çekmektedir. Arama-kurtarma, ilk yardım ve acil durum gibi uzmanlık alanlarına sahip STK'ların yanı sıra insani yardım hatta sportif faaliyetleri merkeze alan STK'lar da mevcuttur. Bazı katılımcılar, uzmanlık alanlarının belirli durumları değil farklı koşulları da içerdiğini vurgulamak amacıyla aşağıdaki cümleleri söylemiştir:

“Arama-kurtarma konusunda uzmanız. Ormanda, denizde, enkaz altında her türlü arama kurtarma çalışmasına katılıyoruz.” (K9, 47, Erkek)

“Bunun dışında karda, buzda, dağda, ormanda arama kurtarma çalışmaları yapıyoruz. Doğada her şartta kaybolma, yaralanma durumlarıyla ilgileniyoruz.” (K7, 54, Erkek)

STK'ların bir kısmı, kalite düzeylerinin yükselmesi için uzmanlık sahalarına yönelik eğitimleri olan üyelere öncelik vermeyi tercih etmektedirler. Bu durum aynı zamanda ilgili STK'ların başarılarının artması ve varlıklarının sürdürülebilir olmasını da sağlayabilmektedir. Bahsedilen noktaya değinen bir katılımcı, eğitimleri olan üyeleriyle diğer alanlardaki üyelerini kıyaslayarak şöyle bir yorumda bulunmuştur:

“Arama-kurtarma ekibimiz kuruluşumuzdan beri varlar. Kemik bir ekibimiz var. Hatta kuruluşumuzdan önce de bu ekibimiz mevcuttu. Ama diğer kalan üyelerimiz de faydasız değil tabii. Her üyemizin bir katkısı oluyor yani bir şekilde. Üyelerimizin birçoğu da Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) eğitmen eğitmeni. Ayrıca itfaiyeden yangın ve AFAD'dan ilk yardım eğitimi alan üyelerimiz var. Ayrıca üyelerimizin hepsinin telsiz eğitimleri de var.” (K2, 38, Erkek)

Diğer bir katılımcı, arama-kurtarma ekiplerinin niteliğinin belli bir amaç doğrultusunda belirlendiğinin altını çizmiş fakat başka mesleklerden de üyelerinin var olduğunu aşağıdaki cümlelerle belirtmiştir:

“Arama-kurtarma ekibimiz inşaat sektöründen arkadaşlar. Tesadüf değil bu tabii. Enkazı en iyi anlayabilecek ve çözebilecek meslek grubu olduğu için böyle. Bunların

dışında muhasebeci, savcı, pazarlamacı vs. pek çok meslek grubundan üyelerimiz var.” (K10, 44, Erkek)

2020 yılında, TAMP doğrultusunda AFAD akreditasyon sistemi uygulamaya geçmiştir. Bu doğrultuda afetlerde ve acil durumlarda, faaliyetler yapmayı hedefleyen kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör, STK’lar ve AFAD gönüllüleri gibi paydaşlar arasında standartların tespit edilmesi, eş güdüm sağlanması ve afet yönetimi performansının artırılması hedeflenmiştir. AFAD akreditasyonunun belki de en önemli özelliği ise akreditasyonu bulunmayan ekiplerin ve ekip üyelerinin afet eğitimleri, tatbikatlar ve afet sonrasındaki arama-kurtarma gibi süreçlere katılamamasıdır (AFAD, 2023b). Bu açıdan, çalışma kapsamındaki STK’ların profillerinin daha sağlıklı anlaşılması amacıyla AFAD akreditasyon durumları da sorulmuş ve akreditasyon sahipliğinin çok az STK’da mevcut olduğu ortaya çıkmıştır. Öyle ki sadece BANDAK, DAK ve TRAC Balıkesir Şubesi’nin AFAD akreditasyonu bulunmaktadır. 911 Arama-Kurtarma Derneği, BALDAK, Balıkesir Arama Kurtarma Derneği ve GÖNDAK temsilcileri ise akreditasyona başvurduklarını belirtmişlerdir² (Tablo 4). AFAD akreditasyonu başvurusu yaptıklarına değinen bir katılımcı, ayrıca akreditasyonun önemine ve sahip olmayanların karşılaşacağı yaptırımlara binaen şu değerlendirmeleri yapmıştır:

“Şu anda akreditasyon başvuru sürecindeyiz. Bundan sonra akreditasyonu olmayan STK’ların afet operasyonlarına katılamamaları da söz konusu olacak.” (K9, 47, Erkek)

Başka bir katılımcı, akreditasyonun değerlendirme ölçütlerine de vurgu yapıp şu cümleleri söylemiştir:

“Bu akreditasyon olayı yeni çıktı tabii. Biz federasyon olarak başvurduk buna. Hafif arama, orta arama ve ağır arama diye üç gruba ayırmışlar akreditasyon kriteri olarak. Biz ağır aramaya başvurduk. Derneklerin üye sayılarını, üyelerin vasıflarını vs. koymuşlar kriter olarak. Şartları ağır akredite olmanın. Ama biz başvurduk dediğim gibi ve haber bekliyoruz.” (K10, 44, Erkek)

Akreditasyon kriterlerinin ağırlığına değinen K10, bu durumdan yakınmamış aksine tabela dernekleri ve enkazlardaki gereksiz STK’ların bu ağır kriterleri zorunlu kıldığını savunmuştur. Diğer bir deyişle, zaman içinde ortaya çıkan yanlış uygulamalar ve suistimler, AFAD akreditasyonunun başvuran tüm STK’lara değil, belirli nitelikleri taşıyan STK’lara verilmesi sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte, araştırma örneklemini içerisinde AFAD akreditasyonunun sadece üç STK’da bulunması ve bu STK’lar içerisinde afet faaliyetlerinde çokça tecrübesi olan birçok STK’nın bulunmaması dikkat çekmektedir.

Örneklemdaki STK’ların görev yaptıkları afetler, profillerinin anlaşılması için bir başka önemli husustur. Söz konusu faaliyetler görüşmelerde, katılımcıların bağlı oldukları STK’ların kuruluş yılları göz önüne alınarak, güncel yakın olan zaman dilimlerini içerecek şekilde sorulmuştur. Örneğin, 2005’te kurulan BALDAK veya 2011’de kurulan İHH Balıkesir Derneği’ne son on yılda yaptıkları, 2019 senesinde kurulmuş olan DAK ve Kızılay Karesi Şubesi’ne ise kuruluşlarından beri yaptıkları afet faaliyetleri sorulmuştur. Yine de bazı katılımcılar, sorulan zaman diliminin dışında olan faaliyetlerini de belirtmişlerdir. Buna göre tablo 5 incelendiğinde afet sonrası süreçlerde birden fazla kez görev alan STK sayısının 8 olduğu ve bu STK’ların çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Afet sonrası bir kez görev alan STK sayısı 6, hiç görev almayan STK sayısı ise 5’tir. Ayrıca Balıkesir’deki STK’ların birçoğunun, 30 Ekim 2020’de yaşanan İzmir Depremi’nde faaliyet yaptıkları anlaşılmaktadır (Tablo 5).

² 911 Arama ve Kurtarma Derneği ile GÖNDAK, gerçekleştirilen görüşmelerden sonra akreditasyonlarını almışlardır. Zira bahsi geçen STK’lar, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinden sonraki faaliyetlere katılmışlardır.

Tablo 5: Balıkesir İlindeki İlk Yardım, Arama-Kurtarma ve Acil Durum Temalı STK'ların Son Yıllardaki Afetlere Katılım Durumları³

STK'NIN İSMİ	SON YILLARDAKİ AFETLERE KATILIM DURUMU VE VARSA GÖREV ALINAN AFETLER
911 ARAMA VE KURTARMA DERNEĞİ	1995 Afyon-Dinar Depremi, 1999 Kocaeli-Gölcük ve Düzce depremleri, 2011 Van Depremi, 2020 İzmir Depremi, 2021 Muğla-Fethiye ve Marmaris orman yangınları, 2021 Kastamonu-Bozkurt Seli (Tümü arama-kurtarma faaliyeti)
ADAK	2016 Ayvalık Mermer Madeni Kazası ve Ayvalık-Küçükköy Orman Yangını, 2020 İzmir Depremi (Tümü arama-kurtarma faaliyeti)
BALDAK	2011'de İzmir-Balıkesir yolunun yoğun kardan dolayı trafiğe kapanması (Gıda dağıtımı)
BALIKESİR ARAMA KURTARMA DERNEĞİ	2018-2022 arasında Balıkesir'de yaşanan 20 büyük trafik kazası (Kurtarma faaliyeti)
BANDAK	Faaliyet yok.
DAK	2020 İzmir Depremi (Arama-kurtarma faaliyeti)
DURSUNBEY TELSİZ VE RADYO AMATÖRLERİ DERNEĞİ	Faaliyet yok.
GÖNDAK	2004 Konya Zümrüt Apartmanı Faciası, 2011 Van Depremi, 2020 İzmir Depremi (Tümü arama-kurtarma faaliyeti)
GÖNEN ARTEMEA DOĞAL AFETLER ARAMA KURTARMA VE İLK YARDIM DERNEĞİ	Faaliyet yok.
GÖNEN DAĞCILIK VE ARAMA KURTARMA SPOR KULÜBÜ DERNEĞİ	Faaliyet yok.
İDADAK	Faaliyet yok.
İHH BALIKESİR DERNEĞİ	2020 İzmir Depremi (Gıda ve kıyafet yardımları)
İHH BANDIRMA ŞUBESİ	2020 İzmir Depremi (Gıda ve kıyafet yardımları)
TRAC BALIKESİR ŞUBESİ	2018'de Balıkesir şehir merkezinde yolların yoğun kardan trafiğe kapanması, 2020 İzmir Depremi (İkisinde de iletişim ve koordinasyon desteği)
TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ ALTIEYLÜL ŞUBESİ	2020 İzmir Depremi, 2021 Kastamonu ve Sinop selleri, Balıkesir-Edremit ve İvrindi orman yangınları, 2022 Balıkesir-Kepsut Orman Yangını (Hepsi gıda ve kıyafet yardımları)
TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ BALIKESİR ŞUBESİ	2020 İzmir Depremi, 2021'de Balıkesir şehir merkezinde yoğun kardan dolayı yolların trafiğe kapanması, 2021 Edremit Orman Yangını (Tümü gıda yardımları)

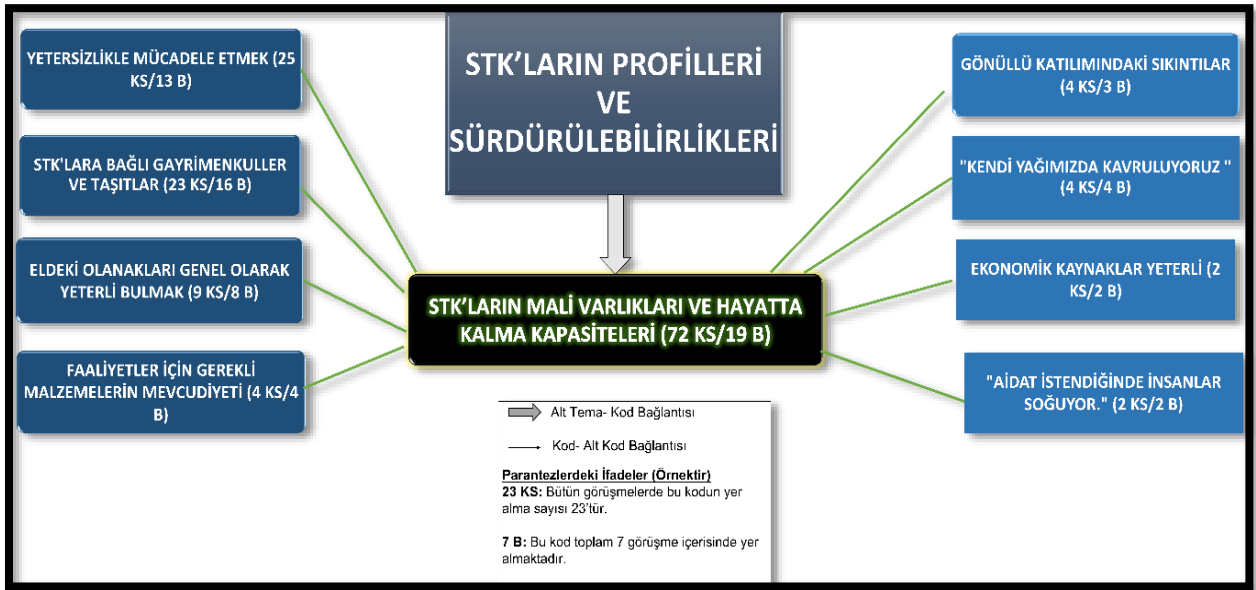
³ 911 Arama ve Kurtarma Derneği, DAK ile GÖNDAK'ın Kahramanmaraş depremlerindeki faaliyetleri görüşmelerden sonra olduğu için tabloda gösterilmemiştir.

TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ BANDIRMA ŞUBESİ	2018 Erdek Toprak Kayması (Gıda yardımı)
TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ EDREMİT ŞUBESİ	2021 Kaz Dağları Orman Yangını (Gıda yardımı)
TÜRKİYE KIZILAY DERNEĞİ KARESİ ŞUBESİ	2020 İzmir Depremi, 2021'de Balıkesir-Susurluk yolunun yoğun kardan dolayı trafiğe kapanması ve 2021 Kastamonu Seli (Tümü gıda ve kıyafet yardımları)

STK'ların Mali Varlıkları ve Hayatta Kalma Kapasiteleri

Potansiyel açıdan etkileri ve güçleri yadsınamayacak olan STK'lar, aynı zamanda varlıklarını devam ettirmekte birtakım zorluklarla da karşı karşıya kalabilmektedirler. Hatta bu tezin bir adım ileriye taşınıp STK'ların sürdürülebilirliklerinin her an ve fazlasıyla diken üstünde olduğunu belirtmek mümkündür. Bahsedilen zorluklar farklı şekillerde su yüzüne çıksa dahi, en önemli bariyer, tahmin edileceği üzere, ekonomidir. STK gelirlerinin faaliyetlerin devamlılığı için yeterli olup olmadığına yönelik soruda katılımcılar ekonomik zorluklara sıklıkla vurgu yapmış ve bir nevi *yetersizlikle mücadele edildiğini* savunmuşlardır. Şekil 4'te STK'ların sürdürülebilirliğine yönelik ortaya çıkan kod ve en sık tekrarlanan alt kodların sayısının yanı sıra kaç görüşmede yer aldıkları da gösterilmektedir.

Şekil 4: STK'ların Profilleri ve Sürdürülebilirlikleri Alt Temasında Yer Alıp Katılımcılar Tarafından En Sık Belirtilen Kodlar ve Alt Kodlar

Son yıllarda Türkiye'yi fazlasıyla etkileyen enflasyonun STK'lardan azade olması pek mümkün değildir. Bu açıdan, faaliyet devamlılığını sağlama konusunda katılımcılar enflasyonun karşılarında büyük bir duvar olduğunu altını şu sözlerle çizmişlerdir:

"Masraflar çok oluyor elektrik, su, ulaşım gibi. Kaynak bulmakta sıkıntılar yaşıyoruz. Sponsor bulmamız da zor oluyor. Bazen faaliyetlerimize para bulamadığımız bile oluyor. Malzemelerimizin tümü dolar üzerine. Dışarıdan alınıyor sonuçta. Dolayısıyla bugün 10 liraysa yarın kaç olacak belli değil. Artıyor fiyatlar hep. O da ayrı bir sıkıntı." (K9, 47, Erkek)

"En büyük engel ekonomik şartlar. Bizim kullandığımız tüm malzemeler dolar üzerinden. Fiyatları çok yüksek olabiliyor. Ama ülkenin hâli belli bir yandan da. Daha fazla ekonomik imkânımız olsaydı daha etkin bir STK profilimiz olabilirdi diye düşünüyorum." (K17, 40, Erkek)

Her ne kadar ekonomik zorluklardan çokça etkilenseler de STK'lar sürdürülebilirliklerini farklı şekillerde sağlayabilmektedir. Bu noktada, aldıkları bağışları ön plana çıkararak olduğu gibi üyelik aidatlarını ve faaliyet masraflarının üyelerce bireysel olarak karşılandığını belirtenler de mevcuttur. İHH ve Kızılay kendilerine yapılan bağışları aşağıdaki cümlelerle vurgulamışlardır:

“Halkımızdan ya da özel sektörden birtakım bağışlar da oluyor. Sık sık bağış alıyoruz hayırsız vatandaşlarımızdan.” (K8, 43, Erkek)

“Bize yapılan aynı ve nakdi birçok bağış var. Halktan aynı ve nakdi yardımlar oldu. Hatta ihtiyaçtan fazla yardım yapıldığını söyleyebilirim.” (K16, 39, Erkek)

Ekipman ve faaliyetlerin getirdiği masrafların üyelerce bireysel olarak karşılandığını belirten veya aidatları ön plana çıkararak bazı katılımcılar, bu sayede hayatta kaldıklarını söylemişlerdir. Esasen katılımcılar kendi kendilerine yetebildiklerini üstü kapalı biçimde belirterek şu değerlendirmeleri yapmışlardır:

“Afet faaliyetlerindeki yol, yemek vs. gibi masrafları her bir üye kendi cebinden ödüyor zaten. Dolayısıyla yeterli geliyor. Kendi yağımızda kavruluyoruz.” (K12, 55, Erkek)

“Üyelerimizden gelen aidatlarımız var. Bunlarla derneğin kirasını, suyunu, elektriğini, internetini vs. karşılıyoruz. Aidatlardan fazla para kalırsa bunlarla da teknik malzeme alıyoruz çadır gibi. Faaliyetlerimizi her üye kendi cebinden karşılıyor. Bu anlamda sürdürülebilirliği bu şekilde sağlıyoruz.” (K5, 58, Kadın)

“Haberleşme rölemiz var bir tane. Üyelerin tümünün ortak katkılarıyla aldık bunu.” (K11, 60, Erkek)

47 yaşındaki bir katılımcı, STK'ların sürdürülebilirliği konusunda farklı bir bakış açısına sahiptir. Katılımcı sürdürülebilirliğin ekonomiden çok, STK'ların işlevselliğine bağlı olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte katılımcı, devletin de STK'lara bazı kolaylıklar sağlaması gerektiğini de savunmuş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

“Şimdi hangi STK'ya sorsanız bu soruya yetersiz derler. Fakat STK olarak koyulan hedefleri gerçekleştirebiliyor musunuz? Potansiyeliniz var mı? Ne derece işe yarıyorsunuz? Bunlar önemli. Bu açıdan kendi adıma gelirlerimizi yeterli buluyorum. Ama devletin STK'lara sübvanseler sağlaması şart. Kira stopajının kalkmasını ve kira desteğinin verilmesini isterim. Personel desteği de olmalı.” (K6, Erkek)

Görüldüğü üzere, STK'ların sürdürülebilirliğinin farklı değişkenlerle ilişkilendirilmesi olasıdır. Bu değişkenler, STK'ların içsel dinamikleriyle de bağlantılıdır. STK işlevselliğini ön plana çıkararak katılımcının da belirttiği gibi STK'ların potansiyelleri, vizyonları ve misyonları, performanslarını etkileyebilmektedir. Etkinlik seviyeleri de dış paydaşlarla ve özellikle devletle ilişkilerine yansıtılabilmektedir. Bu nedenle başarılı STK'ların kaynaklarının artması ve böylelikle sürdürülebilir bir yapıya kavuşmaları için önemli bir eşik de geçilebilmektedir.

STK'ların Toplumsal Yönlü Karakterleri ve Dâhilî Bağlantıları

STK'lar, ideal demokrasilerde özgül ağırlıklarının fazla olmasını gerektirecek kadar öneme sahiptir. Çünkü STK'lar toplumsal ve siyasi etki oluşturma potansiyeli taşımaktadır. Bu etkiler, müspet veya menfi olabilmektedir. Zira STK'lar da insanlardan oluşmuş yapılardır ve insanın bulunduğu yerlerde, bazen zamana ve çeşitli ilişkilere de bağlı olarak suistimaller, ihmalkârlıklar, düzensizlikler ve bunlar gibi pek çok zararlı unsurlardan söz edilebilir. Bununla birlikte STK'lar, *-en azından bir kısmı-* ne kadar zehir taşırlarsa taşırsınlar bu zehirlerin panzehirleri de onlardadır. Dolayısıyla STK'ların yüzde yüz faydalı veya zararlı olduklarını iddia etmek yanlış olur. Bu bölümde de katılımcılara göre STK'ların olumlu ve olumsuz yönleri, STK'lar arasındaki bağlantılar ve farklılıkların yanı sıra STK'ların zamana bağlı bazı

değişimleri ortaya konmaktadır. Bu kapsamda katılımcıların en çok STK'ların panzehir boyutunu ön plana çıkardıkları anlaşılmaktadır (Şekil 5 ve Şekil 6).

Şekil 5. STK'ların Toplumsal Yönlü Karakterleri ve Dâhilî Bağlantıları Alt Temasında Yer Alıp Katılımcılar Tarafından En Sık Belirtilen Kodlar ve Alt Kodlar

Şekil 6: STK'ların Toplumsal Yönlü Karakterleri ve Dâhilî Bağlantıları Alt Temasında Yer Alıp Katılımcılar Tarafından En Sık Belirtilen Kodlar ve Alt Kodlar (Devamı)

Bir Panzehir Olarak STK'lar

STK'ların olumlu yönleri, tüm katılımcılarca birçok kez dile getirilmiştir. Fakat STK'lara yönelik belki de en dikkat çeken benzetme, STK'ların afet yönetimi aşamalarındaki rollerinin neler olduğuna ilişkin soruya karşılık olarak 47 yaşındaki katılımcının "alyuvar" tabiridir. Ayrıca şekil 7'de gösterildiği üzere STK'ların alyuvar yönlerinin, aynı zamanda toplumsal hizmetleriyle de fazlasıyla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu katılımcının STK'ların alyuvar ve toplumsal yönlerine vurgu yaptığı görüşleri şu şekildedir:

"STK'ların görevi enkaz kaldırmayla başlıyor. Daha sonra lojistik, gıda, kıyafet, çadır vs. Daha sonra pedagoglar var psikolojik destek için. Alyuvarlar gibi düşünebiliriz STK'ları. Alyuvarlar kanayan bölgede toplanıp destek oluyor ya mesela. Kabuk toplayıp iyileşmesini sağlıyor yaranın." (K9, Erkek)

Şekil 7: STK= Alyuvar ve STK'ların Toplumsal Hizmetleri Alt Kodlarının Birbiriyle İlişkilerini Yansıtan Sayısal Kod İlişkileri Tarayıcısı⁴

Kod Sistemi	STK'ların toplumsal hizmetleri	STK= Alyuvar
 STK'ların toplumsal hizmetleri		22
 STK= Alyuvar	22	

Aynı katılımcı, afetlerin yol açtığı kriz ortamını fırsata çevirmek için STK'lara rol düşüp düşmediğine yönelik soruyu da *alyuvar hüviyetli STK'lar* çerçevesinde şu şekilde yanıtlamıştır:

“STK'lar enkazdan kurtarır insanları. Aç insanları doyurur. Geçici barınma sağlar. 99 Depremi'nde ihtiyaçtan fazla ekmek yardımı oldu mesela. Gıda yardımı keza genel olarak öyle.” (K9, 47, Erkek)

STK'ların alyuvar yönüne vurgu yapan başka birçok katılımcının olduğu söylenebilir. Bu katılımcılardan biri, afet sonrası kalkınma sürecinde STK'ların etkisinin bulunup bulunmadığına dair soruyu, afet sonrası psikolojik sıkıntıları öne çıkararak ve AFAD-STK karşılaştırılması yaparak şöyle cevaplamıştır:

“Yaraları sarmada STK'lar çok etkili. AFAD bir süre kalyon sonra çekip gidiyor afet yerinden. STK olarak sen yardım ediyorsun. Yardım isteyenler olduğunda gerekirse AFAD'a yönlendiriyorsun. Afetten bir süre sonra çıkan psikolojik ve travmatik sorunları oluyor insanların. Bunlarla STK'lar ilgileniyor.” (K7, 54, Erkek)

STK'lar, afetlerden sonraki süreçlerde kamu kurumlarına destek sağlama işlevi görmektedirler. Arama-kurtarma, enkaz kaldırma, ilk yardım, psikolojik yardım gibi pek çok alanda, uzmanlıklarının da getirdiği avantajla beraber kamu kurumlarının imkânlarının yetemediği durumlarda STK'lar devreye girmekte ve boşlukları kapatma açısından fayda sağlamaktadırlar. Pek çok katılımcı da STK'ların ekstra iş gücü sağlaması hususunu vurgulamışlardır. STK'ların afet yönetimindeki avantajları ve dezavantajlarının neler olduğuna dair soruya bir katılımcının verdiği şu cevap, bahsedilen vurgulardan biridir:

“Avantajları antrenmanlı olmaları. Tatbikatlar yapmaları. Ayrıca afet durumlarında STK'ların desteği lazım mutlaka. Dezavantajları olduğunu düşünmüyorum. En yetersiz görünen STK bile iş gücü sağlar.” (K14, 54, Erkek)

STK'ların destek temin etme yönünün altını çizen katılımcılar arasında bir Kızılay temsilcisi de bulunmaktadır. Katılımcı, STK'ların katkısını vurgularken güçlerinin sınırlı olduğunu belirtmekten de geri durmamış ve şu ifadeleri kullanmıştır:

Araştırmacı: *“Herhangi bir afet durumunda Balıkesir'deki halka en çok yardım ve desteği temin edecek kurum veya kuruluş olarak devletin ve STK'ların konumu nasıldır?”*

K13: *“Devletin imkânlarıyla STK'lar karşılaştırılmaz tabii. Hangi ülkede STK imkânı daha fazla olabilir ki sanmıyorum. Ekonomik kaynaklar ve yeterli personeller devlette var. STK'ların gönüllülüğü sağlaması ve ek iş gücü sağlaması önemli tabii. Ama güçleri bir yere kadar yeter.”* (33, Erkek)

⁴ Sayısal kod ilişkileri tarayıcısındaki sayı, katılımcıların belirli bir cümlesinde ya da cümleler grubunda ilgili alt kodların aynı anda birlikte ne kadar kullanıldığını göstermektedir. Örneğin bu tabloda, katılımcıların yapmış olduğu değerlendirmelerde, STK'ların toplumsal hizmetleri ve STK= Alyuvar alt kodlarının birlikte 22 defa kullanıldığı belirtilmektedir.

STK'ların analitik yönleri ve pratiklikleri, katılımcılar tarafından değinilen başka bir olumlu STK özelliğidir. Afet yönetiminde STK'ların konumunun geçmişten bugüne değişiminin nasıl olduğuyla ilişkili soruya bir katılımcının verdiği şu yanıt dikkat çekicidir:

“STK'lar geçmişe kıyasla kendilerini sahada ve eğitimde geliştiriyorlar. Bu durum da rekabetin oluşmasına yol açıyor. Rekabet de kaliteyi artırıyor. STK'lar afet durumunda analitik düşünebiliyorlar. Böylece hızlı ve etkili kararlar alınabiliyor.” (K9, 47, Erkek)

44 yaşındaki bir katılımcı, kamu kurumlarıyla kıyaslama yaparak STK'ların pratikliklerini ön plana çıkarmıştır. Katılımcı STK'ların afet yönetimindeki avantaj ve dezavantajlarına yönelik sorunun avantaj kısmı için şu ifadeleri kullanmaktadır:

“STK'lar devlet kurumlarına göre daha çabuk toplanabiliyor. Olay yerine gidiyorlar.” (K10, Erkek)

STK'ların pratiklik yönünü kamu kurumlarıyla karşılaştırma yapıp, üstü kapalı da olsa ifade eden bir başka katılımcı da şu değerlendirmede bulunmuştur:

Araştırmacı: *“Sizce STK'ların yokluğu durumunda afet yönetiminde ne gibi farklılıklar olur?”*

K7: *“Devletin buraya gelmesi lazım. AFAD'ın burada şubesi yok mesela. Buraya gelmesi uzun sürer. Yardım geç ulaşır. Kendi imkânlarıyla enkaz altından çıkabilen olursa olur.”* (54, Erkek)

STK'ların analitik bakış açılarına ve pratikliklerine yönelik tezleri pekiştiren bazı katılımcılar, söz konusu nitelikleri mekânsal bilgi çerçevesinde yorumlamışlardır. Bu noktada katılımcılar, STK'ların buldukları bölgeyi iyi bilmelerinin çok önemli olduğunu şu cümlelerle savunmaktadırlar:

“...STK'dakiler bölgeyi daha iyi bilir. Bu yüzden afet bölgesine daha çabuk ulaşırlar.” (K3, 43, Erkek)

“...Ama Gönen'de dağda biri kaybolda GÖNDAK, AFAD falan bulamaz. Sadece biz buluruz. Yaşandı da bu zaten. Ben buradaki çevreyi çok iyi biliyorum. Olası bir kaybolma durumunda da Google Earth'ten faydalanıp şu alan içinde buluruz kaybolan kişiyi diyorum. Öyle de çıkıyor.” (K14, 54, Erkek)

Katılımcıların bakış açıları değerlendirildiğinde, STK'ların zehirleri kadar panzehirlerinin de olduğu ifade edilebilir. Bazı katılımcıların altını çizdiği üzere STK'ların afet yönetiminin pek çok aşamasında kritik destekler sağladıkları ve kamu kurumlarının boşluklarını kapadıkları anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında afet süreçlerinde STK'ların devletin sağ kolu pozisyonunda oldukları ve hatta belki de bu anlamda devleti güçlendirdikleri söylenebilir. STK'ların analitik düşünebilme ve pratiklik potansiyelleri ise saniyelerin dahi önemli olduğu afet sonrası süreçlerde önemli katkılar sunma olanağı sağlamaktadır.

Bir Zehir Olarak STK'lar

STK'ların olumsuz yönleri kayda değer sayıda katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Bu anlamda STK'ların negatif olarak en fazla öne çıkarılan boyutu afet sonrası süreçte afet bölgesindeki STK'ları yönetecek ve koordine edecek bir lider olmadığı müddetçe STK'ların düzensiz ve sistemsiz hareket etmeleridir (Şekil 5). Katılımcılardan bir bölümü, STK'ların mevzu bahis olumsuzluğunu, afet yönetimi aşamalarında devletin etkisiz kalması durumunda yalnızca STK'ların gereken etkinliği ve başarıyı sağlayıp sağlayamayacaklarına yönelik soruda şu değerlendirmelerde bulunarak yanıtlamışlardır:

“STK'lar sağlayamaz. Devletin ağırlığı gerekiyor bu durumda. Üst seviyeden insanlara ihtiyaç oluyor. STK'lar olarak biz yardımcıyız. Güçlü konumda birileri gerekiyor kısacası.” (K2, 38, Erkek)

“STK’lar sağlayamaz. Başımızda devletten bir yönetici olmalı. AKUT’un belli bir dili, bir yöntemi var mesela. Tek tip, tek dili var. Fakat biz onlarla bir çalışma yapmadık. Diğer STK’lardan bazılarıyla bir çalışmamız olmadı. STK’ların tek dilde bir çalışmaları yok. Tabela dernekleri var mesela. Afetlere 3 kişiyle geliyorlar. Ne yapacaksın 3 kişiyle? Bazı grupları birleştirip bazılarını da ayırması gerekiyor devletin bu süreçte. Diğer türlü sıkıntı çıkıyor. Gitme dediğin noktaya gidiyor bazıları. Herkesin bölgesini devlet belirliyor. Ona göre hareket ediliyor. Diğer türlü herkes birbirinin bölgesine giriyor ve karışıklık çıkıyor.” (K10, 44, Erkek)

Bir Kızılay temsilcisi ise afet yönetimindeki tüm paydaşlara düşen muhtelif roller olduğu için STK’ların başarı elde edemeyeceği fikrini şu şekilde ortaya koymuştur:

“STK’lar organizasyon ve koordinasyon açısından sıkıntı yaşar bence. Çünkü afet yönetiminde tüm devlet kurumlarının ve STK’ların ayrı ayrı belirli rolleri var. Bu rollerin dışına çıkılırsa organizasyonda sıkıntı olur.” (K19, 25, Erkek)

Bazı katılımcılar, yetersiz STK’ların afet süreçlerine katılım ısrarlarını ve bu yüzden düzensizliklerin ortaya çıkmasından söz etmiştir. Söz konusu olumsuzlukların 30 Ekim 2020 tarihinde yaşanan İzmir Depremi’nden sonra fazlasıyla görüldüğü anlaşılmaktadır. Buna yönelik olarak bazı katılımcı değerlendirmeleri şu şekildedir:

“...Dezavantajları ise yeterli ekipman olmadan olay yerine gitmeleri. İaşe açısından yetersiz olanların sıkıntı yaratmaları. Bunu İzmir Depremi’nden sonra yaşadık mesela. Gereksiz sayıda STK vardı orada. Gereksiz kalabalık oluşturdular. Afetzedeler için hazırlanan gıdaları yiyenler oldu. Arkadaşım sen milletin hakkını niye yiyorsun değil mi? Bunun gibi olumsuzluklar oluyor STK’larda.” (K12, 55, Erkek)

“...Dezavantaj olarak ise şunu söyleyeyim. Bazen afet bölgesinde bir enkazın üstünde 50 STK oluyor. İzmir Depremi’nde oldu mesela böyle.” (K7, 54, Erkek)

Doğrudan STK’ların kendisinden kaynaklanmasa dahi, kötü niyetli kişilerin içerisinde olduğu suistimaller bulunmaktadır. Bu kişiler STK kisvesi altında afetzedelerde birtakım hasarlara sebep olmaktadır. Bazı katılımcılar da bu durumu dile getirmiş ve aşağıdaki yorumlamaları yapmıştır:

Araştırmacı: “Afetlerin oluşturduğu kriz ortamını fırsata çevirmek için STK’lara düşen roller mevcut mudur? Eğer varsa bu roller nelerdir?”

K9: “...Yine 99 Depremi’ni örnek vereyim. O dönemde STK görünümü altında organ mafyası olanlar vardı. Bu maskeyi kullanarak insanlara zarar verdiler. Hırsızlık yapanlar oldu. Böyle fırsatçılık yapanlar da oluyor.” (47, Erkek)

K10: “Bunu şu şekilde cevaplayayım. Fırsat tabirini başka şekilde kullanacağım ama. Afetleri kendi amaçları uğruna kullananlar oluyor. Arama-kurtarma tulumlarını giyip, kendileri STK ekibinin üyesi gibi gösterip mal kaçıranlar, hırsızlık yapanlar oldu.” (44, Erkek)

Afet temalı STK’ların ortaya çıkış gayeleri ne kadar insani olsa da daha önce belirtildiği üzere insanlardan oluşan her yapı gibi STK’larda da birtakım kusurlar ve eksiklikler görülebilmektedir. Bazen doğrudan STK’lardan kaynaklanan, bazen de dolaylı açıdan STK’ları ilgilendiren bu olumsuzlukların STK temsilcilerinin bir bölümü tarafından dile getirilişi, STK’ların öz eleştiriye açık olmaları ve kusurlarını kapatma arzularının anlaşılması için önemlidir.

STK’ların Sosyal Yönleri

İsimlerinde yer aldığı üzere STK’lar öncelikle toplumu temsil etmekte ve toplumsal faydayı ön plana almaktadır. Afet temalı STK’larda da bu anlayışın varlığından bahsedilmesi mümkündür. Nitekim STK’lar sadece afet sonrası arama-kurtarma ve çeşitli diğer yardımlar kanalıyla değil, afet öncesinde de birtakım faaliyetler aracılığıyla toplumsal hizmetlerde

bulunabilmektedir. Lakin her STK'nın eş değer nitelikte olmadığı göz önüne alındığında, toplumsal hizmetin verilmesinde birtakım olumsuzluklar gün yüzüne çıkabilmektedir. Dolayısıyla katılımcıların bakış açılarına göre STK'ların olumlu ve olumsuz anlamda ele alınabilecek sosyal yönleri, diğer olumlu ve olumsuz yönlerinden ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. STK'ların sosyal boyutlarına dair katılımcıların en çok altını çizdikleri husus, halka afet farkındalığı ve bilinci aşılmasıdır (Şekil 5). Bu kapsamda bazı katılımcı ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Araştırmacı: “Kuruluşunuzun yerel halkın afet hazır bulunuşluğuna katkısı nasıldır? Bu konuda halka eğitimler verilmekte midir?”

K15: “Halkımıza her afet için ayrı olarak afet sırasında ve sonrasında neler yapmaları gerektiğine yönelik bilgiler paylaşıyoruz. Hem yüz yüze hem de sosyal medya hesaplarımızdan oluyor bu. Kentlerdeki ve kırsal bölgelerdeki insanların ayrı ayrı nasıl davranmaları gerektiğiyle alakalı da bilgiler paylaşıyoruz.” (36, Kadın)

Afet farkındalığını ve bilincini artırmak amacıyla yürütülen STK faaliyetlerinin bilhassa çocuklara yönelik olarak çokça yapıldığı görülmektedir. Birtakım katılımcılar, bağlı buldukları STK'ların farklı ilçelerdeki çocuklara afet farkındalığı kazandırmak için pek çok çalışma içerisinde olduklarını şu şekilde belirtmişlerdir:

“Bandırma, Erdek, Manyas gibi ilçelerdeki okullarda çocuklarla beraber her yıl tatbikatlar yapıyoruz. Yetişkinlere ulaşmak zor çünkü. O yüzden önceliğimiz çocuklar. Ağaç yaşken eğilir.” (K9, 47, Erkek)

54 yaşındaki bir katılımcı, temsil ettiği STK'nın çocuklara afet farkındalığı aşılama projesinden bahsetmektedir. Katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır:

“Çocuk kulübü kurma planımız var. Afeti tiyatro ile anlatmak hedefindeyiz. Afet eğitimlerinde çok kapan gibi şeyler söyleniyor ama. Yaparak öğrenmek daha kalıcı. Çocukların da ilgisini çeker bu. Afetle ilgili bir tiyatro oyununda oynarlar çocuklar. Eğlendirici ve öğretici olur bu. Çocuğun hafızasında kalır. Bunları küçük yaşlarda öğrenmeleri çok iyi olur.” (K7, Erkek)

Toplumsal yapının en kırılgan kesimlerinin dezavantajlı gruplar olduğunu söylemek mümkündür. Bununla paralel olarak, herhangi bir afetten en fazla hasar alma potansiyeli taşıyanların da dezavantajlı gruplar olduğu savunulabilir. Görüşülen STK'ların büyük bir çoğunluğunun dezavantajlı gruplara yönelik herhangi bir faaliyetleri ya da projelerinin bulunmaması fazlasıyla dikkat çekicidir (Şekil 5). Sadece üç STK temsilcisinin dezavantajlı kesimler için projelerinden veya faaliyetlerinden bahsettikleri görülmektedir. Katılımcıların ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“Bir afet durumunda engellilere nasıl yardım edileceğine dair eğitimler veriyoruz insanlara. Nasıl taşınacakları gibi şeyler.” (K2, 38, Erkek)

K3: “Yaşlıların bilinçlendirilmesi için İçişleri Bakanlığı'na bir proje gönderdik.”

Araştırmacı: “Nasıl bir proje bu?”

K3: “Yaşlıların evlerine afet çantası gönderilmesi, afet sırasında neler yapmaları gerektiğinin öğretilmesi ve afet sonrasında aramaları gereken yerlerin bildirilmesi gibi şeyler var.” (43, Erkek)

Balıkesir'deki afet temalı STK'ların birçoğunun, toplumdaki afet farkındalığının gelişimini fazlasıyla önemsedikleri anlaşılmaktadır. Bu noktada özellikle çocuklara yönelik afet eğitimlerinin yoğunluğundan bahsedilebilir. Dolayısıyla, bir katılımcının da belirttiği üzere “Ağaç yaşken eğilir.” atasözünün STK'larca benimsendiğinden bahsetmek yanlış olmayacaktır. Zira gelecekteki olası afetlerin büyük boyutlara varmaması için en önemli koşullardan biri de afet bilincine sahip bir toplumun inşasıdır. Bununla birlikte, toplumsal

yapının en önemli parçalarından olan dezavantajlı gruplara özgü faaliyet ve proje eksiklikleri de görmezden gelinemeyecek ve sorgulanması gereken boyutlardadır.

Zamanda Yolculuk Yapan STK'lar

Zamana bağlı olarak neredeyse her şey değişebildiği gibi STK'ların yapıları, nicelikleri, nitelikleri, önemleri ve konumları da değişmektedir. Afet temalı STK'larda da aynı durum geçerlidir ve daha önce değinildiği üzere 17 Ağustos 1999 ve 12 Kasım 1999'da yaşanan depremlerin afet temalı STK'lara etkileri de kayda değer biçimde olmuştur. Bu durum, katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Bu doğrultuda bir katılımcı AKUT ve AFAD örneklerine başvurarak aşağıdaki cümleleri kullanmıştır:

Araştırmacı: “Sizce STK'ların afet yönetimindeki konum ve rolleri geçmişten bugüne ne yönde değişmiştir?”

K2: “Geçmişe göre çok iyi. Eskiden bu tarz afet yönetiminde rol alan STK'lar yoktu. Beşiktaşlılar Derneği, camiye yaşatma derneği, yardımlaşma dernekleri vs. vardı. Şimdi çok fazla sayıda varlar. AKUT son yıllarda biraz siyasi yöne kaysa da özellikle 99 Depremi'nden sonra çok önemli işler yaptı. AFAD Sivil Savunma'yı o zamanlar. İsmi değişti sonra.”

Araştırmacı: “Öyleyse afet temalı STK'lar hem nicelik olarak arttı hem nitelik anlamında gelişti denebilir mi?”

K2: “Evet hem nicelik hem nitelik olarak arttı. Böyle diyebiliriz.” (38, Erkek)

STK'ların niteliksel gelişimi yönünde benzer değerlendirmelerde bulunan başka katılımcılar da vardır. Katılımcılar şu ifadeleri kullanmışlardır:

“99 Depremi bu açıdan milat oldu. Ondan önce STK'lar çorba, su vs. dağıtıyordu sadece. Bugün daha gelişti tabii işler. Teknoloji gelişti, ekipmanlar gelişti, olanaklar arttı.” (K6, 47, Erkek)

STK'larla ilgili eleştiri yapan ve toplumun bir kısmının kendilerine yönelik bakış açısındaki değişikliği vurgulayan bir katılımcı da bulunmaktadır. Yakın geçmişe kıyasla STK'ların değerlerinin somut bir şekilde azaldığını düşünen şu tespitleri yapmıştır:

“STK'lara daha önce çokça ihtiyaç duyulurdu. Daha aktiflerdi. Şimdi öyle değil. Ayrıca mesela eskiden bizi köylüler defînci olarak görürdü. Bana mesela kadın başına ne işin var dağlarda diyenler olurdu. Şu an böyle bir anlayış yok.” (K5, 58, Kadın)

Katılımcılar, genellikle, STK'ların 1999 depremlerinden sonra hem nitelik hem nicelik anlamında geliştiklerini savunmaktadırlar. Katılımcılar tarafından 1999 depremlerinin milat olarak ele alınması, literatürle paralel bir değerlendirmedir (Akgüngör, 2010; Jalali, 2002; Odabaş, 2016; Özerdem & Jacoby, 2006; Yavaş, 2005). Ayrıca STK'ların konumlarının değişmediğini ve önem kaybettiğini düşünen sadece birer kişinin bulunması ilgi çekicidir.

Aynı Dili Konuşan STK'lar

STK'ların sürdürülebilirliği son derece hassas bir konudur. Özellikle Türkiye gibi sık sık ekonomik krizlerin ve enflasyon ortamının hüküm sürdüğü ülkelerde STK'ların hayatta kalması ziyadesiyle zorlaşabilmektedir. Bu durumda STK'ların ya kendi kendilerine yetebilmeleri ya da farklı çözümlere başvurmaları gerekebilmektedir. İHH veya Kızılay gibi Türkiye'nin pek çok yerinde şubeleri bulunan ve genel merkezleri olan STK'lardaki şubeler çoğunlukla genel merkezden, bir başka ifadeyle kendi bünyelerinden maddi ve manevi destekler alarak sürdürülebilirliği sağlayabilmektedirler. Nitekim İHH ve Kızılay temsilcileri, genel merkez kaynaklı desteklerin üstünde çokça durmuşlardır. Örneğin Kızılay'dan bir temsilci, gelirleri ve genel merkezle ilişkileri konusunda şu yorumlamayı yapmıştır:

“Ankara’daki genel merkezimizden özellikle ramazan aylarında olmak üzere gıda kolileri de geliyor. Şunu da ekleyeyim. Yıllık gelirimiz 12.000 TL ve üzerinde olduğunda bunun yüzde 40’ını genel merkeze gönderiyoruz. Yüzde 60’ı bize kalıyor.” (K19, 25, Erkek)

Genel merkeze bağlı olmayan birçok STK ise farklı çözümlere yönelmektedir. Bu çözümler daha önce belirtildiği gibi masrafların üyelerce karşılanması veya aidatlara bağlı kalmanın yanı sıra etkinliği, kaliteyi ve başarıyı artırmak, böylece sürdürülebilirliğe katkı sağlamak için diğer STK’larla bağlantıları yoğunlaştırmayı da içermektedir. Mevzubahis bağlantılar yurt içinde veya yurt dışında faaliyet gösteren STK’larla kurulabilmektedir. Buna karşın örnekteki STK’lardan sadece birinin yurt dışındaki STK’larla bağlantısı söz konusudur. Bu durum, STK’lar arasındaki iletişim eksikliğini göstermesi bakımından önemlidir (Şekil 8). İlgili STK’nın temsilcisi, ulusal veya uluslararası akreditasyonlarının bulunup bulunmadığına dair soruya ekleme yaparak, geçmiş dönemde hayata geçirdikleri ve pandemi nedeniyle yapamadıkları uluslararası afet tatbikatlarıyla alakalı şu bilgileri vermiştir:

“Uluslararası anlamda şunu ekleyeyim ama. 2-3 yıl kadar önce Almanya, Çin, Bulgaristan ve Yunanistan gibi toplam 7 ülkedeki afet ekipleriyle tatbikat yapacaktık Türkiye’de. Fakat tabii pandemi süreci sekteye uğrattı bunu. Yapamadık. Daha önce 2004’te Edirne’de Almanya, Bulgaristan ve Yunanistan’daki ekiplerle tatbikat yapmıştık. 2006’da da Yunanistan’da bir tatbikatımız olmuştu.” (K10, 44, Erkek)

Şekil 8: STK’ların Uluslararası Yönlerindeki Zayıflıklar ve STK’lar Arasındaki İletişim Eksikliği Alt Kodlarının Birbirine İlişkilerini Ortaya Koyan Sayısal Kod İlişkileri Tarayıcısı

Kod Sistemi	STK’ların uluslararası yönlerindeki zayıflıklar	STK’lar arasındaki iletişim eksikliği
STK’ların uluslararası yönlerindeki zayıflık		10
STK’lar arasındaki iletişim eksikliği	10	

Aynı katılımcı, temsil ettiği STK’ya bağlı ekibin aldığı afet eğitimlerinin yurt dışı bağlantısına vurgu yapmıştır. Katılımcı, bu bağlantının kendilerine büyük fayda sağladığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Hatırlıyorum da aldığımız ilk afet eğitimimiz çomaklarla olmuştu. Daha sonra bize SCD yani İsviçre ordusu eğitim verdi. Bize ayrıca ekipman verdiler. Jeneratör, hilti verdiler. Kimyasal eğitimi bile aldık onlardan. Bize büyük katkıları var SCD’nin.” (K10, 44, Erkek)

Castells (1996), Sassen (2002) ve Taylor (2004), STK’ların küresel sivil toplumla bütünleşmesinin en önemli yolunun şehirler olduğu konusunda hemfikirdirler. Şehirler, ulusal ve uluslararası STK faaliyetlerinin birlikte yürütülebilmesi için uygun bir ortam sunarak küresel sivil toplumun vazgeçilmez bir parçasını oluşturmaktadırlar (Sassen, 2002: 217). K10’un bağlı olduğu bu STK’nın da Balıkesir’deki afet temalı tüm STK’lar içinde en azından bir dönem için küresel sivil toplum mefhumuna en yakın hatta tek STK olduğu belirtilebilir. Bununla birlikte, mevzubahis STK Balıkesir’in Gönen ilçesinde bulunmaktadır. Gönen ilçesinin Castells (1996), Sassen (2002) ve Taylor’un (2004) nitelendirdikleri şekilde küresel sivil toplum sistemine taşınmayı kolaylaştıracak bir alan olduğunu ifade etmek pek mümkün değildir. Bu noktada ilgili STK’nın üyelerinin nitelikleri, yurt dışı bağlantıları ve performanslarının etkisi öne çıkmaktadır.

Başka bir STK temsilcisi, uzmanlık alanlarının ne olduğu sorusuna karşılık, çeşitli paydaşların yanı sıra diğer STK’lara verdikleri eğitimlerden de bahsetmiştir. Katılımcı aşağıdaki değerlendirmeleri yapmıştır:

“Özellikle depremlerde zarar gören vatandaşlarla kamu kurumları ve STK’lar arasında iletişim köprüsü görevi görüyoruz. Kandilli’yle entegre olan bir iletişim sistemimiz var. Koordinasyon sağlama açısından önemli bir görevimiz var. Afet sonrası telefon ve internet sistemi çökse dahi telsizle iletişim hâlâ devam edebiliyor. Dolayısıyla afette yaşanabilecek bir çökmede bizim etkinliğimiz önemli oluyor. Ayrıca vatandaşlara, AFAD gibi devlet kurumlarına ve diğer STK’lara telsiz eğitimleri ve amatör telsizci sertifikası veriyoruz.” (K4, 36, Erkek)

STK’ların diğer STK’larla kurdukları ilişkiler, karşılıklı faydanın elde edildiği bir ortamı meydana getirmektedir. STK’lar arasında bilgi akışının mümkün olduğu ve böylece *ortak dilin* konuşulabildiği bu ortam sayesinde kendilerini sürekli yenileyen, yerlerinde saymayan STK’lar ortaya çıkmaktadır. Mekânsal ölçekte ilişkilerini yurt içinin yanı sıra yurt dışındaki STK’larla da diri tutanlar, afet konusunda güncel uygulamaları ve bilgileri öğrenebilmek açısından da avantajlı olabilmektedir. Bu açıdan örneklemedeki STK’lar arasından sadece birinin uluslararası bağlantıya sahip olması, üzerinde düşünülmesi ve tartışılması gereken bir konudur.

Farklı Dilleri Konuşan STK’lar

Önceki bölümlerde ifade edildiği gibi afet organizasyonu içerisinde yer alan ve farklı uzmanlık alanlarına sahip STK’ların varlığından söz edilebilir. Geniş bir kapsamı olan afet kavramının organizasyonunda birçok farklı alandaki boşluğu dolduracak STK’lara duyulan ihtiyacın göz ardı edilmesi pek tabii ki mümkün değildir. Bununla birlikte, çeşitli sebepler neticesinde imkânları nispeten az olan, gelişmeye kapalı olan veya diğer STK’larla ortak bir dil konuşabilecekleri iletişim platformundan uzak duran STK’ların, tam tersi nitelikte olanlara kıyasla etkinlik, başarı ve kalite gibi noktalarda eksiklik yaşadıkları söylenebilir. Bu durum, farklı dilleri konuşan STK’ların artmasına etki etmektedir. Örneğin, kendi olanaklarının AKUT, İHH veya Kızılay kadar olmadığını savunan bazı katılımcılar şu değerlendirmeleri yapmışlardır:

Araştırmacı: “Masraflarınızı nasıl karşılıyorsunuz? Gelirleriniz faaliyetlerinizin düzenli bir şekilde devam etmesi konusunda yeterli mi?”

K9: “Biz tabii AKUT kadar destek alamıyoruz. Onlar hem maddi hem manevi açıdan çok fazla destekleniyor. Bizim limitimiz belli. Faaliyetlerin devamı için yeterli değil tabii kaynaklarımız. Ama yol, gıda gibi masrafları bölüşüyoruz. Atıyorum 8 kişi bir yere gidince benzin masrafı 800 TL tutarsa herkes 100 TL ödüyor. Yemeğini suyunu da herkes yanında getiriyor. Bazen sponsorlar da yardımcı oluyor. Araç vs. kirliyoruz bazen. Ama ağırlıklı olarak ben karşılıyorum masrafları. Benden sonrası tufan. Ne olacak bilemem ben gidersem.” (47, Erkek)

Araştırmacı: “Sizce STK’ların afet yönetiminde sağladığı avantajlar (veya varsa ortaya çıkardığı dezavantajlar) nelerdir?”

K1: “Dezavantajı bence yok. Afet yönetimine müdahiller STK’lar. Devletin ve STK’ların afet yönetiminde rolü %50-50. Ayrıca Kızılay, İHH gibi kuruluşların imkânları fazla oluyor.” (52, Erkek)

Bazı STK temsilcileri, ekiplerinin afetlerin meydana getirdiği ve uzmanlık sahaları dışında kalan farklı etkilere karşı müdahaleden kaçınacaklarını vurgulayarak belirli sınırlar ve alanlar dâhilinde çalışmalar yapabileceklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların kullandıkları ifadeler şöyledir:

“O tip durumlarda daha çok kıyılarda görev alıyoruz. Dalgıçlık anlamında bir katkımız olmuyor. Ekibimizde dalgıç yok. Ama daha çok deprem odaklıyız.” (K10, 44, Erkek)

“Biz daha çok dağda ve ormanda kaybolan kişileri bulmak konusunda mahiriz. Depremde arama-kurtarma enkazdan çıkarma ise başkalarının işi. Biz yapamayız onu.” (K14, 54, Erkek)

STK’ların farklı dilleri konuşmaları, uluslararası STK’larla ilişkilerin zayıflığı olarak da örneklendirilebilir. Bu bağlamda bir katılımcı, uluslararası STK’larla ilişkileri olmamasına rağmen 23 Ekim 2011 tarihindeki Van Depremi’nde Güney Kore’den gelen bir STK ile yaşadıklarını şu cümlelerle anlatmıştır:

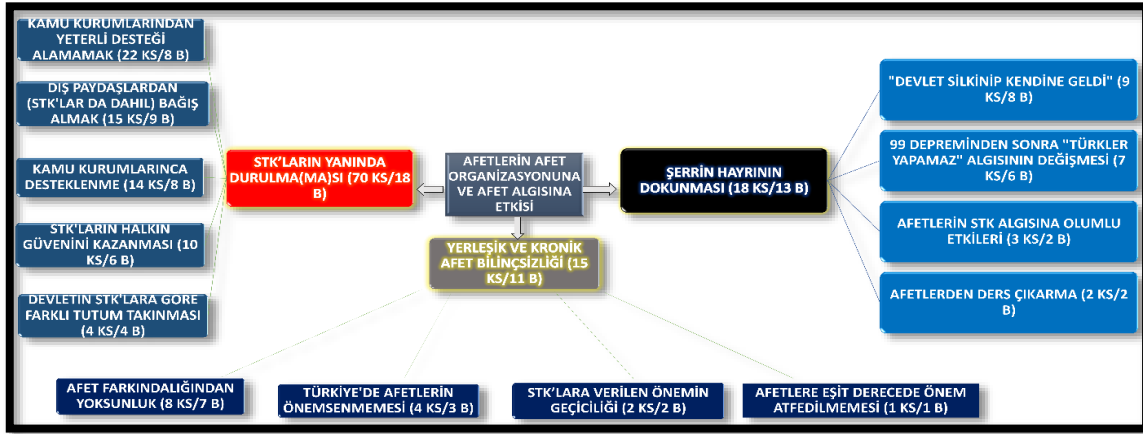
“Uluslararası STK’larla ilişkimiz yok pek. Türkiye’ye geldiklerinde olabiliyor. Van Erciş Depremi’nde Kore 911 arama kurtarma derneğiyle olmuştu mesela. Bize zimmetlendi bu dernek deprem sonrasında. Ama Kore’den gelen ekipte İngilizce, Fransızca veya Almanca bilen kimse yoktu. Beden diliyle anlaştık biz de. Haritayı koyduk elimizle gösterdik şurası diye falan. Git işareti yaptık vs. O şekilde anlaştık.” (K9, 47, Erkek)

Bazı katılımcıların ifadeleri, her STK’nın eşit şartlara sahip olmadığı tezini destekleyecek niteliktedir. Bu doğrultuda katılımcılar Türkiye’nin farklı birçok noktasında bulunan ve tanınırlık oranı yüksek olan STK’larla kendilerini özellikle ekonomik açıdan kıyaslama gereksinimi hissetmişlerdir. Ayrıca birtakım STK temsilcilerinin afet organizasyonunda belirli sınırlar dışına çıkmadıkları ve uzmanlık alanlarına göre hareket ettiklerine dair söylemleri, daha önce bahsedilen afet sonrası süreçlerdeki STK suistimallerinin aleyhinde olduklarını ve herkesin üzerine düşen rolü yapması ilkesine uygun bir tavır takındıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Afetlerin Afet Organizasyonuna ve Afet Algısına Etkisi

Daha önce değinildiği gibi afetler toplumsal düzende, siyasette ve ekonomide hasar bırakmaktadır. Bu nedenle afetler fazlasıyla olumsuz bir durumu ifade etmektedir. Bununla birlikte, afetlerin tamamen negatif sonuçlara yol açmayacağı da bilinmesi gerekmektedir. Zira tarihsel süreçte de görüldüğü üzere birtakım büyük afetler (örneğin Kobe Depremi ve 11 Eylül Saldırısı), toplumsal hafızayı etkilemekte ve afetlere olan bakış açısını değiştirmektedir. Hükümetlerden başlayan bu değişimler topluma da yayılarak, afetlerin ciddiyetinin idrak edilmesi ve böylelikle afet yönetimindeki eksikliklerin ve yanlışlıkların giderilmesi için adımlar atılması mümkün hâle gelmektedir. Dolayısıyla afetlerden ders çıkaran bu zihniyet sayesinde, gelecekteki afetlerin minimum hasarla atlatılması sağlanabilmektedir. Buna rağmen, büyük çaplı afetlere karşı aynı tepkinin verilmediği veya verilen tepkinin geçici olduğu vakalar da söz konusudur. Toplumsal hafızadaki *kronik afet bilinçsizliğinin* sürdürülmesi anlamına gelen bu vakalarda ise afetlerin olumsuz etkilerinin katlanarak devam etme ihtimali çok yüksektir. Bu bölümde Türkiye’de siyasi ve toplumsal açıdan afetlerin etkisinin katılımcıların bakış açısına göre hangi yöne kaydığı açıklanmaya çalışılmış ve afet yönetiminin birer parçası olarak halkın ve yöneticilerin STK’lara destek verip vermedikleri de ele alınmıştır. Buna göre STK temsilcilerinin en çok değindikleri husus, toplumun ve siyasetin STK’ların yanında olup olmadıklarıdır (Şekil 9).

Şekil 9: Afetlerin Afet Organizasyonuna ve Afet Algısına Etkisi Alt Temasında Yer Alıp Katılımcılar Tarafından En Sık Belirtilen Kodlar ve Alt Kodlar

STK'ların Yanında Durulma(ma)sı

Temsil ettikleri toplumdan ve iktidardan destek gören STK'ların, etkinlik ve performans düzeylerinin de artma ihtimalleri fazladır. Çünkü aldıkları bu güç, karşılıklarına çıkma potansiyeli olan engelleri azaltabilmekte veya dış etkenlerden çok, afet faaliyetlerine odaklanmalarını temin edebilmektedir. STK'ların yanında durulması ise kronik afet bilinçsizliğinin hüküm sürmediği ve afetlerden çıkardıkları derslere uygun hareket eden toplumlarda daha yaygın bir tavidir. Nitekim STK temsilcilerinden bir kısmı 1999 depremlerini Türkiye'deki afet algısının değişimi anlamında bir dönüm noktası olarak ele alsalar dahi, STK'ların kamu kurumlarından yeterli desteği alamadığına dair pek çok görüşün varlığı da dikkat çekicidir. Örneğin afet yönetimi aşamalarında STK'ların rollerini yerine getirmeleri ve performans göstermeleri için devletin imkân sağlayıp sağlamadığına dair soruda 55 yaşındaki bir katılımcı, verdikleri afet eğitimlerine katılımların çok olmadığını ve halkın ilgisizliğinin de altını çizip şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Özellikle afet eğitimlerimize katılımlar istediğimiz gibi değil pek. Planlı da olmuyor. Çünkü afet eğitmenlerimizin sürekli okullarda olması eğitim vermesi için görevlendirme almaları lazım. Öğretmen aynı zamanda çünkü eğitmenlerimiz. Görevlendirme almaları için Kaymakamlık'a veya İl Milli Eğitime başvurduğumuzda da olumlu cevap alamıyoruz. Dolayısıyla planlı ve düzenli olamıyor eğitimlerimiz. Kamudan destek yok bize. Mesela afet yardımı için konteynır verdiler ama ifaiye emrinde kullanabiliyoruz ancak bunu.” (K12, Erkek)

Başka bir katılımcı ise STK'ların afet yönetimine potansiyel katkısını sınırlayan bariyerlerin olup olmadığı sorusunu neden sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirmiştir. Katılımcı aşağıdaki yanıtları vermiştir:

“Destek yok STK'lara. Bir şey yapılmıyor desteksiz. Derneğin çalışma şevki kırılıyor. Şevki kırılınca dağılıyor dernekler. Bu durum da ilçeye zarar veriyor.” (K7, 54, Erkek)

Aynı soruya yönelik olarak 58 yaşındaki bir STK temsilcisi ise STK'lara olan bakış açısının sağlıklı olmasından dolayı destek göremediklerini vurgulamıştır. Katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır:

“Üst taraf STK'ları ciddiye almıyor. STK'lar devlet tarafından yeterli ilgi göremiyor. Sorunları STK'lar çözebilir ama devlet sahip çıkarsa. Ama STK'lar laylaylom yapılan, eğlence odaklı yerler gibi görülüyor.” (K5, Kadın)

Kamu kurumlarının STK'lara göre farklı tutum takındığını ve dolayısıyla eşit davranmadığını savunan katılımcılardan da bahsedilebilir. Örneğin bir katılımcı, afet yönetimiyle ilgili plan veya projelerde STK'lara söz hakkı verilip verilmediği sorusuna yönelik olarak aşağıdaki yorumlamayı yapmıştır:

“Devlete yakın olan STK'lara söz veriliyor sadece. Amatör olanlara söz verildiğini düşünmüyorum.” (K5, 58, Kadın)

STK'lara karşı takınıldığı iddia edilen farklı tutuma dair başka bir katılımcının ifadeleri ise egonun ve siyasetin devreye girmesi konusuna yoğunlaşmaktadır. Katılımcı durumu şöyle değerlendirmiştir:

Araştırmacı: *“Herhangi bir afet durumunda Balıkesir'deki halka en çok yardım ve desteği temin edecek kurum veya kuruluş olarak devletin ve STK'ların konumu nasıldır?”*

K6: *“...AFAD, kendisinden daha fazla ön plana çıkan STK'lara sıcak bakmıyor bazen. Siyasetler devreye girebiliyor, çekişmeler olabiliyor.”* (47, Erkek)

Kamu kurumlarının kendilerine destek verdiğini belirten katılımcılar da mevcuttur. Örneğin 44 yaşındaki bir katılımcı, uzmanlık alanlarının ne olduğu sorusunda, başarılarının devlet kurumlarınca takdir edildiğini savunarak şu değerlendirmeleri yapmıştır:

“Bizim kadar faal çalışan dernek yoktur. Yeni kurulan arama-kurtarma vs. derneklerine bile biz eğitim verdik. Bizi herkes parmakla gösterir. En faal derneklerden biriyizdir. Öncü birlik olarak ararlar bizi AFAD'dan. Ekip içindeki arkadaşlık ortamı başarılı olmamızı da sağlıyor.” (K10, Erkek)

Aynı katılımcı, afet yönetimi aşamalarında STK'ların hangi rollerinin olduğu ve devletin bu noktada STK'lara gerekli imkânları sağlayıp sağlamadığına ilişkin soruda yine başarılarını ön plana çıkarmış ve bu nedenle kendilerine destek olunduğunu vurgulamıştır. Katılımcının değindiği noktalar şöyledir:

“STK'lar afet öncesinde insanları bilinçlendirme konusunda fayda sağlıyor. Gönen'de mesela afet öncesi süreçlerde STK'lara destek olunuyor. Bazı STK'lar destek istiyor tabii ama işe geldiğinde işten kaçınma gayretine giriyorlar. Afet sonrasında derneklerin enkaz çalışmalarına da destek veriliyor. Mesela bizi istediğimiz yere yönlendiriyorlar. Tabii bunda sahip olduğumuz tecrübe ve tanınırlığımız da etkili. Bence bu anlamda AKUT'tan sonra biz geliyoruz. AFAD'dan bize STK'lar bu işin olmazsa olmazı diyorlar.” (K10, 44, Erkek)

Başka bir STK temsilcisi, kamu kurumlarının STK'lara yönelik pozitif bir bakış açısı olduğunu savunmuştur. Katılımcı şu ifadelerde bulunmuştur:

Araştırmacı: *“Türkiye'de afet yönetimi kapsamında devlet-STK ilişkisi göz önüne alındığında Balıkesir özelinde farklılıklar bulunmakta mıdır? Bulunuyorsa bu farklılıklar nelerdir?”*

K8: *“Ben bir farklılık olduğunu düşünmüyorum. Devletin STK'lara bakış açısını olumlu buluyorum. STK'ların katkısı takdir ediliyor.”* (43, Erkek)

Kızılay'dan bir temsilci de Balıkesir özelinde devlet-STK ilişkisinin farklı olup olmadığına yönelik soruda benzer bir düşüncüyü öne sürmüştür. Katılımcı tezini şu şekilde savunmuştur:

“Her yerde eşit davranılıyor bence STK'lara. Belki afetlerde zarar gören alanlarda ekstra ayrıcalıklar sağlanıyor olabilir. Ama stabilite olduğunda aynı davranıyor devlet STK'lara.” (K16, 39, Erkek)

STK'lara dış paydaşlardan verilen destekle ilgili katılımcılar arasında fikir birliğinin olmadığı görülmektedir. Kamudan destek gördüklerini veya önceki bölümlerde açıklandığı üzere halktan bağış aldıklarını belirtenler çoğunlukla ya başarılarının karşılıklı bulduğunu

belirten STK temsilcileridir ya da Kızılay ve İHH şubeleridir. Bu kriterlere uymayan STK'lar ise destek konusunda sıkıntılar olduğunun altını çizmişlerdir.

Şerrin Hayrının Dokunması

Mevcut eksikliklerin daha iyi görülmesi ve bu yönde gereken düzenlemelerin yapılması bakımından afetlerin birer dönüm noktası niteliğinde olmaları, esasen “şerrin hayra dönüşmesi” anlamına da gelmektedir. Bir başka deyişle olumsuz görünen bir durum, afet algısını etkileyerek olumlu sonuçların ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir. Yaşanan algı değişimleri hem siyasi hem toplumsal olarak bütüncül bir etki alanına sahip olmasının yanı sıra kısmi bir etki de yaratabilmektedir. Fakat etki kısmi bile olsa, afetlerle mücadele ve potansiyel afetlerin yol açabileceği hasarların en aza indirilmesi için önemli adımların atılmasına vesile olabilmektedir. Katılımcıların bir bölümü bu anlamda 1999 depremlerinin afet yönetiminde “devletin silkinip kendine gelmesini” sağladığını savunmuşlardır. Örneğin 47 yaşındaki bir katılımcı, STK'ların afet yönetimindeki avantajları ve dezavantajlarıyla ilgili soruda 1999 depremlerinin yarattığı zihniyet değişimini Almanya örneği ile harmanlayarak şu şekilde ifade etmiştir:

“99 Depremi'ne kadar hep kendi insanımızın afet konusunda yeterli etkinliği sağlayamayacağını düşünürdük. Yabancılar yapar biz yapamaz derdik hep. Ama bu deprem sürecinde Türkiye'deki STK'lar bu anlayışı yıktı. Biz de yapabiliriz anlayışı oluştu. Devlet de silkindi bir. Kendine geldi. O zamana kadar Almanya'da geçerli olan İmar Kanunu bizde de aynı şekilde geçerliydi mesela. Almanya'da 3.0-3.2 büyüklüğünde deprem oluyor en fazla. Türkiye öyle mi? Burası deprem ülkesi. Büyük depremler oluyor. Aynı şekilde uygulanması mümkün değil ki bunların. Bu kanun 2002 yılında değişebildi. Kentsel dönüşüm konusunda da müteahhitler ve mal sahipleri karar veriyor. 60-70 yıllık sağlam olmayan binalar var. Bunlar bir depremde yıkılacak belli yani. Ama ekonomik veya diğer başka sebeplerden dolayı yenilenmiyor bunlar.” (K9, 47, Erkek)

STK'ların afet yönetimindeki konumunun geçmişten bugüne nasıl değiştiği sorusuna yanıt olarak 60 yaşındaki bir katılımcı, 1999 depremlerinin kamunun STK'lara bakışındaki olumlu etkisini ön plana çıkarmıştır. Katılımcı şu sözleri kullanmıştır:

“99 Depremi'nden sonra çok değişti. İyi yönde değişti. Devlet STK'ları tanımaya başladı. Eski Kaymakam bir toplantıda bana dedi ki “Sizi tanıyorum”. “Biz ilk defa gördük sizi, nereden tanıyorsunuz?” dedim. Meğer ekibimizi 99 Depremi'nde görmüş oradan tanıyor.” (K11, Erkek)

Afetlerin, toplumsal yapıyı oluşturan gruplardaki STK algısını pozitif yönde etkilemesi de mümkün olabilmektedir. Örneğin 38 yaşındaki bir katılımcı, afetlerin oluşturduğu kriz ortamını fırsata çevirmek için STK'lara düşen rollerin neler olduğuna dair soruda, sadece STK'lar özelinde fikir belirtmeyerek özel sektörün STK algısındaki değişime de değinmiştir. Katılımcı fikrini şu cümlelerle ortaya koymuştur:

“...Ayrıca STK'lara bakış açısı değişebilir ve pozitif olabilir. Şirketlerin afet sonrasında ilişkileri iyi olabiliyor mesela STK'larla dediğim gibi.” (K2, Erkek)

Katılımcılar, 1999 depremlerinin hem afet yönetimindeki zihniyet değişiminde hem de STK'lara dair toplum ve siyaset bazlı bakış açısındaki farklılaşmaya olumlu etkisini çokça vurgulamışlardır. Bu noktada en fazla değinilen husus, 1999 depremlerinden sonraki süreçte devlet nazarında afet yönetimindeki eksikliğin idrak edilmesi ve buna yönelik düzenlemeler yapılmasıdır. Değerlendirmeleri bu yönde olan katılımcıların birçoğu, bu düzenlemelerin önemini kabul etmekle birlikte tümüyle yeterli olmadığı fikrine sahiptir.

Yerleşik ve Kronik Afet Bilinçsizliği

Türkiye, afetler konusunda fazlasıyla hassas bir ülke olmasına rağmen afet farkındalığı ve afetlere verilen önemin yeterlilik düzeyleri tartışma konusudur. Tarihsel süreç incelendiği zaman, özellikle büyük çaplı afetler yaşandıktan sonra afetlerin ne kadar hayati bir öneme sahip olduğuna dair kamuoyunda genel bir kanı belirginleşmekte fakat bu durum geçici bir müddet boyunca görülmektedir. Zira toplum ekseriyetle, afetlerin üzerinden nispeten kısa süreler geçtikten sonra yaşanan felaketleri unutmaya eğilimine girmektedir. Mevzubahis eğilim, esasında toplumdaki *yerleşik ve kronik afet bilinçsizliğine* de işaret etmektedir. STK temsilcileri var olan afet bilinçsizliğini sıkça vurgulamışlardır. Bu noktada en çok belirtilen unsur, toplumsal düzeyde afet farkındalığından yoksunluktur. Bazı katılımcıların konuyla ilgili ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Araştırmacı: “Sizce Türkiye’de afet yönetimine dair sorunlar var mı? Varsa çözüm önerileri ne olabilir?”

K9: “Afet toplanma alanları konusu mesela. Kaç insan biliyor bir deprem durumunda hangi afet toplanma alanına gitmesi gerektiğini? Bilmedikten sonra ne önemi var? Bir afet hâlinde insanlar afet toplanma alanından konum atsınlar devlete örneğin.” (47, Erkek)

K18: “Halkın bilinçlendirilmesi gerekiyor. Mesela üç ayda bir ya da haftada bir cahil kesime ulaşacak eğitimler olmalı. Eğitimsiz kesim kalmamalı. Çoğu insan afet anında ne yapacağını bilmiyor. Eğitimsiz insanlar afet zamanlarında yardım ekiplerinin de işlerini zorlaştırıyor.” (45, Kadın)

Görüşmeciler tarafından en çok değinilen ikinci unsur ise afetlere önem verilmemesidir. 47 yaşındaki bir katılımcı STK’ların afet yönetimine katkısını sınırlayan engeller olup olmadığı sorusuna verdiği yanıtta yurt içi ve yurt dışı mukayesesi yaparak afetlerin pek dikkate alınmaması problemine değinmiştir. Katılımcı şu değerlendirmeleri yapmıştır:

“Bizi kanunlar sınırlıyor. Kanunlar düzenlenirse ve biz STK’lara görev tevdi edilirse olur ancak. Her şey kanunlara bağlı. Mesela yurt dışında bazı ülkelerde belediye gelirlerinin yüzde 10’u afet yönetimine harcanıyor. Türkiye’de böyle değil ki. Afetlere önem vermiyoruz. Kâğıt üstünde kalıyor her şey.” (K9, Erkek)

Başka bir katılımcı, yalnızca büyük afetlerden sonra ve kısa süreliğine afetlerin önemsendiğini belirtmiştir. Türkiye’de afet yönetimi konusunda problemlerin olup olmadığı sorusuna verdiği cevapta katılımcı şu açıklamayı yapmıştır:

“Halkın afet konusunda bilinçlendirilmesi lazım. Bu çok önemli. Afet olduğunda afetin önemi hatırlanıyor sadece. Sonra tekrar unutuluyor. Ama kim depreme karşı gerekli önemi alıyor? Kim denetliyor?” (K7, 54, Erkek)

Katılımcılar, toplumda yaygın hâlde mevcut olan afet farkındalığından yoksunluk veya afetleri önemsememe sorununu çokça yinelemişlerdir. Bununla birlikte, afet temalı STK’lara bağlı temsilciler olmalarına rağmen, bir kişi haricinde kalan katılımcıların deprem odaklı örnekler verdikleri ve diğer doğal veya beşerî olayları ikinci planda tuttıkları anlaşılmaktadır. Son olarak 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan Kahramanmaraş-Pazarcık merkezli 7,7 ve Kahramanmaraş-Elbistan merkezli 7,6 büyüklüğündeki depremlerde görüldüğü gibi özellikle büyük çaplı depremlerin diğer afet tetikleyicilerinden çok daha fazla can ve mal kaybına sebep olduğu gerçeğini yadsımak pek mümkün değildir. Bununla beraber, “*afet eşittir deprem*” anlayışının örneklemedeki STK’lara da sirayet etmesinin sorgulanması gereken bir durum olduğu söylenebilir.

Afet Yönetimi Hiyerarşisinde Devlet ve STK’lar

Devletler ve devlet organını işleten iktidarlar, toplumsal hiyerarşide en üstte yer almaktadır. Bu konuları sayesinde iktidarlar ülkelerin dününü, bugününü ve geleceğini

etkileyen büyük kapsamlı kararlar alma olanağını da ellerinde bulundurmaktadır. Bahsi geçen makro alanlardan biri de afet yönetimidir. Afetlerin hayati önemleri, afet yönetiminin çok boyutlu, titiz ve özenli ele alınması icap eden bir konu olması anlamına da gelmektedir. Bu şartların yerine getirilme yollarından biri de toplumsal yapıdaki farklı paydaşların afet yönetimindeki karar alma süreçlerine dâhil edilmesidir. Daha önce de belirtildiği gibi son kararı alma yetkisi hükümetlerdedir. Fakat toplumsal paydaşlara söz hakkının verildiği ve hükümetlerin aldıkları her kararı dikte ettirmediği zihniyete sahip toplumlarda afet yönetimi geçerli olabilmektedir. Afet yönetimi de afetlere karşı fazlasıyla etkili bir anlayıştır. Zira dünya çapındaki emsallerden de anlaşılacağı üzere, önemli kararlara toplumsal paydaşları da katan iktidarların yönettiği ülkeler, afetlerle mücadelede ziyadesiyle başarılı olabilmektedir. Nitekim bu bölümde de STK'ların afet yönetimindeki rollerinin daha sağlıklı kavranması açısından kamu kurumlarıyla STK'ların bağlantısı ve STK'ların karar alma süreçlerine katılımları değerlendirilmiştir. STK temsilcileri bu konuya ilişkin en fazla afet yönetiminde devletin STK'lardan daha güçlü olmasının altını çizmişlerdir (Şekil 10).

Şekil 10: Afet Yönetimi Hiyerarşisinde Devlet ve STK'lar Alt Temasında Yer Alıp Katılımcılar Tarafından En Sık Belirtilen Kod ve Alt Kodlar

Devlet ve STK'ların İlişkisel Koordinatlarının Belirlenmesi

Toplumun önemli bir parçası olan STK'ların kamu kurumlarıyla kurduğu ilişkilerin ortaya konması, kamu kurumlarının STK'lara yönelik algısı hakkında ipucu sağlayabilmektedir. Ayrıca STK'ların afet yönetimindeki konumları hakkında bir gösterge teşkil etmesi açısından da söz konusu ilişkilerin çerçevesinin çizilmesi oldukça faydalıdır. Bu noktada katılımcılar devletin afet yönetimindeki kudretini sıklıkla belirtmişlerdir. Son sözü devletin söylediğini fazlasıyla vurgulayan katılımcılar, her türlü kaynak ve imkânların da kamu kurumlarında bulunduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca şekil 11'den de anlaşılacağı üzere devletin güçlü olması, STK-devlet kaynaklarının farklılığı ve afet faaliyetlerine katılım sorumluluğu alabilmesiyle ilişkilidir. Zira şekil incelendiğinde, *afet yönetiminde devletin daha güçlü olması* alt kodunun *kaynaklar açısından kamu kurumları karşısında STK'lar ile* 6 defa, afet faaliyetine katılımda AFAD ve STK inisiyatifinin etkisi ile 5 defa kullanıldığı görülmektedir. Bu ilişkileri ortaya koyan ifadelerden bir kısmı aşağıdaki gibidir:

"Afet devletin sorumluluğunda. Devletin öncülüğünde yapılabilir. Kimse devletten iyi yapamaz bunu. Devletin imkânı var sonuçta. İstedğinde devlet bir yere çadır getirir kurar." (K14, 54, Erkek)

"Son kararı veren devlet tabii. STK'ların güçleri bir yere kadar. Devletin kaynağı ve imkânı yetmezse STK'lar da bir şey yapamaz." (K8, 43, Erkek)

"Devlet kurumları bedava son model araçlar kullanıyorlar. Biz özel araçlarımızla gidiyoruz faaliyetlere. Biz gönüllü yapıyoruz bu işi. Onlar maaş alıyorlar ve ayrıca

afet durumunda olay yerinde görev aldıklarında harcırah alıyorlar. Ayakkabılarını bile devlet veriyor.” (K9, 47, Erkek)

Şekil 11: Afet Yönetiminde Devletin Daha Güçlü Olması, Afet Faaliyetine Katılımda AFAD ve STK İnişiyatının Etkisi ile Kaynaklar Açısından Kamu Kurumları Karşısında STK’lar Alt Kodlarının Aralarındaki İlişkiyi Gösteren Sayısal Kod İlişkileri Tarayıcısı

Kod Sistemi	Afet yönetiminde devletin daha güçlü olması	Afet faaliyetine katılımda AFAD ve STK inisiyatifinin etkisi	Kaynaklar açısından kamu kurumları krş. STKlar
Afet yönetiminde devletin daha güçlü ol		5	6
Afet faaliyetine katılımda AFAD ve STK	5		1
Kaynaklar açısından kamu kurumları krş.	6	1	

36 yaşındaki bir katılımcı ise karar organının kamu kurumları olduğunu kabul etmekle beraber, STK’ların kamu kurumlarının yetişemediği alanlara katkı sağladığını ve destekleyici pozisyonlarını ortaya koymuştur. Katılımcı düşüncelerini şu biçimde paylaşmıştır:

“Devletin her yere yetişmesi mümkün değil. Bu alanlarda STK’lar devreye giriyor. Devletin eksikliklerini kapatıyor. Fakat son karar verici organ devlet olduğu için STK’ların her konuya el atmaları mümkün değil.” (K4, Erkek)

İki önemli paydaşın ilişkileri açısından yoğun olarak bahsedilen bir başka husus ise afet yönetimiyle alakalı plan veya projelerde kamu kurumlarının STK’ların da görüşlerini almasıdır. Hatta bu konuda, İHH ve Kızılay dışında kalan dört STK temsilcisinin kamu kurumları tarafından kendilerine söz hakkı verildiğini belirtmeleri dikkat çekmektedir. Söz konusu dört STK’dan birini temsil eden bir katılımcı, güncel projelerle ilgili bilgilendirme metinlerinin kendilerine de kısa sürede yönlendirildiğini ifade etmiş ve şu değerlendirmeleri yapmıştır:

“Söz hakkı veriliyor. Mesela TAMP’la ilgili bir yazı ya da Telekom’a giden yazı bize de geliyor hemen. Görüşümüz önemseniyor. Ben muhalif biriyim ama bu konuda haklarını vermek lazım. Bu açıdan STK’ların yeterli derecede söz hakkı var.” (K2, 38, Erkek)

Katılımcılar arasında STK’lara söz hakkı verilmediğini düşünenler de bulunmaktadır. Bahsi geçen katılımcılardan birinin İHH temsilcisi olması ilgi çekicidir. Fakat söz hakkı konusunda bir katılımcının mekânsal bazlı bir değerlendirme yaptığı görülmektedir. Katılımcı aşağıdaki yorumlamayı yapmıştır:

“Ulusal düzeyde bir söz hakkı yok bence. Mahalli düzeyde kalıyor. Biz mesela afet toplanma alanlarının nereler olabileceğine dair ilgili makamlardan bilgiler, raporlar vs. alıyoruz. Bunun gibi şeyler oluyor ama ulusal afet yönetimindeki planlara dair bir söz hakkı durumu yok.” (K12, 55, Erkek)

54 yaşındaki bir katılımcı, AFAD’ın özellikle görev sorumluluğu konusunda birtakım eksiklikleri bulunduğunu iddia etmiş, hatta afet yönetiminde STK’ların rollerinin daha fazla olduğuna dikkat çekmiştir. STK’ların afet yönetimi aşamalarındaki rollerini irdeleyen soruda katılımcı şu yanıtları vermiştir:

“Afet yönetiminde en büyük rol STK’ların. AFAD adına görev yapıyoruz. Eğitim verme, broşür dağıtma gibi işleri biz yapıyoruz. Rolümüz daha fazla. AFAD sadece Balıkesir merkezde olduğu için Gönen’deki eğitime gelmiyorlar bazen. Bazen de öğlen saat birde yola çıkıp geç geliyorlar öğlen üçte örneğin. Sonra da mesai bitti deyip gidiyorlar.” (K7, Erkek)

Katılımcıların bir bölümü, kamu kurumları ve STK’lar arasındaki iletişim eksikliğinden söz etmiştir. AFAD’ın yetersizliği iddiasında olduğu gibi bu konuyu savunan İHH ve Kızılay temsilcilerinin bulunmadığı görülmektedir. İletişim eksikliğinin mevcudiyetini belirten bir

katılımcı, STK'ların afet yönetimine katkılarını sınırlayan engellerin olup olmadığı sorusunu kendileri açısından yorumlayarak şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Kendimizden örnek vereyim. AFAD eğitimi eğitmeni olmak için 2-3 yıl önce başvurduk kendilerine. Ama olumlu olumsuz bir dönüş yapmadılar 2-3 yıldır. Ayrıca tatbikatlar yapılabilirdi. Yaptılsa da bizi çağırmadılar hiç. Talep olmadı.” (K12, 55, Erkek)

Kamu kurumlarının kendilerine engel oluşturmadığını düşünen dört STK temsilcisinin varlığından da bahsetmek mümkündür. Söz konusu katılımcıların tümü İHH ve Kızılay dışındaki STK'lara bağlıdır. Afet yönetiminde STK'ların katkılarını sınırlayan bariyer olup olmadığına dair soruya bir katılımcı şu şekilde cevap vermiştir:

“Engel yok. Bizden bir örnek vereyim mesela İzmir Depremi olduğunda yıllık beyanname süresinin son günüydü ve son günde verememiştik beyannameyi. Bunun cezası var normalde ama olağanüstü koşullardan dolayı hoş görmüşlerdi bizi. Ayrıca valilik, AFAD gibi kurumlar da hiç engel çıkarmıyor bize.” (K2, 38, Erkek)

Anlaşıldığı üzere katılımcılar devlet-STK ilişkileri, bu ilişkilerin niteliği, STK'lara söz hakkı verilip verilmemesi ve AFAD'ın yeterlilik durumu gibi hususlarda herhangi bir fikir birliğinin haricinde çoğunluk görüşe dahi sahip değildir. Fakat özellikle Kızılay temsilcileri, AFAD'ın hiyerarşik üstünlüğüyle birlikte yeterliliğini, devlet-STK ilişkilerinin pozitifliğini ve STK'lara verilen söz hakkını, ayrıca afet yönetiminde STK katkısını sınırlayan kamu kurumları kaynaklı herhangi bir engel olmadığını fazlasıyla vurgulamışlardır. Devlet-STK ilişkileri açısından öne çıkan bir görüş olmaması, afet yönetiminin sağlam bir temele oturtularak afet yönetişimine dönüşmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın etkinleşmesi için *-bir nevi her türlü toplumsal etkileşim anlamına gelen-* sosyal sermayenin tam kapasiteyle kullanılmadığına dair gösterge oluşturmaktadır (Ahrens & Rudolph, 2006; Pelling & High, 2005). Bu durum, katılımcıların bağlı oldukları STK'larla halkın ilişkisi açısından eksikliklerin bulunduğu görülmesiyle ve bu nedenle halkın afetler konusundaki fikirlerine, STK'ların tam anlamıyla vakıf olmadıklarına dair şüphelerle de desteklenmektedir. Zira Jalali (2002), Pearce (2003) ve Thomas'ın (1995) da belirttiği üzere afet yönetimindeki nitelik artışı ve afetlerle mücadelede başarı sağlanması, tüm toplumsal paydaşların karar alma süreçlerine dâhil olmasıyla doğrudan ilişkilidir.

Sonuç

Dünya tarihinde pek çok toplumun karşı karşıya kaldığı afetler, bölgesel ve ulusal olduğu kadar uluslararası ölçekte dahi etki yaratabilme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla afetlerle mücadele etme ve afet riskini azaltmak için afet yönetiminin itinalı, kapsamlı, nitelikli, olabildiğince objektif ve soğukkanlı yürütülmesi son derece önem taşımaktadır. Zira afet ve doğal olarak afet yönetimi, çok sayıda değişkeni içeren ve üzerinde titizlikle durulması gereken olgulardır. Afet ve afet yönetiminin mevzubahis çok değişkenli yapısı, farklı bakış açıları ve uzmanlık alanlarının katılımını son derece önemli hâle getirmektedir. Karar alıcı organ olan devletin, esasen demokrasinin ve eşitlik ilkesinin de bir gereği olarak toplumun tüm parçalarını afet yönetimiyle bütünleştirmesi, afetlerle mücadelenin etkinliğini arttırmakta ve afet riskini azaltmaktadır (Sandoval & Voss, 2016: 108; Tierney, 2012: 344). Dolayısıyla afet yönetiminde başarı sağlayan toplumların bu başarılarının tesadüfi olmadığı söylenebilir. Bu anlamda toplumu temsil etme düsturuyla hareket eden STK'ların afet yönetimindeki rolleri de büyük bir öneme sahiptir. Bu ön kabulden yola çıkılarak çalışmada, afetlere eğilimli bir konumda bulunan Balıkesir ilindeki STK'ların bakış açısına göre STK'ların afet yönetimindeki rolleri değerlendirilmiştir.

Balıkesir'deki afet temalı STK'ların profilleri ve arka planları incelendiğinde değinilmesi gereken üç noktanın olduğu söylenebilir: Bunlardan ilki STK'ların kuruluş tarihleri, ikincisi STK üyelerinin cinsiyet oranı, üçüncüsü ise STK'ların AFAD akreditasyonu durumlarıdır. Öncelikle STK'ların kuruluş tarihleri irdelendiği zaman, nispeten yeni sayılabilecek pek çok derneğin varlığından söz edilebilir. 2000'li ve özellikle 2010'lu yıllarda Balıkesir'de hatırı sayılır miktarda afet temalı dernek açıldığı anlaşılmaktadır. STK sayısındaki bu artışın tek bir sebebi bulunmamakla birlikte en önemli sebeplerinden birinin, katılımcıların da sıklıkla dile getirdiği 1999 depremleri olduğu belirtilebilir. Akgüngör'ün (2010), 1999 depremleri için kullandığı milat vurgusu, Türkiye'nin pek çok yerinde olduğu gibi Balıkesir'de de geçerlidir. Afetlere bakış açısını değiştirerek hassasiyet ile farkındalığı arttıran bu süreçte, AKUT gibi başarı elde eden STK'ların da dolaylı etkisiyle beraber STK'ların sayısında artış meydana gelmiştir.

STK'ların cinsiyet oranları değerlendirildiğinde bir STK haricinde kalanlara bağlı üyelerin büyük bir çoğunluğunun erkek olması göze çarpmaktadır. Bu durum, STK'ların arama-kurtarma ve ilk yardım gibi özel alanlar için oluşturdukları ekipler için de geçerlidir. Görüşmelerin gerçekleştirildiği on dokuz STK temsilcisinden sadece üçünün kadın oluşu, âdeta STK'lardaki cinsiyet oranının görüşmelere yansımaları teşkil etmektedir. Cinsiyet dağılımının bu kadar dengesiz ya da bir cinsiyetin diğerine karşı oransal üstünlüğünün böylesine fazla olması, STK'ların toplumsal temsil işlevini sekteye uğratmaktadır.

Bir başka dikkat çekici nokta ise az sayıda STK'nın AFAD akreditasyonuna sahip olmasıdır. AFAD akreditasyonu, STK'ların afet yönetimindeki rollerinin tespiti açısından önemli bir göstergedir. Bu perspektiften bakıldığında, STK'ların kayda değer bir kısmının yapısal ve işlevsel sıkıntılar taşıdığı söylenebilir. Özellikle genel merkezlerinin sahip olduğu AFAD akreditasyonundan yararlanan İHH ve Kızılay şubeleri haricinde kalanlar arasında AFAD akreditasyonuna başvurmayan ya da başvurma planları olmayanlar için bu durum fazlasıyla geçerlidir. Çünkü söz konusu STK'ların, esasen AFAD akreditasyonu almak için gereken kriterleri taşımadıklarını düşündüklerinden dolayı başvuru yapamadıkları söylenebilir. Afet faaliyetlerine hiç katılmayan veya katılımları nispeten az olan STK'ların aktif STK'lara kıyasla baskınlığı da AFAD akreditasyon sahipliği probleminin varlığını doğrulamaktadır. Bu noktada bazı katılımcıların da yaptığı *tabela dernekleri* vurgusu akla gelmektedir. Afet temalı gibi gözükseler de afetlerden ziyade sportif faaliyetlere odaklanan veya afet faaliyetleri konusunda yetersiz STK'ların varlıkları sadece kâğıt üzerinde kalmakta ve afet yönetimindeki etkileri son derece kısıtlı olmaktadır.

Katılımcılar genellikle, STK'ların Balıkesir'deki afet yönetimindeki konumlarının ikame edilmesi epey zor olduğu fikrindedirler ve ilgili literatürle paralel bir bakış açısına sahiptirler. Zira sivil toplumun afet yönetimindeki kritik pozisyonu ve vazgeçilmezliği, literatürde oldukça sık değinilen bir noktadır (Benson vd., 2001; Coles & Buckle, 2004; Çakı, 2020; Kapucu & Garayev, 2011; Özerdem & Jacoby, 2006; Pearce, 2003; Pelling, 2003; Shaw, 2003; Smith & Dowell, 2000; Thomas, 1995). Her ne kadar devletlerin kaynakları ve imkânları görece fazla olsa da büyük çaplı afetler gibi olağanüstü durumlarda, sosyal sermaye ve sivil toplumun harmanlandığı en önemli organlardan birini teşkil eden STK'ların önemi ortaya çıkmaktadır. Özellikle uzman ve nitelikli personele sahip olan STK'lar, kamu kurumlarının yükünü azaltıp destek ve pratiklik sağlamaktadırlar. Bu noktada tüm katılımcılar da aynı şekilde düşünmekte ve STK'ların devlet için önemli bir yardımcı unsur olduğu konusunda fikir birliğine varmaktadırlar.

Balıkesir'deki STK'ların afet yönetimi rolleri için katılımcılar tarafından en sık yapılan iki vurgu, halka afet farkındalığının aşılması ve afetlerden sonra oluşan toplumsal yaraların sarılmasıdır. Afet farkındalığının ve bilincinin halka tam anlamıyla verilmesinde STK'ların

rollerinin çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Afet farkındalığının topluma aşılmasında sadece stant açmak ve broşür dağıtmak yeterli olmayıp nitelikli afet eğitimlerinin verilmesi de önemlidir. Katılımcılar, toplumsal gruplar açısından afet eğitimlerinde çocukları fazlasıyla ön plana çıkarmıştır. Balıkesir haricinde yakın çevrede yer alan illerde yaşayan çocuklara afet eğitimi veren STK'ların varlığı da göz önüne alındığında, Balıkesir'deki afet temalı birçok STK'nın afet farkındalığının gelecek nesillere katlanarak taşınması hedefiyle imkânları ölçüsünde çaba sarf ettikleri söylenebilir.

Afetlerden sonra STK'ların toplumsal yaraları sarma işlevi, katılımcılarca sık vurgulanan bir başka husustur. Bir STK temsilcisinin ifadesiyle bu işlevi en çarpıcı bir şekilde yansıtan kavram alyuvardır. Büyük çaplı afetlerden sonra STK'lar, arama-kurtarma ve ilk yardım çalışmalarının dışında afetzedelere gıda, barınma ve kıyafet tedariki gibi kritik noktalarda yardımcı olabilmektedirler. Tüm bunlara ek olarak STK'lar, afetzedelerin yaşadıkları travmaları azaltmaya yönelik psikolojik destek süreçlerine de katkı sağlamaktadırlar. Katılımcıların STK'lara dair sıklıkla vurguladıkları analitik düşünme ve pratiklik potansiyeli de söz konusu katkıları arttıran niteliklerdir. Bu nitelikler, bazı katılımcıların vurguladığı bir husus olan STK'ların buldukları mekâna dair bilgilerinin varlığıyla birleştiğinde, özellikle afet öncesi için fazlasıyla önemli bir hâle gelmektedir. Nitekim Kelman vd. (2012: 14), yerel toplulukların ve onların önemli temsilcilerinden olan STK'ların mekânsal bilgileri ne kadar olursa afet riskinin azaltılması için o kadar büyük bir eşiğin atlanacağını savunmuşlardır.

Kelman ve diğerlerinin (2012: 14), yerel toplulukları temsil eden STK'lar ve bu birleşimin mekânsal bilgi yoğunluğunun afet riskini azaltacağına dair görüşleri, Balıkesir özelinde düşünüldüğünde birtakım problemler içermektedir. Bunun nedeni ise tezin temelini oluşturan STK'ların yerel toplulukları temsili ifadesindeki eksikliklerdir. Balıkesir'deki afet temalı STK'ların yerel halkla ilişkilerinin ideal olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca STK'ların, toplumsal fayda ilkesini tam anlamıyla benimsemedikleri de görülmektedir. Oysaki temellerini toplumun oluşturmasından dolayı STK'ların nihai hedefi toplumun çıkarlarını ve toplumsal varlığı her anlamda korumak olmalıdır. Dolayısıyla bu noktadaki eksikliğin, STK'ların Balıkesir'deki afet riskinin azaltılmasına katkı sağlamadaki rollerine zarar verdiği savunulabilir.

Balıkesir'deki STK'ların dezavantajlı topluluklara yönelik faaliyetlerindeki gözle görülür eksiklik, sivil toplum temsili açısından başka bir dikkat çekici noktadır. Afet süreçlerinde dezavantajlı toplulukların (*özellikle engelliler, yaşlılar ve çocukların*) durumları fazlasıyla önemli hâle gelmektedir. Bu nedenle, dezavantajlı topluluklara afet farkındalığı aşılmasının yanı sıra afet sonrası müdahale ve rehabilitasyon aşamalarında ilgili topluluklara yapılan her türlü yardımın kapsamlı biçimde planlanması gereklidir. Japon STK'ların, özellikle afet sonrası müdahale ve iyileştirme safhalarında tüm dezavantajlı topluluklara sistematik olarak destek sağlamaları bu açıdan altı çizilmesi gereken bir örnektir (Park & Yoon, 2022: 11). Fakat yapılan görüşmeler göstermektedir ki STK'ların dezavantajlı topluluklara bakışları son derece problemlidir. STK'ların, sadece çocuklara afet bilinci kazandırılması yönlerinin kuvvetli olduğu görülmektedir.

Görüşme yapılan STK'ların, afet temalı uluslararası STK'lar ve afet yönetimi dâhilindeki diğer tüm uluslararası paydaşlarla ilişkilerinin son derece zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Hatta ulusal STK'larla dahi sağlıklı ilişki kuramayanların varlığından söz edilebilir. Bu durum, STK'lardaki "*kronik bir iletişim eksikliği sorunu*" ortaya koymaktadır. Oysaki afet yönetiminde başarılı olan ülkelerde faaliyet gösteren STK'ların kayda değer bir bölümü, küresel sivil toplumla bütünleşmiş durumdadır. Nitekim STK'ların uluslararası

yönlerinin güçlü olması, yeni afet yönetimi modellerinin, anlayışlarının ve tekniklerinin de doğrudan öğrenilmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca STK'lar arasındaki iletişim eksikliği, Türkiye'de VOAD gibi bir birliğin kurulamamasındaki sebeplerden birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla STK'ların afet yönetimindeki rollerindeki problemlerin dış faktörler kadar kendi bünyelerindeki kusurlardan da kaynaklandığını belirtmek olasıdır.

Bangladeş, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke niteliği taşısa da afet yönetimi açısından görece gelişmiş bir düzeydedir (Abdus Sabur, 2012; Salehin vd., 2020). Ülkedeki afet yönetiminin ileri düzeyi, devlet-sivil toplum arasındaki ilişkinin gücünden de kaynaklanmaktadır. 1970'li yıllardan beri ülkede benimsenen afet yönetimi modellerinde, STK'lara verilen paye fazla olmuştur. Daha önce de belirttiği gibi Bangladeş afet yönetimi için oluşturulan stratejilerde, toplumun her katmanını temsil eden STK'ları da bünyesinde barındıran NDMAC'ın katkısı çok fazladır (Abdus Sabur, 2012: 41). Türkiye'de ise bu nitelikte bir yapılanma bulunmamaktadır. STK'ların ortak bir çatı altında toplandığı böyle bir yapılanma yokluğunun sebebi olarak, sadece devlet-sivil toplum ilişkilerindeki sıkıntıları veya sivil toplumu arka planda gören merkezî devlet anlayışını göstermek pek olası değildir. STK'ların aralarındaki ilişkiler, ekip ruhları ve afet yönetimine katkıları gibi birçok değişken de önem arz etmektedir. Bangladeş'te faaliyet yürüten her STK, doğrudan veya dolaylı olarak afet yönetiminin bir parçasını oluşturmakta ve aralarında yoğun bağlantılar bulunmaktadır (Buckland, 1998; Salehin vd., 2020). Balıkesir örneğinde ise STK'lar arasında zayıf iletişimden, sorumluluk alma sıkıntılarında ve tabela derneklerinin varlığından bahsedilebilir. Söz konusu olumsuzluklar, nitelikli STK'ların afet yönetimine katkılarını arttırmak için bir araya gelme ihtimalinin azalmasına neden olmaktadır.

Japonya ve ABD gibi afet yönetimi konusunda söz sahibi olan ve gelişmiş ülkelerin yanı sıra Bangladeş'te de gözlemlenen büyük çaplı bir afet yarattığı bütüncül zihinsel değişimin, 1999 depremlerinden sonra belli bir ölçekte Türkiye'de de görüldüğü söylenebilir. Fakat bu değişimin yeterliliği hâlen tartışmalıdır. Bu noktada son birkaç yıldır yaşanan afetlerdeki problemler önemli göstergelerdir. Ayrıca katılımcıların görüşlerinin de afet yönetimindeki yetersizliklere işaret ettiği belirtilebilir. Özellikle STK'ların afet yönetimindeki konumları ve devlet-STK ilişkileri birtakım eksiklikler barındırmaktadır. Söz gelişi, TAMP'a göre STK'lar afet yönetiminin en önemli paydaşlarından ve destek unsurlarından biri olmasına rağmen bazı katılımcılar afet yönetimiyle alakalı alınan kararlarda kendilerine bir söz hakkı tanınmadığını ve kamu kurumlarıyla ilişkilerinin sağlıklı olmadığını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla TAMP'ın uygulanması, en azından katılımcıların bir kısmının bakış açısı dikkate alındığında problemlidir.

Japonya ve ABD, STK'ların afet yönetimindeki konumları ve inisiyatif almaları açısından da öne çıkan ülkelerdir. Örneğin ABD'deki VOAD, afet yönetiminin yerel boyutunda kamu kurumlarının en önemli ortaklarından biridir. VOAD'ın afet sonrası faaliyetlerde sorumluluk alabilme özgürlüğünü elinde bulundurması, faaliyetlerin başarı oranının artmasına katkı sağlamaktadır (Jung & Ha, 2021: 1-7). Ancak, katılımcılar çoğunlukla AFAD'ın hiyerarşik üstünlüğünü ve sorumluluk alma şanslarının olmadığını ifade etmişlerdir. Bu durumun, önceki bölümlerde sözü edilen Türkiye'deki "devlet baba" anlayışının uzun zamandır süregelen varlığıyla bağlantılı olduğu ifade edilebilir. Fakat tek etken bu anlayış değildir. Katılımcıların önemli bir kısmı, öz eleştiri yaparak STK'ların başlarında bir lider bulunmadan düzen sağlayamayacaklarını da vurgulamıştır. Bu anlamda İzmir Depremi örneği ön plana çıkarılmıştır. Dolayısıyla söz konusu görüşe sahip olanlar, bir bakıma devletin koordine ettiği düzenin dışına çıkılmasının birtakım sıkıntılara yol açtığını savunmaktadır. Sonuç olarak, TAMP'ın uygulamasındaki problemlerle STK'ların bahsedilen iç ve dış engeller

bir arada değerlendirildiğinde, Balıkesir’de afet yönetişiminin çok da sağlıklı olmadığı yorumu yapılabilir.

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri Türkiye’de afet yönetimindeki sıkıntıları yansıtırsa dahi, STK’ların rollerinin ne denli önemli olduğunu da ortaya koymuştur. Ulusal ve uluslararası pek çok STK, afet sonrası arama-kurtarma, insani yardım, barınma, psikolojik destek gibi katkılarda bulunmuştur ve bu katkılar hâlen devam etmektedir. Balıkesir’de yer alan 911 Arama ve Kurtarma Derneği, Dursunbey Arama ve Kurtarma Derneği ile GÖNDAK, arama-kurtarma çalışmalarına katılıp birçok insanın enkaz altından canlı olarak çıkarılmasını sağlamıştır. Söz konusu STK’ların arama-kurtarma dışında ortak bir yönleri daha bulunmaktadır. Yapılan görüşmelerde, diğer bazı STK temsilcileri tarafından bu üç STK olumlu örnek şeklinde gösterilmiştir. Ayrıca ellerindeki imkânlar, yaptıkları afet faaliyetleri, afet yönetimine bakışları ve projeleri gibi unsurlar da göz önüne alındığında söz konusu STK’ların nitelik açısından ildeki diğer STK’lara göre bir adım öne çıktıkları söylenebilir. Dolayısıyla bu üç STK’nın, Türkiye’nin yüzleştiği belki de en büyük felaketten sonraki çalışmalarda yer alması pek de tesadüf değildir.

STK’ların varlıklarını sürdürebilmeleri ve afet yönetimine katkı sağlayabilmelerinin en önemli koşullarından biri ekonomidir. Görüşülen temsilciler, sıklıkla ekonomik zorluklara vurgu yapmışlardır. Özellikle afet faaliyetleri için gerekli malzemelerin pahalılığı ve dernek yerleri için kira, elektrik, su, internet gibi masraflara değinildiği görülmüştür. İHH ve Kızılay temsilcileri haricindeki katılımcıların büyük bir kısmı, halktan bağışların da az olduğunu ve tüm bu zorluklar sebebiyle afet faaliyetleri için gerekli masrafları kendilerinin karşıladığını belirtmişlerdir. Bu zorluklar, STK’ların devletten mali destek alma olanaklarının kısıtlılığıyla da bağlantılıdır. Zira STK’lara ayrılan ödeneklerin fazlalığı ve bununla paralel olarak ekonomik kaynakların artışı, STK’ların kapsamalarını ve kalitelerini de etkilemektedir. Böylece bölgesel, ulusal ve uluslararası STK’ların sayısı artmaktadır (Mercer, 2002: 6). Dolayısıyla AFAD akreditasyon durumu, üye nitelikleri, yapılan faaliyetler gibi bazı kriterler göz önüne alınarak bir katsayı ve puanlama sistemi oluşturulması önerilebilir. Böylece, oluşturulan sıralamaya göre STK’lara yönelik ödenekler, hibeler, vergi indirimleri veya ayrıcalıkları belirlenebilecektir.

Değindiği üzere, Balıkesir’deki STK’ların aralarındaki iletişim konusunda önemli problemler bulunmaktadır. Nispeten küçük diye nitelendirilebilecek ilçelerdeki bazı STK’ların dahi, aynı ilçede bulunan diğer STK’larla zayıf ilişkileri söz konusu olabilmektedir. Bu durumların önüne geçebilmek, afet yönetimindeki gelişmelere açık olabilmek ve afet sonrası süreçlerde pratiklik sağlayabilmek için STK’ların bir arada bulunacakları yapılar inşa edilebilir. Aynı zamanda, ilgili ilçenin afet eğilimiyle afet temalı STK bulundurma durumuna göre o ilçeye bir AFAD şubesinin açılması ve şubenin bahsedilen STK kompleksleriyle aynı alanda yer alması, afet yönetimi açısından faydalı olacaktır.

Türkiye, afetlere karşı son derece hassas bir ülkedir. Afet yönetimi ve afetlerle mücadele de bu hassasiyetle paralel olarak değerlendirilmesi gereken konulardır. Afet yönetimi ve afetlerle mücadeleye hem dünyada hem de Türkiye’de katkı sağlayan STK’lar ise ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda STK’ların farklılaşan olanakları, afet yönetimine katkılarını etkileyebilmektedir. Türkiye’deki STK’ların imkân, potansiyel ve nitelik olarak farklılık göstermeleri de olağandır. Dolayısıyla kamu kurumlarının, STK’ların ve halkın bakış açısıyla Türkiye afet yönetimi sisteminde STK’ların rollerinin ve konumlarının nasıl olduğuna dair bir proje yapılması, afet yönetiminin niteliği hakkında ipuçları verecektir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma için gerekli etik kurul izni, Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonunun 15.11.2021 tarihinde gerçekleştirdiği 2021/05 sayılı toplantıda alınmıştır. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Abdus Sabur, A. (2012). Disaster management system in Bangladesh: An overview. *India Quarterly*, 68(1), 29-47.

Acer, Y. & Okumuş, D. (2023, Mart 1). Türkiye'nin uluslararası yardım çağrısı ve karşılığı. <https://kriterdergi.com/dosya-deprem-ve-afet-yonetimi/turkiyenin-uluslararası-yardım-çagrisi-ve-karsiligi>

AFAD (2023a, Şubat 4). Türkiye Afet Müdahale Planı. <https://www.afad.gov.tr/turkiye-afet-mudahale-plani>

AFAD (2023b, Mart 14). AFAD akreditasyon sistemi. <https://akreditasyon.afad.gov.tr>

Ahrens, J. & Rudolph, P. M. (2006). The importance of governance in risk reduction and disaster management. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 14(4), 207-220.

Akgüngör, Ç. (2010). Toplumbilim perspektifinden afeti düşünmek. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 3-22.

Alexander, D. (2005). The meaning of disaster: A reply to Wolf Dombrowsky. R. W. Perry, E. L. Quarantelli (Ed.), *What Is A Disaster? New Answers to Old Questions* içinde (97-103. ss.), Xlibris Press.

Ammann, W. J., Dannenmann, S., Vulliet, L. (2006). *RISK21 - Coping with risks due to Natural Hazards in the 21st century: Proceedings of the RISK21 workshop*. CRC Press.

Anadolu Ajansı (2023, Şubat 9). Kahramanmaraş merkezli depremlerde enkaz altında kalanları kurtarma çalışmaları sürüyor. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/kahramanmaras-merkezli-depremlerde-enkaz-altinda-kalanlari-kurtarma-calismalari-suruyor/2812374>

Arslan, O. (2001). *Kuramsal ve tarihsel aşamalarıyla sivil toplum ve Türkiye gerçeği*. Bayrak Yayıncılık.

Aydiner, T. & Özgür, H. (2014). Yönetişim ve doğal afetler: Türkiye'de doğal afet yönetişimi ne kadar ve hangi biçimde mümkün?. F. N. Genç (Ed.). *Kamu Yönetiminde Değişim Kayfor XII Bildiriler Kitabı* içinde (395-404. ss.), Aydın Menderes Üniversitesi.

Balıkesir Birlik Gazetesi (2023, Şubat 7). GÖNDAK, Kahramanmaraş'a gidiyor. <https://balikesirbirlikgazetesi.com/mansetler/gondak-kahramanmaras-a-gidiyor-17535.html>

Bankoff, G. & Hilhorst, D. (2009). The politics of risk in the Philippines: Comparing state and NGO perceptions of disaster management. *Disasters*, 33(4), 686-704.

BBC. (2023, Şubat 16). Deprem sonrası uluslararası yardımlar ve iş birliği Türk diplomasisini nasıl etkileyecek? <https://www.bbc.com/turkce/articles/c3gnn8epzg8o>

Benson, C., Twigg, J., Myers, M. (2001). NGO initiatives in risk reduction: An overview. *Disasters*, 25(3), 199-215.

Brand, L. A. (2001). Displacement for development? The impact of changing state - society relations. *World Development*, 29(6), 961-976.

- Buckland, J. (1998). From relief and development to assisted self-reliance: Nongovernmental organizations in Bangladesh. *Journal of Humanitarian Assistance*, (8), 236-248.
- Castells, M. (1996). *The rise of network society*. Blackwell.
- Chazan, N. (1992). Africa's democratic challenge. *World Policy Journal*, 9(2), 279-307.
- Coles, E. & Buckle, P. (2004). Developing community resilience as a foundation for effective disaster recovery. *The Australian Journal of Emergency Management*, 19(4), 6-15.
- Comfort, L. K. (2002). Managing intergovernmental responses to terrorism and other extreme events. *Publius: The Journal of Federalism*, 32(4), 29-50.
- Comfort, L. K. (2005). Risk, security, and disaster management. *Annual Review of Political Science*, (8), 335-356.
- Çakı, F. (2020). Afet yönetişiminde sivil toplum ve güven algıları. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 1-45.
- Dollery, B., Kinoshita, Y., Yamazaki, K. (2020). Humanitarian co-production in local government: The case of natural disaster volunteering in Japan. *Local Government Studies*, 46(6), 959-978.
- Emergency Management Institute (2013). *Developing and managing volunteers*. Emmitsburg.
- Ergünay, O. (2009). Doğal afetler ve sürdürülebilir kalkınma. M. Tunçer, B. Tercan, H. Kaya, N. Başkaya (Ed.), *Ulusal Deprem Sempozyumu Kitabı* içinde (1-11. ss.), Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- FEMA (2000). *Federal response plan*. Federal Emergency Management Agency.
- Gall, M., Cutter, S. L., Nguyen, K. (2014). *Governance in disaster risk management*. Integrated Research on Disaster Risk.
- Gemmill, B. & Bamidele-Izu, A. (2002). The role of NGOs and civil society in global environmental governance. D. C. Esty, M. H. Ivanova (Ed.), *Global environmental governance: Options and opportunities* içinde (77-100. ss.), Forestry and Environmental Studies Publications Series.
- GFNDR (1994, Nisan 2). *Global forum of NGOs for natural disaster reduction*. <http://www.jacindia.org/global.htm>
- Grandi, F., Lough, B., Bannister, T. (2018). *Global Trends in volunteering infrastructure a background paper for the 2018 state of the world's volunteerism report: the thread that binds*. United Nations Volunteers (UNV).
- Haddow, G. D., Bullock, J. A., Coppola, D. P. (2017). *Introduction to emergency management*. Cambridge.
- Hirata, K. (2002). *Civil society in Japan: The growing role of NGO's in Tokyo's aid and Development policy*. Springer.
- IDNDR (1994). *Yokohama strategy and plan of action for a safer world*. International Decade for Natural Disaster Reduction Secretariat.
- Jalali, R. (2002). Civil society and the State: Turkey after the Earthquake. *Disasters*, 26(2), 120-139.
- Japan's National Land Agency (1997). *Disaster countermeasures basic act*. JNLA.

- Jung, D. Y. & Ha, K. M. (2021). A comparison of the role of voluntary organizations in disaster management. *Sustainability*, 13(4), 1669.
- Kaldor, M. (2003). Civil society and accountability. *Journal of Human Development*, 4(1), 5-27.
- Kapucu, N. & Garayev, V. (2011). Collaborative decision-making in emergency and disaster management. *International Journal of Public Administration*, 34(6), 366-375.
- Kaya, İ. (2014). Nitel araştırma yöntemleri. Y. Arı, İ. Kaya (Ed.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri içinde* (267-301. ss.), Coğrafyacılar Derneği.
- Kelman, I., Mercer, J., Gaillard, J. C. (2012). Indigenous knowledge and disaster risk reduction. *Geography*, 97(1), 12-21.
- Lassa, J. A. (2018). *Roles of non-government organizations in disaster risk reduction*. Oxford Research Encyclopedia of Natural Hazard Science.
- Maskrey, A. (1989). *Disaster mitigation: A community based approach*. Oxfam.
- Mercer, C. (2002). NGOs, civil society and democratisation: A critical review of the literature. *Progress in Development Studies*, 2(1), 5-22.
- Odabaş, Z., Y. (2016, Mayıs 20). Depremin sosyolojik incelemesi: 2011 Van Depremi. <https://docplayer.biz.tr/48524032-Depreminsosyolojik-incelenmesi-2011-van-depremi.html>
- OECD-DAC (1994). *Guidelines for aid agencies on disaster mitigation*. Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Osa, Y. (2013). The growing role of NGOs in disaster relief and humanitarian assistance in East Asia. *A Growing Force: Civil Society's Role in Asian Regional Security*, (5), 66-89.
- Özerdem, A. & Jacoby, T. (2006). *Disaster management and civil society earthquake relief in Japan, Turkey and India*. I. B. Tauris & Co. Ltd.
- Park, E. S. & Yoon, D. K. (2022). The value of NGOs in disaster management and governance in South Korea and Japan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, (69), 1-15.
- Pearce, L. (2003). Disaster management and community planning, and public participation: How to achieve sustainable hazard mitigation. *Natural Hazards*, 28(2), 211-228.
- Pelling, M. & High, C. (2005). Understanding adaptation: What can social capital offer assessments of adaptive capacity? *Global Environmental Change*, (15), 308-319.
- Salamon, L., Anheier, H., List, R., Toepler, S., Sokolowski, S. W. (1999). *La sociedad civil global: las dimensiones del sector no lucrativo*. BBVA.
- Salehin, F., Hossain, M. N., Nayeem, A. R., Hassan, M. R. (2020). The role of the constitution in effective disaster management of Bangladesh. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 3(2), 57-69.
- Sandoval, V. & Voss, M. (2016). Disaster governance and vulnerability: The case of Chile. *Politics and Governance*, 4(4), 107-116.
- Sassen, S. (2002). Global cities and diasporic networks: Microsites in global civil society. M. Glasius, M. Kaldor, H. Anheier (Ed.), *Global civil society 2002 içinde* (217-238. ss.), Oxford University Press.
- Shaw, R. (2003). Role of non-government organizations in earthquake disaster management: An Asian Perspective. *Regional Development Dialogue*, 24(1), 117-129.

Smith, W. & Dowell, J. (2000). A case study of coordinative decisionmaking in disaster management. *Ergonomics*, 43(8), 1153-1166.

Taylor, P. J. (2004). The new geography of global civil society: NGOs in the world city network. *Globalizations*. 1(2), 265-277.

Thomas, C. Y. (1995). *Social development and the social summit: A look at Guyana, Jamaica and Trinidad and Tobago*. Institute of Development Studies.

Tierney, K. (2012). Disaster governance: Social, political, and economic dimensions. *Annual Review of Environment and Resources*, 37(37), 341-363.

Yavaş, H. (2005). Türkiye’de doğal afetlerin merkez-yerel ilişkiler açısından yönetim sorunları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 280-301.

Yıldırım, M. (2003). Sivil toplum ve devlet. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 226-242.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines how disaster-themed NGOs evaluate their roles in disaster management, focusing on Balıkesir province, which is a vulnerable area to disasters. Additionally, the positions of NGOs in disaster management are evaluated by comparing the understanding of disaster management in some countries with Türkiye and Balıkesir. Thus, the aim is to determine whether the functioning of disaster management in Balıkesir is effective.

The population of the research includes NGOs operating within the scope of the disaster management system within the boundaries of Balıkesir province, with activities in humanitarian aid, first aid, emergency situations, and search and rescue. To obtain accurate information about the NGOs in the population, an application was made to the Balıkesir Provincial Directorate of Civil Society Relations on February 14, 2022, and the names, areas of activity, and contact information of the NGOs were obtained from the relevant institution. In addition to the information of the 19 NGOs in the sample, the Human Rights and Freedoms Humanitarian Aid Foundation (İHH) Balıkesir and İHH Bandırma Branch, which are not included among these NGOs but are engaged in humanitarian aid activities, were added to the study, increasing the number of NGOs in the population to 21.

In this research, data were collected through semi-structured in-depth (open-ended) interviews to allow for detailed and multi-dimensional assessments related to the research topic. These interviews were conducted at the level of the president, vice president, salaried employees, and members, ranging from 50 minutes to 2 hours. The data obtained from the interviews were analyzed using the MAXQDA software.

When examining the profiles and backgrounds of the disaster-themed NGOs in Balıkesir, three points need to be addressed: first, the establishment dates of the NGOs; second, the gender ratio of the NGO members; and third, the accreditation status of the NGOs by AFAD (Disaster and Emergency Management Authority). Firstly, when analyzing the establishment dates of the NGOs, it can be noted that there are many associations that can be considered relatively new. It is understood that a considerable number of disaster-themed associations were established in Balıkesir in the 2000s and particularly in the 2010s. Although there is no single reason for this increase in the number of NGOs, one of the most important reasons, as frequently mentioned by the participants, is the 1999 earthquakes. The milestone reference used by Akgüngör (2010) for the 1999 earthquakes is also valid in Balıkesir, as in many other parts of Türkiye. During this process, which changed the perspective on disasters and increased sensitivity and awareness, there was an increase in the number of NGOs, partly influenced by successful NGOs like Search and Rescue Association (AKUT).

Another noteworthy point is the limited number of NGOs with AFAD accreditation. AFAD accreditation is an important indicator for determining the roles of NGOs in disaster management. From this perspective, it can be said that a significant portion of NGOs face structural and functional challenges. This situation particularly applies to those NGOs that have not applied for AFAD accreditation or do not have plans to apply, excluding those benefiting from AFAD accreditation through their headquarters, such as İHH and Kızılay (Red Crescent) branches. This is because these NGOs are believed to not meet the necessary criteria for AFAD accreditation and therefore do not apply. The dominance of inactive NGOs or those with relatively low participation in disaster activities compared to active NGOs also confirms the problem of AFAD accreditation ownership. This raises the issue of “paper associations” highlighted by some participants. These associations may appear to be disaster-themed but mainly focus on sports activities rather than disasters, or they lack sufficient capacity in disaster response. Their existence remains only on paper, and their impact on disaster management is extremely limited.

The two main emphases frequently highlighted by participants regarding the roles of NGOs in disaster management in Balıkesir are raising public awareness about disasters and addressing the social wounds that emerge after disasters. It is understood that the role of NGOs is crucial in providing comprehensive disaster awareness and consciousness to the public. Merely setting up stands and distributing brochures is not sufficient for instilling disaster awareness in the community; it is also important to provide high-quality disaster training. Participants have placed great importance on children’s involvement in disaster education from a societal perspective. It is evident that some NGOs not only provide disaster education to children in Balıkesir but also to children residing in neighboring cities.

SOSYAL BİLİMLERDE NİTEL ARAŞTIRMA TEKNİKLERİ ÜZERİNE BETİMSSEL BİR ÇALIŞMA

 Erdi DEMİR*

ÖZET

Bu çalışmada nitel araştırmalar ve desenleri incelenmiştir. Sosyal bilimlerde yoğunlukla tercih edilen anlama, yorumlama ve açıklamaya dayalı olan nitel araştırma teknikleri; sosyoloji, felsefe, tarih, belge yönetimi, medya ve iletişim çalışmaları, antropoloji, tarih, sağlık bilimleri, sanat tarihi, hukuk, klinik çalışmaları ve dil bilim gibi çeşitli disiplinlerin çalışma alanıyla ilgilidir. Çalışma, literatür taramasına dayalı betimsel bir incelemedir. Konu üzerine yapılmış çalışmalar değerlendirilerek veriler sistematik olarak toplanmış ve yorumlanarak sentezlenmiştir. Böylece nitel araştırma desenlerinin ne anlam ifade ettiği, karakteristikleri, veri toplama teknikleri, amaçları ve veri analiz biçimleri hakkında ayrıntılı olarak bilgi verilmesi planlanmıştır. Çalışmada farklı kaynaklardan beslenmek suretiyle karşılaştırmalı olarak veriler kıyaslanmış, araştırma desenleri arasında ne tür benzerlik ve farklılıklar olduğu tablo oluşturularak açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan literatür taramasında nitel araştırma desenleri konusunda tek bir desen üzerine örneklem sunularak çalışmaların yapıldığı anlaşılmış bu sebeple konu kapsamlı ve bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Çalışmanın sosyal bilimler ve araştırma yöntemlerinde teorik ve düşünsel katkı sunabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: nitel araştırma teknikleri, durum çalışması, etnografi, söylem analizi, sistematik derleme

A Descriptive Study on Qualitative Research Techniques in Social Sciences

ABSTRACT

In this study, qualitative research and its patterns were examined. Preferred concentrations are in the social sciences with the understanding, interpretation and explanation that is based on qualitative research methods; sociology, philosophy, document management, media and communication studies, anthropology, history, health sciences, art history, law, clinical studies of various disciplines such as linguistics and the field of study relates to. The study is a descriptive review based on literature review. By evaluating the studies conducted on the subject, the data were collected systematically and interpreted and synthesized. It is planned to give detailed information about what qualitative research patterns mean, their characteristics, data collection techniques, purposes and data analysis methods. The data were compared comparatively drawing from different sources, and it was tried to explain what kind of similarities and differences there are between the research patterns by creating a table.

Key Words: qualitative research techniques, case study, ethnography, discourse analysis, systematic review

* Dr., Antalya / TÜRKİYE, edemir.akdeniz@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Demir, E. (2024). Sosyal bilimlerde nitel araştırma teknikleri üzerine betimsel bir çalışma. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 313-328.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1340355>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 9 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 13 Ekim / October 2023

Giriş

Geleneksel araştırma tasarımları nicel araştırmalar üzerine odaklanmıştır. Tasarımdan kasıt genelde nicel çalışmalardır. Bazı tasarımlar ayarlanabilir, araştırma koşullarına göre standart hâle getirilebilir ve çalışmanın iç tutarlılığı sağlanabilir. Nitel çalışmalar farklı disiplinlerden beslenebildiği gibi kuramsal açıdan belirli temelleri mevcuttur (Maxwell, 2008: 214). Son yıllarda değişen dünyada dönüşen toplumsal yapılar, alternatif yaşam biçimleri, toplumsal ve ekonomik dönüşüm, kültürel çeşitlilik, kimlik talepleri, mülteci ve sığınmacı hareketleri ve ulusötesi göç gibi kavramlar sosyal bilimleri yeni bir arayış ve anlam dünyasına yönlendirmiştir. Sosyal yapılarda oluşan değişimler, insan davranışlarının sebeplerinin araştırılması noktasında nicel araştırma tasarımları yetersiz kalmıştır. Bu durum nitel çalışma yöntemlerinin, tasarımlarının ve veri toplama tekniklerinin gelişmesini sağlamıştır (Seggie & Bayyurt, 2017: 12).

Sosyal bilimlerde araştırma teknikleri geniş kapsamlı bir konu olduğundan çalışma sınırlandırılarak bu çalışmada nitel araştırma desenleri üzerine betimsel bir inceleme yapılmıştır. Betimsel incelemede, açıklama, tasvir etme ve desenlerin karakteristikleri hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. İncelemede araştırma desenleri kavramsal olarak açıklanmış, örneklerle zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinin ne tür disiplinlerde kullanılabileceği hakkında öneri sunulmuş, nitel araştırma desenleri kendi bağlamları içinde değerlendirilmiştir. Bu bakımdan çalışmanın literatüre kavramsal ve düşünsel bağlamda zenginlik katabileceği düşünülmüştür.

Creswell (2009: 12) nitel araştırma desenlerinin 1990'lı yıllardan itibaren görünür şekilde bilimsel çalışmalarda görülmeye başladığını belirtmiştir. Nicel araştırma desenlerinin insan davranış ve eylemlerinin bağlam ve nedenlerini açıklama konusunda yetersiz kalması nitel araştırma desenlerinin gelişmesini sağlamıştır. Wolcott'un (2001) nitel araştırmalar üzerine çalışması, Clandinin ve Connelly'in (2000) eylem araştırması desenine ilişkin çalışmaları, Brewer'in (2000) etnografi desenine ilişkin çalışmaları bu alanda yapılmış çalışmalara katkı sağlamıştır. Creswell'e göre (2009: 13) nitel araştırma desenleri; etnografi, temellendirilmiş kuram, durum çalışması, fenomenoloji ve eylem araştırması olarak sayılabilir. Nitel çalışmalarda olay, durum ve olguları anlama, yorumlama, açıklama çabası egemen olduğundan araştırmacıların veri toplama ve analiz etme konusunda önemli işlevleri bulunmaktadır. Nitel çalışma tasarımları beş farklı bileşenden meydana gelebilmektedir. Bunlar araştırmanın hedefi, kavramsal çerçeve, araştırma soruları, yöntem ve geçerliktir (Maxwell, 2008: 216).

Araştırmanın hedefi, çalışmanın ne için yapıldığı, araştırmacı bireyin neyi nasıl açıklayacağı ile ilgilidir. "Ne tür koşullar araştırma konusunu etkilemektedir?", "Araştırma hangi probleme çözüm üretebilmektedir?", "Araştırma sonuçları ne anlam ifade etmektedir?" gibi sorular çalışmanın hedefi ve amacını ifade etmektedir (Seggie & Akbulut Yıldırım, 2017: 24).

Araştırmanın kavramsal çerçevesi, araştırması konusuyla ilgili araştırmacının ne düşündüğü, nasıl bir çalışma planı ve yöntemi hazırladığı ile ilgilidir. Çalışmada hangi kavramların ne amaçla kullanıldığı, araştırmanın geçerliği ve iç tutarlılığı açısından oldukça önemlidir.

Araştırma soruları, araştırmacının ne öğrenmek istediği, ne anlamayı amaçladığı ile ilgilidir. Araştırmanın neyi sorguladığı net şekilde ifade edilirse araştırmanın sayıltıları da sınanmış olabilecektir. Nitel araştırmalarda temel problem ve alt problemler de bulunmaktadır. Bu problemler çalışma konusuyla ilintilidir. Çalışmada esasen bu soruların cevabı ya da cevapları aranmaktadır.

Yöntem, çalışmanın nasıl kurgulandığı ve oluşturulduğu aşamadır. Ne tür yaklaşım ve desenlerin çalışmada kullanıldığı, veri toplama tekniklerinin neler olduğu bu kısımda cevap bulabilmektedir. “Araştırma ne tür sayıltı, sınırlılık ve örnekleme sahiptir?”, “Araştırmanın deseni ve veri toplama tekniği nedir?” gibi sorular kavramsal çerçeve ile ilgilidir. Ayrıca veri analiz tekniklerinin hangi tekniklerden oluştuğu bu kısımda yer alabilmektedir. Araştırmanın en önemli aşamalarından olan yöntem bölümü, çalışmanın stratejisini özetlemektedir.

Geçerlik, araştırma sorularının, araştırma varsayımlarını teyit etmesi ve sonuçların araştırmanın sayıltıları ile uyuşmasıdır. Nitel çalışmalarda araştırmanın iç, dış ve yapısal geçerlikleri söz konusudur. Varsayım yani sayıltıların sınanması, çalışmanın anlamsal ve içerik olarak bütünlük arz etmesi çalışmaları geçerli kılabilir. Nitel araştırma desenleri; yaşam öyküsü ve anlatı görüşmeleri, durum çalışması, kültür analizi (etnografi), öznel yaşantı araştırması (fenomenoloji), temellendirilmiş kuram, söylem analizi, eleştirel söylem analizi, sistematik derleme ve eylem araştırması olarak değerlendirilebilir (Creswell, 2009: 12; Günbayı & Sorm, 2018: 63).

Amaç ve Yöntem

Bu inceleme literatür taramasına dayalı betimsel bir çalışmadır. Literatür taraması, belirli bir konu hakkında yapılan çalışmaların sistematik biçimde betimlenmesi ve sentezlenmesidir (Günbayı, 2020: 17). Kavramların betimsel olarak incelenmesinden kasıt, nitel araştırma desenlerinin kendi bağlamları içerisinde açıklanması, tasvir edilmesi ve özellikleri hakkında bilgi verilmesidir. Bu çalışmada Habermas (1987), Creswell (2009), Seggie ve Bayyurt (2017), Günbayı ve Sorm (2018), Yıldırım ve Şimşek (2021) başta olmak üzere nitel araştırma teknikleri üzerine çalışma yapan araştırmacıların incelediği ve literatüre sundukları nitel araştırma desenleri sistematik biçimde incelenmiştir. Nitel araştırma desenleriyle ilgili tablo oluşturularak desenlerin özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu doğrultuda nitel desenler üzerine değerlendirme ve yorum geliştirilmiştir.

Çalışmada nitel araştırma desenlerinin tanımlanması, ne şekilde uygulanabilecekleri ve hangi disiplinlerle bağlantılı oldukları hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Bu itibarla nitel araştırma desenleri hakkında literatüre düşünsel ve teorik açıdan katkı sağlanması hedeflendiği gibi nitel araştırma desenlerinin benzeşen yönleri ve farklılıklarının vurgulanması değerlendirilmektedir.

Alan yazında nitel araştırma veri toplama teknikleriyle araştırma modeli ya da desenlerinin karıştırıldığı bilinmektedir (Gül & Nizam, 2021: 182) Kavramsal açıdan eksikliklerin giderilmesi ve bütüncül bir bakış açısıyla nitel araştırma desenlerine dair ayrıntılı bilgi paylaşılması amaçlanmıştır. Bu çalışma nitel araştırma desenleri ve özellikleri hakkında teorik olarak ayrıntılı bilgi sunmakla birlikte çalışmanın alan yazına düşünsel ve teorik bağlamda katkı sunabileceği değerlendirilmektedir. Bilimsel çalışmaları etik açıdan özgün kılacak temel unsur, o çalışmanın bir araştırma felsefesine sahip olabilmesi, belirli bir bakış açısının ürünü olabilmesidir. Mevcut çalışma, nitel araştırma karakteristikleri ve desenleri hakkında somut ve doyurucu bilgi verebilmeyi amaçlamıştır. Bu bakımdan çalışmanın literatüre sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri üzerine sürdürülebilir ve düşünsel katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Yaşam Öyküsü ve Anlatı Görüşmeleri (Life Story and Narrative Interviews)

Nitel araştırma desenlerinden birisi olan yaşam öyküsü deseni, geçmişte yaşanmış bir olay, öykü, durum ya da toplumsal bir hadiseyi yaşayan ve deneyimleyen kimselerden öğrenmek üzerine şekillenmiştir. Kıta Avrupa’ında yapılan çalışmalarda kullanılan bu desen iki farklı şekilde kullanılabilir. Bunlardan ilki sosyal yaşama ya da bireysel yaşamdaki

semboller ve anlamlara odaklanmasıdır. Yaşam öyküsü deseninde veri toplama araçları olarak derinlemesine görüşme ve anlatılar tercih edilebilmektedir. Toplanan veriler yorumlamacı paradigma yoluyla betimlenebilmektedir. İkinci yol ise araştırmacı ya da gözlemcilerin kültür analizi desenini benimsemesidir. Araştırmacının kültür analizi yani etnografik çalışmalarıyla yaşam öyküleri anlaşılabilir ve yorumlanabilmektedir (Bertaux & Kohli, 1984: 215).

Yaşam öyküsü deseninde amaç; görüşmeler, anlatılar yoluyla sosyal bağlamların, keşfedilmemiş sosyal ilişkiler ve süreçlerin gün yüzüne çıkarılmasını sağlamaktır. Farklı disiplinlerde kullanılabilen bu desen zengin içerik, anlam ve olayların anlamlandırılması ve incelenmesini öngörmektedir. Bir kültürün, toplumsal grubun yaşam tarzının öğrenilmesini sağlayan bu desen, sadece öznel deneyimleri değil, yaşanan olayın ya da durumun etkilerini ve ne anlam ifade ettiğini yansıtabilmektedir (Günel, 2015: 27). Tanıklık olarak adlandırılan bu desen kişilerin hikâyesini inceleyebilmekte olup fenomenoloji ve kültür analizine göre daha dar kapsamlı olabilmektedir. Mektuplar, biyografi, otobiyografi, belge incelemesi ve görüşme tekniklerinden faydalanabilen araştırmacı insanların ne yaşadıklarını ve ne deneyimlediklerini kayıt altına alarak raporlaştırma işlemi uygulayabilmektedir.

Örnek vermek gerekirse, Kolukırık (2004: 80) İzmir’de Çingenerler üzerine yürütmüş olduğu çalışmada geçmişin yaşanmışlıklarına ışık tutmak, geçmişi derinlemesine betimleyebilmek adına yaşam öyküsü desenine tanıklık bağlamında başvurmuştur. Araştırmacı Selanik’ten İzmir Bornova civarına göç etmiş olan kişilerle yapmış olduğu görüşmelerde göçün toplumsal bellekte nasıl bir izlek bıraktığını, göç olgusunun göç etmiş Çingenerlerce nasıl bir anlam attığını göç eden kişilerin düşünce ve görüşleriyle yorumlamıştır. Araştırmacı, esnek ve çok boyutlu veri elde olanağı sağlayan bu desenle beraber Çingenerlerin toplumsal hafızalarını, geçmişin yaşanmış öykülerini çözümleme yoluna gitmiştir. Araştırmacı göç hadisesinin göç etmiş kimselerde duygusal bir etki bıraktığı bulgusuna ulaşırken Çingenerler açısından göçün sosyal ve mesleki hareketlilik sağlayan bir süreç olduğu anlaşılmıştır.

Durum Çalışması (Case Study)

Durum çalışması, birden fazla veri toplama aracının kullanılabildiği bir araştırma desendir. Araştırmacı, durum çalışması deseninde bir bağlam içinde yaşayan birey ya da bireylerin herhangi bir olguya ilişkin yaşadıklarını gözlem ve görüşme yaparak, belgeler toplayarak inceleyebilmektedir. Bu yönüyle durum çalışması deseninde öznel gerçeklik oluşturulabilmektedir. Bu öznel gerçeklik sosyal gerçeklik olarak da ifade edilebilir. Durum çalışması deseninde araştırmacı bir ya da birden çok durumu belirli bir sınırlılık anlayışıyla doğal ortamlarında inceleyebildiğinden durum çalışması deseninde çok boyutlu bilgi toplamak esastır (Yin, 2017).

Bu tür çalışmalarda tek bir veri toplama tekniği benimsenmemektedir. Esnek ve çok yönlü veri toplama tekniklerini içinde barındıran bu desende, görüşme, odak grup görüşmesi, katılımlı gözlem ve belge incelemesi gibi teknikler kullanılarak sonuca gidilebilir (Yıldırım & Şimşek, 2021: 70). Flyvbjerg (2011: 301) durum çalışması için bireylerin, grupların bağlamlarının yoğun analizi ifadesini kullanmaktadır. Yani durum çalışmasında toplumsal gerçekliğe metodolojik kurullarla ulaşılamamaktadır. Öznel ve öznel arası durumları anlamaya, açıklamaya ve yorumlamaya dayalı bir desen olan durum çalışması, ortam ve zamanda bütüncül analiz desendir. Durum çalışması deseninde araştırmacı bir olay, durum, eylem ya da süreci zaman ve eylem yönünden inceleyebileceği gibi uzun süre bir toplumsal grubun farklı davranış ve yönlerini de araştırabilmektedir (Creswell, 2009: 13).

Durum çalışmalarında çok boyutlu veri toplayabilmek esastır. Görüşme, odak grup görüşmesi, gözlemler ve doküman analizi gibi farklı veri toplama araçları kullanılarak veriler toplanabilmektedir. Sosyoloji, psikoloji ve örgüt psikolojisi gibi alanlarda kullanılabilen durum

çalışması deseninde amaç, öznel gerçekliğe ulaşabilmektir. Aşağıda yer alan tabloda bir durum çalışması önerisinin nasıl yürütülebileceğine dair örnek paylaşılmıştır.

Tablo 1: Durum Çalışması Önerisi

1- Öncelikle incelenecek durum belirlenir.	Çalışma konusunun seçilmesi ve çalışmanın sınırlandırılması
2- Araştırma problemi geliştirilir.	Çalışmanın inceleme alanı ve sorunu tanımlanması
3- Araştırmaya ilişkin alt problemler geliştirilir.	Çalışmanın kapsamı ve detaylandırılması
4- Araştırmaya ilişkin esnek ve çok yönlü veri toplama tekniklerin geliştirilir.	Görüşme, odak grubu görüşmesi, katılımlı gözlem ve belge incelemesi gibi veri toplama tekniklerinin kullanılması
5- Toplanan verilerin not edilerek, içerik, anlam ve temalara göre analiz edilmesi	Toplanan verilerin dökümü, bütüncül bir yaklaşımla anlama, yorumlama ve açıklama
6- Durumun raporlaştırılması	Sonuç ve tartışma gidilmesi

Durum çalışmasında, araştırmacılar yaşanan bir olgunun, durumun içine dâhil olarak farklı veri toplama araçlarıyla veri toplayabilmektedir. Durum çalışmalarında bir ya da birkaç durumun kendi sınırları içinde ortam ve zaman bağlamında anlaşılması esastır. Günbayı'nın (2009) örnek bir durum çalışmasında, iş ortamından kaynaklanan stres üreticilerin akademisyenleri ne şekilde etkilediği ve bunlarla nasıl mücadele edildiği incelenmiştir. Yurt dışında yapılan çalışmada araştırmacı, derinlemesine görüşme, uzun süreli gözlem, farklı zamanlarda gözlem, fotoğraflar ve akademisyenlere ait dokümanları kullanmıştır. Hem yöneticiler hem de akademisyenlerle görüşme yapan araştırmacı, betimsel bir durum çalışması gerçekleştirmiştir.

Ünver'in (2003) Ankara'da gerçekleştirmiş olduğu durum çalışması işlevsel bir örnektir. Buna göre araştırmacı çocuk gelişimi ve okul öncesi öğretmenliği bölümlerinde uygulama öğretmeni ve okul yöneticileri ile bir durum çalışması gerçekleştirmiştir. Araştırmacı, çalışmasında "Ders görevlisi öğretmenlerin hangi konularda nasıl bir işbirliğine ihtiyaç olduğu konusunda yeterli bilgileri var mıdır?" sorusuna cevap aramıştır. Araştırmacı, durum çalışmasında açık uçlu anket uygulamış ve verileri betimsel olarak analiz etmiştir. Analiz sonucunda okul yöneticileri ve uygulama öğretmenlerinin ne tür konularda işbirliği yapmaları gerektiğine dair yeterli ölçüde bilgi sahibi olmadıkları bulgusuna ulaşılmıştır.

Kültür Analizi (Ethnography)

Nitel araştırma desenleri arasında belirli bir grubun yaşam tarzını, değerlerini, geleneklerini, inançlarını, anlam dünyasını derinlemesine inceleme, anlama ve yorumlama çalışmaları kültür analizi olarak tarif edilebilir. Kültür analizi çalışmaları kültürel antropoloji, sosyoloji ve sosyal psikoloji gibi disiplinlerin çalışma alanlarıyla şekillenmiştir (Hammersley, 2005: 2). Çoğunlukla alan araştırmalarında tercih edilen kültür analizi, araştırılması planlanan grupların doğal yaşam alanlarında, sosyal bağlamları, deneyimleri, zihin dünyası ve değerlerin keşfedilmesini sağlayabilmektedir.

Kültür analizi (etnografi) belirli bir coğrafyada yaşayan insan topluluklarının yaşam tarzı, değer, norm ve inançlarını öğrenebilmeyi ve betimleyebilmeyi sağlayabilen bir araştırma desendir. Kültür analizi bir veri toplama tekniği değil, bir araştırma desendir. Bu araştırma deseni kendi içerisinde derinlemesine görüşme, odak grup görüşmesi, gözlem ve katılımlı gözlem yapabilmeye olanak tanıyan esnek bir araştırma desendir. Her derinlemesine görüşme

bir etnografik çözümleme içermemektedir. Etnografi, kültürel grupları kendilerine özgü doğal alanlarında araştıran bir desendir (Creswell, 2009: 13; Uslu & Demir, 2023: 290).

İnsan ve toplum yaşamına odaklanan kültür analizi deseninde, insan davranışlarının nasıl oluştuğu ve ne anlam ifade ettiği incelenilmektedir. Yorumlamacı paradigma çalışmalarından olan kültür analizi deseninde araştırmacı sadece gözüyle değil tüm duyu organlarıyla sahada bilgi toplayabilmektedir. Grupların, bireylerin algılar ve düşünce dünyasını keşfetmeyi amaçlayan bu desende, dil analizleri, inanç, yaşam tarzı, davranışlar, tüketim kültürü, beslenme alışkanlıkları ve çalışma biçimi gibi unsurlar incelenilmektedir (Günbayı & Sorm, 2018: 64).

Nitel araştırma desenlerine farklı ve eleştirel bir bakış açısı sağlayan kültür analizi deseni, bir grubun kültürünü, kültürün grupların toplumsal davranışlarını nasıl etkilediğini incelemektedir. Bu çalışma deseninde toplumsal gerçeklik mekanik dünyada, somut yaşamda değil bireylerin yaşam tarzında, giyimlerinde, inanç ve geleneklerinde aranmaktadır. Doğal olarak bir kültürün analiz edilebilmesi için o kültürün öğrenilmesi, anlaşılması gerekmektedir. Bu işlemlerin yolu da derinlemesine görüşme, katılımlı gözlem, fotoğraflar, belge incelemesi, sicil ya da vesikaların analiz edilmesi, doğal dil analizi ve bireysel görüşme gibi nitel veri toplama teknikleriyle mümkündür (Fielding, 1993: 145).

Bu aşamada araştırmacının da bazı özelliklere sahip olması, iletişimin sağlıklı şekilde sağlanması, gözlem ve saha notlarının düzenli şekilde tutulması gerekmektedir. Çok boyutlu veri toplayabilmek için araştırma aşamasında farklı veri toplama tekniklerini kullanabilmeye olanak sağlayan bu nitel ve esnek desen; klinik çalışmalarında, suç sosyolojisinde, psikolojide ve antropolojik çalışmalarda kullanılabilir. İnsan ya da sosyal grupların yaşam tarzının betimlendiği bu desende araştırmacılar, tarihsel ve toplumsal gerçeklikleri keşfedebilir, yeni ve farklı bilgileri öğrenebilir (Gobo & Marciniak, 2016: 104). Brewer (2000: 19) bu desenin verileri anlama, yorumlama ve açıklama bağlamında sosyal bilimlerin bakış açısı ve standartlarını güçsüzleştirdiğini belirtmiş, bu araştırma deseninde bilimsel araştırmaların nesnellik ilkesinin zedelendiğini ifade etmiştir.

Özger ve Akansel (2019) çalışmalarında Kahramanmaraş'ta bir anaokulda eğitim gören 0-5 yaş aralığında 17 Suriyeli çocuğun okul kültürü ve akranlarıyla olan etkileşimleri incelemiştir. Etnografik çalışmada çocukların bireyleri ile yaklaşık 10 ay boyunca gözlem yapılmış ve yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Toplanan veriler ise içerik analizi tekniğiyle yorumlanmıştır. Çalışmada Türkçenin etkileyici bir dil unsuru olduğu, öğretmenlerin Suriyeli çocuklara tutum ve davranışlarının Suriyeli çocukların okul yaşamını şekillendirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Demir'in (2023) Antalya'da yaşayan Abdal toplulukları üzerinde yaptığı kültür analizi çalışması bu konuya örnek verilebilir. Antalya'nın dört farklı ilçesi ve dokuz mahallesinde yaşayan toplam elli bireyle derinlemesine görüşme yapan araştırmacı, görüşme ve katılımlı gözlem tekniğinden yararlanmıştır. "Göçebelikten yerleşik hayata geçiş Abdalların sosyal yaşamlarında nasıl bir değişikliğe yol açmıştır?" sorusuna cevap arayan araştırmacı yerleşik yaşama geçişle Abdalların geleneksel at arabacılığı, sünnetçilik ve elekçilik mesleğinin unutulmaya yüz tuttuğunu, aile birliği, inanç ve geleneklerin zayıfladığını, mesleki hareketlilik ve çeşitlenmenin arttığı bulgularına ulaşmıştır. Abdalların kendilerini Türk, Alevi Bektaşî Müslüman ve Horasan Erenleri olarak tanımladıkları görülürken Abdalların Çingenelik isnadından rahatsız oldukları anlaşılmıştır.

Dinsel, etnik ve kültürel gruplar üzerine yapılan çalışmalar da kültür analizi kapsamına girebilmektedir. Kültür analizi çalışmalarında sosyal grupların bakış açılarının anlaşılması ve yorumlanması esastır. Toplumsal gerçeklik denilen bireylerin ya da grupların dünya görüşü,

düşünce biçimi ve değerler sisteminin bütünü kültür analizinde öznel şekilde sunulmaktadır. Kültür analizi çalışmalarında bir grubun yaşam tarzı, politik eğilimi, boş zaman değerlendirme faaliyetleri, iktisadi ve aile yapıları incelenebilmektedir. Bu yönüyle araştırmacının incelemeyi planladığı grupla uzun zaman geçirmesi, yakından gözlem ve görüşmeler yapabilmesi gerekmektedir.

Öznel Yaşantı Araştırması (Phenomenology)

Fenomenoloji ile durum çalışması deseni birbirine karıştırılabilmektedir. Fenomenoloji deseni bir durum çalışması deseni değildir. Olgubilim olarak da ifade edilen bu araştırma deseni, kişilerin yaşantılarına, geçmişte ne olup bittiğine ve devam etmekte olan bir sürece odaklanabilmektedir. Fenomenoloji, bireylerin olguya ilişkin yaşamlarına, algılarına ve olguya yüklenen anlamla ilgilenmektedir. Yani geçmişte bir olgunun nasıl deneyimlendiği, ne ifade ettiği ve olgu devam ediyorsa kişinin toplumsal yaşamında nasıl bir izlek bıraktığı öznel yaşantı araştırmasının konusunu oluşturmaktadır (Günbayı & Sorm, 2018: 64). Uzun ve esnek bir zaman diliminde yapılacak bir çalışmada fenomenolojinin anlam kökleri ve deneyimler ortaya çıkarılabilmektedir (Creswell, 2009: 13).

Durum çalışmasında bağlam içindeki birime girerek veri toplama söz konusuysen, fenomenoloji de kişi ya da kişilerin yaşamlarının içine dâhil olarak geçmişte ne olduğu ve yaşanmış olguya ilişkin yaşantı söz konusudur. Durum çalışması şimdiki zamanda hâlen devam eden süreçlerde kullanılabilirken fenomenoloji deseni geçmişle ilgilidir. Fenomenoloji desenindeki temel amaç, kişilerin tecrübe ettiği bir deneyimin ne olduğu ve ne anlam ifade ettiğini irdeleyebilmektir (Sart, 2017: 73).

Örnek vermek gerekirse ilköğretim matematik öğretmenlerinin iş ve stres algıları üzerine fenomenolojik bir araştırma yapıldığını düşünelim. Hâlen şuan matematik öğretmeni olarak görev yapan bir öğretmenle yapılacak derinlemesine görüşme, belge incelemesi ve gözlem durum çalışmasının inceleme alanına girebilmektedir. Eğer bahse konu matematik öğretmeni geçmişte öğretmenlik yapmışsa, bu süreçle ilgili deneyimleri, yapılar ve öznel yaşantıların ne olduğu inceleniyorsa bu fenomenolojik bir araştırma olabilir. Fenomenolojik çalışmada altın kural, insanların sadece deneyimledikleri ve yaşadıkları olay ve olgular hakkında bilgiye sahip olabildikleridir.

Bireylerin hakkında yüzeysel olarak bilgi sahibi oldukları gündelik yaşamda karşılaşılan olgular, kişilerin öznel dünyalarında önemli yere sahip olabilmektedir. Fenomenolojik çalışmalarda veri toplama tekniklerinin başında derinlemesine görüşme ve gözlem teknikleri gelmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2021: 68). Fenomenolojik çalışmalarda yapılan görüşme tekniği uzun zamana yayılan ve ayrıntılı verilerin toplanmasını sağlayabilen bir yapıya sahiptir. Amaç öznel yaşantıların anlamları, bağlamları ve etkileşimlerini betimsel olarak yorumlayabilmek ve açıklayabilmektir. Gözlemler ise belirli aralıklarla gerçekleştirilmekte öznel geçmişin anlam dünyası ve olguyu tanımlayabilecek veriler toplanabilmektedir. Örneğin, toplumun büyük kesimi tarafından kabul görmüş bir sinema sanatçısının ölümü sonrasında insanların ne düşündüğünü, ne deneyimlediğini araştırmak fenomenolojik bir çalışmadır. Ya da bir hastanenin kardiyoloji bölümünde görevli olmasına rağmen, işini baştan savan ve hastalara kötü davranan bir sağlık memuru hakkında hastaların ne yaşadıkları, ne hissettikleri öznel bir yaşantı araştırmasına örnek verilebilir.

Temellendirilmiş Kuram (Grounded Theory)

Temellendirilmiş kuram ya da gömülü kuram olarak bilinen bu desende bir olaya ya da olguya ilişkili kuram geliştirilmektedir. Tümevarımsal yaklaşımı benimseyen bu desen, bireylerin yaşadıkları, tecrübe ettikleri süreçler, eylemler ve etkileşimlerle ilgilenmektedir. Bu

desende nitel veriye dayalı kuram ya da model geliştirilmekte, sistematik karşılaştırmalı veri analizi yoluyla süreç açıklayan kavramları belirlemektedir (Günbayı & Sorm, 2018: 63).

Kuram ortaya koymayı amaçlayan bu desende görüşme ve gözlem yapılabilen, görüşmelerde kuramı açıklayabilecek tema ve kavramları keşfetmek amaçlanmaktadır. Sosyoloji, sağlık bilimleri, antropoloji ve psikoloji gibi disiplinlerin çalışma alanına giren bu desen hem bir veri toplama tekniği hem de veri analiz tekniği olarak ifade edilebilir. Nicel araştırmaların bireylerin sosyal davranışları ve sebeplerini açıklama konularında yetersiz kalması nitel çalışma desenlerinin gelişmesini sağlamıştır. Bu nitel araştırma desenlerinden biri olan temellendirilmiş kuram, 1960'lı yıllarda Glaser ve Strauus gibi bilim insanları tarafından savunulmuştur (Birgili, 2017: 105).

Glaser ve Strauus'un sağlık alanında yaptıkları çalışmada veri toplama ve veri analiz teknikleri birlikte kullanıldığı için sistematik bir kıyaslama söz konusu olmuştur. Sağlık çalışanlarının ömrünün son demlerini yaşayan hastalarla iletişimi ve etkileşimini konu alan araştırmada, hastaların verdikleri tepki, duygusallık, algı ve öznellikleri incelenmiştir. Hayatının son günlerini yaşayan hastalarla etkileşim sağlayan araştırmacılar; hastaların düşüncelerini ve duygusal eğilimlerini, içinde buldukları durumla nasıl mücadele etmeye çalıştıklarını gözlemlemiş, panik, baskılama, öfke ve onaylama gibi temalar belirlemişlerdir. Bu temalara bağlı olarak yeni bir kuram ya da model geliştirme arayışı temellendirilmiş kuram desenini geliştirmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2021: 69).

Örnek, Akcan'ın (2016) eğitimde okul değişimi üzerine yapmış olduğu çalışması bu bakımdan işlevsel bir örnek oluşturabilmektedir. Çalışmada okul değişim sürecinde ortaya çıkan değişikliklerin okulda nasıl bir etki oluşturduğu araştırılmıştır. İncelemede, Antalya Muratpaşa ve Kepez ilçelerinde 12'si okul müdürü, yönetici, olmak üzere toplamda 29 bireyle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Elde edilen verilerin içerik analizi yapılmıştır. Çalışmada temellendirilmiş kuram deseni kullanılarak okul değişiminin okul hayatı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada "Okul değişimiyle birlikte okul yöneticilerinin liderlik rolü ve etkisini nasıl bir kuram tanımlayabilir?" sorusuna cevap aranmıştır.

Söylem Analizi (Discourse Analysis)

Nitel araştırma desenleri arasında yer alan söylem analizi, 1980'li yıllardan itibaren sosyal bilimlerde kullanılmaya başlamış bir araştırma desendir. Bu desende bireylerin söylemlerinin altında yatan ana nedenin ne olduğu incelenmektedir. Metafor çalışmaları da bir tür söylem analizidir. "Kişilerin niyetlerini yansıtan söylem, kim ne söyledi sorusundan daha çok ne anlatıyor?" sorusuna odaklanmaktadır (Günbayı & Sorm, 2018: 66).

Söylem olgusu, kişilerin ait olduğu kültürü yansıtan sözel bir yapıdır. Anlamlı sembolik davranışlar olarak söylem, bir tür dil analizidir. İletişim ve dilin özelliklerini yansıtan söylemler toplumsal hafızayı, geçmişi ve deneyimleri yansıtabilmektedir. Söylem hem bilginin kaynağı hem de sonucu olarak değerlendirilebilir (Johnstone, 2017: 2). Söylem yazıya dökülmüş bir metinde olduğu gibi sözel şekilde de değerlendirilebilir. Söylem, bireylerin kültürel pratikleri, toplumsal kimlikleri, yaşam tarzı, değer ve inançları, müzik kültürü ve beslenme alışkanlıkları gibi geniş bir yelpazeyi kapsayabilmektedir. Felsefe, edebi çalışmalar, sosyoloji, medya, iletişim çalışmaları, tarih, eğitim bilimleri ve psikoloji gibi disiplinlerde kullanılan bu desende bireysel görüşmeler ya da söylemi yansıtan dokümanlar incelenerek betimsel olarak yorumlanabilmektedir.

Söylem analizi çalışmalarına Foucault, farklı bir bakış açısı getirmiştir. Söylemi, tarafsız olmayan bir anlayış olarak gören Foucault, söylemi bilginin ve iktidarın kaynağı olarak ele almıştır (Whisnant, 2012: 5). Foucault, söylemi toplumsal yaşamda güç ve iktidar grupları tarafından üretilen belirli bir tez, yaşam tarzı ya da dünya görüşünün yansımaları olarak

değerlendirmektedir. Dolayısıyla söylemler nesnel değildir. Dilin toplumsal yaşamdaki işlevine işaret eden Foucault, toplumsal gerçekliğin egemen söylemle tesis edildiğini belirtmektedir (Foucault, 2011: 59). Kültür, kimlik, sosyal ayrımcılık, mültecilik, sığınmacılık, göçmenler, iktidar, dezavantajlı gruplar, peripatetik topluluklar, toplumsal cinsiyet çalışmaları, LGBT bireyler, işçi grupları ve inanç grupları gibi birçok konuda söylem analizi çalışmaları uygulanabilmektedir. Bu bağlamda söylemin medyada, sosyal medya uygulamalarında, ana akım medya, ara akım medya, yerel basın ve akademik literatürde temsili şeklinde incelemeler yapılabilmektedir.

Örnek, Kolukırık (2009) tarafından sığınmacı ve mülteci konusunun medyada temsili üzerine yapılan söylem analizi çalışması bu konuda işlevsel bir görünüme sahiptir. Yapılan çalışmada gazete haberleri ve manşetlerini inceleyen yazar, tematik bir inceleme yaparak mülteci ve sığınmacıların haberlerde nasıl temsil edildiği, ne şekilde sunumlarının yapıldığını araştırmıştır. Sığınmacı haberlerinin sıradan hâle getirildiği, bazı gazetelerde kaçak, göçmen, yasadışı kişi olarak kodlandığını, bazı haberlerde ise tiraj aracı olarak sunulduğu tespit edilmiştir.

Eleştirel Söylem Analizi (Critical Discourse Analysis)

Eleştirel söylem analizi özgürleştirici ilgiye bağlı olmakla beraber radikal hümanist paradigmaya dayalı bir araştırma desendir. Bu çalışma deseni belirli sorunları yaşayan dezavantajlı grupların (sığınmacılar, mültecileri, feminist gruplar, engelliler üzerine yapılan çalışmalar, güç ve iktidar ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar) özgürleştirilmesini amaçlamaktadır. Sosyal, sağlık ve eğitim bilimleri gibi disiplinlerde kullanılan bu araştırma deseni genel itibarıyla bireysel görüşme ya da odak grup görüşmeleri, egemen söyleme dayalı belgelerin ya da dokümanların incelenmesi gibi veri toplama araçları kullanılabilmektedir (Günbayı & Sorm, 2018: 69).

1980’li yıllardan itibaren eleştirel söylem analizi çalışmaları gelişmeye başlamıştır. R. Wodak, T. Van Dijk gibi araştırmacıların çalışmalarıyla ivme kazanan eleştirel söylem analizi, sosyal bilimlere yeni bir bakış açısı üretmiştir. Araştırmacı, eleştirel söylem analizi deseni, dilin işlevi ve etkileri üzerine yapılmış çalışmaları inceleyebilmektedir. Ayrıca bu nitel araştırma deseni dilin toplumsal eşitsizlikler ve iktidar ilişkileri kurgulayan bir yapıya sahip olduğunu yansıması bakımından önemlidir (Blommaert & Bulcaen, 2000: 447).

Dijk’e (2015: 466) göre eleştirel söylem analizi, sosyal problemler sosyolojisinin çalışma alanıyla ilgilenmekte, söylemi yeniden üreten özne ile sosyal yapı arasındaki ilişkiyi de yansıtmaktadır. Farklı disiplinlerle beslenen eleştirel söylem analizi, incelenen söylemin altındaki ideoloji, dünya görüşü, güç ilişkileri, yaşam tarzı ve anlam dünyasının bir yansımasıdır. Eleştirel söylem analizi çalışmalarında sosyal gerçeklik dille yapısal olarak inşa edilmektedir. Van Dijk, eleştirel söylem analizini iki farklı temelde incelemektedir. Bunlardan ilki, makro söylem ikincisi de mikro söylemlerdir. Makro söylemde manşetler, başlıklar, tema ve kavramlar analiz edilmektedir. Mikro söylem analizlerinde belirli kelime, sözcük anlamları ve cümle yapıları incelenebilmektedir.

Örnek, Solak (2011) Van Dijk’in eleştirel söylem analizi deseni Tarık Buğra’nın Kurtuluş Savaşı sürecini konu alan *Küçük Ağa* isimli romanına uyarlamıştır. Çalışmada romanı üreten niyetin ya da amacın ne olduğunu çözümlenmeye çalışan araştırmacı, makro ve mikro boyutlarıyla çalışmayı analiz etmiş, toplumsal gerçekliğin dil yapısı içine kodlandığını ifade etmiştir. Makro yapı olarak olay kurgusu ve olaylar arasında nedensellik ilişkisini inceleyen yazar, mikro yapı olarak cümle yapılarını, sözcük ve kelime yapısını analiz etmiştir. Romanın

arka planında ideolojik bir söylemin egemen olduğu sonucuna ulaşan yazar, olaylar arası geçiş ve kurguda sosyal, siyasal ve kültürel söylemin önemli bir işleve sahip olduğunu belirtmiştir.

Sistemik Derleme (Systematic Review)

Sistemik derleme, belirli konularda yapılan çalışmaları veya araştırmaları belirli bir plan dâhilinde gözden geçirmek şeklinde tanımlanabilmektedir. Bu çalışma deseninde veri toplama tekniği doküman analizidir. Hem nicel hem de nitel çalışmalar sistemik derlemeye uygulanabilir. Doküman incelemesi sonrasında derlenen veriler ise betimsel ve tematik olarak karşılıklı analiz edilebilmektedir (Günbayı & Sorm, 2018: 65).

Sistemik derleme, anlatı incelemesine göre daha geniş ve kapsayıcı özelliğe sahiptir. Belirli bir konu üzerinde literatürde yapılan çalışmaların değerlendirilmesi ve yorumlanması olan sistemik derleme, nitel epistemolojik çalışmalarda kullanılabilir (Torgerson, 2003: 6). Klinik ve sağlık bilimleri çalışmalarında da kullanılabilen bu desen, sistemik olarak bir temel problemle başlayabilmektedir. Alanla ilgili kaleme alınmış çalışmaların incelenmesiyle araştırma konusuyla ilgili önyargıların azaltılması sistemik derleme çalışmalarının karakteristiklerindedir (Needleman, 2002: 6). Bir ülkede siyasal partilerin seçim beyannamelerinin incelenmesi, belirli bir konuda yargı içtihatlarının araştırılması, göç üzerine yapılmış çalışmaların sistemik olarak yorumlanması ve değerlendirilmesi sistemik derleme çalışmalarına örnek verilebilir. Sistemik derleme esasen sistemik analiz çalışmasının üst çatısını oluşturmaktadır. Belirli bir çalışma alanında yapılmış çalışmaların değerlendirilmesi, mevcut bilgilerin daha işlevsel ve verimli şekilde kullanılmasını sağlayabilmektedir. Aşağıdaki tabloda sistemik derleme deseninin örnek aşamaları paylaşılmıştır.

Sistemik derleme deseni şu şekilde ifade edilebilir:

Tablo 2: Sistemik Derlemenin Aşamaları

Araştırma probleminin belirlenmesi	Çalışılacak konunun belirlenmesi aşaması
Literatür taraması yapılması	Veri toplama aşaması
Karşılaştırma ve değerlendirme yapılması	Verilerin kavram, kelime veya tematik olarak incelenmesi aşaması
Değerlendirmenin sunulması ve tartışma	Alanda yapılmış çalışmaların incelenmesi aşaması
Sistemik derlemenin sunulması	Raporlaştırma aşaması

Sağlık, sosyal, fen ve eğitim bilimleri gibi disiplinlerde tercih edilebilen bu desende, veri toplama tekniği doküman analizidir. Doküman analizi ile toplanan veriler betimleme, örnekleme, temaları ve örüntüleri ortaya çıkarma ve karşılaştırmalı analiz yapmak suretiyle analiz edilebilmektedir. Araştırmacı bu analizlerin raporlaştırma aşamasında karşılaştırmalı olarak verileri tanımlama ve yorumlama olanağına sahip olabilmektedir.

Eylem Araştırması (Action Research)

Nitel ve nicel araştırmalarda kullanılabilen eylem araştırması deseni, teknik, katılımlı ve özgürleştirici bir karaktere sahiptir. Eylem araştırması, uygulamada karşılaşılan sorunlara çözüm üretme amacındadır. Eylem araştırmasına katılan araştırmacı sürece dâhil olarak gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama tekniklerini tercih edebilmektedir. Esnek veri toplama olanağı sağlayan bu desen, veri toplama aşamasında araştırmacının rolünü ön plana çıkarabilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2021: 71).

Genel olarak eğitim bilimleri alanında öğretmenler ve danışmanlar tarafından tercih edilen bu araştırma deseninde öğretmenler sınıf ve okul ortamında dair çeşitli araştırmalar

yapabilmektedir. Eylem araştırması deseninin veri toplama süreci uzun zaman alabilmektedir. Araştırmacının içinde bulunduğu ortama ve etkileşime dair yapılan çalışmalar bu desene dâhil olabilmektedir (Derince & Özgen, 2017: 146). Örneğin polislerin mesleki motivasyonu ve çalışma sistemleri üzerine akademik bir araştırma yapan bir polis memurunun kendi görev alanında, polis merkezinde çalışan personelleri gözlemlene, onların deneyim ve mesleki görüşleri hakkında bilgi edinebilmesi daha kolay olabilecektir. Eylem araştırması desenini diğer nitel desenlerden ayıran en önemli özelliği araştırmacının veri toplama ve analiz süreçlerinin bir parçası olabilmesidir. Bir çeşit katılımcı gözlemci işlevini üstlenen araştırmacı incelenen olay ya da durumla etkileşim hâlinde olabilmektedir.

Araştırılan sürecin ya da olayın bir parçası olan araştırmacı, “Ben ne tür bir iş yapabiliyorum?”, “Yapılan işleri nasıl verimli hâle getirebilirim?”, “Yapılan iş ve mesleki faaliyetlerde değişim var mıdır?”, “Nasıl bir değişiklik işleri pratik ve işlevsel hâle getirebilir?” tarzında sorular sorabilmektedir. Bu bağlamda eylem araştırmaları; değişim, farkındalık ve bilinç oluşturan çalışmalardır. Eski ile yeni arasında değişimin nasıl ortaya çıkabileceği, deneyimlerin ne tür bir portre çizebileceği değerlendirilebilir. Aşağıda yer alan tabloda desenler, desenlere uygun veri toplama araçları, araştırma desenlerinin hedefleri ve bahse konu araştırma desenlerinin veri analiz teknikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Tablo 3: Nitel Araştırma Desenleri ve Özellikleri

Desen	Veri Toplama Tekniği	Disiplin	Amaç	Veri Analiz Tekniği
Yaşam Öyküsü ve Anlatı Görüşmeleri	Derinlemesine Görüşme, Odak Görüşmesi, Belge İncelemesi	Antropoloji, Sosyoloji, Psikoloji	Bir kişinin yaşam tarzının öğrenilmesini sağlayan bu desen, sadece öznelerin deneyimlerini değil, yaşanan olayın ya da durumun etkilerini ve ne anlam ifade ettiğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.	Betimsel Analiz, Tematik Analiz, İçerik Analizi, Yansıtma.
Durum Çalışması	Derinlemesine Görüşme, Odak Görüşmesi, Gözlem, Katılımlı Gözlem Belge İncelemesi	Antropoloji, Sosyoloji, Psikoloji ve Eğitim Bilimleri	Birey ya da bireylerin herhangi bir olguya ilişkin yaşadıklarını, sorunlarını gözlem ve görüşme yaparak, belgeler toplayarak öznel gerçekliğin ortaya koyabilmektedir.	Betimsel Analiz, Tematik Analiz, İçerik Analizi, Uygulamalar, Yorumlama, Özetleme.
Kültür Analizi (Etnografi)	Derinlemesine Görüşme, Odak Görüşmesi, Gözlem, Katılımlı Gözlem Belge İncelemesi	Antropoloji, Sosyoloji, Psikoloji, Eğitim Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri	Birey ya da grupların kültürünün toplumsal davranışları üzerindeki etkilerini incelemektir.	Betimsel Analiz, Tematik Analiz, İçerik Analizi, Yansıtma, Uygulamalar
Öznel Yaşantı Araştırması (Fenomenoloji)	Derinlemesine Görüşme, Odak Görüşmesi	Antropoloji, Sosyoloji, Psikoloji	Geçmişte bir olgunun nasıl deneyimlendiği, ne ifade ettiği ve bireylerin bu olguya ilişkin algılarını çözümlenebilmektedir.	Açıklama, Yorumlama, Tematik Analiz, Betimsel Analiz
Temellendirilmiş Kuram	Derinlemesine Görüşme, Gözlem, Katılım Gözlem	Sağlık Bilimleri, Eğitim Bilimleri, Sosyoloji, Psikoloji	Kıyaslamalı olarak bir olay ya da durum	Tematik Analiz, Yorumlama,

			çinde kuram geliştirebilmektir.	SistematiK Analiz
Söylem Analizi	Belge İncelemesi, Doküman Analizi	Medya ve İletişim Çalışmaları, Edebiyat, Sosyoloji, Tarih, Sanat Tarihi, Felsefe, Din Bilimleri	Söylemin altında kodlanan anlam ve niyetin ortaya çıkarılmasını sağlamaktır.	Tematik Analiz, Betimsel Analiz, İçerik Analizi, Yorumlama, Açıklama
Eleştirel Söylem Analizi	Belge İncelemesi, Doküman Analizi	İletişim Bilimleri, Medya Çalışmaları, Edebi Metinler, Gazetecilik, Sanat Tarihi, Sosyoloji	Belirli sorunları yaşayan dezavantajlı grupların özgürleştirilmesini amaçlamaktadır.	Tema Analizi, İçerik Çözümlemesi, Yorumlama
SistematiK Derleme	Belge İncelemesi, Doküman Analizi	Sosyoloji, Antropoloji, Edebiyat, Coğrafya, Psikoloji, Tarih	SistematiK derleme, belirli alanda yapılan çalışmaları veya araştırmaları belirli bir plan dâhilinde gözden geçirmek, yorumlamak ve arka plan oluşturmak için yapılır.	SistematiK Analiz
Eylem Araştırması	Gözlem, Odak Grubu Görüşmesi, Derinlemesine Görüşme, Belge İncelemesi	Sosyoloji, Eğitim Bilimleri, Sağlık Bilimleri, Antropoloji	Eylem araştırması, uygulamada karşılaşılan sorunlara çözüm üretme amacındadır.	Betimsel Analiz, İçerik Analizi, Tematik Analiz

Nitel araştırma desenleri farklı disiplinlerde tercih edilebilmektedir. Farklı veri toplama araçlarının tercih edilebildiği bu nitel araştırma desenlerinde araştırmacının üstlendiği sorumluluk ve roller unutulmamalıdır. Nitekim araştırmacı üretmeyi planladığı çalışmada hangi deseni ve ne tür veri toplama araçlarını tercih edebileceğini, topladığı verileri hangi teknikle analiz edebileceğini göz önünde bulundurabilmektedir.

Sonuç

Bu inceleme, literatür taramasına dayalı betimsel bir çalışmadır. Bu çalışmada veriler sistematiK olarak derlenerek sentezlenmiştir. Çalışma, nitel araştırma kavramı, özellikleri ve desenleri üzerine literatürdeki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. İncelemede nitel araştırma desenleri ve karakteristikleri somut örneklerle açıklanmaya çalışılmış, araştırma desenlerinin veri toplama teknikleri, amaçları, veri analiz teknikleri hakkında tablolar oluşturulmuştur. Ayrıca nitel araştırma desenlerinin hangi disiplinlerle ilgili olduğu açıklanarak bilgi verilmiştir. Bu bağlamda nitel araştırma desenlerinin benzerlikleri ve farklılıkları da ortaya koyulmuştur.

Anlama, yorumlama ve açıklama temeli üzerine şekillenmiş desenler; yaşam öyküsü ve anlatı görüşmeleri, durum çalışması, kültür analizi (etnografi), öznel yaşantı araştırması (fenomenoloji), temellendirilmiş kuram, söylem analizi, eleştirel söylem analizi, sistematiK derleme, eylem araştırması olarak ifade edilebilir. Yapılan literatür taramasında nitel araştırma desenlerine yönelik olarak bütüncül ve kapsayıcı bir çalışmanın üretilmesinin elzem olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yapılan literatür incelemesinde nitel desenlerin ayrı ve tek olarak incelendiği anlaşılmaktadır.

Kavramsal açıdan değerlendirildiğinde bu nitel araştırma desenlerinin sosyal bilimlerde üretilen çalışmalarda önemli işleve sahip olduğu değerlendirilebilir. Nitekim akademik çalışmalar teori, yöntem ve metodoloji ile belirli amaçları, hedefleri ve stratejileri gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma desenleri kullanılarak üretilen çalışmalarda

araştırma desenleri ile araştırmanın veri toplama tekniklerinin karıştırıldığı bilinmektedir. Bu çalışmada teorik olarak bu farkındalığa dikkat çekilmiştir. Bu yönüyle çalışmanın nitel araştırma desenlerinin tercih edilebileceği araştırma tasarım ve projelerine düşünsel açıdan farklı bir bakış açısı geliştirebileceği düşünülmektedir. Örnek vermek gerekirse sosyal bilimlerde nitel çalışma desenlerinden söylem analizi ile nitel veri analiz tekniklerinden içerik analizi tekniği üzerine yapılan bir çalışmada (Gül & Nizam, 2021) bilimsel araştırma yöntemlerinden bahsedilmesine rağmen, mevcut çalışmada veri toplama ve analiz teknikleri, yöntem, metodoloji, bulgu ve tanımlardan bahsedilmemesi düşünülmesi gereken bir konudur. Mevcut çalışma, nitel araştırma karakteristikleri ve desenleri hakkında somut ve doyurucu bilgi verebilmeyi amaçlamıştır. Bu bakımdan çalışmanın literatüre sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri üzerine sürdürülebilir ve düşünsel katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Akcan, F. (2016). *Eğitimde etkili bir okul değişimi için okul liderliği: Okul liderliğine ilişkin bir temellendirilmiş kuram çalışması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Bertaux, D. & Kohli, M. (1984). The life story approach: A continental view. *Annual Review of Sociology*, 10, 215-237.
- Birgili, B. (2017). Temellendirilmiş kuram. F. N. Seggie, Y. Bayyurt (Ed.), *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik Analiz ve Yaklaşımları* içinde (105-119. ss.), Anı Yayınları.
- Blommaert, J. & Bulcaen, C. (2000). Critical discourse analysis. *Annual Review of Anthropology*, 29(1), 447-466.
- Brewer, J. (2000). *Ethnography*. Open Universty Press.
- Clandinin, D. J. & Connelly, F. M. (2000). *Narrative inquiry: Experience and story in qualitative research*. Jossay-Bass.
- Creswell. J. W. (2009). *Research design, qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. SAGE Publications.
- Demir, E. (2023). *Abdallar üzerine etnografik bir alan araştırması: Antalya Abdalları kültür, kimlik ve toplumsal değişme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi: Akdeniz Uygurlukları Araştırma Enstitüsü.
- Derince, Z. M. & Özgen, B. (2017). Eylem araştırması. F. N. Seggie, Y. Bayyurt (Ed.), *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik Analiz ve Yaklaşımları* içinde (46-162. ss.), Anı Yayınları.
- Fielding, N. (1993). Ethnography. N. Gilbert (Ed.), *Researching Social Life* içinde (154-171. ss.), SAGE Publications.
- Flyvbjerg, B. (2011). Case study. *The Sage Handbook of Qualitative Research*, 4, 301-316.
- Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar / Seçme yazılar 2*. (Çev: I. Ergüden, O. Akınhay), Ayrıntı Yayınevi.
- Gobo, G. & Marciniak, L.T. (2016). What is ethnography. D. Silverman (Ed.), *Qualitative Research* içinde (103-121. ss.), SAGE Press.

- Gül, S. S. & Nizam, Ö. K. (2021). Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 181-198.
- Günbayı, I. & Sorm, S. (2018). Social paradigms in guiding social research design: The functional, interpretive, radical humanist and radical structural paradigms. *Online Submission*, 9(2), 57-76.
- Günbayı, I. (2009). Academic staff's perceptions on stressors originating from interpersonal relations at work setting: A case study. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 50-60.
- Günbayı, I. (2020). Action research as a mixed methods research: Definition, philosophy, types, process, political and ethical issues and pros and cons. *Journal of Mixed Methods Studies*, (2), 16-25.
- Günel, E. (2015). Nitel araştırmayla tanışma. A. Ersoy, P. Yalçinoğlu (Ed.), *Nitel Araştırmaya Giriş* içinde (1-35. ss.), Anı Yayınları.
- Habermas, J. (1987). *Knowledge and human interests: A general perspective in knowledge and human interests*. Policy Press.
- Hammersley, M. (2005). Introduction ethnography. D. Graddol, J. Maybin, B. Stierer (Ed.), *Research Language and Literacy in Social Context* içinde (1-15. ss.), The Open Universty.
- Johnstone, B. (2017). *Discourse analysis*. John Wiley & Sons.
- Kolukırık, S. (2004). *Aramızdaki yabancı: Çingeneler*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kolukırık, S. (2009). Mülteci ve sığınmacı olgusunun medyadaki görünümü: Medya politikası üzerine bir değerlendirme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 1-20.
- Maxwell, J. A. (2008). Designing a qualitative study. L. Bickman, D. J. Rog (Ed.), *Applied Social Research Methods* içinde (214-253. ss.), SAGE Press.
- Needleman, I. G. (2002). A guide to systematic reviews. *Journal of Clinical Periodontology*, 29, 6-9.
- Özger, B. Y. & Akansel A. (2019). Okul öncesi sınıftaki Suriyeli çocuklar ve aileleri üzerine bir etnografik durum çalışması. Bu sınıfta biz de varız!. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 942-966.
- Sart, G. (2017). Fenomenoloji ve yorumlayıcı fenomenolojik analiz. Nitel araştırmaların desenlenmesi. F. N. Seggie, Y. Bayyurt (Ed.), *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik Analiz ve Yaklaşımları* içinde (70-82. ss.), Anı Yayınları.
- Seggie F. N. & Akbulut Yıldırım, M. (2017). Nitel araştırmaların desenlenmesi. F. N. Seggie, Y. Bayyurt (Ed.), *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik Analiz ve Yaklaşımları* içinde (23-36. ss.), Anı Yayınları.
- Seggie, F. N. & Bayyurt, Y. (2017). Nitel araştırma yöntemi. F. N. Seggie, Y. Bayyurt (Ed.), *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik Analiz ve Yaklaşımları* içinde (11-23. ss.), Anı Yayınları.
- Solak, Ö. (2011). Küçük Ağa romanının eleştirel söylem analizi. *Akademik Bakış Dergisi*, (26), 1-14.
- Torgerson, C. (2003). *Systematic reviews*. Bloomsbury Publishing.
- Uslu, F. & Demir, E. (2023). Nitel bir veri toplama tekniği: Derinlemesine görüşme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), 289-299.

- Ünver, G. (2003). Öğretmenlik uygulamasında işbirliği bir durum çalışması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(1), 87-100.
- Van Dijk, T. A. (2015). Critical discourse analysis. D. Tannen, H. E. Hamilton, D. Schiffrin (Ed.), *The Handbook of Discourse Analysis* içinde (466-485. ss.), Wiley Blackwell.
- Whisnant, C. (2012). Foucault & discourse. *A Handout for HIS*, (389), 1-8.
- Wolcott, H. T. (2001). *Writing up qualitative research*. Sage.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.
- Yin, R. K. (2017). *Durum çalışması uygulamaları*. (Çev: İ. Günbayı), Nobel Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Traditional research designs are focused on quantitative research. What is meant by design is usually quantitative research. Some designs can be adjusted, standardized according to the research conditions, and the internal consistency of the study can be ensured. Qualitative studies can be fed from different disciplines, and there are certain theoretical foundations. In recent years, concepts such as social structures, alternative ways of life, social and economic transformation, cultural diversity, identity demands, refugee and asylum seeker movements and transnational migration have led social sciences into a new world of search and meaning. Quantitative research designs have been insufficient in terms of investigating the changes in social structures and the causes of human behavior. This situation has enabled the development of qualitative study methods, designs, and data collection techniques.

Instead of the understanding that there is only single one valid truth in the scientific world, interpretive, constructivist interest-based perspectives have developed, a new paradigm and critical research philosophy have emerged. In qualitative research, the truth or a single correct understanding is not accepted. Instead of this point of view, there are divided and fragmented realities. In qualitative research, perspective dominates instead of truth, and subjective interpretations are pivotal. Qualitative studies are interested in questions such as what, how, why and for what purpose, and search for social reality not in the concrete external world, but in the mental worlds, culture, lifestyles of individuals.

Sociology, linguistics, anthropology, history, literary texts, fine arts and communication studies have both provided a rich content and contribution to qualitative studies and offered a different perspective in terms of shaping research models. The aim of qualitative studies is to try to understand, interpret and explain the reasons for the social behavior, attitudes and performances of individuals or communities through data collection techniques such as observation, interview, focus group interview and document review in natural habitat units. As a matter of fact, it is possible to understand the behavior and attitudes of individuals by observing them in their natural habitats. Such research is usually carried out with qualitative field research with a cultural analysis pattern, data collection techniques such as participatory observation, in-depth interview, focus group interview, and document review can be used.

Besides, let's assume that a cultural analysis study is conducted on the beliefs and values of a society within a certain period of time. Being able to use data collection techniques based on scientific and quantitative research in this study will not be able to produce healthy results. So much so that it is difficult to establish a relationship between the causes and consequences of human behavior with quantitative data collection techniques and data analysis techniques. Because culture is not a measurable phenomenon or object. Culture can be understood, observed and interpreted by the behavior of a community or individual, their clothing, beliefs, what goods and tools they do business with in everyday life, the way they speak and their lifestyle.

Since the understanding, interpretation and explanation efforts of events, situations and facts dominate in qualitative studies, researchers have important functions in data collection and analysis. Qualitative study designs can consist of five different components. These are the purpose of the research, conceptual framework, research questions, method, validity. The purpose of the research is related to what the study was done for, how the researcher will explain what the individual will do. "What kind of conditions affect the research topic?", "What problem can research produce solutions to?", "What does the research results mean?" such questions express the purpose and objective of the study.

THE POLITICS OF OTHERNESS IN THE TIME OF CRISES: REVISITING TONY KUSHNER'S ANGELS IN AMERICA

 Mehmet Zeki GİRİTLİ*

ABSTRACT

The recent COVID-19 pandemic has revealed once again that the effects of health crises have been more severe for some groups compared to the others. The most prominent of these groups is non-binary or LGBTQ+ individuals who have long faced social discrimination. The disadvantaged position of LGBTQ+ people during worldwide epidemics attracted the attention of playwrights especially in 1980s and 90s. Although this could be attributed to the AIDS epidemic during the time, playwrights problematized the “otherness” issue influencing LGBTQ+ people through AIDS and the political response to it. One of the most significant of these was American playwright Tony Kushner. In “Angels in America”, Kushner put forth not only the problems of LGBTQ+ people during AIDS epidemic but also the problem of otherness in different levels as a social and political phenomenon. This article aims to explore the concepts of “responsibility” and “otherness”, which Kushner problematized in his play based on the philosophical approaches of Levinas and Benjamin, in light of the current developments regarding health crises and the political response. The article claims the disadvantaged position of minority groups during crises including AIDS and COVID-19 is more of a political issue regarding the attitudes of right-wing/conservative politics (which has not changed even today) rather than the difficulties posed by the pandemics themselves. In that respect, Kushner’s activist theatre proves to be guiding in evaluating the conditions of “the others” during the pandemic.

Key Words: Covid-19, LGBTQ+, theatrical activism, Tony Kushner, Angels in America

Kriz Dönemlerinde Ötekileştirme Politikaları: Tony Kushner’ın “Angels in America” Oyununun Yeniden Değerlendirilmesi

ÖZET

Yakın zamandaki COVID-19 pandemisi sağlıkla ilgili krizlerin etkilerinin bazı grupları diğerlerine göre daha yoğun bir şekilde etkilediğini de bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bu gruplar arasında tarihte olduğu gibi günümüzde de toplumsal ayrımcılığa maruz kalan “non-binary” ya da LGBTQ+ bireyler ön plana çıkmaktadır. LGBTQ+ bireylerin salgın hastalıklar sırasındaki dezavantajlı durumu, özellikle 80’li ve 90’lı yıllarda tiyatroyun da ilgisini çeken bir konu olmuştur. Bunun sebebi 80’lerde baş gösteren AIDS salgını olarak açıklanabilirse de, bu salgından yola çıkarak bazı oyun yazarları LGBTQ+ bireylerin ötekileştirilme sorununu oyunlarına taşımışlardır. Bu oyun yazarlarından en önemlilerinden birisi ise Amerikalı oyun yazarı Tony Kushner’dır. Kushner, “Angels in America” oyunuyla sadece AIDS salgınında LGBTQ+ bireylerin yaşadığı sorunları değil, daha genel anlamda toplumsal ve politik bir sorun olarak ötekileştirmeyi ele almıştır. Bu makalenin amacı Kushner’ın oyununda Levinas ve Benjamin’in felsefelerinden yola çıkarak sorunsallaştırdığı “başkalarına karşı sorumluluk” ve “ötekileştirme” kavramlarını günümüz koşullarında politikacıların kriz dönemlerinde “ötekiler”e yaklaşımı ışığında yeniden değerlendirmektir. AIDS ve COVID-19 gibi kriz dönemlerinde dezavantajlı grupların yaşadığı problemlerin salgınların kendisinden çok sağlamuhafazakâr politikalardan kaynaklandığı ve bu durumun günümüzde de değişmediği iddia edilmektedir. Bu anlamda Kushner’ın aktivist tiyatrosu günümüzde “ötekilerin” yaşam koşullarının değerlendirilmesi açısından da yol göstericidir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, LGBTQ+, aktivist tiyatro, Tony Kushner, Angels in America

* Lecturer Dr., Koç University College of Social Sciences and Humanities Academic Writing Department, İstanbul / TÜRKİYE, mgiritli@ku.edu.tr

Research Article / Araştırma Makalesi

Cite as / Atf Giritli, M. Z. (2024). The politics of otherness in the time of crises: Revisiting Tony Kushner’s Angels in America. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 25(46), 329-340. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1325393>

Sending Date / Gönderim Tarihi: 10 July / Temmuz 2023

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 14 September / Eylül 2023

Introduction

Mostly regarded as a phenomenon of the mid-80s to mid-90s, AIDS plays – if such a category exists- continue to be relevant in today's world convulsed by the Covid-19 pandemic, not only with their epidemic-centered plots but also with their emphasis on the specific challenges faced by “the Others” during these times. American playwright Tony Kushner's Pulitzer Prize winner play *Angels in America: A Gay Fantasia on National Themes* stands as a unique example of this approach with its ambivalent (not necessarily in a pejorative sense) content ranging from Mormonism to racism and sexism. While the two crises (Covid-19 and AIDS) differ in various ways, both highlight the significance of empathy, community, and perseverance; thus, the paper claims that Kushner's play with its themes of illness, isolation, discrimination, and the significance of connection in times of crises can provide new insights to the politics of otherness in the USA.

Angels in America consists of two parts, *Millennium Approaches* and *Perestroika*, the first part premiered in 1991 and the second in 1993, following the catastrophic AIDS epidemic of the 1980s. The first cases of AIDS in the USA were reported in June 1981 when The U.S. Center for Disease Control (CDC) announced a lung infection (PCP) in five gay men in Los Angeles and 700,000 people have died due to the epidemic since then, the biggest percentage belonging to minority groups and gay/bisexual men. According to the CDC's report, in 2018 gay and bisexual men made up 69% of the 37,968 new HIV diagnoses in the United States and dependent areas. The same report adds that racial and ethnic disparities continue to be a determining factor, with 37% of the infected Black/African American and 30% Hispanic/Latino, which suggests that the problem couldn't be detached from racial identity (Centers for Disease Control and Prevention, 2022).

Another interesting fact in the report is that even in 2018, only 65% of the infected were able to receive some HIV care, while 35% did not receive treatment. The report highlights that “stigma, homophobia, and discrimination affect the health and well-being of gay and bisexual men and may prevent them from seeking and receiving high-quality health services, including HIV testing, treatment, and other prevention services. These issues place gay and bisexual men at higher risk for HIV” (Centers for Disease Control and Prevention, 2022). However, it should also be noted that there may be other reasons not necessarily related to sexual and racial discrimination for the high percentages of HIV among gay and bisexual men. One such reason might be the low rate of PrEP use among Black/African American and Hispanic/Latino gay and bisexual men compared to White gay and bisexual men, as CDC reports.

Although the illnesses differ in various ways, a similar discriminative approach towards LGBTQ+ individuals were seen during Trump administration. To give an example, during the Covid-19 pandemic, “30% of LGBT have had their work hours reduced compared to 22% of the general population” (Acosta, 2020). The rates are similar in the other items as well; LGBTQ+ people have faced higher levels of financial loss. This same report also puts forth that LGBTQ+ people experience discrimination in health care, which is directly related to Trump's policies against LGBTQ+ people's healthcare rights. Undermining Section 1557 of the Affordable Care Act, which explicitly protected LGBTQ+ people's health care rights, creating a new office that would defend medical professionals who refuse to care for LGBTQ+ people, cutting over a considerable amount of PEPFAR (the program that fights AIDS) budget are some policies implemented by Trump government during this period. Hence, notwithstanding variances, one may infer that certain societal factions have consistently encountered discrimination during times of health crises, thereby implicating political policies as opposed to inherent qualities of the maladies themselves. This idea was reflected in Kushner's play, which makes the play relevant today. Consequently, the themes encapsulated in *Angels in*

America can be seen as germane to the current Covid-19 crisis, and the play is prophetic considering the American politics of otherness during the crisis.

The first literary response to the AIDS epidemic, although it remained off-Broadway, came from playwright and AIDS activist Larry Kramer in 1985, with his play *The Normal Heart* focusing on the experiences of The New York gay community between 1981-1984, followed by William M. Hoffman's play *As Is* which was able to make its way through Broadway in the same year. However, Kushner's two-part play *Angels in America*, published six years later, made a tremendous impact with both its subject matter and theatrical techniques. As Daniel Mendelsohn (2004: 42) puts it, the play was received as "an enraged, seethingly articulate, intellectually ambitious, high-flown response to the stultifying and smug atmosphere of denial, silence, and willful ignorance".

The play moves around the intertwined - not always in real life but sometimes in dreams, as in the case of Harper and Prior meeting in a mutual dream- lives/struggles of two couples accompanied by a number of side characters and focuses on a wide range of issues from AIDS to closeted homosexuality, Mormonism and justice system. Due to its distractions for the reader and the audience, this thematic ambivalence in the play has sometimes been attributed to the playwright's lack of focus, which Omer-Sherman (2007: 7) disagrees. Although Omer-Sherman acknowledges that the "epic scope" and "disparate matters" of the play require a strenuous effort to follow it, the playwright's skill and success in banding them together coherently invalidates the argument which attributes a negative meaning to the ambivalent form of the play. Freedman (1998: 91) in line with Omer-Sherman focuses on the significance of the play in terms of its innovative form and claims that Kushner "conjoins recent American political history, gay male identity politics, Brechtian alienation devices, Mormon mythmaking, Broadway schtick, and cabalistic lore". David Savran (2005: 15) adds that the play's being ambivalent "does not mean that all the questions it raises remain unsolved".

Although *Angels in America* seems to focus on the challenges faced by the protagonist Prior Walter who has been diagnosed with AIDS and thus abandoned by his lover Louis Ironson, all the characters in the play must deal with the problems caused by otherness and its political response. Thus, the play problematizes the more general concept of otherness in the USA through the AIDS theme without demonizing any character. Louis may read as a selfish character for abandoning Prior in such a difficult situation; however, he is also genuine in his fears and bewilderment, which leads the reader to empathize with the character. By portraying Louis as an irresponsible character, Kushner aims to criticize a larger society's unresponsiveness to the suffering of an individual rather than to create a single villain character; thus, Kushner's characters should read as embodiments of a larger system rather than single individuals, which turns *Angels in America* into a social and political critique.

This critique of social and political unresponsiveness is apparent even from the first scene of *Millennium Approaches* when Rabbi Isidor Chemelwitz says "She preferred silence. So I do not know her and yet I know her" (Kushner, 2013: 10) in the funeral of Louis' grandmother, a tragi-comic statement which hints that the members of society tend to ignore the existence of the silent individual until their death, a reference to the ignorance of the gay individuals with AIDS. Similarly, when Prior says to Louis; "There are thousands of gay men in New York City with AIDS and nearly every one of them is being taken care of by... a friend or by ... a lover who has stuck by them ... Everyone got that, except me. I got you" (Kushner, 2013: 10); he implies a broader social and political problem rather than his abandonment by Louis, by underlining that the only person who could take care of you in case of AIDS is a lover and you are all alone in the whole social and political system without the existence of such a

lover. The situation was similar in the Covid-19 crisis when people had to rely merely on their close environment during the long lockdowns.

Freedman (1998) explains the significance and social critique in this scene through a reference to the Jewish identity of Prior's grandmother, connecting the experiences of Jewishness and queerness in America. For Freedman (1998: 92) "the fate of Sophie Ironson (Louis' grandmother) in America "melting pot where nothing melted"- chimes with and ironically foreshadows Prior's". However, it is significant to note that Kushner neither portrays Prior as a victim in the play nor creates an over-sentimental atmosphere out of Prior's sickness.

Although standing as the antagonist and the villain of the play, the other character with AIDS Roy Cohn could at the same time be considered Louis' doppelganger, embodying a parallel social and political critique. Roy is an abstinent homosexual in fear of homophobic attacks of his political rivals and as Freedman (1998: 93) puts it, suffers from "self-hatred" caused by imposed expectations and social roles; however, Kushner once again reminds us the bigger picture behind Roy's self-hatred and his lack of ethics especially in the case of Ethel Rosenberg. Joe Pitt's contrived marriage to Harper, Harper's Valium addiction and hallucinations, Belize's struggle with being black and homosexual, even the predicament Hannah faces due to her motherhood role all converge to constitute a social and political critique.

Understanding the social and political critique in *Angels in America* also requires underlining the significance of Jewishness in the play as complementary to sexual otherness. Freedman (1998) claims that the connection between Jewishness and sexual otherness emerged as a theme in theatre long before *Angels in America*, even in the mystery plays of the medieval times or in Shakespeare; in his own words "The Jewish other and the sexual other were thus frequently placed in vibrant contiguity in the literary traditions of the West well before sexologists or psychologists or race theorists codified that relation" (Freedman, 1998: 91). Obviously, Kushner transformed the theme of Jewishness into a social and political critique together with sexual otherness, although Freedman (1998) criticizes Kushner for disrupting the balance between the themes in favor of the latter, which might be a valid argument. However, it is understandable, taking into consideration that "sexual otherness" stands in the center of Kushner's play, whereas Jewish identity or Mormonism acts in supporting roles.

Omer-Sherman (2007: 10) explains the relationship between sexual and national/religious otherness in *Angels in America* with the claim that Kushner connects the fate of a nation with that of the individual, using Jewishness as a theme. Farahani and Akhavan (2017: 76), defining Kushner as a "political activist", - a claim which Harold Bloom (2005: 2), the renowned Kushner scholar disagreed, and rather claimed that Kushner is a theological playwright - rightly adds that Kushner, through a number of minorities criticize the "hidden immoralities" of American government. I claim that this could easily be extended to the "hidden immoralities" of right-wing politics around the world, not only in America, which makes Kushner's play universal.

Reflections on Levinas and Benjamin: *Angels* and Otherness

As many have argued, Emmanuel Levinas' ideas on responsibility are insightful in blending Kushner's artistic approach, its philosophical grounds, and the politics of otherness. For Levinas (1989) human beings have a primal responsibility towards the Other, which Omer-Sherman (2007) explains through a reference to "achraiut", the word used for responsibility in Hebrew (Levinas was Jewish). The root of the word "achraiut" is "acher", which literally means "the other", and Levinas repeatedly emphasizes the relationship between responsibility and the other. Levinas (1989) prioritizes responsibility over any other acts, underlining its

premortem and postmortem existence. For Levinas (1989: 10) the essence of “signification” is “the relationship with the other”, which he defines as “the one for the other” implying a responsibility even towards the people we are not acquainted with.

Levinas (1989) even puts forth the claim that the responsibility we feel towards the other constitutes the essence of our self-consciousness: “It has meaning only as an upsurge in me of a responsibility prior to commitment, that is, a responsibility for the other. There I am one and irreplaceable, one in as much as irreplaceable in responsibility” (Levinas, 1989: 10). The oneself cannot form itself for Levinas, which emphasizes the passive nature of oneself, implying that the One was already naturally created as a passive being; however, requires the interaction with and responsibility towards the other to constitute its unique identity. This being the situation, Levinas also points out that responsibility towards the other is not a voluntary but an obligatory act to constitute oneself; thus, the oneself “is not able to resign” from this act, which Levinas summarizes as “responsibility prior to any free commitment, the oneself outside of all the tropes of essence, would be responsibility for the freedom of the others” (Levinas, 1989: 104). Levinas (1989: 45) claims responsibility is not a coincidental phenomenon but rather antecedes essence: “I exist through the other and for the other, but without this being alienation”.

Séan Hand (2009: 56) focuses on the term “substitution” as used by Levinas to clarify oneself and the other in Levinas’ work. Hand quoting Levinas, defines “substitution” as “an absolutely extreme possibility of every sacrifice for the other” (Hand, 2009: 56) and this “sacrifice for the other” leads to “justice” in ethical sense, necessary to constitute consciousness, in other words “oneself”. However, not being able to create oneself without the other may also wrongly impose a oneself-centric approach which assigns a supporting part to the other at the service of actualization of oneself, or consciousness, as Burggraeve also underlines:

I try to gain access to the other by stripping him of his alterity via concepts, categories, and thematization. In this way, I can make “images” or photographs of the other person so that I suppose myself to know him. In doing so, I approach the other not according to his otherness itself, but from a horizon, or another totality (Burggraeve, 1999: 30).

This reductive approach leads to an exertion of power over the other; in other words, it otherizes and ignores the existence of the other, which predates the existence of oneself. This approach is reflected most obviously in Roy’s self-denial and his relationship with Belize in *Angels in America*. When Roy is diagnosed with AIDS, his first reaction is, “It afflicts mostly homosexuals and drug addicts... Homosexuals and drug addicts. So why are you implying that I... I’m not a drug addict” (Kushner, 2013: 44). Roy is not desperate about being sick but he fears most, due to this sickness, to be identified with the other he has always ignored. He even threatens the doctor not to use the word “homosexual” by saying “And I will proceed, systematically, to destroy your reputation and your practice and your career in New York State, Henry. Which you know I can do” (Kushner, 2013: 44). This reminds us of gay men who define themselves as heterosexuals because they take a penetrator position during the sexual intercourse with other men, and who tend to be homophobic even though they themselves are homosexuals.

However, Roy proposes a more sensible explanation for his self-denial: “Homosexuals are not men who sleep with other men. Homosexuals are men in fifteen years of trying cannot pass a pissant antidiscrimination bill through City Council. Homosexuals are men who know nobody and who nobody knows. Who have zero clout. Does this sound like me, Henry?” (Kushner, 2013: 46). On the same page, Roy brags about “bringing the guy” he is “screwing to

the White House” and thus he says “Roy Cohn is not a homosexual. Roy Cohn is a heterosexual man, who fucks around with guys” (Kushner, 2013: 46). The quotes are one of the most interesting in the whole play as they both display- unintentionally- the legal discrimination posed against homosexuals from the mouth of the most homophobic character of the play but also shed light on the cause of Roy's self-denial, which emerges as hunger for power, thus, Roy's self-denial is not an ontological problem but rather a social and political one, in line with Levinas' theory on the relationship between the one and the other. Roy ignores the other, and through it ignores his own self, due to his unwillingness to sacrifice his powerful social position for the sake of the responsibility towards the “weaker” other, in this case towards his own self, as well.

In Act Two, Kushner once again refers to the idea of responsibility through Roy: “Responsibility; that's a trap, too... Life is full of horror; nobody escapes, nobody; save yourself. Whatever pulls on you, whatever needs from you, threatens you” (Kushner, 2013: 61) says Roy to Joe, revisiting the idea that Kushner does not portray Roy as an absolute villain, but rather a victim of social expectations and power. Thus, Roy has often been misinterpreted as Shakespeare's Richard III, as a totally villain character, a common comparison put forth by Savran (2005: 15).

Kushner avoids reducing the problem to self-denial of sexual identity though, extending it to racial and religious power relationships throughout the play, one example of which is the relationship between Roy and Belize. Roy and Belize meet in the second part of the play *Perestroika* in which Roy is hospitalized and Belize is appointed as his nurse. “Get outta here you, I got nothing to say to you. I want a white nurse. My constitutional right” (Kushner, 2013: 150) are Roy's first words to Belize, which supports the idea that Roy's discriminative attitude towards the other is not merely based on the self-denial of his sexual identity but rather is rooted in his hatred towards any other. However, Roy knows he needs Belize within the condition he is stuck, which frustrates him even more. As Omer-Sherman (2007: 12), citing Levinas, also puts it “we are always already obligated to the other”, a fact which Roy is unwilling to accept in order not to give away his central and privileged social position as the One.

Levinas explains this attitude with the “reduction of the other to the same” which leads to “tyranny”. Burggrave (1999: 33) explains:

Tyranny consists in an I trying to subjugate the others- without killing them- in such a way that in one or another manner they give up to him their freedom. The tyrant attempts by persuasion, rhetoric, propaganda, seduction, trickery, diplomacy, demagoguery, (threats of) torture or physical violence, brainwashing, plagiarism, intimidation, or bribery to bring other free subjects to abandon the autonomous exercise of their freedom in exchange for satisfaction of their needs.

This idea of “tyranny of the one” clearly explains Roy's attitude towards the other. The one, personified in Roy, continuously attempts to ignore or deprive the other of its autonomy and freedom through manipulative ways, which, in a more general sense, can be applied to the attitude of political tyrannies as well, who tend to consolidate their poles through depreciating the opposition of “the others” by labelling them as terrorists, traitors, or “perverts” as in the case of LGBTQ+ individuals. Thus, Michael Austin's (1997: 25) approach to the play as “a play about America: its problems, its values, its struggle with the terrible pandemic of AIDS, and even its occasional potential for good” is worth underlining. Kushner's play is a political play that questions the politics of Reagan-era America through the philosophies of Levinas and Benjamin. Some characters, such as Joe and Roy, obviously represent right-wing Republican characters, whereas Louis, Prior, and Belize are portrayals of the left-wing; however, as Corby (2011: 16) underlines, Kushner “connects the political with the personal and opens an ethnically

motivated space for his own radical position". Corby's evaluation bears significance as *Angels* is a political play, not - political propaganda.

Not only Levinas' theory on responsibility and otherness but also Walter Benjamin's understanding of history in "*Theses on the Philosophy of History*" influenced Kushner, another reference point to be considered to explore the theme of otherness in Kushner. Benjamin (1968), who links the history of civilization to the history of barbarism, claims that this barbarism transmits from one owner to the other, which reminds Simone de Beauvoir's argument in *The Second Sex* that oneness and otherness transmit from one agent to the other throughout the history of humanity. The passage below from Benjamin (1968: 257) summarizes his idea on the relationship between the oppressor and the oppressed:

The tradition of the oppressed teaches us that "the state of emergency" in which we live is not the exception but the rule. We must attain to a conception of history that is in keeping with this insight. Then we shall clearly realize that it is our task to bring about a real state of emergency, and this will improve our position in the struggle against Fascism. One reason why Fascism has a chance is that in the name of progress its opponents treat it as a historical norm.

The last sentence in the quote bears significance in understanding Benjamin's criticism of progress and its implications on Kushner's *Angels in America*. As Charles McNulty (2005: 43) rightly asserts, Kushner's angel in *Angels in America* has been inspired by Benjamin's anti-Hegelian understanding of history, whose claim, as cited by McNulty, is that history is not a "narrative on progress" but a narrative on "destruction", and we are in a crisis/a catastrophe today, a catastrophe which is identified in Kushner in the form of AIDS and otherness. Savran (2005: 15) adds to McNulty that Walter Benjamin does not consider the present as a "moment of transition" unlike Marxist historiographers but rather as a moment in which "time has come to a stop". The resemblance between Kushner's angel and Benjamin's description of the angel of history in Paul Klee's *Angelus Novus* painting proves Kushner's inspiration from Benjamin as well. Benjamin (1968: 257) describes the angel of history as:

... he is about to move away from something he is fixedly contemplating. His eyes are staring, his mouth is open, his wings are spread... His face is turned toward the past. Where we perceive a chain of events, he sees one single catastrophe which keeps piling wreckage upon wreckage and hurls it in front of his feet. The angel would like to stay, awaken the dead, and make whole what has been smashed. But a storm is blowing from Paradise; it has got caught in his wings with such violence that the angel can no longer close them. This storm irresistibly propels him into the future to which his back is turned while the pile of debris before him grows skyward. This storm is what we call progress.

Savran (2005: 15) rightly claims that Benjamin's angel, as well as Kushner's angel, does not only problematize the idea of progress but also embodies the current catastrophic condition. Catastrophe in Kushner, though, does not only mean the catastrophic epidemic of AIDS but also the catastrophe of racism, homophobia, political degeneration, and otherness in the broadest sense, which turns *Angels in America* into an activist piece of theatre, thanks to the subject matter of the play and the influence of Levinas and Benjamin in the philosophical background of the play. It is important to note that Kushner's experimental theatrical style contributes a lot to the play's approach to otherness. Split scenes underlining the intertwined lives of characters from different social groups, and the use of anti-realistic elements such as intermingled dream scenes imply the idea that homophobia cannot be isolated from other forms of discrimination.

Although harshly criticizing Reagans' attitude and indifference towards the AIDS pandemic, the play is not only a historical account of Reagan period but also a general criticism to American politics towards "the others". As Frank Rich (1993) explains the play would be catastrophic if it were ideologically didactic. It is true that *Angels in America* is a play about

America and AIDS at one level; however, through these, as explained so far, Kushner problematizes the more general issue of otherization and power relations between the one and the other, which makes the play relevant even today. Thus, criticism of the Reagan era in the play may well be extended to right-wing politicians such as Donald Trump who ruled the USA during the first part of the pandemic.

It is known that Ronald Reagan was indifferent to the AIDS epidemic for a long time, and his press secretary Larry Speakes (2016) was even joking about the epidemic, labelling it a "gay plague". Even after over 1000 deaths, Speakes (2016) was saying, "AIDS? I haven't got anything on it". However, it is to be noted that it was not only politicians to be blamed for indifference. In this same interview, we see that the members of the press were also making fun of the epidemic through language representative of sexist jokes most LGBTQ+ people face throughout their lives. Reagan himself did not mention the word "AIDS" until 1985, four years later than the first appearance of the disease (Garner, 2019). And, only in 1987, upon rising protests, Reagan had to take some steps regarding the disease, which had already infected 47,000 people (Garner, 2019). It would not be wrong to say that the language used in the press conferences and Reagan's long denial of the disease represented the government's approach to non-binary citizens of the country. For the Reagan government, this was a disease that affected "the others" and thus, could be ignored. Reagan even believed that homosexuality was sinful and "maybe the Lord brought down this plague" (Garner, 2019) a stance taken by many right-wing conservative politicians around the world. Thus, the lives of thousands of homosexual people in the USA during the AIDS epidemic were lost based on the political stance of the government rather than the epidemic itself. A similar situation was observed during the Covid-19 pandemic thirty years later. Drabble and Eliason's research makes a connection between the other epidemics in history and COVID-19, claiming that "the inequalities in the impacts on health and well-being have been evident in other epidemics, natural disasters, and crises such as climate change, police violence, lack of affordable housing, HIV/AIDS, poverty and unemployment" (Drabble & Eliason, 2021: 545). Similarly, Holloway et al.'s research on the effects of physical distancing on mental conditions of LGBTQ people found out that "the majority of the participants reported increased anxiety and loneliness since the COVID-19 pandemic began" (Holloway & Garner, 2021: 692). It is obvious that policies of right-wing politicians such as Reagan and Trump have added considerably to these existing problems of LGBTQ+ individuals rather than aiming for a more egalitarian society.

The very first quotation Kushner uses on the play is prophetic in terms of the "vulnerability" theme commonly underlined by aforementioned researchers studying the effects of Covid-19 on LGBTQ+ individuals. Kushner quotes American poet Stanley Kunitz's "The Testing-Tree": "In a murderous time, the heart breaks and breaks and lives by breaking" (2013: 7), which serves as a prefatorial quotation suggesting the theme in the rest of the play. It is suggested that in the play, the ones who break hearts are the ones who are heart broken. When Prior tells Louis that he has contracted AIDS, Louis is bewildered as well as afflicted by the news; however, he cannot find the inner strength to stand with Prior and decides to break up with him. However, it would be superficial to read Louis as a villain character, as explained in more detail in the previous sections. It would not be wrong to claim that Louis's attitude towards the vulnerability of other people is also an indication of his own vulnerability as a gay person.

The vulnerability of the gay characters in the play cannot be explained only through their personality traits, though. Their vulnerability stems from the disadvantaged position they hold in society mostly resulting from the policies of the governments and the fact that they will not be treated equally with heterosexual citizens of the society in difficult times. Thus, the characters are not vulnerable because they are gays, but the characters are vulnerable because

they have faced discrimination all their lives and that they know, as a fact, that they will have no support from society or the government in case of a hardship such as a pandemic. When Louis says, "Everyone gets to put dirt on the coffin once it's lowered in" (Kushner, 2013: 19), there is a metaphorical meaning behind suggesting that if you are already in a coffin, people will try to cover you in dirt and then ignore your existence. Similarly, when Louis is crying in the bathroom of his workplace and Joe tries to help him, he says, "The others just opened the door, saw me, and fled; I hope they had to pee real bad" (Kushner, 2013: 29) which is another reference to the society's indifference towards the one who needs help.

Discriminative attitudes of politicians against LGBTQ+ characters are empowered by social institutions, as well. In the dream scene where Prior and Harper meet in the same dream, Harper says, "In my church we don't believe in homosexuals" (Kushner, 2013: 32), which, of course, is a criticism towards religion. Kushner implies religion reduces life to a matter of believing and not-believing, and denies the existence of what it does not believe. Similarly, in Act II, when Joe and Roy sit in the bar and Joe talks about Harper's problems, he says, "Everyone tries very hard to live up to God's strictures, which are very...um..." (Kushner, 2013: 55) which suggests how orthodox institutions such as religion make people's lives harder. A few lines further, Joe, who is a secret homosexual, implies the reason for rejecting his real identity by saying, "I wanted to be one of the elect, one of the Blessed. You feel you ought to be, that the blemishes are yours by choice, which of course they are not" (Kushner, 2013: 56). Of course, we understand that in such society homosexuals are not accepted among "the elect", and can never be "the Blessed", which results in self-rejection and vulnerability.

Like religion, family is another institution that makes the lives of homosexuals harder and puts homosexuals in a more vulnerable situation. One example is Joe and Harper's marriage, which is not love-based but which has been formed obligatorily. Getting married and having a family is the only means for a homosexual to be accepted by society, in the play; thus, Joe gets married to Harper, although he knows that he is homosexual. He feels the need to satisfy his own parents through this marriage, so when Joe calls his mother Hannah to reveal his homosexuality, the first question he asks is "Mom, did Dad love me?" (Kushner, 2013: 78) in fear of not being loved by his own parents because of his sexual identity. And, as representative of the rest of society, his mother decides to ignore the fact that her son has revealed his homosexuality "You really ought to go home now to your wife. I need to go to bed. This phone call- We will just forget this phone call" (Kushner, 2013: 78)

Kushner underlines another significant problem about the condition of homosexuals in society through Louis' long monologue, in Act Three. Louis says towards the end of his monologue "What AIDS shows us is the limits of tolerance, that it's not enough to be tolerated because when the shit hits the fan, you find out how much tolerance is worth. Nothing. And underneath all the tolerance is intense, passionate hatred" (Kushner, 2013: 94). That must be one of the most significant lines in the whole play as it attracts attention to a false belief that has persisted in modern societies. Even today, homosexuals and other unorthodox groups are referred to by the rest of society as people "to be tolerated".

This kind of social/political discrimination obviously leads some people to a hunger for social power, as identified in Roy's character. On one level, Roy can be read as the embodiment of corrupt capitalism in *Angels* with his never-ending duties and illegal ways to keep his position and lust for power; however, on another level, he can also be read as one of the victims of the political system. "I see the universe as a kind of sandstorm in outer space with winds of mega-hurricane velocity, but instead of grains of sand, it's shards and splinters of glass" (Kushner, 2013: 13) says Roy, which is suggestive of his position in the world. Roy is overly

obsessed with keeping a strong position in his career, which can be explained by his sub/unconscious fear of the social/political disadvantages his homosexuality is likely to pose. If he kept a strong position in his career and held power, this would compensate for his homosexuality, and he would not face sexual discrimination within the existing political system, at least openly by the people around him. However, this results in his turning into a corrupt and villainous character both in the play and in real life. The best quote to summarize the rationale behind his attitude should be:

I don't want you to be impressed. I want you to understand. This is not sophistry. And this is not hypocrisy. This is reality. I have sex with men. But unlike nearly every other man of whom this is true, I bring the guy I'm screwing to the White House and President Reagan smiles at us and shakes his hand. Because what I am is defined entirely by who I am. Roy Cohn is not a homosexual. Roy Cohn is a heterosexual man, Henry, who fucks around with guys (Kushner, 2013: 46).

Thus, Kushner here attracts our attention to the close relationship between power and sexual discrimination. If you hold power in your hands, referring mostly to economic/political power, you will face the discrimination resulting from being the other in the society, much less severely. Roy explains this with the word "clout" in Act One, saying that the most important thing in this world is "clout", not your ideology or sexual taste. "Who will pick up the phone when I call, who owes me favors" (Kushner, 2013: 46) is what really matters for Roy, and clout is possible only through eliminating your sexual identity for the sake of your social position.

When we look at the condition today in the time of the pandemic, Roy's obsession with economic power can be understood better. U.S. Census Bureau reported in August 2021 that LGBT individuals had to face a more severe economic insecurity compared to non-LGBT Americans during Covid-19 (Human Rights Campaign, n.d.). HRC Foundation's report explains this situation through the relationship between positions generally assigned to LGBT people and Covid-19. HRC Foundation's report puts forth that 40% of LGBTQ adults were employed in restaurants. The pandemic harshly affected food service, K-12 and higher education, hospitals, and retailers. The report also explains that LGBTQ people "lack access to medical care, paid medical leave, and basic necessities" (Human Rights Campaign, n.d.). The situation gets even worse for transgender people and transgender people of color. Ilga Europe's report supports the findings and claims that "a greater than average rate of LGBTI people are unemployed and in precarious jobs, and live on very limited and unstable financial resources" (Ilga Europe, 2021). This report also underlines the discrimination against LGBTQ+ members by healthcare providers. However, all forms of mentioned discrimination are rooted in the policies of the governing powers. It is also to be noted that these results are based on the situation in the USA only, a country that provides a relatively freer environment to non-binary people. The situation in the rest of the world, especially in developing and under-developed countries, is likely to be much harsher for LGBTQ+ people. This is a field that requires further research.

Conclusion

Kushner's play, one of the masterpieces of gay writing, is also overtly political, although it is not political propaganda. The play harshly criticizes not only the political indifference towards LGBTQ+ individuals with AIDS during Reagan era America but also the indifference of American society towards disadvantaged groups. Although Reagan government was able to achieve a certain economic growth in the country through Reaganomics, it ignored the AIDS crisis for a very long time, which resulted in the death of over 50,000 people from AIDS by the time Reagan left office in 1989. Most of these people were obviously LGBTQ+ individuals.

Thirty years after the AIDS epidemic, humanity faced the Covid-19 pandemic, which revealed once again that indifference towards disadvantaged groups has not changed much.

Trump-Pence administration has a reputation for anti-LGBTQ lawmaking, such as banning trans people from serving in the military or attempting to allow healthcare workers to refuse care to LGBTQ people. These developments proved once again that the condition of LGBTQ+ individuals or right-wing populist politicians' approach to these groups has not progressed much since the 1980s. There is not even much research to be able to evaluate the situation outside of "the land of freedom" the USA, but obviously, it is not better in underdeveloped or developing countries.

The problems posed by Kushner in *Angels in America* are not restricted to a certain period or a certain political figure. Although Kushner's *Angels in America* was written following the AIDS epidemic and might seem at first glance a play about AIDS, it reveals and deals with the much broader issue of "otherness" and "the feeling of responsibility" in the light of Levinas and Benjamin, underlining the fact that minority groups, specifically the sexual ones, have always been under a more severe threat in the time of a crisis both physically and psychologically. It has been revealed once again with the Covid-19 pandemic that LGBTQ+ rights are a political issue and right-wing/conservative politicians have continued using it as a tool to secure their political positions. As Waterman (2020: 759) puts it, "For Kushner, all of the time is plague time, much as, for Camus, all of existence is a form of quarantine". The situation in the US and many other countries around the world proves Kushner's approach once again and leaves us with thoughts on the power of literature and theatre in a time of social crisis.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. This study does not require ethics committee approval.

References

- Abramson, M. (2020, June 1). How AIDS remained an unspoken - But deadly - Epidemic for years. <https://www.history.com/news/aids-epidemic-ronald-reagan>
- Acosta, L. (2020, September 29). Trump's failure to address Covid-19 pandemic has hit LGBTQ Americans harder than most. <https://www.hrc.org/press-releases/trumps-failure-to-address-covid-19-pandemic-has-hit-lgbtq-americans-harder-than-most>
- Austin, M. (1997). Theology for the approaching millennium: "Angels in America", activism, and the American religion. *Dialogue: A Journal of Mormon Thought*, 30(1), 25-44.
- Banerjee, D. & Vasundhara, S. N. (2020). The untold side of COVID-19: Struggles and perspectives of the sexual minorities. *Journal of Psychosexual Health*, 2(2), 113-120.
- Benjamin, W. (1968). *Illuminations*. (Trans: H. Zohn), H. Arendt (Ed.), Schocken Books.
- Bloom, H. (2005). Introduction. In H. Bloom (Ed.), *Tony Kushner* (pp. 1-7), Chelsea House Publishers.
- Burggraeve, R. (1999). Violence and the vulnerable face of the other: The vision of Emmanuel Levinas on moral evil and our responsibility. *Journal of Social Philosophy*, 30(1), 29-45.
- Centers for Disease Control and Prevention (2022, August 10). Statistics overview. *Centers for Disease Control and Prevention*. <https://www.cdc.gov/hiv/statistics/overview/index.html#:~:text=Worldwide%2C%20there%20were%20about%201.5,the%20start%20of%20the%20epidemic>
- Corby, J. (2011). The audacity of hope: Locating Kushner's political vision in Angels in America. *Forum for Modern Language Studies*, 47(1), 16-35.

- De Beauvoir, S. (2011). *The second sex*. (Trans: C. Borde, S. Malovany-Chevallier), Vintage Books.
- Drabble, L. A. & Michele, J. E. (2021). Introduction to special issue: Impacts of the COVID-19 Pandemic on LGBTQ+ health and well-being. *Journal of Homosexuality*, 68(4), 545-708.
- Farahani, M. V. & Behnoush, A. (2017). A critical inspection of socio-cultural realities in American society based on Tony Kushner's Angels in America with the ethical lens of Emmanuel Levinas. *Journal of Advances in English Language Teaching*, 5(6), 75-86.
- Freedman, J. (1998). Angels, Monsters, and Jews: Intersections of queer and Jewish identity in Kushner's Angels in America. *PMLA (Modern Language Association)*, 113(1), 90-102.
- Garner, D. (2019, May 6). Reagan's response. <https://exhibits.library.gsu.edu/current/exhibits/show/out-in-the-archives/hiv-aids/hiv-aids--reagan---s-response>
- Hand, S. (2009). *Emmanuel Levinas*. Routledge Critical Thinkers.
- Holloway, I. W. & Garner, A. (2021). Associations between physical distancing and mental health, sexual health and technology use among gay, bisexual and other men who have sex with men during the COVID-19 Pandemic. *Journal of Homosexuality*, 68(4), 692-708.
- Human Immunodeficiency Virus*. hiv.gov, 2021.Web.21 February 2021.
- Ilga Europe Report* (2021). <https://ilga-europe.org/report/annual-review-2021/>
- Kushner, T. (2013). *Angels in America: A gay fantasia on national themes*. Theatre Communications Group.
- Levinas, E. (1989). Substitution. In S. Hand (Ed.), *The Levinas Reader* (pp. 88-127), Basil Blackwell.
- LGBTQ people and the coronavirus economy - HRC*. Human Rights Campaign. (n.d.). <https://www.hrc.org/resources/research-on-lgbtq-people-and-the-covid19-pandemic>
- Lopez, G. (2016, December 1). The Reagan administration's unbelievable response to the HIV/AIDS epidemic. <https://www.vox.com/2015/12/1/9828348/ronald-reagan-hiv-aids>.
- McNulty, C. (2005). Angels in America: Tony Kushner's theses on the philosophy of history. In H. Bloom (Ed.), *Tony Kushner* (pp. 43-59), Chelsea House Publishers.
- Mendelsohn, D. (2004). Winged messages. *The New York Review of Books*, 42-47.
- Omer-Sherman, R. (2007). The fate of the other in Tony Kushner's 'Angels in America'. *MELUS (Society for the Study of the Multi-Ethnic Literature of the United States)*, 32(2), 7-30.
- Rich, F. (1993, May 5). Angels in America: Millenium approaches: Embracing all possibilities in art and life. <https://www.nytimes.com/1993/05/05/theater/review-theater-angels-america-millennium-approaches-embracing-all-possibilities.html>.
- Savran, D. (2005). Ambivalence, utopia, and a queer sort of materialism: How *Angels in America* reconstructs the nation. In H. Bloom (Ed.), *Tony Kushner* (pp. 15-43), Chelsea House Publishers.
- Tumulty, K. (2021, April 12). Nancy Reagan's real role in the AIDS crisis. <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2021/04/full-story-nancy-reagan-and-aids-crisis/618552/>
- Waterman, B. (2020). Plague time (again). *American Literature*, 92(4), 759-766.

TÜKETİCİ SİNİRBİLİMİ KAVRAMININ BİBLİYOMETRİK ANALİZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

İlker TURAN* Murat Hakan ALTINTAŞ**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; dünyada 2003-2023 yılları arasında, Web of Science (WoS) veri tabanında yer alan ve "consumer neuroscience" kavramını konu alan akademik çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemi ile inceleyerek tüketici sinirbilimi konusunun tematik gelişimini bilimsel haritalama yöntemiyle ortaya çıkarmaktır. Ulaşılan makale verilerinin Vosviewer programı aracılığıyla bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir. Tüketici sinirbilimi kavramı ile olası diğer kavramlar arasındaki ağ ilişkisi belirlenerek kümelendirme ve görselleştirme aracılığıyla hipotetik modelin alt yapısı oluşturulmuştur. Bu doğrultuda, tüketici sinirbilimi alanındaki araştırma eğilimlerinin belirlenmesi, ilgili yazındaki araştırmaların spesifik yönlerinin tanınması ve aynı zamanda alandaki boşlukları tespit ederek gelecekte yapılması planlanan çalışmalara katkı sağlaması hedeflenmiştir. Analiz sonucunda 32 alt unsura sahip 6 küme ve kelime bazlı ilişki ağları tespit edilmiştir. Bulunan kümeler sırasıyla; tüketici sinirbiliminin kapsamı, tüketici sinirbiliminin gelişim süreci, tüketici sinirbilimi araştırmalarında kullanılan teknikler, satın alma niyeti araştırmaları, makine öğrenimi, sanal gerçeklik olarak isimlendirilmiştir. Nöropazarlama, EEG, fMRI, tüketici davranışı, duygu, reklamcılık ve nöroekonomi kavramlarının ilişki ağında öne çıktığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: tüketici sinirbilimi, nöropazarlama, bibliyometrik analiz

Examining of the Consumer Neuroscience Concept with Bibliometric Analysis Method

ABSTRACT

The aim of the study is to reveal the thematic development of the subject of consumer neuroscience with the scientific mapping method by examining the academic studies on the concept of "consumer neuroscience" in the Web of Science (WoS) database between 2003 and 2023 in the world, with the bibliometric analysis method. The article data obtained as a result of the research were discussed and bibliometric analysis was carried out with the Vosviewer program. During the analysis process, the network relationship between the concept of consumer neuroscience and other possible concepts was determined and the infrastructure of the hypothetical model was created through clustering and visualization. It is aimed to identify research trends in the field of consumer neuroscience, to recognize specific aspects of the research in the relevant literature, and to contribute to future studies by identifying gaps in the field. As a result of the analysis, 6 clusters and word-based relationship networks with 32 sub-elements were identified. The clusters found are respectively; The scope of consumer neuroscience is named as the development process of consumer neuroscience, techniques used in consumer neuroscience research, purchase intention research, machine learning, virtual reality. It has been determined that the concepts of neuromarketing, EEG, fMRI, consumer behavior, emotion, advertising and neuroeconomics are prominent topics in the relationship network.

Key Words: consumer neuroscience, neuromarketing, bibliometrics analysis

* Öğr. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Yenişehir İbrahim Orhan Meslek Yüksekokulu, Bursa / TÜRKİYE, ilkerturan@uludag.edu.tr

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, mhakan@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Turan, İ. & Altıntaş, M. H. (2024). Tüketici sinirbilimi kavramının bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 341-365. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1348544>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 23 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 23 Eylül / September 2023

Giriş

Çoğu tüketicinin rasyonel kararların yanında, nesnel olarak kendi çıkarlarına uygun olmayan, irrasyonel kararlar da aldığı bilinmektedir. Bu nedenle tüketicilerin karar verme süreçlerini anlayabilmek için çok disiplinli bir bakış açısına ihtiyaç duyulmuştur. Davranışsal ekonomi alanı geleneksel bakış açısının yeterli olmadığı rasyonel olmayan karar süreçlerini anlayabilmek üzerine inşa edilmiştir. Sinirbilim yöntemlerinin tüketici içgörülerini anlamada diğer tüm araştırma tekniklerinin ötesinde bir avantaj sunması ve daha küçük örneklemeler ile daha güvenilir sonuçlara ulaşılmasını mümkün kılması, davranışsal ekonomi ve modern pazarlama araştırmacılarının ilgisini çekmiştir. Giderek artan sayıda işletme bu çalışmaların önemini farkına vararak bu araçları benimsemeye başlamıştır.

Tüketici davranışı ve pazarlama alanındaki geleneksel araştırmalar, karar verme süreçlerindeki insan davranışını, doğrudan veya fizyolojik olarak değerlendirilemeyen bir “kara kutu” olarak ele almıştır (Kenning & Linzmajer, 2011: 111). Bu doğrultuda yalnızca bilinçli tepkileri ve müşteri kararlarını yakalayabilmeleri, geleneksel araştırma tekniklerinin temel zayıflığı olarak ifade edilebilir (Bercik vd., 2021a: 1). İnsanların genellikle duygusal, dikkate dayalı ve duygusal entegrasyon süreçlerine ilişkin farkındalıktan yoksun olmaları ve bunların geriye dönük olarak izini sürememeleri nedeni ile, tüketicilerin görüşlerinin sözlü olarak ifade edilmesi genellikle örtük tutumları dışarıda bırakabilmekte ve özgün değerlendirmeleri yansıtmada başarısız olmaktadır (Balconi & Sensone, 2021)

Karar verme sürecinde ortaya çıkan sinirsel aktivitelerin nesnel ölçümlerini sunabilen nörogörüntüleme teknikleri bu ihtiyaca eşsiz bir çözüm olarak araştırmacıların ilgisini çekmeyi başarmıştır. Yazında “Tüketici sinirbilimi” ve nöropazarlama kavramları ile yer bulan bu disiplinler arası araştırmalar, nöroloji alanında kullanılan araç ve teoriler aracılığıyla karar verme sürecinin altında yatan temel sinirsel tepkileri belirleyerek (Plassmann vd., 2015: 3) tüketici araştırmalarına önemli ölçüde fayda sağlamıştır (Cao & Reimann, 2020; Kenning & Linzmajer, 2011). Aynı zamanda pazarlama araştırmacılarının bakış açısına göre, beyin görüntüleme tekniklerinin araştırma maliyetleri ve faydaları arasında verimli bir denge sağlayacağına dair bir umut bulunmaktadır (Babiloni, 2012: 21).

Tüketici sinirbilimini farklı boyutları ile ele alan çalışmaların sayısının her geçen gün artmakta olduğu ve alana ilişkin kavramsal açıklamaların da farklı boyutlara yöneldiği görülmektedir. Bu doğrultuda tüketici sinirbilimi yazınında öne çıkan ana temalar incelenmiş ve giderek genişleyen bir çalışma alanına sahip olan tüketici sinirbilimi çalışmaları değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma bibliyometrik analiz ve bilimsel haritalama yöntemi aracılığı ile tüketici sinirbiliminin kapsamını belirleyebilmek için, 2003-2023 yılları arasında uluslararası yazında yer bulan nitelikli akademik makaleleri analiz ederek, alanın gelişimine yön veren bilgi akışlarının, anahtar kelime ve kavramların birbirleri ile ilişki ve etkileşimlerinin, kavramın ana hatlarının ve ilişkili olduğu diğer alt-kavramların tespit edilmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada, Web of Science veri tabanında endekslenen makalelere ilişkin veriler Vosviewer programından yararlanılarak bibliyometrik analize tabi tutulmuş ve kavramın diğer olası kavramlarla olan ağ ilişkisinin belirlenmesi hedeflenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde tüketici sinirbilimine ilişkin literatür incelenerek ikinci kısımda bibliyometrik analiz ve bilimsel haritalama yöntemlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü kısımda tüketici sinirbilimi kavramının bibliyometrik analizi sonucunda ulaşılan bulgular aktarılarak son kısımda ise çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlar tartışılmıştır.

1. Literatür Taraması

1.1. Tüketici Sinirbiliminin Kavramsal Çerçevesi

Ekonomistler, nöroekonomi kavramının gündeme gelmesi neticesinde nörogörüntülemenin potansiyelini fark eden ilk sosyal bilimciler arasındadır. İlk nöroekonomik makalelerin yayınlanmasından kısa bir süre sonra, pazarlama araştırmacıları, sosyal bilimlerde klasik nitel ve nicel metodolojik spektrumun yanında yeni bir araştırma yaklaşımı olarak nörobilimsel yöntemlerin potansiyelini keşfetmişlerdir (Javor vd., 2013: 2).

Son yıllarda, sinirbilimsel teorilerin, kavramların, bulguların ve yöntemlerin, tüketici davranışı araştırma disiplinine entegrasyonu ve uygulanmasına olan ilgi artmaktadır (Kenning & Linzmajer, 2011: 112). Bu yolda, alandaki araştırma faaliyetinin ilk yılları çoğunlukla, tüketici deneyimine müdahale eden psikolojik süreçlerin sinirsel temellerini ortaya çıkarmaya çalışan keşif çalışmalarına ayrıldığı görülmektedir (Balconi & Sensone, 2021: 1). Tüketici sinirbiliminin geleneksel uygulamaları çoğunlukla bilinen sonuçlar ve çıkarımlardan yola çıkarak, bunları nöro-fizyolojik testlere tabi tutmuş ve bu testlerden elde edilen verilerin tanımlayıcı ve kural koyucu hipotezler oluşturmak için kullanmışlardır (Daugherty vd., 2016: 3170).

Tüketici sinirbilimi, tüketici davranışlarını analiz etmek ve anlamak için sinirbilim yöntemlerinin uygulanmasıyla ilgili bir çalışma alanı olarak ifade edilmektedir (Alvino vd., 2020: 2). Daha kapsamlı bir ifade ile multidisipliner bir perspektif sunan tüketici sinirbilimi, sinirbilim alanındaki teoriler ve teknikler ile pazarlama, davranışsal ekonomi ve psikoloji alanlarındaki araştırma yöntemlerini sentezleyerek hedef tüketici davranışını, yargılayıcı ve/veya manipülatif olan geleneksel yöntemlerin aksine nörolojik kanıtlara dayanan objektif bir bakış açısı ile analizini mümkün kılan bir yaklaşım olarak ifade edilebilir.

Tüketici sinirbilimi makalelerinde en sık kullanılan anahtar kelimelerin başında ilk olarak Ale Smidts tarafından 2002 yılında önerilen nöropazarlama kavramı bulunmaktadır. Tüketici davranışını anlayarak pazarlama stratejileri oluşturabilmek amacı ile serebral mekanizmanın incelenmesi ifadesi ile tanımlanan nöropazarlama kavramını (Lim, 2018), yazında tüketici sinirbilimi terimi ile eş anlamlı olarak ele alan çalışmaların yanında iki yaklaşımın birbirinden farklı perspektiflere sahip olduklarını ifade eden çalışmaların da azımsanmayacak sayılara ulaştığı görülmektedir. Bu ayrımı savunan birçok araştırmacı tarafından “nöropazarlama” teriminin, nörobilimsel yöntemlerin pazardaki veya ticari uygulamalarını temsil ettiği, “tüketici sinirbilimi” kavramının ise tüketici psikolojisi ve sinirbilimsel yöntemlerin bilimsel uygulamalar ve akademik araştırmalar amacı ile kullanımını temsil ettiği ifade edilmektedir (Plassmann vd., 2012; Javor vd., 2013; Agarwal & Dutta, 2015; Ramsøy, 2019; Cherubino vd., 2019). Ancak genel olarak bu ayrımın tam olarak gerçek bir kavramsal netlik sunmamış olmasına rağmen (Harris vd., 2018) çalışma kapsamında iki kavrama ilişkin farklılaştırılmış terminolojiyi takip ederek bilimsel araştırma amacı ile benimsenmiş olan tüketici sinirbilimi kavramı temelinde bir bibliyometrik analiz yapılması uygun görülmüştür.

Aşağıda Web of Science (WoS) veri tabanında yapılan araştırma kapsamında ulaşılmış olan ve başlığında “tüketici sinirbilimi” (consumer neuroscience) kavramı yer alan makalelere ilişkin özet bilgiler içeren tabloya yer verilmiştir.

Yazarlar	Çalışmanın Adı	Çalışmanın Türü	Kullanılan Teknikler	Çalışmanın Konusu
Kenning & Linzmajer, 2011	Consumer Neuroscience: An Overview of An Emerging Discipline with Implications for Consumer Policy	Teorik	Literatür Taraması	Tüketici sinirbiliminde seçilmiş çalışmaların yöntemlerine, bulgularına ve sonuçlarına genel bir bakış sunarak tüketici politikası ve nöroetik boyutlarını incelenmesi
Lajante vd., 2012	Opening The “Black Box” of Electrodermal Activity in Consumer Neuroscience Research	Deneysel	Elektrodermal Aktivite Ölçümü (EDA)	TV reklamlarının tetiklediği duygusal uyarılmanın anlaşılması
Babiloni, 2012	Consumer Neuroscience: A New Area of Study for Biomedical Engineers	Teorik	Literatür Taraması	Tüketici sinirbilimi araştırmalarında kullanılan tekniklerin belirlenmesi
Javor vd., 2013	Neuromarketing and Consumer Neuroscience: Contributions to Neurology	Teorik	Literatür Taraması	Tüketici sinirbiliminin, ödül sistemi, güven ve etik konular gibi temel araştırma konularını ve nörolojiye katkılarını ortaya konması
Khusbaba vd., 2013	Consumer Neuroscience: Assessing The Brain Response to Marketing Stimuli Using Electroencephalogram (EEG) and Eye Tracking	Deneysel	Elektroensefalografi (EEG), Göz takibi (ET)	Pazarlama uyarıcılarının tüketici karar süreci üzerindeki etkinliğini incelenmesi
Smidts vd., 2014	Advancing Consumer Neuroscience	Teorik	Literatür Taraması	Tüketici sinirbiliminin on yıllık süreç içerisindeki gelişiminin taslağını çizerek nöroekonomi alanıyla karşılaştırılması

Plassmann vd., 2015	Consumer Neuroscience: Applications, Challenges, and Possible Solutions	Teorik	Literatür Taraması	Pazarlama ve tüketici davranışı araştırmalarının ele alınmasında sinirbilimin uygulamalarına genel bir bakış sunulması ve gelecekteki pazarlama uygulamalarını şekillendirmede oynaması beklenen rolün tartışılması
Karmakar & Yoon, 2016	Consumer Neuroscience: Advances in Understanding Consumer Psychology	Teorik	Literatür Taraması	Tüketici psikolojisinin çeşitli unsurlarını daha iyi açıklamak için bu mekanizmaların anlaşılmasının nasıl kullanılabileceğinin tartışılması
Daugherty vd., 2016	Research in Reverse: Ad Testing Using An Inductive Consumer Neuroscience Approach	Deneysel	EEG	Piyasada başarılı olduğu bilinen doğrudan yanıt reklamları arasında sinirsel aktivasyonda farklılık bulunup bulunmadığının belirlenmesi
Laenza, 2017	Consumer Neuroscience: The Traditional and VR TV Commercial	Deneysel	EEG, EDA	Geleneksel ve sanal gerçeklik TV reklamlarına yönelik bilişsel, duygusal ve tercihlili tüketicilerin tepkilerini karşılaştırılması
Javor vd., 2018	The Neural Correlates of Trustworthiness Evaluations of Faces and Brands: Implications for Behavioral and Consumer Neuroscience	Deneysel	fMRI	Markalara olan güvenin beyinde nasıl işlendiğinin belirlenmesi
Clark vd., 2018	How Advertisers Can Keep Mobile Users Engaged and Reduce Video-Ad Blocking Best Practices for Video-Ad Placement and Delivery Based on Consumer Neuroscience Measures	Deneysel	EEG, EDA, Kalp Atış Hızı Değişkenliği (HRV), Yüz Hareketleri Analizi (FA)	Farklı reklam yerleştirme ve dağıtım araçlarının mobil kullanıcı deneyimi üzerindeki etkisinin anlaşılması

Karmakar & Plassman, 2018	Consumer Neuroscience: Past, Present, and Future.	Teorik	Literatür Taraması	Tüketici sinirbilimi alanına genel bir bakış sunulması ve nörofizyolojik verileri iş alanlarında yürütülen araştırmalara entegre etmenin ne zaman ve nasıl yararlı olacağının tartışılması
Harris vd., 2019	Consumer Neuroscience and Digital/Social Media Health/Social Cause Advertisement Effectiveness	Deneysel	EEG	Reklam etkinliğinin belirlenmesi ve geliştirilmesi
Ramsøy, 2019	Building A Foundation for Neuromarketing and Consumer Neuroscience Research How Researchers Can Apply Academic Rigor to The Neuroscientific Study of Advertising Effects	Teorik	Literatür Taraması	Reklam etkilerinin araştırılmasında sinirbilimin ve ilgili yöntemlerin kullanımına yönelik bir temel önerilmesi
Ramsøy vd., 2019	A Consumer Neuroscience Study Of Conscious and Subconscious Destination Preference	Deneysel	EEG, ET	Seyahat destinasyonuna verilen doğrudan duygusal ve bilişsel tepkilerin daha sonra belirtilen destinasyon tercihinin göstergesi olup olmayacağının test edilmesi
Stillman vd., 2020	Examining Consumers' Sensory Experiences with Color: A Consumer Neuroscience Approach	Deneysel	Fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI)	Tüketicilerin görsel zihinsel imgelerini incelemek
Cao & Reimann, 2020	Ecological Consumer Neuroscience for Competitive Advantage and Business or Organizational Differentiation	Teorik	Literatür Taraması	Tüketici sinirbilimi alanında yürütülen çok çeşitli fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) çalışmalarının incelenmesi

Sánchez-Núñez vd., 2021	Citation Classics in Consumer Neuroscience, Neuromarketing and Neuroaesthetics: Identification and Conceptual Analysis	Teorik	Bibliyometrik Analiz	Tüketici sinirbilimi alanında en çok alıntı yapılan makalelerin belirlenmesi, son on yılda üretilen akademik çalışmaların bir özeti sunulması ve geçmişi tanımlayan kalıpların, özelliklerin ve eğilimlerin gösterilmesi
Niedziela & Ambroze, 2021	The Future of Consumer Neuroscience in Food Research	Teorik	Literatür Taraması	Gıda araştırmalarında tüketici sinirbiliminin incelenmesi ve alanın geleceğine ilişkin tahminler
Hidalgo vd., 2021	Understanding The Emotional Impact of Gifs on Instagram Through Consumer Neuroscience	Deneysel	FA, GSR, ET	GIF'lerin sosyal medya pazarlama stratejilerinde duygusallık yaratma yeteneğinin analiz edilmesi
Bercik vd., 2021b	Consumer Neuroscience As A Tool To Monitor The Impact of Aromas on Consumer Emotions When Buying Food	Deneysel	FA, Örtük Çağırışım Testi	Seçilen aromatik bileşiklerin tüketicinin bilişsel ve duygusal süreçleri üzerindeki etkisinin kapsamlı disiplinler arası araştırması ve bunların gıda perakende operasyonlarındaki uygulamalarının etkinliğinin değerlendirilmesi
Alvino vd., 2021	Consumer Neuroscience: Attentional Preferences for Wine Labeling Reflected in The Posterior Contralateral Negativity	Deneysel	EEG	Tüketicilerin belirli bir ürüne yönelik tercihlerini dış özelliklerine göre değerlendirmesi ve tahmin etmek için arka kontralateral negatifliğin (PCN) kullanılıp kullanılmayacağı incelenmesi
Pozharliev & De Angelis, 2022	A Picture Says More Than A Thousand Words: Using Consumer Neuroscience to Study Instagram Users' Responses to Influencer Advertising	Deneysel	EEG, ET	Influencer gönderilerindeki farklı sözlü ve görsel unsurların kullanıcıların bu tür gönderilere verdiği yanıtları nasıl etkilediğinin incelenmesi

Bercik vd., 2022	Use of Consumer Neuroscience in The Choice of Aromatisation As Part of The Shopping Atmosphere and A Way to Increase Sales Volume	Deneysel	EEG ve FA	Kokunun müşteri davranışını ve satın alma kararlarını nasıl etkilediğini incelemek
Cayolla, 2022	Communicating The Value of Fan Identity in The Sport Industry: Commentary on Consumer Neuroscience Possible Research Ideas	Teorik	Literatür Taraması	Tüketicilerin zihninde marka gücünün öneminin belirlenmesi ve tüketici kimliğinin (yani taraftar kimliğinin) spor endüstrisi üzerindeki gerçek etkisi hakkında olası araştırma fikirlerinin ortaya konması

Tablo 1: Web Of Science (Wos) Veri Tabanında Yer Alan ve Başlığında “Tüketici Sinirbilimi” Kavramı Bulunan Makaleler

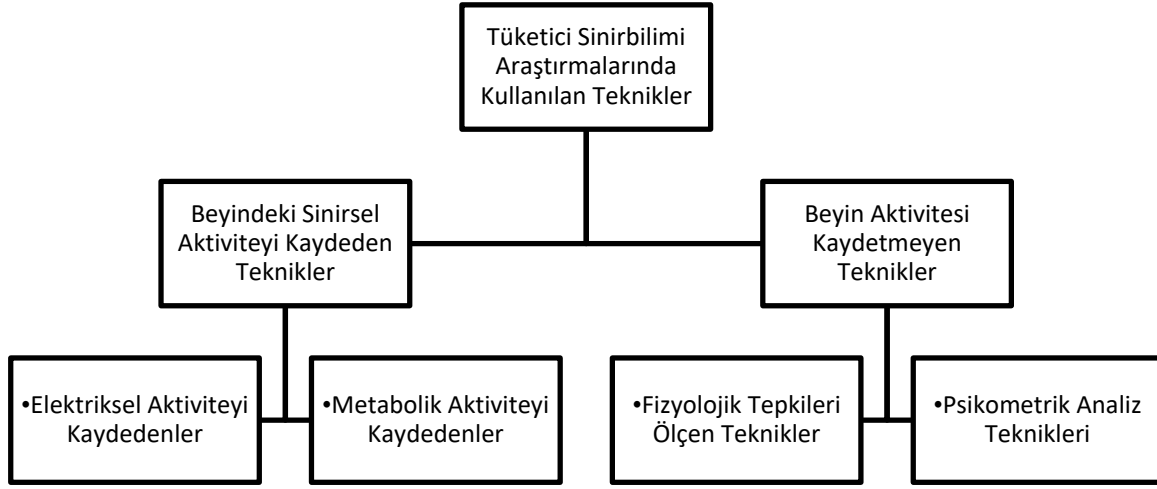
Tüketici sinirbilimi alanında şimdiye kadar yapılan araştırmaların temel amaçları arasında; pazarlama uyarıcılarının tüketici karar süreci üzerindeki etkinliğini incelemek (Khusbaba vd., 2013; Zhang vd., 2022), insanların satın alma kararını nasıl verdiklerini ve hangi pazarlama araçlarından etkilendiklerini anlamaya çalışmak (Alvino vd., 2020), marka aşinalığını ve hatırlama dinamiklerini incelemek (McClure vd., 2004; Deppe vd., 2005), ürün tercihinin sinirbilimsel arka planını tanımlayabilmek (Erk vd., 2002; Paulus & Frank, 2003; Levy vd., 2011; Balconi & Sensone, 2021), belirli beyin alanlarında ortaya çıkan aktivitelerin satın alma kararını nasıl tahmin edebileceğini belirlemek (Plassmann vd., 2008; Vecchiato vd., 2011), işletmeler tarafından uygulanan pazarlama karması stratejilerinin tüketici açısından nasıl değerlendirildiğini analiz edebilmek (Knutson vd., 2007; Plassmann vd., 2007; Sargent vd., 2020; Linzmajer vd., 2021) ve pazarlama uyarıcılarının beyindeki etki karşılığını belirleyebilmek (Stillman vd., 2020; Alvino vd., 2021; Bercik vd., 2021b; Hidalgo vd., 2021; Pozharliev & De Angelis, 2022; Bercik vd., 2022) yer almaktadır. Ayrıca markalama ve ambalaj çalışmalarına ilişkin analizler (Yoon vd., 2006; Schmitt, 2012; Reiman vd., 2012; Javor vd., 2018; Alvino & Constantinides, 2021; Rodríguez vd., 2023), reklam etkinliği üzerine yapılan çalışmalar (Girişken & Çakar, 2016; Daugherty vd., 2016; Laenza, 2017; Clark vd., 2018; Harris vd., 2019; Ramsøy, 2019; Sánchez-Fernández vd., 2021; De-Frutos-Arranz & Lopez, 2022), tüketici araştırmaları üzerine yapılan çalışmalar (Karmakar & Yoon, 2016; Ramsøy vd., 2019; Zuschke, 2020; Oliveira vd., 2022), pazarlama çabalarının duygusal etkileri üzerine incelemelerin (Labban vd., 2021; Rua-Hidalgo vd., 2021; Herrando vd., 2022; Xie vd., 2022) yapıldığı görülmektedir.

Bu amaçlar doğrultusunda yürütülen araştırmaların, tüketici deneyimini tüketiciye açıkça sorma şeklindeki geleneksel yaklaşımın ötesinde veya onun yerine değerlendirmek için sinirbilim metodolojilerini kullanarak (Niedziela & Ambroze, 2021: 2) tüketici davranışını yönlendiren öznel faktörleri, psikolojik ve bilişsel süreçleri anlamada benzersiz bir katma değer sağlayacağı öngörülmektedir (Alvino vd., 2020).

2.2. Tüketici Sinirbilimi Araştırmalarında Kullanılan Teknikler

Tüketici sinirbilimi araştırmaları yukarıda ifade edilen temel amaçlara ulaşabilmek için çok sayıda farklı araştırma yöntemini kullanmaktadır. Yazında bu yöntemlerin birçok farklı

sınıflandırmaya tabi tutulduğu görülmektedir. Yapılan araştırma sonucunda önerilen tüm sınıflandırmalara kapsayıcı bir alternatif olarak aşağıda yer verilen 2 temel kategori ve 4 alt kategori ele alınmıştır.

Şekil 1: Tüketici Sinirbilimi Araştırmalarında Kullanılan Teknikler

Tüketici sinirbilimi araştırmalarında en fazla kullanılan beyindeki elektriksel aktiviteyi kaydeden tekniklerin başında Elektroensefalografi (EEG) kullanımı yer almaktadır. EEG, kafa derisine yerleştirilen elektrotlar aracılığıyla beynin elektrik akımlarının frekansını kaydeden invaziv olmayan bir tekniktir (Sánchez-Fernández vd., 2021). EEG'nin temel avantajı, yüksek zamansal çözünürlüğüdür ve genellikle nöral aktivitenin zaman sürecini takip etmek için kullanılır (Kenning & Linzmajer, 2011). EEG dışında kafa derisine yerleştirilen manyetik potansiyelleri kullanarak ölçüm yapan Manyetoensefalografi (MEG), bir bobin vasıtası ile oluşturulan ve beyni uyaran çok güçlü bir manyetik alan aracılığı ile belirli beyin bölgelerinin aktivitesini modüle edebilen Transkranyal Manyetik Stimülasyon (TMS) (Zurawicki, 2010; Kenning & Linzmajer, 2011), EEG'ye kıyasla sunduğu veriler daha güvenilir olan ve EEG'nin gelişmiş bir versiyonu olarak ifade edilen Sabit Durum Topografisi (SST) (Lindstrom, 2009: 21) tüketici sinirbilimi araştırmalarında kullanılan elektriksel aktiviteyi kaydeden diğer tekniklerdendir.

Beyindeki metabolik aktiviteyi kaydeden tekniklerin tüketici sinirbilimi araştırmalarında en sık kullanılanı fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) yöntemidir. fMRI beynin kan akışındaki oksijen seviyesinin artışını ölçerek nöral aktiviteyi doğru bir şekilde lokalize etme yeteneğine sahiptir (Byrne vd., 2022). Kullanımı fMRI ile kıyaslandığında çok daha kolay ve düşük maliyetli olan fonksiyonel yakın kızılötesi spektroskopi (fNIRS) ise özellikle satın alma niyeti üzerine yapılan araştırmalarda sıklıkla kullanılmaya başlanan bir diğer yöntemdir. İnsan kafa derisi üzerine birden fazla kaynak ve dedektör yerleştirildikten sonra oksijenli ve oksijensiz hemoglobindeki değişiklikleri invazif olmayan bir şekilde ölçen fonksiyonel yakın kızılötesi spektroskopi (fNIRS) ile yeterli stimülasyon üzerine, kortikal hemodinamik yanıtların gerçek zamanlı haritaları elde edilebilir. Beyindeki aktiviteye ilişkin iki ve üç boyutlu görüntüler sağlayan Pozitron Emisyon Tomografisi (PET) ise yaygın olmamakla birlikte kullanılan diğer metabolik aktivite kaydeden teknikler arasında yer almaktadır. Kişiye verilen radyoaktif madde kaynaklı pozitronların emisyonu aracılığı ile yayılan radyasyonun kaydedilerek fizyolojik bir görüntü elde edilmesini sağlamaktadır (Zurawicki, 2010: 47).

Tüketici sinirbilimi araştırmalarında en sık kullanılan fizyolojik tepki ölçen yöntem ise göz takibidir (ET). Özellikle reklamlar ve pazarlama uyarıcılarına ilişkin tepkileri ölçmede kullanılan göz takibi, odaklanma süresini, göz pozisyonlarını, gözün hareketlerini, kişinin baktığı alanı ve göz bebeğinin genişleme tepkilerini ölçerek kişinin dikkat odağını belirleyebilmektedir (Wang vd., 2011). Sıklıkla kullanılan bir diğere teknik olan deri iletkenliğı ölçümlerinin fizyolojik temeli, katılımcının duygusal durumuna ilişkin cilt ve deri altı dokusunda gerçekleşen bir elektrodermal aktivitedir (Alvino vd., 2020: 11). Elektrodermal aktivite ölçümü (EDA), ciltte psikolojik olarak anlamlı bir elektriksel fenomen ve duygusal bir uyarılma gerçekleştiğinde, ter bezlerinin etkili bir iletken olan ter salgılaması olayıdır. Uyarının duygusal yoğunluğı arttıkça ter salgısı artmakta ve elektriksel aktivite değışmektedir. Beyinden gelen sinyallerin vücutta oluşturduğı bu tepkiler sayesinde araştırmacılar duygunun yoğunluğunu gerçek zamanlı olarak ölçümleyebilmektedir (Bilgin & Dağılı, 2022: 181). Diğere fizyolojik tepki ölçen yöntemler arasında Ses Perdese Analizi (VA), Kalp Atış Hızı Değışkenliğı (HRV), Yüz Hareketleri Analizi (FA) bulunmaktadır.

Beyin aktivitesi kaydetmeyen bir diğere teknik ise içgüdüsel tepkileri yakalayabilen psikometrik veya örtük testlerdir. Daha az maliyetli olan bu yöntem gerçek zamanlı çıkarımlara ulaşılmasını sağlamaktadır. Fakat güvenilirliğini beyin aktivitesi kaydeden tekniklere kıyasla düşük olduğı ifade edilmektedir (Cerf, 2017: 103).

3. Araştırmanın Yöntemi

Tüketici sinirbilimi alanında yayımlanan makaleler incelendiğinde; az sayıda gerçekleştirilen bibliyometrik analiz genellekle nöropazarlama (neuromarketing) kavramı ile sınırlı kaldığı (Yağcı vd., 2018; Alsharif vd., 2021; Ortigueira-Sanchez vd., 2021; De-Futos-Arranz & Lopez, 2022; Cardoso vd., 2022; Zhu vd., 2022) veya tüketici sinirbilimini nöropazarlama kavramı ile birlikte ele aldığı (Sánchez-Núñez vd., 2021) görülmektedir. Fakat birçok yazar tarafından farklılaştırılmış bir terminoloji ile ifade edilen “tüketici sinirbilimi” (consumer neuroscience) kavramı özelinde yapılan bir bibliyometrik analize rastlanmamıştır. Bu doğrultuda “nöropazarlama” kavramının ortaya atılmasından bu yana son 20 yıllık süre içerisinde Web of Science veri tabanında “tüketici sinirbilimi” konusunu ele alan makalelerin bibliyometrik analizinin yapılması planlanmıştır.

Pritchard (1969) tarafından matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin bilimsel iletişim araçlarına uygulanması olarak tanımlanan bibliyometri, araştırmacıların bir alandaki yayın modellerini incelemek için kullanabilecekleri bir dizi istatistiksel veri analiz aracıdır (Ye vd., 2021). Bibliyometri, literatürün öznel değıerlendirmesine niceliksel bir titizlik katmaktadır (Zupic & Čater, 2015). Bir dizi bibliyografik belgenin en temsili sonuçlarını özetlemek için yaygın olarak tercih edilen yöntem (Martínez-López vd., 2018), bilimsel topluluktaki farklı gruplar arasındaki karşılıklı ilişkiler hakkında bilgi sağlamak için giderek daha fazla kullanılmaktadır (Barth vd., 2014). Bu tür analizlerin yapılmasının altında bilimsel alanlarda, literatüre genel bir bakış elde etme arzusu bulunmaktadır (Ellegaard & Wallin, 2015). Bu amaçtan hareketle bibliyometri, bilimsel alanların yapısal görüntülerini oluşturmak için yayın veri tabanlarından alınan bibliyografik verileri kullanmaktadır (Zupic & Čater, 2015). Eşkelime tekniğı ise bibliyometrik analizlerde ortaya çıkan eşleşmeleri tespit eden en önemli tekniklerden biridir (Çınar Altıntaş vd., 2022) ve genel olarak aktör stratejilerinin bir sonucu olarak bilimin dinamiklerini dikkate alır (Sedighi vd., 2016).

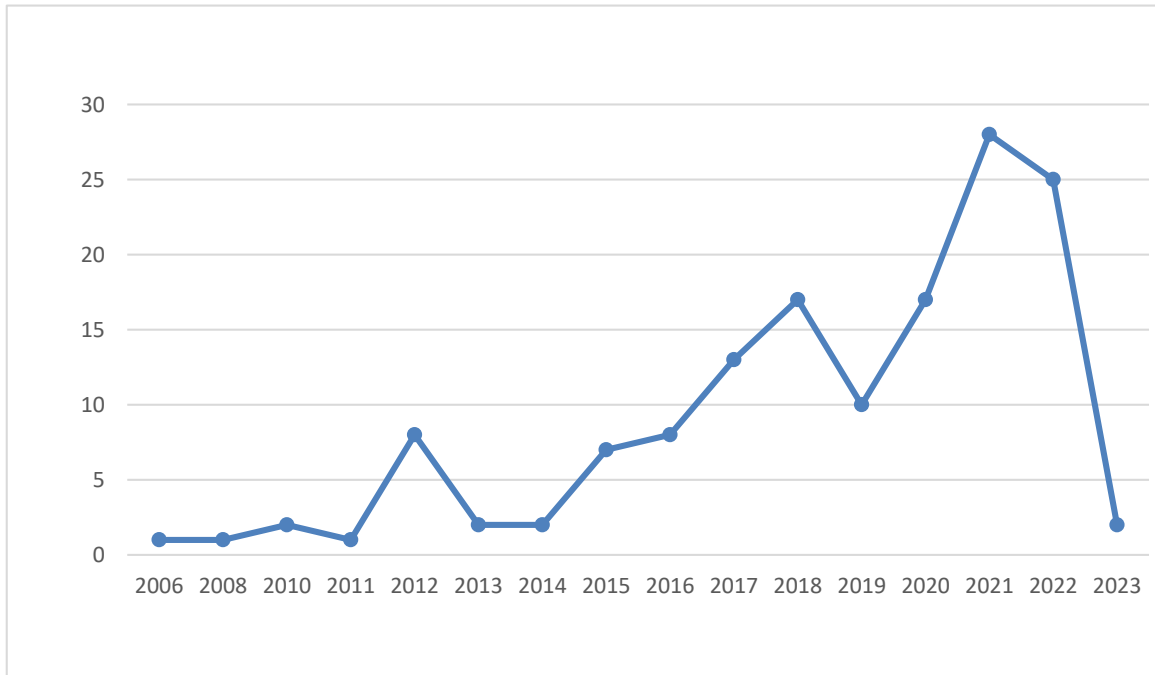
Yapılan analiz kapsamında Web of Science veritabanında “tüketici sinirbilimi” kavramına ilişkin herhangi bir kısıt girilmeden yapılan ilk taramada 219 yayına ulaşılmıştır. Belge türü olarak “makale” kısıtı getirilerek yapılan taramada konuya ilişkin 157 çalışmaya ulaşılmış olup İngilizce dilindeki çalışmalar filtrelenerek yapılan sonraki taramada 151 makaleye ulaşılmıştır. Son olarak Social Sciences Citation Index (SSCI), Science Citation

Index Expanded (SCI-EXPANDED) ve Emerging Sources Citation Index (ESCI) kapsamındaki çalışmalar seçilerek toplam 147 yayına ilişkin veriler bibliyometrik analize dâhil edilmiştir. Veriler, farklı veri biçimleriyle çalışabilmesi ve yerleşik analiz araç kutularına sahip olması nedeni ile (Van Eck & Waltman, 2010) VOSviewer programı aracılığı ile değerlendirilmiştir.

4. Bulgular

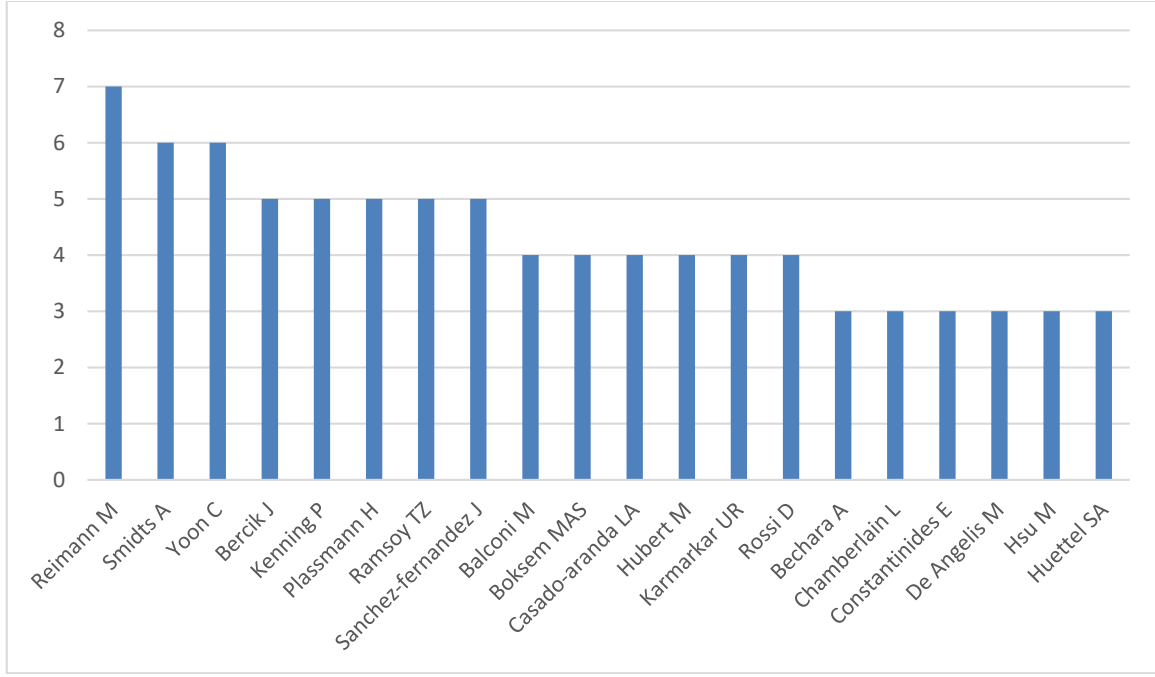
4.1. Yayın Sayısı, Yazar ve Dergi Ağırlıkları

Tüketici sinirbilimi alanında incelenen akademik makalelerin yıllara göre dağılımı aşağıdaki şekilde görülmektedir. Özellikle 2014 yılından itibaren çalışmalarda artış gözlemlenmektedir. Dolayısıyla ilgili alana ilişkin akademik bakışın 2014-2022 yılları arasında genişlediği ve büyüdüğünü söylemek mümkündür. Bu doğrultuda alana dair ilginin giderek arttığı ifade edilebilir. Araştırmanın 2023 yılında yapıldığı göz önünde bulundurulursa izleyen dönemde yazılan makale sayısında artış görülmesi beklenmektedir.

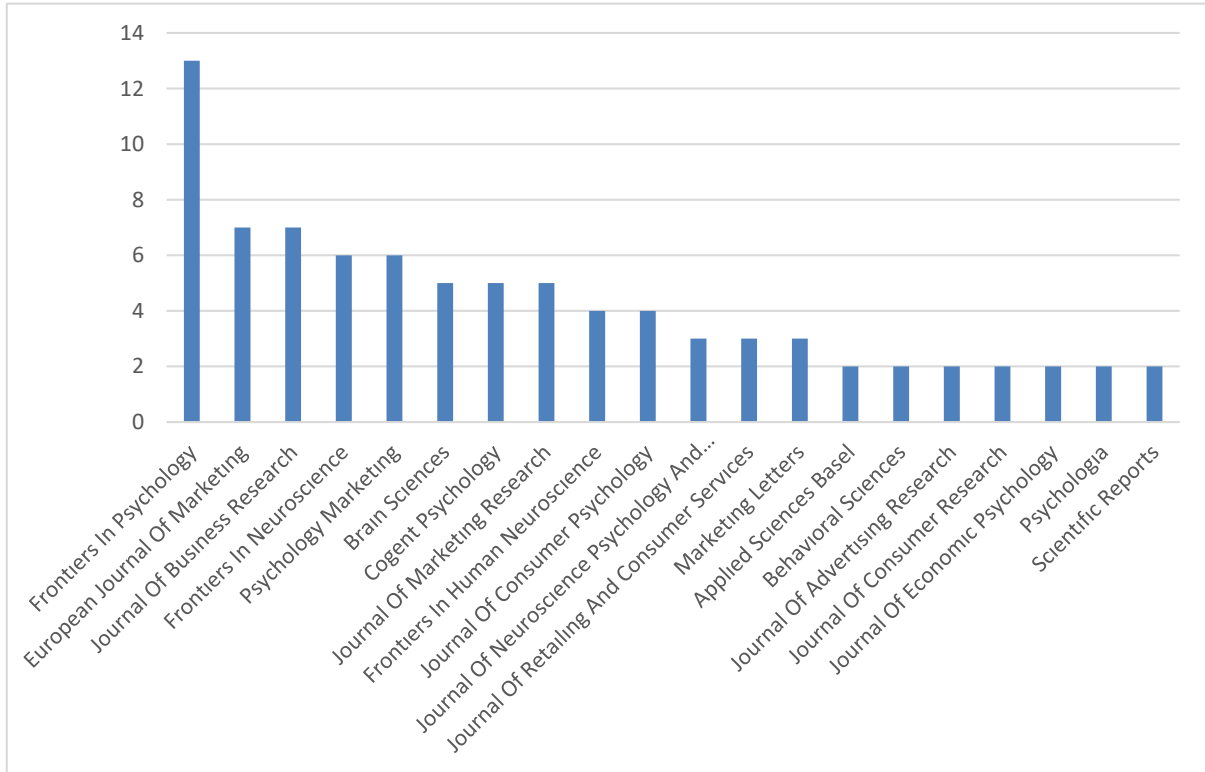
Şekil 2: Yıllara Göre Yayın Sayısı

Diğer taraftan tüketici sinirbilimi alanına ilişkin en çok eser yayımlayan ilk 20 yazar belirlenmiş ve Reimann, Smidts ve Yoon ilk üç sırada yer alan yazarlar olarak tespit edilmiştir. Bu anlamda ilgili alanın olgunlaşması ve yayılmasında söz konusu yazarların etkisinin yüksek olduğu ifade edilebilir.

Şekil 3: Yazarlara Göre Eser Sayıları

Tüketici sinirbilimi alanında en çok eser yayınlayan dergiler incelendiğinde ise ilk üç sırada *Frontiers in Psychology*, *European Journal of Marketing* ve *Journal of Business Research* dergileri yer almaktadır. İlk 20 sıradaki diğer dergiler aşağıdaki şekilde görülebilir. Bu kapsamda tüketici sinirbilimi kavramının doğrudan ve dolaylı olarak ilgili dergilerde yer aldığı ve bu dergilerin hizmet ettiği psikoloji, sinirbilim, pazarlama, ekonomi, işletme araştırmaları, reklamcılık, tüketici araştırmaları, perakendecilik, müşteri hizmetleri gibi farklı bilimsel alanlarla etkileşimi olan bir kavram olduğu ifade edilebilir.

Şekil 4: Dergilere Göre En Fazla Yayına Sahip Dergiler

4.2. Eş-Kelime Analizi: Kümelendirme, Görselleştirme

Analiz, kelimelerin en az 3 eserde yer alma kistasına göre yapılmıştır. Analiz neticesinde elde edilen 437 kelime, 6 küme ve 32 alt konuya indirgenmiştir. Bu noktada temel amaç üst-ana konuların belirleyebilmektir. Aşağıda kümeler ve alt konular ile ilgili detay bilgiye yer verilmiştir.

1. Küme: Tüketici Sinirbiliminin Kapsamı

- Tüketici Araştırması
- Tüketici Psikolojisi
- Tüketici Sinirbilimi
- Nöropazarlama
- Nöroekonomi
- Perakendecilik
- Dikkat
- Duygular
- Olaya İlişkin Potansiyeller (ERP)

Birinci kümede Dikkat, Tüketici Sinirbilimi, Tüketici Psikolojisi, Tüketici Araştırması, Duygular, Olaya İlişkin Potansiyeller (ERP), Nöropazarlama, Nöroekonomi ve Perakendecilik kavramları yer almaktadır. Tüketici sinirbilimi, beynin reklam ve pazarlama stratejilerinden fizyolojik olarak nasıl etkilendiğini incelemek için psikoloji, sinirbilim ve ekonomiyi birleştiren, disiplinler arası bir araştırma alanı olarak tanımlanmaktadır (Lee vd., 2007; Agarval & Dutta, 2015). Sinirbilimi tüketici araştırması ile ilişkilendirmek, perakende gibi yerleşik ve e-ticaret gibi daha yeni kanallarda tüketici davranışını daha iyi çözümleyebilmeyi vaat etmektedir (Karmakar & Yoon, 2016). Tüketici sinirbilimi araştırmalarında EEG ve göz takibi yöntemlerinin yoğun olarak kullanılması nedeni ile Duygular, Olaya İlişkin Potansiyeller (ERP) ve Dikkat kavramları bu çalışmalarda ölçümlenmeye çalışılan temel kriterler olarak küme içerisinde kendilerine yer bulmuştur. İnsan beyninin pazarlama uyaranlarına verdiği tepkinin kapsamlı bir değerlendirmesi, EEG ve göz takibi kullanılarak yapılabilmektedir (Ungurenau vd., 2017). EEG, diğer yöntemlere kıyasla daha üstün bir zamansal çözünürlük ile ERP'leri ölçülebilir. ERP ise, zamana bağlı aktiviteyi, yani karar verme süreciyle güçlü bir şekilde ilişkili olan duyuşsal ve bilişsel ilişkili nöral aktiviteyi yakalamaya yardımcı olmak için uyaranlar tarafından tetiklenen beyin dalgası tepkilerini kullanan spesifik bir tekniktir (Mansor vd., 2021).

2. Küme: Tüketici Sinirbiliminin Gelişim Süreci

- Sinirbilim
- Karar Sinirbilimi
- Tüketici Davranışı
- Pazarlama
- Güven
- Etik
- fMRI

İkinci küme Tüketici Davranışı, Karar Sinirbilimi, Etik, Pazarlama, Sinirbilim, Güven ve fMRI kavramlarından oluşmaktadır. Bu küme sinirbilimden yola çıkarak önce karar sinirbilimine evrilen, sonrasında bu yaklaşımın tüketici davranışını anlayabilmek ve pazarlama alanlarına entegrasyonu ile tüketici sinirbilimine ulaşan gelişim sürecinin temel aşamalarını ifade etmektedir.

Karar vermenin altında yatan mekanizmaları anlamak için sinirbilim araçlarını kullanan karar sinirbilimi araştırmalarının temel amacı, bireysel seçim davranışını şekillendiren sinirsel mekanizmaları tanımlamak olmuştur (Smith & Huettel, 2010; Shiv & Yoon 2012; Agarwal & Dutta 2015). Bu noktada verilecek kararın bir satın alma sürecinin kapsamında gerçekleşmesi tüketici sinirbilimi üzerindeki yansıması olarak ifade edilebilir. Tüketiciler genellikle tam olmayan ve mükemmel olmaktan uzak bilgilere göre hareket ederler. Sonuç olarak, genellikle satın alma kararlarında en azından bir derece risk veya belirsizlikle karşı karşıya kalırlar (Kim vd., 2008). Güven ise riske ilişkin spesifik problemlerin bir çözümüdür (Luhmann, 2000). Yapılan araştırmalar tüketici güveninin satın alma niyetini doğrudan ve dolaylı olarak etkilediğini göstermektedir (Lobb vd., 2007; Kim vd., 2008; Janssen & Hamm, 2014).

Tüketici sinirbilimi kavramının gelişiminde fMRI'ın pazarlama araştırmalarında kullanımı ve alana ilişkin etik kaygıların ortaya çıkmasının büyük etkiye sahip olması nedeni ile bu kavramların da küme içerisinde yer bulduğu ifade edilebilir. Read Montague tarafından 2004 yılında yayınlanan ve fMRI yöntemi kullanılarak yürütülen nöropazarlama çalışması, tüketicilerin ünlü kola markalarına ilişkin markanın farkında olduklarında veya farkında olmadıklarında beyinlerindeki farklı alanlarda aktivasyon görüldüğünü ortaya koyması nedeni ile araştırmacıların dikkatini çekmeyi başararak alanın en çok atıf alan çalışmaları arasında yer almıştır (Morin, 2011). Alana ilişkin etik kaygıların çoğu, zarar risklerine ve hak ihlallerine atıfta bulunmaktadır. Fakat bu kaygıların insanları bilinçdışı şekilde tüketen zombilere dönüştürmek gibi tüketici sinirbilimi araştırmalarının yakın gelecekte elde edemeyeceği güçlere sahip olduğunu varsayımları nedeni ile gerçekçilikten uzak olduğu ifade edilebilir (Stanton vd., 2017; Morin & Renvoise, 2019).

3. Küme: Tüketici Sinirbilimi Araştırmalarında Kullanılan Teknikler

- Reklamcılık
- Uyarılma
- Beyin
- EEG
- Göz Takibi
- Deri İletkenliği
- Bilişsel Yük

3. kümenin tüketici sinirbilimi araştırmalarında yaygın olarak kullanılan teknikler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu noktada EEG ölçümleri ve fizyolojik ölçümler (ör. ET, GSR), nispeten ucuz olmaları ve uygulamalarının kolay olması nedeniyle nöropazarlama araştırmalarında yaygın şekilde kullanılmaktadır (Batı & Erdem, 2015; Yücel & Coşkun, 2018; Li vd., 2018; Alvino vd., 2020; Byrne vd., 2022). Bu gibi farklı teknikleri birleştirerek dış uyaranların tüketicilerin psikolojik tepkileri üzerindeki etkileri için çapraz doğrulama sunmak mümkündür (Ohme vd., 2010).

Küme içerisinde yer alan alt unsurlardan bir diğeri olan bilişsel yük ise nöropazarlama araştırmalarında sıkça ölçülen değişkenlerden biri olarak ifade edilebilir. Bilişsel yük değeri arttıkça tüketicinin verilen mesajı anlama düzeyi aynı oranda azalmaktadır (Boz, 2020).

Uyarılma da benzer şekilde deri iletkenliği gibi fizyolojik ölçüm tekniklerinin değişkenlerinden biridir ve çok sayıda araştırmada kullanılmıştır (Bilgin & Dağlı, 2022). Bu yöntemlerin pazarlama araştırmalarında genellikle reklamlara ilişkin tepkilerin ölçülebilmesi amacıyla kullanılmasından ötürü reklamcılık kavramı da küme içerisinde yer bulmuştur.

4. Küme: Satın Alma Niyeti Araştırmaları

- Beyin aktivitesi
- FNIRS
- Nöro görüntüleme
- Satın alma niyeti

Fonksiyonel yakın kızılötesi spektroskopi (fNIRS), kortekste hemoglobin oksijenasyonundaki fonksiyonel değişiklikleri izlemek için insan dokusuna nüfuz edebilen yakın kızılötesi ışık kaynaklarını kullanan nispeten yeni, invaziv (girişimsel) olmayan bir beyin görüntüleme tekniğidir (Krampe vd., 2018; Bell vd., 2018). Bu da satın alma kararları gibi tüketicilerin bilişsel işlemlerinde çok önemli bir rol oynayan prefrontal korteks (PFC) gibi beyin bölgelerindeki nöral aktivitenin ölçülmesine izin verir (Plassmann vd., 2008; Krampe vd., 2018). Satın alma niyeti üzerine yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunda nörogörüntüleme yöntemi olarak fNIRS tercih edildiği görülmektedir (Çakır vd., 2018; Krampe vd., 2018; Bell vd., 2018; Quaresima & Ferrari, 2019). fNIRS'nin tüketici sinirbiliminde gelecekteki uygulamalar için umut verici bir teknoloji olduğu ifade edilebilir (Bell vd., 2018)

5. Küme: Makine Öğrenimi

- Markalama
- Tüketici Sinirbilimi
- Makine Öğrenimi

5. küme tüketici sinirbiliminin makine öğrenimi ile entegrasyonuna vurgu yapmaktadır. Son yıllarda tüketici sinirbilimi alanındaki yayın sayısında büyük bir artış olmuştur. Bu durum, sinirbilim araştırma araçlarının görece bir olgunluğa ulaştığını gösterirken, aynı zamanda makine öğrenimi gibi analiz araçları aracılığıyla verilerin elde edilebilmesi sayesinde tüketici davranış kalıplarının etkili tahminlere dayalı analizini sağlamaktadır. Ayrıca veri madenciliği ve analizinin sürekli gelişmesiyle birlikte, tüketim kararlarına ilişkin beyin aktivitelerindeki değişikliklerin tahmin edilmesi ve beyin alanı özelliklerinin belirlenmesi için makine öğrenimi ve derin öğrenmenin kullanımına ilişkin çalışmalar raporlanmaya başlanmıştır (Liu vd., 2023). Bu yeni yaklaşım, beyin görüntüleme verilerinden psikolojik durumların çıkarımını resmi olarak test etme yeteneği sağlamaktadır. Böyle bir “beyin okuma” yaklaşımı, belirli bir beyin görüntüleme veri seti tarafından temsil edilen psikolojik durumu doğru bir şekilde çözebilen istatistiksel makineler oluşturmak için makine öğrenimi alanındaki araçları kullanmaktadır (Plassmann vd., 2011).

6. Küme: Sanal Gerçeklik

- Karar verme
- Sanal Gerçeklik

6. küme teknolojik gelişmeler ışığında tüketici sinirbiliminin geleceğini temsil etmektedir. Teknolojik gelişmeler tüketici sinirbilimi araştırmaları için de yeni fırsatlar sunmaktadır. Sanal gerçeklik katılımı ve bu teknolojilerin sağladığı yarı gerçek ortam

sayesinde, sinirsel tepkilerin daha gerçekçi bir şekilde incelenmesini kolaylaştıran sanal ortamlar oluşturulabilir. Schaefer vd. (2016), fiyat beklentisinin EEG'nin P300 bileşeni üzerindeki etkisini araştırmak için bir VR alışveriş görevi oluşturmuşlardır. Rosenlacher vd. (2020), sanal gerçeklik kullanılarak sunulan ticari bir reklam spotunun etkinliğini EEG kullanarak belirlemeye çalıştıkları bir nöropazarlama araştırması tasarlamışlardır. Dijital çağda yaşamak hem tüketiciler hem de şirketler için yeni fırsatlar sunmaktadır. Çevrim içi tüketici davranışının arkasındaki psikolojiyi anlamak, günümüz pazarlarında rekabet etmenin anahtarı olarak ifade edilmektedir (Alvino vd., 2020). Bu farkındalık doğrultusunda son zamanlarda, sanal gerçekliğin beyin tepkilerimiz üzerindeki farklı etkilerinin EEG aracılığıyla ölçüldüğü çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Schaefer vd., 2016; Rosenlacher vd., 2020.; Dini vd., 2022; Saffari vd., 2023).

Sonuç ve Tartışma

Gerçekleştirilen bibliyometrik analiz sonucunda, özellikle 2015 yılı ve sonrasında makale sayısının dramatik olarak arttığı görülmüştür. Ayrıca makalelerin yayınlandığı dergilerin ağırlıklı olarak işletme ve ekonomi alanında yoğunlaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda ilgili anahtar kelimeler kapsamında 32 alt unsura sahip 6 küme ve kelime bazlı ilişki ağları tespit edilmiştir. Bulunan kümeler sırasıyla; tüketici sinirbiliminin kapsamı, tüketici sinirbiliminin gelişim süreci, tüketici sinirbilimi araştırmalarında kullanılan teknikler, satın alma niyeti araştırmaları, makine öğrenimi, sanal gerçeklik olarak isimlendirilmiştir. Çalışmanın en önemli bulgularından biri şüphesiz toplam ilişki gücü bağlamında altı kümenin saptanmış olmasıdır. Yapılan analiz neticesinde 1. kümenin tüketicilere ilişkin yapılan araştırmaların temel alanları ve ölçüm kriterleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. 2. küme ise sinirbilim teknikleri ile karar mekanizmasını anlayabilme ve daha da ötesinde karar süreçlerini açıklayarak tüketici davranışlarını çözümlenme amacı taşıyan çalışmaların bir yansıması olarak ifade edilebilir. 3. küme tüketici sinirbilimi alanında kullanılan teknikler ve ölçüm kriterleri üzerine yoğunlaşmıştır. 4. küme beyin satın alma niyeti kapsamındaki tepkileri üzerine odaklanırken 5. ve 6. kümelerde ise tüketici sinirbilimi araştırmaları ile elde edilen bulguların makine öğrenimi ve sanal gerçeklik gibi yeni nesil teknolojik araçlar üzerindeki yansımaları görülmektedir.

Tüketici sinirbilimi odaklı olarak ağ ilişkileri analiz edildiğinde ise, nöropazarlama, EEG, fMRI, tüketici davranışı, duygu, reklamcılık ve nöro-ekonomi gibi konuların ilişki ağında öne çıkan konular olduğu tespit edilmiştir.

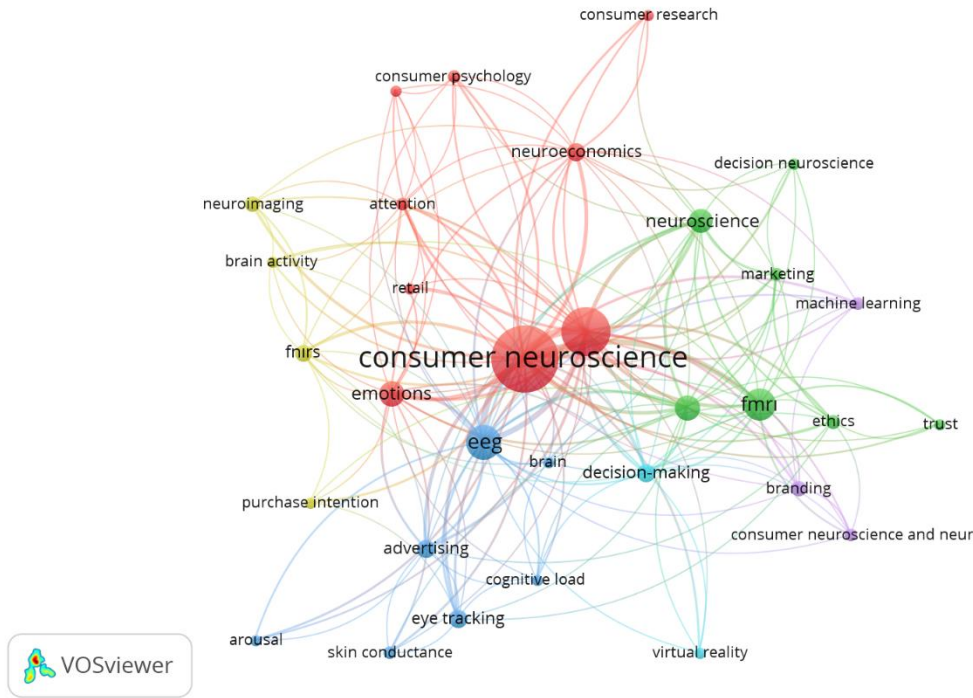
Yapılan analiz neticesinde tüketici sinirbilimi alanında yapılan araştırmaların sayısında 2014 yılı sonrasında belirgin bir artış olduğu görülmüştür. Aynı zamanda tüketici sinirbilimi alanına ilişkin en çok eser yayımlayan ilk 3 yazar Reimann, Smidts ve Yoon olarak belirlenmiş, en çok eser yayınlayan dergiler incelendiğinde ise ilk üç sırada *Frontiers in Psychology*, *European Journal of Marketing* ve *Journal of Business Research* dergilerinin yer aldığı tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulguların yanında birtakım öneriler de geliştirilmiştir. Bu önerilere aşağıda yer verilmiştir;

- Araştırmada kapsamında ele alınan verilerin sadece Web of Science veri tabanı üzerinden elde edilmiş olması nedeni ile Scopus gibi farklı veri tabanları da araştırmaya dâhil edilerek daha fazla veriye ulaşılabilir, çalışma tekrarlanabilir ve sonuçların karşılaştırmalı analizi yapılabilir.
- İleriki dönemlerde benzer bibliyometrik analizler yapılarak alana ilişkin değişim ve gelişimin incelenmesi mümkün olabilir. Aynı zamanda gelecekte, Türkiye'de de bibliyometrik analiz gerçekleştirilebilmesine olanak sağlayacak sayıda tüketici sinirbilimi

çalışması yapılması durumunda benzer bir çalışma ulusal boyutta yapılabilir. Yapılacak çalışmalar ile bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir.

- Sinirbilimsel tekniklerin tüketici davranışı ve pazarlama alanında kullanılması deneysel bir araştırma tasarımı gerektireceğinden sürecin uzunluğu, kullanılan ekipmanın maliyeti ve etik kaygılar gibi konuların araştırmacılar tarafından bilinmesi önem arz etmektedir.
- Tüketici sinirbilimi araştırmalarından elde edilen bulguların pazarlama ve tüketici davranışı alanları ile sınırlı kalmayıp ticari faydanın yanında toplumsal sorunların çözümüne ilişkin de katkı sunabileceği de dikkat çekilmesi gereken önemli bir diğer husustur.

Şekil 5: Tüketici Sinirbilimi Kavramı Temelli Ağ Görselleştirmesi (Vosviewer Çıktısı)

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Acedo, F. J., Barroso, C., Casanueva, C., Galán, J. L. (2006). Co-authorship in management and organizational studies: An empirical and network analysis. *Journal of management studies*, 43(5), 957-983.
- Agarwal, S. (2015). Introduction to neuromarketing and consumer neuroscience. *Journal of Consumer Marketing*, 32(4), 302-303.
- Alsharif, A. H., Md Salleh, N. Z., Baharun, R. (2020). Bibliometric analysis. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 98(15), 2948-2962.

- Alvino, L., Constantinides, E., van der Lubbe, R. H. (2021). Consumer neuroscience: Attentional preferences for wine labeling reflected in the posterior contralateral negativity. *Frontiers in Psychology*, (12), 688713.
- Alvino, L., Pavone, L., Abhishta, A., Robben, H. (2020). Picking your brains: Where and how neuroscience tools can enhance marketing research. *Frontiers in Neuroscience*, (14), 577666.
- Ariely, D., Berns, G. (2010). Neuromarketing: The hope and hype of neuroimaging in business. *Nature Reviews Neuroscience*, (11), 284-292.
- Babiloni, F. (2012). Consumer neuroscience: A new area of study for biomedical engineers. *IEEE Pulse*, 3(3), 21-23.
- Balconi, M. & Sansone, M. (2021). Neuroscience and consumer behavior: Where to now?. *Frontiers in Psychology*, (12), 705850.
- Barth, A., Marx, W., Bornmann, L., Mutz, R. (2014). On the origins and the historical roots of the Higgs boson research from a bibliometric perspective. *The European Physical Journal Plus*, (129), 1-13.
- Bell, L., Vogt, J., Willemse, C., Routledge, T., Butler, L. T., Sakaki, M. (2018). Beyond self-report: A review of physiological and neuroscientific methods to investigate consumer behavior. *Frontiers in Psychology*, (9), 1655.
- Berčík, J., Neomániová, K., Gálová, J., Mravcová, A. (2021). Consumer neuroscience as a tool to monitor the impact of aromas on consumer emotions when buying food. *Applied Sciences*, 11(15), 6692.
- Berčík, J., Neomániová, K., Mravcová, A., Gálová, J. (2021). Review of the potential of consumer neuroscience for aroma marketing and its importance in various segments of services. *Applied Sciences*, 11(16), 7636.
- Berčík, J., Neomániová, K., Mušínská, K., Pšurný, M. (2022). Use of consumer neuroscience in the choice of aromatisation as part of the shopping atmosphere and a way to increase sales volume. *Applied Sciences*, 12(14), 7069.
- Bilgin, O. K. & Dağlı, Ö. (2022). Reklam çekicilikleri, marka hatırlanırılığı ve uyarılma ilişkisinin deri tepkisi ile incelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (38), 178-193.
- Boz, H. (2020). Nöropazarlama araçları finansal piyasalara nasıl adapte edilir: Nörofinans. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 518-528.
- Byrne, A., Bonfiglio, E., Rigby, C., Edelstyn, N. (2022). A systematic review of the prediction of consumer preference using EEG measures and machine-learning in neuromarketing research. *Brain Informatics*, 9(1), 1-23.
- Camerer, C. F., Loewenstein, G., Prelec, D. (2004). Neuroeconomics: Why economics needs brains. *Scand J Econ*, 106(3), 555-579.
- Cao, C. C. & Reimann, M. (2020). Data triangulation in consumer neuroscience: Integrating functional neuroimaging with meta-analyses, psychometrics, and behavioral data. *Frontiers in Psychology*, 5(11), 550204.
- Cardoso, L., Chen, M. M., Araújo, A., de Almeida, G. G. F., Dias, F., Moutinho, L. (2022). Accessing neuromarketing scientific performance: Research gaps and emerging topics. *Behavioral Sciences*, 12(2), 55.

- Cayolla, R. (2022). Communicating the value of fan identity in the sport industry: Commentary on consumer neuroscience possible research ideas. *International Journal of Sport Communication*, 1(aop), 1-5.
- Cerf, M. (2017). Methods. M. Cerf, M. Garcia-Garcia (Ed.), *Consumer Neuroscience* içinde (80-120. ss.), MIT Press.
- Cherubino, P., Martinez-Levy, A. C., Caratu, M., Cartocci, G., Di Flumeri, G., Modica, E., Rossi, D., Mancini, M., Trettel, A. (2019). Consumer behaviour through the eyes of neurophysiological measures: State-of-the-art and future trends. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2019, 1976847.
- Clark, K. R., Leslie, K. R., Garcia-Garcia, M., Tullman, M. L. (2018). How advertisers can keep mobile users engaged and reduce video-ad blocking: Best practices for video-ad placement and delivery based on consumer neuroscience measures. *Journal of Advertising Research*, 58(3), 311-325.
- Ćosić, D. (2016). Neuromarketing in market research. *Interdisciplinary Description of Complex Systems: INDECS*, 14(2), 139-147.
- Çakır, M. P., Çakar, T., Girişken, Y., Yurdakul, D. (2018). An investigation of the neural correlates of purchase behavior through fNIRS. *European Journal of Marketing*, 52(1/2), 224-243.
- Çınar Altıntaş, F., Altıntaş, M. H., Işın, F. B. (2022). Örgütsel yaratıcılık kavramının bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi. *Journal of Academic Value Studies*, 8(4), 348-361.
- Daugherty, T., Hoffman, E., Kennedy, K. (2016). Research in reverse: Ad testing using an inductive consumer neuroscience approach. *Journal of Business Research*, 69(8), 3168-3176.
- De-Frutos-Arranz, S. & López, M. F. B. (2022). The state of the art of emotional advertising in tourism: A neuromarketing perspective. *Tourism Review International*, 26(2), 139-162.
- Deppe, M., Schwindt, W., Kugel, H., Plassmann, H., Kenning, P. (2005). Nonlinear responses within the medial prefrontal cortex reveal when specific implicit information influences economic decision making. *Journal of neuroimaging*, 15(2), 171-182.
- Dini, H., Simonetti, A., Bigne, E., Bruni, L. E. (2022). EEG theta and N400 responses to congruent versus incongruent brand logos. *Scientific Reports*, 12(1), 4490.
- Ellegaard, O. & Wallin, J.A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?. *Scientometrics*, 105(3), 1809-1831.
- Erk, S., Spitzer, M., Wunderlich, A. P., Galley, L., Walter, H. (2002). Cultural objects modulate reward circuitry. *NeuroReport*, 13(18), 2499-2503.
- Fisher, C. E., Chin, L., Klitzman, R. (2010). Defining neuromarketing: Practices and professional challenges. *Harvard Review of Psychiatry*, 18(4), 230-237.
- Girişken, Y. & Çakar, T. (2016). Detecting the effect of voice-over in tv ads via optic brain imaging (fnirs) and in-depth interview methods. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (55), 43-53.
- Goodman, A. M., Wang, Y., Kwon, W. S., Byun, S. E., Katz, J. S., Deshpande, G. (2017). Neural correlates of consumer buying motivations: A 7T functional magnetic resonance imaging (fMRI) study. *Frontiers in Neuroscience*, (11), 512.

- Harris, J. M., Ciorciari, J., Gountas, J. (2018). Consumer neuroscience for marketing researchers. *Journal of Consumer Behaviour*, 17(3), 239-252.
- Harris, J. M., Ciorciari, J., Gountas, J. (2019). Consumer neuroscience and digital/social media health/social cause advertisement effectiveness. *Behavioral Sciences*, 9(4), 42.
- Herrando, C., Jimenez-Martinez, J., Martín-De Hoyos, M. J., Asakawa, K., Yana, K. (2023). Emotional responses in online social interactions: The mediating role of flow. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 35(7), 1599-1617.
- Hsu, M. & Yoon, C. (2015). The neuroscience of consumer choice. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, (5), 116-121.
- Janssen, M. & Hamm, U. (2014). Governmental and private certification labels for organic food: Consumer attitudes and preferences in Germany. *Food Policy*, (49), 437-448.
- Javor, A., Kindermann, H., Koschutnig, K., Ischebeck, A. (2018). The neural correlates of trustworthiness evaluations of faces and brands: Implications for behavioral and consumer neuroscience. *European Journal of Neuroscience*, 48(6), 2322-2332.
- Javor, A., Koller, M., Lee, N., Chamberlain, L., Ransmayr, G. (2013) Neuromarketing and consumer neuroscience: Contributions to neurology. *BMC Neurology* (13), 13.
- Karmarkar, U. R. & Plassmann, H., (2019). Consumer neuroscience: Past, present, and future. *Organizational Research Methods*, 22(1), 174-195.
- Karmarkar, U. R. & Yoon, C. (2016). Consumer neuroscience: Advances in understanding consumer psychology. *Current Opinion in Psychology*, (10), 160-165.
- Kenning, P., Linzmajer, M. (2011). Consumer neuroscience: An overview of an emerging discipline with implications for consumer policy. *Journal für Verbraucherschutz und Lebensmittelsicherheit*, (6), 111-125.
- Khusbaba, R.N., Kodagoda, S., Wise, C. Louviere, J., Kahn, B.E., Townsend, C. (2013). Consumer neuroscience: Assessing the brain response to marketing stimuli using electroencephalogram (EEG) and Eye tracking. *Expert Systems with Applications*, 40(9), 3803-3812.
- Kim, D. J., Ferrin, D. L., Rao, H. R. (2008). A trust-based consumer decision-making model in electronic commerce: The role of trust, perceived risk, and their antecedents. *Decision Support Systems*, 44(2), 544-564.
- Knutson, B., Rick, S., Wimmer, G. E., Prelec, D., Loewenstein, G. (2007). Neural predictors of purchases. *Neuron*, 53(1), 147-156.
- Krampe, C., Strelow, E., Haas, A., Kenning, P. (2018). The application of mobile fNIRS to “shopper neuroscience” - first insights from a merchandising communication study. *European Journal of Marketing*, 52(1/2), 244-259.
- Labban, A., Ma, Y., Dube, L. (2021). A neurobehavioral account of differential consumer responses to price and in-store display between un/healthy food. *European Journal of Marketing*, 55(11), 2988-3009.
- Lajante, M., Droulers, O., Dondaine, T., Amarantini, D. (2012). Opening the “black box” of electrodermal activity in consumer neuroscience research. *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, 5(4), 238-249.
- Leanza, F. (2017). Consumer neuroscience: The traditional and VR TV commercial. *Neuropsychological trends*, 21(1), 81-90.

- Lee, N., Brandes, L., Chamberlain, L., Senior, C. (2017). This is your brain on neuromarketing: Reflections on a decade of research. *Journal of Marketing Management*, 33(11-12), 878-892.
- Levy, B., Medina, A. M., Manove, E., Weiss, R. D. (2011). The characteristics of a discrete mood episode, neuro-cognitive impairment and re-hospitalization in bipolar disorder. *Journal of Psychiatric Research*, 45(8), 1048-1054.
- Li, S., Walters, G., Packer, J., Scott, N. (2018). Using skin conductance and facial electromyography to measure emotional responses to tourism advertising. *Curr. Issues Tourism*, (21), 1761-1783.
- Lim, W. M. (2018). What will business-to-business marketers learn from neuro-marketing? Insights for business marketing practice. *Journal of Business-to-Business Marketing*, 25(3), 251-259.
- Lindstrom, M. (2009). *Buy.ology*. Optimist Yayıncılık.
- Linzmajer, M., Hubert, M., Hubert, M. (2021). It's about the process, not the result: An fMRI approach to explore the encoding of explicit and implicit price information. *Journal of Economic Psychology*, (86), 102403.
- Liu, Y., Zhao, R., Xiong, X., Ren, X. (2023). A bibliometric analysis of consumer neuroscience towards sustainable consumption. *Behavioral Sciences*, 13(4), 298.
- Lobb, A. E., Mazzocchi, M., Traill, W. B. (2007). Modelling risk perception and trust in food safety information within the theory of planned behaviour. *Food Quality and Preference*, 18(2), 384-395.
- Luhmann, N. (2000). Familiarity, confidence, trust: Problems and alternatives. *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, 6(1), 94-107.
- Mansor, A. A., Isa, S. M., Noor, S. S. M. (2021). P300 and decision-making in neuromarketing. *Neuroscience Research Notes*, 4(3), 21-26.
- Martínez-López, F. J., Merigó, J. M., Valenzuela-Fernández, L., Nicolás, C. (2018). Fifty years of the European Journal of Marketing: A bibliometric analysis. *European Journal of Marketing*, 52(1/2), 439-468.
- McClure, S. M., Li, J., Tomlin, D., Cypert, K. S., Montague, L. M., Montague, P. R. (2004). Neural correlates of behavioral preference for culturally familiar drinks. *Neuron*, 44(2), 379-387.
- Morin, C. & Renvoise, P. (2019). *Beyindeki ikna kodu*. Maltepe Üniversitesi Kitapları.
- Morin, C. (2011). Neuromarketing: The new science of consumer behavior. *Proceedings of the Symposium: Consumer Culture in Global Perspective* içinde (131-135. ss.), Springer Science+Business Media.
- Niedziela, M. M. & Ambroze, K. (2021). The future of consumer neuroscience in food research. *Food Quality and Preference*, (92), 104124.
- Ohme, R., Reykowska, D., Wiener, D., Choromanska, A. (2010). Application of frontal EEG asymmetry to advertising research. *Journal of Economic Psychology*, 31(5), 785-793.
- Oliveira, P. M., Guerreiro, J., Rita, P. (2022). Neuroscience research in consumer behavior: A review and future research agenda. *International Journal of Consumer Studies*, 46(5), 2041-2067.

- Ortigueira-Sánchez, L. C. & Risco-Martínez, S. L. (2021). A bibliometric analysis on the state of the art of neuromarketing research in Web of Science. *Gecontec: Revista Internacional De Gestión Del Conocimiento Y La Tecnología*, 9(2), 1-21.
- Paulus, M. P. & Frank, L. R. (2003). Ventromedial prefrontal cortex activation is critical for preference judgments. *Neuroreport*, 14(10), 1311-1315.
- Plassmann, H., Ambler, T., Braeutigam, S., Kenning, P. (2007). What can advertisers learn from neuroscience?. *International Journal of Advertising*, 26(2), 151-175.
- Plassmann, H., O'Doherty, J., Shiv, B., Rangel, A. (2008). Marketing actions can modulate neural representations of experienced pleasantness. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, (105), 1050-1054.
- Plassmann, H., Ramsøy, T. Z., Milosavljevic, M. (2012). Branding the brain: A critical review and outlook. *Journal of Consumer Psychology*, 22(1), 18-36.
- Plassmann, H., Venkatraman, V., Huettel, S., Yoon, C. (2015). Consumer neuroscience: Applications, challenges, and possible solutions. *Journal of Marketing Research*, 52(4), 427-435.
- Pozharliev, R., Rossi, D., De Angelis, M. (2022). A picture says more than a thousand words: Using consumer neuroscience to study instagram users' responses to influencer advertising. *Psychology & Marketing*, 39(7), 1336-1349.
- Pritchard, A. 1969. Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25(4), 344-349.
- Quaresima, V. & Ferrari, M. (2019). Functional near-infrared spectroscopy (fNIRS) for assessing cerebral cortex function during human behavior in natural/social situations: A concise review. *Organizational Research Methods*, 22(1), 46-68.
- Ramsøy, T. Z. (2019). Building a foundation for neuromarketing and consumer neuroscience research: How researchers can apply academic rigor to the neuroscientific study of advertising effects. *Journal of Advertising Research*, 59(3), 281-294.
- Ramsøy, T. Z., Skov, M., Christensen, M. K., Stahlhut, C. (2018). Frontal brain asymmetry and willingness to pay. *Frontiers in Neuroscience*, (12), 138.
- Reimann, M., Castaño, R., Zaichkowsky, J., Bechara, A. (2012). How we relate to brands: Psychological and neurophysiological insights into consumer-brand relationships. *Journal of Consumer Psychology*, 22(1), 128-142.
- Rodríguez, V. J. C., Antonovica, A., Martín, D. L. S. (2023). Consumer neuroscience on branding and packaging: A review and future research agenda. *International Journal of Consumer Studies*, 1-26.
- Rúa-Hidalgo, I., Galmes-Cerezo, M., Cristofol-Rodríguez, C., Aliagas, I. (2021). Understanding the emotional impact of gifs on instagram through consumer neuroscience. *Behavioral Sciences*, 11(8), 108.
- Saffari, F., Kakaria, S., Bigné, E., Bruni, L. E., Zarei, S., Ramsøy, T. Z. (2023). Motivation in the metaverse: A dual-process approach to consumer choices in a virtual reality supermarket. *Frontiers in Neuroscience*, (17), 1062980.
- Sánchez-Fernández, J., Casado-Aranda, L. A., Bastidas-Manzano, A. B. (2021). Consumer neuroscience techniques in advertising research: A bibliometric citation analysis. *Sustainability*, 13(3), 1589.

- Sánchez-Núñez, P., Cobo, M. J., Vaccaro, G., Peláez, J. I., Herrera-Viedma, E. (2021). Citation classics in consumer neuroscience, neuromarketing and neuroaesthetics: Identification and conceptual analysis. *Brain Sciences*, 11(5), 548.
- Sanfey, A. G., Loewenstein G, McClure, S.M., Cohen, J.D. (2006). Neuroeconomics: Crosscurrents in research on decision-making. *Trends in Cognitive Sciences*, (10), 108-116.
- Sargent, A., Watson, J., Topoglu, Y., Ye, H., Zhong, W., Ayaz, H., Suri, R. (2020). Reliability of consumer choices for conflicting price promotions. H. Ayaz (Ed.), *Advances in Neuroergonomics and Cognitive Engineering: Proceedings of the AHFE 2019 International Conference on Neuroergonomics and Cognitive Engineering, and the AHFE International Conference on Industrial Cognitive Ergonomics and Engineering Psychology* içinde (103-109. ss.), Springer International Publishing.
- Schaefer, A., Buratto, L. G., Goto, N., Brotherhood, E. V. (2016). The feedback-related negativity and the P300 brain potential are sensitive to price expectation violations in a virtual shopping task. *Plos One*, 11(9), e0163150.
- Schaefer, M. & Rotte, M. (2007). Favorite brands as cultural objects modulate reward circuit. *Neuroreport*, (18), 141-145.
- Schmitt, B. (2012). The consumer psychology of brands. *Journal of consumer Psychology*, 22(1), 7-17.
- Sedighi, M. (2016). Application of word co-occurrence analysis method in mapping of the scientific fields (case study: the field of Informetrics). *Library Review*, 65(1/2), 52-64.
- Smidts, A., Hsu, M., Sanfey, A.G., Boksem, M. A., Ebstein, R. B., Huettel, S. A., Kable, J. W., Karmarkar, U. R., Kitayama, S., Knutson, B., Liberzon, I., Lohrenz, T., Stallen, M., Yoon, C. (2014). Advancing consumer neuroscience. *Marketing Letters*, (25), 257-267.
- Smith, D. V. & Huettel, S. A. (2010). Decision neuroscience: Neuroeconomics. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 1(6), 854-871.
- Stanton, S. J., Sinnott-Armstrong, W., Huettel, S. A. (2017). Neuromarketing: Ethical implications of its use and potential misuse. *J Bus Ethics*, (144), 799-811.
- Stillman, P., Lee, H., Deng, X., Unnava, H. R., Fujita, K. (2020). Examining consumers' sensory experiences with color: A consumer neuroscience approach. *Psychology & Marketing*, 37(7), 995-1007.
- Ungureanu, F., Lupu, R. G., Cadar, A., Prodan, A. (2017, Ekim). Neuromarketing and visual attention study using eye tracking techniques. *2017 21st International Conference on System Theory, Control and Computing (ICSTCC)* içinde (553-557. ss.), IEEE.
- Van Eck, N. J. & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.
- Vecchiato, G., Astolfi, L., De Vico Fallani, F., Toppi, J., Aloise, F., Bez, F., Wei, D., Kong, W., Dai, J., Cincotti, F., Mattia, D., Babiloni, F. (2011). On the use of EEG or MEG brain imaging tools in neuromarketing research. *Computational intelligence and neuroscience*, (2011), 643489.
- Vujičić, M., Grbac, B., Mozetič, V. (2021). Contributions of functional magnetic resonance imaging in market research: Obstacles and perspectives. *Market-Tržište*, 33(2), 185-203.

- Wang, J. T. Y. (2011). Pupil dilation and eye tracking. M. Schulte-Mecklenbeck, A. Kuehberger, J. G. Johnson (Ed.), *A Handbook of Process Tracing Methods for Decision Research: A Critical Review and User's Guide* içinde (185-204. ss.), Psychology Press.
- Wannyn, W. (2017). Le marketing du neuromarketing: Enjeux académiques d'un domaine de recherche controversé. *Social Science Information*, 56(4), 619-639.
- Xie, Z., Yu, Y., Zhang, J., Chen, M. (2022). The searching artificial intelligence: Consumers show less aversion to algorithm-recommended search product. *Psychology & Marketing*, 39(10), 1902-1919.
- Yağcı, M. I., Kuhzady, S., Balık, Z. S., Öztürk, L. (2018). In search of consumer's black box: A bibliometric analysis of neuromarketing research. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi: Journal of Consumer and Consumption Research*, 10(1), 101-134.
- Ye, G., Hudders, L., De Jans, S., De Veirman, M. (2021). The value of influencer marketing for business: A bibliometric analysis and managerial implications. *Journal of Advertising*, 50(2), 160-178.
- Yoon, C., Gutchess, A. H., Feinberg, F., Polk, T. A. (2006). A functional magnetic resonance imaging study of neural dissociations between brand and person judgments. *Journal of Consumer Research*, 33(1), 31-40.
- Zhang, G., Li, M., Li, J., Tan, M., Li, H., Zhong, Y. (2022). Green product types modulate green consumption in the gain and loss framings: An event-related potential study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(17), 10746.
- Zhu, Z., Jin, Y., Su, Y., Jia, K., Lin, C. L., Liu, X. (2022). Bibliometric-based evaluation of the neuromarketing research trend: 2010-2021. *Frontiers in Psychology*, (13), 872468.
- Zupic, I. & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472.
- Żurawicki, L. (2010). *Neuromarketing: Exploring the brain of the consumer*. Springer.
- Zuschke, N. (2020). The impact of task complexity and task motivation on in-store marketing effectiveness: An eye tracking analysis. *Journal of Business Research*, (116), 337-350.

EXTENDED ABSTRACT

It is known that besides rational decisions, most consumers also make irrational decisions that are not objectively in their own interests. For this reason, a multidisciplinary perspective was needed to understand the decision-making processes of consumers. The field of behavioral economics is built on understanding irrational decision processes where the traditional perspective is not sufficient. The fact that neuroscience methods offer an advantage over all other research techniques in understanding consumer insights and enable more reliable results with smaller samples has attracted the attention of behavioral economics and modern marketing researchers. An increasing number of businesses have realized the importance of these studies and have started to adopt these tools.

This study focuses on examining the academic studies aimed at explaining the concept of consumer neuroscience with the bibliometric analysis method and revealing the thematic development of the subject of consumer neuroscience with the scientific mapping method between the years 2003-2023. The article data with the concept of 'customer neuroscience' in the Web of Science (WoS) database between 2003 and 2023 was discussed and bibliometric analysis was carried out with the Vosviewer program. In the analysis process, the network relationship between the concept of consumer neuroscience and other possible concepts was determined and the infrastructure of the hypothetical model was created through clustering and visualization. It is aimed to identify research trends in the field of consumer neuroscience, to recognize the specific aspects of research in the related literature, and to contribute to future studies by identifying gaps in the field.

As a result of the bibliometric analysis, it was seen that the number of articles increased dramatically, especially in 2015 and after. It has been revealed that the journals in which the articles are published mainly focus on business and economics. Within the scope of the relevant keywords, 6 clusters and word-based relationship networks with 32 sub-elements were identified. The clusters are named as follows; Scope of Consumer Neuroscience, Development Process of Consumer Neuroscience, Techniques Used in Consumer Neuroscience Research, Purchasing Intention Research, Machine Learning, Virtual Reality. One of the most important findings of the study is undoubtedly the determination of six clusters in the context of total relationship strength. As a result of the analysis, it is seen that the 1st Cluster concentrates on the main areas of research on consumers and measurement criteria. The second cluster can be expressed as a reflection of studies aiming to understand the decision mechanism with neuroscience techniques and to analyze consumer behavior by explaining the decision processes. The third cluster focused on techniques and measurement criteria used in consumer neuroscience. Cluster 4 focused on the brain's responses to purchase intention. Clusters 5 and 6 show the reflections of findings from consumer neuroscience research on next-generation technological tools such as machine learning and virtual reality.

By analyzing network relations with a focus on consumer neuroscience, it has been determined that topics such as neuromarketing, EEG, fMRI, consumer behavior, emotion, advertising and neuroeconomics are prominent topics in the network.

XVI. YÜZYIL ŞAİR TEZKİRELERİNDE ARAPÇA MESELLERİN KULLANIMI

 Hassan Abdallah ALZYOUT*

ÖZET

Arap-İslam kültürü ve edebiyatının klasik Türk edebiyatı üzerindeki etkisini gösteren konulardan biri, Arap mesellerinin Türkçe manzum ve mensur pek çok edebî eserde yer almasıdır. XVI. yüzyılda kaleme alınmış yedi şair tezkiresi Arap mesellerinin yer aldığı Türkçe eserlerdendir. XIV. yüzyılda başlayıp XV. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan inşâ geleneğinin olgun örneklerinden sayılan bu tezkireleri tarayarak ve içindeki Arapça meselleri tespit edip inceleyerek bunların başta tezkireler olmak üzere klasik Türk edebiyatının mensur metinlerindeki yeri ve önemini vurgulama amacını güden bu çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde; öncelikli olarak Arapça mesellerin nicelik analizine yer verilip bunların tezkirelerdeki kullanım biçimleri üzerinde durulduktan sonra bunlarla oluşturulan edebi sanatlar hakkında bilgi verilmeye gayret edilmiştir. İkinci bölümde ise, söz konusu tezkirelerde ortaya çıkan Arapça mesellerin hem orijinal ve Latin harfleriyle yazılmış hâli hem de Türkçeye tercümesi ve -varsa- kaynağı sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: klasik Türk edebiyatı, inşâ, şair tezkireleri, atasözü, Arapça meseller

The Usage of Arabic Proverbs in The Biographies of the Sixteenth Century's Poets

ABSTRACT

One of the main issues that represents that big influence of culture and the Arabic and Islamic literature on the classical Turkish literature is the issue of Arabic proverbs as being mentioned in numerous Turkish literary works whether in poetry or prose. Poets' Biographies that are written in the sixteenth century, are considered a major example of Turkish art in prose. Those biographies came into existence in the fourteenth century and started to develop in the fifteenth century. Those biographies included many Arabic proverbs. Consequently, this study aims at showing and ascertaining the value of the Arabic proverbs in the Turkish literary works specifically in prose and in poet's biographies by collecting and analyzing the Arabic proverbs in those books which are composed in the sixteenth century. This study consists of two main parts; the first one tackles and analyzes the amount of the Arabic proverbs and how it is used, and then it indicates the rhetorical arts that are formed out of using Arabic proverbs. The second part inserts the proverbs which are written in Arabic and the ones written in Latin along with translating, explaining, and mentioning their sources, if exists.

Key Words: classical Turkish literature, prose, poet's biographies, proverbs, Arabic proverbs

* Dr. Öğr. Üyesi, Yarmouk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sami ve Doğu Dilleri ve Edebiyatlar Bölümü Türk Dili Ana Bilim Dalı, İrbid / ÜRDÜN, hassan.a@yu.edu.jo

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Alzyout, H. A. (2024). XVI. yüzyıl şair tezkirelerinde Arapça mesellerin kullanımı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 367-392.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1321508>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 1 Temmuz / July 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 25 Ağustos / August 2023

Giriş

Bilindiği üzere inşâ üslûbu ile metin üretim faaliyetleri, klasik Türk edebiyatında gerçekleştirilen önemli faaliyetlerden biridir. Arapça “neşe’e” kökünün “*Yaratmak, vücuda getirmek, başlamak, güzel şiir söylemek, yetiştirmek*” (İbn Manzûr, 1994: 1/170-173) gibi anlamlara sahip rubai şekli olan “eşe’e”den türemiş bu terim, geniş anlamıyla belli kurallara, fesahat ve belâgat ölçülerine uygun biçimde kaleme alınmış sanatlı ve süslü nesir yazıları olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede kaleme alınmış eserlere “münşeât”, bu tür eserleri kaleme alanlara “münşî” denmiştir (Durmuş, 2000a: 334; Haksever, 1996: 1). Bunu uğraş edinen “ilmü’l-inşâ” (inşâ ilmi) anlamları anlamının yanı sıra birbiriyle bağlantılı ve durumun şartlarına uygun sözleri kullanarak münasip üslupla ifade etme mahiyeti hakkında bilgi veren ilimdir, diye tanımlanmıştır (A. el-Hâşimî, 1969: 1/16).

Üstün bir maharet göstergesi sayılan süslü nesir metinleri yazma faaliyetleri inşâ ilminin kuralları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Şiirin kendine has kurallarına riayet etmek, bir şair için ne kadar önemli sayılmışsa, inşâ ilminin kurallarına riayet etmek de en az onun kadar önemli ve gerekli sayılmıştır (İnce, 2007: 7). Bu kuralları ele almak ve münşide bulunması gereken şartlar üzerinde durmak için Osmanlı döneminde kaleme alınmış bazı öğretici inşâ kitaplarına da kaynaklık eden İbnu’l-Esîr’e (öl. 637/1239) ait *el-Meselu’s-Sâ’ir fî Edebi’l-Kâtib ve Ş-Şâ’ir* ve Kalkaşendi’ye (öl. 821/1418) ait *Subhu’l-A’sâ fî Sinâ’ati’l-İnşâ* adlı eserlerde münşinin istisnasız her konuda yazmaya teşebbüste bulunabileceğinden dolayı bütün ilim ve fenlere vakıf olması gerektiği ifade edildiği gibi (el-Kalkaşendi, 1987: 1/181; İbnu’l-Esîr, y.y.: 1/48), münşinin sağlaması gereken bütün şartlar da ileri sürülmüştür. İleri sürülen şartlardan biri; münşinin, hafızasının ayet, hadis ve Arap meselleriyle dolu olması ve bunları tam yerinde kullanmasıdır (el-Kalkaşendi, 1987: 1/346; İbnu’l-Esîr, y.y.: 1/29).

Bunun dışında bazı Osmanlı âlimlerinin de tanıtıldığı Arapça biyografik kaynakları kaleme alan Muhibbî (öl. 1111/1699), *Hulâsatu’l-Eser fî A’yâni’l-Karni’l-Hâdî ‘Aşer* isimli eserinde Şeyhzâde Ahmed (öl. 950/1543) hakkında bilgi verirken bunun inşâ açısından asrının tek adamı olduğunu belirtip bu başarısının Arapça, Farsça ve Türkçeyi çok iyi bilmesine bağlı olduğunu dile getirmiş ve daha sonra “*والمقبول من إنشاء التركيبة ما كان مرصعاً من الألسن الثلاثة*”¹ ifadesini kullanarak Türkçe inşâ metinlerinin kabul görenlerinin bu üç dille süslenmiş olanlar olduğunu açıklamıştır (Muhibbî, 1868: 1/178).

Sözkonusu şartlar arandığından, inşâ metinleri kaleme alabilmek her yazarın sergileyeceği bir maharet değildir. “*İnşâ, ancak Arap ve Acem kültürüne, edebiyat bilgisine vakıf kimselerin kaleme alabileceği bir hususiyet gösterir.*” (Tansel, 1965: 386)

İnşâ ilminin şartlarını sağlama derecelerine göre, münşilerin gruplara ayrıldığı görülmüştür. Bunların en üstünü “hakiki münşiler” denen birinci gruptur (Haksever, 1996: 13-14). Bu gruptakiler “*Arapça ve Farsça ile maâni, bedii, beyan vs. edebi ilimleri bilen, belâgat ve fesahat kitaplarını çok incelemiş olan, hafızası ayetler, hadisler ve hikmetli mesellerle dolu olup galat tabirleri kullanmayan*” kâtiplerdir (Haksever, 1996: 13-14).

Bu şartlar, Osmanlı döneminde öylesine önemli bir hâl almıştır ki bunları sağlamayanların inşâsı zaman zaman edebi tenkitlere maruz kaldığı gibi inşâ geleneği açısından yetersiz görülmüştür. Bir örnek vermek gerekirse, Okçuzâde Mehmed Şâhî (öl. 1630), “*Risâletü Ş-Şâhî fî tezyîf-i Selîmnâme*” isimli risâlesinde XVI. yüzyılın münşisi addedilen Celâlzâde Mustafa Çelebi’nin (öl. 1567) *Me’âsir-i Selîm Hânî* ve *Selîmnâme* olarak bilinen eserine, “hasîse” ismini verdiği yedi maddeyle inşâ geleneğinin yazılı veya uygulamaya dayalı geleneksel nazariyesine dayanan tenkitler yöneltmiştir. Bahsi geçen risaleyi ele alan Sadık

¹ Türkçe inşâ metinlerinin kabul görenleri üç dille (Arap, Fars ve Türk dilleriyle) süslenmiş olanlardır.

Yazar'ın verdiği bilgiye göre, Okçuzâde'nin dile getirdiği bu yedi maddenin ilki “*Geleneksel olarak münşiler, inşâ geleneğinde kaleme aldıkları metinlerini Arapça ve Farsça şiirlerle süsleyip hikmet dolu mensur sözler ile donatırlar. Celâlzâde'nin Selîmnâmesi'nde bu kaideye uyulmamış, bundan dolayı da bahsi geçen kitabın beyit ve şiirlerin kattığı güzellik ile belîğ sözlerin arılığından yoksun olduğu az bir incelemeyle ortaya çıkar.*” (Yazar, 2020: 230) şeklindedir.

İşte bütün bunlardan dolayı olsa gerek o dönemde Arapça meseller çok önemli bir yer kazanmıştır. Ve bu önemine binaen Osmanlı döneminde gerçekleştirilen şerh ve tercüme faaliyetlerine kaynaklık etmiştir. Âlî Hüseyin Efendi'nin (öl. 1648) *Ukûdu'l-Ukûl*'u, Abdullâh Kudsi'nin (öl. 1717) *Tercüme-i Durûb-ı Emsâl-i Arabiyye*'si, Siyâhîzâde Alî'nin (öl. 1589) *Tercümetü Durûbi'l-Emsâl*'i, Mehmet Şâkir-i Ayıntabi'nin (öl.?), *Menba'u Zülâli'l-Ma'ânî fî Tercemeti Emsâli'l-Meydânî*'si, Âsımzâde Hâmid'in (öl. 1258/1842), *Şerh-i Mezâmînü'l-Emsâl*'i Arapça mesellerin tercüme ve şerhlerinin yapıldığı eserlerden birkaçıdır.²

XVI. yüzyılda kaleme alınmış şair tezkireleri Türk edebiyatındaki inşâ geleneğinin olgun örneklerindedir. Şairlerin biyografilerini içeren söz konusu tezkirelerin hepsinde, Türkçe olarak yazıldıkları halde Farsça ibarelerin yanı sıra ayet ve hadislere rastlandığı gibi sık sık Arapça mesellere de yer verildiği tespit edilmiştir.

Tezkireleri süslemek, az sözle çok şey anlatmak, fikirleri pekiştirmek ve söylemek isteneni daha açık ve akıcı bir biçimde ifade etmeyi sağlayan Arapça mesellere yer verilmesinin, tezkire yazarlarının hüner ve maharetlerini sergilemek ve hakiki münşi kimliklerini ortaya koymak istemelerinden, bir diğer ifadeyle yukarıda anlattığımız gerçek münşide bulunması gereken özelliklerin kendilerinde bulunduğunu ispatlamak istemelerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Latîfi tezkiresini inceleyen Rıdvan Canım'ın “*Gerçekten de bu tavır, devrinde Latîfi tarafından dil ve üslûp adına cesurca atılmış bir adımdır. Çünkü onun yaşadığı zamanda inşâ, bir hüner gösterme meydanıdır. Latîfi, nesir vadisinde hüner göstermenin zincirleme tamlamalar, anlaşılması son derece güç ibareler ve duyulmadık yabancı kelimeler kullanmak olarak anlaşılıp kabul gördüğü devirde, bu meydana ayet, hadis, kelâm-ı kibar ve atasözlerini anlatıma sokmak iddiasıyla çıkar.*” (2013: 1780) ifadeleri bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Tezkirelerde Türkçe atasözlerinin yanı sıra Arapça mesellerin sıkça kullanılması tezkirecilerin, şiirde atasözünü başarıyla ve sıkça kullanan ve sonraki şairler tarafından bu hususta örnek alınan Necâtî Beg'in üslubunu inşâ metinlerine de taşımak istemelerinden kaynaklanmış olabilir. Tezkire yazarlarından Latîfi'nin kendi biyografisindeki “*Amma bu kemîne-i kemter tarîk-ı inşâda bir tarz-ı belâgat-efşâ îcâd u ihdas itdüm ki şu 'arâ-yı Rûmdan Necâtî durûb-ı emsâle teşebbüs itdüğü gibi ben dahî lisân-ı Türkîde vâki' olan mesel-i zibâ-misâl ile letâyif ü ma'ârif derc ü harc idüp bu bâbda bir tarz-ı nev peydâ itdüm ki vilâyet-i Rûmda kimse ihdas itmedi. A'ni münşiyân-ı bârgâh-ı inşâdan biri bu semte gitmedi.*” (Canım, 2000: 487) ifadeleri bu fikri desteklemektedir.

Sayı tezkireden tezkireye değişmekle birlikte, Arapça mesel kullanımı XVI. yüzyıl tezkirelerinde ayrı bir yere sahiptir. Bununla birlikte klasik Türk edebiyatı sahasında bu konuda müstakil herhangi bir ilmi çalışma tespit edilememiştir. Hâlbuki “XIV-XV ve XVI. Yüzyıl Dîvânlarında Arapça Meseller” başlıklı makalesinin sonuç kısmında Sadık Yazar, (2007: 1799) “*Bu anlamda; Osmanlı dönemi metinlerinin taranarak, yabancı dildeki atasözlerinin kullanımını ve bunların sebeplerini araştırarak bir çalışmanın, klâsik Türk edebiyatının etkilendiği kaynaklar noktasında yenilikler getirebileceği gibi, son dönemlerde artmaya*

² Bu eserler hakkında detaylı bilgi edinmek için bk. Rababa, 2019: 20-28; Yazar, 2011: 961-965.

başlayan mukayeseli çalışmalara da iyi bir örnek teşkil edeceği muhakkaktır.” ifadelerini kullanarak bu tür çalışmaların gerekliliğine işaret etmiştir.

XVI. yüzyılda Sehî Bey, Latîfi, Ahdî, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Beyânî ve Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından kaleme alınmış şair tezkireleri içindeki Arapça meselleri tespit edip inceleyerek bunların başta tezkireler olmak üzere klasik Türk edebiyatının mensur metinlerindeki yeri ve önemini vurgulama amacını güden bu çalışma iki ana bölümden oluşup ilk bölümünde Arapça mesellerin nicelik analizine yer verilerek bunların tezkirelerdeki kullanım biçimleri üzerinde durulmuş ve bunlarla oluşturulan edebi sanatlar hakkında bilgi verilmeye gayret edilmiştir. İkinci bölümde ise söz konusu tezkirelerde ortaya çıkan Arapça mesellerin kaynakları verilerek örneklerle açıklanmıştır.

1. Tezkirelerde Yer Alan Arapça Meseller Üzerine Bazı Tespitler

1.1. Arapça Mesellerin Kullanılışı Açısından Tezkirelere Göre Dağılımı

XVI. yüzyıl şair tezkirelerindeki Arapça mesellerin araştırıldığı bu makalede 134 defa kullanılan 73 farklı Arapça mesel saptanmıştır. Arapça mesellerin kullanım sıklığı bakımından yedi tezkire arasında Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-Şu'arâ'sı* 47 defa ile en fazla mesel içeren tezkiredir. En az mesel içeren tezkire ise 4 defa ile Sehî Bey'in *Heşt-Bihişt* isimli tezkiresidir. Arapça mesellerin tezkirelerdeki kullanım sıklığının farklı olmasını, tezkire yazarlarından bazılarının Arapçaya ve Arap kültürüne olan vukufiyetlerinin diğer yazarlara oranla daha fazla olmasıyla açıklamak mümkündür. Bu mesellerin tezkirelere göre dağılımı tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1: Arapça Mesellerin Tezkirelerde Kullanılma Sayısı

Tezkire Adı	Mesellerin Kullanılma Sayısı
Sehî Bey'in Heşt-Bihişt'i	4
Latîfi Tezkiresi	30
Ahdî'nin Gülşen-i Şu'arâ'sı	20
Âşık Çelebi'nin Meşâ'irü's-Şu'arâ'sı	47
Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiresi	19
Beyânî Tezkiresi	6
Kühü'l-Ahbâr'ın tezkire kısmı	8
Toplam	134

Tablo 2: Birden Fazla Tezkirede Yer Alan Arapça Mesellerin Kullanılış Bakımından Tezkirelere Dağılımı

Arapça Mesel	Heşt-Bihişt	Latîfi Tezkiresi	Gülşen-i Şu'arâ	Meşâ'irü's-Şu'arâ	Hasan Çelebi Tezkiresi	Beyânî Tezkiresi	Kühü'l-Ahbâr
<i>El-ibrâm yuhassilu'l-merâm</i>	0	1	0	0	0	0	1
<i>El-esmâ' tenzilu mine's-semâ'</i>	0	1	1	1	0	0	0
<i>Tecri'r-riyâhu bimâ lâ teştehi's-sufunu</i>	1	0	0	0	1	1	0
<i>El-cinsu ile'l-cinsi yemil</i>	0	1	0	0	1	0	0
<i>Huzi'l-'ilme min efvâhi'r-ricâl</i>	0	1	0	0	1	0	0
<i>Ed-dâllu 'ale'l-hayri ke-fâ'ilih</i>	0	0	1	0	0	0	1
<i>râhatu'l-insân(i) fi hifzi'l-lisân(i)</i>	0	0	1	1	0	0	0
<i>Es-selâmetu fi'l-vahdeti</i>	0	0	2	2	0	0	0

<i>Es-sultânu zillu 'l-lâhi fi 'l-arz</i>	0	1	0	1	1	0	0
<i>Şerefu 'l-mekâni bi 'l-mekîn</i>	0	1	0	3	0	0	0
<i>Eş-şu'arâ'u 'umerâ'u 'l-keâm</i>	1	1	0	0	0	0	0
<i>El-garîku fi 'l-mâ'i yeteşebbesu bi-kulli haşîş</i>	0	0	0	1	1	0	0
<i>Kullu sirrin câveze 'l-'isneyni şâ'</i>	0	1	0	0	1	0	0
<i>Kullu şey'in yerci 'u ilâ aslih</i>	0	0	2	6	0	0	0
<i>Min husni islâmî 'l-mer' terku mâ lâ ya 'nih</i>	0	1	0	0	1	0	0
<i>Min 'acâ'ibi 'l-hâl a 'meşun kehhâl</i>	0	0	0	1	1	0	0
<i>Men sannefe fe-kadi 's-tuhdife</i>	0	0	0	0	0	1	2
<i>Men yesma' yahal</i>	0	3	1	0	0	0	0
<i>En-nâsu 'alâ dîni mulûkîhim</i>	0	1	0	1	0	1	0
<i>El-hezeli fi 'l-keâm ke 'l-milhi fi 't-ta 'âm</i>	0	1	0	0	0	0	1
<i>El-veledu sirru ebîh</i>	1	1	7	5	5	1	1

1.2. Arapça Mesellerin Tezkirelerde Kullanılışı³

İlgili tezkire taramalarından ortaya çıkan malzemeyi inceleyerek, Arap mesellerinin tezkirelerde genel itibarıyla farklı biçimlerde geçtiğini tespit etmiş bulunmaktayız. Öncelikli olarak tezkirelerde geçip kaynağı tespit edilen bir meselin, daha çok Arapça mesel kaynaklarında olduğu şekliyle aynen bazen de onun bazı kelimelerinin yerlerini değiştirmek, bazı kelimelerini başka kelimeyle değiştirmek veya ona bir kelime eklemek gibi az çok değişikliğe uğratılarak yer verildiği görülmüştür. Örneğin Âşık Çelebi tezkiresinde yer alan *الْعَارِفُ يَكْفِيهِ الْإِشَارَةُ* meselinin kaynaklarda (el-Meydânî, 1995: 1/230) *الْحُرُّ يَكْفِيهِ الْإِشَارَةُ* şeklinde yer aldığı görülmüştür. Latîfi tarafından kullanılan *نعم الأنيس الكتاب النفيس* meseli de kaynaklarda (A. el-Hâşimî, y.y.: 1/343) *الكتاب نعم الأنيس* şeklinde geçmektedir.

Bunun dışında zaman zaman bir meselin anlam olarak aynı; fakat lafzen farklı bir biçimde kullanıldığı görülmüştür. Mesela Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi tezkirelerinde kullanılıp “Suda boğulan her ota sarılır” anlamına gelen *العَرِيْقُ فِي الْمَاءِ يَتَّسِبُ بِكُلِّ حَشِيْشٍ* meseli kaynaklarda (A. el-Hâşimî, y.y.: 116; E. el-Hâşimî, 2002: 345) “Boğulan bulduğu her şeye sarılır.” anlamında *العَرِيْقُ بِمَا يَجِدُ يَتَّعَلَقُ* şeklinde yer alır. Yine Ahdî tezkiresinde yer verilen *لَا يَفْنَى الْقَنَاعَةُ كَنْزٌ لَا يَفْنَى* meseli kaynaklarda (el-Endülisî, y.y.: 3/14; el-İsbehânî, 1987: 124) aynı anlama gelen *الْقَنَاعَةُ مَالٌ لَا يَنْقُذُ* lafzıyla yer almaktadır.

Başka bir örnek vermek gerekirse, Latîfi tezkiresinde (Canım, 2000: 472) ve *Künhü 'l-Ahbâr*'da (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2017: 123) yer alıp “İsrar isteğe ulaştırır.” anlamına gelen (

³ Bu kısımda yer alan Arapça meseller sonraki başlıklarda anlamı ile birlikte verildiğinden burada tekrar anlamını vermeye gerek duyulmamıştır.

(الإبرام يُحْصَلُ المَرَام) meseli kaynaklarda (el-Meydânî, 1995: 1/24) “Fazla ısrar, seni isteklerine ulaşmaya yakınlaştırır.” manasındaki (زِيَادَةُ الإِبْرَامِ، تُذْنِكُ مِنْ نَيْلِ المَرَامِ) ifadesiyle yer almaktadır.

Mesellerin zaman zaman değişikliğe uğratılması veya manen kullanılmasının ya tezkire yazarlarının meselleri kaynaklara müracaat etmeksizin ezberinden kullanmasından ya da meselin, tezkire yazarının yaşadığı dönem ve bölgede bu şekilde kullanılmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Meseller her zaman Türkçeye tercüme etmeksizin Arapça olarak kullanılsa da, Âşık Çelebi'nin aşağıdaki beyitte “Çocuk babasının sırrıdır.” anlamındaki الولد سر أبيه meselinin Türkçeye çevrilmiş şekline yer verdiği tespit edilmiştir.

Veled sırrı olur çünkü ebinün

N'ola dinse ana sırrı Nebinün” (Âşık Çelebi, 2018: 455)

Mesellerin tezkirelerde daha çok tam bir yargı cümlesi olarak fakat zaman zaman da kısmen kullanıldığı görülmüştür. Bir diğer ifadeyle yer yer mesellere telmihte bulunduğu ya da işaret edildiği görülmüştür. Örneğin; “ما الإنسان لولا اللسان إلا صورة ممثلة أو بهيمة مَهْمَلَة” meselinin tezkirelerde sadece ما الإنسان لولا اللسان kısmının geçtiği gibi, “اللَّيَالِي خُبْلِي، لَيْسَ يُدْرَى مَا تَلَدُ” meselinin sadece اللَّيَالِي خُبْلِي kısmına yer verilmiştir.

Arapça meseller daha çok mensur metin içinde yer alsın da yer yer tezkirelerdeki manzum parçalar içinde de yer almaktadır. Mesellerin yer aldığı bu manzum parçaların bir kısmının tezkirecilere, diğerlerinin ise hayat hikâyesi anlatılan şairlere ait olduğu görülmüştür. Bir örnek vermek gerekirse; Hasan Çelebi tezkiresinde kullanılan إلى الجنس يميل meseli, hayat hikâyesi anlatılan Ali Çelebi'nin şiirine örnek olarak verilen şu beyit içinde yer almaktadır.

“*Ali Çelebi: ... ve lehû:*

Şem'-i ruhsâruna meyl itdüği ister mi delil

Çünkü rûşen durur el-cinsü [ale]'l-cinsi yemil” (Hasan Çelebi, 2017: 611)

Tezkire yazarlarından Âşık Çelebi'ye ait şu beyitlerde السلطان ظل الله في الأرض meseli kullanılmaktadır:

“*Mesnevî li-muharririhî:*

Elâ ey pâdşâh-ı dâd-güster

Benüm feryâdum işit dâd göster

N'ola ahvâlüm itsem kapuna arz

Ki es-sultânu zıllu 'l-lâhi fi 'l-arz” (Âşık Çelebi, 2018: 107)

Tezkirelerdeki Arapça meseller daha çok mesel olduğuna işaret etmeksizin kullanılmıştır. Bu da özellikle kaynağı tespit edilemeyen birtakım Arapça ibarelerin mesel olup olmadığını kestirmeyi zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, yer yer mesel öncesinde, kendisinden sonra gelen ibarenin bir mesel olduğuna işaret eden kimi kalıp ifadeler yer verildiği görülmüştür. Daha çok tezkirelerdeki manzum parçalar içinde yer alan meseller öncesinde kullanılan bu kalıp ifadeler şunlardır: “*mâ-sadak-ı, ulular lisânındaki, dinmişdür, kâ'inât içre meseldür, dimişlerdür ulular, kim dimişler, çün dimişler, 'Arab lisânınca, fusahâyı 'Arab.*”

Bunun yanı sıra mesellerden sonra birtakım Türkçe bağlaçlar kullanılmıştır. Mesellere has olmayan, bir başka ifadeyle diğer Arapça iktibaslardan sonra da gelen bu bağlaçları şu şekilde sıralayabiliriz: *Muktezâsı üzre, muktezâsıyla, muktezâsınca, iktizâsınca, mazmûnı muktezâsınca, İbtigâ vü iktizâsınca, mûcibince, fehvâsı mûcebince, fehvâsıyla, fehvâsınca, mazmûnına mazhar, makûlesinden, mü'eddâsınca, mazmûn-ı latîfîyle, mazmûnına mâ-sadak,*

musdak-ı mâ-sadakıdur, mazmûnını mukarrer bilüp, olduğu haysiyyetiyle, hükmünce, mefhûmınca, geregince.

Birden fazla tezkirede geçen mesellere gelince, bunlar farklı bağlamlarda kullanıldığı gibi yer yer aynı zat hakkında bilgi verilirken yer almaktadır. Bu meseller, hayat hikâyesi anlatılan şairin şiirine örnek olarak verilen aynı beyitte geçtiği gibi onunla ilgili aynı durum veya hikâye anlatılırken kullanılmaktadır. Tezkirelerin birbirinden istifade etmesiyle açıklanabilecek bu duruma birden fazla örnek vermek mümkündür. “İlmi, adamların ağızlarından al.” anlamına gelen (خُذِ الْعِلْمَ مِنْ أَفْوَاهِ الرِّجَالِ) meselinin Latîfî ve Hasan Çelebi tezkirelerinde Edirneli Haffî hakkında bilgi verilirken şu şekilde geçtiği görülmüştür:

“...müdâm musâhabeti kâmiller ile ve münâsebeti fâzıllar ile idüp خذ العلم من أفواه الرجال mefhûmınca efvâh u elsine-i dânadân ol kadar lügât u ‘ibârât ve mesâ’il-i ‘akliyyât u nakliyyât hâtır-nişân u iz’ân idinmişdi ki kitâb ve deftersüz gûyâ ki müftî ve müderris olmuş idi.” (Canım, 2000: 249)

“... Lâkin mücâleset-i erbâb-ı kemâl ve fehvâ-yı [haze’l-’ilmu] min efvâhi’r-ricâl ile ‘ibâreti sahîh ve kelimâtı belîg ü fasîh idi.” (Hasan Çelebi, 2017: 336)

Başka bir örnek vermek gerekirse, “Hayra öncülük yapan onu işleyen gibidir” anlamındaki (الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلُهُ) meseli *Gülşen-i Şu’arâ* (Solmaz, 2018: 90) ve *Künhü’l-Ahbâr* (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2017: 273) tezkirelerinde, hayat hikâyesi anlatılan Nihânî’nin şiirine örnek verilen şu beyitte geçmektedir:

Katlüme delîl olsa n’ola gamzene zülfün
Mehsûrdur E’d-dâllu ‘ale’l-hayri ke-fâ’il

Son olarak, bir tezkirede geçen bir mesel, bazen geçtiği diğer tezkirelerdeki kullanımıyla aynen bazen de değişikliklere uğratarak verilir. Örneğin; Ahdî (Solmaz, 2018: 181) tezkiresindeki (الْأَسْمَاءُ تَنْزَلُ مِنَ السَّمَاءِ) meseli Latîfî (Canım, 2000: 484) ve Âşık Çelebi (2018: 408) tezkirelerinde (تَنْزَلُ الْأَسْمَاءُ مِنْ صَوْبِ السَّمَاءِ) lafzıyla yer almaktadır.

Başka bir örnek vermek gerekirse, Âşık Çelebi (2018: 612) tezkiresinde (مِنْ عَجَائِبِ الْحَالِ) lafzıyla yer alan mesel Hasan Çelebi (2017: 482) tezkiresinde aynı anlama gelen (مِنْ أَعْجَابِ كَحَالِ) lafzıyla yer almaktadır.

1.3. Arapça Mesellerle Oluşturulan Edebî Sanatlar

Süslü nesir örneklerinden biri olan tezkirelerde mesellere yer verildiğinde metinde birtakım edebî sanatlar oluşmaktadır. Zira bedî’ ilminde manaya güzellik katan edebî sanatlardan biri irsâl-i mesel’dir. Bir fikri ispatlamak, pekiştirmek, açıklamak, söze kuvvet ve güzellik katmak amacıyla söz arasında mesel ve vecize getirmek anlamına gelen (Durmuş, 2000b: 450) bu sanatın, tezkirelerde rastlanan mesellerin büyük bir kısmı için geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Buna bir örnek vermek gerekirse, Âşık Çelebi Abdü’l-’azîz Çelebi’nin kadılıktan azledilmesinin ardından müderrislik görevine tekrar dönmesini *kullu şey’in yerci’u ilâ aslih* meseliyle şöyle açıklamaktadır:

“Merhûm ‘Abdü’l-’azîz Çelebi Magnisa’ya ve Tire’ye ve Ankara’ya kâdî olduktan sonra Zîrek-zâde’nün devri döner, anun dahi lâşesine gurâb-ı ‘azl konar. Yine bunlar **kullu şey’in yerci’u ilâ aslihi** mücibince asıllarına rüçû’ iderler, müderris olup yine tedrîs ü ifâdeye şürû’ iderler.” (Âşık Çelebi, 2018: 452)

Mesellere yer verilerek oluşturulan sanatlardan biri de teşbihtir. Teşbih edatları içeren meseli kullanmak veya meselin başına teşbih edatı (kâf) eklemek suratıyla oluşturulan bu sanata şu iki örnek verilebilir:

“Hattâ Ebu'l-feth-i kâmkârün meclis-i huld-iştihârına dâhil olup her zamân nedmân u musâhabetinden mahzûz olmagın ansuz olan meclisi ta'âm-ı bî-nemek 'add iderler idi. Şîrîn sözlerini iştîdükçe ni'met-i musâhabetini (كالمح في الطعام) medh ve nice evsâf-ı bî-hicâb ile mezbûrî sitâyîş iderler idi.” (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2017: 63)

“Sürûrî Çelebi:... merhûm **ke'l-garîki fi'l-mâ'i yeteşebbesu bi-kulli haşîşin** mûcibince her kimden istimdâd itdiyse reh-nümâ olmadı ve her kime derdin agladıysa murâd bulmadı.” (Âşık Çelebi, 2018: 419)

Bu sanatlarla birlikte özellikle irsâl-i mesel sanatının gerçekleştirildiği yerlerde mezheb-i kelâmî sanatının oluşturulduğu görülmüştür. “Dile getirilecek düşünceye muhatabın itirazı varsayılarak ona cevap verilmek ve iddia edilen hususun doğruluğuna söze muhatap olanı zorlamak.” (Saraç, 2014: 240) anlamına gelen ve tezkirelerde zengin örneklerine rastlanan bu sanat aşığıdaki örnekte açıkça görülmektedir:

“Hayâlî-i Ma'rûf: ... Yahyâ Beg husûsında dahı mecbûrdur ve dahı lâzım geldiği cihetden ma'zûrdur. Hakkâ ki Hayâlî Beg ol hicvlerde mazlûmdur, **el-bâdî ezlem** idüğü ehl-i hakka ve erbâb-ı insâfa ma'lûmdur. Yahyâ Beg'e Hayâlî Beg'ün agzı dili tokunmaz iken Yahyâ Beg Van seferi esnâsında merhûm pâdşâha bir kasîde ithâf idüp... Hayâlî'ye mezemmeti telmîh ü telvîh itdi.” (Âşık Çelebi, 2018: 657)

Âşık Çelebi, Rammâl ile Yahya Bey'in birbirine hiciv yazdıklarını anlatırken Rammâl bu hicvi başlattığı için Yahya Bey'in zulme uğradığını söylüyor. Okuyucunun bu düşünceye bir itirazı varsayarak “(Kötülüğü) başlatan daha zalimdir (suçludur).” anlamındaki “**el-bâdî ezlem(u)**” meselini kullanır.

2. XVI. Yüzyıl Şair Tezkirelerinde Kullanılan Arapça Meseller

Arapça mesellerin çoğunun XVI. yüzyıl tezkirelerinin yalnız birinde geçtiği tespit edilirken onlardan 21 tanesinin birden fazla tezkirede yer aldığı görülmüştür. Dolayısıyla burada söz konusu mesellerin; kullanım yaygınlıkları dikkate alınarak “Birden fazla tezkirede yer alan Arapça Meseller” ve “Tek tezkirede yer alan meseller” olmak üzere iki alt başlık atında ilk harflerine göre alfabetik olarak sıralanıp örnekler eşliğinde açıklanmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür.

2.1. Birden Fazla Tezkirede Yer Alan Arapça Meseller

2.1.1. (الإبرامُ يُحَصِّلُ المَرَامَ) **el-ibrâm yuhassilu'l-merâm**, “Israr isteğe ulaştırır.”

Bir başka ifadeyle, “Israr başarının çarpanıdır.” anlamına gelip Arapça meseller ile ilgili kaynaklarda (el-Meydânî, 1995: 1/24) “Fazla ısrar, seni isteklerine ulaşmaya yakınlaştırır.” manasındaki (مَنْ نَيْلِ المَرَامِ، تُذْنِكُ مِنْ زِيَادَةِ الإِبْرَامِ، ziyâdetu'l-ibrâm tudnîke min neyli'l-merâm) ifadesiyle yer aldığını tespit ettiğimiz bu mesel Latîfî tezkiresinde (Canım, 2000: 472) ve *Künhü'l-Ahbâr*'da (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2017: 123) birer defa geçmektedir.

“Güvâhî:... Bu birkaç beyt dahi nükte-i المَرَامِ يحصل الإبرام يمنع الرزق الإبرام يحصل المَرَامِ mefhûmınca risâle-i merkûmindandır.” (Canım, 2000: 472)

“Monlâ Celîlî: ... Ba'zen mîve-fürûşlardan fevâkih-i mütenevvi'a iştirâ iderdi gâh olurdu ki akçesin virmeyüp giderdi. Anlar da hâlini bilüp ne mîve virmede ta'allül ider ve ne elbette akçemüzi vir dirlerdi. Birisinden bu ahvâli istihbâr itdüm cevâb-ı bâ-savâbını bu vech ile istimâ' kıldum. Akçası yanında hazır bulundukda bilâ-tereddüd mîve kıymetini sayar....Hakîr kendüye küllî ibrâm eyledüm. Söyletmek kasdına nice gûne güftârla المَرَامِ يحصل الإبرام mazmûnına ragbet gösterdüm.” (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2017: 122-123)

2.1.2. (الأسماء تنزل من السماء) *El-esmâ' tenzilu mine 's-semâ'*, “İsimler gökten iner.”:

Bir kimseye verilen adın tam yerine oturması manasında kullanılıp Ahdî (Solmaz, 2018: 181) tezkiresinde yer alan bu atasözü Latîfî (Canım, 2000: 484) ve Âşık Çelebi (2018: 408) tezkirelerinde (تنزل الأسماء من صوب السماء) *tenzilu 'l-esmâ' min savbi 's-semâ'*) lafzıyla yer almaktadır. Tezkirelerde, hayat hikâyesi anlatılan şairlere verilen mahlasların uygunluğunu desteklemek için kullanılan bu atasözünün Meydânî'nin *Mecma'u'l-Emsâl* isimli eserinde (El-Meydânî, 1995: 2/257) “lakaplar gökten iner” anlamına gelen “الألقاب تنزل من السماء” lafzıyla yer aldığı tespit edilmiştir.

“...ismüm Abdullatîf olduğu takrîb ile Latîfî tahallus etdüm. Yâ-yı nisbîsi Cenâb-ı Bâriye râci'dür. Zîrâ ism-i latîf esmâullahdan ism-i zâtdur. (تنزل الأسماء من صوب السماء) *fehvâsınca letâfet-i suhan bu fakîre Hudâ-dâd ve ne taklîd ü ta'lîm-i üstâddur.*” (Canım, 2000: 484)

2.1.3. (تجري الرياح بما لا تشتهي السفن) *teciri 'r-riyâhu bi-mâ lâ teştehi 's-sufunu*, (el-Meydânî, 1995: 1/151) “Rüzgâr gemilerin istemediği yönden eser.”: Ünlü Arap şairi Mütenebbî'ye ait şiirden doğan ve ilk defa *Heşt-Bihişt*'te hayat hikâyesi anlatılan Âhî'nin şiirleri örneklendirilirken (جرى الرياح ليس كما تشتهي السفن) lafzıyla rastlanan (Sehî Beg, 2017: 141) bu mesel Hasan Çelebi (2017: 706) ve Beyânî (2017: 162) tezkirelerinde birer defa geçmiştir.

“Mevlânâ Âhî: ... *Ve inşâ tarzında Hüsn ü Dil adlu bir kitâbı dahı var. Gâyet güzel ve bî-bedel yazmışdur. Ve bu kıt'a ol kitâbdandır ki zikr olunur.*

Kıt'a : ...

Deryâ-dil ol cihânda ki bu rüzgârdur

Cere 'r-riyâhu leyse kemâ teştehi 's-süfün” (Sehî Beg, 2017: 141)

“Kâtibî-i Sâni: ... *Sultân Süleymân Hân nevbet-i sâniyede memâlik-i İrani virân itmege azîmet itdükde mezbûr deryâ-yı Hinde kapudan olup keştî-i himmeti ummâna saldukdâ*

Mısrâ: تجرى الرياح [كما] تشتهي السفن

fehvâsıyla rîh-i âsıf u bâd muhâlif-i hilâf-ı murâdı üzre câri olup keştîlerini hilâf-ı semte salup hâh u nâ-hâh deryâdan sahrâya düşüp niçe kühistân aşup vilâyet-i Hindûsına ve Horâsan ve Âzerbâycânı tolaşup...” (Beyânî, 2017: 162)

2.1.4. (الجنس إلى الجنس يميل) *el-cinsu ile 'l-cinsi yemil*, (el-Meydânî, 1995: 2/251) “Cins cinsine meyleder.”

Gümümüz Türkçesindeki “Cinsine tüküreyim, cinsine çeker.”, “Armut dibine düşer.” ve “Ot kök üstünde biter.” atasözleriyle karşılanan (Beyzadeoğlu, 2005: 26) bu mesel Latîfî (Canım, 2000: 385) ve Hasan Çelebi (2017: 611) tezkirelerinde birer defa kullanılmıştır.

“Adnî: ... *ve vüfür-ı 'ilm ü 'irfân ile mütâla'a-i mu'teberâta kâdir ve fînûnun ekserinde mâhir idi. الجنس إلى الجنس يميل* *fehvâsınca kande bir 'ârif-i pür-ma'ârif olsa mu'âmele ve münâsebeti anunla idi.*” (Canım, 2000: 385)

“Alî Çelebi: ... *ve lehû:*

Şem 'i ruhsâruna meyl itdügi ister mi delil

Çünkü rûşen durur el-cinsü [ale]'l-cinsi yemil” (Hasan Çelebi, 2017: 611)

2.1.5. (خذ العلم من أفواه الرجال) *huzi 'l-'ilme min efvâhi 'r-ricâl*: (el-'Âmilî, 1998: 2/13) “İlmi, adamların ağızlarından al.” anlamındaki bu mesel Latîfî ve Hasan Çelebi tezkirelerinde Edirneli Haffî hakkında bilgi verilirken şu şekilde geçmektedir:

“...müdâm musâhabeti kâmiller ile ve münâsebeti fâzillar ile idüp خذ العلم من أفواه الرجال mefhûminca efvâh u elsine-i dânadân ol kadar lügât u ‘ibârât ve mesâ’il-i ‘akliyyât u nakliyyât hâtır-nişân u iz’ân idinmişdi ki kitâb ve deftersüz gûyâ ki müftî ve müderris olmuş idi.” (Canım, 2000: 249)

“... Lâkin mücâleset-i erbâb-ı kemâl ve fehvâ-yı [haze’l-’ilmu] min efvâhi’r-ricâl ile ‘ibâreti sahîh ve kelimâtı belîg ü fasîh idi.” (Hasan Çelebi, 2017: 336)

2.1.6. (الدَّائِلُ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلُهُ) E’d-dâllu ‘ale’l-hayri ke-fâ’ilih (el-Askerî, y.y.: 443; El-Meydânî, 1995: 1/268), “Hayra öncülük yapan onu işleyen gibidir”:

Hadîs-i Şerîf’ten doğan bu mesel *Gülşen-i Şu’arâ* (Solmaz, 2018: 90) ve *Künhü’l-Ahbâr* (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2017: 273) tezkirelerinde, hayat hikâyesi anlatılan Nihânî’nin şiirinden örnek verilen şu beyitte geçmektedir:

*Katlüme delîl olsa n’ola gamzene zülfün
Mehsûrdur E’d-dâllu ‘ale’l-hayri ke-fâ’il*

2.1.7. (رَاحَةُ الْإِنْسَانِ فِي حِفْظِ اللِّسَانِ) râhatu’l-insân(i) fî hifzi’l-lisân(i), “İnsanın rahatı dilini korumakla olur.”:

Kaynaklarda (el-Yevsî, 1981: 3/44) (حِفْظُ اللِّسَانِ، رَاحَةُ الْإِنْسَانِ) şeklinde geçen bu mesel Ahdî, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi’nin tezkirelerinde hayat hikâyesi anlatılan Pîr Mehemmed Efendi’nin (Azmi-i Sâni) şiirlerinden örnek verilen şu beyitte yer almaktadır:

Râhatum peykân u tîrûn olalı hâtır-nişân

Kim dimişler râhatu’l-insân fî hifzi’l-lisân (Âşık Çelebi, 2018: 465; Hasan Çelebi, 2017: 558; Solmaz, 2018: 78)

2.1.8. (السَّلَامَةُ فِي الْوَحْدَةِ) e’s-selâmetu fî’l-vahde(ti), “Esenlik yalnızlıktadır”: Kaynağını tespit edemediğimiz bu mesel *Gülşen-i Şu’arâ*’da ve *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*’da ikişer defa geçmektedir.

“Tarzi: Vücûd-ı cûdında kâbiliyyetde eser peydâ ve nâsiye-i hünermende ma’ârif hüveydâ olmagın E’s-selâmet[i] fî’l-vahde[t] fehvâsınca kesretten firâr birle dünyâ-yı gaddâr-ı bî-bekâda ferîd-i rûzgâr ve vâhid-i esrâr olmak ricâsıyla hoş-bû vü tebâr ve hidmet-i peder-i büzürgvârından dûr ü mehcûr düşüp” (Solmaz, 2018: 211)

“Emânî: ...Ba’dehu e’s-selâmetü fî’l-vahdeti diyüp ihtiyâr-ı ‘uzlet ve Selânik’de kabûl-i tevliyet eyledi. Egerçi pîrâne-ser idi ammâ püserler ile ‘ışk-bâzlıkda cevânlardan berter idi.” (Âşık Çelebi, 2018: 147)

2.1.9. (السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ) es-sultânü zillu’l-lâhi fî’l-arz, “Padişah Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir”: *Mecma’u’l-Emsâl*’da (السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ) lafzıyla yer alan bu meselin Latîfî, (Canım, 2000: 107) Âşık Çelebi (2018: 107) ve Hasan Çelebi (2017: 78) tezkirelerde birer defa geçtiği görülmüştür.

“Mesnevî li-muharririhî:

Elâ ey pâdşâh-ı dâd-güster

Benüm feryâdum işit dâd göster

N’ola ahvâlüm itsem kapuna arz

Ki es-sultânü zillu’l-lâhi fî’l-arz” (Âşık Çelebi, 2018: 107)

2.1.10. (شَرَفُ الْمَكَانِ بِالْمَكِينِ) şerefu’l-mekâni bi’l-mekîn, “Bir yerin itibarı orada oturan kişiler sayesinde.”: Kaynağını tespit edemediğimiz bu meselin ilk defa Latîfî tezkiresinin mukaddime bölümünde (Canım, 2000: 107) geçtiği, daha sonra Âşık Çelebi tezkiresinde üç defa (2018: 70, 313, 329) tekrarlandığı görülmüştür.

“Egerçi bu kâ’ide minvâlince nice vazî’un şerîf üzerine tekaddümi lâzım gelir. Ammâ bu mukaddime uslûbınca ve nükte-i şerf المكان بالمكين mûcibince ‘inde’l-’irfân ma’zûr u makbûldür.” (Canım, 2000: 107)

“Latîfî: ... Ekser-i şu’arâyı yirinden yurdından idüp çeke çevire döge döge dir dimez Kastamonili itmişdür, hîç bilmem ne fikr itmişdür. Biz bildüğümüz budur ki şerefü’l-mekâni bi’l-mekâni iştmedük ki şerefü’l-mekâni bi’l-mekâni ola.” (Âşık Çelebi, 2018: 313)

2.1.11. (الشُّعْرَاءُ أَمْرَاءُ الْكَلَامِ) eş-şu’arâ’u umerâ’u’l-keâm: (el-Askerî, y.y.: 1/535; el-Meydânî, 1995: 1/354) “Şairler sözün sultanıdır.” anlamında olan bu mesel Heşt-Bihişt’te (Sehî Beg, 2017: 4) ve Latîfî tezkiresinde (Canım, 2000: 75) geçmektedir.

“Ana binâ’en zümre-i şu’arâ ve fırka-i fusahâ imtiyâz bulup eş-şu’arâ’u umerâ’u’l-keâm olduğu haysiyyetiyle şî’r ilhâm ve şâ’ir huçeste-fercâm olup bu tabakadan mertebe-i vilâyete ve derece-i sa’âdete yitişmiş ‘azîzler çokdur.” (Sehî Beg, 2017: 4)

2.1.12. (الغَرِيقُ فِي الْمَاءِ يَتَشَبَّهُ بِكُلِّ حَشِيشٍ) el-garîku fi’l-mâ’i yeteşebbesu bi-kulli haşîş: Suda boğulan kuru otlağa sarılır:

Bir başka ifadeyle “Denize düşen yılanı sarılır.” manasında olup Arapça mesel kaynaklarında (A. el-Hâşimî, y.y.: 116; E. el-Hâşimî, 2002: 345) “Boğulan bulduğu her şeye sarılır.” anlamındaki (الغَرِيقُ بِمَا يَجِدُ يَتَّعَلَقُ el-garîku bi-mâ yecidu yeta’allak) lafzıyla yer alan bu mesel Âşık Çelebi (2018: 419) ve Hasan Çelebi (2017: 149) tezkirelerinde birer defa kullanılmıştır.

“Sürûrî Çelebi: merhûm ke’l-garîki fi’l-mâ’i yeteşebbesu bi-kulli haşîşin mûcibince her kimden istimdâd itdiyse reh-nümâ olmadı ve her kime derdin agladıysa murâd bulmadı.” (Âşık Çelebi, 2018: 419)

2.1.13. (كُلُّ سِرٍّ جَاوَزَ الْاِثْنَيْنِ شَاعٍ) (El-Meydânî, 1995: 1/511) kullu sirrin câveze’l-’isneyni şâ’: “İki kişiyi aşan her sır yayılır.” anlamına gelen bu mesel, Latîfî (Canım, 2000: 439) ve Hasan Çelebi (2017: 640) tezkirelerinde birer defa destekleyici mahiyette geçmektedir.

“... Bu beyt-i meşhûrdur ki merhûm İbrahim paşa hakkında sudûr idüp illerde bu beyt-i dahl-âmîz meşhur ve dillerde mezkûr oldı. كل سر جاوز الاثنتين شاع mûcibince efvâh u elsineye düşüp ‘âlemde şuyû’ u şöhret buldı.” (Canım, 2000: 439)

2.1.14. (كُلُّ شَيْءٍ يَرْجِعُ إِلَى أَصْلِهِ) Kullu şey’in yerci’u ilâ aslih, “Her şey aslına döner”:

Kaynağını tespit edemediğimiz⁴ bu mesele taramalarımızda ikisi Gülşen-i Şu’arâ’da (Solmaz, 2018: 119, 146) ve altısı Meşâ’irü’ş-Şu’arâ’da (Âşık Çelebi, 2018: 321, 386, 452, 481, 498, 606) olmak üzere sekiz defa rastladık.

“Merhûm ‘Abdü’l-’azîz Çelebi Magnisa’ya ve Tire’ye ve Ankara’ya kâdî olduktan sonra Zîrek-zâde’nün devri döner, anun dahı lâşesine gurâb-ı ‘azl konar. Yine bunlar kullu şey’in yerci’u ilâ aslihi mûcibince asullarına rücû’ iderler, müderris olup yine tedrîs ü ifâdeye şürû’ iderler.” (Âşık Çelebi, 2018: 452)

2.1.15. (مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُ مَا لَا يَغْنِيهِ) min husni islâmi’l-mer’i terku mâ lâ ya’nih: (el-Meydânî, 1995: 2/317) “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri bırakması Müslümanlığının güzelliğindedir.” anlamında olup hadis kaynaklı bu meselin Latîfî (Canım, 2000: 410) ve Hasan Çelebi (2017: 601) tezkirelerinde yer aldığı görülmüştür.

⁴ Bu meselin, İmam Şâfî’ye ait

إِيَّاكَ تَجْنِي سَكْرًا مِنْ حَنْطَلٍ

فَالشَّيْءُ يَرْجِعُ بِالْمَذَاقِ لِأَصْلِهِ beytinden doğduğunu tahmin etmekteyiz.

“Gazâlî: ... Lâkin gâyetde gâlîz ü fâhiş fahşiyât ve fevâhiş ü hezeliyyât kısmından olduğu bâ'isden *من حسن إسلام المرء ترك ما لا يعنيه* *fehvâsınca istimâ' isgâsından tîbâ' ictinâb u firâr ider.*” (Canım, 2000: 410)

2.1.16. (*مِنْ عَجَائِبِ الْحَالِ أَعْمَشُ كَحَالٍ*) *min 'acâ'ibi'l-hâl(i) a'meşu kehhâl(un)*, “Az gören birinin sürmecilik yapması tuhaf durumlardan biridir.”

“Kendisi muhtâc-ı himmet bir dede! Nerde kaldı gayrıya himmet ede?” (Yazıcı, 2003: 293) atasözünün anlamını karşılayan ve Âşık Çelebi (2018: 612) tezkiresinde bu lafızla, Hasan Çelebi (2017: 482) tezkiresinde (*من أعجب الأحوال أعمش كحالٍ* *min a'cebe'l-ahvâl a'meşun kehhâl*) lafzıyla Şeyhi'nin hayatı anlatılırken yer verilen bu meselin kaynaklarda (el-Havârizmî, 2003: 253; el-Meydânî, 1995: 2/329) (*مَنْ الْعَجَائِبِ أَعْمَشُ كَحَالٍ*) *mine'l-'acâ'ibi a'meşu kehhâl*) lafzıyla yer aldığı tespit edilmiştir.

“Şeyhî: ... Goncenün ekhelinden nîş- i hârla kasd-ı fâsd eylese gözine jâleden su inmezdi ammâ *min 'acâ'ibi'l-hâl a'meş kehhâl* hasb-i hâli olup kendü remed-i dâ'ime mübtelâ ve za'f- ı basar gözlerinde âşkârâ idi.” (Âşık Çelebi, 2018: 612)

2.1.17. (*مَنْ صَنَّفَ فَقَدْ اسْتَهْدَفَ*) *Men sannefe fe-kadi's-tuhdife*, “Telif eden hedef alınır”: İlk defa *Heşt-Bihişt*'in mukaddime bölümünde (Sehî Beg, 2017: 6) geçen bu meselin Beyânî'nin tezkiresinde (2017: 170) bir kez *Künhü'l-Ahbâr*'da (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2017: 202, 253) iki kez Latîfî'den söz edilirken kullanıldığı görülmektedir.

“Fuzalâ-yı 'âli-şân ve bülegâ-yı me'âlî-nişân kelâmı mukâbelesinde ‘arz-ı fezâyil idüp bu muhaddirenün tasnîfine şürû' itmek *men sannefe fe-kad [istehdef]* fehvâsı mücibince kişi kendüyi yalın kılıca karşı kalkan ve çarh oklarına sînesin nişân itmekdür.” (Sehî Beg, 2017: 6)

“Vatanın ve yirin bilmediği şu'arâyı Kastamonıya nisbet eylemişdür diyü zurefâ kitâbının nâmını Kastamonı-nâme dimişdür. Lâkin tahrîr ü inşâsı semtten hâric olup medhül olacak kadar degüldür. (*من صنف فقد استهدف*) *fehvâsıyla hiç kimesne dihâllerün dahinden hulâsâ mecâl yokdur.*” (Beyânî, 2017: 170)

2.1.18. (*مَنْ يَسْمَعُ يَخْلُ*) *men yesma' yahal*, “İşiten bozular” : Arapça mesel kaynaklarında (el-Askerî, y.y.: 2/263; El-Meydânî, 1995: 2/300; İbn Sellâm, 1980, ss. 1/54-55) “İnsanların kusurlarından ve hoş olmayan davranışlarından haberdar olan kimse onlardan nefret eder” anlamında olan bir ifadeyle açıklanan bu mesel üçü Latîfî tezkiresinde (Canım, 2000, ss. 178, 219, 343) birisi Ahdî tezkiresinde (Solmaz, 2018: 225) olmak üzere dört defa tekrarlanmıştır. Onlardan biri şu şekildedir:

“Padişâha hîn-i terbiye ve zaman-ı medhde [selb f ü kadh itdiler. Lâcerem pâdişâh dahî *مَنْ يَسْمَعُ يَخْلُ* iktizâsınca dûn-ı nazar ile himmetin pest idüp mezkûrî hoş görmedi ve cevâyiz ü 'atâyadan nesne vermedi.” (Canım, 2000: 343)

2.1.19. (*النَّاسُ عَلَى دِينِ مُلُوكِهِمْ*) *en-nâsu 'alâ dîni mulûkihim*: (el-Meydânî, 1995: 1/310) “Halk hükümdarlarının dini üzerinedir” anlamındaki bu mesel Latîfî (Canım, 2000: 149), Âşık Çelebi (2018: 699) ve Beyânî (2017: 19) tarafından birer kez kullanılmıştır.

“Hazret-i Sultân Selîm: ... ve kendüler dahi tâlib-i fazl u hüner ve râgıb merd-i sâhib-güher olmağın *النَّاسُ عَلَى دِينِ مُلُوكِهِمْ* muktezasınca her fennün ferîdi ve vahîdi ol Hazrete 'arz-ı hüner ve ızhâr-ı güher iderdi” (Canım, 2000: 149)

2.1.20. (*الهِزْلُ فِي الْكَلَامِ كَالْمُح فِي الطَّعَامِ*) *El-hezeli fi'l-keâm(i) ke'l-milhi fi't-ta'âm(i)*: (İbnu'l-Hatîb, 2002: 326) “Kelamda hezel yemekteki tuz gibidir” anlamında olan bu atasözü Latîfî

⁵ Bu kelimenin “sebb” şeklinde okunması gerektiğini düşünmekteyiz.

Tezkiresi'nde tamamen geçerken *Künhü'l-Ahbâr*'da sadece *ke'l-milhi fi't-ta'âm* kısmına bir teşbih unsuru olarak yer verildiği görülmüştür.

“Bu cümle mü'ellefât u musannefâtı cem' itdükde her birinün hûb matla'larından ve mergûb makta'larından... ve nâfi' rubâ'ileriyle nâzûk mutâyebelerinden (*الغزل في الكلام كالمح في الطعام*) iktizâsınca şu'arânun câ-be-câ birbiriyle vâki' olan latîf mülâtefelerinden bu tezkireye tahrîr ü tastîr idüp ...” (Canım, 2000: 106)

“Hattâ Ebu'l-feth-i kâmkârın meclis-i huld-iştihârına dâhil olup her zamân nedmân u musâhabetinden mahzûz olmagın ansuz olan meclisi ta'âm-ı bî-nemek 'add iderler idi. Şîrîn sözlerini iştüdükçe ni'met-i musâhabetini (*كالمح في الطعام*) medh ve nice evsâf-ı bî-hicâb ile mezbûri sitâyîş iderler idi.” (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2017: 63)

2.1.21. (*الْوَلَدُ سِرُّ أَبِيهِ*) *el-veledü sirru ebîh*, (el-Himsî, 1905: 1/306) “Çocuk babasının sırrıdır”:

XVI. yüzyıl tezkirelerinin hepsinde yer alan bu mesel, Arapça olarak *Heşt-Bihişt*'te (1), (Sehî Beg, 2017: 45) Latîfî tezkiresinde (1), (Canım, 2000: 115) *Gülşen-i Şu'arâ*'da (7), (Solmaz, 2018: 84, 88, 134, 221, 225, 230, 237) *Meşâ'irü's-Şu'arâ*'da (4), (Âşık Çelebi, 2018: 400, 587, 593, 638) Hasan Çelebi tezkiresinde (5), (2017: 188, 327, 689, 754, 836) Beyânî tezkiresinde (1) (2017: 155) ve *Künhü'l-Ahbâr*'da (1) (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2017: 190) toplam 20 defa kullanılarak en çok kullanılan mesel olmuştur.

“Mevlânâ Ebü'l-Fazl Çelebi: ...Mevlânâ Şeyh İdrîs oğludur ki sultân-ı sâhib-kırân hazretlerine defterdâr olmuşdur. Tahallusı Fazl diyübdür. Fazl u kemâl ile memlû envâ'-ı ma'ârifle toptolu eş'âr u inşâ tufeyli güşâde-dil *el-veledü sirri ebîhi* makûlesinden fasîh u belîg mevlevîyyet derecesin bulmuş. ” (Sehî Beg, 2017: 45)

“Ahmed Beg :... olan İskender Paşa'nun oğludur. *Elveledü sirri ebîhi* muktezâsınca fâris-i meydân-ı şecâ'at ve mükemmel-i fazîlet ve derk-i firâsetle sâhib-derâset ve tâli'-i hümayûn ve ikbâl-i rûz eżzun ile sultân-ı cihân-gîr ve hâkân-ı bî-nazîr paşaları silkinde şümâr ve altun başlu sancak ile kâmkâr ve sâ'ir akrân içinde 'adâletle nâmdâr.” (Solmaz, 2018: 84)

Bunun dışında, aşağıda görüleceği üzere, bu meselin Âşık Çelebi'nin tezkiresinde bir defa Türkçeye çevrilerek yer aldığı görülmüştür:

“Ubeydî Çelebi: ... Nebî Dede dimekle ma'rûf bir şeyh-i 'azîze ferzend-i hayrî'l-halef ve çerâğ-ı hânedândur. Beyt:

Veled sirri olur çünkü ebinün

N'ola dinse ana sirri Nebinün” (Âşık Çelebi, 2018: 455)

2.2. Tek Tezkirede Yer Alan Meseller

2.2.1. Latîfî Tezkiresi

2.2.1.1. (*أَلَدُ الْكَلَامِ أَوْجَزُهُ*) *elezzu'l-keîâmî evcezuh*, “Sözün en güzeli veciz olanıdır.”: Kaynaklarda *أَوْفَى الْقَوْلِ أَوْجَزُهُ* (sözün en mükemmelî veciz olanıdır) (el-Askerî, y.y.: 1/494) ve *أَزْهَرُ الْقَوْلِ أَوْجَزُهُ* (sözün en parlağı veciz olanıdır) (el-İsbehânî, 1987: 417) şekillerinde geçen bu mesel tezkirede Mu'îdî'nin hayat hikâyesinden söz edilirken şöyle geçmektedir:

“Egerçi vüfûr-ı îcâd ve kesret-i îrâdla cevdet-i tab'ına teslîm iderler lâkin husûs-ı te'lifâtı itnâb u iksâra düşürmüş makûle-i pûr-güydur dirler. Tahrîr ü te'lif itdüğü dîvân-ı selâse ve resâyl-i seb'adan *أَلَدُ الْكَلَامِ أَوْجَزُهُ* muktezâsınca bir münakkahca dîvân ve nazm-ı pâk ile bir dâstân evlâ ve efdal idi dimişler.” (Canım, 2000: 502)

2.2.1.2. (بَلَاءُ الْإِنْسَانِ مِنَ اللِّسَانِ) *Belâ'u'l-insân(i) mine'l-lisân(i)*, (Şeyho, 1913: 2/67) “İnsanın belası dili yüzündendir.”: Hz. Alî’ye nispet edilen hikmetli sözlerden biri olup zamanla insanlar arasında yaygınlaşarak mesel özelliğini kazanan bu sözün tezkirede Figânî hakkında bilgi verilirken kullanıldığı görülmektedir:

“...*Bu beyt-i meşhûrdur ki merhûm İbrâhîm Paşa hakkında sudûr idüp illerde bu beyt-i dahl-âmîz meşhûr ve dillerde mezkûr oldı. سِرِّ جَاوَزَ الْإِثْنَيْنِ شَاعَ efvâh u elsineye düşüp ‘âlemde şüyü’ u şöhret buldı. Âkıbet kemâli zevâline sebep olup بَلَاءُ الْإِنْسَانِ مِنَ اللِّسَانِ fehvâsınca zebân ki şekl-i ziyândur dili iledüp mansûr-vâr berdâr itdiler.*” (Canım, 2000: 439)

2.2.1.3. (الْحَسُودُ لَا يَسُودُ) *el-hasûd(u) lâ yesûd(u)*, (el-Meydânî, 1995: 1/230) “Kıskanan kişi muvaffak olmaz.”: Başkalarını kıskananlar hiçbir zaman mutlu ve başarılı olamaz anlamında kullanılan bu mesel, tezkirenin dibacesinde *sıfât-ı ehl-i hased* ve *ahvâl-i erbâb-ı bugz* başlığı altında şahit göstermek amacıyla yer almaktadır.

“*Husûsan zamânede ebnâ-yı hıkd u hased ve bedbîn ü bedpesend gâyetde bîhadd ve nihâyetde bî ‘adeddür. Her birinin safha-i hâlinde الْحَسُودُ لَا يَسُودُ nüktesi mersûm ve nâme-i a’ mâlleri ve ef’âlleri erkâm-ı bugz u buhl ile merkûmdur.*” (Canım, 2000: 90-91)

2.2.1.4. (الْحَيَاءُ يَمْنَعُ الرِّزْقَ) *el-hayâ’u yemne’u’r-rizk*, (El-Meydânî 1995: 1/230) “Utanmak rızka mani olur.”: Günümüz Türkçesindeki “Utananın oğlu, kızı olmamış.” (Beyzadeoğlu, 2005: 32) atasözünü karşılayan bu mesel, Güvâhî ile meşhur bir zatın hakkında bilgi verilirken şöyle geçmektedir:

“*Bu birkaç beyt dahi nükte-i المرام يحصل الرزق الإبرام يمنع الحياء mefhûmınca risâle-i merkûmundandır.*” (Canım, 2000: 472)

2.2.1.5. (دَوْلَةُ الْأَرْدَالِ أَفَّةُ الرِّجَالِ) *devletu’l-erzâl(i) âfetu’r-ricâl(i)*, (Şeyho, 1913: 2/68) “Rezil kimselerin devleti adamların belası.”: Hz. Alî’ye ait olup zamanla yaygınlaşarak mesel özelliğini kazanan bu mesel tezkirenin hatime bölümünde şöyle geçmektedir:

“*Zîrâ zamânemüz câhil zamânı ve ehrimen ü erâzil devrânı meyl ü ragbet ziyet ü zahârifedür ne fazl u ma’arife. Mûcib-i ‘illet budur ki دولة الأردال أفّة الرجال ibtigâ ve iktizâsınca menâzil-i e’âlî ve ahyâra erâzil ü eşrâr füssâk u füccâr geldi.*” (Canım, 2000: 581)

2.2.1.6. (الْعَبْدُ يَدْبِرُ وَاللَّهُ يَقْدِرُ) *el-’abdu yudebbir(u) ve’llâhu yukaddir(u)*, “Kul tedbir eder, Allah takdir eder.”: Kaynağını tespit edemediğimiz bu mesel Tâcî’nin hayat hikâyesi anlatılırken şu şekilde kullanılmıştır:

“*Bu mefhûmı müs’ir bu matla’ ana isnâd olunur. Matla’:*

*Başta varmaz kimsenün işi dilâ tedbîr ile
Ol muvâfık ola evvelde meger takdîr ile”* (Canım, 2000: 199)

2.2.1.7. (عَيْشُ الْمَرِيضِ نَزْعُ الرُّوحِ) *‘ayşu’l-merîzi nez’u’r-rûh*, “Hastanın hayatı ruhunun can çekişmesidir.”: Kaynağına ulaşamadığımız ve hastanın hayatının çok zor olduğunu ifade etmek için kullanılan bu mesel Vasfî’nin hayat hikâyesi ele alınırken şöyle geçmektedir:

“*Merhûm hâl-i hayâtında gâyetde za’îf-endâm ve ‘arz-ı marazdan her zamân mübtelâ-yı emrâz u eskâm ve behre-i sıhhatden bî-nasîb ü nâkâm idi. ... عَيْشُ الْمَرِيضِ نَزْعُ الرُّوحِ mezhûmınca hayatından memâtin tercih ederdî ve fevt oldı diyü iki günde bir der-i devlete mevte haberi giderdi.*” (Canım, 2000: 564)

2.2.1.8. (قُلُوبُ الْأَحْرَارِ قُبُورُ الْأَسْرَارِ) *kulûbu 'l-ahrâr(i) kubûru 'l-esrâr(i)* (El-Havârizmî, 2003: 1/120): “Hür kişilerin kalpleri sırların mezarıdır.” anlamına gelen bu mesel Amasyalı Hızrî’den söz edilirken şöyle yer alır:

“*فَهْوَسِيْنَ فِي قُلُوبِ الْأَحْرَارِ قُبُورُ الْأَسْرَارِ* *fehvâsınca uli 'l-elbâba ketm-i râz ve menâfi 'i setr-i sirr-ı niyâz beyânında bu birkaç ebyât-ı hayat-me 'âb anun Âb-ı hayât nâm kitâbındandır.*” (Canım, 2000: 247)

2.2.1.9. (لَا فَكْرَ أَشَدُّ مِنَ الْجَهْلِ) *lâ fakra eşeddu mine 'l-cehl*, (ez-Zemahşerî, 1992: 3/451) “Cehaletten daha şiddetli fakirlik yoktur.”: Hadis kaynaklı olup zamanla mesel özelliğini kazanan bu mesel tezkirede şu şekilde geçmektedir:

“*Ve şol ki libâs-ı fazl u 'irfân ve siyâb-ı ma 'ârif ü hakikat-ı insândan 'ûr u 'üryândur hezârân siyâb-ı mülevven ile müzeyyen olsa behâyim-i hâyim ile yeksândur ve ne kadar mâl-ı vâfiri ve câme-i fâhri olsa لا فِكْرَ أَشَدُّ مِنَ الْجَهْلِ* *iktizasınca 'inde 'l-irfân müflis ü bî-kes ve dûn u ahasstur. Mâl ü mansıbı ana fazl virmez ve câh u celâli pâye-i ma 'rifetün kem-pâyesine irmez. Kt'a:*

*Cehle benzer cihânda fakr olmaz
Katı yohsul cihânda câhildür*” (Canım, 2000: 99)

2.2.1.10. (لِكُلِّ جَدِيدٍ لَذَّةٌ) *li-kulli cedîdin lezze(tun)* (El-Meydânî, 1995: 2/251): “Her yeninin tadı vardır.” manasındaki bu mesel, tezkirede Şeyhi hakkında bilgi verilirken şöyle geçmektedir:

“*Eş 'ârî dahî mahall-i medhdür ne sezâ-yı [selb] ü kadhdür amma لِكُلِّ جَدِيدٍ لَذَّةٌ* *fehvâsınca her zamânda ki bir nev-peydâ zuhûr ide esnâ-i nâsda mer î ve mergûb olup köhneler kadr ü rağbetden düşer.*” (Canım, 2000: 341)

2.2.1.11. (مُجَالَسَةُ الْأَحْدَاثِ مُفْسِدَةٌ الدِّينِ) *mucâlesetu 'l-ahdâsi mefsedetü 'd-dîn*, “Çocuklarla oturup kalkmak dini bozar.”:

“*Rıyâzî-i Üskübî: ... tebâdür iden budur ki muşârun-ileyhün ekser mu 'âmele ve musâhabeti nev-hâste ve nev-heves civânlar ile olmagın مُجَالَسَةُ الْأَحْدَاثِ مُفْسِدَةٌ الدِّينِ muktezasınca anlarun meyl ü hevâsına kemâl-i ittibâ' u inkıyâd itmekle dimâğ-ı zühd ü salâh u felâhın fenâ ve fesâda ve hürmen-ı fevz ü felâhın ilhâd u ifsâda virmiş idi.*” (Canım, 2000: 284)

2.2.1.12. (مَنْ صَمَتَ نَجَا) *men samete necâ* (El-Meydânî, 1995: 2/448): “Susan kurtulur.” anlamındaki bu mesel tezkirede iki defa (Canım, 2000: 358, 588) geçmiştir. Bunlardan biri şöyledir:

“*Saffî: ... bakiyye-i 'ömrünü samt u sükûn ile geçürdi. Ya 'nî مَنْ صَمَتَ نَجَا* *ile hemvâre 'âmil olup tefekkürî pîşe ve ahvâl-i 'ukbâyı endişe idindi.*” (Canım, 2000: 358)

2.2.1.13. (نِعْمَ الْأَنْبِيَاءُ الْكُتَابُ النَّفْسِ) *ni 'me 'l-enîs(u) el-kitâbu 'n-nefis(u)*, “En iyi dost değerli kitaptır”: Kaynaklarda (A. el-Hâşimî, y.y.: 1/343) “الكتاب نعم النفس” şeklinde geçen bu mesel tezkirenin sebab-i telif bölümünde şu şekilde kullanılmıştır:

“*نِعْمَ الْأَنْبِيَاءُ الْكُتَابُ النَّفْسِ* *mefhûmınca fuzalâ-yı selefün mü 'ellefâtın elîf-i cân ve musannafâtın enîs-i cinân idinüp bu şiir-i şîrîni hasb-i hâl ü dilde makâl idinmişdüm.*” (Canım, 2000: 86)

2.2.1.14. (الْوَحْدَةُ خَيْرٌ مِنْ جَلِيسِ السُّوءِ) *el-vahdetu hayrun min celisi 's-sû'* (İbn Sellâm, 1980: 2/330): “Yalnızlık kötü arkadaştan daha hayırlıdır.” manasındaki bu mesel tezkirenin sebab-i telif bölümünde şu şekilde kullanılmıştır:

“Lâcerem الوحدة خير من جليس السوء *mazmûnınca televvüs-i ‘alâyık-ı halâyıkdan el yuyup ve pâ-yı ihtilât u irtibâtı zeyl-i ferâgat ü iltivâya çeküp künc-i ‘uzlet ve kûşe-i ferâg intihâb u ihtiyâr itmişdüm.*” (Canım, 2000: 86)

2.2.2. Ahdî'nin Gülşen-i Şu'râ'sı:

2.2.2.1. (خَيْرُ الطَّعَامِ مَا حَضَرَ) *Hayru't-ta'âmi mâ hadar*, “Yemeğin en hayırlısı hazır olandır.”

Kaynağına ulaşamadığımız bu mesel tezkirede Şerîfi mahlaslı şairin şiirlerine örnek olarak verilen şu beyitte yer almaktadır:

“Ni'met-i vasla el irmezse yiter hûn-ı ciger
Ey gönül ma'zûr tut *hayru't-ta'âmi mâ hadar*” (Solmaz, 2018: 194)

2.2.2.2. (الْعُذْرُ مَقْبُولٌ عِنْدَ الْكِرَامِ) *el-'özü makbûlun 'inde'l-kirâm*, “Özür büyüklerin indinde kabul edilir.”: Hz. Ali'ye nispet edilen “وَالْعُذْرُ عِنْدَ كِرَامِ النَّاسِ مَقْبُولٌ” mısraından kaynaklanan bu mesel tezkirede Ca'fer Çelebi'nin hayat hikâyesinden söz edilirken şöyle geçmektedir:

“Elân İstanbul kâdîsi olan Kâdî-zâde Efendi'nün dânnişmendidir. Mezkûra 'arz-ı hudmetin tevfiz itmişler imiş. Bir nice günden sonra ol hudmetden 'azl olmuş. Hasb-i hâli bir kıt'a-i bî-misâle nazm kılmış zikr olunur... Ol esnâda bir mikdâr zamân mezkûr efendisünün hudmetlerine varmadığına binâen *El 'özü makbûlün 'inde'l-kirâmi* fehvasıyla bir kıt'a-ı garrâyı terkîm ü imlâ itmiş...” (Solmaz, 2018: 132)

2.2.2.3. (الْغَرِيبُ كَالْأَعْمَى) *el-garîbu ke'l-a'mâ*, “Garip kör gibidir.”

Kaynağına ulaşamadığımız bu mesel tezkirede Emrî Çelebi isimli şairin şiirlerinden örnek verilen şu beyitte geçmektedir:

“Garîb geldi çemen-zâre zi-kes sehlâ
Yüzün görmedi *el-garîbü ke'l-a'mâ*” (Solmaz, 2018: 101)

2.2.2.4. (الْقَنَاعَةُ كَنْزٌ لَا يَفْنَى) *el-kanâ'atu kenzun lâ yefnâ*, “Kanaat, tükenmez bir hazinedir.”

Kaynaklarda (el-Endülisî, y.y.: 3/14; el-İsbehânî, 1987: 124) “الْقَنَاعَةُ مَالٌ لَا يَفْنَى” lafzıyla kaydedilen bu hadis kaynaklı mesel tezkirede iki kez (Solmaz, 2018: 108, 255) kullanılmıştır. Bunlardan biri şöyledir:

“Mezkûr Kudsi şehri mezkûrda anlarının cem'i-i mühimmât-ı erkânına ve umûr-ı 'âlî-şânına kâtib-i divân olmuş. Ol arz-ı mukaddeslerde tavattun itmişler. *El-kanâ'atü kenzun lâ [yufnâ]* mücibince künc-i kanâ'atde câme-i tevekküle dâmen-i himmetin çeküp dünyâ-yı dîn için minnet-i dânan çekmeden berî ve bunun gibi nesnelere geridür.” (Solmaz, 2018: 255)

2.2.3. Âşık Çelebi'nin Meşâ'irü's-Şu'arâ'sı:

2.2.3.1. (أَخْرَجَ الدَّوَاءَ الْكَيَّ) *âhiru'd-devâ'i'l-keyy(u)* (el-Askerî, y.y.: 1/97): “En son çare dağlamadır.” anlamındaki bu mesel Yavuz Sultan Selim'den söz edilirken şöyle geçmiştir:

“Ve kesb-i fazlda meh gibi giceler çerâğın sabâha çıkaranları seher gün gibi hil'at-ı zerrîn ve tâc-ı gevher-âğîn ihsânıyla hande-rû iderdi. Âhâd-ı nâsdan bir zahm-hürde-i tîg-i sitem yogdı ki cemî-i 'âlemden nevmîd olup âhiru *âhiri'd-devâ'i'l-keyyu* diyü ol Keykubâd-nihâdun dârü's-şifâ-yı âstânına varup çâk-i dil-i pür-rîşin şerh ide.” (Âşık Çelebi, 2018: 92)

2.2.3.2. (إِذَا جَاءَ الْقَضَاءُ عَمِيَ الْبَصَرُ) *izâ câe'l-kazâ'(u) 'amye'l-basar(u)* (el-Yevsî, 1981: 1/75): “Kaza geldiğinde göz kör olur.” anlamına gelen bu mesel Selîki hakkında bilgi verilirken şöyle geçmektedir:

“Li-muharririhî:

Kâzî olmuşdur Selikî n'ola a'mâ olsa ger

Çün dimişlerdür *izâ câe'l-kazâ 'amye'l-basar*” (Âşık Çelebi, 2018: 435)

2.2.3.3 (البَادِي أَظْلَمَ) *el-bâdî ezlem(u)*, (el-Askerî, y.y.: 1/230; E. el-Hâşimî, 2002: 1/82) “(Kötülügü) başlatan daha zalimdir (suçludur).”: Kötülüğün kötülükle karşılandığı zaman kullanılan bu mesel tezkirede şöyle kullanılmaktadır:

“Hayâlî-i Ma'rûf: ... Yahyâ Beg husûsında dahî mecbûrdur ve dahî lâzım geldiği cihetden ma'zûrdur. Hakkâ ki Hayâlî Beg ol hicvlerde mazlûmdur, *el-bâdî ezlem* idüğü ehl-i hakka ve erbâb-ı insâfa ma'lûmdur. Yahyâ Beg'e Hayâlî Beg'ün agzı dili tokunmaz iken Yahyâ Beg Van seferi esnâsında merhûm pâdşâha bir kasîde ithâf idüp... Hayâlî'ye mezemmeti telmîh ü telvîh itdi.” (Âşık Çelebi, 2018: 657)

2.2.3.4. (الاعْتِرَافُ يَزُولُ بِهِ الْاِقْتِرَافُ) *el-i'tirâf(u) yezûlu bihi'l-iktirâf(u)*, “İtiraf etmek kabahati giderir.”: Arapça mesellerle ilgili kaynaklarda (el-Endülisî, y.y.: 3/14; el-Mâverdî, 1999: 130; el-Meydânî, 1995: 2/31) aynı anlamda olan الاعْتِرَافُ يَهْدِمُ الْاِقْتِرَافُ şeklinde yer alan bu meselin Sultan Selîm'den söz edilirken şu şekilde geçtiği görülmüştür:

“*El-i'tirâfu yezûlu bihi'l-iktirâfu* mûcibince ri'âyet-i âdâb-ı edâ-yı du'â muhâl ve ta'dâd-ı a'dâd-ı medh ü senâsı hâric-i mecâldür.” (Âşık Çelebi, 2018: 87)

2.2.3.5. (أَنْ تَسْمَعَ بِالْمُعِيدِي خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ) *en tesme'a bi'l-Mu'adiyyi hayrun min en terâh*, (el-Askerî, y.y.: 1/266; İbn Sellâm, 1980: 98) “Mu'aydî hakkında anlatılanları dinlemen, onu görmenden daha hayırlıdır.”: Bir başka deyişle “Davulun sesi uzaktan hoş gelir.” (Yazıcı, 2003: 267) manasında kullanılan bu mesel tezkirede Sıdkî mahlaslı şair hakkında bilgi verilirken geçmektedir:

“Bunlar cümlesi Monlâ Lutfî-i merhûmun Monlâ 'İzârî Çeng-i hutâyî didüğü gibidir. 'Arab lisânınca *en [tesme'a 'l-Mu'îdî] hayrun min en terâh* demekden ta'bîrdür; hep bunlar bî-çâşnî halvâ ve ism-i bî- müsememâ kısmındandır hele gedüğü hâlî kalmasun.” (Âşık Çelebi, 2018: 564)

2.2.3.6. (خَيْرُ الْبِرِّ عَاجِلُهُ) (El-Mehdî, 2009: 2/304) *Hayru'l-birri 'âciluh(u)*: “İyiliğin en hayırlısı erken yapılıdır.” anlamına gelen bu mesel tezkirede Gubârî hakkında bilgi verilirken şöyle geçmektedir:

“... andan sonra tarîk-i haccda kazâ-yı mahmel-i Şâmî ile teşrîf buyurup *hayru'l-birri 'âciluhu* mûcibince lutf-ı 'âcilden ceyb ü giribânın dâg-ı fenâdan bedel dînâr-ı surhla toldurup ve feyz-i âcilden mâdâm ki sâkin-i beytü'l-harâm ve 'âkif-i emâkin-i Medîne-i 'aleyhi's-selâm ola...” (Âşık Çelebi, 2018: 680-681)

2.2.3.7 (ضَرْبُ الْحَبِيبِ زَيْبٌ) *darbu'l-habîb(i) zebîb(un)*, “Sevgilin vurması kuru üzüm gibidir”: Kaynağını tespit edemediğimiz ve “Sevgilinin vurduğu yerde gül biter.” manasında kullanılan bu mesel tezkirede Livâyî mahlaslı şair hakkında bilgi verilirken şöyle geçmektedir:

“Be-her hâl bir yılda iki yılda bir bîmâr-hâne kayyumına buluşur *darbu'l-habîb zebîb* diyü leti lût bilür ve [külli] dâhilin yenfa' diyü ihtikândan çekmez zor.” (Âşık Çelebi, 2018: 315)

2.2.3.8. (الْعَارِفُ يَكْفِيهِ الْإِشَارَةُ) *el-'ârifu yekfîhi'l-işâra*, “Arife işaret yeter.”: Günümüz Türkçesinde “Arife tarif gerekmez” (Beyzadeoğlu, 2005: 25) şeklinde kullanılıp büyük ihtimal mesel kaynaklarında (el-Meydânî, 1995: 1/230) الْحُرُّ يَكْفِيهِ الْإِشَارَةُ şeklinde rastlanan meselden türetilen bu mesel tezkirede Helâkî mahlaslı şair hakkında bilgi verilirken şöyle geçmektedir:

“Gözlerinde za’f-ı basar ve kuvvet-i bâsırasında mahallün fih nazar olduğu sebebden Monlâ Helâkî’yi erbâb-ı nazar bir bakımda Selmân-ı Sâvecî’ye benzedürler ve bâdî nazarda ‘Ârif-i vaktür diyü ‘ârifler **el-’ârifu yekfihî’l-işâra** diyü biri birine göz iderler.” (Âşık Çelebi, 2018: 235)

2.2.3.9. (العِلْمُ فِي الصَّغْرِ كَالنَّفْسِ فِي الْحَجْرِ) *el-’ilmu fi’s-sigari ke’n-nakşi fi’l-haceri*: (el-Mehdî, 2009: 1/30) “Küçükken öğrenilen ilim taşa yazı kazımak gibidir.” anlamında olan bu meselin, tezkirenin bir yerinde (Âşık Çelebi, 2018: 94) tamamen geçerken diğer iki yerinde (Âşık Çelebi, 2018: 445, 542) sadece *ke’n-nakşi fi’l-haceri* kısmının bir teşbih unsuru olarak yer aldığı görülmüştür.

“*Ve küberâ-yı şu’arâ-yı kirâmdan ‘ömr-bîn ve umûr-dîdeler şeref-i sohbetleri ni’met bilinüp eş’arlarından saha’if-i dilde niçe fusûl u ebvâb yazılmışdı ve havâdis-i eyyâm ve tevârîh-i enâma vâkıf ‘ârif-i ahvâl ashâb-ı ma’ârif-i cihân-dîde vü çehâ-keşîdeler ülfetleri ganîmet kılınup güftârları **el-’ilmu fi’s-sigari ke’n-nakşi fi’l-haceri** mûcibince yâd-dâşt olmagla sikke mermerde kazılmışdı.*” (Âşık Çelebi, 2018: 94)

“‘Ârif: ... Hakkâ ki levh-i ‘âlemde sikke-i zer ve kulûb-ı erbâb-ı inkâr u istikbârda **ke’n-nakşi fi’l-hacerdür** ve bir ‘ameli gül peydâ itmişdür.” (Âşık Çelebi, 2018: 445)

2.2.3.10. (الكَرِيمُ إِذَا خَدَعْتَهُ أَخَذَ ع) *El-kerîmu izâ hade’tehu’n-hade’(a)*, “Onurlu kişiyi aldatırsan o da aldanır.”: “إِنَّ الْكَرِيمَ إِذَا خَادَعْتَهُ أَخَذَ ع” mısraından kaynaklanan (El-Yevsî, 1981: 1/149) bu meselin hayat hikâyesi anlatılan Nişân Bey ile ilgili bir hikâye anlatılırken şu şekilde kullanıldığı görülmüştür:

“...ve ayagında giydiği na’leyn nahlistân-ı Harem hurmâsı kabından örilmiş kabkâbdur diyü ta’rîf ider. Ol büzürgvâr dahı **el-kerîmu izâ hade’tehu’n-hade’a**, mûcibince zâhiren aldanur, harîf gerçek sanup biraz sevinüp kıvanur.” (Âşık Çelebi, 2018: 373)

2.2.3.11. (كَفَى بِالْتَّجَارِبِ تَأْدِيبًا، وَبِنَقْلِ الْأَحْوَالِ عِظَةً) *kefâ bi’t-tecârubi te’dîben ve bi-tekallubi’l-ahvâli ‘ızaten*, (el-Endülisî, y.y.: 2/277; el-Mâverdî, 1999: 84) “Tecrübe uslandırmaya kâfidir, olayların değişiminde öğüt vardır.”:

“...gâh hubût u gâh su’ûd gâh nuhûs u gâh su’âd gâh neşîb ü gâh firâz gâh kûtâh u gâh dîrâz gâh cenûb u gâh şimâl gâh evc ü gâh vebâl Rûmili’ni ucdan uca seyr idüp **kefâ bi’t-tecârubi te’dîben ve bi-tekallubi’l-ahvâli ‘ızaten** vefki üzre tecârib-i ticâret-i ahvâle kanâ’at kılmışdum.” (Âşık Çelebi, 2018: 96)

2.2.3.12. (الْكَلَامُ شُجُونٌ) *el-keîlâmu şucûn(un)*, “Laf lafı açar”: Meselle ilgili kaynaklardaki (el-Askerî, y.y.: 1/377; el-Endülisî, y.y.: 3/21; el-Meydânî, 1995: 1/197; İbn Sellâm, 1980: 61) meselinin anlamını taşıyan bu söz tezkirede Şâver isimli bir zatın hayat hikâyesi anlatılırken şöyle geçmektedir:

“**El-keîlâmu şucûn** mûcibince bu mefhûm üzre Başcı-zâde ki râh-ı zarâfetde ayagın çeker ve bezm-i ‘ilm ü ‘irfânda tolusın içer kimesne olmayup müderrislerde ehliyyetle ma’rûf ve fazîletle mevsûfdur.” (Âşık Çelebi, 2018: 593)

2.2.3.13. (الْكَلَامُ يَجْرُ الْكَلَامُ) *El-keîlâmu yecurru’l-keîlâm*, “Söz sözü açar.”: Kaynağını tespit edemediğimiz bu mesel tezkirede Kemâl Paşa-zâde hakkında bilgi verilirken şöyle geçmektedir:

“... Bir gün yine ol seferde hengâm-ı geşt ü güzerde pâdşâha yanaşup her taraftan müsâhabetde feth-i bâb ve ‘arûs-ı tekellîfden ref’-i hicâb olur. **El-keîlâmu yecurru’l-keîlâme** mûcibince söz bu araya gelür ki pâdşâh buyurur ki ‘acebdür Seydî ‘Alî-zâde Gülistânî Fârsî iken ‘Arabî şerh ider.” (Âşık Çelebi, 2018: 118)

2.2.3.14. (كَلَّمَا تَكَرَّرَ تَقَرَّرَ) *Kullemâ tekerrar(a) tekarrar(a)*, “Tekrarlandıkça daha istikrar bulur.”: Kaynağını tespit edemediğimiz bu mesel, Sultan Selim hakkında bilgi verilirken şu şekilde kullanılır:

“*Kullemâ tekerrara tekarrara mûcibince nesemât-ı simât-ı medâ’ihi ve reşehât-ı sehâb-ı mehâmidi salvet-i rûh ve celvet-i fütûh ile müferrih-i cân ve müferric-i ahzândur.*” (Âşık Çelebi, 2018: 87)

2.2.3.15. (لَا سَائِسَ مِثْلَ الْعَقْلِ، وَلَا حَارِسَ مِثْلَ الْغُلِّ) *lâ sâ’ise misle’l-’akl(i) ve lâ hârise misle’l-’adl(i)*: “Akıl gibi yönetici, adalet gibi koruyucu yoktur.” anlamına gelen bu mesel tezkirede Yavuz Sultan Selim hakkında bilgi verilirken şöyle geçmektedir:

“*Lâ-cerem ol şâh-ı ‘âdil-dil-i bî-mu’âdil lâ sâyise misle’l-’akli ve lâ hârise misle’l-’adli mûcibi ile hurâset-i şevâri’-i şerâyi’-i dîn ve siyâset-i mütemerridân-ı dalâlet-âyinde bir vech ile mücidd ü muhkem ve râsih ü sâbit-kadem idi...*” (Âşık Çelebi, 2018: 82)

2.2.3.16. (لِسَانُ الْحَالِ أَنْطَقُ مِنْ لِسَانِ الْمَقَالِ) *lisânu’l-hâl(i) entaku min lisâni’l-makâl(i)*: (el-Meydânî, 1995: 1/314) “Hâl dili, konuşma dilinden daha çok şey anlatır.” anlamındaki bu mesel tezkirede Rahmî mahlaslı zat hakkında bilgi verilirken şöyle geçmektedir:

“*Mecmû’a-i nazm eline alsa her beyt dest-i şevk ile giribânın çâk idüp sînesine elifler çeküp noktalar dâg komagla lisânü’l-hâli entaku min lisâni’l-makâl diyü ‘arz-ı ‘ışk velâ iderdi.*” (Âşık Çelebi, 2018: 588)

2.2.3.17. (لِكُلِّ زَمَانٍ دَوْلَةٌ وَرِجَالٌ) *li-kulli zamânin devletun ve ricâl*, (el-Endülisî, y.y.: 3/14) “Her çağın, kendine has devleti ve devlet adamları vardır.”

“*Kezâlik anlarla mu’âsır olan ve anlardan müte’ahhir olan Âl-i Büveyh ü ‘Gazneviyân ü Sâsâniyân ve Sâmâniyân ve Selçukiyân, Salgûriyân, Eyyûbiyân ve İlhâniyân mülûk-ı megâribe ve umerâ-yı sakâlibe ve sâ’ir tâ’ife-i saltanat-înâs ber-mûcib-i ve tilke’l-eyyâmu nudâviluhâ beyne’n-nâs ki tantana-i kûs-ı bûs ve debdebe-i tabl-ı hayf u hurâs ile her biri sâhib-i nevbet ve li-kulli zamânin devletun ve ricâlun vefkı üzre sâhib-i şevket idi.*” (Âşık Çelebi, 2018: 54)

2.2.3.18. (مَا الْإِنْسَانُ لَوْلَا اللِّسَانُ) *me’l-insân(u) levle’l-lisân(u)*, “Dili olmayınca insan nedir ki?”: Arapça mesel kaynaklarında (el-Bekrî, 1971: 52; el-Meydânî, 1995: 2/291) yer alıp “*Dili olmayan insan, temsil edilmiş bir resimden ve ihmal edilmiş bir hayvandan başka bir şey değildir.*” anlamındaki “*مَا الْإِنْسَانُ لَوْلَا اللِّسَانُ إِلَّا صُورَةٌ مُمْتَلَةٌ أَوْ بَهِيمَةٌ مُهْمَلَةٌ*” meselin bir parçası olan bu söz tezkirenin mukaddime bölümünde destekleyici mahiyette şu şekilde geçmektedir:

“*Terennümât-ı mutrib-i eflâk suhanla nevâ-sâzdur. Terannümât-ı tesbîh-i emlâk suhanla dem-sâzdur. Sipihri-i dâ’ir suhan terânesine rakkâsdur. Ahter-i sâ’ir suhan dür-dânesine gavvâsdur. Çün hil’at-ı vahyün tirâzı ve enbiyânun cilve-i şâhid-i’câzı suhandur. Ma’l-insân(u) levle’l-lisân(u) mûcibince insânun sâ’ir hayvândan mâ-bihi’l- imtiyâzı suhandur.*” (Âşık Çelebi, 2018: 34)

2.2.3.19. (الْمَشْرَبُ الْعَذْبُ كَثِيرُ الرَّحَامِ) *el-meşrebu’l-’azbu kesîru’z-zihâm*, (el-Havârizmî, 2003: 116) “Tatlı su kaynağı çok kalabalık olur.” anlamındaki bu mesele Seyfî Çelebi isimli zat hakkında bilgi verilirken şöyle yer verilmiştir:

“*...ve [meşrebü’l-’azbi] kesîru’z-zihâm mûcibince hâmesi ki nâvdân-ı zülâl-i fazl u ifzâl ve devâtı ki süfîre-i mâ’ide-i sefere-i ‘ilm ü kemâldür. Anlara hayâlât-ı leb-i dil-ber vasfında olan gazelleri ilmâm-ı zayfîdür.*” (Âşık Çelebi, 2018: 442)

2.2.3.20. (مَنْ أَشْبَهَ أَبَاهُ فَمَا ظَلَمَ) *men eşbehe ebâhu fe-mâ zalem*: (el-Askerî, y.y.: 2/244; E. el-Hâşimî, 2002: 1/240; El-Meydânî, 1995: 2/300) “Babasına benzeyen zalim değildir.”

manasına gelen bu mesel tezkirede iki defa (Âşık Çelebi, 2018: 186, 476) kullanılmıştır. Bunlardan biri şöyledir:

“İlmî: ... *Ve çün Remzî Çelebi gibi şâ'ir-i sâhire ferzenddür, lâ-büdd sâ'ir fezâ'ilinden gayrı rütbe-i suhanverî ve şî'âr-ı şâ'irîde pâyesi bülenddür. Egerçi 'ulûm-ı külliyye ve fûnûn-ı celiyyelerine nisbet anı şî'r ile tavsîf âftâbî şî'ri ile ta'rîfdür ammâ çün gâhî men eşbehe ebâhu fe-mâ zaleme mûcibince şî're tenezzül iderler ve azmâyiş-i tab'idüp münâsib-i hâl ceste ebyât nazm idüp ekser Fârsî dîrler.*” (Âşık Çelebi, 2018: 476)

2.2.3.21. (*مِنْ شُبِّ إِلَى دُبِّ*) *min şubbe ilâ dubbe*, “Gençlikten ihtiyarlığa kadar.”: “Gençken bastona dayanarak yürüyene (yani ihtiyar olana) kadar beni yordun.” anlamındaki (*أَعْيَبْتَنِي مِنْ شُبِّ إِلَى دُبِّ*) (el-Askerî, y.y.: 1/53; el-Meydânî, 1995: 2/7; İbn Sellâm, 1980: 122) meselinin bir parçası olan bu söz tezkirede Kadrî Efendi isimli zat hakkında bilgi verilirken şöyle kullanılmaktadır:

“*Bu cümle ile me'ârib ü menâsıb u merâtıbden ferâgat ve ihtiyâr-ı kûşe-i 'uzlet idüp tûşe-i sedd-i ramak ile kanâ'at itmiş idi. Musâhabeti vü mülâzemeti Kadrî Efendi'ye mahsûs ve mahabbeti ana 'alâ vechi'l-hulûs idi. Fakîrûn vâlidî ile min [şebbin] ilâ [debbin] hem-sebak-ı mekteb ve şerîk-i tahsil-i 'ilm ü edeb oldukları sebebden bu bendeye 'amm ve şefkati pederden e'amm mesâbesinde idi.*” (Âşık Çelebi, 2018: 574-575)

2.2.3.22. (*مَنْ نَجَا بِرَأْسِهِ فَقَدْ رَيْحَ*) *men necâ bi-re'sihi fe-kad rabih(a)*: (E. el-Hâşimî, 2002: 1/238; el-Meydânî, 1995: 2/299; İbn Sellâm, 1980: 249) “Kim başını kurtarırsa kazanmış olur.” anlamındaki bu mesel Tezkirede Gubârî hakkında bilgi verilirken şöyle geçmektedir:

“*Sultan Bâyezîd'ün hurûcî zemânında mukâbeledede vü mukâteledede bile yanında bulunup tecârib-i ticâret-i tehârübden ancak men necâ bi-re'sihi fe-kad rabihâ sevâsına zafer bulup...*” (Âşık Çelebi, 2018: 680)

2.2.3.23. (*الْوَلَدُ يُشْبِهُ الْخَالَ*) *el-veledu yuşbihu'l-hâl*, “Erkek çocuk dayıya benzer.”: Kaynağını tespit edemediğimiz bu meselin tezkirede iki defa (Âşık Çelebi, 2018: 162, 173) kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan biri şöyledir:

“*Emîrî-i Sâni: ... Nesebde Hâşimî'dür ve hâher-zâde-i Seyyid Hâşimî'dür. Lâ- cerem Hâşimî olmağla belâgat u fesâhate vârisdür ve tâyesi Hâşimî olduğu sebebden el-veledu yuşbihu'l-hâl mûcibince bu teşebbüh şî'r söylemege bâ'is-i hâdisdür.*” (Âşık Çelebi, 2018: 162)

2.2.4. Kınalızâde Hasan Çelebi

2.2.4.1. (*أَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا*) *a'ti'l-kavse bârihâ*, (el-Askerî, y.y.: 1/9; E. el-Hâşimî, 2002: 1/40; el-Meydânî, 1995: 2/19; İbn Sellâm, 1980: 204) “Yayı atıcısına ver.”: Bir başka ifadeyle “İşi ehline bırak.” (Yazıcı, 2003: 287) anlamında kullanılan bu meselin tezkirede şöyle geçtiği görülmüştür:

“*Meylî: ... El-hakk mahrûsa-i mezbûra cenâb-ı fezâ'il-i mevfûra taklîd olundukda zemâne vuz'ü ş-şeyi fî [mahalle] sûretini fî'l-hakîka müşâhede idüp devâm-ı devlet-i ebed-peyvendelerine istidlâl eyledi ve sipihr-i devvâr [i'ti]l-kavse bârihâ ma'nâsını bî-şübhe vü mirâ mu'âyene idüp istimrâr-ı sa'âdât-ı zât-ı me'âlî-medârlarına câzim ü âzim oldi.*” (Hasan Çelebi, 2017: 825)

2.2.4.2. (*الْحُكْمُ لِمَنْ غَلَبَ*) *el-hukmu li-men galeb(e)*, “Hüküm galip gelenindir”:

Arapça mesel kaynaklarında (el-Havârizmî, 2003: 127; el-Meydânî, 1995: 2/385) rastladığımız ve “İnsanlar galip gelenin peşinden gider.” anlamına gelen “النَّاسُ أَتْبَاعُ مَنْ غَلَبَ” meselinden türetildiğini düşündüğümüz bu meselin tezkirede “...*Kur'an-ı vâzihü'l-burhân-ı samedânî 'asr-ı belâgatda âsmân-ı kudret ve bârgâh-ı 'azâmetde nâzil olup şeb-i zulemânî-i*

cehâleti nûrânî itdükde fusahâ-yı ‘Arab el-hükmü li-men galebe diyüp kasâ’id-i seb’a-i mu’allakayı der-i Ka’be-i mu’azzamadan indürmüşler.’ (Hasan Çelebi, 2017: 75) şeklinde geçtiği görülmüştür.

2.2.4.3. (رَجَعَ بِخُفْيِ حُنَيْنٍ) *race’a bi-huffey huneyn*, (el-Meydânî, 1995: 1/296; el-Yevsî, 1981: 3/50) “Huneyn’in iki çizmesiyle döndü.”: Bir işten hüsrarla geri dönenler için kullanılan (Yazıcı, 2003: 191) bu mesel tezkirede İzârî hakkında bilgi verilirken şöyle geçmektedir:

“...merhûm-ı merkûm Mekke-i müşerrefede -Şerrefehu’llâhu Te’âlâ teşrîfen- kâdî iken ba’z-ı vakâyi’ ü havâdis sebebi ile (Hazret)-i Mevlânâyı târik olmuş idi. Âhir ber-fehvâ-yı **race’a bi-huffey [huneynîn]** diyâr-ı Rûma ‘avdet ü ric’at idüp niçe zemân bu belâyla ser-gerdân bevâdî-i mihnet ü ahzânda hâ’im ü hayrân iken merhûm Hasan Beg Efendinin hüsn-i iltifâtına mazhar olup...” (Kınalızâde Hasan Çelebi, 2017: 552)

2.2.4.4. (الْعَوْدُ أَحْمَدُ) *el-’avdu ahmedu*, (el-Askerî, y.y.: 2/41) “Geri dönmek övgüye daha değerlidir.”: “Bir işe başlamak övgüye değer bir şeydir, yeniden başlamak ise daha çok övgüye değer bir şeydir” (Yazıcı, 2003: 101) anlamına gelen bu mesel tezkirede Şemsî Paşa’nın hayat hikâyesi anlatılırken şu şekilde yer alır:

“El-kıssa merhûm Sultân Selîm-i Sâni (Hazret)leriyle merhûm-ı merkûmun ‘âlem-i tufûliyyetden hukûk-ı sâbıkası olmagın vâris-i mülk-i Süleymânî ve serîr-ârâ-yı taht-ı Hâkânî oldukda mülâzım-ı huddâm-ı bârgâh-ı felek-mekânı olmağa fermânı olmuş idi. Binâ’en-’aleyh [**el-’avd Ahmedî**] diyüp cânib-i Dârü’s-saltanatü’l-’aliyyeye ‘avdet ü mürâca’at itdükde mukarreb-i Hazret-i Sultânî olup ...” (Hasan Çelebi, 2017: 476)

2.2.4.5. (مَا كُلُّ مَا يَتَمَنَّى الْمَرْءُ يَدْرُكُهُ) *mâ kullu mâ yetemenne’l-mer’u yudrikuhu*, “İnsan, her temenni ettiği şeye kavuşamaz.”: (Sâhib b. Abbâd, 1965: 63) Ünlü Arap şairi Mütenebbî’ye ait bir şiirden kaynaklanan bu mesel Kâmî Efendi’nin hayat hikâyesi anlatılırken şu şekilde geçmektedir:

“Lâkin ol makûle belâyâ mübtelâ olmakdan maksûd aslı ve bu gûne kazâyâ rızâ virmekden murâd-ı küllî fakr u fâka ıztırârından bir mikdâr halas olup iktisâb-ı gınâ vü yesâr ve tahsîl-i dirhem ü dînârdur. Ammâ ber-fehvâ-yı **mâ küllü mâ yetemennâ’l-mer’u yudrikuhu** ol ma’nâ dahî hâsıl olmayup...” (Hasan Çelebi, 2017: 710)

2.2.4.6. (مَنْ قَرَعَ الْبَابَ وَوَجَّ وَوَجَّ) *men kar’a’l-bâbe ve lecce velc*, (el-Yevsî, 1981: 1/29) “Kapıyı çalıp ısrar eden kimse (eve) girer.”

Israr etmenin önemini vurgulamak için kullanılan bu mesel tezkirede şöyle geçmektedir:

“Lem’î :... tarîk-i merkûmun şedâ’id ü metâ’ib-i bî-hadd ü rukûmunu çekmiş ve tohm-ı emel ü recâyı zemîn-i nâ-murâdîde ekmiş idi. Âhir ber-fehvâ-yı **men kar’a’l-bâbe ve lecce [ve lucc]** hezâr ikdâm u lecc ile sâhib-kırân-ı zemân merhûm Sultân Süleymân Hânun hâcesi Hayrû’d-dîn Efendinin âstân-ı refî’ine dâhil oldukda halka-misâl bâb-ı felek-menâlınden zâ’il olmayup...” (Hasan Çelebi, 2017: 732)

2.2.5. Beyâni Tezkiresi

2.2.5.1. (إِذَا جَاءَ نَهْرُ اللَّهِ بَطَلَ نَهْرُ مَعْقِلٍ) *izâ câ’e nehru’llâhi batale nehru Ma’kil*, (el-Meydânî, 1995: 1/88) “Allah’ın nehri geldiği zaman Ma’kil’in nehri hiç olur.”: Allah bir konuda hükmünü verdiği zaman O’ndan başkasının hükümsüz olduğunu ifade etmek için kullanılan bu mesel tezkirede Bâkî hakkında bilgi verilirken şöyle geçmektedir:

“Evâ’il-i hâlinde hâlden hâle intikâl idüp gâh zâtında olan fazl u kemâl muktezâsıyla müreffehü’l-hâl olup ve gâh hussâd-ı bed-fi’âlün mekâ’idi sebebiyle münkesirü’l-bâl olup bi’l-

âhire جاء نَهْرُ اللَّهِ بَطْلَ نَهْرٍ مَغْتَلٍ إِذَا hasebiyle cümle mekâ'id-i hussâd bâtil olup sadr-nişîn-i fuzalâ olmuştur." (Beyânî, 2017: 37)

2.2.5.2. (مَا لَا يُدْرِكُ كَلْمَهُ لَا يُتْرَكُ كَلْمَهُ) *mâ lâ yudreku kullh(u) lâ yutreku kullh(u)*: (el-Mâverdi, 1999: 9) "Bütünüyle elde edilmeyen şey tamamen terk edilmez." manasına gelen bu mesel tezkirenin mukaddime bölümünde Hasan Çelebi tezkiresinden bahsedilirken şu şekilde yer alır:

"Hakka ki hüsn-i edâ ve lutf-ı inşâ ile bir cerîde-i dil-küşâ ve mecmû'a-i ferah-fezâdur ki kalbe safâ ve câna gîdâ hâsıl olur. Bu eyyâmda bir nüshası âriyyet-i tarikle râkîmü'l-hurûfun eline düşüp mütâla'asından safâlar kesb idüp bi-temâmiha yazmaga vaktüm müsâ'ade itmemegin كَلْمَهُ لَا يُتْرَكُ كَلْمَهُ fehvâsıyla ceste ceste şu'arânun meşhûr olanlarını ve şî'rlerinün elsine-i nâsda şöhret bulanlarını yazup gayrısın tayy itmekle ve vasfların telhîs itmekle gûyâ bir kitâbdan bir risâle ahz eyledüm." (Beyânî, 2017: 11)

2.2.5.3. (مَنْ سَبَقَتْ لَهُ الْعِنَايَةُ لَمْ تَضُرَّهُ الْعِنَايَةُ) *men sebekat lehu'l-'inâye(tu) lem tedurrahu'l-cinâye(tu)*, "Kendisi için önceden inayet takdir edilmiş olan asla zarar görmez.": Kaynağını tespit edemediğimiz bu mesel tezkirede Sultan Murad hakkında bilgi verilirken şöyle geçmektedir:

"... şeyhi ve mürîdi ve mürşîdi olan kimesneler dahı sen vâsıl-ı Hakk oldun مَنْ سَبَقَتْ لَهُ الْعِنَايَةُ diyüp ve bi'l-cümle sıgâr u kibâr nisâ vü ricâl tahsîl-i mâlâ iştigâl üzre oldılar diyü bu merteye ile dahı kalmayıp ve bu kadar malla kanâ'at gelmeyüp müdebbirân-ı memâlik olanlar ticâret semtine sâlik olup taşradan İstanbula gelen zahîreyi ashâb-ı devlet ve erbâb-ı miknet alup der-mahzen itmekle ve kimini dahı mîrî için alup behâları virilmemekle âlemi kaht u galâ bir merteye ihâta vü istilâ eyledi..." (Beyânî, 2017: 19)

2.2.6. Kühü'l-Ahbâr

2.2.6.1. (الْقَاصُّ لَا يُحِبُّ الْقَاصَّ) *el-kâss(u) lâ yuhibbu'l-kâss(a)*, (es-Se'âlibî, 1981: 170) "Hikâyeci (başka) hikâyeciyei sevmez.":

"Eflâtûn: ... Elkas Mîrzâ Rûma geldükde bile gelüp kâtibi ve şâ'iri nâmına olmagın şu'arâ-yı Rûm miyânında şöhret bulmak kasdını kılup ol târîhde şâh-nâme-gûy-ı sultânî olan 'Ârif Çelebi merhûma husûmet peydâ kıldı. Her nazmina dahl itmegın mültezim olup الْقَاصُّ لَا يُحِبُّ الْقَاصَّ fehvâsınca 'Ârif-i mezbûrun 'Acemzâdeligine binâ'en devletine buhl u garaz eyledi." (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2017: 111)

2.2.6.2. (اللَّيْلَةُ حُبْلَى) *el-leyletu hublâ*, "Gece gebedir": Kaynaklardaki (es-Se'âlibî, 1981: 242) "Geceler gebedir. Ne doğacağı bilinmez." anlamına gelen "لَيْسَ يُدْرَى مَا تَلَدُ" meseline işaret eden bu söz, tezkirede hayat hikâyesi anlatılan Niyâzî'nin şiirlerine örnek verilen şu beyitte yer almaktadır:

"Zülfün gicesinde başuma gün toga bir gün
Tahkik ise ger nükte-i *el-leyletü hublâ*" (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2017: 32)

Sonuç

XVI. yüzyılda kaleme alınmış yedi şair tezkiresini tek tek tarayarak 134 defa kullanılan 73 farklı Arapça meselin tespit edilip incelendiği bu makaleyle Arapça mesellerin başta tezkireler olmak üzere klasik Türk edebiyatının mensur metinlerindeki yeri ve önemine dikkat çekilmiştir.

Tezkireleri süslemek, az sözle çok şey anlatmak, fikirleri pekiştirmek ve söylemek isteneni daha açık ve akıcı bir biçimde ifade etmeyi sağlayan Arapça mesellere yer verilmesinin, tezkire yazarlarının hüner ve maharetlerini sergilemek ve gerçek münşide bulunması gereken özelliklerin kendilerinde bulunduğunu ispatlamak istemelerinden kaynaklandığı düşünülen bu makalede; yedi tezkire arasında en fazla mesel içeren tezkirenin 47 ile Aşık Çelebi'nin

Meşâ'irü's-şu'arâ'sı, en az mesel içeren tezkirenin 4 ile Sehî Bey'in *Heşt-Bihişt* isimli tezkiresi olduğu ortaya konmuştur.

İlgili tezkirelerde farklı biçimlerde kullanıldığı görülen Arap mesellerinin zaman zaman değişikliğe uğratarak veya manen kullanılması ya tezkire yazarlarının meselleri kaynaklara müracaat etmeksizin ezberinden kullanmasına ya da meselin, tezkire yazarının yaşadığı dönem ve bölgede bu şekilde kullanılmasına bağlanmıştır.

Son olarak, tezkirelerde mesellere yer verildiğinden metinde teşbîh, irsâl-i mesel ve mezheb-i kelâmî sanatları oluşmuştur. Dolayısıyla tezkire yazarlarının Arapça meselleri bağlama oldukça uygun yerlerde kullanmayı başardıklarını söylemek yerinde olur.

Bilgi Notu ve Teşekkür

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Taslak hâlindeki makalemi okuyup titiz düzeltme önerilerinde bulunan sayın Prof. Dr. Sadık YAZAR hocama ve Şeymanur ATA'ya teşekkür ederim.

Kaynakça

- Âşık Çelebi, P. M. (2018). *Meşâ'irü's-şu'arâ*. F. Kılıç (Haz.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Beyânî, C. M. (2017). *Beyânî tezkiretü's-şu'arâ*. A. Sungurhan (Haz.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Beyzadeoğlu, S. (2005). Durub-ı emsal-i Osmaniyye'de Türkçe ile birlikte Arapça, Farsça ve Fransızca'da ortak kullanılan atasözleri ve deyimler. *İlmî Araştırmalar*, 19, 23-33.
- Canım, R. (2000). *Latîfî Tezkiretü's-şu'arâ ve tabrisatü'n-nuzemâ (inceleme-metin)*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Canım, R. (2013). Latîfî tezkiresi'nde dil ve üslûp. *Journal of Turkish Studies*, 8(13), 1779-1784.
- Durmuş, İ. (2000a). İnşâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (334-337. ss.), 22, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Durmuş, İ. (2000b). İrsâl-i mesel. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (450-451. ss.), 22, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- El-Âmilî, M. B. (1998). *El-keşkûl*. M. Nimrî (Ed.), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Askerî, E. H. (y.y.). *Cemheretu'l-emsâl* M. İbrahim, A. Katameş (Ed.), Dâru'l-Fikir.
- El-Bekrî, E. U. A. (1971). *Faslu'l-makâl fi şerhi kitâbi'l-emsâl*. İ. Abbâs (Ed.), Muessesetu'r-Risâle.
- El-Endülisî, İ. A. A. (y.y.). *El-'ikdu'l-ferîd*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- El-Haşimi, A. (y.y.). *Es-sihru'l-halâl fi'l-hikemi ve'l-emsâl*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- El-Hâşimî, A. (1969). *Cevâhiru'l-edeb fi edebiyâtı ve inşâ'i lugâti'l-Arab*. El-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ.
- El-Hâşimî, E. Z. (2002). *El-emsâl*. Dâru Saduddin.
- El-Havârizmî, M. A. (2003). *el-Emsâlu'l-muvellede*. M. el-A'racî (Ed.), El-Mecma'u's-Sekâfî.

- El-Himsî, İ. (1905). *Nuc'atu'r-râ'id ve şir'atu'l-vârid fi'l-muterâdifi ve'l-mutevârid*. Mektebetu'l-Ma'ârif.
- El-İsbehânî, E. (1987). *Kitabu'l-emsâl fi'l-hadîsi'n-nebevî*. A. Hâmid (Ed.), Ed-Dâru's-Selefiyye.
- El-Kalkaşendi, E. (1987). *Subhu'l-A'şâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. M. H. Şemsuddîn (Ed.), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- El-Mâverdî, A. (1999). *El-emsâl ve'l-hikem*. F. A. Ahmed (Ed.), Dâru'l-Vatan.
- El-Mehdî, H. (2009). *Saydu'l-efkâr fi'l-edebi ve'l-ahlâki ve'l-hikmi ve'l-emsâl*. Vizâratu's-Sekâfe.
- El-Meydânî, E. (1995). *Mecma'u'l-emsâl*. M. Abdulhamîd (Ed.), Dâru'l-Ma'rife.
- El-Yevsî, H. (1981). *Zehru'l-ekem fi'l-emsâli ve'l-hikem*. M. El-Ahdar, M. Haccî (Ed.), Dâru's-Sekâfa.
- Es-Se'âlibî, E. M. (1981). *et-Temsîl ve'l-muhadara*. A. Hulv (Ed.), Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb.
- Ez-Zemahşerî, C. M. (1992). *Rabî'u'l-ebrâr ve nusûsu'l-ahbâr*. A. Muhennâ (Ed.), Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbu'ât.
- Gelibolulu Mustafa Âlî (2017). *Künhü'l-ahbâr'ın tezkire kısmı*. M. İsen (Haz.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Haksever, H. İ. (1996). *Eski Türk edebiyatında münşeâtlar ve nergisî'nin münşeâtı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbn Manzûr, M. (1994). *Lisânu'l-Arab*. İ. Yazıcı, A. Teymûr (Ed.), Dâru Sâdir.
- İbn Sellâm, K. (1980). *Kitâbu'l-emsâl*. A. Katamış (Ed.), Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs.
- İbnu'l-Esîr, N. (y.y.). *el-Meselu's-sâ'ir fi edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*. M. Abdulhamîd (Ed.), El-Mektebetu'l-Asriyye.
- İbnu'l-Hatîb, M. (2002). *Ravzu'l-ahyâr el-muntehab min rabî'i'l-ebrâr*. Dâru'l-Kalem el-'Arabî.
- İnce, Ö. (2007). *İnşâ-i merğûb ve ilm-i inşâ'da müsta'mel lügatler (inceleme-metin)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kınalızâde Hasan Çelebi (2017). *Tezkiretü's-Şu'arâ*. A. Sungurhan (Haz.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Muhibbî, M. E. (1868). *Hulâsatu'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*. El-Matba'atu'l-Vehbiyye.
- Rababa, R. (2019). *Âsımzâde Hâmid'in şerh-i mezâmînü'l-emsâl'i (inceleme-metin)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sâhib b. Abbâd, İ. (1965). *El-emsâlu's-sâ'ire min şî'ri'l-Mutenebbî*. M. Âl-Yasin (Ed.), Mektebetu'n-Nehda.
- Saraç, M. A. Y. (2014). *Klasik edebiyat bilgisi: Belâgat*. Gökkubbe Yayınları.
- Sehî Beg. (2017). *Heşt bihişt*. H. İpekten, G. Kut, M. İsen, H. Ayan, T. Karabey (Haz.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Şeyho, R. (1913). *Mecâni'l-edeb fi hadâ'iki'l-'Arab*. Matbaatu'l-Âbâ'i'l-Yesû'iyyîn.

- Solmaz, S. (2018). *Ahdî ve gülşen-i şu'arâ'sı (inceleme-metin)*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Tansel, F. A. (1965). Türk edebiyatında mektup. *Tercüme Dergisi/Mektup Özel Sayısı*, 16(77-80), 386-387.
- Yazar, S. (2007). XIV-XV ve XVI. yüzyıl dîvânlarında Arapça meseller. *Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri (Ankara, 10-15 Eylül 2007) içinde (1777-1802. ss.)*.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatında tercüme ve şerh geleneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazar, S. (2020). Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin (1562-1630) Kanûnî devri nişancısı Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin (ö. 1567) inşasına yönelik tenkitleri. S. Faroqhi, M. F. Çalışır, M. Ş. Yılmaz (Ed.), *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi-Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar Kitabı* içinde (215-245. ss.), İbn Haldun Üniversitesi Yayınları.
- Yazıcı, N. (2003). *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça atasözleri ve deyimleri*. Rağbet Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The Arab and Islamic culture and literature are considered essential resources for the classical Turkish literature. Therefore, Turkish literary works that are written at that time, whether poetry or prose, are rich with quotations and indications from the Koranic verses, Sunnah, and poetic verses, and they are also rich with Arabic proverbs. Poets' biographies, written in the sixteenth century, are believed to be the most valid example about the Turkish prose, that is originated in the fourteenth century and developed in the fifteenth century. So, this study aims at showing and ascertaining the Arabic proverbs' importance in the Turkish prose, specifically in the seven books of biographies, by collecting and analyzing those proverbs that are written in Turkish in the sixteenth century. This study involves an introduction, two major parts, and a conclusion. The introductory part shows brief information about prose in the classical Turkish literature and art because a biography is a branch of it. The introduction also indicates how the authors of such books are able to ensure their ideas and deliver them using less words but spontaneously and rhetorically. By using Arabic proverbs, those authors prove their skillful and professional traits in composing art regarding the standards at that time.

*The first part of the study lists the Arabic proverbs; 73 of them are used 134 times. All proverbs and how many times are used in a book, are mentioned and listed in a chart. It has been recognized that the book most used Arabic proverbs is *Mashaer Al-Shuaraa* by Ashiq Aljalabi who used them 47 times, and the book using Arabic proverbs least is *Hisht Bisht* by Sahi Bek who used them four times only. Moreover, this part also explains the way those proverbs are used by giving examples; some of them are mentioned in a way that differs from the way it is originally used in the books of Arabic proverbs and that is mainly attributed to mentioning the proverbs as they are memorized without being checked, or mentioning the proverbs in a way that suits a specific time and place. It is also important to mention the rhetorical arts that prevail out of using Arabic proverbs such as allusion, proverbs, metaphors, and speech along with some examples about each one.*

The second part of the study aims at alphabetically listing the proverbs that are found in the biographies. As a result to the fact that some proverbs are found in more than one book and some of them are found only in one book, this part classifies the proverbs under two sections; the first is the proverbs that are mentioned in more than one book, and the other is the proverbs that are mentioned in only one book. Those proverbs are written both as originally in Arabic letters and in Latin with mentioning its source in Arabic proverb books if it is found. This part also translates those proverbs and briefly explains them with some examples. The conclusion lists the results that the study succeeds to reach.

YAŞLANMADA BELLEK YANILMASI VE BİLİŞSEL TEMELLERİ ÜZERİNE BİR DERLEME

Emre EROL* Handan CAN**

ÖZET

Bellek yanılması, hiç yaşanmayan bir olayın yaşanmış gibi ya da gerçekten yaşanan bir olayın olduğundan farklı şekilde hatırlanması olarak tanımlanmaktadır. Mevcut derleme çalışmasının amacı, yaşlanma ve bu süreçte sıklıkla karşılaşılan Hafif Bilişsel Bozukluk (HBB) ve Alzheimer Tipi Demans (ATD) ile bellek yanılması arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla mevcut çalışmada sağlıklı ileri yetişkinler, HBB ve ATD hastalarını bellek yanılması açısından karşılaştıran alanyazındaki çalışmalar derlenmiştir. Kodlama ve geri çağırma süreçlerinde olduğu gibi bellek yanılması üzerinde de medial temporal lob ve frontal korteksin etkili olduğu görülmektedir. Bu beyin bölgelerinde yaşlanma ve bu sürece eşlik eden HBB ve ATD gibi nörolojik hastalıklarda gözlemlenen yetersizliklerin, bellek yanılmalarının oluşumu üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bellek yanılması açısından bu üç grup (sağlıklı ileri yetişkinler, HBB, ATD) arasında görülen farklılıklar; kodlama, geri çağırma ya da izleme süreçlerine atfedilerek açıklanmaktadır. Son olarak alanyazında bu konuda yürütülen çalışmalardan elde edilen sonuçlar ve bunlara getirilen açıklamalar, Aktivasyon-İzleme Teorisi ve Belirsiz İz Teorisi çerçevesinde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: bellek yanılması, yaşlanma, hafif bilişsel bozukluk, alzheimer tipi demans

A Review on False Memory in Aging and Its Cognitive Foundations

ABSTRACT

False memory refers to the recollection of an event that did not occur, or the recollection of an event that occurred differently from how it actually happened. The aim of the present review is to examine the relationship between false memory and aging and the mild cognitive impairment (MCI) and Dementia of Alzheimer-type (DAT) that are frequently encountered in this process. For this purpose, the current study reviewed studies in the literature comparing healthy older adults, MCI, and DAT patients in terms of false memory. As in encoding and retrieval processes, the medial temporal lobe and frontal cortex seem to be effective on false memory. Studies have demonstrated that the deficits observed in these brain regions across aging, as well as in neurological conditions such as MCI and DAT, may have an impact on the formation of false memories. In addition, the differences observed between these three groups (healthy older adults, MCI, DAT) in terms of false memories are explained by attributing them to encoding, retrieval or monitoring processes. Finally, the results obtained from the studies conducted in the literature on this subject and the explanations brought to them are discussed within the framework of the Activation-Monitoring Theory and the Fuzzy Trace Theory.

Key Words: false memory, aging, mild cognitive impairment, dementia of alzheimer-type

* Öğr. Gör., Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Rektörlük Kariyer Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi, Kahramanmaraş / TÜRKİYE, eerolemre9@gmail.com

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, handancan@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Erol, E. & Can, H. (2024). Yaşlanmada bellek yanılması ve bilişsel temelleri üzerine bir derleme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 393-410. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1321398>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 1 Temmuz / July 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 6 Eylül / September 2023

1. Bellek Yanılması

Bellek, bilişsel sistemin temel bileşenlerinden biri olup; bilginin kodlanması, depolanması ve geri çağrılmasından sorumludur. Bellek, bölünmeyen tek bir sistem değildir ve farklı ölçütlere dayanan sınıflamalara tabi tutulmuştur. Bilgilerin saklanma sürelerine dayanan kısa ve uzun süreli bellek (Atkinson & Shiffrin, 1971: 82-90) ya da bilgilerin işlemlenirken bilinç düzeyinin sürece katılıp katılmamasına dayanan açık ve örtük bellek (Graf & Schacter, 1985: 501-518) ayrımı bu sınıflandırmalardan bazılarıdır (Ece vd., 2020: 247-283). Tulving (1972) ise belleği, epizodik ve semantik bellek olarak ikiye ayırmıştır. Epizodik bellek, özel olayların ve kişisel deneyimlerin; semantik bellek ise dünya hakkındaki bilgilerin veya gerçeklerin hatırlanması ile ilişkili olarak tanımlanmıştır.

Deneyimlenen anıların birikimi ile geçmişin hatırlanabilir olmasını sağlayan bellek, geçmiş ve geleceği adeta birbirine bağlamaktadır. Bu anılara temel teşkil eden olaylar yaşam içerisinde farklı biçimlerde tekrar tekrar deneyimlenebilmektedir (Gonsalves & Paller, 2002: 391-395); ancak yeniden deneyimleme süreci, geçmiş olayların kayıtlarını tam olarak içermemektedir. Bartlett (1932)'e göre yeni bilgiler, kodlanırken bellekteki şemalarımıza uygun hâle getirilmektedir. Bir diğer ifade ile aktif işleyişe sahip olan bellek sistemi, yeni deneyimlerin mevcut şemalara uyarlanmış hâllerini yeniden kodlayarak saklamaktadır. Bellek sistemine giren yeni deneyimlerin tekrardan yapılandırıldığı bu süreçte bellekte depolanan bilgiler ile bellekten geri çağrılanlar bazen örtüşmeyebilmektedir. Bazen de geçmiş anıların hatırlanmasında eksiklik, çarpıtma ve farklılıklarla karşılaşılabilen (Loftus & Pickrell, 1995: 720-725) ve bir olayın özünü anımsamaya çalışırken, ayrıntılar yanlış hatırlanabilmektedir (Loftus, 2005: 361-366; Roediger vd., 1996: 300-318). Yaşam içerisinde hiç deneyimlenmemiş olan bu olayların, gerçekten yaşanmış gibi hatırlanması ya da deneyimlenmiş hâlden farklı biçimde anımsanması bellek yanılması ya da sahte anılar (false memories; Roediger & McDermott, 1995: 803) olarak tanımlanmaktadır.

Bellek yanılmasının önemli çalışma alanlarından biri, ileri yetişkinlik olarak da adlandırılan yaşlılık dönemidir. Yaşlanma ile birlikte ileri yetişkinlikte fiziksel değişikliklerin yanında bilişsel işlevlerde de bozulma olmaktadır (Balota vd., 2000: 395-410; Connelly vd., 1991: 533-541; Mather, 2010: 346-362). Gelişen teknoloji ve tıp alanındaki ilerlemelerle uzayan yaşam süresi, tüm dünyada yaşanan nüfus sayısında artışa yol açmakta ve ileri yetişkinlikte sıklıkla karşılaştığımız hafif bilişsel bozukluk (HBB) ve Alzheimer tipi demans (ATD) gibi hastalıkların görülme sıklığını da arttırmaktadır. Alanyazındaki çalışmaların sonuçları sağlıklı bilişsel yaşlanmadan, HBB'ye giden bu sürecin çoğunlukla ATD'ye evrilebildiğini göstermektedir (Petersen, 2004: 183-194). Sağlıklı bilişsel yaşlanmadan, HBB ve demansa uzanan bu çizgide epizodik bellek, erken dönemde bozulan ilk bilişsel alandır (Hodges, 2000: 441-459). Bellek yanılmaları da kişisel bir olayı veya deneyimi hatırlamaya dayalı olduğu için epizodik bellek süreçleri ile ilişkilidir. Bellek yanılmasının incelediği çalışmalardan elde edilen sonuçlar tutarlı şekilde yaşlanmayla birlikte bellek yanılmalarının da arttığını göstermektedir (Balota vd., 1999: 361-384; Dehon & Bredart, 2004: 191-197). Buna karşın ileri yetişkinlikte sıklıkla karşılaşılan HBB ve ATD'de epizodik bellek düşüşü iyi çalışılmasına rağmen bellek yanılmalarının ele alındığı çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir (Hildebrandt vd., 2009: 23-35; Weintraub vd., 2012).

Mevcut derleme çalışmasının amacı bellek yanılmasını; tarihsel süreç içerisinde bu konuda yapılan çalışmalar ve açıklamaya yönelik geliştirilen kuramlar temelinde ele almak; sonrasında bu bilgileri bellek yanılmasının incelendiği sağlıklı ileri yetişkinler, HBB ve ATD hastaları ile yapılmış çalışmalardan elde edilen sonuçlar ile harmanlayarak, özellikle bir sonraki bölümde bahsedilecek olan Deese-Roediger-McDermott (DRM; Roediger & McDermott,

1995: 803-814) paradigmasının uygulandığı çalışmalara gidilerek bellek yanılması ve yaşlanma arasındaki ilişkiyi bilişsel temeller kapsamında tartışmaktadır.

1.1. Bellek Yanılması Çalışmalarının Tarihçesi

Bellek yanılmaları asıl olarak belleğin yapısını ve işleyişini anlama çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve son zamanlarda bu alana ilgi giderek artmıştır. Bellek yanılması farklı etkenlerden dolayı birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Görgü tanıklığı yapan kişilerin, masum insanları hatalı bir şekilde suçlu olarak tanımlamaları, bunlardan biridir (Goldstein, 2010: 227). Görgü tanıklarının yanlış ifadelerinden dolayı suçsuz yere ceza alan kişilerin, uzun yıllar sonra suçsuzluğunun anlaşılması, bellek yanılması konusunda yapılan çalışmaların artmasına yol açmıştır. Bir diğeri ise psikoterapi sırasında terapistin de farkında olmadan yapmış olduğu yönlendirmelere bağlı olarak danışanların yaşamadıkları cinsel istismarı yaşamış gibi hatırlamalarıdır (Brainerd & Reyna, 2002: 164). Gündelik yaşamdaki önemli doğurgularından dolayı bu konuda yürütülen çalışmalar ivme kazanmıştır; ancak bellek yanılmasının deney ortamında çalışılması aslında çok daha eskilere dayanmaktadır.

Bellek yanılması konusunda bilinen ilk araştırma, Kirkpatrick (1894: 602-609) tarafından yapılmıştır. Kirkpatrick (1894: 602-609), zihinsel imgelemi incelediği çalışmasında, öğrencilerine on yaygın kullanıma sahip nesne ismi telaffuz etmiş ve onlardan bu kelimeleri hatırlamalarını istemiştir. Öğrencilerden kelimeleri hatırlamaları istendiğinde, deney esnasında sunulan kelimelerin yanı sıra, bu kelimelerle anlamsal olarak ilişkili olan; ancak deney sırasında sunulmayan kelimeleri de hatalı bir şekilde hatırladıkları görülmüştür (Gallo, 2006). Örneğin, öğrenciler kendilerine sunulan “makara, yüksük, bıçak” gibi kelimelerin yanında “iplik, iğne, çatal” kelimelerini de hatırlamışlardır. Kirkpatrick oluşan bu hataların çağrışımsal süreçlerle ilişkili olduğunu düşünmüştür (Smith vd., 2002: 436-447).

Bellek yanılmasına yol açan etkenlerden biri, belleğin *yeniden yapılandırma/inşa etme* özelliğidir. Bartlett (1932) “Hayaletlerin Savaşı” adlı deneyinde katılımcılarına Kızılderililerle ilgili bir hikâye vermiş ve bu hikâyeyi doğru bir şekilde hatırlamalarını istemiştir. Farklı zaman aralıkları ile tekrarlanmış olan hatırlama görevlerinde katılımcıların, hikâyenin okunması ve hatırlanması arasındaki zaman miktarı arttıkça, hikâyeyi daha eksik ve yanlış hatırladıkları görülmüştür. Bunun yanında, hikâyeyi hatırlama aşamasında, katılımcılar okudukları hikâyeyi anlatırken kendi kültürlerinden birtakım unsurlar eklemişlerdir. Örneğin hikâyede geçen ancak kendi kültürlerinde bulunmayan “kano” kelimesi yerine, kendi kültürlerinde yer alan ve benzer anlamlara gelebilecek “bot” ya da “tekne” kelimesini hikâyede varmış gibi hatırlamışlardır. Bartlett elde ettiği bu bulgulardan yola çıkarak belleğin bilgileri yeniden yapılandıran bir yapısı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Schacter, 1997: 65-70). Belleğin yeniden yapılandıran doğasını incelemek üzere farklı yöntemler geliştirilmiştir. Bir olayın gerçekleştiği ve ardından katılımcılara olayla ilgili yanlış bir bilginin verildiği *Olay Sonrası Yanlış Bilgi* (OSYB; Post Event Misinformation) yönteminde katılımcılar olay sonrasında aldıkları yanlış bilgilerden etkilenerek olaya ilişkin yargılarını değiştirebilmektedirler (Loftus, 2005: 361-366). Diğer bir yöntem olan *İmgelem Enflasyonu*’nda (Imagination Inflation; Loftus & Pickrell, 1995: 720-725) katılımcılara aslında hiç yaşamadıkları anıların yaşanmış olduğunu düşündürecek şekilde sahte bilgiler verildiğinde, bu anıların gerçekten yaşanmış gibi hatalı olarak hatırlanabildiği görülmüştür. *Yanlış Geri Bildirim* (False Feedback) yönteminde ise geçmiş anılarla ilgili yanıltıcı bildirim verilen kişilerin bu bildirimlerden etkilenerek gelecekteki davranışlarını değiştirebildikleri gözlemlenmiştir (Bernstein vd., 2005: 13724-13731).

Bellek yanılmasının oluşumunda önemli etkenlerden biri de çağrışımsal süreçlerdir. Çağrışımsal süreçlerin bellek üzerindeki etkilerini incelemek isteyen Deese (1959: 305-312), birbiriyle anlamsal olarak ilişkili kelimelerin yer aldığı; ancak tüm bu kelimelerin anlamca bağlı

olduğu bir kelimenin yer almadığı çağrışım listelerinin sunumunu içeren bir yöntem geliştirmiştir. Deese (1959: 305-312) geliştirdiği bu yöntem ile katılımcılara oluşturmuş olduğu çağrışım listelerini sunmuş ve ardından serbest hatırlama görevi ile katılımcılarından çalışılmış olan kelimeleri hatırlamalarını istemiştir. Örneğin sunum sırasında katılımcılara *rüya, yatak, gece, yastık, rahatlık, horultu, dinlenme* gibi birbiri ile ilişkili kelimeler gösterilmiş; ancak bu kelimeleri çağrıştıran *uyku* kelimesi gösterilmemiştir. Tüm kelimelerle ilişkili olan; ancak çağrışım listesinde sunulmayan bu kelime *kritik çeldirici* (critical lure) olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmanın sonunda Deese, çalışılmış kelimeleri doğru hatırlama miktarının, kritik çeldiriciyi yanlış hatırlama miktarına yakın olduğunu bulmuştur. Deese, çalışılan kelimelerin hatırlanmasının kritik çeldiriciyi de aktive ettiğini; bu nedenle kritik çeldiricilerin çalışılan listede yer alıyormuşçasına hatırlandığını ve bu durumun bellek yanılmasına temel oluşturduğunu ifade etmiştir. Serbest hatırlama yöntemi ile çalışan Deese'den farklı olarak, Underwood (1965: 122-129), birbiriyle ilişkili kelimelerin sunumunu takiben katılımcılara hem çalışma aşamasında sunulan kelimelerin hem de kritik çeldiricilerin yer aldığı bir tanıma testi sunmuştur. Katılımcılardan çalışma aşamasında daha önce karşılaşmış olduklarını düşündükleri kelimeler için *evet*; sunulmadığına kanaat getirdikleri kelimeler için ise *hayır* yanıtı vermeleri istenmiştir. Bu çalışmada katılımcılar; kritik çeldiricilere, çalışılmış kelimelere benzer oranda evet yanıtı vererek bellek yanılması göstermişlerdir.

Çalışmalarında kritik çeldiriciyi çağrıştıran 15 ilişkili kelime sunan ve test aşamasında hem serbest hatırlama yöntemini hem de tanıma testini uygulayan Roediger ve McDermott (1995: 803), adını araştırmacılarının isimlerinden alan Deese-Roediger-McDermott (DRM) paradigmasının son hâlini almasına önemli katkı sağlamışlardır. Roediger ve McDermott (1995: 803-814), ayrıca katılımcılarından hatırlıyorum-biliyorum değerlendirmeleri yapmalarını istemiş ve katılımcıların verdikleri yanıtlara güvenme düzeylerini ölçmüşlerdir. Bu değerlendirmede katılımcılardan hatırladıklarını düşündükleri kelimelerle çalışma aşamasında karşılaştıklarını net bir şekilde hatırlıyorlarsa *hatırlıyorum*; net bir şekilde hatırlamıyor, ancak kelimenin sunulduğuna ilişkin aşinalık hissi yaşıyorlarsa *biliyorum* yanıtı vermeleri istenmektedir (Tulving, 1985: 1-12). Roediger ve McDermott (1995: 803-814), çalışmalarında kritik çeldiriciye ilişkin yanlış tanımların çoğunluğunun, *hatırlıyorum* şeklinde yanıtlandığını göstermişlerdir. DRM listeleri ile yapılan çalışmalarda kritik çeldiriciler çalışılan listede sanki varmış gibi hatalı bir şekilde hatırlanmış ve katılımcılar verdikleri bu yanıtı yüksek oranda güven göstermişlerdir. İlerleyen çalışmalarda ise araştırmacılar bellek yanılmasının altında yatan süreçlerle ilgilenmiş ve çalışmaları bu yönde sürdürmüşlerdir.

1.2. Bellek Yanılmasını Açıklayan Teoriler

1.2.1. Örtük Çağrışımsal Tepki Teorisi ve Yayılan Aktivasyon Teorisi

Bellek yanılmasını açıklamak üzere öne sürülen ilk görüş, Underwood (1965: 122-129) tarafından Örtük Çağrışımsal Tepki Teorisi (Implicit Associative Response Theory)'dir. Bu teori, bellek yanılmasının temsili tepki ile örtük çağrışımsal tepkinin karıştırılmasından kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu teoriye göre hatırlanması gereken bir kelimeye, *temsili* ve *örtük* olmak üzere çağrışımsal iki farklı tepki verilmektedir. Temsili çağrışımsal tepki, gerçekten sunulan kelimeye; örtük çağrışımsal tepki ise gerçekte sunulmamasına karşın, sunulan kelimelerle anlamsal olarak ilişkili olan kelimeye verilmektedir. Çalışma aşamasında verilen kelime listesinde *rüya* kelimesi gerçekten sunulmuş ve test aşamasında hatırlanmışsa, bu temsili bir tepkidir. Buna karşın, *rüya* kelimesi ile ilişkili olan *uyku* kelimesi, çalışma aşamasındaki kelime listesinde sunulmamış olmasına karşın, test aşamasında hatırlanmışsa; bu da örtük çağrışımsal tepkiyi oluşturmaktadır. Bu teori, Roediger, Balota ve Watson (2001) tarafından öne sürülen Yayılan Aktivasyon Teorisi'ne (Spreading Activation Theory) temel oluşturmuştur. Bu teoriye göre insanlarda kelimeler ve kavramların anlamsal ilişkilerine göre

organize edilerek saklandığı bir bilişsel sözlük bulunmaktadır. Bu bilişsel sözlükte, her kelime bir düğüme (node) karşılık gelmektedir ve bir kelimenin işlenmesi ile bu düğüm çevresinde yer alan diğer düğümler de etkinleşmektedir. Örneğin *rüya*, *yatak*, *gece* gibi kelimeler çalışıldığında, bu kelimelerin oluşturduğu aktivasyon, anlamsal olarak ilişkili oldukları *uyku* kelimesine de yayılmaktadır. Buna göre listede bulunmadıkları hâlde, kritik çeldiricilerin listede yer alıyormuşçasına hatırlanması, bellek yanılmasına temel teşkil etmektedir. Yayılan Aktivasyon Teorisi'nin bir sınırlılığı, çalışılmış kelimeler ve kritik çeldiriciler arasındaki semantik ilişkiye odaklanırken, fonolojik, ortografik ve özellik ilişkisi üzerinde durulmamasıdır. Aktivasyon-İzleme Teorisi ise önceki teorileri temel almasından dolayı daha kapsamlı bir teoridir.

1.2.2. Aktivasyon-İzleme Teorisi

Bellek yanılmasını açıklamaya yönelik farklı bir bakış açısı da Aktivasyon-İzleme Teorisi'nden (Activation-Monitoring Theory) gelmektedir (Roediger vd., 2001: 385-407). Bu teori, *aktivasyon* ve *izleme* olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. Aktivasyon bileşeni, çalışma aşamasında sunulan ve anlamsal olarak ilişkili olan kelimelerin ortaya çıkardığı aktivasyonun, yine bu kelimelerle ilişkili olan; ancak gerçekte sunulmayan kritik çeldiriciye yayılması ile ilişkilidir. Yayılan bu aktivasyon, kritik çeldiricinin hatalı bir şekilde listede varmış gibi hatırlanmasına ve bu yolla bellek yanılmasının oluşmasına neden olmaktadır. İzleme bileşeni ise anılarımızın, bilgilerimizin ya da inançlarımızın kökenlerini saptama sürecini ifade eden kaynak izleme yaklaşımı ile ilişkilidir (Johnson vd., 1993: 3-28). Bu yaklaşıma göre, insanlar bir olayın gerçekten yaşanıp yaşanmadığına kaynak izleme yolu ile edindiği bilgileri kullanarak karar vermektedirler. Benzer şekilde, bir kelimenin, çalışma aşamasında gerçekten sunulup sunulmadığına ilişkin karar verme sürecinin de bu şekilde işlediği öne sürülmektedir. Aktivasyon ve izleme bileşenleri birbirleri ile etkileşen bileşenlerdir. Bu nedenle eğer çalışılmış kelimeler ile kritik çeldirici arasındaki aktivasyon gücü yüksekse, bu durumun kelimeler arasındaki benzerliği arttırmasından dolayı kaynak izlemenin zorlaşması ve bellek yanılmalarının fazlaşması beklenmektedir. Buna karşın, çalışılmış kelimeler ile kritik çeldirici arasındaki aktivasyon gücü düşükse, benzerliğin azalmasından dolayı, kaynak izlemenin kolaylaşacağı ve bellek yanılmalarının azalacağı düşünülmektedir. Araştırmalar çalışılmış kelimeler arasında oluşan aktivasyonun, doğru ve yanlış tanıma üzerinde farklı etkilere sahip olabileceğini göstermiştir. Örneğin duygusal değerliğin bellek yanılması üzerindeki etkisinin incelendiği bazı çalışmalarda negatif değerlik koşulunda bellek yanılması daha yüksek bulunurken, doğru tanıma açısından duygusal değerliğin farklı düzeyleri arasında farklılık bulunmamış (Dehon vd., 2010: 583-587) ya da negatif değerlik koşulunda doğru tanıma daha düşük bulunmuştur (Brainerd vd., 2008; 919-925) Oysaki Aktivasyon-İzleme Teorisi'ne göre çalışılmış kelimeler arasındaki aktivasyonun doğru ve yanlış tanıma üzerinde benzer etkilere sahip olması beklenirdi. Bu sonuç bilgilerin kodlanırken bellekte farklı izler bırakabileceğini düşündürmüş ve bu da yeni bir teorinin, *Belirsiz İz Teorisi*'nin (Reyna & Brainerd, 1995: 1-75) ortaya çıkışında etkili olmuştur.

1.2.3. Belirsiz İz Teorisi

Belirsiz İz Teorisi (Fuzzy Trace Theory; Reyna & Brainerd, 1995: 1-75), bir bilginin kodlanırken bellekte *özel* (verbatim) ve *öz* (gist) olmak üzere iki farklı iz bıraktığını öne sürmektedir. Özel iz, kelimenin listedeki yeri, telaffuz edilişi veya uzunluğu gibi kendine özgü özelliklerinin; öz ise kelimelerin genel anlamsal bağlantılarının kodlanması ile ilişkilidir (Brainerd & Reyna, 2005). Bu teoriye göre özel izin zayıf, öz izin ise güçlü olduğu durumlarda bellek yanılmaları ortaya çıkmaktadır. Bu teori beş temel kriterden oluşmaktadır. İlk kriter, her iki izin de paralel şekilde kodlanması ve saklanmasıdır. Bir diğer ifade ile özel izin kodlanması

devam ederken, öz izin de kodlanması tamamlanmaktadır. Bu nedenle bir olayın ayrıntıları unutulurken, genel olarak içeriği hatırlanabilmektedir. İkinci kriter, kullanılacak geri çağırma ipuçlarına bağlı olarak bu iki izden hangisinin kullanılacağı ile ilişkilidir. Hangi ize ulaşılacağı geri çağırma ipuçlarına bağlıdır. Çalışılmış olan bir kelimenin geri çağırılmasında özel iz; çalışılmamış bir kelimenin geri çağırılmasında ise öz iz daha etkili bir ipucu sağlamaktadır. Üçüncü kriterde özel izin, öz ize göre daha hızlı silindiğinden bahsedilmektedir. Bir diğer ifade ile bir kelimenin algısal özellikleri daha hızlı kaybolurken, genel anlamsal özellikleri daha uzun süre saklanmaktadır. Dördüncü kriter, bellek yanılmasının yaşla birlikte arttığını öne süren gelişimsel karşıtlık yaklaşımıdır. Bu varsayım, bireylerin yaşları ilerledikçe bilgileri organize etme becerilerinin artacağını, bu nedenle öz izi daha iyi işleyecekleri düşüncesinden gelmektedir. Bu düşünce yetişkinler için çocuklara göre daha fazla bellek yanılmasının rapor edildiği araştırmalarla desteklenmiştir (Odegard vd., 2009). Çift karşılıklı işleme (dual-opponent processing) ise son kriteri oluşturmaktadır. Buna göre çalışılmış kelimeleri hatırlarken, özel iz ve öz iz birbirini desteklemekte ve böylece doğru hatırlamayı arttırmaktadırlar. Çalışılmamış kelimelerin hatırlanmasında ise özel iz bellek yanılmasının azalmasına yol açarken, öz iz bellek yanılmasının artmasına neden olmaktadır. Belirsiz İz Teorisi ayrıca doğru ve yanlış tanıma farklılıklarına açıklama getirmesinden dolayı önceki teorilerden farklılaşmakta ve alanyazına önemli bir katkı sağlamaktadır.

Aktivasyon-İzleme Teorisi ve Belirsiz İz Teorisi bellek yanılmalarının açıklanmasında en çok desteklenen ve en sık başvurulan teorilerdir. Bu teoriler, bellek yanılmasının incelendiği birçok çalışmada, farklı hipotezler geliştirilmesini ve bu konunun farklı değişkenler açısından çalışılmasını sağlamıştır. Uyku, dikkat, algı ve çalışan bellek gibi birçok sürecin bellek yanılması üzerindeki etkisi bu teoriler bağlamında ele alınmıştır (Knott vd., 2018: 1063-1077; Laney & Loftus, 2010: 187-194; Payne vd., 2009: 327-334; Peters vd., 2007: 213-232). Bellek yanılmalarını açıklamaya yönelik olarak geliştirilen bu teorilerin bir diğer katkısı da bellek yanılmasının sağlıklı gruplar yanında klinik gruplarda da çalışılmasına olanak sağlamasıdır. Örneğin, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) gibi psikiyatrik rahatsızlıklarda negatif kelimeler arasında daha fazla aktivasyon oluşabileceği ya da negatif listeler için öz izin daha iyi işlenebileceği düşüncesi, bellek yanılmasının bu gruplarda çalışılmasını sağlamıştır. Gerçekten de DRM paradigması kullanılarak yürütülen bu çalışmalar, sağlıklı kontrol gruplarına göre depresyon ve TSSB'si olan bireylerde, negatif değerliğin, daha fazla bellek yanılmasına yol açabileceğini göstermiştir (Brennen vd., 2006: 877-885; Joormann vd., 2009: 412-417). Obsesif kompulsif bozukluk (OKB) hastaları ile yapılan çalışmalarda da OKB hastalarının ilişkisel kodlamadan ziyade maddeye özgü kodlama yaptıkları ve bu nedenle OKB'lilerde kontrol gruplarına göre bellek yanılmalarının azalabildiği saptanmıştır (Göz vd., 2016: 62-68). Şizofreni hastaları ile yürütülen çalışmalarda ise kontrol grubuna kıyasla bu hastaların yanlış tanıma yanıtlarına daha çok güvendikleri bulunmuş ve bu durum, şizofreni hastalarının çalışılmış kelimeler arasında daha yüksek bir aktivasyon oluşturması ile açıklanmıştır (Bhatt vd., 2010: 260-265; Moritz vd., 2006: 659-667). Psikiyatrik bozuklukların yanında, bellek yanılması DRM paradigması kullanılarak farklı nörolojik hasta grupları ile de çalışılmıştır. Medial temporal ve frontal lob lezyonlarının eşlik ettiği nörolojik bozukluklara sahip olanlar, çalışma aşamasında karşılaşmadıkları maddeleri karşılaşmış gibi hatalı bir şekilde tanıyarak yüksek oranda yanlış alarm (false alarm) göstermişlerdir (Parkin vd., 1996: 14-24; Schacter vd., 1996: 793-808). Bellek yanılmaları, yine beynin medial temporal ve frontal lob alanlarının sorumlu tutulduğu HBB ve ATD gibi nörodejeneratif hasta grupları ile de çalışılmıştır (Plancher vd., 2009: 2527-2536; Waldie & See, 2003: 281-297). İlerleyen bölümlerde bu çalışmalar ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

2. Yaşlanma, Biliş ve Nörobiyolojisi

Yaşlanma insan yaşamında fiziksel, sosyal, duygusal ve bilişsel süreçlerde değişikliklerin meydana geldiği bir döneme karşılık gelmektedir (Qualls & Abeles, 2000). Bu dönemde fiziksel yetersizliklerin yanında hem duygusal hem de bilişsel süreçleri içeren psikolojik bozuklukların da görülme sıklığı artmaktadır. Yaşlanma ile birlikte bilişsel süreçlerde de değişim gözlemlenmektedir. Kavramsal akıl yürütme, bellek ve işleme hızı gibi bilişsel işlevler yaşlanma ile birlikte düşüş gösterirken, kelime bilgisi ile ilişkili bilişsel işlevlerin bu süreçten pek fazla etkilenmediği anlaşılmaktadır (Wisdom vd., 2012: 721-745). Semantik belleğe kıyasla epizodik bellek süreçleri ve tanımaya kıyasla geri çağırma süreçleri daha fazla bozulmaktadır (Park & Festini, 2017: 82-90). Yaşlanmada bilişsel işlevlerde gözlenen bu bozulmanın temelinde nörobiyolojik süreçlerdeki değişim yatmaktadır.

Yaşlanma sürecinde beyinde nörobiyolojik bir değişim ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte prefrontal (PFK), medial temporal lob (MTL) ve parietal korteks gibi yüksek bilişsel işlevlerle ilişkili beyin alanlarında gözlenen gri madde hacmindeki azalmalar, beyin işlevselliğini etkilemekte ve bilişsel performans üzerinde önemli değişikliklere yol açmaktadır. Bilginin kodlanması ve geri çağırılması süreçleri ile ilişkili PFK ve MTL alanları, yaşlanma sürecindeki bu yapısal ve işlevsel düşüşten etkilenmektedir (Rajah vd., 2011: 17941-17954; Raz, 2000; Kaup vd., 2011: 6-15). İleri yetişkinlerde epizodik bellek performansının düştüğü birçok çalışmada tutarlı bir şekilde gösterilmiştir (Park vd., 1996: 621-637; Rönnlund vd., 2005: 3-18). İzler süreçte epizodik bellek bozukluklarına, dikkat, yürütücü işlevler ve çalışan bellek performansındaki bozulma da eşlik etmektedir (Balota vd., 2000: 395-410; Connelly vd., 1991: 533-541; Mather, 2010: 346-362). Yine dil performansında da ileri yetişkinlerin dili anlama süreçleri nispeten korunmasına rağmen dili üretme süreçlerinde düşüşler görülmektedir (James & Goring, 2018). Yaşlanma sürecinde bellek yanılmalarının görülme sıklığı da artmaktadır (Balota vd., 1999: 361-384; Dehon & Bredart, 2004: 191-197).

Yaşlanma sürecinde görülme sıklığı artan bellek yanılmalarının, PFK ve MTL'nin işlevselliğindeki bozulmadan kaynaklandığı düşünülmektedir (Devitt & Schacter, 2016: 346-359). Davranışsal (Fandakova vd., 2013: 1822-1832; Plancher vd., 2009) ve beyin görüntüleme (McDonough vd., 2013: 1049-1060; Tsukiura vd., 2014: 2-14) araştırmalarından elde edilen sonuçlar da bu bulguları desteklemektedir. Sağlıklı yaşlanmadan, nörodejeneratif hastalıklara evrilebilen bu süreçte, HBB ve ATD sıklıkla karşılaşılan ve bilişsel süreçlerdeki değişimin giderek gündelik yaşamda aksamalara yol açtığı bozukluklardır.

2.1. Bellek Yanılması ve Yaşlanma İlişkisi: Hafif Bilişsel Bozukluk ve Alzheimer Tipi Demansta Bellek Yanılmasının İncelendiği Çalışmalar

HBB, sağlıklı yaşlanma ile demans arasında bir geçiş dönemi olarak düşünülmekte ve çoğu zaman ATD'nin öncül evresi olarak kabul edilmektedir (Petersen, 2004: 183-194). Demansın en sık karşılaşılan türü olan ATD, epizodik bellek kaybı ile başlamakta; ilerledikçe dil, dikkat ve çalışan bellek gibi diğer bilişsel işlev alanları da bozulmaktadır (Hodges, 2000: 441-459). Erken evrede hipokampus ve alt temporal sistemlerden başlayan bilişsel işlev bozulması, giderek frontal lob ve diğer kortikal bölgeleri de kapsamaktadır. Yaşlanma, HBB ve ATD'de bilişsel süreçlerdeki değişimin alanyazındaki birçok çalışmada ele alındığı görülmektedir; ancak yaşlanma, HBB ve ATD ile bellek yanılması arasındaki ilişkinin ele alındığı az sayıda çalışma olduğu anlaşılmaktadır (Hildebrandt vd., 2009: 23-35; Weintraub, Wicklund & Salmon, 2012).

Bellek yanılmasının DRM listeleri kullanılarak incelendiği araştırmaların sonuçları, genç yetişkinlere göre sağlıklı ileri yetişkinlerin, çalışılmış kelimeleri doğru hatırlama

miktarının azaldığını göstermektedir. Buna karşın, kritik ve ilişkisiz çeldiricileri yanlış hatırlama miktarının arttığı görülmektedir (Balota vd., 1999: 361-384; Dehon & Bredart, 2004: 191-197). Butler ve diğerleri (2004: 921-925) genç ve ileri yetişkinleri bellek yanılması açısından karşılaştırdıkları çalışmalarında ileri yetişkinleri, uyguladıkları frontal lob testleri ile yüksek ve düşük frontal işlevsellik grupları olarak ikiye ayırmışlardır. Yüksek frontal işlevselliğe sahip ileri yetişkinler, düşük frontal işlevselliğe sahip olanlara göre daha yüksek doğru hatırlama ve daha düşük bir yanlış hatırlama göstermişlerdir. Genç yetişkinler ise doğru ve yanlış hatırlama puanları açısından yüksek frontal işlevselliğe sahip ileri yetişkinlerden farklılaşmamışlardır. Bu durum da yine yaşlanma ile azalmaya başlayan frontal işlevselliğin, bellek yanılmalarına yatkınlığın artmasında önemli bir rol oynadığını düşündürmektedir.

Yaşlanma sürecinde nöral değişime paralel olarak ortaya çıkan bilişsel değişimi yorumlamak üzere farklı açıklamalar getirilmiştir. Bunlardan ilki ileri yetişkinlerin, ayırt edici kodlama becerilerindeki azalmaya karşın, öze dayalı işlemlemeye daha fazla güvenmeye başlamalarıdır (Wilson vd., 2006: 662-670; Yassa vd., 2011: 8873-8878). Nitekim DRM listelerinin test aşamasından önce birden fazla kez sunulmasının, genç yetişkinlerde maddeye özgü işlemlemeyi arttırarak bellek yanılmalarını azaltabildiği görülmüştür. Buna karşın ileri yetişkinlerin öze dayalı işlemlemeye daha fazla güvenmesine yol açarak ileri yetişkinlerde bellek yanılmalarının artmasına neden olmuştur (Benjamin, 2001: 941-947). Çalışma aşamasının yanında test aşamasının tekrarlı şekilde sunulması, her iki grupta da maddeye özgü işlemeyi geliştirerek doğru tanımayı arttırmış; ancak bu durum genç yetişkinlerde kritik çeldiricilerin yanlış tanınmasını azaltırken, ileri yetişkinlerde benzer bir sonuca yol açmamıştır (Kensinger & Schacter, 1999: 399-415). Sunulan uyarının kategori boyutu arttırılarak öz izin daha iyi işlemlendiği başka bir çalışmada ise ileri yetişkinlerde yanlış tanımanın arttığı bildirilmektedir (Koutstaal & Schacter, 1997: 555-583).

Sağlıklı ileri yetişkinlerde maddeye özgü işleme azalırken, öze dayalı işlemlemeye daha fazla güvenmeye başlamaktadırlar. ATD hastalarının ise her iki işleme açısından başarısız oldukları gözlemlenmektedir. Nitekim ATD hastalarının, sağlıklı ileri yetişkinler ile HBB hastalarına göre anlamlı şekilde daha az maddeye özgü ayrıntı hatırladıkları bildirilmiştir (Hudon vd., 2006: 566-577). ATD hastaları, sağlıklı ileri yetişkinlere göre kritik çeldiricileri daha az yanlış tanıırken, ilişkisiz çeldiricileri daha fazla yanlış tanımaktadırlar (Balota vd., 1999: 361-384). Kritik çeldiricileri yanlış tanıma miktarından ilişkisiz çeldiricileri yanlış tanıma miktarının çıkarılması ile elde edilen düzeltilmiş (adjusting) yanlış tanıma miktarı açısından ATD hastaları, sağlıklı ileri yetişkinlere göre daha fazla bellek yanılması göstermektedirler (Gilet vd., 2022: 211-219).

Sağlıklı ileri yetişkinler ile çok hafif ve hafif ATD hastalarının DRM yöntemiyle karşılaştırıldığı bir çalışmada (Watson vd., 2001: 254-267), kritik çeldiriciyi yanlış hatırlama miktarının en fazla sağlıklı ileri yetişkinlerde görüldüğü; ancak ATD şiddeti çok hafiften hafife doğru ilerledikçe yanlış hatırlama miktarının çok fazla düştüğü belirlenmiştir. Watson ve diğerleri (2001: 254-267), bu durumu ATD'de öze dayalı süreçlerin bozulması ile açıklamışlardır. Süreç ilerledikçe ATD'si olan hastalar, listelerin özünü çıkartmamaktadır. Bu nedenle de çalışılan kelimeler arasındaki aktivasyon kritik çeldiriciye yayılamamakta ve kritik çeldiricinin yanlış hatırlanmasının önüne geçmektedir. DRM listelerinin tekrarlı bir şekilde sunulması da sağlıklı ileri yetişkinler ve ATD hastalarında farklı bir örüntü ortaya çıkarmaktadır (Budson vd., 2001: 230-243). Nitekim tekrarlı sunumlar sonrasında; sağlıklı ileri yetişkinler maddeye özgü işlemeyi geliştirerek öze dayalı işlemlemeyi azaltmaktadırlar. Buna karşın, tekrarlı sunumlar sonrasında ATD hastaları öze dayalı işlemlemeyi geliştirmekte ve kritik çeldiriciler yanlış tanımaya daha duyarlı hâle gelmektedirler. Budson ve diğerlerinin (2001: 230-243) çalışmasından elde edilen bu sonuçlar, hipokampüsteki değişime bağlı olarak, ATD

hastalarında maddeye özgü işlemlenin bozulduğunu; hastalığın erken döneminde ise öze dayalı işlemlenin göreceli korunduğunu düşündürmektedir. Buna karşın, kodlama aşamasında ayırt ediciliği arttıracak çevresel bir destek sağlanması, sağlıklı ileri yetişkinler ile gençler arasındaki farklılığı azaltmaktadır (Kensinger & Corkin, 2004: 1-9; Naveh-Benjamin vd., 2007: 202-208); ancak ATD hastalarının bu çevresel destekten faydalanımı daha azdır (Budson vd., 2005: 253-258).

Budson ve diğerlerinin (2005: 253-258) çalışmasında, görev sırasında katılımcıların yarısı sadece kelimeler üzerinde çalışırken, diğer yarısına her kelimenin kendisine karşılık gelen bir resim ile birlikte sunulduğu bir görev verilmiştir. Göreve resmin eklendiği koşulda; sağlıklı ileri yetişkinlerde yanlış tanıma azalırken, ATD hastalarında yanlış tanımda azalma saptanmamıştır. Bu sonuç ATD hastalarında ayırt edici yöntemleri kullanma becerisinin bozulduğunu düşündürmektedir (Gallo, 2006). Sağlıklı ileri yetişkinler ile HBB ve ATD hastalarının, maddeye özgü ve ilişkisel kodlama gibi farklı kodlama koşulları açısından karşılaştırıldığı bir diğer çalışmada da benzer bulgular elde edilmiştir (Tat vd., 2016: 50-58). *Maddeye özgü kodlama* koşulunda katılımcılardan sunulan her maddeyi, benzersiz kılan ve aynı listedeki diğer maddelerden ayıran bir özellik hakkında düşünmeleri istenmiştir. Buna karşın, *ilişkisel kodlama* koşulunda ise sunulan her maddeyi, aynı listede yer alan diğer maddeler ile ilişkilendirmeleri ve onlarla olan ortak noktalarına odaklanmaları talimatı verilmiştir. Sağlıklı ileri yetişkinler ve HBB hastaları, maddeye özgü kodlamadan yararlanmış ve bu gruplar için hedef maddelerin diğer maddelerden ayırt edilebilirliği artmıştır. Buna karşın ATD hastaları benzer bir gelişim gösterememişlerdir. Tat ve diğerleri (2016: 50-58) bu durumu, ATD patolojisinin, medial temporal, parietal ve frontal lob gibi birden çok kortikal alana yayılması ile ilişkilendirmiş ve maddeye özgü kodlamadaki bozulmalardan dolayı ATD hastalarının hedef maddeleri diğer maddelerden ayırt etmedeki yetersizliklerinin belirginleştiğini öne sürmüşlerdir.

Evrard ve diğerleri (2018: 429-438), kelimelerin DRM listelerindeki sunum sırasını değiştirerek yürüttükleri çalışmalarında sağlıklı genç, orta, ileri yetişkinler ve ATD hastalarını bellek yanılması açısından karşılaştırmışlardır. Bu çalışmada kritik çeldiriciyi en çok çağrıştıran kelimedenden en az çağrıştıran kelimeye (azalan çağrışım) ve kritik çeldiriciyi en az çağrıştıran kelimedenden en çok çağrıştıran kelimeye (artan çağrışım) doğru olmak üzere iki sunum sırası kullanılmıştır. Azalan çağrışım koşuluna göre artan çağrışım koşulunda, ATD hastalarının daha fazla kritik çeldiriciyi yanlış hatırladıkları saptanırken, diğer gruplar açısından koşullar arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Ayrıca azalan çağrışım koşulunda, ATD hastaları ve sağlıklı ileri yetişkinler arasında, bellek yanılması açısından farklılaşma gözlemlenmezken, artan çağrışım koşulunda ATD hastaları sağlıklı ileri yetişkinlere göre daha fazla kritik çeldiriciyi yanlış hatırlamışlardır. Bir diğer ifade ile daha fazla bellek yanılması göstermişlerdir. Bu durumun, kritik çeldiriciyi en çok çağrıştıran kelimelerin listenin sonuna yerleştirilmesinden kaynaklandığı ve böylece kritik çeldiricinin ATD hastalarında yüksek düzeyde aktivasyon üretimine yol açtığı bildirilmiştir. Bir diğer ifade ile bu koşulun kritik çeldirici için aşinalık hissini arttırdığı ve bu durumun ATD'de aktivasyonun kaynağını kontrol etme yeteneğini azalttığı sonucuna varılmıştır.

Gilet ve diğerleri (2016: 986-990) da ATD hastalarının çalışılmış kelimeler arasında aktivasyon kuramamasından dolayı kritik çeldiricileri daha az yanlış hatırladıkları varsayımını incelemek için DRM listelerinden sonra sözcüksel karar görevi (lexical decision task) uygulamışlardır. Sözcüksel karar görevinde katılımcıların rastgele dizilmiş harflerden bir kelime üretmesi istenmektedir. Kritik çeldiricilerin de yer aldığı bu görevde, sağlıklı ileri yetişkinlere göre ATD'li hastaların kritik çeldiriciyi daha az yanlış hatırladıkları; ancak sözcüksel karar görevinde, kritik çeldiricileri sağlıklı ileri yetişkinlerle benzer hızda ürettikleri

gösterilmiştir. Bu sonuçlar ATD'de daha az bellek yanılması görülmesinin sadece aktivasyon oluşturmadaki yetersizlikle açıklanamayacağı sonucuna götürmüş; bu durumu kritik çeldiricinin Epizodik Anımsatıcı İzinin Kaybolması Hipotezi ile açıklamışlardır (hypothesis of Disappearance of the Episodic Mnemonic Trace; Ergis & Eusop-Roussel, 2008: 96-101). Bu hipotez ATD hastalarının çalışma aşamasında kritik çeldiricileri de etkinleştirdiğini; ancak ATD'de belirgin şekilde gözlenen epizodik bellek bozukluklarından dolayı serbest hatırlama aşamasında kritik çeldiricilerin hızlıca kaybolduğunu öne sürmektedir (Evrard, Colombel, Gilet & Corson, 2015: 671-674). Gilet, Evrard ve Colombel (2022: 211-219) yakın zamanda yürüttükleri bir çalışmada DRM listesindeki her kelimenin sunumundan sonra katılımcılara akıllarına gelen ilk kelimeyi söylemelerini istedikleri *serbest çağrışım* (free association) görevini uygulayarak genç yetişkinler, sağlıklı ileri yetişkinler ve ATD hastalarında kritik çeldirici için oluşan aktivasyonu incelemişlerdir. Çalışmanın sonunda ATD hastalarının, sağlıklı ileri yetişkinlere benzer oranda kritik çeldirici ürettikleri bulunmuştur. Bu sonuç, ATD hastalarının da sağlıklı ileri yetişkinler gibi öz ize erişebileceğini göstermektedir. Araştırmacılar araştırma bulgularını; ATD hastalarında kritik çeldiricilerin anımsatıcı izinin hızlı şekilde kaybolduğu, yani ATD hastalarının kritik çeldiricinin anımsatıcı izini kodlama, izleme veya geri çağırma konusunda zorluklar yaşadıkları şeklinde yorumlamışlardır.

Alanyazında bellek yanılmasının genç ve ileri yetişkinlerde ele alındığı çalışmalarda bu iki grup arasında gözlenen farka ilişkin diğer bir açıklama ise kodlama yerine izleme ve geri çağırma süreçlerindeki eksiklere vurgu yapmaktadır. OSYB paradigmasının uygulandığı bir çalışmada geri çağırma sırasında, yanlış bilgilere ilişkin uyarılar verildiğinde ileri yetişkinlerin bu uyarıları bellek yanılmalarını azaltmak için kullanabildiği; bir diğer ifade ile çevresel uyarıcılardan faydalanabildiği görülmüştür (Coane vd., 2015: 455-470). Bunun yanında, geri çağırma sırasında ileri yetişkinlere algısal ve bağlamsal ipuçlarına odaklanmalarına ilişkin destekleyici talimatlar verildiğinde, genç yetişkinlerle aralarındaki performans farklılıklarının azaldığı görülmektedir (Thomas & Bulevich, 2006: 379-389). Algısal ve bağlamsal ipuçlarına odaklanıldığında, genç ve ileri yetişkinler arasındaki performans farklılıklarının azalması, bu bilgilerin bellekte kodlanmış olduğunu düşündürmektedir. Nitekim bu bilgiler kodlanmamış olsaydı, ileri yetişkinlerin algısal ve bağlamsal ipuçlarına rağmen performansında düzelme olmaması beklenirdi. Bu durum ileri yetişkinlerin, geri çağırma sırasında bu ipuçlarına erişimde veya etkili bir şekilde kullanmada zorluk yaşadıklarını düşündürmektedir (Koutstaal, 2003: 189-193). Pierce ve diğerleri (2005: 411-419) genç yetişkinler ile sağlıklı ileri yetişkinler ve ATD hastalarını, hatırlama-reddetme stratejisi içeren, dışlamaya dayalı kategorize bir liste görevi üzerinden karşılaştırmışlardır. Bu çalışmada çevresel destek olarak bir dışlama listesi sunulmuştur. Katılımcılara dışlama listesinde yer alan kelimelerin daha önce kendilerine sunulmadığı ve test aşamasında bu kelimeler ile karşılaştıkları takdirde kaçınmaları gerektiği yönünde bir yönerge verilmiştir. Çalışmanın sonuçları sağlıklı ileri yetişkinler ile ATD gruplarının birbirinden farklılaştığını göstermiştir (Pierce vd., 2005: 411-419). Dışlama listesinin kullanımından en fazla genç yetişkinler faydalanmış ve bellek yanılması en çok bu grupta düşüş göstermiştir. Sağlıklı ileri yetişkinlerde de bellek yanılması azalmıştır; ancak bu azalma genç yetişkinlere göre daha az olmuştur. ATD hastaları ise dışlama listesindeki sunumdan hiç faydalanamamış; hatta dışlama listesinin sunulmadığı duruma göre kritik çeldiricileri yanlış tanıma olasılıkları daha da artmıştır. Bu durum dışlama listesi sunumunun, bu çeldiriciler için aşinalığı ya da kaynak izleme hatalarını arttırdığını düşündürmektedir. Noel ve diğerlerine (2018: 302-309) göre ATD hastalarının anılara ilişkin öznel deneyimleri azalmakta, bu nedenle anıları kodladıkları bağlamla ilişkilendirilmede zorluk yaşamaktadırlar. Bu durum da ilişkisiz anılar için aşinalık hissini oluşmasına ve kafa karıştırıcı düşüncelere (konfobülasyonlar) yol açmaktadır (El Haj vd., 2020).

Sonuç

Sağlıklı ileri yetişkinler, HBB ve ATD hastaları bellek yanılmasına yatkınlıkları açısından farklılık göstermektedirler. Bu durumun, nöral işlevlerin giderek bozulması ve bu bozulmanın tüm MTL ve PFK'yi kapsamaması ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yaşlanma sürecinde bellek yanılmalarının oluşumunda beyinde MTL ve PFK alanlarındaki yetersizliğin önemli rol oynadığı çalışmalarla gösterilmiştir. Bellek yanılmasını açıklamak üzere geliştirilen teoriler ile bu konuya farklı açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır.

Belirsiz İz Teorisi'ne göre sağlıklı ileri yetişkinlerin zayıf bir özel ize karşı güçlü bir öz ize sahip olduğu; bu nedenle de kritik çeldiricileri yanlış bir şekilde hatırlamaya genç yetişkinlere ve ATD hastalarına göre daha yatkın oldukları düşünülmektedir. Öte yandan ATD hastalarının hem özel izi hem de öz izi işleme konusunda başarısız oldukları gösterilmiştir. Listelerinin tekrarlı bir şekilde sunulması ya da kategori boyutunun arttırılması gibi özel izin daha ayrıntılı işlenmesini sağlayan koşullar oluşturulduğunda, sağlıklı ileri yetişkinlerde bellek yanılmalarının azaldığı görülmektedir. Buna karşın, öze dayalı işlemlemeyi arttırmasından dolayı ATD hastalarında bellek yanılmasına yatkınlık artmaktadır. Benzer şekilde ayırt ediciliği arttırmak için verilen çevresel destek de sağlıklı ileri yetişkinler ve HBB hastalarında bellek yanılmasını azaltırken, ATD hastaları bundan yararlanamamışlardır. Aktivasyon-İzleme Teorisi çerçevesinden bakıldığında ise ATD hastalarının çalışılmış kelimeler arasında yeterli aktivasyon oluşturamadığı; kritik çeldiricilere aktivasyonun yayılmamasından dolayı da bellek yanılmasının azaldığı düşünülmektedir. Gerçekten de çalışılmış kelimelerin sunum sırası değiştiğinde ve kritik çeldiriciyi en az çağrıştıran kelimedenden en çok çağrıştıran kelimeye doğru bir sıra takip edildiğinde, ATD hastaları aktivasyon oluşturabilmiş ve bellek yanılmaları artmıştır. Öte yandan sağlıklı ve hasta gruplar arasında bellek yanılması açısından gözlenen bu farkı sadece Aktivasyon-İzleme Teorisi bağlamında açıklamanın da yeterli olmadığı; kritik çeldiricinin anımsatıcı izinin kaybolmasına yol açacak epizodik bellek bozukluklarının bu süreçte önemli olabileceği bazı çalışmalarda gösterilmiştir. Bunun yanında geri çağırma esnasında verilen çevresel destek de sağlıklı ileri yetişkinlerin, bellek yanılmasını azaltmaktadır. Buna karşın ATD hastalarında aşinalığın artmasına, kaynak izlemenin zorlaşmasına ve dolayısıyla bellek yanılması oluşturma eğiliminin artmasına neden olmaktadır.

Alanyazın incelendiğinde bellek yanılmasının, yaşlanma ve yaşlanma sürecinde sıklıkla karşılaşılan HBB ve ATD ile ilişkisinin ele alındığı sınırlı sayıda araştırma olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmada bu araştırmalar gözden geçirilerek yaşlanma ve bellek yanılması arasındaki ilişkiye odaklanılmış; sağlıklı ileri yetişkinler, HBB ve ATD hastaları arasında bellek yanılması açısından görülen farkın altında yatan bilişsel süreçler incelenmiştir. Tartışma bölümünde bahsedildiği gibi bellek yanılması bu gruplar arasında farklı bilişsel örüntüler sergilemekte ve bu duruma getirilen açıklamalar birbirinden farklılaşmaktadır. Yaşlanma sürecinde başlayan, HBB ve sonrasında sıklıkla ATD'nin gelişmesi ile artarak devam eden PFK ve MTL'deki hasarın, bellek yanılmasının atfedildiği kodlama, geri çağırma ya da izleme süreçlerini etkilediği iyi bilinmektedir. Bu nedenle sağlıklı bilişsel yaşlanma, HBB ve ATD'de gözlenen bellek yanılmasını açıklamak için daha bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bir diğer konu da alanyazındaki çalışmaların çoğunluğunda sağlıklı ileri yetişkinler ile ATD hastalarının karşılaştırılması ve örneklemelerinde HBB hastalarının yer almamasıdır. Maddeye özgü kodlama yapabilmeleri yönünde desteklendiklerinde, HBB hastalarının, sağlıklı ileri yetişkinlerde olduğu gibi bellek yanılmalarını azaltabildikleri anlaşılmaktadır. Buna karşın ATD hastaları bu çevresel destekten bellek yanılmalarını azaltabilmek için

yararlanamamışlardır. Sonuç olarak HBB hastaları; sağlıklı ileri yetişkinler ve ATD hastaları arasında bir bilişsel örüntü sergilemekte ve bu bağlamda diğer iki gruptan farklılaşmaktadırlar. Bu nedenle gelecek çalışmalarda HBB hastalarının, bellek yanılmasının incelendiği çalışmaların örneklemi içerisinde daha fazla yer alması çok önemlidir. Bu tür çalışmaların çoğalmasının, yaşlanma sürecine eşlik eden ve ileri yetişkinlikten, HBB ve erken dönem ATD'ye uzanan bilişsel bozulmanın doğasının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Atkinson, R. C. & Shiffrin, R. M. (1971). The control of short-term memory. *Scientific American*, 225(2), 82-90.
- Balota, D. A., Cortese, M. J., Duchek, J. M., Adams, D., Roediger III, H. L., McDermott, K. B., Yerys, B. E. (1999). Veridical and false memories in healthy older adults and in dementia of the Alzheimer's type. *Cognitive Neuropsychology*, 16(3-5), 361-384.
- Balota, D. A., Dolan, P. O., Duchek, J. M. (2000). Memory changes in healthy young and older adults. *The Oxford Handbook of Memory*, 395-410.
- Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge University Press.
- Benjamin, A. S. (2001). On the dual effects of repetition on false recognition. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 27(4), 941-947.
- Bernstein, D. M., Laney, C., Morris, E. K., Loftus, E. F. (2005). False beliefs about fattening foods can have healthy consequences. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 102(39), 13724-13731.
- Bhatt, R., Laws, K. R., McKenna, P. J. (2010). False memory in schizophrenia patients with and without delusions. *Psychiatry Research*, 178(2), 260-265.
- Brainerd, C. J. & Reyna, V. F. (2002). Fuzzy-trace theory and false memory. *Current Directions in Psychological Science*, 11(5), 164-169.
- Brainerd, C. J. & Reyna, V. F. (2005). *The science of false memory*. Oxford University Press.
- Brainerd, C. J., Stein, L. M., Silveira, R. A., Rohenkohl, G., Reyna, V. F. (2008). How does negative emotion cause false memories?. *Psychological Science*, 19(9), 919-925.
- Brennen, T., Dybdahl, R., Kapiđić, A. (2007). Trauma-related and neutral false memories in war-induced posttraumatic stress disorder. *Consciousness and Cognition*, 16(4), 877-885.
- Budson, A. E., Desikan, R., Daffner, K. R., Schacter, D. L. (2001). Perceptual false recognition in Alzheimer's disease. *Neuropsychology*, 15(2), 230-243.
- Budson, A. E., Dodson, C. S., Daffner, K. R., Schacter, D. L. (2005). Metacognition and false recognition in Alzheimer's disease: further exploration of the distinctiveness heuristic. *Neuropsychology*, 19(2), 253-258.

- Butler, K. M., Mcdaniel, M. A., Dornburg, C. C., Price, A. L., Roediger, H. L. (2004). Age differences in veridical and false recall are not inevitable: The role of frontal lobe function. *Psychonomic Bulletin & Review*, 11, 921-925.
- Coane, J. H., Monahan, K. T., Termonen, M. L. (2015). Hunts, heinz, and fries priming 'ketchup': the effects of lexicality on Brand name-product associations and Brand memory. *Applied Cognitive Psychology*, 29(3), 455-470.
- Collins, A. F., Gathercole, S. E., Conway, M. A., Morris, P. E. (Ed.) (1993). *Theories of memory (Vol. 1)*. Psychology Press.
- Connelly, S. L., Hasher, L., Zacks, R. T. (1991). Age and reading: the impact of distraction. *Psychology and Aging*, 6(4), 533-541.
- Deese, J. (1959). Influence of inter-item associative strength upon immediate free recall. *Psychological Reports*, 5(3), 305-312.
- Dehon, H. & Brédart, S. (2004). False memories: young and older adults think of semantic associates at the same rate, but young adults are more successful at source monitoring. *Psychology and Aging*, 19(1), 191-197.
- Dehon, H., Larøi, F., Van der Linden, M. (2010). Affective valence influences participant's susceptibility to false memories and illusory recollection. *Emotion*, 10(5), 627-639.
- Devitt, A. L. & Schacter, D. L. (2016). False memories with age: Neural and cognitive underpinnings. *Neuropsychologia*, 91, 346-359.
- Dewhurst, S. A., Bould, E., Knott, L. M., Thorley, C. (2009). The roles of encoding and retrieval processes in associative and categorical memory illusions. *Journal of Memory and Language*, 60(1), 154-164.
- Ece, B., Öner, S., Gülgöz, S. (2020). Toplumsal olaylara dair episodik ve semantik bellek süreçlerinin heyecanlanma düzeyi ile ilişkisinin yaş ve heyecanın ölçüm türü açısından incelenmesi. *Psikoloji Çalışmaları*, 40(1), 247-283.
- El Haj, M., Colombel, F., Kapogiannis, D., Gallouj, K. (2020). False memory in Alzheimer's disease. *Behavioural Neurology*, 2020.
- Ergis, A. M. & Eusop-Roussel, E. (2008). Early episodic memory impairments in Alzheimer's disease. *Revue Neurologique*, 164, 96-101.
- Evrard, C., Colombel, F., Gilet, A. L., Corson, Y. (2016). Intact semantic priming of critical lures in Alzheimer's disease: Implications for false memory. *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 71(4), 671-674.
- Evrard, C., Gilet, A. L., Colombel, F., Dufermont, E., Corson, Y. (2018). Now you make false memories; now you do not: the order of presentation of words in DRM lists influences the production of the critical lure in Alzheimer's disease. *Psychological Research*, 82, 429-438.
- Fandakova, Y., Shing, Y. L., Lindenberger, U. (2013). Differences in binding and monitoring mechanisms contribute to lifespan age differences in false memory. *Developmental Psychology*, 49(10), 1822-1832.
- Gallo, D. (2006). *Associative illusions of memory: False memory research in DRM and related tasks*. Psychology Press.

- Gilet, A. L., Evrard, C., Colombel, F., Tropée, E., Marie, C., Corson, Y. (2017). False memories in Alzheimer's disease: Intact semantic priming but impaired production of critical lures. *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 72(6), 986-990.
- Gilet, A. L., Evrard, C., Colombel, F. (2022). DRM Paradigm: Evidence that Alzheimer's Patients Think of the Critical Lure as Often as Healthy Older Participants. *Experimental Aging Research*, 48(3), 211-219.
- Goldstein, E. B. (2014). *Cognitive psychology: Connecting mind, research and everyday experience*. Cengage Learning.
- Gonsalves, B. & Paller, K. A. (2002). Mistaken memories: remembering events that never happened. *The Neuroscientist*, 8(5), 391-395.
- Göz, İ., Karahan, S. K., Tekcan, A. İ. (2016). Individuals with obsessive-compulsive disorder are less prone to false memories. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, 10, 62-68.
- Graf, P. & Schacter, D. L. (1985). Implicit and explicit memory for new associations in normal and amnesic subjects. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 11(3), 501-518.
- Hildebrandt, H., Haldenwanger, A., Eling, P. (2009). False recognition helps to distinguish patients with Alzheimer's disease and amnesic MCI from patients with other kinds of dementia. *Dementia and Geriatric Cognitive Disorders*, 28(2), 159-167.
- Hodges, J. R. (2000). Memory in the dementias. *The Oxford Handbook of Memory*, 441-459.
- Hudon, C., Belleville, S., Souchay, C., Gély-Nargeot, M. C., Chertkow, H., Gauthier, S. (2006). Memory for gist and detail information in Alzheimer's disease and mild cognitive impairment. *Neuropsychology*, 20(5), 566-577.
- James, L. E. & Goring, S. A. (2018). Language and cognitive aging. In *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*.
- Johnson, M. K., Hashtroudi, S., Lindsay, D. S. (1993). Source monitoring. *Psychological Bulletin*, 114(1), 3-28.
- Joormann, J., Teachman, B. A., Gotlib, I. H. (2009). Sadder and less accurate? False memory for negative material in depression. *Journal of Abnormal Psychology*, 118(2), 412-417.
- Kaup, A. R., Mirzakhani, H., Jeste, D. V., Eyler, L. T. (2011). A review of the brain structure correlates of successful cognitive aging. *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, 23(1), 6-15.
- Kensinger, E. A. & Corkin, S. (2004). The effects of emotional content and aging on false memories. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 4(1), 1-9.
- Kensinger, E. A. & Schacter, D. L. (1999). When true memories suppress false memories: Effects of ageing. *Cognitive Neuropsychology*, 16(3-5), 399-415.
- Kirkpatrick, E. A. (1894). An experimental study of memory. *Psychological Review*, 1(6), 602-609.
- Knott, L. M., Howe, M. L., Toffalini, E., Shah, D., Humphreys, L. (2018). The role of attention in immediate emotional false memory enhancement. *Emotion*, 18(8), 1063-1077.

- Koutstaal, W. (2003). Older adults encode -but do not always use- perceptual details: Intentional versus unintentional effects of detail on memory judgments. *Psychological Science*, 14(2), 189-193.
- Koutstaal, W. & Schacter, D. L. (1997). Gist-based false recognition of pictures in older and younger adults. *Journal of Memory and Language*, 37(4), 555-583.
- Laney, C. & Loftus, E. F. (2010). False memory. *The Cambridge Handbook of Forensic Psychology*, 187-194.
- Loftus, E. F. (2005). Planting misinformation in the human mind: A 30-year investigation of the malleability of memory. *Learning & Memory*, 12(4), 361-366.
- Loftus, E. F. & Pickrell, J. E. (1995). The formation of false memories. *Psychiatric Annals*, 25(12), 720-725.
- Mather, M. (2010). Aging and cognition. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 1(3), 346-362.
- McDonough, I. M., Wong, J. T., Gallo, D. A. (2013). Age-related differences in prefrontal cortex activity during retrieval monitoring: Testing the compensation and dysfunction accounts. *Cerebral Cortex*, 23(5), 1049-1060.
- Moritz, S., Woodward, T. S., Rodriguez-Raecke, R. (2006). Patients with schizophrenia do not produce more false memories than controls but are more confident in them. *Psychological Medicine*, 36(5), 659-667.
- Naveh-Benjamin, M., Brav, T. K., Levy, O. (2007). The associative memory deficit of older adults: the role of strategy utilization. *Psychology and Aging*, 22(1), 202-208.
- Noel, M., Larøi, F., Gallouj, K., El Haj, M. (2018). Relationships between confabulations and mental time travel in Alzheimer's disease. *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, 30(4), 302-309.
- Odegard, T. N., Cooper, C. M., Lampinen, J. M., Reyna, V. F., Brainerd, C. J. (2009). Children's eyewitness memory for multiple real-life events. *Child Development*, 80(6), 1877-1890.
- Park, D. C. & Festini, S. B. (2017). Theories of memory and aging: A look at the past and a glimpse of the future. *The Journals of Gerontology: Series B*, 72(1), 82-90.
- Park, D. C., Smith, A. D., Lautenschlager, G., Earles, J. L., Frieske, D., Zwahr, M., Gaines, C. L. (1996). Mediators of long-term memory performance across the life span. *Psychology and Aging*, 11(4), 621-637.
- Parkin, A. J., Bindschaedler, C., Harsent, L., Metzler, C. (1996). Pathological false alarm rates following damage to the left frontal cortex. *Brain and Cognition*, 32(1), 14-27.
- Payne, J. D., Schacter, D. L., Propper, R. E., Huang, L. W., Wamsley, E. J., Tucker, M. A., Walker, M. P., Stickgold, R. (2009). The role of sleep in false memory formation. *Neurobiology of Learning and Memory*, 92(3), 327-334.
- Peters, M. J., Jelcic, M., Verbeek, H., Merckelbach, H. (2007). Poor working memory predicts false memories. *European Journal of Cognitive Psychology*, 19(2), 213-232.
- Petersen, R. C. (2004). Mild cognitive impairment as a diagnostic entity. *Journal of Internal Medicine*, 256(3), 183-194.

- Pierce, B. H., Sullivan, A. L., Schacter, D. L., Budson, A. E. (2005). Comparing source-based and gist-based false recognition in aging and Alzheimer's disease. *Neuropsychology*, 19(4), 411-419.
- Plancher, G., Guyard, A., Nicolas, S., Piolino, P. (2009). Mechanisms underlying the production of false memories for famous people's names in aging and Alzheimer's disease. *Neuropsychologia*, 47(12), 2527-2536.
- Plancher, G., Guyard, A., Nicolas, S., Piolino, P. (2009). Mechanisms underlying the production of false memories for famous people's names in aging and Alzheimer's disease. *Neuropsychologia*, 47(12), 2527-2536.
- Qualls, S. H. E. & Abeles, N. E. (2000). *Psychology and the aging revolution: How we adapt to longer life*. American Psychological Association.
- Rajah, M. N., Languay, R., Grady, C. L. (2011). Age-related changes in right middle frontal gyrus volume correlate with altered episodic retrieval activity. *Journal of Neuroscience*, 31(49), 17941-17954.
- Raz, N. (2000). Aging of the brain and its impact on cognitive performance: Integration of structural and functional findings. F. I. M. Craik, T. A. Salthouse (Ed.), *The Handbook of Aging and Cognition* içinde (1-90. ss.), Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Reyna, V. F. & Brainerd, C. J. (1995). Fuzzy-trace theory: An interim synthesis. *Learning and Individual Differences*, 7(1), 1-75.
- Roediger III, H. L., Balota, D. A., Watson, J. M. (2001). Spreading activation and arousal of false memories. H. L. Roediger III, J. S. Nairne, I. Neath, A. M. Surprenant (Ed.), *The Nature of Remembering: Essays in Honor of Robert G. Crowder* içinde (95-115. ss.), American Psychological Association.
- Roediger III, H. L., Jacoby, J. D., McDermott, K. B. (1996). Misinformation effects in recall: Creating false memories through repeated retrieval. *Journal of Memory and Language*, 35(2), 300-318.
- Roediger, H. L. & McDermott, K. B. (1995). Creating false memories: Remembering words not presented in lists. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 21(4), 803-814.
- Roediger, H. L., Watson, J. M., McDermott, K. B., Gallo, D. A. (2001). Factors that determine false recall: A multiple regression analysis. *Psychonomic Bulletin and Review*, 8(3), 385-407.
- Rönnlund, M., Nyberg, L., Bäckman, L., Nilsson, L. G. (2005). Stability, growth, and decline in adult life span development of declarative memory: cross-sectional and longitudinal data from a population-based study. *Psychology and Aging*, 20(1), 3-18.
- Schacter, D. L. (1997). False recognition and the brain. *Current Directions in Psychological Science*, 6(3), 65-70.
- Schacter, D. L., Curran, T., Galluccio, L., Milberg, W. P., Bates, J. F. (1996). False recognition and the right frontal lobe: A case study. *Neuropsychologia*, 34(8), 793-808.
- Smith, S. M., Gerkens, D. R., Pierce, B. H., Choi, H. (2002). The roles of associative responses at study and semantically guided recollection at test in false memory: The Kirkpatrick and Deese hypotheses. *Journal of Memory and Language*, 47(3), 436-447.
- Solso, R. L. & Massaro, D. W. (Eds.). (1995). *The science of the mind: 2001 and beyond*. Oxford University Press on Demand.

- Tat, M. J., Soonsawat, A., Nagle, C. B., Deason, R. G., O'Connor, M. K., Budson, A. E. (2016). The influence of strategic encoding on false memory in patients with mild cognitive impairment and Alzheimer's disease dementia. *Brain and Cognition*, 109, 50-58.
- Thomas, A. K. & Bulevich, J. B. (2006). Effective cue utilization reduces memory errors in older adults. *Psychology and Aging*, 21(2), 379-389.
- Tsukiura, T., Shigemune, Y., Nouchi, R., Kambara, T., Kawashima, R. (2014). Age-related differences in prefrontal, parietal, and hippocampal activations during correct rejections of faces. *Japanese Psychological Research*, 56(1), 2-14.
- Tulving, E. (1972). Episodic and semantic memory. E. Tulving, W. Donaldson (Ed.), *Organization of Memory* içinde (381-403. ss.), Academic Press.
- Tulving, E. (1985). Memory and consciousness. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*, 26(1), 1-12.
- Underwood, B. J. (1965). False recognition produced by implicit verbal responses. *Journal of Experimental Psychology*, 70(1), 122-129.
- Waldie, B. D. & Kwong See, S. T. (2003). Remembering words never presented: False memory effects in dementia of the Alzheimer type. *Aging, Neuropsychology, and Cognition*, 10(4), 281-297.
- Watson, J. M., Balota, D. A., Sergent-Marshall, S. D. (2001). Semantic, phonological, and hybrid veridical and false memories in healthy older adults and in individuals with dementia of the Alzheimer type. *Neuropsychology*, 15(2), 254-267.
- Weintraub, S., Wicklund, A. H., Salmon, D. P. (2012). The neuropsychological profile of Alzheimer disease. *Cold Spring Harbor Perspectives in Medicine*, 2(4), a006171.
- Wilson, I. A., Gallagher, M., Eichenbaum, H., Tanila, H. (2006). Neurocognitive aging: prior memories hinder new hippocampal encoding. *Trends in Neurosciences*, 29(12), 662-670.
- Wisdom, J. P., Cavaleri, M. A., Onwuegbuzie, A. J., Green, C. A. (2012). Methodological reporting in qualitative, quantitative, and mixed methods health services research articles. *Health Services Research*, 47(2), 721-745.
- Yassa, M. A., Mattfeld, A. T., Stark, S. M., Stark, C. E. (2011). Age-related memory deficits linked to circuit-specific disruptions in the hippocampus. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(21), 8873-8878.

EXTENDED ABSTRACT

Memory, one of the basic components of the cognitive system, is responsible for encoding, storing, and retrieving information. Memory, which connects the past and the future, is also very important for maintaining daily functions and planning. However, memory does not function as flawlessly as one might think. Sometimes the information stored in memory and the information recalled later do not coincide, and there may be deficiencies and differences in the recall of past experiences (Loftus, 2005: 361-366; Roediger, Jacoby & McDermott, 1996: 300-318). This situation, which is defined as false memories, has attracted the attention of many researchers in recent years. It is thought that the medial temporal lobe and prefrontal cortex areas of the brain are responsible for the formation of false memories as well as the encoding and retrieval of information in memory. Cognitive functions change with aging. This process, which manifests itself in healthy older adulthood, can evolve into Mild Cognitive Impairment (MCI) and Dementia of Alzheimer-type (DAT) in later years, and in this process of increasing deterioration in cognitive functions, the predisposition to form false memories also change. The aim of the current review is to discuss the relationship between the aging process and especially the relationship between false memories, MCI and DAT, which are frequently encountered in this process. In terms of false memory, MCI patients show a pattern between healthy older adults and DAT patients. There are different theoretical explanations for the difference between these three groups in terms of false memory. According to the Fuzzy Trace Theory, it is thought that healthy older adults have a strong gist trace against a weak verbatim trace; therefore, they are more prone to falsely recall critical lures. On the other hand, DAT patients have been shown to fail to process both gist and verbatim trace. When conditions are created that allow for more detailed processing of the verbatim trace, such as repetitive presentation of lists (Kensinger & Schacter, 1999: 399-415) or increasing category size (Koutstaal & Schacter, 1997: 189-193), false memories are reduced in healthy older adults. On the contrary, the susceptibility to false memories increases in DAT patients due to the increase in gist-based processing. Similarly, environmental support to increase distinctiveness reduces false memories in healthy older adults and MCI patients, whereas DAT patients do not benefit from it (Budson et al., 2005: 253; Tat et al., 2016: 50-58). From the perspective of the Activation-Monitoring Theory, it is thought that DAT patients can not generate sufficient activation between the studied words and that the activation cannot spread to the critical lures, thus reducing the false memory. Indeed, when the order of presentation of the studied words was changed and the order from the least related to the most related of the critical lure was followed, DAT patients were able to generate activation and their false memories increased (Evrard et al., 2018: 429-438). On the other hand, in some studies it has been indicated that it is not sufficient to explain this difference observed between these groups in terms of false memories only in the context of Activation-Monitoring Theory. Episodic memory disorders leading to the loss of the mnemonic trace of the critical lures may be effective in this process (Evrard et al., 2015: 671-674; Gilet et al., 2016: 986-990; Gilet et al., 2022: 211-219). In addition, environmental support during recall also reduces false memories in healthy older adults (Coane et al., 2015: 455-470). On the contrary, environmental support leads to increased familiarity in DAT patients, making source monitoring more difficult and thus increasing the tendency to form false memories (Pierce et al., 2005: 411-419). In the current study, we suggest that the explanations put forward for the difference in false memories between healthy young and older adults and patients with MCI and DAT would be insufficient alone and a more holistic approach is needed.

YENİ MEDYA OLANAKLARIYLA DEĞİŞEN YAYINCILIK BİÇİMLERİ VE YOUTUBE'DA SPOR YAYINCILIĞI*

Ömer KISAĞLU**

ÖZET

Çevrim içi medyanın gelişimi televizyon yayıncılığını değiştirmekte ve alternatif yayın olanaklarına imkân tanımaktadır. Bunun sonucunda geleneksel televizyon yayıncılığından farklılaşma yaşanmaktadır. Değişen yayıncılık koşullarının sonrasında spor medyası, amatör ve profesyonel içerik üreticilerinin yayın yapmasına izin veren YouTube üzerinde faaliyet göstermektedir. Çalışmada alternatif yayın imkânlarıyla birlikte yaşanan değişimleri belirlemek amaçlanmaktadır. Bu kapsamda çevrim içi imkânların getirdiği değişimlerin belirlenmesi amacıyla YouTube'daki spor yayıncılığı faaliyetleri incelenmiştir. Çevrim içi medya olanaklarının ardından içerik üreticilerinin yaşadıkları değişimleri belirleyebilmek önem kazanmıştır. Bu bağlamda YouTube'da spor içeriği üreten kanallardan temsilcilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Amaçlı örneklem dâhilinde belirlenen katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle mülakatlar gerçekleştirilmiş ve içerik üreticileriyle direkt görüşülerek verilerin birinci elden toplanması sağlanmıştır. Elde edilen veriler deşifre edilmiş, betimsel analiz yöntemiyle temalara göre kategorilere ayrılmış ve çözümlenmiştir. Çözümlemenin sonucunda çevrim içi imkânların getirdiği değişimler dağıtım, içerik üretimi, izleyici, reklam olmak üzere dört ana kategoride gruplandırılmış ve ortaya konulmuştur. Araştırmanın sonuçları medyanın değişimini spor yayıncılığı örneklemini üzerinden göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: çevrim içi televizyon, YouTube, spor yayıncılığı, içerik üretimi, spor kanalları

Changing Forms of Broadcasting with New Media Opportunities and Sports Broadcasting on YouTube

ABSTRACT

Online media is changing television broadcasting, enabling alternative broadcasting possibilities. Online distribution, alternative platforms provide differentiation from conventional television broadcasting. Sports media operates on YouTube, which allows amateur, professional content producers to broadcast. In this study, it is aimed to determine the changes experienced with alternative broadcasting opportunities. In this context, sports broadcasting activities on YouTube were examined. Following the development of online alternative media opportunities, it has become important to define the changes experienced by content producers. In this context, interviews were held with representatives from channels that produce sports content on YouTube. Interviews were conducted with the participants determined within the purposeful sampling, using the semi-structured interview technique, the data were collected by directly interviewing the content producers. The obtained data were deciphered, categorized, analyzed according to the themes using the descriptive analysis method. As a result of the analysis, the changes brought about by online opportunities are grouped, presented in four main categories: distribution, content production, audience, advertising. The results of the research indicate the change in the media through the sample of sports broadcasting.

Key Words: online television, YouTube, sports broadcasting, content production, sports channels

* Bu makale, yazarın 2021 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığı *Yeni Medya Olanaklarıyla Değişen Yayıncılık Biçimleri ve Spor Yayıncılığı: YouTube Spor Kanalları* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, Kocaeli / TÜRKİYE, omerkisaoglu@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Kısaoğlu, Ö. (2024). Yeni medya olanaklarıyla değişen yayıncılık biçimleri ve Youtube'da spor yayıncılığı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 411-427. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1349883>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 30 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 20 Ekim / October 2023

Giriş

İletişim süreçlerinin dijitalleşmesi kitle iletişiminde yeni imkânlar olanağ sağlamakta ve yayıncılık sektöründe değişimleri getirmektedir. Gelişmelerle birlikte geleneksel televizyon yayıncılığına alternatif dağıtım biçimleri ortaya çıkmaktadır. Özellikle internetin yayıncılığa dâhil olması IPTV, OTT gibi dağıtım biçimlerine ve yayın platformlarına olanak sağlamaktadır. Dağıtım biçimlerinin değişmesi yeni aktörlerin endüstride yer almasını (*Netflix, Disney+* vb.) ve kullanıcıların içerik üreticisi konumuna gelmesini getirmektedir. Yayın dağıtımının gelişmesi içerik üretimini de etkilemektedir.

Spor yayıncılığı da televizyon endüstrisinin değişiminden etkilenmektedir. Spor yayıncılığında tematik spor kanalları, spor programları yer almakla birlikte en önemli unsur olarak müsabaka yayıncılığı ön plana çıkmaktadır. Müsabaka yayınları doğası izleyiciler canlı yayınlanmasına özel önem atfetmektedir. Avrupa'da kamu hizmeti yayıncılığının tekeline çıkan müsabaka yayınlarının yayın hakları için tecimsel kanallar mücadele etmiştir. Bunun sonucunda yayın ihalelerinin fiyatı sürekli yükselmektedir. Yayın haklarını elde eden kuruluşlar şifreli yayınları için platform hizmetlerini başlatmıştır. Çevrim içi dağıtımın sürece katılmasıyla birlikte yayıncılar daha geniş bir hizmet yelpazesine sahip olmuş, Web TV, OTT hizmetleriyle yayın yapmıştır.

Spor yayınları başlangıçtan itibaren kitleler tarafından yüksek ilgi görmüş ve bu ilgi çevrim içi platformlarda devam etmektedir. Örneğin, ücretsiz içerik dağıtımına izin veren YouTube'da spor kanallarının ve sporla ilgili içeriklerin sayısı giderek artmaktadır. Amatör içerik üreticilerinin yanında geleneksel televizyondan isimler de YouTube'da spor içeriği üretmektedir. Geleneksel medyadan çevrim içi medyaya geçişte spor programlarının üretim biçiminde değişiklikler yaşanmaktadır. Bu noktada içerik üreticileri söz konusu değişime uyum sağlamaya çalışmaktadır.

Çevrim içi yayın dağıtımının artışı üretim biçimlerini değiştirmektedir. Araştırma dağıtımda yaşanan gelişmelerin içerik üretimine etkisini ortaya koymayı amaçlamış ve bu amaç doğrultusunda araştırmada YouTube üzerinde spor yayıncılığı yapan isimlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yürütülen araştırmanın ardından elde edilen veriler dağıtım, içerik üretimi, izleyici etkileşimi ve reklam başlıklarında değerlendirilmiştir. Çalışmanın içerik üretiminde yaşanan değişimleri ortaya koyarak alan yazına katkı sağlaması beklenmektedir.

1. Gelenekselden Çevrim İçine Spor Yayıncılığı

Spor, televizyon yayıncılığında en fazla izleyici çeken alanlardan birisidir. Spor müsabakalarının doğasında bulunan eğlence, gerilim ve dramatiklik gibi unsurlar televizyon yayıncılığının ilkeleriyle örtüşmektedir (Klose, 2020: 376). Özellikle spor karşılaşmalarının evden takip edilebilmesi yüksek izlenme oranlarını getirmekte ve sporun televizyon yayıncılığında önemli bir noktada olmasını sağlamaktadır.

Öncelikle Olimpiyatlar, Dünya Kupası gibi uluslararası organizasyonlar ardından yerel ligler ve turnuvalar televizyonda yer almıştır. ABD'de ticari girişimlerle şekillenen televizyon yayıncılığının koşulları spor yayıncılığını da etkilemiştir. Avrupa'da kamu hizmeti yayıncılığı kapsamında yapılan spor yayınları zaman içerisinde ücretli yayınların öncüsü olmuştur (Authier, 2002: 92).

1931'de ilk açık hava spor etkinliği yayını BBC'nin Epsom'daki Derby At Yarışı'nı yayınlamasıyla gerçekleşmiştir. Yayında mekanik kamera ekipmanlarıyla seyircilerin yarışı baştan sona görebilmesi sağlanmış ve sesle görüntü ayrı ayrı iletilmiştir. 1936 Berlin Olimpiyatları elektronik ekipmanlarla canlı yayın yapılan ilk organizasyon olmuştur (Owens,

2006: 156). Olimpiyatın canlı olarak yayınlanmasının ardından spor yayınlarını önemini giderek artırmıştır.

Spor yayıncıları, yayın teknolojisindeki gelişmeleri takip etmiş ve özellikle Olimpiyatlarda ilk denemeler gerçekleştirilmiştir. *Ampex* Nisan 1960'ta videokasette kesmeler yapmaya yarayan *Intersync*'i piyasaya sunmuş ve 1960 Roma Olimpiyatları'nda cihaz kullanılmıştır (Owens, 2006: 158). Yayıncılar yeni teknolojileri sisteme hızlıca entegre etmiştir.

Spor yayıncılığında evinden spor takip eden izleyicilerin konforunu sağlamak için yayıncılıkta denemeler yapılmaktadır. Çünkü spor ve televizyon yayıncılığı ortaklığı iki sektör için de büyük ekonomik gelirleri ifade etmektedir. Spor müsabakaları yüksek reyting oranlarını getirirken spor içinse önemli bir gelir kapısı olmaktadır. Giderek yükselen yayın getirileri stadyum gelirlerinin üzerine çıkmaktadır (Gratton & Solberg, 2007: 1).

Spor yayınlarının sağlayacağı yüksek gelirler fark edilmeden önce Avrupa'da yerel ligler tarafından müsabakaların yayınlanmasına sıcak bakılmamıştır. Özellikle müsabakaların televizyonda yayınlanması hâlinde stadyuma gelecek seyircinin azalmasından korkulması gibi sebepler buna sebep olmuştur (Gratton & Solberg, 2007: 4). İngiltere'de kamu hizmeti yayıncısı *BBC*'den yüksek gelir elde edilmesi kulüpler tarafından olanaksız görülmüştür. Kulüpler tarafından televizyondan yüksek kazanç elde edilebileceğinin fark edilmesinin ardından çekinceler aşılmıştır.

ABD'de ise farklı bir süreç işlemiştir. 1960'larda televizyonun evlerde yaygınlık kazanması, spor yayıncılığı teknolojisinin gelişmesi, 1961 Spor Yayıncılık Yasası'nın¹ spor takımlarının pazarlık güçlerini artırması, yayıncıların reklam kuşağı satmak için sporun potansiyelini anlaması gibi etmenler ABD'de spor yayıncılığının önemini daha erken dönemde fark edilmesini sağlamıştır (Gratton & Solberg, 2007: 2). Müsabaka yayıncılığı düzenli olarak 1960'larda başlamasına rağmen ABD'de 1980'lerde, Avrupa'da ise 1990'larda yayın ücretlerinde büyük değişimler yaşanmıştır.

Spor yayıncılarının yayın haklarına ödedikleri ücreti giderek artırmaları izleyici talebine karşılık verme amacından kaynaklanmaktadır. Yayın hakları ücretleri artarken diğer taraftan yayıncıların reklam gelirleri reytinglerin artması sebebiyle yükselmektedir. ABD'de tüm zamanların en çok izlenen on televizyon programından dokuzu *Super Bowl*'dur² ve 1996 *Super Bowl*'u 138,5 milyon izleyiciyle rekoru elinde bulundurmaktadır (Gratton & Solberg, 2007: 3).

Avrupa Yayın Birliği (EBU) altında kamu hizmeti yayıncılarının birleşmesi, spor yayınlarının daha geniş kitlelere yayılmasını sağlamıştır (Boyle & Haynes, 2009: 40). Avrupa'da kamu hizmeti yayıncıları uluslararası turnuvaları ve önemli müsabakaları yayınlamıştır. 1980'lerin sonunda ücretli kanallar yayın haklarını alana kadar spor müsabakaları kamu hizmeti yayıncıları tarafından yayınlanmıştır. Gratton ve Solberg (2007: 8), Avrupa'da beş büyük futbol ligi olan İngiltere, Almanya, İtalya İspanya, Fransa birinci liglerinin yayınlarının ücretli kanallara geçtiğini belirtmektedir. Bu gelişmenin ardından yayın haklarını ele geçiren ücretli yayıncılar yükselişe geçmiştir.

Arık (2008: 206), spor müsabakalarını kitlelerin para ödemeye değer bulduğunu belirtmekte ve paralı yayıncılığın yerleşmesinde önemli bir etmen olduğunu vurgulamaktadır.

¹ Kennedy tarafından 30 Eylül 1961'de kanunlaşan Spor Yayıncılık Yasası, NFL ve diğer profesyonel liglerin anti-tröst yasasından muaf tutulmasını ve takımların televizyon yayın haklarını satmasının kolaylaşmasını sağlamıştır.
² ABD Ulusal Futbol Ligi'nin (NFL) her yıl ocak veya şubat ayında yayınlanan şampiyonluk maçıdır (Carroll, 2023).

Ulusal yayın pazarında ligin yayın haklarını elde tutmak pazarda yayıncılara avantaj sağlamaktadır. Yayın haklarını elinde bulunduran yayıncılar da genellikle ücretli yayıncılık yapmaktadır. Ulusal spor organizasyonlarıyla birlikte uluslararası spor organizasyonları da önemli bir konumda bulunmaktadır.

Real ve Mechikoff, insanlık tarihinde tek bir faaliyet için aynı anda bir araya gelen en fazla insanın Olimpiyatlar ve Dünya Kupası takip edilirken ortaya çıktığını söylemektedir (Real & Mechikoff, 1992: 324). 1956 Cortina Kış Olimpiyatları, Avrupa'da sekiz ülkede yayınlanmış ve uluslararası yayın yapan ilk olimpiyat olmuştur. Hemen ardından 1960 Roma Olimpiyatları'nın televizyon yayın hakları satılmıştır (Billings, 2008: 1). Uydu teknolojisinin kullanıma girmesiyle birlikte spor müsabakalarının dünya çapında yayınlanması kolaylaşmıştır.

Uluslararası çapta yapılan yayınlar, dünya çapında sporcuların ortaya çıkmasını sağlamıştır (Billings, 2008: 2-3). 1974'te George Foreman ve Muhammed Ali arasındaki müsabaka büyük ilgi görmüş, boksun ve yıldız sporcuların dünya çapında ilgi görmesini sağlamıştır (Boyle & Haynes, 2009: 41). Uluslararası spor yıldızlarının ortaya çıkışı yayıncılık, sponsorluk ve reklamcılık gibi alanlarda değişimleri getirmiştir.

Naklen yayıncılık dışında, müsabakalar üzerine üretilen programlar da spor yayıncılığına dâhil olmaktadır. Örneğin futbolda, maç sonrasında müsabaka üzerine yapılan programlarla izleyici çekilebilmekte ve izleyicilerin müsabaka sonrasındaki talepleri karşılanmaktadır (Arık, 2008: 218). Bununla birlikte spor haberleri, tartışma programları gibi türler spor yayıncılığında yer almaktadır.

Spor haberleri, izleyicilerin bilgi amacıyla tercih ettiği, çeşitli sporlarla ilgili veren program türleridir. Spor haberlerinde izleyiciler, özet görüntüler, röportaj gibi içeriklere ulaşabilmektedir. Dijitalleşmeyle birlikte yayıncılar sosyal medya hesaplarından takip edenlerin bilgi alma ihtiyacına karşılık verebilmektedir.

Tartışma programlarında uzmanlar tarafından spor üzerine tartışmalar yapılmaktadır. Genelde günlük veya haftalık spor müsabakalarından bahsedilmekte ve hakemler, eski sporcular, yorumcular katılımcı olmaktadır. Tartışma programları, teknik analizlerin yapıldığı programlar ve magazin içeriklerine yer veren programlar olarak ayrılmaktadır.

Spor yayıncılığı uydu ve kablo gibi teknolojilerin ilerlemesiyle ortaya çıkan tematik yayıncılıkta da bir tür olarak yer almaktadır. 1979'da ABD'de kurulan *ESPN* spor alanında ilk tematik kanal olmuştur (Beck & Bosshart, 2003: 11). Kısa zamanda etkili olan kanal 1980 yılında 24 saat boyunca spor yayını yapmaya başlamıştır. 2002 yılında geldiğindeyse ABD'nin profesyonel ligleri *NFL* (Ulusal Futbol Ligi), *NBA* (Ulusal Basketbol Ligi), *NHL* (Ulusal Hokey Ligi), *MLB*'nin (Beyzbol Birinci Ligi) yayıncısı olmuş ve ülke çapında 87 milyon haneye erişmiştir (Santomier, 2008: 32). Avrupa'da ise 1989 yılında Avrupa Yayın Birliği ve Rupert Murdoch ortaklığında *Eurosport* kurulmuştur. Kanal kamu ve tecimsel yayıncı ortaklığı olarak başlamış ancak 1990'da Murdoch ortaklıktan çekilmiştir (Chalaby, 2002: 188-190). Murdoch, 1991 yılında *Sky Sports*'u kurmuş ve sonraki yıl *İngiltere Premier Lig* yayın haklarını satın almıştır. Ardından kanal müsabakaları ücretli olarak yayınlamıştır (Sky Sports, 2016). *Sky Sports*'un öncülük etmesinin ardından Avrupa'da ücretli yayıncıların sayısı artış göstermiştir.

Spor yayıncılığı ulusal ve uluslararası müsabaka ve turnuva yayıncılığıyla başlamış zaman içerisinde genişlemiştir. İzleyicilerin spora yüksek ilgi göstermesi yayıncıların gözünden kaçmamış ve yüksek reyting, reklamcılık gibi etmenler sayesinde giderek büyüyen bir ekonomi hâline gelmiştir. Spor yayın ihalesini kazanan yayıncılar önemli bir gücü ellerinde tutmuş ve özellikle Avrupa'da ücretli yayıncılığın başlangıcında rol oynamıştır. İnternetin yayın dağıtımına dâhil olmasının ardından spor yayıncılığında değişimler meydana gelmiştir.

2. Spor Yayıncılığının Çevrim İçi Dönemdeki Değişimi

Televizyon yayıncılığındaki değişimler, üretim sürecinin dijitalleşmesini getirmiş ve mevcut finans, yapım ve dağıtım yöntemlerinde farklıları getirmiştir. Değişimlerin ardından televizyon izlemek daha bilinçli, karmaşık ve kişisel olmuştur (Lotz, 2014: 3-4). İzleyicilerin ilgisini yakalamak için içeriklerde kalite öne çıkmıştır.

İnternet üzerinden yayınlara ulaşılmasını sağlayan cihazlar televizyon dağıtımına eklenmektedir. İzleyiciler söz konusu cihazlar aracılığıyla platformlar üzerinden yayınları canlı izleyebilmekte, platformların kütüphanelerindeki içerikleri indirerek veya indirmeden izleyebilmektedir. Çevrim içi yayıncılıkla teknolojik imkânı yüksek olan izleyiciler, daha fazla içeriğe ulaşmak amacıyla yeni cihazları kullanmakta ve bu durum yayıncılara yeni gelir kalemleri eklemektedir (Lotz, 2014: 55). Çevrim içi dağıtımın yaygınlaşmasıyla platformlar öne çıkmakta ve geleneksel yayıncıları yerinden etmektedir.

İzleyicilerin içeriklere diledikleri gibi erişmesini sağlamak amacıyla yayıncılar ve platformlar yeni hizmet modellerini getirmiştir. Çevrim içi yayıncılığın karakteristik biçimi olan talebe bağlı hizmetler ilerleyen dönemde IPTV, OTT gibi yeni hizmet biçimlerine entegre olmuştur (Çaycı, 2013: 1652).

Talebe bağlı yayıncılığın başlangıcında bant genişliğinin yetersiz olması indirerek izlemeyi öne çıkarmıştır. Bant genişliğinin artışı video akışlarının önündeki engeli ortadan kaldırmakta ve izleme deneyimini çeşitlendirmektedir. Video platformlarının internet üzerinden dağıtım yapmasıyla televizyon için üretilen içerikler birçok araçtan ulaşılabilir hâle gelmektedir (Özel, 2015: 289).

Televizyon yayıncılığının çevrim içi ortama taşınmasından spor yayıncılığı da etkilenmektedir ancak medya sektörünün genelinden farklılıklar bulunmaktadır. Spor turnuvalarının kendi takvimlerinin olması talebe bağlı yayıncılığın dilediği zamanda izleme özelliğinin kullanılmamasına neden olabilmektedir. Spor karşılaşmalarının doğası sebebiyle kullanıcılar kaydetme gibi izleme kolaylığı sağlayan özellikleri kullanmanın dışında canlı izlemeye önem vermektedir (Lotz, 2014: 82). Bu nedenle tekrar izlemeler talebe bağlı yayıncılık kapsamında ikinci planda kalmaktadır.

Spor yayıncılığı kapsamında naklen spor karşılaşmalarının yanında spor üzerine programlar da çevrim içi yayınlanmaktadır. Podcast gibi sesli yayınlar veya video yayınları talebe bağlı çevrim içi platformlarda yer almaktadır. *Spotify*, *Soundcloud* gibi işitsel platformlarda podcast, YouTube'da video yayınları yapılmakta aynı zamanda spor karşılaşmaları naklen çevrim içi platformlardan yayınlanmaktadır.

Spor karşılaşması yayıncıları sadece oturma odasında televizyona hizmet vermek yerine yayınları olabildiğince çok kanaldan dağıtım amacını taşımakta ve yayınları buna göre düzenlemektedir (Boyle & Haynes, 2009: 217). Çevrim içi dağıtım biçimlerinin sağladığı olanaklar spor medyasını dönüştürmektedir. Dijitalleşmeyle birlikte dağıtımda internet temelli yeni rakipler ortaya çıkmakta ancak müsabaka yayınlarının üretim biçimi değişmemektedir (Gratton & Solberg, 2007: 9). Müsabakanın canlı yayınlanması önemini korumakta fakat dağıtım biçimleri çeşitlenmektedir.

Yayıncılar çevrim içi dağıtımını sosyal medyayla birleştirerek yayın haklarının değerini artırmak amacıyla etkileşimli ortamda yatırım yapmayı tercih edebilmektedir (Lelyukhin, 2013: 104). Böylelikle yayın haklarına sahip oldukları yayınlara olan ilgiyi yükseltip ücretli hizmetlerini çevrim içi alanda da yapabilmektedir.

İngiltere'de *Premier Lig* yayıncısı *Sky Sports*, *Twitter*³ hesabından müsabakaların duyurusunu yapmakta, YouTube kanalında⁴ röportajlar ve programlardan kesitler yayınlamaktadır. Aynı zamanda çevrim içi ortamda yayınlarını ücretli olarak sunmaktadır. ABD'de birçok spor turnuvasının yayıncısı *ESPN*, 12 YouTube hesabından⁵ çeşitli videolar paylaşmaktadır. Çevrim içi ortamda *Xbox*, *Playstation*, *Apple*, *Android* cihazlardan izlenebilen birçok ücretli üyelik imkânı bulundurmaktadır. Türkiye'de *beIN Sports* ise YouTube kanalında⁶ çeşitli liglerden maç özetleri ve programlardan kesitler yayınlamaktadır. Ayrıca *Tod TV*⁷ isminde OTT platformunda çeşitli genişlikte ücretli paketler sunmaktadır.

Geleneksel televizyon kanalları, bölüm tekrarları, fragmanlar, yayınlardan kesitler, haberler gibi video içerikleri YouTube'da yayınlamaktadır. Yayıncılar, doğrusal akışı takip eden izleyiciler yanında çevrim içi izleyicilere ulaşabilmekte ve platform üzerinden içerik dağıtmaktadır. Çevrim içi dağıtımın kullanımında kurumlar arasında farklılıklar olmasına rağmen izleyicilerin içerikleri talebe bağlı tüketebilmesine imkân tanınmaktadır.

Geleneksel yayıncılar içeriklerini YouTube'da paylaşırken sadece YouTube üzerinde yayın yapan spor kanalları da bulunmaktadır. Söz konusu kanallar canlı içerikler veya bant yayınlar yapmakta bununla birlikte programlarını bütün veya kesit hâlinde kendi sunum biçimlerine göre paylaşmaktadır. Mobil uygulama olarak yola çıkan *Vole*, spor dergisi *Socrates Dergi* gibi aktörler YouTube üzerinde tartışma programı formatında yayınlar yapmaktadır.

Çevrim içi ortamda sosyal ağ sitelerinin etkileşime izin veren yapısı kişilerin birbirleriyle iletişime geçip tartışmasına olanak sağlamaktadır. İnternet bağlantısı ve internete bağlanabilecek bir cihazın bulunması hâlinde zaman ve mekânı göz ardı ederek, görsel-ışitsel içeriklere izin vermesi ve içerikle etkileşim olanağı tanınması nedeniyle YouTube kitleler tarafından kullanılmaktadır (Biçer & Şener, 2020: 600).

Canlı yayında soru-cevap, video yorumları gibi olanaklar yayıncıyla izleyici arasında etkileşimi mümkün kılmaktadır. Aynı etkileşim imkânlarında izleyiciler birbiriyle de etkileşime geçebilmekte, çoktan çoğa etkileşim sağlanmaktadır. İzleyiciler merak ettikleri konuları öğrenme fırsatı yakalarken aynı zamanda kendi kanallarını da oluşturabilmektedir.

Yayıncılar hakkında izleyici görüşlerini almada videoların altındaki yorumlar önem kazanmaktadır. Yayıncılar hakkında izleyici fikrini almak samimiyeti artırabilmekte (Yüksel, 2017: 149), kullanıcıların yorum yapmak amacıyla oturum açmasıysa güçlü bir tepkiyi göstermektedir (Chatzopoulou vd., 2010: 4).

Yorumlar izleyici ve yayıncı arasındaki etkileşimi kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte videoların yorum sayısının fazla olması YouTube'un arama motorunda öne çıkmasını sağlamaktadır (Yüksel, 2017: 149). Daha popüler olan içerikler üreticilerin daha fazla gelir elde etmesini sağlamaktadır. Ayrıca YouTube'un kullanıcılara reklamsız video izleme, önceden indirme, arka planda çalışma gibi imkânları ücretli sunduğu Premium paketi⁸ bulunmakta ve yayıncılar bu ücretlerden içeriklerinin izlenmesi oranında pay alabilmektedir.

Aynı zamanda YouTube kanallarının ücretli abone toplamasına izin vermektedir. Söz konusu üyelikle kullanıcılar rozet, emoji satın alabilmekte ve ayrıcalıklı içeriklere

³ www.twitter.com/skysports

⁴ www.youtube.com/c/SkySportsFootball

⁵ www.youtube.com/c/ESPN/featured

⁶ www.youtube.com/channel/UCPe9vNjHF1kEEeT5kHwc7aw

⁷ www.todtv.com.tr/ana-sayfa

⁸ www.support.google.com/youtube/answer/6308116?hl=tr#zippy=%2Cyoutube-originals

erişebilmektedir⁹. Üyelikler çeşitli seviyelerde olabilmekte, canlı sohbetlerde öne çıkma, animasyonlu mesajlar gönderme gibi ayrıcalıklar sağlamaktadır. Ayrıca ABD'deki içerik üreticileri üyelere ürün de satabilmektedir.

Çevrim içi yayınların link üzerinden izlenebilmesi kolaylıkla paylaşılmasını mümkün kılmakta ve izleyicilerle yayıncılar sosyal ağ sitelerinde linkleri dağıtabilmektedir. Yayını takip eden kitlenin ve sosyal ağ sitelerindeki kitlenin benzer yaşta olması sosyal medya hesaplarından duyuru yapmayı önemli hâle getirmektedir (Şahin & Şahin, 2016: 57). Paylaşımlar içerik dağıtımını artırırken kullanıcıların yönlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Kullanıcıların içeriklerle ilgili bilgilere sosyal ağ sitelerinden ulaşması (Özel, 2015: 312), YouTube yayınlarını sosyal medya hesaplarından desteklemeyi öne çıkarmaktadır.

Çevrim içi dağıtım yeni iş modellerine olanak sağlamaktadır. İzleyicinin olanaklarının artması ve kendi tercihlerine yönelmesi talebe bağlı hizmetlerin gelişimine ortam hazırlamaktadır. Ortaya çıkan gelir ve hizmet biçimleri temel dayanak olarak bilgisayar, akıllı cihazlara yönelmektedir. OTT hizmet sağlayıcıları oyun konsolu, set üstü cihaz gibi rakip hizmetlere bile yerleşerek kendi konumunu güvence altına almaktadır (Park, 2019: 14).

OTT hizmet sağlayıcıları gelir modellerine göre kendi altında abonelik, öde-izle, reklama dayalı olarak kümelere ayrılmakta kimi platformlar melez modeller kullanmaktadır. Abonelik ve reklam temelli karma modeller oluşmakta, ücret ödeyen kullanıcıların hiç veya daha az reklamla karşılaştığı freemium iş modeli ortaya çıkmaktadır (Park, 2019: 4). Yapısında söz konusu melez bir modeli kullanan YouTube'da ücretli aboneler premium kullanıcılar olmakta ve platformda reklamla karşılaşmamaktadır.

YouTube'da yer paylaşımli reklamlar, atlanabilir veya atlanamayan video reklamlar, sponsor kartları, bumper reklamlar, trueview keşfet reklamlar gibi çeşitler kullanılmaktadır (Cambio, 2019). YouTube'un kullandığı reklam biçimleri içeriğin izleneceği cihaza göre farklılık gösterebilmekte masaüstü ve mobil cihazlar, akıllı televizyonlarda farklı reklamlar kullanabilmektedir (Gökdemir, 2019). YouTube'da kullanıcıların %76'sının reklamları otomatik atlaması nedeniyle reklam veren videonun başında ve sonunda kullanabilen atlanamayan reklamları tercih edebilmektedir (Cooper, 2020).

YouTube'un reklamları dışında içerik üreticileri kendi videolarının içerisinde reklam bulundurabilmektedir. Sponsorlu içerikler, sponsor bölümleri, içeriğe dâhil edilmiş reklamlar, video başında veya sonunda sponsor tanıtımları gibi uygulamalar yayıncılar tarafından tercih edilebilmektedir. Söz konusu uygulamalarda YouTube tarafından tanıtım içerir uyarısı kullanılmaktadır.

OTT platformlar, benimsediği iş modeli ve çevrim içi dağıtımın sağladığı imkânlarla göre reklam uygulamaktadır. Reklam uygulamaları medyanın değişiminden etkilenmekte ve yeni mecraya uygun hâle gelmektedir. YouTube, kullanıcıların üreticiye dönüşmesine ve içeriklerinden gelir sağlamalarına fırsat tanımaktadır. Kullanıcıların dağıtım ve işletme maliyeti gibi giderlerinin azalması girişimci olmayı herkese açık hâle getirmektedir (Şahin & Şahin, 2016: 53).

3. Yöntem

3.1. Araştırma Modeli ve Veri Toplama Araçları

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmacı, problemle direkt etkileşimde bulunmakta ve araştırma sürecine

⁹ www.support.google.com/youtube/answer/6304294

dâhil olmaktadır. Nitel araştırmalarda kullanılan yöntemlerden biri olan görüşme, bireylerin araştırma konusu hakkındaki düşünce, tutum, bilgi ve davranışlarıyla ilgili sebeplerin öğrenilmesinde kullanılmaktadır (Kuzu, 2013: 102-104). Görüşmede, araştırmanın amacına yönelik önceden belirlenen soruların, mülakattaki kişiye yöneltilmesiyle birebir iletişime dayanan bir süreç yürütülmektedir (Yüksel A. , 2020: 548). Görüşmede amaç, hipotez test etmek yerine kişilerin deneyimlerini ve bunları nasıl anlamlandırdığını anlamaya çalışmaktır (Türnüklü, 2000: 544). Görüşme sırasında akışa göre alt sorular sorulabilmekte ve detaylandırma sağlanabilmektedir (Türnüklü, 2000: 547). Soruların doğrudan sorulmasıyla bilgilerin geçerliği yüksek olmaktadır (Kuzu, 2013: 105). Katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle görüşmeler gerçekleştirilmiş ve sözlü ifadeleri kaydedilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analizle çözümlenmiştir.

Betimsel analizde elde edilen veriler belirlenen temalara göre özetlenip yorumlanmaktadır. Bireylerin görüşlerini çarpıcı biçimde yansıtmak amacıyla betimsel analizde alıntılara sıkça yer verilmektedir (Özdemir, 2010: 336). Katılımcıların cevapları çalışmanın çerçevesinde düzenlenerek sunulmuş ve tanımlanan bulgular ortaya konmuştur.

Araştırmanın veri toplama aşamasında görüşme tekniği kullanılması nedeniyle etik kurul raporu onayına başvurulmuştur. Araştırma sürecinde veri toplamak amacıyla katılımcılara 7 ucu açık soru yöneltilmiştir. Katılımcılarla 2021 Mayıs ve Haziran aylarında video konferans, sesli görüşme ve e-posta aracılığıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Hazırlanan soruların tümü katılımcılara sorulmuştur. Görüşmelerin kayıt altına alındığı ve çalışma kapsamında yayınlanacağı bilgisi verilmiştir. Katılımcılardan Oğuzhan Kapılar üç soruya yanıt vermemiştir. Görüşmeler esnasında katılımcılara yönlendirme yapılmamış, verdikleri cevaplar olduğu gibi kaydedilerek deşifre edilmiştir.¹⁰

3.2. Örneklem Grubu

Araştırmanın çalışma grubu YouTube'da spor yayıncılığı yapan, geleneksel televizyon kanallarında yer almış veya aktif olarak yer alan 8 kişiden oluşmaktadır. Amaçlı örneklem kapsamında YouTube'da spor yayıncılığı yapan en popüler kanallardan kişiler araştırmaya davet edilmiştir. Katılımı reddeden katılımcılar çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Spor medyasının YouTube'la geçirdiği değişim, katılımcıların deneyim ve görüşlerinden faydalanılarak ortaya konmuştur. Katılımcı listesi Tablo 1'de bulunmaktadır. Bulgular bölümünde kısaltma amacıyla katılımcılar K1, K2 biçiminde kodlanmıştır.

Tablo 1: Katılımcı Listesi

Kod	İsim	Kanal	Görevi
K1	Ufuk Kaan Karacan	L1 Üçgen	Kanal Sahibi
K2	Kaan Kural	Socrates	Yorumcu
K3	Sinan Arası	Vole	Kanal Sahibi
K4	Evren Göz	Nutspor	Yorumcu
K5	Ergin Aslan	Asist Analiz	Yorumcu
K6	Çağdaş Sevinç	Futbol Arena	Kanal Sahibi
K7	Oğuzhan Kapılar	DeMarke	Kanal Sahibi
K8	Okay Karacan	Play Spor	Kanal Sahibi

4. Bulgular

Görüşmelerde elde edilen veriler analiz edilerek 4 ana kategoriye ve 10 alt kategoriye ayrılmıştır. Genelleştirilmiş ifadeler belirlenerek Tablo 2'ye aktarılmıştır.

¹⁰ Görüşmelerin deşifre edilmiş tam hâline erişmek için bk. Kısaoğlu, 2021.

Tablo 2: Katılımcılar Görüş Tablosu

Kategori	Alt Kategori	Genelleştirilmiş İfadeler	f	Görüş Belirten Katılımcılar	
Dağıtım	Merkezden Uzaklaşma	Kişiler bireysel medya organlarına dönüşmektedir.	8	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8	
		YouTube'da bağımsız ve yaratıcı medya ortamı sağlanmaktadır.	5	K1, K4, K6, K7, K8	
		Merkezi bir maddi güce gereksinim bulunmaktadır.	4	K2, K4, K5, K6	
	Talebe bağlı yayıncılık	İzleyicinin kendi zamanını programlama davranışı bulunmakta ve buna uygun biçimde içerik tüketilmektedir.	2	K2, K3	
		Hızlı haber dağıtım talebi ve arzı bulunmaktadır.	3	K4, K5, K6	
	Süreklilik	YouTube sürekli içerik üretmeye zorlamaktadır.	2	K1, K8	
İçerik Üretimi	Kalite	İçerik kalitesi rekabette önem kazanmaktadır.	5	K1, K2, K3, K6, K8	
		Alternatif çokluğuyla beraber kalitesiz içerikler geniş yer kaplamaktadır.	3	K2, K3, K8	
	İçeriğin yapısı	YouTube üzerinde programların süresinin kısalması gerekmektedir.	3	K3, K5, K8	
		İçeriklerin dinamik olması gerekmektedir.	3	K1, K5, K6	
		İçerikler izleyici geri dönüşlerindeki taleplere göre şekillenmektedir.	4	K3, K4, K5, K7	
		YouTube Analitik geniş kapsamlı izleyici ölçümleri sağlamaktadır.	4	K1, K3, K4, K6	
İzleyici	Geri bildirim (feedback)	YouTube'da izleyiciden hızlı reaksiyon almak mümkündür.	3	K4, K6, K7	
		İzleyicinin kaba ve saldırgan yorumlarıyla karşılaşmaktadır.	5	K1, K2, K3, K4, K8	
	Tutum	İzleyiciler kendi fikirlerini onaylayan kanallara rağbet göstermektedir.	3	K1, K2, K8	
		Etkileşim	İzleyiciyle samimi bir ilişki sağlanabilmektedir.	2	K1, K4
	Reklam	Biçim	YouTube reklamda esnek uygulamalara fırsat vermektedir.	3	K3, K6, K8
			İçerikle entegre olan reklamlar yapılmaktadır.	3	K1, K2, K6
Firmalar		Reklam verenler geleneksel televizyondan YouTube'a geçmektedir.	2	K4, K8	
		Dijital hizmet veren (alışveriş, yemek servisi gibi) firmalar dijitale daha fazla reklam vermektedir.	3	K4, K5, K8	

4.1. YouTube'un Dağıtım Sürecine Etkileri

YouTube'un bireysel medya organına dönüşümü katılımcıların ortak ifadesi olmuştur. K1 YouTube'un "sen de gel katıl bize" anlayışı olduğunu belirtmiş ve YouTube'un insanları içerik üretmeye davet ettiğine dikkat çekmiştir. K4 ise geleneksel medyanın ağırlığı yerine bireysel üretimin önem kazandığına dikkat çekmiştir. Katılımcıların ifadelerinden YouTube'un bireysel üretimi teşvik eden bir platform olduğuna ulaşılmıştır.

Katılımcılardan 5’i YouTube’da yaratıcı medya ve bağımsız bir ortam oluştuğunu belirtmiştir. K8 “Dijitalle birlikte, daha özgür, bağımsız, sınırların içerisine asla girmeyen, herkesin kendi yaratıcılığını ortaya koyduğu sonsuz bir alan açılmış oldu.” diyerek dijitalleşen medyanın getirdiği değişimi vurgulamıştır. K4 insanların yaratıcılığını ortaya koyabildiğini belirtmiştir. Kullanıcıların serbestçe içerik üretebildiği bir platform olan YouTube, bireylerin yaratıcılıklarını ortaya koymasına imkân tanımaktadır.

Katılımcıların 4’ü YouTube üzerinden yayıncılıkta büyük bir sermayeye gerek olmadan yayın yapılabildiğini belirtmişlerdir. Geleneksel medyada, televizyon kanalı kurulması ve yayın yapılması için yüksek bütçelere gerek duyulmaktadır. YouTube üzerinde yayınların ücretsiz dağıtılabilmesi yüksek bütçelere ihtiyaç duyulmadan yayın yapılmasını sağlamaktadır. K5 konu televizyon kanalı kurmanın maliyetli olduğunu vurgulayıp “Bir YouTube kanalı kurup orada bir şekilde kendinizi kitlelere ulaştırabiliyorsunuz.” diyerek merkezi sermayenin dışında çalışılabildiğini belirtmiştir.

Yapılan görüşmelerde katılımcılardan 2’si izleyicinin kendi zamanını yönetme davranışı olduğunu söylemiştir. K2 “Modern insanın kendi artık kurumlar, yapılar değil insan kendi zamanını programlamak istiyor.” diyerek talebe bağlı içerik tüketiminde izleyicinin zamanlamayı kendisinin yaptığına dikkat çekmiştir. YouTube’da izleyicilerin kendi zamanlarını planlamasına uygun bir ortam olduğu söylenebilmektedir.

Katılımcıların 3’ü haberlerin hızlı dağıtılması gerektiğine dikkat çekmiş ve izleyici talebinin bu gerekliliği ortaya çıkardığını belirtmiştir. K6 konuyla ilgili olarak “İnsanlar artık bir olayı anında öğrenmek istiyor ve bunun belki 10-15 dakikada tartışmasını bitirip başka bir gündeme geçiyor.” diyerek haberin dolaşım hızının gerekliliğini vurgulamıştır. Gündemin kısa sürede tartışılıp geçilmesi içeriklerin hızlıca çıkarılmasını gerektirmektedir. Katılımcılar özellikle haber konusunda içeriğin hızlıca oluşturulup dağıtılmasının dijital dönüşümle birlikte oluştuğunu vurgulamışlardır.

Katılımcıların 2’si YouTube’un içerik üretiminde sürekliliğe zorladığını belirtmiştir. K1 sürekli aktif olunması gerektiğini vurgulamış, K8 ise “Sürekli bir talepte bulunuyor. Siz ne kadar talep karşılığında arz ederseniz o kadar fazla sizi başka insanla tanıştırıyor.” demiştir. YouTube algoritmasında başarılı olabilmek için sürekli içerik üretmek gerekmektedir.

4.2. YouTube’un İçerik Üretimine Etkileri

Katılımcılarla yapılan görüşmelerden yola çıkarak içerik konusu içeriğin yapısı ve kalite kategorilerine ayrılmıştır. Katılımcıların 5’i platformdaki rekabette öne çıkmak için içerik kalitesine önemine dikkat çekmiştir. K2 konuyla ilgili “Herkes üretebilir. Bunu devamlı ve daha geniş kitlelere ulaştıracaksan kaliteyi artırman gerekir.” diyerek platformda başarı için içeriğin kalitesine vurgu yapmıştır. YouTube’da ücretsiz dağıtım yapılabilmesi içerik üretiminde çok fazla insanın olmasını getirmekte fakat içeriğin kalitesi başarı için önem kazanmaktadır.

Katılımcıların 3’ü ise YouTube’da bulunan alternatif çokluğunun yanında çok fazla kalitesiz içeriğin olduğunu belirtmiştir. K8 çok fazla üretici olmasına rağmen içeriklerin zayıf olduğunu vurgulamış ve “Düşündüklerini anlatmak paylaşmak isteyen, insan sayısı fazla ama içerik zayıf.” demiştir. YouTube’un üretime açık yapısı çok fazla içerik üreticisine fırsat sağlamakta ve bununla birlikte çok fazla alternatif kanal bulunmaktadır. Fakat yapılan görüşmelerden kaliteli içerik oranının az olması öne çıkmaktadır.

Katılımcılardan 3’ü YouTube’da yayın yapılırken program süresinin kısa olması gerektiğini belirtmiştir. K5 “Artık insanlar dijital ortamda bu kadar uzun vakit geçirmek istemiyorlar.” diyerek izleyenlerin tahammül sınırının kısa olduğuna dikkat çekmiştir. K8 ise “Mümkün merteye parçalayarak bölümlendirerek aynı şeyleri farklı farklı yerlere atarak

yayınlıyorsunuz.” diyerek uzun içeriklerin bile kısa yayınlaması gerektiğine değinmiştir. İçeriklerin süresinin kısa olması hem izleyici tahammülü için hem de daha fazla içerik sunabilmek için önem kazanmaktadır.

Katılımcıların 3'ü görüşmelerde üretilen içeriklerin dinamik bir yapıda olması gerektiğini belirtmiştir. K5 YouTube'daki anlatım biçiminin televizyondan farklı olduğuna dikkat çekmiş ve “YouTube gibi dijital ortamda yaparken kısa cümleler, net cümleler, spot cümleler söyleyerek pat pat geçiyor olmanız lazım. Bu yeni bir yayın taktiği, yeni bir yayın biçimi ve yöntemi demek.” diyerek anlatımda dinamik bir tarzın bulunması gerektiğini belirtmiştir. K6 ise “Herhangi bir tempo düşüklüğüne, sıkıcılığına izleyenin tahammülü yok çünkü alternatifi çok.” demiş ve mobil cihazlardan içerik takip eden izleyicinin dikkatini toplamanın önemine vurgu yapmıştır. Görüşlerden yola çıkarak YouTube üzerinde yayın yapılırken içeriklerin seri anlatıma dayalı dinamik bir havada olması gerektiği sonucuna ulaşılabilmektedir.

Katılımcıların 4'ü izleyicilerin dönüşlerine göre içeriklerini biçimlendirdiklerini belirtmiştir. K7 “Etkileşimli medyanın yükselişiyle birlikte artık bireyler kendilerini ekran başında duran ve sadece seyreden bireyden çok daha ötede, artık o içeriğe müdahale gücü olan değerli bir izleyici konumuna ulaşmıştır.” diyerek izleyicinin değişen konumuna ve müdahale etme gücüne vurgu yapmıştır. Medyanın etkileşimli hâle gelmesi izleyiciler içerikleri şekillendirebilmekte ve yayıncılar izleyicileri dikkate alarak yayınlarını biçimlendirmektedir.

4.3. YouTube'un İzleyici Etkileşimine Etkileri

Katılımcıların 4'ü YouTube Analytics'in¹¹ sağladığı izleyici ölçümlerinin önemine dikkat çekmiştir. K4 “Youtube Analitik sayfasından çok güzel analizler yapılır, izleyici neyi istiyor, videonun kaçınıcı dakikasında çıkmış, hangi videoda kaç dakika kalmış, neyi artırmamız neyi azaltmamız gerekiyor gibi dengeleri oluşturmaya çalışıyordum.” diyerek detaylı istatistikleri kullandıklarını ifade etmiştir. YouTube'un sağladığı detaylı istatistiklerle izleyiciler hakkında geniş çaplı ölçümler yapılabilmektedir. Söz konusu istatistikler yayıncılar tarafından olumlu karşılanmakta ve yayınların şekillenmesinde kullanılmaktadır.

Katılımcıların 3'ü YouTube'un etkileşimli bir platform olması sebebiyle izleyiciden hızlı reaksiyon almaya imkân verdiğini belirtmiştir. K4 “Eskiden yayıncılar izleyicinin ne söylediğini daha öncesinde mektup yoluyla daha sonra mail yoluyla ulaşabilirken şimdi bir tık ötesinde hemen ulaşabiliyor, bu da çok değerli.” diyerek çevrim içi yayıncılığın geleneksel yayıncılıktan izleyici etkileşiminde farklılaştığını ve anlık reaksiyonlara imkân tanıdığını vurgulamıştır. Çevrim içi medyanın etkileşime olanak tanınması YouTube üzerinde yayıncıların izleyicilerden hızlı biçimde geri dönüş alabilmesini sağlamaktadır. İzleyici dönüşlerinin hızlı sağlanması yayıncılar açısından önem kazanmaktadır.

Katılımcılardan 5'i etkileşimli ortamda izleyicinin saldırgan veya kaba yorum yaptığını ancak bunu göz ardı etmek gerektiğini belirtmiştir. K1 “Bu ister istemez özellikle yolun çok başında kendinizi ispat etmezden evvel mutlaka sizi etkiliyor çünkü linç diye bir şey var. ... Bu terime mutlaka katlanmak zorunda kalıyorsunuz.” diyerek sert yorumlara karşı direnç göstermek gerektiğine vurgu yapmıştır. K3 ise gelen tepkilerin süzülerek okunması gerektiğini ve niteliğine göre cevap verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Geleneksel medyayla kıyaslandığında reaksiyon almak ve etkileşime girmek daha kolay olmakta ancak eleştirinin şiddeti de artmaktadır. Bu noktada yayıncılar gelen kötü yorumların göz ardı edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

¹¹ www.support.google.com/youtube/answer/9002587?hl=en&co=GENIE.Platform%3DAndroid

Yapılan görüşmelerde katılımcıların 3 tanesi izleyicilerin kendi fikirlerini onaylayan kanallara yöneldiğini belirtmiştir. K8 konuyla ilgili olarak “Taraf seçmek zorundasınız, eğer Fenerbahçeliyseniz, eğer Galatasaraylıysanız, Beşiktaşlıysanız ve adeta onların avukatı gibi davranıyorsanız belli bir güce ulaşabiliyorsunuz.” diyerek izler kitlenin kendi fikrini onaylayacak kanallara yöneldiğini belirtmiştir. YouTube’da taraftar gibi davranmak başarılı olabilmek adına öne çıkabilmektedir.

Katılımcılardan 2’si etkileşim sayesinde izleyiciyle samimi ilişki kurulabileceğini belirtmiştir. K1 “Organik bir kişi olmaya çalışıyorum. Çünkü YouTube samimiyet alanıdır. Organik alandır.” demiş ve yayınlarında çay içmesini izleyiciyle samimi bir ilişki kurmak adına detay olarak kullandığını belirtmiştir. K4 ise “Samimi olunmalı yayıncıyla izleyici arasında bir samimiyet olmalı ama bu çok fazla da iç içe girilmemeli.” diyerek samimiyet sağlanırken dikkatli davranılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

4.4. YouTube’un Reklama Etkileri

Katılımcıların görüşleri tanımlandığında reklam hakkındaki görüşleri firmalar ve biçim kategorilerine ayrılmıştır. Katılımcılardan 3’ü YouTube’da reklam konusunda esneklik bulunduğunu belirtmiştir. K3 “Televizyonda yapamayacağın duyurular, sponsorluklar farklı farklı şeyler var, orada yapabildiğin alt bant gibi traditional (geleneksel) şeyler de var.” demiş ve televizyonla benzer uygulamalarla birlikte esnek çalışmalar yapılabileceğini de belirtmiştir. K8 reklam sürecine sosyal ağ sitelerinin de dâhil edilmesiyle daha geniş bir alanda reklam yapılabildiğini belirtmiştir. Sosyal ağ siteleri reklam çalışmalarının çeşitlenmesine katkı sağlamakta ayrıca çevrim içi medyanın olanakları geleneksel medyadan daha esnek uygulamalara izin vermektedir.

Katılımcılardan 3’ü içerikle entegre reklam uygulamalarının yürütülebildiğini belirtmiştir. K6 “Doğrudan sponsorla eşleştirilen içerikler yapmaya başladık. ... Mesela *BTC Türk*, Milli Takım sponsoru olduğu için Milli Takım ağırlıklı yayınlar yapıyoruz ve onların reklamını veriyoruz. İşte *Yemek Sepeti*’yle futbolla yemek kavramlarını eşleştirerek yayınlar yapıyoruz.” diyerek sponsorla eşleştirilmiş reklamları kullandıklarını belirtmiştir. YouTube’un esnek reklamlara izin veren yapısı içerik reklam paralelliğinin sağlandığı uygulamalara izin vermektedir.

Katılımcılardan 2’si reklam veren firmaların geleneksel televizyon yayıncılığından YouTube’a geçtiğini ifade etmiştir. K4 konuyla ilgili olarak “Markalar dolayısıyla dijitale doğru daha fazla zaman ayırmaya başladı. Bunun sebebi insanların dijitale daha fazla zaman ayırması. Televizyondaki reklam birim fiyatları düştü örneğin.” demiş ve geleneksel medya yayıncılığının reklam payının düştüğünü ifade etmiştir. K8 ise “Yani büyük televizyonlar parayı, parsayı paylaşıyorlardı. Depremle birlikte binlerce adacık oldu ve artık o para o adacıklar arasında minik minik paylaşılıyor.” demiştir. Televizyon yayıncılığında bulunan reklam payları yeni platformlarla küçük parçalar hâlinde içerik üreticilerine dağıtılmaktadır.

Katılımcılardan 3’ü yemek servisi, alışveriş gibi alanlarda dijital hizmet veren şirketlerin YouTube’da daha fazla reklam verdiğini belirtmiştir. K8 konuyla ilgili “Yeni medya vasıtasıyla ortaya çıkmış *Getir* gibi *Yemek Sepeti* gibi yine onun benzeri *Trendyol* gibi kurumların buradan net sonuç alma ihtimalleri var. Çünkü onlar da yeni yeni medyanın bir argümanı, onlar da yeni medya içerisinde yeni medya satıyorlar.” diyerek dijitalleşmenin etkisiyle ortaya çıkan firmaların YouTube’da reklam vermede öne çıktığını belirtmiştir.

Tartışma ve Sonuç

YouTube’da kullanıcılar içerik üreticisi ve tüketicisi olabilmektedir. Geleneksel medyada yer almış isimlerle birlikte amatör kullanıcılar da içerik üretebilmektedir. Böylece

bireyler kendi medyalarını oluşturabilmekte ve herkes içeriklerini oluşturabilmektedir. Ayrıca yayıncıların bir televizyon kurumuna bağlı olmaması yapısal değişikliklere ortam hazırlamaktadır. Program türü, süresi gibi gerekliliklerin ortadan kalkması bağımsızlaşmayı getirmektedir. YouTube üzerinde geleneksel televizyonculuğa kıyasla daha özgür olan yayıncılar için yaratıcılığa imkân tanınmaktadır.

YouTube'da dağıtımın ücretsiz olması ve üreticilerin içeriklerden gelir elde edilebilmesi büyük bir sermaye birikimine ihtiyaç olmadan gelir elde etmeyi sağlamaktadır. Kamera ve mikrofon gibi temel teknik yeterlilikle hatta bir akıllı telefonla yayın yapılabilmektedir. Söz konusu koşulların yanında yayıncılar uydu dağıtımı gibi bir giderden de kurtulabilmektedir. Fakat bu noktada elinde bir sermayeyle YouTube'a giren yayıncıların özellikle teknik özellikler tarafında avantaj sağlayabildiğine dikkat çekmek gerekmektedir. Örneğin Okay Karacan yapılan görüşmede "Büyümek istiyorsanız buralarda sizin de reklam harcaması yapmanız gerekiyor." demiş ve bir sermaye birikimi reklam yapılabilmesini sağlayabilmekte ve kanalın öne çıkmasına katkı vermektedir.

Çevrim içi dağıtımın zamansız yapısı, haberlerin yayınlanması için bülten saatini beklemeyi gereksiz kılmaktadır. Böylece haberler anında dolaşıma girebilmekte ve izleyiciler haberi hızlıca tüketebilmektedir. Yayıncılar bu noktada gündemi yakından takip ederken haber durumunda hızlıca harekete geçmekte ve izleyicinin talebini yayınlarda karşılamaktadır.

YouTube'da yayın yaparken başarılı olabilmek için platformun algoritmasında öne çıkmak gerekirken bunu gerçekleştirebilmek için yayıncılar sürekli içerik üretmek durumunda kalmaktadır. İçerik üretimine ara verilmesi algoritmada geride kalmayı getirebilmektedir. Bu sebeple yayıncılar gündemden düşmemek için izleyicilere sürekli içerik sunmaktadır. Ayrıca YouTube üzerinde çok sayıda yayıncının olması başarı sağlanabilmesi için kaliteyi ön plana çıkarmaktadır. Yayıncılar kaliteli içeriklerle başarılı olabilmekte ve yüksek izlenme, beğeni sayılarına ulaşmaktadır. Kalite içeriğin izlenmesini ve videoda geçirilen vaktin fazla olmasını sağlamaktadır. YouTube'un herkese açık olması fazlaca alternatifi getirmektedir. Çok fazla alternatif çok fazla kalitesiz içeriğin YouTube'da bulunmasına sebep olabilmektedir.

YouTube'un mobil cihazlarla tüketilmesi izleyenlerin içerik tüketiminde daha kısa süre harcamasına sebep olabilmektedir. İzleyicilerin gündelik hayatta seyahat, mola, yemek gibi aralarda içerik tüketmeyi tercih etmesi bu zamanların doldurulmasına yönelik içerik üretimini gerekli kılmaktadır. Buna uyum sağlayabilmek amacıyla yayıncılar uzun içerik üretse bile parçalayarak yayınlamayı tercih edebilmektedir. Böylece daha fazla sayıda içerik yayınlanması sağlanabilmektedir.

İzleyenlerin sıkılmaması ve içeriklerin daha fazla izlenmesi için dinamik bir program yapısı gerekmektedir. İçeriğin anlatısından kurgusuna kadar tüm etmenlerin dinamik olması beklenmektedir. İçeriklerdeki tempo düşüklüğü alternatifi çok olan izleyicinin kaçmasına sebep olabilmektedir. Bu nedenle içeriklerde dinamizm ön plana çıkmaktadır.

YouTube'da yapının etkileşime açık olması yayıncıların izleyicilerle doğrudan iletişime geçebilmesini olanaklı kılmaktadır. Bunun yanında beğeni, yorum gibi araçlar da içerik üreticilerinin geri dönüş almasını sağlamaktadır. Etkileşimle izleyiciler yayınları parçası olabilmekte ve içeriğe etki etmektedir. Ayrıca YouTube'un sağladığı detaylı istatistikler yayıncılara detaylı ölçüm yapabilme imkânı sağlamaktadır. Yayıncılar izleyicilerle ilgili veri sağlamakta ve içerikler hakkında değerlendirme yapabilmektedir. YouTube'un sağladığı veriler yayıncıların kanallarıyla ilgili kararlar almasına yardımcı olmaktadır. Geleneksel medyadaki örneklem grubundan alınan reyting ölçümü yerine çevrim içi medyada izleyici davranışları üzerine detaylı ölçümler sağlayabilmektedir.

YouTube'la birlikte reklam biçimleri de değişmektedir. YouTube'un sunduğu reklamların yanında içeriklerdeki reklamlar da esnek bir yapıya bürünmektedir. İçeriğe dâhil olmuş sponsor çalışmaları, sponsorlarla ilgili bölümler, içeriğin görseline yerleştirilmiş reklamlar bulunabilmektedir. YouTube'un RTÜK gibi kural koyuculardan sıyrılabilmesi yeni uygulamaların denenmesine olanak sağlamaktadır.

Araştırmada çevrim içi video platformlarının medyada getirdiği değişimler spor medyası kapsamında ortaya konmaya çalışılmıştır. YouTube'la birlikte spor medyası değişirken diğer yandan içerik üretimi artmaktadır. Çevrim içi platformlarla program yapısı farklılaşmakta ve geleneksel medyadan uzaklaşmaktadır. YouTube'da etkileşime açık yapı izleyicilerin geri dönüşlerle taleplerini iletebilmesine ve programların talepleri doğrultusunda değiştirilmesini getirmektedir. Reklam alanında da daha serbest bir yapı ortaya çıkmaktadır. YouTube'un kendi reklam biçimlerinin yanında içerik üreticileri de kendi reklam denemelerini yapabilmektedir.

2006'da kurulan bir platform olan YouTube geleneksel medyaya göre kısa zamandır faaliyet göstermektedir. Platform giderek popülerleşirken yayınlar geleneksel medyadan farklılaşmaktadır. Araştırmada YouTube üzerindeki değişimler spor medyası örneklem alınarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Değişimler ortaya konarken spor medyasına özgü kimi özelliklerin de yer almış olması ihtimal dâhilinde bulunmaktadır. Çevrim içi yayıncılığın getirileri farklı kapsamlarda konu edilebilir ve sonraki çalışmalarda yayıncılığın yapısındaki dönüşüm incelenebilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu araştırma için gerekli etik kurul izni, Kocaeli Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 23.09.2022 tarihinde gerçekleştirdiği 2022/09 numaralı toplantıda 2 sayılı karar ile alınmıştır.

Kaynakça

- Arık, M. (2008). Futbol ve televizyon bağı: Simbiyoz beslenme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (22), 197-222.
- Authier, C. (2002). *Futbol A.Ş.* (Çev: A. Berktaş), Kitap Yayınevi.
- Beck, D. & Bosshart, L. (2003). Sports and media. *Centre for the Study of Communication and Culture*, 22(4), 2-43.
- Biçer, S. & Şener, Y. (2020). Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı bağlamında üniversite öğrencilerinin Youtube kullanım alışkanlıkları. *Selçuk İletişim*, 13(2), 589-627.
- Billings, A. (2008). *Olympic Media Inside the biggest show on television*. Routledge.
- Boyle, R., & Haynes, R. (2009). *Power play sport, the media and popular culture*. Edinburgh University Press.
- Cambio (2019, Mayıs 24). YouTube reklam modelleri - 2019 tüm formatlar. <https://www.cambioglobal.de/post/youtube-reklam-modelleri-2019-t%C3%BCm-formatlar>
- Carroll, B. (2023). Super Bowl. <https://www.britannica.com/sports/Super-Bowl>
- Chalaby, J. (2002). Transnational television in Europe: The role of pan-European channels. *European Journal of Communication*, 17(2), 183-203.
- Chatzopoulou, G., Sheng, C., Faloutsos, M. (2010). A first step towards understanding popularity in YouTube. *2010 INFOCOM IEEE Conference on Computer Communications Workshops* içinde (1-6. ss.), IEEE.

- Cooper, P. (2020, Haziran 11). The complete guide to YouTube ads for marketers. <https://blog.hootsuite.com/youtube-advertising/>
- Çaycı, B. (2013). Günümüzde enformasyon ve iletişim teknolojilerinin televizyon izleme alışkanlıkları üzerindeki etkisi: OTT TV. 2. *International Symposium on Language and Communication: Exploring Novelities* (2) içinde (1649-1660. ss.).
- Çinar, I., Çinar, M., Bilge, H. (2014). Etkileşimli televizyon: IPTV. M. Akgül, U. Çağlayan, E. Derman, A. Özgüt (Ed), *Akademik Bilişim '14 - XIV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* içinde (331-340. ss.), Mersin Üniversitesi.
- Doyle, G. (2016). Resistance of channels: Television distribution in the multiplatform era. *Telematics and Informatics*, 33(2), 693-702.
- Gökdemir, A. (2019, Ağustos 30). YouTube reklam türleri ve YouTube'dan para kazanma. <http://medyaakademi.com.tr/2019/08/30/youtube-reklam-turleri-ve-youtubedan-para-kazanma/>
- Gratton, C. & Solberg, H. (2007). *The economics of sports broadcasting*. Routledge.
- Kısaoğlu, Ö. (2021). *Yeni medya olanaklarıyla değişen yayıncılık biçimleri ve spor yayıncılığı: Youtube spor kanalları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Klose, A. (2020). Televizyon futbolu - Medya yapımı bir ürün gerçekliği nasıl değiştiriyor?. R. Horak, W. Reiter, T. Bora (Ed.), *Futbol ve Kültürü - Takımlar, Taraftarlar, Endüstri, Efsaneler* içinde (375-385. ss.), İletişim Yayınları.
- Kuzu, A. (2013). Veri toplama yöntem ve araçları. A. Kurt (Ed.), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* içinde (93-116. ss.), Anadolu Üniversitesi.
- Lange, P. (2007). Publicly private and privately public: Social networking on YouTube. *Journal of Computer-Mediated Communication*, (13), 361-380.
- Lotz, A. (2014). *The television will be revolutionized*. New York University Press.
- Menke, M. & Schwarzenegger, C. (2019). On the relativity of old and new media: A lifeworld perspective. *Convergence*, 25(4), 657-672.
- Owens, J. (2006). *Television sports production*. Focal Press.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 323-343.
- Özel, S. (2015). Bir yayın platformu olarak internette çevrim içi videolar ve kullanıcıların doyum faktörleri. *Global Media Journal TR Edition*, 5(10), 288-316.
- Park, E.-A. (2019). Prevalence of business models in global OTT video services: A cluster analysis. *International Journal on Media Management*, 21(3-4), 1-19.
- Real, M. & Mechikoff, R. (1992). Deep fan: Mythic identification, technology, and advertising in spectator sports. *Sociology of Sport Journal*, (9), 323-339.
- Santomier, J. (2008). ESPN STAR Sports. S. Chadwick, D. Arthur (Ed.), *International Cases in the Business of Sport* içinde (30-44. ss.), Elsevier.
- Sky Sports (2016, Nisan 20). Charting the year-by-year changes to Sky Sports' broadcasts. <https://www.skysports.com/more-sports/news/12028/10244170/charting-the-year-by-year-changes-to-sky-sports-broadcasts>

Şahin, M. & Şahin, G. (2016). Geleneksel medyanın yeni rakibi: Yeni medya ve canlı yayınlar. *Yeni Medya*, (1), 50-63.

Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-559.

Yüksel, A. (2020). Nitel bir araştırma tekniği olarak: Görüşme. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(56), 547-552.

Yüksel, O. (2017). *Youtube ve video blog rehberi*. Nirvana Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Expanding online distribution transforms television and enables alternative forms of broadcasting. The innovations brought about by online distribution differentiate it from conventional television broadcasting. Sports media is affected by the changes brought by innovations. Sports media with online distribution are highly active with amateur and professional content producers, especially on YouTube. The study aims to identify the changes brought about by online distribution within the sports media. Therefore, interviews were conducted with people from traditional media among the professional content producers on YouTube.

The differentiation of online media from traditional media has implications for content production. The study analysed sports broadcasting activity on YouTube to determine the changes brought about by online distribution. In sports broadcasting, there is not much change in the content that is important to be broadcasted live, such as broadcasting competitions. However, sports programmes are different when they are produced on YouTube.

To identify changes, interviews were conducted with content producers in traditional television and online media. Based on the information obtained from the literature review, seven questions were formulated about the changes experienced with the transition to online media. During the interviews, participants were asked questions and the recorded interviews were transcribed. The data from the interviews were organised into themes and analysed using a descriptive analysis approach.

Following the analysis, the changes brought about by online opportunities were grouped into four categories: distribution, content production, audience and advertising. The distribution category is divided into decentralisation, on-demand publishing and continuity. People can operate on YouTube without the need for large capital. Adaptation to video on-demand is important in content creation and distribution. YouTube also expects its content creators to be constantly active.

The free distribution of content on YouTube leads to a large amount of content on the platform. For this reason, content quality is a critical factor in achieving success and making a difference. Those interviewed say that having many alternatives makes competition strong. The format of content on YouTube is also changing. The content should be shorter and more dynamic. On the other hand, the content should be constantly updated according to the demands of the audience.

The distribution of content on YouTube can be a direct line of communication with the audience. Digital distribution makes a lot of data available, and content producers can use it to get audience feedback. At the same time, it is possible to get quick feedback from the audience by making comments. The ease of interacting with the audience can bring sincerity, but can lead to bad and rude comments.

For content creators, YouTube offers a flexible advertising environment. There is content that includes advertisements from companies they agree with in the videos. Advertising rates are shifting in favour of online distribution and the share of conventional television broadcasting is declining. In particular, companies providing services with internet infrastructure give more advertising to online media.

Launched in 2006, YouTube is growing in popularity as an alternative to conventional television, and the content on YouTube is different from conventional media. The study uses sports media as an example of how YouTube is changing the way content is distributed. As a result of the analysis of the interviews, the change was explained in four categories. It is possible that some of the changes identified in the study are specific to the sports media.